This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

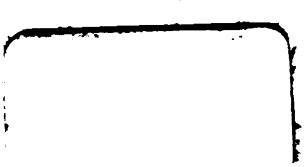

PH2001
M35
v.36

1907. JANUÁR 15. I. FÜZET.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 17 1971

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXVI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM.

Révai. *Rubinyi Mózes* ... 1
Verseghy Ferenc mint Nyelvőr. I. *Révész Károly* ... 5
Kolozsvári glosszák. I. *Pálfi Márton* ... 12
A *-nál* rag eredete. *Fokos Dávid* ... 22
Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használatában. I. *Galambos Dezső* ... 24
Máramarosi nyelvjárás. *Csapodi István* ... 31
Irodalom ... 34
Sipos József nyelvészeti munkássága (Kovács G. értekezése). *Simai Ödön.*
Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás. Ism. *Horváth Endre.*
Nyelvművelés ... 39
Pontoskodó szóegyeztetés. *Antibarbarus.*
Magyartalansági falitáblák. *Kesztheli Miklós.*
Magyarázatok, helyreigazítások ... 41
Arany nyelvéhez. *Kovács Márton, Szilágyi Ádám.*
Végszó Takáts S. feleleteire, *Zolnai Gyula.*
Balogsüti. *Gárdonyi Géza.*
Vízbe vető hétfő. *Bartha József.*
Magyarok istene, isten nyila.
Népnyelvi hagyományok ... 46
Tájszók. *Erdélyi Lajos.*
Népdalok. *Bán Aladár.*
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek ... 47

Előfizetés 1907-re.

A Magyar Nyelvőr ezentúl is az marad, ami harmincöt év óta volt: a magyar nyelvtudomány és nyelvművelés folyóirata.

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig 10 korona.

Elemi népiskoláknak, önképzőköröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés 6 korona.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvárusoknak 10% engedmény.

Az előfizetést jókor tessék megújítani!

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XXXVI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA

1907

A Magyar Nyelvőr 1907. évi dolgozótársai és gyüjtői.

Ádám Imre
Alexics György
Antibarbarus
Asbóth Oszkár
Badinyi Mátyás
Bajza József
Balassa József
Balogh Jenő
Bán Aladár
Baranyai Zoltán
Bartha József
Beke Ödön
Benedek Elek
Bérczi Fülöp
Borsodi László
Brassai Sámuel
Budenz József
Buzás Dezső
Csefkó Gyula
Csengeri János
Csernák Szaniszló
Csűry Bálint
Deák Antal
Egri Anna
Endrey Gerzson
Erdélyi Lajos
Filológus
Fokos Dávid
Gábor János
Galambos Dezső
Gálos Rezső
Gárdonyi Géza
Gombocz Zoltán
Györkös Rezső
Hajtman Etelka
Halász András
Historikus
Honti Rezső
Horger Antal
Horváth Endre
Ivánovics Alajos
Kallós Zsigmond
Kardos Albert
Kászonyi Elek
Kelemen Béla
Kertész Manó
Keszthelyi Miklós
Kirchner Gyula
Kisfaludysta
Komonczy Gáspár
Kondorosi József
Korpás Ferenc
Kovács Márton
Kräuter Ferenc
Kulcsár Endre
Laczkó Géza
Marianovics Milán
Melich János
Mészöly Gedeon
Molecz Béla
Nádai Pál
Némedi Dezső
Nyusztai Antal
Oláh Gábor
Pálfi Márton
Papp Imre
Parlagi Filológus
Patrubány Lukács
Paulovics István
Pesti Napló
Péter János
Platschek Lajos
Rényi Ignác
Révai Sándor
Révész Ernő
Révész Károly
Rubinyi Mózes
Ságí István
Saguly József
Sebestyén Károly
Simai Ödön
Szabó Sándor
Szalay Károly
Szánthó Gábor
Szarvas Gábor
Szenészi Gyula
Szentmártoni Fausztin
Szilágyi Ádám
Sztrokay Lajos
Szőllősi J.
Tóth Béla
Trencsény Károly
Verő Leó
Vértesy Dezső
Vikár Béla
Vozáry Gyula
Zolnai Gyula

XXXVI. kötet. 1907. Január 15. I. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest IV. Ferenc József part 27.

RÉVAI.

— Halálának századik évfordulójára. —

»Középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifju, lobogó szöghajakkal, kék szemmel, minden mozdulatában tűz, bátor s félni nem tudó.«

Ilyen volt Révai váradi professzor korában, 1779-ben. Ilyennek látta őt Kazinczy Ferenc, mikor először látta.[1]

S huszonnégy év mulva mi lett a lobogó szöghajból, ragyogó kék szemből!

»Én Révait 1803-ban Május és Junius holnapokban láttam utólszor. Éjtszakázásai, mellyekkel haemorrhoisát ingerlette, egészen elgyengítették volt. Láttam, hogy többé látni nem fogom, de meg akartam kimélni a' halál emlékezetétől, melly, midőn a' test a' hosszas fájdalmak által elgyengült, annak lelke előtt is rettenetes, a' ki ép napjaiban hérosi bátorsággal szokta volt tekinteni.«

Ilyennek látta őt Kazinczy, mikor utoljára látta.[2]

És közbül egy nyomoruságos élet, telve betegséggel, küszködéssel, koplalással és — kézirattal. Mennél kevésbé méltatták figyelemre, annál több memorandumot és könyvet írt. Pontos jegyzéket vezet kéziratairól, előfizetési felhívásairól és szépen megrovatolt lapokon kiszámítja a kinyomatás költségeit, melyeknek kifizetésére sosem került a sor. Sajátos, folyton tervezgető, mindig dolgozó, összeférhetetlen agitátor-lélek, kinek alig maradt ránk befejezett munkája. A győri kávés nénikéktől egészen Verseghyig mindenkivel volt baja. Győrött különben valóságos üldözött ember lett, akinek nemcsak a város tanácsosaival s a polgármester családjával kellett vitát állania, hanem még a hajdukkal is, kik nyiltan gáncsolták és gúnyolták. A különbség csak az, hogy pl. a győri asszonyokról »mérges jambusokat« ír, melyeket ma sem

[1] Vö. Pályám emlékezete, Abafi kiadása, 54. l.

[2] Hazai Tudósítások, 1808, Révai halálának első évfordulóján. A nekrológnak csak *K. F.* van aláírva, de *Szép-Halom*-ról van keltezve.

lehetne kinyomatni, mert elpirulna a nyomdafesték, a Verseghyféle ellenfelekkel pedig éveken keresztül vitatkozik — mindhalálig.

S mégis, ez a gyülölt expiarista, ez a kinevetett ujságíró, ez a beteg tanár a magyar tudománynak egyik legragyogóbb dicsősége lett.

Mikor 1802. novemberének 8. reggelén először lépett az egyetem dísztermében szószékre, hogy elmondja egyetemi székfoglaló beszédét, már érezték hallgatói az ő nagyságát. Haja már őszbe vegyült, de kék szeméből a becsületes öntudatnak, egy élet szenvedései árán szerzett meggyőződésnek tüze lövellt ki. Nem hízelgett, hanem ostorozott. Első mondataiban odavágta már hallgatóságának a legkeserűbb szemrehányást: »Nescimus hungarice!«

Ilyen volt mindig. Halála előtt néhány nappal fülébe jutott, hogy Revitzki József királyi tanácsos, assessor, becsmérlőleg nyilatkozott róla. Kezei már remegnek, gyönyörű szabályos betüiben már sok a rezgés, de azért még meg tudja nyomni a tollat: »Hallottam Nagyságodnak felőlem szóló szép ditséretét: hogy tsak apróságokban foglalatoskodom 's pendant [pedant] ember vagyok. Így szóllának a' velősen munkálkodó szorgalmatos emberekről a széljel kapkodó superficialis emberkék. 'S tapasztaljuk, ha mibe kapnak, hogy nints bennek sem apróság, sem nagyság. Vigyázzon Nagyságod, hogy ennek második példáját ne mutassa a' Napló Könyvirással. — Az igazat egyenesen kimondó Bátor Révai.«

Szenvedni tudott, csak az igazságtalanságot nem türhette. A nélkülözés nem bántotta annyira. Mikor pl. sok zaklatás, hányattatás után Bécsbe kerül (1781), szerény lelke, amelynek annyi szenvedést kellett eltürnie, már akkor is megelégedett volt, ha szükösen, de nagyobb zavarok nélkül megélhetett. A könyvtárak búvára a negyedik emeleten lakik, de megvigasztalódik, hiszen, mint egy barátjának írja: »Jobb úgy magasabban lennem, hogy közelebb érhessem a menyországot.«

S tán egyetemi tanár korában jobb dolga volt? Elszomorító dolog nézegetni a Magyar Nemzeti Muzeumban, Révai hátrahagyott kéziratai között azokat a leveleket, amelyek 100, 50, sőt 10 frtos küldeményekről, jobbadán nem előfizetési pénzekről, hanem alamizsnákról szólanak (a derék Mártonfi püspök küldte legnagyobb részüket), amelyek nélkül el kellett volna pusztulnia. Szegény Révai! Pedig ilyen fényes állásban nem volt egész életében.

E bajokhoz járult sok mindenféle betegsége. Csoda-e, ha az a sok szenvedés megrongálta amúgy se valami kiválóan erős szervezetét? Mintha érezte volna, hogy nem sok ideje van már a munkára. Éjt-napot eggyé tesz, újabb terveken és munkákon dolgozik. Megírja nyelvtana harmadik kötetének sok fejezetét, szótárt akar szerkeszteni. A Magyar Deákságban valóságos összefoglaló irodalmi, nyelvi és stíluselméleti kézikönyvet ír. »Alázatos segedelemkérés«-sel fordul a magyar nemzethez, hogy megadja a költséget e munkák kiadására. Könyörög, rimánkodik s Pest megye egy közgyűlésén szép összeget írtak alá a megyei urak. Késő volt. Emésztő munkásságában egyszerre csak összerogyott és 1807. április 1-én elszólította a halál tervei, könyvei, kéziratai közül. Április 3.-án temették el s tanártársai és tanítványai szomorú szívvel kísérték el utolsó útjára. Emlékének dicsőségére gránitoszlopot emeltek szülővárosában, Nagyszentmiklóson. 1893 augusztus 25-én leplezték le ezt a Révai-emlékoszlopot a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság képviselőinek jelenlétében.

Költői lelke érezte, hogy dicsősége csak halála után fog következni. Jól tették hát, akik rávésették e szoboremlékre Bánóczi Révai-életrajzának jeligéjét, a költőlelkű tudósnak önmagáról szóló jóslatát: »*Ha majd a megujult Haza tisztelni fogja Nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyheztet.*«

*

Ha most a százesztendős kritika szürőjének segedelmével meg akarjuk állapítani Révainak fontosságát nyelvtudományunk történetében,[1] akkor megállapításunkat a következő részekbe kell osztanunk:

1. Révai volt Magyarországon az első nyelvtudós, ki európai színvonalon állott. Mindig figyelemmel kísérte a külföld tudományos törekvéseit s azokat a hazai tudomány érdekében felhasználta. Így Adelungtól eltanulta a mult kultuszának fontosságát a nyelvtudományban s bár ő sokszor csak hirdeti a történeti elvet, de nem alkalmazza, mégis h a z á n k b a n Révait

[1] L. Bánóczi könyvének kül. hetedik fejezetét 291—361 és e sorok írójának *Grimm és Révai* c. értekezését (Két Tanulmány, NyF. 6. sz. Bpest. 1903).

kell tekintenünk a történeti módszerű nyelvtudomány megalapítójának. Semmi szükségünk őt európai fontosságra emelni, így pl. Grimm Jakab elé állítani. A régi nyelv tanuságtétele a fő Révainál, a *veneranda*, sőt *augusta* antiquitás. Elvét ő maga így fejezi ki:

»Térjünk vissza a' régiekhez. Nálok találjuk fel a' hibátlanságot megtartásra, a' szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek halhatatlan szabásait. Ezeket én tőlök vévén, igazán a' tudós nyelvből, állandó megegyezéssel közönségessé lett jó szokásból, igyekeztem hivségesen előadnom az én Nyelvtanításomban.«[1]

»Nyelvtanítása«, vagyis a mi első magyar történeti nyelvtanunk, az *Elaboratior Grammatica Hungarica* két kötete, 1803-ban jelent meg.

2. Révai *Antiquitates* című 360-lapos könyvében kiadta és magyarázta a legrégibb magyar összefüggő nyelvemléket, a Halotti Beszédet és ezzel a nyelvemlékek rendszeres tanulmányozását nálunk megindította.

3. Erős vitáival, melyeknek tárgyát a mai nyelvtudomány már nem tekinti olyan fontosnak, az egész magyar közvéleményt a nyelv ügye felé irányította. (Pl. az ikes igék vitája Verseghyvel.) S ez érdeklődés, találkozva a forrongó nyelvujítás harcaitól szított érdeklődéssel, a magyar nyelvnek s tudományának ügyét, terjedését ma már alig méltányolható módon elősegítette.

E hatások sokkal tökéletesebbek lettek volna, ha kéziratai idejükben megjelenhetnek. De a szomorú sors, mely életében is osztályrésze volt tudósunknak, haló poraiban se hagyta el. Egyetlen tanítványa, kiért magát annyit exponálta, kit halála előtt néhány nappal az egekig magasztalva saját helyetteséül s oly fiatalon egyetemi tanárnak ajánl,[2] »édes Pistája«: Horvát István csak rövid ideig maradt hű nagy mestere hagyományaihoz. Egynehány apróbb kéziratát kiadja a Tudományos Gyüjteményben,[3] de azután, ez a különben lelkes és más téreken érdemes tudós a Révai-féle igaz tudomány egyenes útjairól a mesevilág ábrándos útvesztőire tér.

Régi, becsületbeli adósságunkat Révai, illetve kéziratai iránt, csak a közel jövőben róhatjuk le. Két főrészből áll ez az adósság.

[1] A Magyar Deákság Kézirat. II. kötet 11. l.

[2] Révai Miklós Ürményi Józsefhez. A Nemzeti Múzeum leveles tárában. E rendkívül becses Révai-irat 1896-ban került Múzeumunk birtokába; Szentiváni Dr. Mészáros Károly ajándéka.

[3] Vö. Tud. Gyüjt. 1833, II. k. 71. l. stb.

Egyrészt a nyelvtannak harmadik kötetét összeállítani a kéziratokból s kiadni; másrészt a teljesen kész Magyar Deákságból kiadni annyit, amennyi önálló benne s magyar nyelvtudományi vonatkozású. Az évforduló alkalmával részint Akadémiánk kiadásában, részint a Régi Magyar Könyvtár lapjain meg fognak jelenni e több mint százesztendős kéziratok, melyeknek legnagyobb része forrásmunkául szolgálhat manapság is.

És ha majd a természet elhozza Révai temetésének szomorú tavaszi délutánját, el kell zarándokolnunk ahhoz a jeltelen sírdombhoz is, melynek lakója mindig csak dolgozott s mindig csak szenvedett! RUBINYI MÓZES.

VERSEGHY FERENC, MINT NYELVŐR.

— Megemlékezés születése 150. évfordulójára.[1] —

Már Riedl Frigyes kifejtette abban a nagybecsü nyelvészeti tanulmányában, mely a Nyr. 9. k.-ben jelent meg, hogy Verseghy nyelvészeti munkásságának legfőbb iránya a nyelvtisztaságon és helyes magyarságon való őrködés volt.

Nyelvtörténetünknek abban a forrongó idejében, mikor a nyelvújítás fényes diadalt arat az ortológián, mikor minden író ki akarja venni a maga részét a nyelvjavítás és szépítés munkájából, Verseghy szinte emberfölötti erővel veszi őrzés alá a tiszta és helyes magyarság határát. Minden egyes könyvében tiltakozik az ellen a romboló munka ellen, melyet a szépítés, javítás címe alatt a túlbuzgóság nyelvünk tisztaságán és erején elkövet. Verseghy, korának legnagyobb magyar nyelvfilozófusa, ki a nyelvet magasabb, ideális szempontból tekinti, az élőnyelvnek, a nép nyelvének legjobb ismerője, nem nézheti szó nélkül e barbárságot.[2]

Nyelvőrködő működése a hiba szerint, melyet ostoroz, két irányban működik. Tiltakozik 1. *minden idegenszerüség* becsem-

[1] E megemlékezést már 1905-ben kaptuk. Azóta a szerencsétlen fiatal szerzőt — pályája kezdetén — elragadta körünkből a néppusztító tüdővész. Szolnoki fiú volt; tervbe vette, hogy áttanulja és méltatja Verseghy Ferencnek, a nagy szolnoki nyelvtudósnak, minden nyelvészeti munkáját; de sajnos, csak ez a tanulmánya készült el és egy kisebb Verseghy hangtanáról. *A szerk.*

[2] E tanulmányban Verseghynek következő munkáira hivatkozom: Analytica Institutionum linguae Hung. Buda 1816—17. (An.) — Neuverfasste Ungarische Sprachlehre. Pest 1805. (U. Sp.) — Tiszta Magyarság Pest 1805. (T. Magy.) — Tudományos Mesterszókönyv (T. Mest.) 1822.

pészése ellen, s fölemeli tiltó szavát 2. a *helytelen*, a magyar nyelv természetével ellenkező *szóalkotás és mondatszerkesztés ellen.*[1]

»Már negyvenedik esztendeje, — úgymond — hogy nehány tudós férfiú nagy buzgalommal hozzálátott a magyar nyelv kimüveléséhez, köréjük sereglett az utánzóknak egész csoportja. Némelyek azt hangoztatták, hogy a magyar syntaxist és grammatikát a latin szabályaira kell alkalmazni. Mások összegyüjtvén több perzsa, török s héber szót, melyek a magyarban találhatók, arra az eredményre jutottak, hogy nyelvünket a keleti nyelvek szabályaihoz kell alkalmazni. Hasonló argumentum vezérelt másokat, kik a magyarban található számos szláv és illir szavak miatt ezek szabályainak akarta nyelvünket alávetni. Végül mások, mivel ezt ismerték: a francia, német, olasz és angol nyelvet vették mintának. S csak nagyon kevesen vették figyelembe magának a magyar nyelvnek sajátságait.«[2]

»Vannak, kik azt akarják, hogy úgy írjunk és beszéllyünk, mint a régi magyarok; meg nem fontolván, hogy az eleven nyelv a nemzet kulturájával járván naponkint változik.«[3]

»Nekünk tehát, ha a hazai nyelvet a filológia vezetése alatt akarjuk kimüvelni, különösen arra kell törekednünk, hogy összegyüjtvén magából a nyelv szelleméből és az egész nép használatából a grammatikai és mondattani szabályokat, visszavezetvén őket a maguk idiótizmusába, magát a nyelvet oly tisztaságra vigyük vissza, hogy a haladást annál jobban előmozdítsa, minél kegyetlenebbül nehezedik rá a külföldi szabályok súlya.«

»Véres könnyekkel siratja a böcsületes magyar anyanyelvünk mély sebeit, melyekkel az etimológiában járatlan és csak zabolátlan képzése reptei után induló szókoholók egy időtől fogva elborították. Mire nézve szíves kérleléssel javaslom, hogy aki magában új szavaknak alkotására akár nemes geniust, akár alacsony orexist érez, a szónyomozásnak tudományát éjjel-nappal forgassa. Amaz ugyan, hogy a nyelvet hasznos szülemények kel meggazdagíthassa, ez pedig, hogy a beszemetezéstől magát megtartóztassa.«[4]

Ezt a programmot tüzi maga elé nyelvészeti munkásságá-

[1] E dolgozatban kétféle irásmód van. Mai átirással közlöm azokat a szabályokat, melyeket latin vagy német müveiből fordítottam, míg eredeti helyesirással azokat, melyek magyarul voltak.

[2] An. II. 292. §. — [3] U. Sp. 389. l.

[4] T. Mest. VII. R. 15. l. Idézi Madarász Flóris. Bp. Szemle 1900.

ban. Lépten-nyomon hangoztatja ez elveket munkáiban, akár a saját elveit hirdeti, akár ellenfeleit cáfolgatja. Tiszta Magyarságán kivül, melyet e célnak szentel, minden munkájában fölhangzik a figyelmeztetés, intés és kérlelés, hogy önkénykedő szabályaikkal, idegen mintára szabásukkal csak rontanak a nyelven, melyet pedig »a tökéletességnek, vagy ami mindegy a tisztaságnak, átlátszóságnak és csínynek (elegantia) legmagosabb fokára akartak emelni«.[1]

Analitiká-ja nyelvtudományának teljes összefoglalása latin nyelven és itt mindig megragadja az alkalmat, hogy kimutassa a különbséget, mely a latin és magyar nyelv szelleme közt van. *Neuverfasste Ung. Sprachlehre* című művét a magyarul tanulni akaró németek, idegenek számára írja. Ebben aztán nem mulasztja el, hogy rámutasson azokra a sajátosságokra, melyekben a magyar a német nyelvtől különbözik. Kimutatja e különbségeket, mert »napkeleti nyelvünköt a napnyugotiak rámájára szabni annyi, mint fonákul munkálkodni.«[2]

I. Idegenszerüségek.

Hibáznak azok, akik a szokás szentesítette magyar vagy idegen kifejezéseket mellőzve, egy-egy német, latin szót szórulszóra lefordítanak, pl.:

beképzéserő: Einbildungskraft: képzés v. képzőerő helyett; *benyomat: Eindruck:* impressio *(dieses macht auf ihn keinen Eindruck,* helyesen így kell fordítani: *ez ötet mëg nem illeti,* azaz nem hatja meg); *dárdafény: Spiessglanz; fejérszemélynédeszka: Damenbrett:* ostábla helyett; *fölépüléskönyv: Auferbauungsbuch:* ájtatos v. istenes könyv h.; *olvasottságlajtorjája: gradus eruditionis:* a tudósságnak garádiccsa h.[3]

Hibáznak, még pedig nagyon gyerekesen azok, akik a *nemet* (genus-t) is beleviszik az egyes szavakba, a *né* szóval, mely mindig feleséget jelent:

angyalné: angela, bájné: gratiosa v. venusta dea, öné: illa, szépné: pulchra, szűzné: virgo, vértestné: consanguinea.[4]

Ugyanilyen kifejezések: *jól néz ki: bene prospicit: er sieht gut aus:* jó színben van h.; *jól áll érte: er steht gut dafür:* kezes érte; — *az ëggyik oly keveset gazdag, mint a másik:* az ëggyik oly szëgény mint a másik; — *Esztergomnál áttëttünk: wir übersetzten*

[1] An. 2:291. §. — [2] U. Sp. 388. l. — [3] An. I. 69. §. c. — [4] An. I. 69. §. h.

bei Gran: átkeltünk; — *a személy, kirül gondolom, hogy az Úrnak mondá,* és nem: *mondá légyen,* mert ez germanizmus v. latinizmus; — *az orcámbul akarta kinézni, mint gondolkodok* és nem: *gondolkoznék* v. *gondolkozzak.*[1]

Kerülnünk kell a szórul-szóra fordítást még a mondatszerkesztésben is, a pleonasztikus kifejezések, melyek a németben, franciában gyakoriak, a magyarban nem használatosak: *az úr az, kinek szóllok* helyett: *az úrnak szóllok.*[2]

Mert ha ezeket helyeseknek ismerjük el, »miért nem használjuk mi is pl. az ige vonzatát a latin syntaxis szabályai szerint? Miért nem mondjuk: *a ház tetejébül lëesëtt: e tecto,* e h. tetejérül, *átmënt Pestët: Pestinum,* Pestre h.. *elfelejtkëzëtt az attyának: patris sui,* az attyárul h.?[3]

Vonok vala, lelëk vala összetett imperfectum sem a közönséges beszédben, sem a müveltebb stílusban nem használatos. *Vonék, vonál* stb. az ország némely részében és azok az írók használják, kik a németet utánozzák. Egyébként a német és latin imperfectumot sokkal helyesebben és minden sérelem nélkül praet. perf.-mal (vagyis a *vontam, vontál* alakkal) fordíthatni.[4]

»Keserves könnyekkel kell megsiratnunk azt a nyelvet, melyet ilyen szavakkal elnyomnak inkább, mint müvelnek.«

Névelő használata: a magyarban sokszor a határozott névelőt (a, az,) tesszük ki, mikor a németben semmi v. *ein* határozatlan névelő van: *a)* általános kifejezésekben pl.: *az atyának szeretni këll mindën gyermëkét: ein Vater muss alle seine Kinder lieben; Úgy szaladozik, mint a bolond: Er lauft herum, wie ein Narr.* Ilyenkor a magyarban a névelő helyett *minden* állhat.

b) a birtok elé a határozott névelőt tesszük ki, ha előtte *nak-nek* ragos birtokos áll: *ez igen nagy észnek a jele: das ist ein Zeichen von vielem Verstande;*[5]

c) a magyarban *a, az* névelőt használunk, ha a német úgy beszél hogy odaértjük a *der, die, das* v. *sein,* -*e* stb. névmást: *Weder Sanftmut, noch (die) Strenge kann mit ihm etwas ausrichten: Sëm az édesgetés, sëm a keménység nem fog rajta. Weder (sein) Vater, noch (seine) Mutter können ihn dazu bewegen: Sëm az attya, sëm az annya nem vëheti rëá.*

[1] An. I. 41. §., U. Sp. 291. l. — [2] U. Sp. 229. l. — [3] An. II. 22. §. — [4] An. I. 213. §. c. — [5] U. Sp. 158. l.

d) ha valamely tulajdonnév jelzője oly általánosan ismert, hogy tulajdonképen ahhoz a főnévhez tartozó résznek tekinthető, akkor a némettel ellenkezőleg nem kap névelőt: *Der heilige Andreas: Szt. András.*

A névelő használatára a magyarban általában a következő a szabály: Nincs szükség névelőre, ha a beszéd határozatlan, mert nem az összes, nem is bizonyos ludakról van szó e példában: *vad ludakat láttam dél felé repülni.*

Kivétel, ha a magyarban az egyedüliséget *eggy* szóval fejezzük ki: *kérlek adgy nëkëm ëggy körtvét, én nëkëd viszontag ëggy almát adok.*[1]

Hiányzik a névelő a következő esetekben: 1. Könyvek címénél és feliratainál: *Új Magyar Grammatika, Első könyv, Második rész.* (Mit szól ehhez *Az* Ujság?) 2. Fölkiáltásoknál: *Egek, óh tik kegyelmes Egek!* — Mikor több nevet sorolunk föl, elég, ha az elsőhöz és az utolsóhoz csatoljuk: *Az embërség, jámborság, jó erkölcs, tudomány és módosság a nevedékëknek legszebb tulajdonságai.* — Az *Isten* szóhoz kitesszük pl: *Jó az Isten,* kivéve a köv. szólásokat: *Isten hozott, I. hozzád, I. ments, I. nevében, I. veled, I. téged (áldgyon meg), I. neki, I. hírével, I. bocsáss!*

Az *ëggy* névelő németes utánzatnak látszik, mégis bizonyos esetekben bátran használhatjuk, pl.: Az alázatosság *ëggy* olyan erkölcs, melly az embërt nagyon kedvelteti. Itt az *ëggy* el is hagyható. Mikor előfordul, inkább számnév, vagy határozatlan névmás, mint névelő. Határozatlan névmáskép szerepel e kifejezésben: *Igyál ëggy pohár vizet. Tölts rëá ëggy kis vizet. Ëggy kevés mézet hozott. Nëkëd többé ëggy szálat sëm hiszëk. Ëggy csöppet sem jobb a testvérénél. Soha ëggy király jobb szivü nem volt, mint ö.*

Energikusabb a beszéd, ha az *ëggy* szót közbevetjük, pl.: *Sógora böcsületes ëggy ember. Ez felségës ëggy gondolat.*[2]

Nem tesszük ki az *ëggy* névelőt a magyarban, még ha ott van is a németben az *ein, -e, -n,* pl. *Jó rëggelt kívánok az Úrnak: Ich wünsche Ihnen einen guten Morgen. Nagy szëgénységët találtam ebben a házban: Ich habe in diesem Hause eine grosse Armut gefunden.*

[1] An. II. 5. §. — Uo. 6. és 10. §. a névelőknek tulajdonnevek mellett fölösleges voltáról. — [2] An. II. 18. §.

Még megszámlálható dolgoknál sem használjuk, ha a németben sincs egy nagyobb szám ellentéteként kifejezve; vagy ha számnév is, de nincs nagyobb nyomaték rajta, pl. *Ezt mély eszü embernek mondják: Diesen gibt man für einen tiefdenkenden Mann aus.*[1]

Az olyan igéknél, melyek a létet v. nemlétet fejezik ki, az *eggy* szükségképen elmarad, akár megszámlálható a dolog, akár nem; akár ki van téve a létige, akár nincs, pl. *Ez dërék bor: das ist ein trefflicher Wein. Még ma szép üdö lehet: Heute kann noch ein schönes Wetter werden. Jó szíve van: Er hat ein gutes Herz.*[2]

A következő igék mellett a német szokás ellenére *eggy* nélkül áll a főnév: *hisz: er glaubt; tart: er hält; mond: er spricht; ítél: er urteilt; választ: er wählt; üz: er treibt; csinál: er macht; hív: er ruft; nevez: er nennt; látszik, tetszik: er scheint; mutat: er zeigt; pld. Böcsületës embërnek tartom, vallom. Bírónak választották. Jó asszonynak látszik. Bolondot üz belöle.*

Elmarad az *eggy* a *soha* szó után, ha tagadó a beszéd: *Soha király nagyobb szívü nem volt, mint ö: Nie war ein König grossmütiger, als er.*[3]

A többes-szám használata: Egyes írók, kik a magyar nyelvet és syntaxist a latinnal egyformának veszik, a közönséges élőbeszéd szokásával ellenkezőleg használják a következőket: *Két emberek; Háromszáz katonák; Ötezer forintok — Két ember, Háromszáz katona, Ötezer forint* helyett.[4]

Meg nem állhatom, hogy azoknak helytelen gondolkozását ki ne mutassam, akik azt tartják, hogy a számok használatában a latin syntaxist kell követnünk. Ugyanis melyik magyar ember felel e kérdésre: *Hogy a búza?* többes-számban: *öt forintok.*[5] Ki mondja a becslésnél: *E kép két aranyak; A búza négy forintok volt eddig, de nemsokára öt forintok lesz. Az én lakásom a tiedtül ezer lépések volt.*[6]

Egyes-számot használunk, mikor a körülményekből könnyen kivehető a többség, még ha a latinban többes-szám van is: *cseresznyét ettünk: cerasa comedimus; ma ebédkor lencsénk volt: hodie in prandio lentes habuimus; hat garas ára almát vettem: sex grossis poma emi.*

[1] U. Sp. 155. l. — [2] U. Sp. 156. — [3] U. Sp. 157. — [4] An. I. 109. §., An. II. 98. §. — [5] An. II. 104. Nota. — [6] An. II. 123. §. Nota, 139. §.

A gyüjtő nevek mellett, melyek csapatot, határozatlan mértéket vagy tőszámok mellett bizonyos összeget, határozott számot, vagy biztos mértéket jelentenek, még akkor is egyes-számban van a főnév, ha a latinban többes-szám van is, pl.: *három sereg katonát* (nem *katonákot*) *láttam; öt falka juhomot* (nem *juhaimot*) *hajtotta el az ellenség; két pohár vizet ittam.*

Testrészeknél[1] a következő és hasonló kifejezésekben a magyar egyes-számot használ: *lábbal tapodni a szërëncséjét*, nem *lábakkal; karja közé vëtte a gyermëkët*, nem *karjai; foga közt tartya*, nem *fogai*...

Különösen megjegyzi, hogy az újabban megjelenő művekben csak úgy hemzseg az *i*- képzős melléknév, pedig egyáltalán nem magyaros. Legnagyobb részét a mai magyar nyelvművelők a latin és német nyelv utánzásával készítették, s így újabb diszítések címén újabb barbarizmusokkal töltötték meg e nyelvet.

Azokat a latin mellékneveket, melyek azt fejezik ki, hogy valami valamiből lett, a magyarban vagy összetett szóval, vagy *való* suffixummal fordítjuk helyesen, pld.: *aranylánc, ezüstkanál*, de nem: *aranyi lánc, ezüsti kanál*, stb.

Ha e melléknevek magukban, a hozzátartozó főnevek nélkül fordulnak elő, akkor így mondjuk: *aranybul való, ezüstbül való, fábul való*, bár *arany, ezüst, fa* stb. magukban is állhatnak melléknév gyanánt, pl. e kérdésben: *ezüst kanál-ë vallyon ez?* fel. *ezüst.*

-i- képzős mellékneveket tulajdonnevekből egyáltalán nem lehet képezni: *Cicerói, Catoi, Catilinai.* Még akkor se szabad, ha nem lenne módunkban többféle kifejezéssel vagy körülírással az idegen szólásokat lefordítani, pl.: *stilus Ciceronianus: Ciceróéhoz hasonlító írásmód* és nem: *Cicerói írásmód; frons Catonis: Catoéhoz hasonló homlok, komoly ábrázat*, nem pedig: *Catoi homlok; bellum Catilinarium: a Catilinától indított hadakozás* és nem: *Catilinai hadakozás. Virilis: férjfias* és nem *férjfiui; sexus virilis: férjfinem* és nem *férjfiui nem; animus virilis: férjfias szív; dunai víz: dunavíz; tiszai víz: tiszavíz.* Ilyeneket sok »latin magyar« merészel mondani, de ez ép oly szokatlan barbarizmus, mintha: *bori levest, marhai húst, bornyúi pecsenyét* mondanánk.

[1] An. II. 98. §. 3.

Germanizmusok: *munkája végezve: munkáját végezvén* helyett; *csende szakasztva: csendét szakasztván* helyett;[1] *érdemek által magosabbra emelve léttek:* emeltettek helyett.

Az ilyenféle sérelmek, melyeket a haza nyelvén különböző férfiak ejtenek és a jobbak gondatlanságból fölvesznek, még költeményekben sem tűrhetők, azokban kell a nyelvtisztaságnak legjobban tündökölnie.[2]

A magyar bibliafordításokról szóló értekezésében (Dissertatio de versione Hungaricae Scripturae Sanctae, Buda 1822.) tett megjegyzései is idetartoznak.[3] (Folytatjuk.)

Révész Károly.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

Klasszikus földje a magyar szótárirodalomnak Erdély s benne Kolozsvár. A magyar Calepinus Kolozsvárról kerül ki. Szenci Molnár Alberten elkezdve, kinek apja székely volt, Páriz Pápain át Bod Péterig a magyar szótárírásnak igen-igen sok szála fűződik Erdélyhez s benne a székelységhez. Szinte kiszámíthatatlan, mekkora hatása volt ezeknek a nyelv vagyonát nyilvántartó száraz lajstromoknak a magyar írói nyelvre s érdekes föladata lesz a jövőnek a nyelvjárások rendszeres áttanulmányozása alapján kimutatni, milyen aránytalanul nagy szerep jutott a székely nyelvjárásoknak hajdan az irodalmi nyelv megteremtésében.

Ez a mi glosszánk is egyik székely nyelvjárásnak érdekes emléke s vagyonának nyilvántartója. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában akadtam rá rendezés közben egy 1518-ban kiadott latin-német szótárban. A negyedrét alakú egykorú kötésű könyv címlapja hiányzik, egyébként azonban teljesen ép, csak a végéről a függelékképpen hozzácsatolt *Vocabula Saracenica*-ból hiányozhatik egy-két levél. Címe Panzer-ből (Annales Typographici 6 : 88) megállapíthatólag: *Dictionarium quod Gemma Gemmarum vocant nuper castigatum. In quo nihil eorum que in prioribus excusa sunt desiderantur.* Colophonja: *Vocabularius gemma gemmarum cum additionibus diligenter revisus. Impressusque in inclyta urbe Agentineñ* (sic) *per Joannem Knoblauch*

[1] E két kifejezésre nézve tévedett Verseghy: nem németesek, hanem csak régiesek (vö. *szeme lesütve* Fal., *szárnya-szegve* Arany).

[2] An. II. 242. §.

[3] Ismertette Krausz Sámuel Nyr. 28 : 318.

finit feliciter. Anno salutis nre 1518, die IV. mensis Decembris. A_2—EE_6. Függelékképpen hozzá van csatolva: *Elucidarius vel vocabularius poeticus ab Hermanno Torrentino compositus: continens fabulas: historias: provincias: urbes: insulas: fluvios: et montes illustres. Item vocabula et interpretationes grecorum et hebraicorum: una cum vocabulis communibus Saracenorum in latinum translatis et alÿs in fine adiunctis.* Megvan aa_1—kk_4, a többi hiányzik.

Csaknem mindenik lapja sűrűn tele van írva magyar és latin nyelvű lapszéli bejegyzésekkel (glosszák). Legtöbbször csak egyes szavak, néha azonban, kivált a latin nyelvüek, egész mondatok. A tábla is hemzseg a betütől.

A könyv régi tulajdonosáról a gg_8 lap ad fölvilágosítást. Itt ugyanis a következő bejegyzést olvashatjuk: *Emptus In Anno 1577. A Matheo Ajthaÿ d. 20. Philippus Beóleöny.* Tehát Ajtai Máté és Bölöni Fülöp voltak a könyv tulajdonosai. Önként támadna mindenkiben az a gondolat, hogy talán a bejegyzések is őtőlük származnak valamelyiktől, annyival is inkább, mert a lapszéli bejegyzések aránytalanul nagy részében rögtön föl lehet ismerni az »Emptus . . .« írta kéz vonásait. Ámde még azonkívül két más kéz írása is világosan fölismerhető. Az egyik közülök — helyesírásából és nyelvéből következtetve — egyidős lehet a fennebbivel. Egyébiránt jelentéktelenül kevésszer fordul elő (vö. *mordaly, kemenseg* Z_3 oldalon). A másik azonban sokkal régibbnek látszik. Betüi, helyesírása, nyelve nagyon elüt két társától. Magyarázni is egészen másképmagyaráz. Legtöbbször latinul. De magyar nyelvű bejegyzései is számosak és becsesek. Nagyon valószínű tehát már ennyiből is, hogy a két első s egykorunak látszó bejegyzés a könyv két ismeretes gazdájától Ajtai Mátétől s Bölöni Fülöptől származik, a harmadik kéz jegyezte régebbi glosszák pedig valamelyik régebbi tulajdonos kézírásai lehetnek. Ezt a föltevést megerősíti egy igen érdekes bejegyzés. A DD_6 lapon ugyanis ugyanaz a kéz, mely a könyv egykori tulajdonosairól adott felvilágosítást (»Emptus . . . stb.«), azt írja az *uncus: horog* szóhoz adott jegyzetben: *Demetrius huniadi. ita. vncus incuruus horgas dogenieg sed rectius secundum alios puto esse horog kibe az embert allanal vagj orranal fogva szoktak vetnj.* Ez a bejegyzés sok mindent megmagyaráz. Megtudjuk belőle, hogy glosszátorunknak (Ajtai v. Bölöni) egyik forrása a Hunyadi Demeter szóbeli előadása vagy esetleg írott szójegyzéke volt, s hogy eszerint

valószínüleg tanítványa, illetőleg tanítványai Hunyadi Demeternek. Az idő pontosan összevág. Hunyadi Demeter, az unitáriusok második püspöke (1579 július 13-tól 1592 július 6-ig) abban az időben (1577) rektora volt (1573—1579) az unitáriusok kolozsvári főiskolájának.[1] Olaszországban tanult nagyhírű, tudós ember volt, a klasszikus nyelvekben kiválóan jártas.[2]

Tanítványairól, a mi glosszátorainkról, azonban ez ideig még semmit sem sikerült megtudnom. Pap vagy tanár lehetett belőlük. Az azonban bizonyos, hogy háromszéki születésüek (Ajta, Bölön[3]) voltak. Nyelvük a háromszéki székely nyelvjárásnak egyik legrégibb s legbecsesebb emléke. Sok olyan szavuk van, amelyet eddigelé csak Háromszékről ismerünk. Pl. *garongyag, gorongyak, kölönte* (piscis capitosus), *nyomodni, hiripelő, nyüg* (plicatura jelentésben csak Kiss Mihály adata ismeri Hsz-ről) stb.

Saját nyelvérzékükön kívül bizonyára tanácsot kértek az iskolában valószínüleg közkézen forgó iskolai szójegyzéktől is. Azért nem volna például fölösleges munka tüzetesen összevetni glosszánkat a körülbelül ugyanezen időben s ugyanitt készülő Calepinussal. Nem lehetetlen, hogy alapjában mind a ketten egy forrásból merítettek. Calepinus is tele van székely tájszókkal (vö. Szily K. Nyr. 15 : 310).

Az Ajtai-Bölöni glosszáktól külön kell választanunk az említett harmadik kéz bejegyzéseit. Írójáról semmi útbaigazítást sem nyujt a könyv, de korát hozzávetőleg elég pontosan meghatározza nyelve és helyesírása. Hogy az Ajtai-Bölöni-féle bejegyzéseknél jóval régibb, nemcsak az írás mineműsége bizonyítja, hanem az is, hogy a lap szélét a *ius primae occupationis* alkuba nem ereszkedésével használja ki és foglalja el s hogy az Ajtai-Bölöni keze sokszor átjavítja, kihúzza vagy átírja a régi bejegyzést a maga nyelve és helyesírása szerint. Pl. *zeenwono*-t kihúzza s *asagh*-ot ír (y_1) helyébe, *kethes*-t *kóthes*-re (O_6), *keresffa*-t *körösffa*-ra (I_8), *kemencze*-t *swtó kemencze*-re (E_1), *otho*-t *oltho*-ra (E_1), *were*-t *wereo*-re, illetőleg *werőre* (P_3), *segh therele*-t *segh thörölő*-re (B_1), *zele*-t *zelő*-re (N_4), *pologar*-t *polgar*-ra (D_8), *kekenffa*-t *kókeńffa*-ra (D_8) stb. stb. javítja. Említettük már, hogy bejegyzéseinek nagyobb része latin nyelvű. Tudós vagy tudóskodó eti-

[1] Vö. Uzoni—Fosztó: Histor. Eccl. I. 264.

[2] Uo.

[3] Ajta és Bölön ma is virágzó szín-unitárius községek.

mológiai és jelentéstani magyarázatokat ad, mint pl. »presbiter ·/. sacerdos, et dicitur quasi prebens iter ·/. viam, quia presbiteri debent alijs prebere viam, qua itur ad regnum celorum« (T_6), vagy: »Ludum laudo pile, plus laudo pocula pile« (T_2). Ez az utóbbi idézet hexameter. Valamelyik középkori gramatikus csinálmánya. Hozzá hasonló s bizonyára egy helyről szedett hexametersor nagyon sok van könyvünkben.[1]

Helyesírása meglepően régies.

A *cs*-t cz, czi, ch, chy, czy, c-vel írja (sehol ts-sel!).

Az *sz* jele: sc, z, s.

Az *ő* hangé: w, w̋, ew, e (?).

A hosszú magánhangzókat megkettőztetéssel jelöli: *aa*, *ee* (ageek, beel, kees, meez, seek, sceel, zeen, kosaar).

A *h*-t a középkori helyesírás szerint néhol fölöslegesen használja, pl. *herews* (= erős, vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 141).

Főbb nyelvi sajátságait a következőkben foglaljuk össze:

1. Az *-s* képző előtti vokális *u*-val van jelölve: *bozusaghus, haborusagus, hasonlatus, hurus* (madár), de *hasnalathos*.

2. A mai *-alom -elem* helyén az eredeti *-alm -elm* van: *birodalm, felelm, ywthalm, lakodalm*.

3. *-at -et* képzős elavult alakok: *dyadalmath, ezewezeth* (rabies), *kazalath, myelkedeth*.

4. A folyamatos cselekvésű melléknévi igenév képzője *e*: *rebege*, (postho) *nyre, terele* (törülő), *fekethe* (vitta), *ydwezethe, kereskede*, (yo) *thewe, methele* (kes), *fenesethe*; de *rezelẃ, wesẅ, merethew, hyzelkedew*, (dyo) *therew*. Egyéb *ő* végű névszók is *e*-vel végződnek: *fenye* (magh), (elmeteth) *wesse, serpene, sceleffe* (de *scelew sem*). Vö. még *kewserwesseg*, de *kezerwesen, ekewr pastor*, de *wad eker*.

5. Az *-ít* képző alakja *-et, -eit*. Pl. *meretheny, merethew, ydwezethe*, (fegver) *tizteito*.

6. Kicsinyítő képző helyett *kyczin lampas, kychyn were*-féle alakok használatosak.

7. Tanulságosak a következő alakok is: *gÿlekezethesth* (cater-

[1] Pl. Priscus et antiquus. annosus. inueteratus.
Decrepitus. vetulus. vetus. emeritusque senilis.
Longeuus sit in his et pristinus atque vetustus (U_1).
Vagy: Spondeo polliceor promitto pango paciscor.
Splendet. et irradiat. fulget. nitet. atque coruscat.
Emicat atque micat rutillat claret atque relucet (Aa_3).

vatim), *konczonked, yelennen* (evidenter), *sorkanthe, mety* kees, sóló *meti* kes, *czikle, bogol, lwgh fewne* stb.

Mindezek együttvéve amellett tanuskodnak, hogy ezek a bejegyzések, úgy a század közepe táján, de inkább az első, mint a második felében a századnak, talán még a kódexek korában, vagy legfeljebb csak egy pár évvel később keletkezhettek, tehát jóval előbb, mint az 1577 táján keletkezett Ajtai-Bölöni-féle glosszák.

Emezek határozottan székely emberek bejegyzései, amazokat semmi sem köti a Székelyföldhöz. Tájszavai (talán az egy *azsag*-ot kivéve) inkább a dunántúli (drávamenti? Tolna? Baranya?) nyelvjárásra vallanak: *czenghe, czinghe* (vö. Tsz. *csinge), theelffa* (Somogy, Zala, Baranya), *monyaro fa* (Drávamellék), *gyalom* (Győr, Bodrogköz), *ahon, ihon* (Dunántúl is), *kaszálat* (Göcsej), *kezerethenÿ* (Zala, Göcsej), *nyivás* (Csallóköz), *sarro, penyz, zelemen, chyarabol* (Dunántúl *csereboj*), *áspa* (Baranya, Vas, Rábaköz).

De ha dunántúli az első bejegyző, hogy kerül a könyv Kolozsvárra olyan messze földről? Erre az egyháztörténelem ad csattanó feleletet. Tolnában és Baranyában már 1569-ben fölüti fejét az unitárizmus, s a hetvenes években már virágzó egyházközségei vannak.[1] Az új hit hirdetői Erdélyből (Kolozsvárról) kikerült ifjak.[2] Velük megindul s egy évszázadig tart az állandó érintkezés Kolozsvár és Pécs között. Dunántúli ifjak keresik fel Kolozsvárt s Kolozsvárról egész seregestől menekülnek ki Baranyába.[3] Közülök hozhatta be valaki a könyvet Erdélybe. Nem lehet puszta véletlen tehát az, hogy könyvünk régibb glosszái éppen a baranyavidéki nyelvjárás mellett tanuskodnak. Íme a nyelvtörténet világánál is csak igazolódik a történelem tanítása! Ez a könyv érdekes emléke a dunántúli unitárizmusnak, s egyben érdekes bizonyítéka annak is, milyen keveset változnak nyelvjárásaink évszázadok alatt is.

A magyar szavakat egytől-egyig kiírtam latin (esetleg német) jelentésükkel együtt, a helyesíráson sehol semmit nem változtatva. Az egymástól pontosan megkülönböztethető régibb (dunántúli nyelvjárás) és újabb (székely nyelvjárás) bejegyzéseket két külön

[1] Vö. Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon 109. s köv. l.

[2] Erdélyből kerülnek ki: Vásárhelyi Mihály, Jászberényi György, Válaszuti György (1572 nyarán érkezik Pécsre). Uo. 118. l.

[3] Érdekes adatokat sorol fel erre nézve Kanyaró F. id. m. (195. l.)

magyar-latin sorrendben állítottam össze. Előbb a régi bejegyzéseket adom, s csak azután kerül a sor a sokkal terjedelmesebb *Ajthay-Beoleony Glosszák*-ra.

aczęl: calibs D_2
aczelos: caligeus D_2
fenÿth[e] *aczęl* [a *fenÿthe* utolsó (*e*) betüje áthuzogatva]: fugillus, ein fuer ysen oder stahel, quo concutitur ignis ex petra vel silice K_1
ado: tributum Cc_6
ado (-ffyzethe) vö. fizető [1]
agia (!), kaponia: cranium, summum capitis F_3
agyas (kamora) vö. kamara
agek l. czype (femur)
ageek: inquen M_3
ahetathossag: devotio G_3
ahon: illic L_2
Ajtho (ragastho) vö. ragasztó
akadozo l. rebegő
akarath: placitum O_2
yo *akaro:* fautor I_5
akarath nyekwl [!]: invitus, non volens N_1
akasthatoth: furcatus, gehenckt K_2
akol: caula, ein schaffstal D_5
al (orcza) vö. orcza
alak vel bab: puppa U_2
aldozath: cremium, sacrificium F_4 libamen O_2
all kapcza: *mala* [2] P_2
ellene *allanÿ:* resistere X_3
fogadasomnak *allok:* woti compotem reddo Dd_7
ellene *allo* l. zawar (obex, rigel)
alapath: status Aa_3
allath: ens, substantia S_1
Allo (wyz) vö. víz
wad *alma* (wyz) vö. víz
alnoksagh: calliditas D_2
alozekonsag: torpor, somnolentia Cc_4
alut (-they) vö. tej
alut (yseg) vö. üszög
athal (vth) vö. út
el *amelkodo:* stupidus, Stupefac-
anzar l. bicsak [tus Bb_1
Mwsthoha *anÿa:* noverca A_3
Mwsthoha *apa:* novercus A_3
Mwsthoha *athÿa:* vitricus Dd_6
Aranyas: obrizum [vagy *obrizus?*] L_4
arok: fossa L_8
Arthan: madialis [maialis], porcus domesticus castratus P_2
aso: fosserium I_8
aspa vö. gombaleto
dobos *azzon:* tympanistria *wel timpanistra* Cc_3
pologar*asson* [kijavítva: polgarasszonj]: civissa D_8
azak, asagh: rutabulum y_1

bab l. alak
baÿ (-vivas) vö. vivás
keczke*bak:* hircus L_3
balgathag l. betheg
balogh (kez) vö. kéz
balwan: beelphegor, ein abgot C_3
bakos: hircosus, fetidus L_2
bantas: tedium Cc_1
barazda: sulcus Bb_3
borozda: lira, sulcus O_4
barana [!]: occa R_1
Bathor: fretus, tutus, confisus K_1
bathorethas: tutamen Cc_8
batorsagh: securitas L_1
bekethelen: infestus, molestus, infensus M_3
gerthya*beel* [átjavítva: gjorthyabeell]: ligneus, biltzen, lychnus O_3
belcze [átjavítva: bőlcző]: cuna, ein wige, cunabulum F_4

[1] Az utalásnál mai helyesírással írom a szavakat.
[2] A dült betüvel szedett latin szók kézirati bejegyzések.

betheg vel balgathag: insanus M_4
betewg [!]: nodatus vagy [nodus?] Q_2 [= bütyök?]
ekes *bezed:* facundia, gut gesprech S_4
bÿal, bjal: urus, bos silvester Dd_8
bibor: byssus C_4
biċżak vel anzar [kijavítva: hanzar!]: pugio U_2
ekewr*bika* [kihúzva, helyette beírva: nadibika]: onocrotalus R_2
ffogoth *bÿro:* arbiter B_2
bÿrodalm: regimen y_4
bÿzonwal: quidem, certe U_4 enimvero, furwar S_1
bizonwal: certe, sine dubio U_4
bochÿatok, olvasok, hagyok, sedek, evezek: lego [A táblán]
boczanat: indulgentia Dd_2
bogol: bibio, musciones vermicul[a]e de vino nascentes. C_3 *muscio vermiculus bibens vinum vel bibio* P_8 [ismeretlen]
boka (cziont) vö. csont
bokayg: usque ad talos Bb_4
yo *bor:* temetum, bonum vinum
bor (ky) vö. kő [Cc_1
borostÿan: edera H_8
borothwa: rasorium X_1
kychyn *borothwa:* rasiolum X_1
borz: taxus, est quoddam animal, ein tachs Bb_4
botlas: cespitatio D_7
botrankozas: scandalum J_3
bozza: sambucetum y_2 ebulus H_3
bozza (ffa) vö. fa
bozzas: sambucetum y_2 *sambucetum* (A táblán)
bozúsagh: contumelia
bozusaghus: contumeliosus F_2
tollas *bozogan:* Clava E_1
besegh: ubertas Dd_1
beseghes: ubertosus, ubertuosus, uberosus Dd_1
bewetheni [átjavítva: *bŏvítheni*] ubertare Dd_1
bewethwen [átjavítva: *bŏwíthwen*] ubertim Dd_1
botŭ l. niomas
buar: urinator Dd_8
bÿkes: faginetum y_4
byk (ffa) vö. fa
bÿnthelen: insons M_4

cyrkalom, circalom: circinus, ein cirkel D_8
czalanos: urticetum Dd_8 *urticetum* (A táblán)
czalard prestigiosus F_7 impostor M_1
czalard vel lopo: lauernio, deceptor vel fur O_1
yegh *czap* [utána írva Jegh cziap]: stiria Aa_4
czaplar: caupo D_5
chÿrabol [kihúzva, helyette beírva: chiere bogár]: brucus, ein kefer D_1
czava: nautea, *in qua coria* (?) *macerantur* Q_1
czelekedet vel myelkedeth: facinus y_4
czegher: pila T_2
czenghe: pila T_2 [vö. csinge Tsz.]
czyngewel (yaczo) vö. játszó
czeple: tritulator, excussor Cc_7
czepw: stupa Bb_1
czewrus: quercetum (A táblán)
czerelewk [átjavítva: czerẹlewk]: cambio D_8
czerep: testa Cc_2
czerpene: sartago, patella y_3 [vö. Tsz.
czÿga: trochea Cc_7 oculeus H_3
czikle: tenticula ein ryem oder strick, laqueus qui tenditur avibus Cc_1 [ismeretlen vö. *cik-lend* csikli Tsz.]
kethel [átjavítva: kethẹl] *czinalo:* funifer K_1
gwz *czinalo* restiarius X_4
czÿpe, agëk: femur y_5
czÿpke: rubeus [olv. rubus] X_4
czÿpkees: rubetum, locus ubi rubi crescunt X_4
czÿzar, fenesethe: politor T_4

cyzma: coturnus, pedis indumentum F_3
czomo: massa P_3
boka *czíont:* talus Bb_4
chopa: lippitudo O_3
chopas [sem] vö. szem
czuka: lucius O_4
czúr vel ystalo: horreum L_3

dagad: tumet Cc_7
dagadnj: tumescere Cc_7
dagadok: turgeo Cc_8
dyadalm, giozedelem: triumphus Cc.
dÿadalmath [!]: tropheum Cc_7
dÿo [terew] vö. tŏrő
disno [ol] vö. ol
zyl *dyzno:* ericius, erinacius, ein igel y_1
thengewry sin*dhysno:* chirogrillus, ein merkatz D_8
dob: tympanum Cc_3
dobos: tympanator Cc_3

egh: halitus, spiritus L_1
eghe (ysegh) vö. üszög
egessegh: equalitas, glycheit I_1
egesegh l. hasnalath
eghaz (ffya) vö. fiu
eghaz (ewreze) vö. őrizŏ
eke (zarwa) vö. szarv
ekees decorus G_2
ekes vö. beszéd
Ekesetheni: venustare Dd_2
ekeselth: insignis, praeclarus, nobilis M_4
ekthelensegh: dedecus G_2
elesegh: edulium H_8
menthwl *elextheb:* quantotius M_3
(syg) *-elew* vö. szügy
ellene vö. áll
ellene vö. morgani
meghemeztheni: absumere A_3
kereskede *ember:* institor, mercator M_4
enghede: fautor, amicus, ein gunner I_5
eperÿ: fraga, ein erdberkrut I_8
erdem: meritum P_5
erelkedes: conatus E_4
ewres: robustus X_4
herews [kihúzva, helyette beírva: *Erős*]: fortis, robustus I_8
erewsethenÿ: solidare Aa_1
erethelen: imbecillus, imbecillis M_1
erethlensegh: imbecillitas M_1
eresetheni: roborare X_4
erezwen: lucus, silva, nemus P_1 [vö. *eresztvény* Tsz.]
erwen: vertex Dd_3
eseth: casus D_5
ezewezeth [!]: frenesis est apostema cerebri ex calore. Etiam est rabies vel furor K_1
eweth: asperiolus, ein eychorn B_4
ewezni: remigare X_2
euezek l. bochyatok
ewezez [!]: remigium X_2
eweze: remus X_2

ffa (myes) vö. mives
ffa (wago) vö. vágó
bozza*ffa:* sambuca J_2
byk*ffa:* fagus I_4
ffyathal *fa,* cziemete: frutex K_1
has*ffa* [!]: tilia Cc_3
Jeghene*ffa:* abies A_2
kechkerago *ffa:* taxus Bb_4
keken*ffa* [átjavítva: kokénffa]: cinus D_8
monyaro*ffa* [!] corylus F_3
nyar*ffa:* tremulus Cc_6
nyr (*fa*) vö. nyir
som*ffa:* cornus F_3
theel*ffa:* ilex L_4 [vö. Tsz. Gyöngy. Sz.]
zeder*ffa:* sicomorus Z_3
zyl*ffa:* ulmus Dd_6
syluaffa: prunus U_1
ffagÿw: sepum, sebum Z_2
ziw *ffaÿdalmas:* vecors Dd_1 [ismeretlen]
ziw *faÿdalm:* vecordia Dd_4 [ismeretlen]
ffaklÿa: teda Cc_1 fax, teda I_5
ffark (myntring) vö. matring

ffazek (yarto) vö. gyártó
fegver (tizteito) vö. tisztító
ffeÿedelm: princeps, tribunus Cc_6
ffeÿer (gem) vö. gém
feÿer (themyen) vö. tömjén
ffeÿersegh: albedo D_3
fekel [átjavítva: fekelj] Dd_3
fekeles: verricosus Dd_3
fel (hora) vö. óra
felelm: timor, pavor I_8 pavor, timor Cc_3
sem *feńe:* pupilla U_2
fenythe vö. acél
fenesethe l. czyzar
fen (kw) vö. kő
lwgy *fewne* [!]: pinus T_2 (Ily alakban ismeretlen]
ffenÿe (magh) vö. mag
lug *ffenies: pinetum* (A táblán)
fferegh: curculio G_1
sw*feregh:* teredo Cc_2
eghaz *ffya: vitricus ecclesie* Dd_6
ffÿathal (fa) vö. fa
fias (tik) vö. tyuk
ffyzethez: retributio X_3
ado*ffyzethe:* tributarius Cc_6
ffogadas vö. áll
ffoghathkozas: defectus G_2
ffoglalnaak: manciparent P_2
ffoghatho: capax D_3
ffogo: forceps I_8
ffogoth (byro) vö. biró
ky*ffol:* effluit H_4
ffolÿas: rivus X_4
ffolyaska: rivulus X_4
zerthele*ffonal* [!]*: filum setatum* [!] I_6 [olv. szőrtelen]
fono: netrix Q_1
meg*ffonÿadnÿ:* emarcere H_4
ffordul, hayol: vergitur Dd_3
ffeyed (theteye) vö. tető
ffekethe: vitta Dd_6
fekethe: reticula, mitra mulierum X_3
gabona*few:* spica Aa_2
scele*ffe* [átjavítva: sceleffó] zólógerezd: botrus botrio, ein weintrub D_1
ffewenyes*ffewld:* sabulum arena y_1
ffewenyes [ffewld] vö. föld
ffeswen: tenax Cc_1
ffeswensegh: tenacitas Cc_1
franczu: morbus gallicus P_7
frigh: treuga, treuge Cc_6
fuo: follis I_8
fÿlemÿle vö. madár
ffÿr: coturnix F_3 coturnix F_2
fizes salicetum (A táblán)

gabona [few] vö. fő
gabona [sal] vö. szál
galocza: salmo y_2
gheghe: faux I_5
ffeyer*gem:* ardea, ein reiger B_3
ghembelÿe [átjavítva: ghembelyo] teres Cc_2
ghereblÿe: rastrum X_1
gombalyag: glomus, est nexio vel coadunatio filorum K_4
gombaleto: alabrum [kihúzva s helyébe írva: aspa] A_5
gomboleto: girgillum K_3
gonoz vö. megszűnni
geıbrcz: spasmus Aa_2
gwz, gús: restis, funis X_3
gwz [czinalo] vö. csináló
gyalog [wth] vö. út
gÿalom: sagena, rete magnum y_1
gÿantha: gagates, ein perlin oder flammestein, piropus K_2
ffazek*ÿartho:* lutificulus [!] ein hafner P_1
y *gyartho: faber arcuarius* I_4
kerek*gÿartho:* rotarius X_4
kees *gÿartho: faber cultrarius cultrifex* I_4
kewthel*gÿartho:* scenofactorius, scenofactor I_3
kewthel*gÿarthas:* scenofactoria y_3
gyerthÿa [beel] vö. bél
gyorthÿa [beell] vö. bél
gÿorsasagh, hamarsagh: velocitas T_1
gynge l. lagh
getrelm (?) [átjavítva: getrőlem] vel kyn: torneamentum Cc_4

gezhetetlen: invictus N_1
gyethek [!]*:* cumulo F_4
gylekezethesth: catervatim D_5

hab: procella, tempestas fluctuum T_8
hob l. víz
haborusagh: litigium O_4 discordia H_1
haborusagus [!]*:* seditiosus Z_1
hadnagyságh: imperiatus M_1
hagyok l. bochyatok
werews *hagyma: ascalonia* B_4 [PP.-nál *mogyoróhagyma*]
haj: axungia C_2
halyag l. homal A_6
hajo: carina D_4
hayol: euergit I_2 l. ffordul
hayoz [átjavítva: hyoz], haioz [átjavítva: haiosz]: panthera S_1
haladas: inducie [!] M_2
haladek: dilatio G_4
halal: letum O_2
madar *halo:* aucipula C_1
hamarsagh l. gyorsasagh
hamu (peleh) vö. peleh
hanyathomloyok [!] praeceps T_5 [ily alakban sehol]
harmatozny: rorare X_4
has (ffa) vö. fa
has (kethesek) vö. kötés (fasciae tiliaceae)
hassas [!]*:* tilicetum Cc_3 [ismeretlen]
hasas: tilicetum (A táblán)
hasastoth: fissus I_7
hasonlatus [!]*: consimilis* H_1
hasnalath vel egesegh: salubritas J_2
hasnalathos, tehetős: efficax H_3
hasonlathossag: salubritas J_2
hatul (kopaz) vö. kopasz
hatyw [!]*: olor, cignus* R_2
hathyw madar: cygnus D_7
hazugh: nugax, nugas R_3
hegymal [vagy: *hegy, mal*?]*:* territorium Cc_2
heg (-thete) vö. tető
heya: miluus P_6
herews l. erős
hernyo: eruco, nocius vermis I_2
herwath: pallidus R_4
herwathsagh: palliditas R_4
herdethny: euangelizare I_2
hyttethlen: perfidus S_4
hyzelkedew: adulator C_4
hod: fiber, castor, ein biber I_6 castor, ein byber D_5
hod (keze) vö. kőz
hogh: quod U_4
hoher: lictor, percussor O_3
hollo: corvus F_3
homal vel halyag: albugo est glaucitas vel albedo oculerum A_6
homalossagh: obscuritas D_2
homlok: frons K_1
(hanyat) *homloyok* vö. hanyat
horgas l. thekerghe
horogh: hamus, ein visch angel, oder ein vinck an eynem
horog: uncus Dd_6 [pantzer L_1
hewlgh: migalus, est parvum animal, ein hermel P_6
hewlgj, Hólgj: *emellus* [! olv. hermelus?] H_4
hurus (madar) vö. madár
hywel: vagina Cc_8

yde towa: huc illuc M_1
yde: aer aut etas [!] I_2
ydeghenyles: exilium I_3
ydwezethe: salvator I_2
yffiu: ephebus I_1
ygaz: rectus X_1
ighezez [!]*:* incantatio, zaubery M_2
ygekezem: tendo Cc_1
ihon: hic L_2
y (gyartho) vö. gyártó
yllethel: affecisti, *afflixisti*
yn l. thorok
ynnen: inde N_2
yres (ruha) vö. ruha
irgalmas: misericors P_6
irgalmassag: misericordia P_6
yrgalmazni (kezdek) vö. kezd
yrgalmazok: miseror, misereor P_2

ystalo l. czwr
ythelek vel zamlalok: censeo D_6
yz: compago E_3
yzek: compages E_3
yzethlen: insipidus, ungeschmackt M_4
czyngewel *yaczo:* pilliludius, est ille qui cum pila ludit F_2 (vö. czenghe)

(Folytatjuk.)

yegh (czap) vö. csap
yeg: signum Z_3
Jeghene (ffa) vö. fa
yelennen: evidenter, offenbarlich I_2
yelenteni: l. meg odozny
yelenthem: insinuo M_4
yó (thewe) vö. tevő
yozan: sobrius Aa_1
ywthalm: premium T_6

PÁLFI MÁRTON.

A *-NÁL* RAG EREDETE.

Már sok szó esett a *-nál* rag eredetéről. Hogy csak az újabb elméleteket említsük (a régieket összeállította Simonyi, A magyar névragozás c. könyvének 16. és a Tüzetes magyar nyelvtan 663. lapján), Budenz a mordvin *mala-* szóval egyeztette e ragunkat, Munkácsi a vogul *ńutè* szóval hozta kapcsolatba. De mindkét feltevésnél nagy hangtani nehézségek merülnek föl, melyek alapján mindkét egyeztetést el kell vetnünk. Simonyi (TMNy. 664) a vogul *nal* szóval veti egybe, de ennél a magyarázatnál ugyanaz a nehézség van, mint Budenz egyeztetésénél. Mindkét esetben valamilyen ragnak kellett volna a *-nál*-hoz járulnia, de sem **nál-n*, sem **nál-t* alakból nem fejlődhetett a mai *-nál* rag. (TMNy. 664 és Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás[3] 133). A vogul *nal*-nak különben is *nalm-* a töve; pl. loc. *nalmėn, nalmit*, ablat. *nalmèl* L. Munkácsi VogNyj. 17, 113, 203. Legtöbb valószínűség Szinnyeinek annyira egyszerű feltevésében van (Magy. nyelvhasonl.[3] 133), amely szerint a ragot így kell elemezni: *-ná-l*, vagyis *ná* tőszóhoz ablativusi *-l* járult. A *-nál* rag tehát eredetileg ablativust jelölt épúgy, mint pl. az *alul, fölül* határozószók eredetileg szintén honnan kérdésre feleltek.[1] Ha Szinnyeinek ezt a föltevését elfogadjuk, hátramarad az a kérdés, hogy mi az a kikövetkeztetett *ná-* alapszó.

A vogulban van egy *-nạt, -nèt* rag (Munkácsi, VogNyj. 263), amely a komitatívus jelölésére szolgál és igen gyakran kapcsoló kötőszót is helyettesít. (Példákat l. Munkácsi, VogNyj. 262, 263 és Beke Ödön, NyF. 25:63.) Ennek a vogul ragnak az osztjákban a -vel jelentésű *-nat, nàt* felel meg (pl. *ìmìnàt* nővel, Szinnyei, Magy. nyelvh.[3] 131; a szurguti nyelvjárásban:

[1] Szinnyei a maga föltevésének támogatására mondattani bizonyítékot is említ. Szerinte a *-nál* ragnak eredeti ablativusi értékét az is bizonyítja, hogy összehasonlításnál középfok mellett használatos épúgy, mint régebben a *-től* rag; már pedig középfok mellett úgyszólván az összes rokon nyelvek ablativust használnak. Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a *-nál* ragnak ilyen használata talán csak újabb eredetű. (L. Simonyi, A magyar határozók 1:240, 243.)

kara »Boden«: egyesszám. instrum. *karanat*, kettőssz. *karagannat*, többessz. *kargaļnat*, Castrén, Versuch einer ostjakischen Sprachlehre 32). Munkácsi magyarázata szerint (VogNyj. 264) a *-t* »nyilván a többi nyelvjárásokban ismeretes *-tél* komit.-rag kopása, mely az alsólozvaiban is már csak *-tė* alakban fordul elő«. Ez a *-tél* rag pedig »minden valószínűség szerint a *ta'ĭl* 'teli' szónak mása, mely amúgy is használatos komitatív értelemben a vogulban«. (Uo. 10. l.). Minthogy azonban ennek a vogul *-nąt*, *-nėt* ragnak oly pontos megfelelője van az osztjákban, sokkal valószínűbbnek tartjuk Szinnyei magyarázatát, mely szerint a *-t* a lokativus ragja. Hogy a lokativus ragja komitativust is jelölhet, arra nézve egészen hasonló esetet látunk a zürjénben és votjákban. (Vö. A lokativus-féle határozók a votjákban. Nyelvtud. Közl. 36. k.) A *-nąt*, *-nėt* utórésze tehát a lokativusi *-t*. A rag előrésze pedig Beke szerint (NyF. 25:3, 62) a lokativusi *-n* rag. Ezt a magyarázatot nem tarthatjuk helyesnek. Hiszen az még érthető volna, hogy a vogulban a lokativusi jelentésben ritkább — bár még egyáltalában nem ritka — *-n* raghoz hozzátették az eleven *-t* ragot; de semmi ok nem lehetett erre az osztjákban, ahol a *-t* rag úgyszólván csak egyes határozószókban fordul elő. Mégis csak nagyon különös volna, ha ezt az annyira ritka és szűkhasználatú ragot tették volna az általánosan használt rendes locativusi *-na*, *-ne* raghoz.

Azt hiszem, hogy ennek a vogul-osztják ragnak az előrészében a magyar *-nál* rag alapszavát kell látnunk, amely valószínűleg helyi jelentésű volt.

De még tovább mehetünk.

Valószínű, hogy ugyanez a **-nə* tőszó van meg a *-nott*, *-nól*, *-ni* ragokban is. Ezek közül a *-nott* és *-nól* ragokat úgy szokták magyarázni, hogy *-nott* = lok. *-n* + lok. *-tt* és *-nól* = lok. *-n* + abl. *-l*; a *-ni* pedig = vog *-nė* (l. Simonyi, A m. határozók 1:8). Ezek a ragok azonban valószínűleg az előbb említett tőszónak *-tt*, *-l* és *-i* (pl. *neki*, *messzi*) ragos alakjai. Nagyon különös volna, ha az eredeti lokativusi *-n* annyira elhomályosult volna, hogy mind a három irányt jelölő ragokat lehetett hozzátenni. Feltűnő volna az is, hogy a lokativusi *-n* előtt nincsen tővégi magánhangzó; ez pedig csak ősi határozószóknál szokott előfordulni *(benn, honn; parton, vizën, földön)*. Ha ezekben igazán az említett tőszó van meg, akkor természetesen a vogul abl. *-nąl*, *nėl*, lat. *-nė*, *-ną (-n)*, osztj. lativusi *-na* ragoknak is ez a tőszavuk. Vagyis

a magyar	lok. *-nott*,	abl. *-nól*	és *-nál*,	lat. *-ni*
a vogul	» *-nąt*,	»	*nėl*	» *-nė*
és az osztják	» *-nat*,			» *-na*

ragok tulajdonképen rövidült névutók; közös tőszavuknak jellemző hangja *-n*. — Ide való talán a finn *-nne'*, észt *-ni* rag is. L. Budenz, Ugor Alaktan 379.

Fokos Dávid.

IDEGENSZERŰSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁS HASZNÁLATÁBAN.

I.

Nincs az összetett mondatoknak olyan köre, amelyben oly sok s itt-ott már meggyökerezett idegenszerűséggel találkoznánk, mint éppen a relatív mondatokban. Különösen két nyelv volt az, melynek káros hatását nyelvünk e téren megsínylette. E két nyelv a latin és a német. Még inkább a latin, mint a német, mert a német hatás a legtöbb esetben latin-német hatás. Tehát a relatívum hibás használata a leggyakrabban a latinra vezethető vissza. Miképp nyilvánult ez a hatás általában véve? Micsoda tanulságot vonhatunk le belőle a dolognak elméleti oldalát tekintve?

Ismeretes a latin nyelvről, hogy nagyon szereti szorosan egymás alá rendelni a gondolatokat, míg a magyar nyelv természetének sokkal jobban megfelel a mellérendelés. Alárendelést csak akkor használ, mikor a két gondolat már magában véve szoros viszonyban áll egymással s így az alárendelés, mint nyelvbeli kifejezés, csak szükségszerű folyománya a két gondolat egymáshoz való kapcsolódásának. De a latin nagyon szereti külső eszközzel, a relatívum kitételével, akkor is szorosabbra fűzni a gondolatokat, mikor ezek közt ily szoros kapcsolat nincs is. Csak a latin nyelv szigorú logikája vihette végbe e műveletet. Már az olyan nyelv, mint a magyar, mely nem oly szigorúan logikus, sokkal szabadabban bánik a relatívummal, azaz jóval ritkábban él vele. És csak a latin nyelv nagy hatásának tulajdoníthatjuk, hogy a relatív mondatszerkesztés körében annyi idegenszerűséggel találkozunk. Kezdődött ez a hatás a kódexek korában a latinból való szolgai fordításokkal, folytatódott századokon át mindinkább annyira, hogy mikor már nem is fordítottak latinból, mégis belevette magát a művelt magyar nyelvbe ez az idegen hatás, úgyhogy alig tud szabadulni tőle. Így nem csoda, hogy nyomai ma is fennmaradtak s sokan egész öntudatlanul használják hibásan a relatívumot. Ezzel nem menteni akarunk egy idegenszerűséget, csak meg akarjuk állapítani azt az amúgy is ismeretes tényt, hogy ha valamely idegenszerűség, mint éppen a jelenlegi, egyszer belevette magát a nyelvbe, csak nagy küzdelmekkel irtható ki. De küzdenünk mindenesetre kell ellene, írásban úgy, mint élőszóval. Követeli ezt nyelvünk tisztasága, természete, de főként szelleme, mely magyaros nyelvérzékünkben tiltakozik minden erőszakos idegen hatás ellen.

De tekintsük most már, hogy micsoda jelenségekben nyilvánul a relatív mondatok körében a latin, illetve a német hatás.

A) Latinos idegenszerűségek.

A magyar relatív szerkezetekre a latin nyelv hatása volt a legszélesebb körű. A latin hatott nyelvünkre legtovább s ez a hatás az irodalmi nyelvben maradandó nyomokat hagyott.

Hogy világosan haladhassunk, bizonyos alcsoportokat fogunk megkülönböztetni, melyekben a relatív mondatokban nyilvánuló latinosságokat vesszük vizsgálat alá. Természetesen nem zárkózhatunk el attól, hogy az illető helyeken a helyes magyarságra ne utaljunk.

Az alcsoportok a következők lesznek: *a)* Vonatkozó névmás áll mutató helyett; *b)* A relatívum szükségtelen, hibás kitétele; *c)* Az alárendelő kötőszóval kapcsolt relatívum; *d)* A melléknevileg álló relatívum hibás használata; *e)* Relatívum célhatározó *hogy*, vagy következményes *hogy* helyett; *f)* Egész mondatra vonatkozó relatívum; *g)* Latinosság a módhasználatban; *h)* Fordítás latinból.

a) *Vonatkozó névmás áll mutató helyett.* Mindama latinosságok közt, melyek a relatívum használatában előfordulnak, a legmegrögzöttebb az, midőn vonatkozó névmással találkozunk mutató helyett. Ahol u. i. magyarosan *és, de, azonban, tehát, pedig, ugyanis, mert* kötőszókkal mutató névmást használunk, ott a latin a sokkal rövidebb relatívummal él.[1] Tehát: *quae res*, ez a körülmény pedig, *qui autem*, ezek azonban, *quod cum*, midőn ezt, *quod enim*, ez ugyanis, *quae statio*, ez az állomás stb.

Ezzel a legelterjedtebb és eléggé nem hibáztatható latinossággal a kódexek korától kezdve mind a mai napig találkozunk az irodalmi nyelvben.

Első leszen Anyaszentegyháznak szentölendő méltóságáról: kinek nyilvábban való ismeretire (e h. és ennek nyilvábban való i.) meg kell tudnunk, hányképpen magyaráztatik az szentegyház; kire reá felelvén (e h. erre pedig reá felelvén) doktoroknak mondások szeránt ötképpen való egyházat találunk sz. egyházban (ÉrdK. 210).

Monda az vitéz, hagyad meg uram biró, hogy minden ember veszteg hallgasson; ki meg lévén (e h. ez meg lévén), monda az vitéz (Péld. k. 92). El-jő a Kristus és megvigasztal minket, kit engedjen az atya (e h. engedje az atya) (Pázm. Préd. 37). Ki is [e h. és én] (ragyogásod után, éjtszakákon is nagy világosságban járván) ide vezettettem hozzád. (Dug. Et. I. 4. szak. 6. rész). Megjegyezte magának jól. Ami nagyon könnyű annak (e h. mert ez nagyon könnyű annak), aki a koponya- és arczismét kiváló tanulmánya tárgyává tette. (Jók. Jocus és Momus 11).

De nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a közélet, jobban mondva a hivatalos élet nyelvében is találkozunk a relatívumnak

[1] Szarvas G.: Magyartalanságok, Nyr. 24: 532. — Simonyi: Helyes magy. 53.

e latinos használatával. És az a sajátságos, hogy míg az irodalmi nyelvben ma már mind ritkább ez a latinosság — bizonyára a népnyelv és köznyelv kedvező befolyása következtében — addig a hivatalos nyelv, úgy látszik még nem értette meg az idők jelét és nem akar kibontakozni táblabírókori megrögzött latinosságából. Csak a legismertebb példákat említjük.

Ki egyébiránt maradok Nagyságodnak alázatos szolgája. (A relatívum hibás, mert önálló mondat nem kezdődhetik relatívummal; az *egyébiránt* meg fölösleges, mert nincs ellentétről szó). Kikhez egyébiránt királyi kegyelmünkkel maradván. (Királyi kéziratok szoktak így végződni. Itt az előbb említett két hibához harmadikul még az igenév helytelen használata járul.) Ez ügyben a bűnvádi eljárás megindítása a B. P. 1. és 527. szakaszai értelmében megtagadtatik. Miről a följelentő értesíttetik. (E h. Erről a följelentő értesíttetik. B. H. 1904. III. 26, 10.) Miről jelen bizonyítványt nevünk aláírásával és község pecsétjével megerősítve neki kiadtuk. (Erről *a* jelen b. . . .)

Általában elmondhatjuk, hogy ami a relatívum latinos használatát illeti, a hivatalos nyelv vét legtöbbet a magyar nyelv szelleme ellen. E téren találkozunk legsürűbben a *minek folytán, minélfogva, ki midőn, mely miután, mi is, miért is* stb. kezdetű mondatokkal (e h. ezért, ennélfogva, midőn (ez), miután (ez) és ez, tehát). Nem is találni ilyféle latinosságnak még a nyomára sem a népnyelvben.[1] Csak az ügyvédi, bírói meg a hivatalnoki nyelv dédelgeti és leli benne gyönyörűségét.

A hivatalos nyelven kívül manapság a hírlapi nyelvben találkozunk vele leggyakrabban, s itt annál is inkább megrovást érdemel, mert hisz a hírlapi nyelv a köznyelvhez áll legközelebb, már pedig a köznyelv, még a művelt nyelv sem szokott e latinos használattal élni.

Példák: És amióta ezek a karámok megvannak az Unió egyes templomai előtt, azóra nagyobb is a hívők serege az istentiszteleteken. Ami csak (e h. és ez csak) az amerikai lelkipásztorok praktikus érzéke mellett bizonyít (B. N. 1904. VII. 30, 9). Amely hajszálnak különben (e h. ennek a hajszálnak k.) nagy hírét köszönheti Beyerlein darabja (B. N. 1904. I. 24, 1). Bizonyára üdvözlő táviratot is küldenek hozzá Pétervárra. Amely azonban nem fogja otthon találni (e h. ez azonban nem fogja o. t.), minthogy a cár utazik (B. N. 1904. V. 19, 4). Családi életemet teljesen alkotmányos formák szerint rendeztem be. Ami annyit jelent (e h. ez annyit jelent), hogy minden kérdésben szavazással döntünk (B. H. 1904. V. 29, 1).

A magyaros nyelvhasználatban is előfordul ugyan, hogy relatívum kezd egy-egy önálló mondatot, csakhogy ez egészen

[1] Teljesen a népny. sem ment a latinosságtól. L. a *g)* szakaszt: Latinosság a módhasználatban.

más eset, mint amiről eddig volt szó. T. i. ily példákkal találkozunk: Akit megtagadnak (P. N. 1904. IV. 9, 1). Amit a régi porták mesélnek (B. N. 1904. I. 25). Aki szivét a homlokán hordja (Jókai egyik regénye). Akik két világban élnek (Gerő O. regénye). Akiket az új bor ölt meg (Friss U. 1904. X. 6, 2) stb. Világos ezekben, hogy a főmondat csak el van hallgatva, de mindig odagondolhatjuk. Pl. Akit megtagadnak, t. i. arról lesz szó. Amit a régi porták mesélnek, t. i. arról szól a cikk stb.

De nemcsak címekben találkozunk ily önállóan álló relatív mondatokkal, hanem akkor is, mikor a főgondolat ismeretes:

Fehér batiszt függönyös ágyacskák édes álmodóinak ki megjelen biboros palástban, fején arany koronával, azon is ragyogó rubinttal, gyémánttal (B. N. 1904. X. 15, 5) (Az előbbiekből tudjuk, hogy egy királyfiról van szó). Gyémántnál is ragyogóbb sötétkék szemével aki szerelmesen tekint, vérpiros ajkával aki oly édesen csókol, fehér kezével aki kézen fog és visz, visz szédítő magasba, királyi trónusra ifjú királynénak, királyi nászágyba ifjú hitvesének (Uo.). Akik folytonosan ígérnek és nem váltanak be soha semmit. Akik folytonosan játszanak a tűzzel és sohasem égetik meg magukat (B. N. 1904. II. 6, 1) (Az előbbiekből érthető, hogy: Olyan asszonyok természete a flirt, akik . . .).

Ezen utóbbi jelenség éppen a stílus szépségéhez tartozik, amikor t. i. nem ismételjük meg az amúgyis ismert főmondatot.

b) *A relatívum szükségtelen, hibás kitétele.* A relatívum latinos használatai közé tartozik az az eset, midőn a relatívumban személyes vagy birtokos névmás rejlik, vagy pedig a mondatban tárgyként áll.[1] A magyar nyelv u. i. sem az alanyul álló személyes névmást, sem a tárgyként szereplő mutatót, kivéve az ellentét vagy nyomosítás esetében, nem szokta kifejezni. Ily esetben tehát a relatívum alkalmazása kétszeres idegenszerűség: a névmás kitétele német, a relatívum használata pedig latin.

Példák:[2] Qui imperavit ei, ut —, ki is megparancsolá neki, hogy (helyesen: meghagyja tehát neki). Quam si ero adeptus, mit ha el nyerek (helyesen: s ha megnyerem). Cuius de crudelitate satis est unam rem exempli gratia proferre, akinek kegyetlenségéről elég lesz egy tényt fölhozni (helyesen: kegyetlenségéről elég lesz egy tényt felhozni). Quorum vim quum rex sustinere non posset, akiknek rohamának ez ellent nem állhatván (helyesen: a király rohamuknak ellent nem állhatván). El jő a Krisztus és megvigasztal minket, kit engedjen az atya (helyesen: engedje az atya). (Pázm. Préd. 37.) Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sírással Csáktornyára beviszik (helyesen: holttestét hintóra tevén). (Cserei: Hist.

[1] Nyr. 4: 339. — Sim. Helyes magy. 54. —
[2] A forrás nélkül idézettek Szarvas G. példái. Nyr. 4: 339.

1664. év.) Kire ráismervén, megvallom, megreszsenék (helyesen: ráismervén, m., m.). (Cic. Scipio á. Kaz. ford.)

c) *Az alárendelő kötőszóval kapcsolt relatívum.* Latinizmus a relatívumnak alárendelő kötőszóval való kapcsolata is. Ez azonban kivétel nélkül nem áll, mert a magyaros szerkezetek közt találunk oly eseteket, amikor a relatívum alárendelő kötőszóval van együtt. Itt azonban főleg a latinos szerkezetek feltüntetésére szorítkozunk. Különösen a kódexek fordításos nyelvében és régibb íróinknál találkozunk a relatívumnak alárendelő kötőszóval, teljesen latin minta szerint való összekapcsolásával. Ez a latinosság ilyen latin szerkezetek mintájára keletkezett: aberat omnis dolor, *qui si* adesset, non molliter ferret; Epicurus non satis politus iis artibus, *quas qui* tenent, eruditi appelantur (Lattmann és Müller gram. 193. §.).

Példák: mene bolonyába: kit mikoron látták vala az városnak gyermeki (e. h. mikor látták...): szokatlan ruhában és utálatosban: Sok bosszóságot kezdenek neki tenni. (EhrK. 10). Kik mikoron hallották volna az királnak beszédét, elmenének (e. h. mikor hallották...) (ÉrdK. 181). Az eb, mikoron mind urának, mind az háznépének hizelkednék, jól tartják vala őtet. Melyet mikoron az szamár látna (e h. mikor ezt a szamár látta), felfohászkodék. (Pesti: Az ebről és szamárról.) A pacsirták példája adjon okot nekünk a mi magunk birodalmában, mely ha nem lesz (e h. mert ha ez nem lesz), héjában reménljük szomszédoktul s más idegen barátinktul segítséget. (Zr. Áf.) Láthassa valaha óhajtott hazáját. Melynek minthogy egyéb módját nem láthatja (e h. minthogy ennek egyéb módját nem láthatja), új mesterségeken elméjét forgatja. (Gyöngy: M. V. III. 48.)

E latinos használat még újabb irodalmunkban is előfordul, főleg a költőknél. De némileg menthető eljárásuk, mert ők a régiség feltüntetése végett használják. Csakugyan leginkább olyan költeményben találkozunk e latinizmussal, amelynek tárgya is a régi multból van véve.

S csenge boszuálló markokban kardjok acéla. Kikre midőn nézett Ete hős,... (Vör. Zal. f. V.) Kármel szaladott a visszafutókkal. Kit mikoron látott lobogós Csörsz,... (U. a. VII.) Melyet midőn a hegytetőn jó Detre szász eszébe vőn, mint hullámot a sziklagát, visszanyomá futó hadát. (Ar. Buda h. I: 291.) Ki mihelyt megérté amit Csóri kiván, a földre ültette. (Ar. NC. 2: 66).

Ilyen latinizmus főleg a latinból való fordítás alkalmával kerülhet a nyelvbe. Különösen fülsértő az, mikor az ily használat következtében egy mondatba szorult két relatívumot szóról-szóra lefordítjuk.[1] Pl. Azért soha nem dicsérhetni elég méltólag a philosophiát, melyre aki hallgat (cui qui pareat), élete egész

[1] Nyr. 24: 532. Magyartalanságok. Szarvas G.

idejét kellemetlenség nélkül töltheti. (Helyesen: mert aki ráhallgat, . . .) Egyike a déli, melyet akik laknak, lábbal állanak ellentekben (helyesen: akik ezt lakják, . . .) (Cic. Scip. á. Kaz. ford.).

Eközben nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy néha találkozunk oly esetekkel is, amikor a relatívumnak alárendelő kötőszóval *(mikor, midőn, ha)* való kapcsolása nem mondható idegenszerűnek, sőt egész magyaros szerkezetnek tarthatjuk. Ez akkor fordul elő, mikor a relatívum bizonyos esetbeli egyezés, attrakció révén szorosan kapcsolódik a mellette álló mellékmondathoz.

Keményebb, tűrhetőbb, erőssebb, magasabb (magassabb), talpassabb, tengeresebb-é mint mi? akit ha a dér megcsíp, mint a légy. (Forgách S. dedicatiója Zr. Áf.-hoz, M. K. 216. sz., 8. l. Szétválasztva szaggatottabb volna a beszéd: aki, ha a dér megcsípi, mint a légy.) Talán a fegyvere, koczpitere, hosszú puskája, akit ha kilő, nagy dörgést tészen, de nem talál véle. (U. o. Ez is összefüggőbb beszéd, mintha azt mondanók aki, ha kilövi, nagy dörgést tészen, de nem talál véle.) Olyan embert még nem látott az égbolt, kinek ha pénzt kinálsz, azt mondja: elég volt. (Jók. Mátyásdiák és Benke úr, 22. A relatívum elválasztva a másik alárendelő mondattól: ki, ha pénzt kinálsz (neki), azt mondja: elég volt. De e szétválasztás szükségtelen.)

d) *A melléknévileg álló relatívum hibás használata.* A relatívum magyaros használatai között ismeretes az a jelenség, hogy néha a főmondatbeli jelzett szót belevonjuk a mellékmondatba s a jelzett szó előtt a relatívum melléknévileg áll. Különösen a közmondásokban fordul elő a relatívumnak ilyetén használata. Pl. Amely ebet meg akarnak ölni, veszett nevét költik. Amely követ soká hengergetnek, meggömbölyödik. — De most nem erről akarunk szólni, hanem a melléknévileg álló relatívum latinos használatáról. Találkozunk u. i. — különösen az írott beszédben — oly relativ mondatokkal, amelyekben a főmondatbeli jelzett szó meg van ismételve s előtte a relatívum melléknévileg áll, jóllehet erre az ismétlésre semmi szükség nincs.

Ezzel a latinossággal, mint egyébbel is, a legrégibb nyelvemlékeinktől kezdve találkozunk.

És mondassunk egy misét: mely mise halván, vimádkozzonk harmad ideiglen. (EhrK. 3). Ebből is megesmerheted, hogy ördög volt, miért atte szivedet megkeményítette volt minden jószágra, ki ördögnek ez tulajdonsága. (VirgK. 21). Jelesül kedég az tatárok ellen való segédségért: Mely tatároknak ujonnan való megtérése az időben igen félelmes vala (Marg. leg. 10). Történék azon közbe, hogy egy kigyót megnyoma és az megharapá őtet, mely véletlen veszélyen mikor igen megrettent volna, mondá. (Pesti: Az madarásszról és örvös galambról.) Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében levő, változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnek hegyére nem megyünk. (Mik. 207. lev.)

De a mai tudományos nyelv és beszéd is tele van még a relatívumnak e latinos használatával. Csak egy-két tudományos előadást kell meghallgatnunk, hogy állításunk valódiságáról meggyőződjünk. Ott sűrün fogunk hallani ilyféle mondatokat:

Itt arról a distinkcióról van szó, amely distinkciót lehet tenni obiectiv és subiectiv képzet között. — Tizenöt éves korában ment a lipcsei egyetemre, mely egyetemen végezte összes tanulmányait. — Ez a szokás ma is megvan az oxfordi és cambridgei egyetemen, mely két egyetem számtalan középkori szokást tartott meg. — Ezek közt semmi oly összefüggés nincs, amely összefüggés következtében azt mondhatnám, hogy én gondolkodom stb.

Ilyen és efféle mondatoktól csakúgy hemzseg a tudományos nyelv. Pedig mennyivel magyarosabban hangzanának e mondatok, ha a főmondatbeli jelzett szó nem volna bennük szükségtelenül megismételve!

De nagyon nagy tévedésben van az, aki azt hiszi, hogy ilyféle latinosságok manapság már csak a tudományos nyelvben fordulnak elő. Az megfeledkezett a mi hírlapjaink nyelvéről, amelyről minden magyaros nyelvérzékű olvasó tudja, hogy helyes magyarság tekintetében mennyi benne a megrostálni való.

Ime a példák: Meddig fogjuk mi eltűrni egy udvar cselszövéseit, mely udvar a maga egyéniségéről soha híres nem volt. (E. U. 1904. V. 20. 1). Egy elhagyott utcájában van a Lanclementetemplom, amely templom arról nevezetes, hogy több kép van benne Morettotól. (B. N. 1904. VII. 22. 8). Hire jár, hogy a cár amnesztiát fog adni, amely amnesztia a politikai bünösökre is ki fog terjedni. (P. H. 1904. VIII. 14. 9.) Ennek egyedüli módja, mely az alkotmányos fogalmak szerint lehetséges, a föliratnak megszerkesztése, amely föliratban a képviselőház nagy többsége kifejtené tiszteletteljesen ő felsége előtt azt a programot, amely program alapján a leendő kormányt támogatni hajlandó. (B. H. 1905. IV. 7. 3. Egy mondatban kétszer is!)

Meg kell még itt emlékeznünk a melléknévileg álló relatívumnak még egy használatáról, amellyel különösen a mai művelt és tudományos nyelvben találkozunk. Ez a használat röviden szólva abban áll, hogy a relativum melléknévileg áll a főmondat tartalmára, gondolatára mutató szó mellett. Ez tehát más eset, mint az előbbi. A relatívum nem a főmondatban kitett és a mellékmondatban megismételt jelzett szó mellett áll melléknévileg, hanem előbb kitesszük a főmondat tartalmára vonatkozó főnevet s emellé mint jelzett szó mellé tesszük a relatívumot.

Még nem régen ugyane tárgyról Joannovics György úr értekezett a t. osztály előtt, amely értekezése most a NyK. IV. 3. füzetében meg is jelent. (NyK. V: 19.) Nagyobb közönséget tartván szem előtt, a felolvasás is inkább népszerű, semmint tudományosan fejtegető, amely irányt magunk részéről csak helyeselni tudjuk.

(EPhK. 28:344).[1] Ez a szerkezet megvan Jókainál is: Végre Tállyainé azzal nyugtatá meg, hogy bizonyosan visszament a házhoz és most odahaza van békében, mely gondolat csakugyan meg is vigasztalá a jó asszonyságot. (Népr. 74). Ebéd után felhívta az öreg Berkessy vendégeit egy sétakocsizásra, mely ajánlat az egész társaságtól nagy készséggel fogadtatott. (U. a. 72).

A relatívumnak ilyféle használatát talán nem hibáztathatjuk. Ugyan sem a nép-, sem a köznyelvben nem találjuk meg, mert a népnyelv vagy köznyelv egyszerűbben fejezi ki gondolatait; de a mai művelt és tudományos nyelv már alig lehet el e használat nélkül. Különösen akkor nem, mikor a fő- és mellékmondat gondolata közt nemcsak laza, hanem szoros kapcsolat van. És épp ez a körülmény adja kezünkbe a kulcsot annak megítélésére, vajjon megállhat-e a relatív szerkezet, vagy pedig más, magyarosabb fordulattal kell segíteni. A magyaros nyelvérzék mindenkor a legjobb irányadó. (Folytatjuk.)

GALAMBOS DEZSŐ.

MÁRAMAROSI NYELVJÁRÁS.

A nyáron Máramarosban töltöttem néhány hetet az aknaszlatinai sósfürdőben. Az ottani magyarság nyelvéről jegyeztem föl egyetmást, ami némi világot vethet erre az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott nyelvjárási területre.

Balassa József a Magyar Nyelvjárások (1891) című könyvéhez mellékelt térképen egész Máramarost fehéren hagyja, csupán a székhelyét, Máramaros-Szigetet, húzza alá az északkeleti nyelvjárási terület zöld vonalával. Pontosabb jelölést látunk Balassának azon a térképén, mely Simonyinak A Magyar Nyelv című (1905) könyvéhez van mellékelve. Itt külön sárga négyszögecskék foglalják le az északkeleti nyelvjárási terület részére Visket, Técsőt, Hosszúmezőt, Máramaros-Szigetet, Rónaszéket, Akna-Sugatagot, mint elszórt szigeteket. Nyilván csak a valószínűségre támaszkodott, hogy t. i. az összefüggő felső-tiszai nyelvjárási területnek az oroszok és oláhok közé tolt előőrsei lehetnek.

Annyi csakugyan kétségtelen, hogy a máramarosi magyarság ilyen szigeteken lakik, a megyét tengerként árasztja el az orosz és az oláh. Hogy azonban a magyarság milyen nyelvjáráshoz tartozik, arra nézve hiába kutattam át a Nyelvőr valamennyi évfolyamát, semmi számbavehető közlésre nem bukkantam, ami csekélység van, azon nincs megjelölve a kiejtés.

A máramarosi magyarság szigetszerű szaggatottsága már egymagában is azt a gyanút kelthetné, hogy nem lehet egységes eredetű, ha nem tudnók is, hogy e magyar nyelvszigetek közül egyik-másik

[1] Feltűnő e pl.-ban a relat. mondat igéjének tárgyas alakja; l. erről Hely. Magy. 23. l.

német telepítvény. E szigetek megmagyarosodása ugyancsak bámulatos jelenség s annál méltóbb dolog lenne, ha mindegyikünknek nyelvjárását külön-külön megvizsgálná valaki.

Hadd legyen ez az én kis közleményem erre a jó példa.

Akna-Szlatina úgynevezett *handal* vagyis kincstári község, ahol minden telek a kincstáré, de ki van osztva a bányászok azaz *sóvágók* között, akik házukat ilyen telkeken építik. El nem adhatják, tehát még csak zsidó sem lakhat a községben, a lakosság mind római katholikus s egytől-egyig magyar sóvágó, no meg sótisztek, plébános, orvos, patikás, szintén kincstári urak. Mondottam, hogy mind magyar e nép, pedig a családi nevek nagyobbára németek, mink is valami Strempl Tóni nevű előmunkás házában kaptunk lakást. Érdekes, hogy ezek a németből váltott sóvágók ma már *Jó szerencsét!* köszöntéssel üdvözlik egymást. (Itt nincs Szerencse föl!)

A handal félórányira van a legközelebbi magyar helytől, Máramaros-Szigettől, de ettől is elválasztja Falu-Szlatina község, melynek lakossága két harmad részében oláh, egy harmadában lengyel zsidó.

Máramaros-Sziget vagy mint ott mondják, Sziget, élénk magyar város, bár ugyancsak vegyes származású. Van ottan római katholikus magyar, örmény és német, görög katholikus orosz és oláh — jó magyar mind, — református magyar, meg igen sok lengyel zsidó, de azok is magyarul beszélnek, bár ősi viseletükhöz szigorúan ragaszkodnak.

Sziget kétségtelenül *e*-ző terület. Pl. a pörkölt ottan *pergelt*, ilyenek még *veres, veder, cseber*. Azonban tulajdonképpen csak a szigeti és técsői magyar, kivált a református, tartja magát régi magyarnak, a többiek magyar beszédjéről meg tudja mondani, hogy orosz, oláh vagy sváb (katholikus magyar). És csakugyan a szigeti katholikusok beszédje emlékeztetett a szlatinai szóejtésre. Másrészt a szigeti születésű Vajnóczky István budapesti piárista tanár mondotta, hogy Szigeten így mondják: *közzel, mezző, szallag, recce:* kis rácsos ajtó, nyáron konyha-ajtó. Ez pedig egészen ellenkezik a szlatinai ejtéssel.

Szlatinán legföltünőbb jelenség éppen a mássalhangzós nyújtás teljes hiányzása. Itt ugyanis egészen általánosítják azt az ejtést, mely bizonyos szavakban egyebütt is megvan: *êre, âra, fôrás*. Másik föltünő sajátság az éneklő hangsúly. Akár egyes szót ejtenek, akár egész mondatot, a végső szótagot emeltebb hangon ejtik. Ezt az éneklő hangsúlyt ebben a hívásban hallottam legélénkebben: *Bêrta něné!*

A mássalhangzós nyujtást hangsúlyos szótagban mindig magánhangzós nyujtással pótolják. Azonban az ő hosszú magánhangzóik valamivel nyiltabbak, mint a köznyelvéi. Az *o* nyujtása, nem *ó*, hanem *ô*, a hosszú *ő* is nyiltabb *ô*.

Továbbá azt is meg kell jegyeznem, hogy Szlatinán — legalább az én fülem szerint — nem tiszta *e*-zés járja, ha nem tévedek *ë*-t is ejtenek.

A mássalhangzós nyujtás hiányzása legelőször az Anna néven tünt föl. Szigeten az ángyom cselédje is Anna volt, Szlatinán a mienk is meg a szállásadónk leánya is. Volt módunkban hallani, hogy *Âna!*

Példák a mássalhangzós nyujtás pótlására: *ônan, nâpal, jûson, êcër:* egyszer, *ôtel:* öttel, *hônan hosztad? hâlod? ânyira, maj-mëg bôlondul.*

Az *ó* eredeti helyén is *ô: ôlba:* ólba, *ôlô:* olló, *sâlô:* salló (sarló).

Hangsúlytalan szótagban a mássalhangzós nyujtás nyomtalanul elvész, a magánhangzó nyujtása sem pótolja. Pl. *mîndënap, gyêre visza, kîhülik, má têcik mëné? hârmacor:* harmaccor (harmadszor).

Az eredeti hosszú magánhangzó is megrövidülhet, ha hangsúlytalan, ellenben a hangsúlyos első szótagot akkor is megnyujtják, ha rövid magánhangzó van benne. Pl. a *Dûdás:* Dudás (ez volt a házi kutyánk neve), *sôkára:* sokára, *ëgy ôlá vôt it:* oláh, *nincs a fürdöben, mâgánál vân a gyôngy vagy vîsza ata* (adta)? *êrigy csak! Mâriska.*

A mássalhangzós nyujtás hiányzása föltünt a szigeti tanítóképző dunántúli származású tanárának, Sághi tanárnak is. Ő panaszkodott nekünk, mikor ezt szóba hoztuk, hogy a tanító-növendékeket szinte lehetetlen a helyesírásra megtanítani. Tréfaképpen tegyük hozzá, hogy a szlatinai patikás, *Szijártó* úr, egy *j*-vel írja nevét, a nevében is kerüli a mássalhangzós nyujtást.

Nem tudom, a többi máramarosi magyar telepeken megvannak-e az itt leírt sajátságok. Szlatinán s részben Szigeten így figyeltem meg a magyar kiejtést. Mindenképpen érdekes dolog, hogy Akna-Szlatina bányász-népe most tiszta magyar, bár valószínűen német volt. A szigetszerű elkülönödést megfejti a bányásznép római katholikus vallása, a megmagyarosításban az egyház meg a bánya-hatóság együttes működését kell látnunk. Erre vet világot az is, amit föntebb a bányász-köszöntésről mondottam. A nyelvjárás kifejlődésére Máramaros-Sziget nyelvjárásának kellett fő hatással lenni, mert bár idegen nyelvű falu választja el tőle, sürű a közlekedés a város és a fürdőhely között.

A mássalhangzós nyujtás mellőzése orosz vagy oláh hatás lehet. Persze más vidékeken is meg kellene figyelni, van-e ilyes hatással az orosz vagy az oláh nép nyelve a velük érintkező magyarságra. Én csak egy egyes példával támogathatom állításomat. Van a rokonságomban egy szerb (tehát szintén szláv) asszony, aki egészen jól beszél magyarul, de a hosszú (kettőzött) mássalhangzókat mindig röviden ejti.

Az akna-szlatinai és máramaros-szigeti magyar nyelvjárás szavaiból ezeket jegyeztem össze:

abora: kazalvédő tető, melyet négy rúdján igazítani lehet, föllebb-lejjebb,
buba: baba,
csupor: bögre,
dránica: faragott deszkácskák, melyekkel a ház tetejét födik (nem zsindely),

dzsingás: kényes, finnyás (MSz.)
hány: dob, dobál pl. mindent elhány, hánd be a gôjokat (dobáld be a golyókat),
hûlik: leesik, lecsúszik pl. lêhulot a hârisnyád,
kacag: nevet,
kártos vagy *fakupa:* vízhordó fakánna,
lêkuksul: meglapul, lekuksul a tyúk a kakas előtt,
málé: kukorica,
máléhántô: kukorica-fosztás (M.-Sziget),
málé-kokas: pattogatott kukorica; közte a meg nem pattogzott, csak megsült szemeket *tyúk*nak mondják (M.-Sziget),
ösztörô: hosszúkás, lugasféle alkotmány, melyen a lucernát szárítják (M-Sziget),
pad: padlás,
paszuj: bab,
panuzsa: a kukorica-cső takaró levelei (M-Sziget),
pôkás gyerek: pólyás,
rétes virág: dupla, teljes v. (MSz.),
rétetlen virág: szimpla v. (MSz,).
sikanyôzni: jégen csuszkálni (M.-
tánygyér: tányér (MSz.), [Sziget).
tôkány: nem húsétel, hanem puliszka-féle.

Érdekes, hogy az asszonyokra nézve ez a megkülönböztetés járja: *ôroszné, ôláné, zsîdoné*, de *magyarné* nincs.

Sajátszerűek a kicsinyítő nevek. Pl. *Êrzsika, Gîzuka, Pîstuka, Mîsuka, Iluka, Gêzuka, ânyuka, mâmuka, âpuka, pipika:* csibe.

A beszédben gyakran használják a *fog* igével szerkesztett jövő időt. Egy ízben pláne ezt a különös beszélgetést hallottuk:

— Ândris bácsi tênap eladot ëgy dîsznot kocástôl.

— Bîzonyosan kîsebet fôgot vënî.

Mintegy a mássalhangzós nyujtás megkerülése ez a nyelvtani alak: *jösztök:* jöttök. [Az egyes szám analógiája.]

Teljesebb alakok: *târcsad:* tartsd, *âgyad:* adjad, *hôzad:* hozd.

Csapodi István.

IRODALOM.

Sipos József nyelvészeti munkássága.

Írta *Kovács Géza dr.*, a budapesti VII. ker. külső m. kir. főgimn. értesítője 1904—5. 21—42. l.

Az *Ó és új magyar*nak ma már alig emlegetett szerzőjéről, főművén kívül a Tudományos Gyüjteményben megjelent, néhány nyelvünket érdeklő kisebb értekezéséről, polemiáiról szól a sok helyt fölöslegesen bőbeszédű dolgozat. Azt a téves véleményt, mely Kazinczy kijelentése révén általánossá lett irodalmunkban: hogy Sipos egyike nagyobb orthológusainknak, s melyet csak nemrég hangoztatott Váczy is,[1] helyesbíti. Valóban Sipos műveibe való alaposabb betekintés Kovácsnak ad igazat abban, hogy a békét szerető, a tisztesség hangját sohasem feledő tanító éppen nem volt ellensége az újításnak; azon

[1] Budapesti Szemle 1904 ápr.

jóan elemek közé tartozott, kik csak a fölösleges és a nyelv szellemével ellenkező új szókat, de még inkább a lábrakapott idegenszerüségeket rótták meg, de egyiket sem a gúny szatirikus fegyverével, hanem a meggyőzés tárgyilagos hangján.

Életének rövid leírása után az *Ó és új magyar* tartalmát adja, s külön fejezetben bírálja egyes szakaszait. Már ezt a különválasztást is helytelennek tartjuk, de még inkább azt, amit sok más értekezőnél is tapasztalunk: a művek értékelésében nem viszonylagosan ítélik meg a jó, de különösen a rossz tulajdonságaikat. Nem helyezik vissza megjelenésük korába az irodalmi terméket, hanem a jelenkor tudományos, vagy művészi szempontjai szerint törnek fölötte pálcát, holott a hiba sokszor nem is az íróé, hanem kora felfogásáé, elmaradottságáé. Sipos főművének első szakaszában a »külön«, azaz újított szavakról szól, a Debr. Gram. után három szabályt állít föl az új szók helyes képzésére; pár új szót meg is ró; az azonban, hogy újnak tartja a *felvigyáz* és *vélemény* szókat, éppen nem vall »ismereteinek fogyatékosságára«, valamint az sem »a nyelvtörténetben való jártasságára«, hogy néhány szavunk idegen eredetét fölismerte. Hisz amint a helyes szóalkotás elveit az említetten kívül sok más helyen is — pl. kartársának Márton Istvánnak Theologusi Moraljában, különösen a *Tudományszókat* illetőleg, melyek magyarítását S. is szükségesnek tartja — olvashatta, épúgy egész lajstromát találhatta a kimutatott idegen szóknak a legtöbbb gramatikában vagy Sándor I. Sokféléjében, vagy Gyarmathy Vocabulariumjában.

A második szakaszban, ott ahol a »szóllások formáiról s azokbann lévő idegenségekről« van szó, rejlik eredetisége s munkájának becse. Ő az első, ki a lábrakapott germanizmusok ellen a tiszta magyarság érdekében síkra száll. Folnesics, Pethe, Peretsényi Nagy művein mutatja ki a magyartalanságot, amit a német szöveghez való erős ragaszkodás, a szók jelentésének elferdítése és a szók helytelen rendje okoz. Kovács nagyon helyesen ezzel a résszel foglalkozik legterjedelmesebben. Egész polemiát idéz föl ez a rész a Nemzeti Gazdában és a Tudományos Gyüjteményben, de bírálói nem is annyira ezen, mint művének első szakaszán nyargalnak, és az utolsón, hol »az ékes beszéd tulajdonságairól és a' Helyes írásról« beszél. Még legilletékesebb bírálója Kazinczy is, kinek hozzászólása egyébként maga is elég bizonyítéka az *Ó és új magyar* hatásának, csak az új szavakra tett megjegyzéseit cáfolja. Vidovics, Lovász, de főleg Imre Sándor művével való csak rövid összevetés is emelte volna Kovács dolgozatának érdekességét.

Sipos egyéb, a nyelvtudományt illető dolgozatai: »Vélekedés a nyelvművelés dolgában«, mely szintén nagy orthológizmusa ellen bizonyít; »Egy néhány szók értelmének meghatározása«, s végül: »Egy két jó szó a tanuló, kivált iróságra törekvő ifjusághoz«, melyben az írás nemeiről: a fordításról, követésről s eredeti írásról ad tanulságos útbaigazításokat, mind a Tudományos Gyüjteményben jelentek meg. A szók értelmének meghatározását tartja Kovács Sipos »legtökéletesebb nyelvészeti munkájának«; mi csak megmaradunk az

Ó és új magyar mellett, melynek sok tévedései dacára is megvan eredetisége, s ami fő, irodalmi hatása; annál is inkább megmaradunk, mert »a szóértelmezések eszméje, fontosságának felvetése és átérzése« éppenséggel nem Sipos érdeme, amint szerzőnk állítja; fejtegetésének magvát, értelmezéseinek nagy részét ott találjuk a már harminc évvel előbb megjelent Theologusi Moral Erköltsi Szótárában. Általában véve pedig nekünk az a meggyőződésünk, amit Kovácsnál nem találtunk eléggé kidomborítva, hogy Sipos nem nyelvész volt, hanem kiváló stilista, a tiszta magyarságnak elméletben is, gyakorlatban is jó érzékű védője. SIMAI ÖDÖN.

Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás.

Nyelvjárásaink tanulmányozása legújabb időben örvendetesen fellendült: egyre többen foglalkoznak népnyelvi adatoknak gyűjtésével sőt feldolgozásával. Ilyen tanulmány gyümölcse a fenti című dolgozat is. (Nyelvészeti Füzetek 17. sz. Ára 2 K.)

A bevezetésben tájékoztat bennünket a szerző a nyelvjárás fekvéséről, népéről s a bejárt terület nyelvi viszonyairól. A nyelvjárás határát — úgy látszik a kutatás idejének elégtelensége miatt — csak három oldalról állapítja meg, megjelelvén ilyenül keleten a Bakony tövében fekvő német községek vonalát, nyugaton és délen pedig azt a félkört, melyet Gecse, Vaszar, Marcaltő, Vinár, Gergelyi, Szalók, Dabrony, N.-Alásony, Salamon községek alkotnak s e kilenc községet már a marcalmelléki nyelvjáráshoz sorolja. Azonban egészen bizonyos, hogy az utolsó három község nem tartozik a Marcalmellékhez, hanem Pápa vidékéhez s a nyelvjárás határa sokkal délebbre, a Torna patak mentén van. Az északi határ Tét-Felpéc vonaláig terjed.[1]

A hangtani rész ügyes és pontos megfigyelésre vall, csak egyes általánosításaival esik hibába. Az *-ol -öl* képzőnek nem mindenütt felel meg *-ul -ül*: az északi részen *gondoll, parancsoll, ᵉêrifakoll, pöröll, tnëköll, liggoll, csípöll, mëkhuroll, mincsöll* stb. és nem *gondul, parancsul* stb. (8. l.). Az *ly* hang helyett sem ejtenek mindig *l*-t, hanem — bár ritkábban — *j*-t is: *kájho, bojog* (L.-Patona), a »*szëgín öcsⁱém, legín embër*« pedig ugyanott *szëgíny öcsⁱém, legíny embër*.

Amit az alaktanban a *t*-végű igékről mond (17. l.), hogy t. i. »a jelentő és felszólító mód az egyes harmadik személyben és az egész többes számban ugyanaz (a tárgyas ragozásban)«, az csak nagyon kis területre lehet igaz, mert én még soha, sem északon, sem délen nem hallottam s általános szabályul az egész nyelvjárásra semmi esetre sem alkalmazható.

A szógyüjteménynek néhány adata szintén helyreigazításra

[1] Állítását a szerző maga cáfolja meg, mikor később a gúnynevek magyarázatára ilyen mondatokat idéz Dabronyból, Salamonból: »Gyönge gyerëk vⁿót, mⁱég a viz is ᵉêbirta« (Dabrony, tehát nem: ⁱébirta mint a Marcalmelléken); vagy »Bolla, ᵉêfolik a fosztás!« »Kocsmáros vⁿót, a bort butëllábo atta ᵉê.« (Salamon).

szorul. Való igaz, hogy a *dézsa* szó sohasem használatos és a *kacsá*nak a *gyomrá*-t nem eszik meg, de hogy a *töpörtüő*-jét se ennék meg, csak a *csörgé*-jét, azt már tagadom. Megeszik bizony, esznek *töpörtüős pogácsá*-t is. Csakhogy a *csörge* és a *töpörtüő* közt egyes helyeken némi jelentésbeli különbség van. A *csörge* nagyobb falatokra van metélve, míg *töpörtüő*-nek az apró, morzsalékos csörgét nevezik.[1] Az sem áll, hogy *csutorá*ból nem isznak, csak *kulacs*-ból. Hogyne innának? Isznak bizony (azaz ittak, míg a »filokszër« a szőlőket meg nem ette). Sőt merem állítani, hogy a *csutora* sokkal használatosabb elnevezés, mint a *kulacs* s az utóbbit csak nagyon elvétve használják.[2]

Az egyes fejezetek szerint a következő helyreigazító és pótló megjegyzéseim vannak:

Ruházat. A *gatyaüllet* nem »folt a gatya alján«, hanem rombusalakú eresztéket a gatya két szára között.

Játék. A *rüókás* játéknál a róka nem »sántikálva« jöhet ki a lyukjából, hanem f é l l á b o n, s ütik, ha a lábát leteszi.

Bútorok, eszközök. *Katonaágy:* nem »a leány ágya férjhezmenéskor«, hanem ellenkezőleg azok az ágynemüek, melyeket a menyasszony jegyesének a *müóriñglevé*-ben nekiigér. Ha az asszony fiatalon és gyermektelenül hal el s vagyonáról nem végrendelkezik, az ő ágyneműjét szülei visszaviszik, de a *katonaágy* az özvegyé marad. — *Tasak:* nem »pakli«, hanem *tok*, van *gyujtüótasak* (és *ët tasag gyujtüó*), *bërëtvatasak*, *üókulatasak* stb.

A ház és részei. A *pajtá*-nak a legtöbb helyen v a n oldala nádból, zsuppból.

A kocsi részei. »A *tengüő* a *tengüőtok*-ban forog — mondja a szerző — amely a *puská*-val van kibélelve«. Ez már öreg hiba, a kocsit a szerző rosszul nézte meg. A tengely nem forog a kerékkel együtt, mint a gőzkocsinál, hanem félig benne fekszik a *teñgüőtok* (v. *teñgüőágy*) kivájásában s hozzá van szorítva a *cuppántok*-kal. Nem is a *teñgüőtok* van kibélelve a *puská*-val, hanem a k e r é k: az forog, annak van szüksége bélésre. A tengelyről alkotott fonák kép az oka, hogy szerző később is azt mondja: »A tengüő végén van a *kerëk*, amit a rácsavart *tëszli* erősít oda«. A *tëszli* a kereket csak egyenes járásban tartja és kiszaladni nem engedi, de nem erősíti, rögzíti a tengelyhez. — A *haslüó* nem felhágásra való, hanem az oldalakat tartja össze, felhágásra csak esetlegesen szolgál, ha t. i. van oly hosszú, hogy fel lehet rá hágni. Sokszor nincsen.

A földművelés. »A tarrñót, mikor még nem *gëräblázták* össze a *naggërábláviüó* v. *büöggüövëê*, *kuszá*-nak híják«. Nem a tarlót híják kuszának, hanem az elszóródott kalászszálakat, melyek a tarlón összevissza (fejükkel nem egyfelé, mint a kéve szálai) feküsznek. Azért

[1] Ily értelemben használatos ez a két szó Lovász-Patonán, ahol még ilyent is hallhatni: »Mëjjen töpörtñös ez a csörge!« Mások u g y a n a z o n h e l y s é g b e n ezt az értelmi különbséget nem teszik meg és azt mondják, hogy *csörge* vagy *töpörtüő* az mindegy.

[2] Viszont a *csutora* szót a 27. oldalon a feljegyzési hely megjelölése nélkül, tehát mint az egész nyelvjárásban elterjedtet közli.

nevezik aztán a belőlük összegereblyézett rendet *kuszarënd*-nek s az ebből nyert kévét *kuszacsom^{u}ó*-nak vagy egyszerüen *kuszá*-nak.

A kapások. »Az *^{ë}ës^{ü}ő kapállást parragulás*-nak híják. A z u t á n *liggúnak, ütetnek, mëgt^{ü}öttik*«. Az első kapálást megelőzi az ültetés.

Növények. Ezek közül sok nincs meghatározva s a népi szó után csak az van írva jelentésül: valami gaz. Ilyen növénynevek: *csörg^{ü}öfü, csermille* (e kettő nem mindegy!), *csuhu, diszn^{u}ópar^{i}é, gilice, gyöv^{ü}öti^{n}, istenátkoszta tüske, kocsikos, láminta, mácsonya, pal^{u}óc, pörgye, vad^{u}óc, vadpasztërnák.* Ezek után oda kellett volna írni megfelelő magyar v. latin tudományos nevüket, mert így semmi haszna a közlésüknek.

Állatok. *Bëcce:* borjú csak a gyermeknyelvben. — A *csál^{i}é, csáli*, ökörterelő szó annyit jelent: jobbra, míg a *hossz* a. m. balra, ha *csál^{i}és ökör* b a l r ó l, *hojszás ökör* j o b b r ó l fogottat jelent is, mert a kitérésnél mindig az illető iránnyal e l l e n k e z ő oldalon levő ökör t o l j a a másikat és nem az utóbbi h ú z z a az elsőt a megfelelő irányba, ami sokkal több erejébe is kerülne az állatnak, meg lehetetlen is volna rá megtanítani, mivelhogy a b e l s ő oldalát nem lehetne az ostorral megcsapni.

Az eső nem akkor *szitál*, mikor »ritka cseppekben esik«, hanem ellenkezőleg, mikor igen sűrü, de igen apró cseppekben hull, mint a szitából a liszt.

Egyéb tájszók. *Hederëdik* a. m. *tántorodik* és nem: *tántorog*, kötö(szkö)l^{ü}ödzik pedig annyit jelent, hogy: perpatvarba keveredik, összevesz vlkivel. »Ammi^{n} kötöszköl^{ü}öttetëk, ^{u}ódoszkol^{u}óggyatok!« mondja aki nem akar békeközvetítő lenni.

A helynevek közt Levász-Patonáról *Péköz* helyett olv. *P^{i}ékköz* (a pék abban az utcában lakik) és *Gyürgy-düll^{ü}ő* helyett olv. *Gyürdüll^{ü}ő.*

Nem kellett volna a szólásmódok és hasonlatok közé sorozni a következőt: »^{ë}Êvát a kény^{i}ér a höjjátul: meghal valaki«. Ez nem szólásmód, hanem babonaság: ha a kenyér bele elválik a héjától, abból azt jövendölik, hogy meghal a háznál valaki. »Mëgatta kërësztyë sz^{u}ómájját: sok a szalma, kevés a széna« helyesen: kevés a szem.

Árt néhol a munka értékének az ingadozó és következetlen írásmód. A szerző a népi szavakat majd a közönséges helyesírás, majd a kiejtés szerint írja, de még ez utóbbi esetben sem egyöntetüen, úgyhogy egymás mellett fordulnak elő az ilyen jelzések: *jáccodozik, minygyá* és *vágto, dologtínap*, (8—9. l.). A kendert is először *^{ë}évetik* (*^{ë}élvetik* valószínüleg sajtóhiba), *mëkszárogattyák, elásztottyák, mëktörik* stb., azután *mëgszapujják, mëgszárod.* Az egyes mondatokban is egyszer meg van jelelve a hasonulás és hangkivetés két szomszédos szó között, máskor nincs, sőt az is előfordul, hogy egy és ugyanason mondatban népi és köznyelvi kiejtés van keverve. Akkor is kiesik néha a szerző a népi nyelvből, ha népi szót raggal, képzővel kell ellátnia: nem *k^{i}évi^{i}ét*, hanem *kívit* kötöznek, nem *összökep^{i}ének*, hanem *összökepínek*, mint pár sorral alább maga is *kívtket* és *kepít* mond.

A helységnevek sorában (21. l.) szintén igazi népi kiejtés szerint *Baka"ság*-nak és *Bakan-Tamási*-nak kellene lennie.[1]

Részint toll-, részint sajtóhibának tekintem azt, hogy az *é, ó, ő* diftongizálása néha nincs megjelelve és hogy a szóvégi *ë*-ről is elmaradt a két pont.

Leggyengébb oldala a munkának a mellékelt rajzok. Ezeket nem a szerző rajzolta ugyan, de jobban meg kellett volna vizsgálnia. Hogy a *kasza* teljesen viszáról áll, mintha balról jobbra kaszálnának, azt még lehet esetleg a sokszorosító ügyetlenségének tulajdonítani, de hogy mért van a *csoroszlya* az *ekëgërënd"ő* j o b b oldalán a bal helyett, arra már nem találok mentséget. A kocsi alaprajza is hibás. A *förgetyű* (H) az *alsó oldalfák* v é g é h e z van rajzolva és pedig f e l e t t e az alsó oldalfának. A *hasló* és a *szekérágas* viszont a l a t t a van a *nyujtónak*, azonkívül a *hasló* a két utóbbival össze van szegelve, pedig az mindig szabad. Teljesen érthetetlen előttem a kocsinak másik rajza is. A kocsit, úgy látszik, balról nézve akarja ábrázolni, de már a *kerekek* jobboldaliak, a *lőcsök* baloldaliak, *a csatlópálca* félig bal, félig jobboldali stb. Ez a rajz ugyan senkinek meg nem magyarázza a magyar parasztszekér részeit, sőt igen jól ismerje azokat az, aki a rajzra ránéz s — meg nem akar zavarodni.

Ezek volnának a munkának fogyatékai, hiányai. Csak a hiányait soroltam fel, még pedig valamennyit, mert ez a vidék szülőföldem s így nyelvét gyermekkorom óta jól ismerem. De sokkal több a jó oldala: a lényeges dolgoknak kiemelése, a velős, szabatos fogalmazás, s az ügyesség, mellyel rövid idő alatt ilyen változatos, gazdag anyagot tudott összegyüjteni. E jó tulajdonságokat legjobban megérti mindenki, ha — a munkát maga olvassa el. Érdemes reá.

Horváth Endre.

NYELVMŰVELÉS.

Pontoskodó szóegyeztetés — ezen a vesszőparipán nyargalásznak legszívesebben a vaskalapos nyelvtanítók. Sikerült is nekik sok tekintetben — s a legtöbb nyelvben — olyan merevvé és kaptaszerűvé tenni a mondatszerkesztést, hogy a rendes prózában már alig találkozunk az úgyn. értelem szerinti szerkesztéssel, mely a gondolatnak szabadabb szárnyalását mutatja s a nép és a költők nyelvében olyan változatossá teszi a mondat formáit. (L. A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál, Nyr. 29:299 stb. Szóegyeztetés az állapothatározásban Nyr. 13:404. Valami a szóegyezésről 9:224.) Az első »nyelvigazító« gramatikus Geleji Katona István volt: »A singularis numerusokat a pluralisoktól igen meg kell külömböztetni, és az egyről szollo igéket singulariter, s a többekről szollokat pedig pluraliter

[1] Megjegyzem, hogy a köznyelvben sem mondjuk Bakony-Ság*ban*, hanem Bakony-Ság*on*.

kell kimondani. Mint: *tizen-két Apostolok* . . . Nem: *a 12 Apostol* . . *A Szent Lélek tötte böltsvé az Apostolokot*, holott *böltsekvé* kellene lenni . . . Es több e'féle illetlen szollások.« (L. Nyelvészeti Füzetek 30 : 21.) A nagy Révaiban is volt némi hajlandóság az ilyen nyelvszabályozásra. Egyik kéziratában idézi Lépes Bálintnak köv. mondatát: »*Emberek nem lakta kietlenek* lennének palotáink« (Lép. FTük. 424) s megjegyzi, hogy »male« azaz rosszul írta így Lépes. helyesen Révai szerint így kellett volna: *emberek nem lakták kietlenek*.[1] Szintúgy hibáztatja Brassai egyik kortársának ezt a kifejezését: márványoszlop*ok* tartott*a* kapuív (MMondat 3 : 235). Pedig a nyelvemlékek azt bizonyítják, hogy az a látszólag szabálytalan szerkezet a helyes: *Más emberek szörzötte könyvből* vettem (Frank: HasznK. 51). Az orvosok is . . . hamisak, csak *magok tette orvosok* (Veresm: Megtér. 221). *Magok-szülte* elméjek tegnapi találmányival akarnak kedveskedni (Fal. 381). S még maga a pedáns Geleji Katona is így szól: »Farlafaj beszédek, *agnők költötte regék*« (Vált. 2 : 1131). Ezzel szemben nem tarthatjuk helyesnek egy-két korunkbeli írónak ilyen fogalmazását: »Avagy nem olvasható-e minden asztalon és falon *az e jó urak álmodták jövőnek* jelszava: a szabad társadalom?« (Élet 1891. 145.) »Élő bizonysága [ez] *annak az egyházatyák hangoztatták* igazságnak, hogy a bölcs is hétszer botlik meg napjában« (Timon Z. Latin-görög helyett angol-német 33).

Különös, hogy épen az ujságíróknál találkozunk napjainkban egy más ilyen pedáns szerkezettel: *Szavukhihető kereskedőktől* hallottuk, hogy az idei karácsonyi vásár nyomorult (Az Ujság 1905. XII. 19. vc.). *Szavukhihető emberek* írják (Uj Idők 1906. 81. Heltai Jenő). *Nyomukveszett emberek* (Népszava 1905. VI. 9.). Erre fegyverkezni is kell; *lelkök vett házszabályokkal*, ha nem egyebekkel (BHirl. 1904. XI. 13. 2). Így írja Thewrewk Emil az Aeneis 2 : 330. sorához: »portis bipatentibus: *a két szárnyuk nyitott kapuknál*.« — Már pedig ez szokatlan[2] és magyartalan beszéd, nem úgy mondja a magyar, hogy *eszükveszett emberek* v. *agyukfúrt emberek, hitükhagyott pribékek* stb., hanem íme így beszél (a példák a NySz-ból valók): Nem esznek, nem isznak, de mint *eszeveszöttek* tétova futosnak (ÉrdK.). *Eszeveszettek* bujdosnak világon . . . (Zrinyi). Akarmit tanítsanak némely *eszeveszettek* (Czeglédi). Sok *hírevesztöttek* és bínesek (ÉrdyK.). Mi tehát *úta-vesztett balgatagok* heában bolyongottunk (Pázmány). Mindenben akadékot kereső *agyafúrt emberek* (Pázm.). Hogy oly *eszefúrt emberekre* mutatsz (Faludi). Kivel mint *hiti hagyott szolgák* mentegessék magokat (Sámbár). *Szava-hihető túdós könyvírók* (Vereşmarty). Hogy *szavahitt s istenfélő embereknek* láttassanak lenni (Faludi) stb. stb. ANTIBARBARUS.

[1] Révainak egy G. Katonáéhoz hasonló megjegyzése van idézve Nyr. 13 : 408.

[2] Régi íróknál igazán csak e l v é t v e fordul elő ilyesmi: *inok szakadott emberek* (Pécsi 72b lapjáról idézi Révai egyik kézirata); *szavok meg hihető emberek által:* idoneis auctoribus (Forró: Curtius 158).

Magyartalansági falitáblák. Hogyan védelmezzük meg a magyar nyelvet az idegenszerüségek ellen?

Megfelel erre a fontos kérdésre Szabó Károly a Néptanítók Lapja 1906-i 42. számában. Nyelvünk tisztaságáért aggódó és buzgó lelkünk immár nyugodt lehet; gond ne bántsa! Szabó Károly az idegen csemeték ellen olyan csalhatatlan orvosszert talált föl, hogy hozzá képest az »Egger-féle mellpasztilla« vagy a »Stella-víz« csak kismiska. Nincs többé kopasz fej — akarom mondani germanizmus, csak fogadjuk meg Sz. K. tanácsát; azt akarja, hogy »minden magyartalanság, ami csak nyelvi életünkben éktelenkedik, gyüjtessék össze és helyes egyértékeseivel ad normam falitáblák a miniszterium által nyomattassanak ki és minden oly városba és faluba, ahol nyelvbeli idegenszerüség észlelhető, küldessenek el. Ahol is azok egyes osztályokba kifüggesztetvén: minden héten egy óra ezeknek a tanítására lenne fordítva.«

De ne tessék hinni, hogy nyelvünk tudós orvosa ezzel megelégszik. Dehogy! Hát mire való volna az olvasókönyv? Mit érnek a tiszta magyarsággal írt olvasmányok, ha még azt se tanulhatja meg belőlük a gyerek, hogy mi a germanizmus! »Az olvasókönyvekben is szenteljünk az idegenszerüségeknek lapokat.«

Szabó Károly úr, Kegyelmednek csak az az egy fogyatkozása van, hogy nem ismeri az aranycsinálórul meg a vízilórul való anekdótát. Szívesen elmondanám, ha attól nem kellene tartanom, hogy a Nyelvőr olvasói megköveznek érte. Tessék csak megkérdezni valakitől; nagyon illik a Kegyelmed ajánlatára!

Ha azonban a Kegyelmed szava mégsem maradna kiáltó szó a pusztában, és a miniszter valóban elkészíttetné azokat a magyartalansági falitáblákat, akkor keresve sem találhatna erre alkalmasabb embert Kegyelmednél: mert annyi szemenszedett magyartalanságot egy határra hordani, amennyit Kegyelmed az idéztem egyetlen mondatban összehordott, aligha tudna még valaki![1]

Keszthelyi Miklós.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany nyelvéhez. *Föld-ette.* A Buda Halála V. énekében azt olvassuk:

> Arany-ezüst készség van egész halommal,
> Lót-fut a vén sáfár: mit tegyen e lommal?
> Poharak, medencék, tálak özön fénye,
> Föld-ette királyok lakozó-edénye.

[1] Még egy kis szemelvény ugyanabból a cikkből: »Az idegen szó nem ront be a nyelv szerkezetébe, azt legföljebb csak tisztátalanná teszi. De csak bizonyos időre, mivel annak élességét az idő később a nyelvbe egészen beletompítja. Már t. i. akkor, ha az illető nyelv a magáéban arra egy értékest nem talál. Ellenkezőleg, magából kilöki.« — »Amikor az idegen terminus technikus kifejezések egész könnyedén kikerülhetők volnának!« — »A külső élettengerből a nyelvnek eme dudvás volta . . áthurcolódott az iskolába is. Tehát azokba a hajtóházakba [Treibhäuser!], amelyeknek . . a külső élet előkészítőjének kellene lenni.«

Ugyanezt a fölfogást, mely szerint a halottakat megeszi a föld, megtaláljuk Dugonics Példabeszédeiben is (2:36): *Egye meg a föd* (előtte: egye meg a lidérc, egye meg a rozsda bélestül; utána: egye meg a tót fene). Szegeden azt is mondják: »Szíja mán Pistát is a sárga föd = meghalt« (Nyr. 3:30). Ezekkel a szólásokkal függnek tehát össze az ilyen ismertebb kifejezések is: *elnyelte* a föld, elnyel a sír *szája*. Vö. még: *életevő fegyver* (Horváth Endre: Árpád 8; gyilkos f.); a *faevő* éllel [a fejszével] földre terítni a vénkoru tölgyet (uo. 127). — Viszont a Zrinyiászban *földet fal, földet rág* a. m. meghal (l. NySz. *föld* Szól.); vö. ezt a német szólást: *a fűbe harap*, franc. *mordre la poussière.* KOVÁCS MÁRTON.

Meny. A minap Kazinczy leveleit olvasgatva, egyik levelében, melyet még nőtlen korában írt, ezt találtam: »Az öcsémet és *menyemet*, valamint minden egyéb testvérimet is szerethetni óhajtom« (L. 3:89). Rögtön eszembe villant a Buda Halála V. énekéből a következő vers:

Buda is sátrában mulatoz Etellel,
Menye Hilda asszony kínálja kehellyel,
Gyöngyvér pedig szolgál kisebbik-urának,
Szava szíve nyájas húnok asszonyának.

Arany János ehhez megjegyzi: »*Menye* olykor az idősb fivérnek az öccse felesége, más kifejező szó hiányában. Egyébaránt a nurust jelenti rendesen.« Kétségkívül Kazinczy is, Arany is a nép nyelvéből ismerte e használatot, egyik a Fölvidéken, a másik Tiszán túl. A MTsz. is említi, még pedig Somogyból és az alföldi Majsáról, mind a két adat a Nyr.-ből való. Egy harmadik adatra, mely elkerülte a MTsz. szerkesztőjének figyelmét, engem a Nyelvőrkalauz vezetett rá, s ez annyival is érdekesebb, mert szintén rámutat az Arany *menyére*. Lagler Samu közli a Nyr. 3:271. lapján a tolnamegyei Kölesdről a következő értesítést: »Két házas fitestvér közül az ifjabbnak neje *örebbik urának* feleségét *asszonyom*nak nevezi s szólítja, még pedig megbecsülve azaz *megkêdezve*. Az ifjabbik menyecskét meg az ő *asszonya mënyé*nek nevezi. Így nevezi őt a napa is (az *anyám asszony*). A föntebbiek szerint tehát lehet valakinek menye, anélkül, hogy házas fia vagy egyáltalában gyermeke is volna. Vö. Arany Buda Halála V. Gyöngyvér Ildának *asszonya*; Ilda Gyöngyvérnek *menye*.« Az *asszonyom* ilyen használatára a MTsz-ban több adat is van. Felső-Somogyban az öcs a bátyja feleségét *menyem-asszonynak* szólítja (Csapodi I. közlése Nyr. 21:528). — A *meny*nek itt tárgyalt használatát még Mátyusföldről is említi Czuczor és Fogarasi Szótára. Érdekes volna megtudni, vajjon más vidékeken is dívik-e ez a használat. SZILÁGYI ÁDÁM.

Végszó Takáts Sándor feleleteire. A Nyelvőr tavalyi áprilisi és májusi számaiban megjelent »Történettudomány és nyelvtörténet« című cikkemre az Oklevél-Szótár bírálója a maga fölületes

és csűrő-csavaró módja szerint a Századok szeptemberi füzetében (634—642. l.) válaszolt. Valamint bírálatának, úgy e válaszának is készséggel fogadtam el helyeselhető részeit, de kimutattam egyúttal újabb igazságtalanságait és nevettető badarságait is. (L. Századok 1906. évf. 825—835. l.) E helyreigazításaimra Takáts a Századok decemberi számában (924—929. l.) mondja el utolsó szavát, amelyre nekem immár kevés észrevételem van.

Takátsnak ez a felelete is, mint a megelőző, csupa feleselés, hemzseg az értelmetlenségektől s a valótlan állításoktól, melyeknek kirívó hibáit minden elfogulatlan olvasó észreveszi, mihelyt szembe állítja fejtegetéseimet és megjegyzéseimet azzal az idézés- és tárgyalásmóddal, amelyben őket Takáts részesíti. Mindezen értelmetlenségeknek vagy ferdítéseknek újból való helyreigazítására többé nem vállalkozhatom. Csupán a *beretra* szó értemezésére akarok még egyszer a Nyelvtört. Szótár érdekében is visszatérni. A *beretrá*-ra vonatkozólag a Századokban (828. l.) a NySz. és OklSz. védelmétül azt mondottam, hogy »a két szótár *németül* elsősorban *haube*-nak, *mützé*-nek magyarázza a *beretrá*-t, a *priesterhut*-ot pedig (mert Takátsnak ez ellen a magyarázat ellen volt kifogása) csak végül, Adámi alapján állítja a szó jelentései közé. *Latin értelmezéseinkről nem szólok*, mert azok a remekkori szók a dolog természetéből kifolyólag *nem födhetik teljesen* az újkori fogalmakat« stb. Most Takáts (Száz. 928) így kiált föl: »Üsse föl bárki az OklSz.-t vagy a Nyelvtört. Szótárt, mind a kettőben *első helyen* megtalálja: *mitra, caputium*. Ez a magyarázat pedig helytelen«. Mi hiányzik ebből a feleletből: az értelem-e, vagy amit kíméletből nem akarok nevén megnevezni? Hiszen én csak a *német* értelmezésre hivatkoztam, s abban *első helyen* csakugyan *haube* és *mütze* áll mind a két szótárban!

Egyéb észrevételeim a következők.

A *ficsúr* szóra vonatkozó fölszólításommal (Száz. 828) egyszerüen azt akartam megtudni: van-e igazán a saru jelentésű *ficsór*-nak is (vö. MTsz. 3. jel.) *ficsúr* változata a régiségben. Erre most Takáts a forrás pontos megjelölése nélkül idéz ugyan adatot, de annyi hebehurgya feleselés kíséretében, hogy az avatatlan olvasót a vita lényegére nézve valósággal zavarba hozhatja.

A latin *gasa*-ból gyártott régi magyar *gáz* szóban (l. Nyr. 35:194) Takáts most is szentül hisz, s általában nem röstell azzal dicsekedni (925. l.), hogy állításaiból semmit vissza nem vont (még a *farkasakasztó-körte*-féle badarságokat sem, l. Nyr. 35:154)! Nem csodálom e csökönyösségét, hiszen írva van: *sapientis* est mutare consilium in melius. Ennek a maga gyártotta *gáz* szónak nagyobb hiteléül aztán egyebek közt arra is hivatkozott, hogy van a régiségben, a Leveles Tár I. 142. lapján egy más jelentésű *gáz* is. Ez a hely (1554-ből) így hangzik: »Masth bel hozatam [Pernezy Egyed holttestét] . . . es ithben az varba vgan azon eghazba, azhon zegen Dersfy vram fekzik, oth temetetem el, zazloth chynaltatam nekj, es koporsoth rotatam, es felil *fekete gazal* bel fedetem.« Az aláhúzott kifejezést velem (s mint utóbb látom, a NySz.-ral) együtt a levél helyes-

írása alapján bizonyára mindenki *fekete gyász*-nak olvasná. Ám Takáts szerint itt a mindnyájunktól jól ismert, fátyolszövet jelentésű mai *gáz*, vagyis a francia *gaze* szót kell értenünk. Bírálóm ezt a nézetét egyébbel nem tudja támogatni, mint azzal, hogy a Leveles Tár »tudós szerkesztője«, Szalay Ágoston is így értette, 45 évvel ezelőtt, a kifejezést.[1] Én pedig azt mondom, hogy ezen egyetlen hely alapján a francia *gaze* szónak XVI. századi magyar divatát éppenséggel nem szabad állítanunk.

A *sarfatin* régi ágyúnevet én a német *scharpfentin* magyarosodott változatának bizonyítottam azzal, hogy a második szótag *e*-je csak a magyar magánhangzóilleszkedés erejénél fogva, tehát csupán magyar ajkon változhatott *a*-vá (Száz. 833. l.). Erre Takáts, egy sereg németes alakváltozatot idézetekben is bemutatván, azt feleli, hogy azt a hangtörvényt (értsd az $e > a$ változást) »a császári hadseregben szolgáló francia és német tüzértisztek is jól ismerték, mivel a *sarfentin* szót — francziás kiejtés után — akárhányszor írják *sarfantin*-nak és *sarfatin*-nak« (928. l.). Ez utóbbi állítását azonban, amelynek döntő ereje lehetne, Takáts egyetlen igazoló idézettel sem támogatja, hogy meggyőződhetnénk: csakugyan franciás és nem magyar kiejtés-e a *sarfatin*. De még ha ki tudná is mutatni bécsi iratokból a *sarfantin* ejtésnek franciás voltát, az OklSz. *sarfatin*, *sarfatil* alakjai nézetem szerint akkor is csak magyar változatok lehetnek, mert az *n* nélküli alak már nem franciás és úgy az OklSz., mint a Takáts újabb *sarfatin*-féle adatai egytől-egyig mind magyarországi iratokban fordulnak elő.

Még csak egy helyreigazító megjegyzésem van. Takáts nyelvtörténeti adatainak megbízhatatlanságát nem csupán a Benyák-féle közlés (l. Nyr. 35:382. l.) hibáival mutattam ki, melytől a felelősséget most egyszerüen megtagadja, hanem összes egyéb botlásaival, melyeket itt újra elő nem sorolhatok. Abból pedig, hogy én nehezebben olvasható kéziratok tanulmánya közben Nagy Gyulától, mint jeles paleografustól többször kértem útbaigazítást[2], semmiféle józan logikával nem következik, hogy Takáts Sándor nyelvtörténeti közlései és olvasatai megbízhatók. Itt nem a régi szöveg kibetüzéséről van csupán szó, hanem alapos nyelvtörténeti ismeretekről, amelyek nélkül a legjelesebb paleografus sem tudhatja megállapítani az egyébként helyesen kibetüzött szónak *igazi régi kiejtését*. (Vö. »A nyelvemlékek közlése módjáról« című akadémiai fölolvasásomat, Nyr. 35:62—74.)

Végül igen örülök annak, hogy Takáts Sándor velem többé semmiféle vitatkozásba nem akar bocsátkozni. Az értelmetlenséggel és

[1] Különben egyáltalán kétes, vajjon Szalay Á. gondolt-e a *gáz*-ra, hisz ő nem is *gáz*-t ír, hanem azt írja a szójegyzékben, hogy »*fekete gaz* = fátyol« vagyis »*fekete gyász* = fátyol«; ő t. i. a szójegyzékben minden kifejezést az eredeti írásmóddal idéz. *A szerk.*

[2] Igen csodálom, hogy ugyanaz a Nagy Gyula, aki annak idején oly szívesen látszott támogatni kutatásaimban, most nem átalja Takátsnak erre vonatkozó éretlen csúfolódását becses folyóiratában közzétenni. *Z. Gy.*

elfogultsággal sohasem váltok szívesen szót. De nem mondok le arról a kötelességemről, hogy az ő bárhol megjelenendő nyelvtörténeti közléseit teljes szigorúsággal ellen ne őrizzem. Tudományos mag nélkül való, ízetlen szószátyárságokra nincs és nem lesz válaszom.

ZOLNAI GYULA.

Balogsüti az én tudomásom szerint ostoba embert jelent, s inkább a Dummer August magyar szava lehetne. Érdekes lenne tudni, hogy a *süti* a *sete suta* változata-e, vagy hogy a *sül* igének képes használatából van: balul sült el. A *balog* meg a *balga* úgy látszik édestestvérek.

GÁRDONYI GÉZA.

Csakugyan van ilyen mellékalakja: »*balog-sete:* balog, balkezes« (Sopron m. MTsz). *Balog-süti, balog-sütü* (Veszprémben *balog-sütő*nek is hallottuk) nyilván a népetimológia játéka s a MTsz. adatai szerint szintén balogot jelent, de kétségkívül ügyetlent is. — A *balog* és *balga* azonban csak látszat szerint tartoznak össze, mert a *balga* csak újabb rövidítés a szláv eredetű régi *balgatag*ból.

A SZERKESZTŐSÉG.

Vízbe vető hétfő. Mikesnek ez az érdekes kifejezése (Nyr. 35:429) a borsodmegyei palóc vidéken szintén ismeretes ilyen formában: *vízbehányó hétfő.* Ez a húsvét hétfő, amikor a legények bizony gyakran nyakig megmártják a kút mellett levő hordó vízben a szegény leányt; vagy pedig a kúthoz hurcolják s ott vödörrel öntözik végig. Találóan lehet tehát ezt a hétfőt *vízbevetőnek*, vagy *vízbehányónak* a nép nyelvén nevezni.

BARTHA JÓZSEF.

Magyarok istene, isten nyila. Szegényebbek lettünk egy álomképpel, de gazdagabbak egy tudományos igazsággal. Szívesen adtunk eddig hitelt annak a tanításnak, amely szerint a *magyarok istene* és az *isten nyila* fogalma elnevezésével együtt keletről hozott birtokunk és hogy a magyar ősvallásban gyökeredzik; de Réthei Prikkel Marián, nyelvtudományunk régi érdemes munkása, a Századokban (40:877) megjelent értekezésével kétségtelenül bebizonyítja, hogy ennek a tanításnak tudományos alapja nincsen és hogy mind a két kifejezés a bibliából került a magyar nép tudatába. A szép értekezést olvasóink figyelmébe ajánljuk; eredményeit a szerző következőképpen foglalja össze:

»A *magyarok istenének* való története legvelejében ez: 1. Árpádkori pap-krónikásaink képzelete alkotta meg a zsidók Jehovájának képmására; 2. XVI-ik századbeli bibliai költőink tovább fejlesztették az eszméjét; végül 3. általános keletűvé Dugonics *Etelka* c. regényének hatása alatt lett.«

»Az *isten nyila* név származásáról szóló fejtegetéseim eredményeül megállapíthatom, hogy 1. nem ősmagyar, sem finn-ugor idio-

tizmus, mert megtalálható az indogermán és a sémi nyelvekben is; 2. legkorábban vallási művekben lelünk a nyomára; 3. minden valószínűség szerint a bibliából került hozzánk, még pedig az ószövetségi zsoltárok gyakori olvasása és éneklése gyökeresztette meg nyelvünkben.«

Azt hisszük, ezek alapján joga van Prikkelnek ahhoz a kijelentéshez, hogy a »*magyarok istene* és az *isten nyila* a magyar mythológiából egyszer s mindenkorra törlendő«.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Felsőőriek. (Vas m.)[1]

gránic: határ.
esëg: ismét.
tekerëg: csavarog.
ledörgöl: letörül.
buda: félrehely.
ifiasszony: megtisztelő kifejezés idősebb nőre is, mint a Székelységben.
késér: kísér.
hosszi: hosszú.
viz *lankája:* kanyargós folyása (vö. *lanka* lejtős hely, a Székelységben)
ászló: zászló.
lú: ló; *szíp:* szép; *végezni:* végezni; *líp:* lép.
bërëdvás: borbély; vö. székely *bërëtva:* borotva.
bűrös: timár.
szüvesën: szivesen.
kü: ki.
támplom: templom.
nehez, keves, tehen.
kikirit: a kakasról, kukurikol.
gyᵘójtó: gyujtó, ‚gyufa' helyett.
pajta: csűr.
gyⁱégessᵘő: jégeső.
hitⁱebe: hitelbe; *ekⁱéve:* ekével.
hⁱé: hő, nagyon meleg;
kᵘóbász: kolbász.
lüeiek: lövőiek (felsőlövőiek).
ebfing: falatka.
gërábło: gereblye.
kᵒas: kas.
pancsur: derék (ruhanemű).
hibáz: hiányzik.
dombérozik: mulat, mint pl. Háromszéken.
megkëgyelmëzi: idősebbet magázza.
gönc bogár: bödebogár, amelytől azt kérdik: »ginc-gönc, merre van a szeretőm?«
danajos könyv: dalos könyv.
óma: alma.
bennë: benne.
sëcka: szecska.
fejszi: fejsze, vö. székely *fészi*
vᵘőfin: vőfély.
gyunni: gyónni.
rⁱéce: kacsa.
megtép: megmelleszt, mint Székelyföldön.
gunyár: gunár.
zsiba: kis liba.
dőlő: dülő, szék. dőllő (d.-föld).

[1] Vö. Varga Ignác: A Felső Őrvidék népe és nyelve c. dolgozatával Ny. Füz. 9.

Családnevek: Finta, Gál, Benkő, Kántor, Benedek, Kelemen, Szabó, Balikó, Fábián, Hegedüs, Bocskor, Imre, Adorján, Zarka, Miklós, Drága, Osvát, Egyed, Takács, Baksa, Zánkó, Török, Fülöp, Farkas, Tóth. — Keresztnevek: Lidi, Zsuzsi, Éva, Ignác.

ERDÉLYI LAJOS.

Népdalok.

1. Ha bemenek, ha bemenek
A sej![1] ölsi kocsmába,
Tükörfényes bajnétomat
Vágom a gerendába.

Aki legény, az teheti,
Aki meri, az vegye ki!
Még az éjjel zsandárvérrel
A nevemet irom ki!

2. Ugy forog a kocsikerék, ha kenyik,
Gyertek lányok, kisérjetek Hamburgig!
Hamburg mellett fölülünk a gájára,
Szerbusz lányok! megyünk Amerikába!

3. Vékony héja, vékony héja
Van a piros almának.
Szép szeretö, szép szeretö
Kell a krumplinc[2]-bakának.

Apró szeme, apró szeme
Van a kukuricának,
Bécsi szappany, szagos szappany
Kell az ölsi[3] leánynak.

Szép termete, vékony karcsú
A dereka,
Jobb válláról bal vállára
Sej! göndörödik a haja!
(Ősi, Veszprém m.[4])

Ha megmosdik bécsi szappan
Habjával,
Oda csalja, csili-csalogatja
Sej, haj! a legényt a szagára!

BÁN ALADÁR.

IZENETEK.

B. u. é. kívánunk a Magyar Nyelvőr minden jóakarójának!

M. I. *Oltani* és *ojtani* a gyümölcsoltásra vonatkoztatva egyaránt helyes, sőt az első még szokottabb a másodiknál és semmiképp se lehet hibáztatni, mert kétértelműséget sem okoz, noha egyenlő hangzású a másik *oltani* igével, mely egészen más eredetű (az *alszik* ige műveltetője). Néhol a nép emezt is úgy ejti: *ojtani* (MTsz.); *olt* helyett *ojt* ugyanolyan hangváltozás, mint *gyúl-t-ani* h. *gyújtani*, *gyül-t-eni* h. *gyűjteni* stb., az is lehet, hogy *ojtani* a párjának, a *gyujtani* igének, hatása alatt vette föl a *j*-hangú alakot. Már Gvadányinál előfordul az *elójt* ige. Viszont az ojtást is rendesen úgy fejezi ki a régibb s az újabb irodalom, hogy *olt*, *oltvány*(és *ólt*, *ót*, l. NySz. és OklSz.).

[1] Hej helyett mindig *sej*-t mondanak.
[2] Kronprinz.
[3] Ősi. — [4] Az *a* hangot a köznyelvnél zártabban ejtik.

R. S. »Nem *vitális* tehát egy pillanatig sem, hogy e nagybecsű tanulmányok közreadása helyes volt« (P. N. dec. 19.) — nyilván csak sajtóhiba, a szedő tévedése e h. *vitás*.

Cs. P. *Szabad a csók* époly kifogástalan kifejezés, akár *szabad a vásár* v. *szabad a tánc*. Ellenben »*tilos a falragasz*« helyett (ahogy Félegyházán írják) okvetetlen jobb ez: Tilos a hirdetések fölragasztása v. tilos a hirdetés.

H. K. Ide tesszük jókedvű köszöntőjét, hogy olvasóink is élvezhessék:

Adjon Isten minden jót
Ez új esztendőben!
Magyar Nyelvőr gárdája
Szaporodjék bőven.
Simonyitól gyógyuljon
A férfi- és nőnem,
Hogy nyelvrák és szóficam
Legyen veszendőben.

Szebb poémát ne várjon
Szerkesztő úr tőlem!
Kisiklik a versláb is
Téli zord időben,
Sántikál a Pegazus,
Hát minek vesződjem,
Hogy e rigmus fonalát
Én tovább is szőjem?

Nem kívánja ilyenkor
A Magyar Nyelvőr sem. —

Beküldött kéziratok. Kardos A. Tokos. — Bartha J. Gyút; felköszön, leköszön stb. — Révai S. Csudatékony. — Simai Ö. Nyelvújítási adatok. — Kelemen B. Földrajzi nevek. — Komonczy G. A mellé- és alárendelés kérdése. — Kertész M. A m. nyelvhasonlítás kezdőkorából. — Geisztesi Gy. A tordai nyelvjárás. — Barkó D. A francia helyesírás egyszerűsítése. — Marianovics M. A datívus történetéhez. — Szőke F. A számszerinti egyeztetés Petőfinél. — Klaniczay S. A számsz. egyezt. a népnyelvben. — Nyusztay A. A cigány jövevényszókhoz. — Horger A. Ismertetés. Tájszók. — Asbóth A. Menszáros.

Beküldött könyvek. Gróf Zrinyi M. Költői művei. Sajtó alá rendezte Széchy K., a bevezetést írta Badics F. (M. T. Akadémia 1906. Ára 1 K.) — Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-ougrienne XXIII. (Donner Ottónak ajánlva 70. születésenapjára.) — Pápay J. Reguly A. urali térképe (különny. a Földr. Közleményekből). — Mahler E. Babylonia és Assyria. (M. T. Akadémia 1906.) — Erdélyi L. A tihanyi apátság kritikus oklevelei (az 1055-i oklevél hasonmásával. M. T. Akad. 1906. 2 K 40 f.). — Magyarországi német nyelvjárások, szerk. Petz G. 3. Gréb Gyula: A szepesi felföld német nyelvjárása (1 K 80 f.). 4. Hajnal Márton: Az isztiméri n. nyj. hangtana (1 K 20 f. M. T. Akadémia). — Lederer Béla összegyüjtött munkái. Kiadja Angyal Dávid. (Franklin t. 1906.) — Műveltség Könyvtára IV. A föld (Athenaeum; 24 K). — Lengyel Laura: Aera naplója. Regény fiatal leányok számára. (Ath.) — Burnett: A kis lord. Elbesz. az ifj. sz., ford. Névy B. (Ath.) — Klasszikus regénytár, VI. sor. (Révai testv.) — Löw Immánuel: Emlékbeszédek MCM—MCMVI. (Szeged 1907.) — Bába-kalendáriom 1907.

LYKA KÁROLY KÖNYVEI

A KÉPÍRÁS ÚJABB IRÁNYAI

A Kisfaludy-Társaság által a Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott mű.

Ez a könyv könnyen érthető olvasmány formájában mondja el miképen alakultak az újabb művészeti irányok a képírásban, s melyek ezeknek főbb jellemvonásai és érdekességei. Sorra kerül a naturalisták, az impresszionisták, a prerafaeliták, a pointilleurök, a stilizálók festői iránya, az okok, amelyek ezeket az irányokat szülték, azután legnevezetesebb mestereik. Egész sor gyönyörű kép világítja meg a szöveget. **Ára fűzve 3 korona. Díszkötésben 5 korona.**

KIS KÖNYV A MŰVÉSZETRŐL

Ez a könyv nem szakemberek, hanem a széles rétegű művelt magyar nagyközönség számára készült. Könnyed formában ismerteti mindazt, ami a különböző művészetek megértéséhez szükséges. Szól arról, miképen kell műtárlatot nézni, hogyan keletkezik a kép, mi a művészi rajz, mi a szín szerepe, szól az arc- és tájképről, freskóról, szobrászatról, a lakásberendezésről s a műépítésről. Nem száraz esztétikai fejtegetéseket tartalmaz, hanem közli mindazt, mit művelt embernek a festőművészetről tudni kell. **Ára fűzve 3 korona. Díszkötésben 5 korona.**

Singer és Wolfner kiadása, Budapest, VI., Andrássy-út 10.

CIMBALMOK

5 évi kezesség mellett

legjobban és legolcsóbban

REMÉNYI MIHÁLY

műhangszertelepén szerezhetők be

BUDAPEST, VI. KER., KIRÁLY-UTCA 58—60.

HARMONIUMOK

Iskolák és templomok részére a legjutányosabb árakon. — Nagy raktár az összes hangszerekből s húrokból.

Régi hangszerek vétele, eladása és becserélése. Teljes zenekarok felszerelésének költségvetése, ugymint képes árjegyzék minden hangszerről külön-külön ingyen és bérmentve.

Kivitel nagyban és kicsinyben. *Telefon-szám 87—84.*

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYÜJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* **A magyar szórend** ... 1.50 K
2. *Simai Ö.* **Márton József mint szótáríró** ... 1.50 K
3. *Kocsis L.* **A mondatrészek Brassai mondatelméletében.** Ára ... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* **Tréfás népmesék és adomák.** Nyelvjárási olvasókönyv ... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* **Az új helyesírás** szövege és magyarázata. Ára vászonboritékban ... 1.50 K
6. *Rubinyi M.* **Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvmüvelés történetéből.** Grimm és Révai. A Mondolat ... 1.— K
7. *Gombocz Z.* **Nyelvtörténet és lélektan** ... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* **Helyes magyarság.** Ára egész vászonkötésben ... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* **Nyelvjárási tanulmányok.** Ára ... 1.50 K
10. *Nagy S.* **A váci nyelvjárás.** Ára ... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* **Elvonás** (elemző szóalkotás) ... 1.50 K
12. *Székely Á.* **Alanytalan mondataink alanyáról** ... 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.* **Nyelvjárási tanulmányok.** Ára ... 1.50 K
14. *Simai Ö.* **Dugonics mint nyelvujító** ... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* **A Nyelvtörténeti Szótárról** ... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* **A hevesmegyei nyelvjárás** ... 1.50 K
17. *Beke Ö.* **A pápavidéki nyelvjárás** ... 2.— K
18. *Gácser J.* **Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra** ... 2.— K
19. *Vállo A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V.* **Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt** ... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* **Nyelvjárási tanulmányok** 1.50 K
21. *Kertész M.* **Analógia a mondatszerkesztésben** ... 2.— K
22. *Vértes J.* **A gyermeknyelv hangtana** ... 1.— K
23. *Szegleti I.* **A főnévi igenév Arany Jánosnál** ... 1.— K
24. *Réger B.* **A határozott névmutató** ... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* **A Vogul határozók** ... 2.— K
26. *Oláh G.* **A debreceni nyelvjárás** ... 1.50 K
27. *Nádai P.* **A magyar népetimológia** ... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* **Az ikes ragozás története** ... 1.— K
29. *Böszörményi G.* **A jánosfalvi nyelvjárás** ... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* **Magyar gramatikátska** ... 1.— K
31. *Teleky I.* **A tárgyeset Arany Jánosnál** ... 1.— K
32. *Viski K.* **A tordai nyelvjárás** ... 1.— K
33. *Beke Ö.* **Kemenesalja nyelve.** Ára ... 1.— K
34. *Horváth E.* **A bakonyaljai nyelvjárás.** (Térképpel és rajzokkal) ... 2.— K
35. *Szolár F.* **Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról** ... 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* **Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról.** Ára ... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* **Az adavidéki nyelvjárás, főtekintettel a mondattani sajátságokra** ... 1.— K
38. *Szabó S.* **A szigetközi nyelvjárás** ... 1.— K
39. *Vikár B.* **A regös-ének** 1.— K
40. *Éles J.* **A balatonfelvidéki népnyelv** ... 1.— K

HELYES MAGYARSÁG

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával.

ÍRTA
SIMONYI ZSIGMOND
a Magyar Nyelvőr szerk.

8-adrét alak, 212 lappal.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondatszerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonértelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás.** — **Szótár.** (A szótári rész százhuszonegy lapra terjed).

Ára egész vászonkötésben ..... 3 korona.

MAGYAR NYELVÉSZET

Irta SIMONYI ZSIGMOND. — Középisk. legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek enged. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

AZ ÚJ HELYESÍRÁS

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 862. sz. alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta SIMONYI ZSIGMOND.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázataival egyszersmind vezérkönyvül szolgál az **Iskolai helyesírás** című füzethez.)

Ára vászonborítékban ..... 1 korona 50 fillér.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában
BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

Magyar Agrár- és Járadékbank

Részvénytársaság

Budapest, V., Erzsébet-tér 9. sz.

Igazgatóság: Madarasi Beck Nándor bár) (elnök), Barta Arnold (vezérigazgató), Madarasi Beck Miksa, gróf Boos-Waldeck Fülöp, Bujanovics Sándor (elnökhelyettes), Dorizsa Lajos, Enyedy Béni, Herrog Péter bárő, Králik Lajos dr., Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Vörös Sándor (igazgatósági tagok). **Cégvezetők:** Fábri Samu és Schöber Béla dr. (igazgatók), Szántó Frigyes (igazgató-helyettes), Fellner Frigyes ár. (vezértitkár), Szathmáry Gyula (pénztárfőnök).

Kölcsönöket ad és hitelt nyujt földbirtokosok és mezőgazdák részére telekkönyvi bekebelezés vagy más megfelelő biztositék fejében. Átvesz pénzbetétekre folyó- és csekkszámlára. Eszközöl bizományi üzleteket, fedezet mellett, úgy a budapesti, mint bármely külföldi tőzsédén.

Kölcsönöket nyujt a filloxera-pusztította hegyi szőllők felújítására az 1896. évi V. t.-c. alapján. E kölcsönöket a földmivelésügyi és pénzügyi magyar királyi miniszterekkel kinevezett tagokból s a bank megbizottaiból alakult bizottság engedélyezi. A visszafizetés kezdődhetik a telepítés megkezdését követő 5-ik évben és a tartozás 15 egyenlő évi részletben törlesztendő. A kölcsönök felvétele, lebonyolitása és telekkönyvi biztositása céljából kiállitott minden irat, beadvány, okmány és nyomtatvány, valamint a kölcsönök telekkönyvi bejegyzése és törlése — az 1896. évi V. t.-c. 18. §-a értelmében bélyeg- és illetékmentes.

Az ezen kölcsönök alapján a bank által kibocsátott 4%-os szőllőkötvények és szelvényeik az 1896. évi V. t.-c. értelmében a tőkekamat és járadékadó, valamint az általános jövedelmi pótadó és szelvény-bélyegilleték alól, úgy minden más bélyegkötelezettség, illeték és adó alól mentesek, óvadékképesek és a községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, gyámoltak és gondnokoltak pénzeinek, ügyszintén a hitbizományi és letéti pénzeknek gyümölcsöző elhelyezésére, szolgálati és üzleti biztositékokra fordithatók, továbbá a cs. és kir. hadsereg, a cs. kir. osztrák Landwehr, valamint a m. kir. honvédség és m. kir. csendőrségnél házassági óvadékul felhasználhatók, nemkülönben úgy a cs. kir. közös hadügyminisztérium, mint a m. kir. honvédelmi minisztérium alá rendelt hivataloknál üzleti biztositékul és bánatpénzül, az osztrák-magyar bank fő- és fióküzleteinél pedig kézi zálogul elfogadtatnak.

A bank által alapszabályszerüen megszerzett követelések és értékek alapján kibocsátott 4½%-os járadékjegyek kamatszelvényeinek beváltása az 1875. XXII. t.-c. 6. §-a értelmében a tőkekamat és járadékadó levonása nélkül történik s úgy a járadék-jegyek, mint kamatszelvényeik a m. kir. pénzügyminiszter 98070—1899. szám alatt kelt rendelete értelmében illetékmentességben részesülnek. Visszafizetésre kerülő járadékjegyek a névértük 102%-ával levonás nélkül váltatnak be. Ezen cimletek a közigazgatás, valamint az igazságügyi igazgatás összes ágazataiban üzleti biztositékul és bánatpénzül és az osztrák-magyar bank fő- és fiókintézeteinél kézizálogul elfogadtatnak.

A bank 4½%-os záloglevelei február 1-én, május 1-én, augusztus 1-én és november 1-én utólagosan esedékes negyedévi részletekben kamatoznak s kamatszelvényeik az 1899. évi XXX. t.-c. értelmében most és a jövőben minden adólevonás nélkül váltatnak be. E záloglevelek — amelyek ötven éven belül sorsolás utján teljes névértékben fizettetnek vissza — ugyanezen törvénycikk értelmében óvadékképesek és a községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak és gondnokoltak pénzeinek, ugyszintén a bizományi és letéti pénzeknek gyümölcsöző elhelyezésére, szolgálati és üzleti biztositékokra fordithatók, továbbá a cs. és kir. közös hadsereg, a cs. és kir. osztrák Landwehr, valamint a m. kir. honvédségnél és a m. kir csendőrségnél házassági óvadékul felhasználhatók, nemkülönben úgy a cs. és kir. közös hadügyminisztérium, mint a m. kir. honvédelmi minisztérium alá rendelt hivatalóknál üzleti biztositékul és bánatpénzül, az osztrák-magyar-bank fő- és fióküzleteinél pedig kézi zálogul elfogadtatnak.

A bank 4%-os vasuti járadék-kötvényei május 1-én és november 1-én utólagos esedékes félévi részletekben kamatoznak s kamatszelvényeik az 1897. évi XXX. t.-c. értelmében most és a jövőben minden adólevonás nélkül váltatnak be. E vasuti járadékkönyvek — melyek 70 év alatti sorsolás utján teljes névértékben fizettetnek vissza — ugyanezen törvénycikk értelmében óvadékképesek és a községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alló intézetek pézeinek, ügyszintén a hitbizományi és letéti pénzeknek gyümölcsöző elhelyezésére, szogálati és üzleti biztositékokra fordithatók, továbbá a cs. és kir. közös hadsereg, a cs. és kir. osztrák Landwehr, valamint a m. kir. honvédségnél és a m. kir. csendőrségnél házassági óvadékul felhasználhatók, nemkülönben úgy a cs. kir. közös hadügyminisztérium, mint a m. kir. honvédelmi minisztérium alá rendelt hivatalóknál üzleti biztositékul és bánatpénzül, az osztrák-magyar bank fő- és fióküzleteinél pedig kézi zálogul elfogadtatnak.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

Harmadik bővített kiadás.

című kétkötetes, képes díszmunka **harmadik kiadásának első kötete.** Hatvankét művészi kivitelű remek mümelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szövegképpel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI: **BEÖTHY ZSOLT.** SZERKESZTI: **BADICS FERENC.**

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár **harmadik kiadását** érte meg. **A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál,** mert **cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átjavíttattak, kiegészíttettek és átdolgoztattak.** Több közművelődési és művészettörténeti irányú **teljesen új tanulmány,** valamint **5 új mümelléklet és 55 új szövegképpel gazdagodott az új kiadás** most megjelent első kötete.

A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBEN JELENT MEG.

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott félbőrkötésben . . **48** — K

Izléses könyvtári félbőrkötésben . . . . **44** — K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

MOST JELENT MEG!

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRÁNAK

negyedik kötete:

A FÖLD

A FÖLD MULTJA, JELENE ÉS = FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

Több száz szövegképpel és műmelléklettel.

IRTÁK: CHOLNOKY JENŐ, LITTKE AURÉL, PAPP KÁROLY ÉS TREITZ P.

A Föld történetét, mai képét és felfedezésének érdekfeszítő eseményeit mondja el **A Föld** című kötet. A kötet első része visszavisz bennünket abba az ősvilágba, amelynek fakult maradványait csodálattal törjük ki a hajdani vizek kővé keményedett iszapjából. Máshol voltak a hegyek, máshol a tengerek, de menynyit változott mindez! S íme, az idők temérdek évezredei alatt lassan-lassan a mai állapot fejlődött ki — egy pillanat a világmindenség történetében! Ezt a mai állapotot a kötet második része ecseteli, egészen eltérően a szokásos földrajzi leírásoktól; nem bocsátkozik részletekbe, hanem az egész Föld képét adja. A könyv harmadik része érdekfeszítő regény módjára mondja el a Föld felfedezésének történetét: egymás után látjuk kifejleni a szárazföldek és tengerek alakját a térképeken, s eltűnni róluk az ismeretlenséget jelző fehér foltokat.

A KÖTET TARTALMA:

I. rész: **A Föld anyaga.** Irta *Papp Károly.* Kristálytan. Ásványtan. Kőzettan. Bányászat.

II. rész: **A Föld története.** Irta *Papp Károly.* Paleontológia, geológia, jégkor, hegyek alakulása.

III. rész: **A termőtalaj.** Irta *Treitz Péter.*

IV. rész: **A Föld felfedezése.** Irta *Littke Aurél.*

V. rész: **A Föld hegyei és vizei.** Irta *Cholnoky Jenő.* Kontinensek szerint, hegyek, jégárak, síkságok, sivatagok, stb.

Kiadja az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai r.-t. Egy kötet ára .. .. .. 24 korona. — Kapható minden hazai könyvkereskedésben.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

XXXVI. kötet. 1907. Február 15. II. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkesztő SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest IV. Ferenc József-tér 27.

A MAGYARSÁG VESZEDELME.

»Hogy mi Magyarországon a német befolyás, sok magyarnak már nem kell fejtegetni. De a nagy többségnek legalább is szükséges lesz arra utalni, hogy Magyarország a nevelés, az újabb közintézmények, a vezér-politikusok jelentékeny részét eltöltő szellem tekintetében német provincia, bár nem egész német nyelvű, mintahogy sok más német provincia sem tiszta német. Az ujságok legtöbbje, a tudósok legtöbbje németből fordít és német ésszel gondolkozik. Arról nem is beszélek, hogy a magyar hadsereg legnagyobb része német, a külpolitika, a vámpolitika teljesen és tökéletesen német befolyás alatt van. A ballplatzi palotát egész Európában a berlini kancellária egyik fiókjának tekintik. Ezt mindenütt írják és beszélik, csak éppen Magyarországon és Ausztriában nem.«

Ezt olvastuk mostanában egyik vezető lapunk első cikkében, s nekünk alig kell kijelentenünk, hogy teljesen és tökéletesen egyetértünk vele. Nagy baj azonban, hogy ezeket az igazságokat hajlandók vagyunk lekicsinyelni. Nem látjuk át, hogy a közgazdaság s a munka irányozza jövőnket, s hogy a német gazdaság, a német munka milyen rendkívüli módon erősödik és terjeszkedik, úgyhogy fejünkön át már-már a Balkán félszigetét és Kis-Ázsiát is elhódítja. De még kevésbé látjuk azt, hogy a német *szellem*, a német *észjárás* mennyire fokozódó mértékben nyügöz le bennünket. II. Józsefnek s a Bach-korszaknak erőszakos németesítése kudarcot vallott, de az a lassú és folytonos németesítés, mely immár száz év óta folyik irodalmunkban, nyelvünket lassanként annyira kiforgatja természetéből, hogy valamely új — akár erőszakos, akár gazdasági hódítás útján beállható — németesítésnek sokkal végzetesebb eredménye lehetne.

A nyelvújítás sok olyan elemmel gazdagította nyelvünket, amelyre csakugyan rászorult, hogy fejlődő művelődésünknek alkalmas kifejezőjévé válhasson. De viszont az a szerencsétlen körülmény, hogy Báróczi és Kazinczy éppen fordítások segítségével

indították meg a nyelvmüvelést, végzetesen hatott: példájuk fölszabadította követőiket arra, hogy mindenben és mindenütt a német mintát kövessék, s így aztán számtalan fölösleges szóval és fordulattal árasztották el nyelvünket és szorították ki a tősgyökeres magyaros kifejezéseket. Népies íróink hatása s a Magyar Nyelvőr negyedfél-évtizedes küzdelme részben jóvátette a megtörtént romlást s egyik-másik irányban elejét vette a további romlásnak. De a népies ellenhatás sok tekintetben sikertelen maradt, számtalan olyan kifejezésmód, mely voltaképen fölösleges volt s csak a régi szép és jó magyaros kifejezés rovására terjedt el, immár annyira szokásunkká lett, hogy alig tudunk szabadulni tőle.

Hogy irodalmi nyelvünk milyen messzire eltávozott a régi, népies magyarosságtól, azt ezúttal egy csomó világosan szóló példán akarjuk szemléltetni. Ezek a példák minden fejtegetésnél jobban megmutatják, mennyi régi és népies magyarságot kiszorítanak a németből fordított új kifejezések.

A régi magyar így beszélt:	Az új magyar így beszél:
Fegyverfogható nép (Kár.: Biblia).	*Harcképes* nép. — *Kampffähig.*
Munkabíró ember.	*Munkaképes.* — *Arbeitsfähig.*
Fontos nagy okokból lett . . . (Pázmány).	*Nagy horderejű* okok miatt történt. — *Von grosser Tragweite.*
Harcba(n) szállott szomszédjával (Faludi Ferenc).	Szomszédjával *fölvette a harcot.* — *Den Kampf aufnehmen.*
Nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az igazság mellett *kitámadjunk* (Pázmány Péter).	Nem bőrünk érdekében, hanem lelkiismeretünk szavát követve kell az igazság mellett *fölvennünk a harcot.*
Kardoskodik mellette.	*Lándzsát tör mellette.* — *Eine Lanze brechen.*
Beszéljünk nyiltan v. *világosan!* — *Tisztázzuk a nézeteket!*	*Öntsünk tiszta bort a pohárba!* — *Reinen Wein einschenken.*
Kritikusaink elfogultsága *határtalan* (v. *nincs határa).*	A nyelvészeti düh *nem ismer határokat* (Gyulai). — *Kennt keine Grenzen.*
Tanácsával mind az városbeli polgárok *élnek* (Virginia-kódex).	Tanácsát az *összes* polgárok *igénybe veszik.* — Sein Rat wird von *sämtlichen* Bürgern *in Anspruch genommen.*
Semmi *számot ne tartson* arra (Heltai).	Semmi *igényt ne tartson* rá. — *Anspruch machen.*
Minden *várakozást* kielégít.	Minden *igényt kielégít.* — *Allen Ansprüchen genügen.*
Hosszú készületet *kíván.*	Hosszas készületet *igényel.* — *Beanspruchen.*

A régi magyar így beszélt:	Az új magyar így beszél:
Kik *káromon* örülnek és kik *inségemen* üznek nevetséget (Molnár Albert).	Nevetnek a legcsekélyebb semmiségek *fölött* (Jókai). — *Sie lachen darüber.*
Az okosság az *jövendőről* is gondolkodik (Mikes). Jele a ked *felőlem* való gondolkodásának (Mikes).	Tanácskoztak *felette*, vajjon nem kellene-e kitörülni (Tompa). — Az emberek és az élet *fölött* bölcselkedve (Csiky Gergely).
Van-e okunk *ennek* örülni v. hogy ennek örüljünk.	Van-e ok *e fölött* örülni (PHirl.). — *Sich darüber freuen.*
A moralitás meghanyatlásáról v. *miatt* való panaszkodás.	A moralitás meghanyatlása *fölött* való panaszkodás (PHirl.) — *Das Klagen über den Niedergang der Moral.*
A felől v. *arra nézve*, hogy négy váradi editiót számláljunk-e, *még most is* bizonytalanságban vagyunk. — *Akiről* bizonytalan vagy, ha szeret-e... (Faludi).	»*Affelett*, hogy négy váradi editiót számláljunk . . ., *még mindig* bizonytalanságban vagyunk« (Szilády: Balassa Költ. XLVI). *Darüber* sind wir *noch immer* in Ungewissheit.
Római *hatalmasságnak* ellene rugódozna (Érdy-kódex 547).	A rómaiak *túlsúlya* (v. *fölénye)* ellen berzenkednék. — *Übergewicht.*
Az török birodalomnak az keresztyén országokon *elhatalmazott* uralkodása (Pázm. Kalauz 430).	A török birodalom *túlsúlyra jutott* a keresztény országok fölött. — *Das Übergewicht erlangen.*
Erőt vesznek a *gonosz* indulatok, a *kívánságok* járják szívét (Faludi).	*Túlsúlyra jutnak* a *perverz* indulatok, *a nagy igények* elfoglalják szívét. — *Übergewicht, pervers, Ansprüche.*
Nem penészednek meg otthon, *jobbára* kinn kószálnak (Faludi).	Nem penészednek meg otthon, *túlnyomólag* kinn kószálnak. — *Zum überwiegenden Teil.*
Vesd ki belőlünk *szertelen* szerelmét ez jelen való életnek (Molnár Albert).	Szabadíts meg a jelen életnek *túlhajtott* szerelmétől *(übertrieben).*
A predikáció is *nagy résszel* rövidebb lészen, ha a deák mondások elhagyatnak (Pázm. Préd. III).	A prédikáció is *jelentékenyen* (v. *lényegesen)* rövidebb lesz, ha a latin idézetek elmaradnak. — *Bedeutend, wesentlich.*
Budának *sokkal* rövidebb az út.	Buda felé *lényegesen* rövidebb az út. — *Wesentlich.*
A török császár leányinak igen rossz az állapotjok, mivel *többnyire* öreg basáknak adják őket (Mikes Lev.).	A török császár leányainak igen rossz helyzetük van, tekintve hogy *túlnyomóan* öreg basákhoz adják azokat. — *Überwiegend.*
Ha apáca volt a másoló, nem volt	Női szerzetesnek nem volt oka

A régi magyar így beszélt:	Az új magyar így beszél:
oka kihagyni a papok gúnyolását, mert ezek *talán valóban* erkölcstelenek voltak.	az *esetleg tényleg* erkölcstelen papság gúnyolását a másolatból kihagyni (Irod. Közlemények 1906. 253).
Valahogy, valahogy *csakugyan* engedett (Pet. János v. XIV).	Valahogy, valahogy *tényleg* engedett. — *Tatsächlich.*
Valóban szerencsénk van az sógorokhoz (Rákóczy Gy. Lev. 401).	*Tényleg* szerencsénk van a sógorokhoz. — *Tatsächlich.*
A törökök annyi rableányt tarthatnak, amennyi tetszik, és az ellen semmit nem mondhat a *valóságos* feleségök (Mikes Lev.).	. . . És ez ellen semmit se szólhat a *tényleges* feleségük. — *Tatsächlich.*
Élőszóval közölték a fejedelem akaratát.	*Szóbelileg* közölték . . — *Mündlich.*
Velejében ugyanazt mondotta.	*Lényegileg* ugyanazt mondta. — *Wesentlich.*
Nincs kész hada, s nem is gondolkodik, hogy valaha *talán* kelletik (Zrinyi).	Nincs kész hada, s nem is gondol rá, hogy *esetleg* szüksége lehet rá. — *Eventuell.*
Egy ezredévi szenvedés kér éltet *vagy* halált (Szózat).	Egy ezredévi szenvedés éltet, *esetleg* halált kér. — *Eventuell.*
	Vagy: Egy ezredévi szenvedés éltet, *illetve* halált kér. — *Beziehungsweise, respektive.*
A politikusok beszélgetései *természetesen* azon akció körül forogtak . . .	A politikusok beszélgetései, *a dolog természetéből kifolyólag,* azon akció körül forogtak . . . (PHirl.).
Május havától kezdve v. *fogva* kocsik is járnak . . .	*Május havától kezdődőleg* mótoros kocsik is közlekednek (Turista Közlöny 1906. 140).
Teljességgel megfoghatatlan.	*Egyszerüen* megfoghatatlan. — *Einfach unbegreiflich.*
Valósággal v. *igazán* bámulatos.	*Egyenesen* bámulatos. — *Geradezu bewundernswert.*
Eddig *alkalmasint* elválasztotta volna az fegyver köztünk az dolgot (NySz.).	Eddig *minden valószínűség szerint* a fegyver döntött volna köztünk. — *Aller Wahrscheinlichkeit nach.*
Ebből még *közel sem* következik (Molnár Albert).	Ebből még *távolról sem* következik. — *Bei weitem nicht.*
De *koránt sem* volt vigaságos Telemakusnak a győzedelem (Haller László).	De *távolról sem* volt neki oly örvendetes a győzelem. — *Bei weitem nicht.*
Le a kalapot! Lökjétek ki!	*Le a kalappal! Ki vele!*
Tessék mingyárt válaszolni!	*Kérem* mingyárt válaszolni.
Tessék az ajtót betenni!	*Kéretik* az ajtót betenni.

A régi magyar így beszélt:	Az új magyar így beszél:
Tessék velem tudatni, vajjon . . . Eltökéltem, *hogy* mindent jóvá *teszek.*	*Kérem engem tudatni*, vajjon . . . Eltökéltem mindent jóvá *tenni.*
Megkegyelmeznek az elítéltnek.	*Megkegyelmezik az elítéltet.*
Oly ember, kinek egy joha vagyon . . (JordC. 389).	*Emberekkel*, akik így gondolkoznak, lehet-e a közéletre közvetlen hatást várni (Szily K. BHirl. 1901. X: 25, 4). — *Mit Leuten, die . . .*
Szomoruan bandúkolt hazafelé, *mint akinek* az orra vére folyik (Nép).	Szabolcs olyan arcot csinált, *mint valaki, akinek* valami nincs ínyére (Herczeg Ferenc Szabolcs ház. 53—4). — Wie *einer*, dem etwas nicht recht ist.
A török *csapak* szó annyi mint berontó, aki berohan, támadó, harcos.	A török . . . *csapak* értelme: *valaki*, aki berohanást intéz, a harcos (Vámbéry: A magy. eredete 186). A török *čapak* = *egy*, aki berohan, megtámad, tehát harcos (Száz. 39: 923)! — *Einer*, der einfällt, angreift!
Hát képzelhetni-e *olyan dolgot* (v. *olyas vmit, olyasmit)*, ami végzetesebb lehetne a nemzetek közötti jóindulatra, *olyant*, ami inkább ellenkeznék a be nem avatkozás principiumával, s amit olyan kevéssé egyeztethetni össze éppen azoknak méltóságával . . . ?	Hát képzelhető-e *valami*, ami végzetesebbé lehetne a nemzetek közötti kölcsönös jóindulatra. *valami*, ami inkább ellenkeznék a be nem avatkozás elvével, vagy akár *valami*, ami olyan kevéssé egyeztethető össze éppen azoknak méltóságával, akik elveik számára ilyen külső támogatást keresnek? (Az Ujság.)
Akármilyen ringyes-rongyos legyek, én vagyok a derék gyerek (Népdal).	*Amily* rongyos vagyok *is*, én kiváló kvalitású gyerek vagyok. — *Wie* zerlumpt ich *auch* bin.
Nézzen Istent kegyelmetek! (Arany.)	*Legyen* kegyelmetek *tekintettel* Istenre!
Így hívták azon időben a zsiványokat, *mivelhogy* vörös üngöt viseltek (Jókai: A m. nép élce 63).	Így hívták abban az időben a zsiványokat, *tekintettel arra, hogy* vörös inget viseltek. — *In Anbetracht, dass . . .*
Ezt híják . . . fekete embernek, *mivelhogy* más nevét említni se mernek (Arany: NC. 2: 71).	Ezt fekete embernek híják, *tekintve hogy* más nevét említeni se merik.
Ezt a vizet is meg kelletik szentelni, *mert* anélkül nem volna hasznos (Mikes 38. lev.).	Ezt a vizet is meg kell szentelni, *tekintve hogy* anélkül nem volna hatása.

A régi magyar így beszélt:	Az új magyar így beszél:
Úgy szerettem, *mégis* elhagyott (Tompa).	Úgy szerettem, s *ennek ellenére* (v. *annak dacára)* elhagyott. — *Trotzdem.*
Lebzsel készakarva, *noha* bírna dolgot, *mert* erős, mint marha (Arany: Toldi).	Lebzsel készakarva, *dacára hogy* bírna dolgot, *tekintve hogy* erős... — *Trotzdem.*
Noha retteg szíve úti félelmektől, készül mindazáltal (Gyöngyösi: Mur. V. 1:57).	*Annak dacára, hogy* esteledett, haza indult járatlan útakon (Mikszáth).
Az én pályám szép, *ámbár* nem ragyog (Tompa).	Az én pályám szép, *dacára hogy* nem ragyog.
Boldog az, akinek *jóllehet* semmije sincsen, semmit sem kíván (Faludi 531).	Boldog, aki *dacára annak hogy* semmije sincsen, semmit se kíván.

Ezeket a példákat százával lehetne szaporítani, s egy részük — mint látjuk — annyira megszokottá vált, hogy legjobb íróinknál is találkozunk velük. Pedig a nyelvnek, a stílusnak semmiféle haszna nincsen bennük. A *tényleg* semmivel se több, se szebb, mint a régi *csakugyan, valóban, igazán* stb.; *fölvenni a harcot* ugyanannyi mint *szembe szállni, síkra szállni, harcra kelni* stb.; *vki mellett lándzsát törni* ugyanolyan metafora, mint a jó magyar *kardoskodás; igényt tartani* szintén csak annyi mint *számot* v. *jogot tartani valamire* stb. stb. S amiket példáinkban idéztünk, azok a régi jó kifejezésmódok éppenséggel nem avultak el, hanem ma is élnek országszerte mindnyájunk ajkán. És irodalmunkban mégis folyton-folyvást terjeszkednek ezek a németből oltott csemeték, nyelvünk arculatát mindinkább ellepik ezek az idegen »kecsek«, melyeket Kazinczy annyira dédelgetett. Így lettek nyelvújításunk félszegségei egész nyelvünkre s eszünkjárására végzetesek, így lett az idegenszerűségek dédelgetéséből valóságos nemzeti veszedelem! SIMONYI ZSIGMOND.

VERSEGHY FERENC, MINT NYELVŐR.

II. Helyes szóalkotás. (Vége.

Hibáznak azok, akik minden szükség nélkül fölvesznek idegen szavakat, kifejezéseket. Még nagyobb hiba, ha úgy elváltoztatják őket, hogy az idegenben jártas ember sem ismer rájuk.[1] Ezt már Páriz-Pápai is gyakorolta a szótáraban. Ilyenek:

[1] Verseghynek az idegen tudományos műszók használatáról való véleményét l. Nyr. 8:500.

tzejk-ház: Zeughaus, fegyverház helyett; *spék: Speck, szalonna* h.; *spékelni: szalonnával áttűzni; spitz: hegyorom, tető; spinácz: Spinat, paraj* helyett.

Elő sem tudjuk sorolni, hogy mennyit rontottak ilyenformán a katonák nyelvünkön, pl.:

lóding: Ladung: töltés helyett; *futrázs, futrazsírozás: fourrage, fourrager, fourragement, abrak, abrakol, étet, abrakolás, etetés* h.

Ezek mintájára azután irodalmi műszókat és egyéb szavakat is csinálnak egyesek, pl.:

alagya, szomorúdal, elegyia, elegia helyett; *ángol* v. *ángoly: anglus* h.; *ármás, polgárkatona* helyett; *cousin: távolról való leány-atyafi, húg* h.; *onkel: bátya, atyabátya, atyaöcse, anyabátya, anyaöcse.*

Küprisz, Cyprisz h.
nimlány, nimfa h.
passio, indulat h.
roll, személy h.

b) Hibáznak azok, akik a tudományok és művészetek műkifejezéseit, melyeket a járatosak már jól ismernek, olyanokkal cserélik föl, melyeket senki meg nem ért. Ilyen szószörnyetegek azok, melyeket: *irák, tudák, érték* szavakkal tesznek össze, pl.:

betüirákság: ortográfia
betütudákság: algebra
égértékség: uranológia
erkölcsértékség: moralis v. erkölcsi filozófia
földirákság: geográfia, földírás

Rosszul képzett szavak a használatban levő jók helyett ezek:

bëégëtt hím: zománc
képzelmész: költő, v. *versszerző, poéta*
állattság: állapodottság
véglet: határozott
végtelenlet: mérhetetlen -ség
tetszitze: széptudomány, szépmesterség
tetszitzeség: érzékenység, aesthetika

Hibáznak azok, akik nem helyes képzővel alkotnak új szót a más megszokott helyett:

akarmány: akarat h.
államlós: állapodó, álló h.
bölcselkedmény: bölcselkedés h.
ekkédig: eddig h.
környülmény: környüllállás h.
lovantz: lovas h.
hirdész: hirdető h.
iramat: írás h.
kövértelen: sovány
országlomány: országlás h.
oldalzat: oldal h.
példány: példa h.
szabda: szabás, regula, lex h.

Meg van ugyanis szabva, hogy mikor melyik képzőt kell használnunk. Nem szabad sem idegenből kölcsönöznünk, sem újat készítenünk, sem egyiket a másik helyett használnunk.[1]

[1] An. I. 33. §.

Hibáznak azok, akik egyes szótagokat, mint élő képzőket elhagynak, s úgy képeznek új szótöveket:

bámtest: amoena corporis statura
árny: árnyék
czik: czikkely
göcs: csomó, hurok
gyök: (melyet a nép bizonyos esetekben használ, de gyökértől megkülönböztet) *gyökér*
idv: idvesség, üdvösség
kets: inger, kiesség, ékesség
lak: lakás, lakóhely
lam: harmat
lots: víz
ponk: tető
rajz: rajzolat, kép
rény: erkölcs
rom: romladék
szorg: szorgalom, szorgalmatosság, serénység
taps: tapsolás
ür: üreg
üszk: fáklya, szövétnek
eszme: »az eszmél igében . . . ha az *l* betüt vesszük formativának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul . . . Ezt egy magyar sem érti a világon«[1]

Újabb időben fölvettek főneveket *am-em* végzettel, melyek a magyarban teljesen szokatlanok és a szóban képző vagy rag előtt csak apocope-val lettek; ezeket megtürnünk nem szabad: *uszam, uszamodik*-ból; *futam, futamodik*-ból; *kellem, kellemetes*-ből; *villám, villámodik*-ból. Ezek helyett a régi szokás szentesítette: *úszás, futás, kellemetesség, villámlás, villámodás* szavakat kell megtartanunk.[2]

Hibáznak azok, akik minden tő és képző nélkül kényükkedvük szerint alkotnak új szót:

dana: ének, dal,ária, nóta h.
eldőd: elő v. *ős*
fémkör: lámpás
fonyar: királyi pálca
gedemék: bakcsillagok
humorvány: homály
iggal: méltán
kömlőd: kémhely, kémlőhely
pete: tojás, tyúkmony
pijhe: pehely, pihe
rentze: lajstrom
rivants: jégesső
zőte: növötény
villó: színég, színlevegő
virály: zöldellő kies tájék
vimály: világosság
virits: fanyirok

Hibáznak azok, akik a formativa nélkül álló szavakat úgy használják, mintha formativával lennének, vagy viszont; továbbá akik a főnevet ige helyett használják és megfordítva:

fárad: fáradság h.
gyënge: gyëngeség h.
hason: hasonló h.
kora: koránvaló h.
mëgy: mëgye h.
rövid: rövidség h.
sëtét: sëtétség h.
üdvös: üdvözség h.

[1] Id. Simonyi Nyr. 32: 472.
[2] An. I. 66. §. e.

Hibáznak azok is, kik a tájszólásokat általánosan akarják használni és azok is, kik megvetik s mint veszedelmet irtják. Az ilyeneket el kell különíteni az általánosan ismert szavaktól:

ádáz: dühös h. *morotvány: halastó*
gulats: puszta, kopár h. *pakilincs: büdösférëg, polocka* h.
kamat: interes, haszon h. *sikátor: szűk utca* stb.
koboz: lant

Nem szabad új tövet készíteni meglévő szavak helyett, pl. *fal* helyett a latin *murus*-ból: *mur*. Még kevésbé szabad néma tőből (muta radix) más képzővel új szót formálnunk, pl. *ak: akalom, akadalom,* mikor ezek helyett megvan a jó: *akadék, akadály*. Ezeket kell használnunk, ha azt akarjuk, hogy minden művelt és nem művelt magyar megértsen bennünket.[1]

Ezekben látjuk Verseghy nyelvőrködő működését! Abban az időben, mikor »rosszul értelmezték a szabadságot. Eggyik író sëm akarja magát sëm a grammatikabéli, sëm a syntaxisbéli, sëm a poézisbéli regulákhoz tartani«; midőn ezek a vélemények uralkodnak íróink között: »Nekëm így tetszik írni, tëhát így írok, akár értsék, akár nem!« »Nekëm nyelvünkben ez nem tetszik, tehát mëgváltoztatom, ha mindgyárt az egész Nemzet máskép beszéll is« — akkor bizony nagyon is szükséges volt az olyan kiváló nyelvtudós, ki nyelvérzékét a nép nyelvén csiszolta. Ez az alap, melyen állott, sok oly szabály fölállítására képesítette Verseghyt, melynek helyességére csak sokára, a nép nyelvének megismerése után jöttek rá nyelvészeink. Bár ne vakították volna el ellenfeleit nyelvészeti hibái, hogy a szerintük helytelen tételek mellett észrevették volna a helyeseket! Akkor nem hemzsegne mai irodalmi nyelvünk ama hibáktól, melyek Verseghy ostorozását még ma is, születésének 150-ik évfordulóján, megérdemlik.

Révész Károly.

IDEGENSZERŰSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁBAN.

II.

e) *Relatívum célhatározó hogy, vagy következményes hogy helyett.* A relatívumnak egyik gyakori használata a latinban, hogy célhatározó vagy következményes mondatot kapcsol

[1] An. I. 33. §. Bizonyos esetekben azonban ő maga is lehetségesnek tartotta az elvonást, pl. ötöle származik az *iszony, szender, téboly*. L. erről Király K. (Szily K.) cikkét Nyr. 14: 398.

a főmondathoz. Ilyenkor tehát a *qui* = *ut ego, ut tu, ut is* stb. Pl. Clusini legatos Romam, *qui* auxilium ab senatu peterent, misēre: a clusiumbeliek követeket küldöttek Rómába, *hogy* segítséget kérjenek a szenátustól. Ea est Romana gens, *quae* victa quiescere nesciat: olyan a római nemzet, hogy legyőzve nem tud nyugodni.[1] A vonatkozó névmásnak ez a kirívó latinos használata is átment nyelvünkbe, s különösen régibb irodalmunkban, a latin nyelv erős hatása idején, találkozunk vele gyakran. De káros maradványai az újabb magyar nyelvben is fel-feltűnnek.

Aránylag még legtöbbször a célhatározó *hogy*-ot helyetiesíti vonatkozó névmás, ilyenkor tehát »relativum vices coniunctionis Latinae *ut* obit, ut: Pyrrhus követet küldött a rómaiakhoz, ki békességet kérjen, pro: hogy békességet kérjen. P. legatum ad Romanos misit, qui pacem peteret, pro ut pacem peteret.[2]« De megjegyzi Verseghy: »Relativa huius modi, vices coniunctionis *ut* obeuntia, relativo hungarico saepissime nec reddi possunt, sed coniunctione *hogy* transponi debent, ut: voluptas non est digna, ad quam (pro: ut ad eam) sapiens respiciat, a gyönyörűség nem méltó arra, hogy a bölcs ember tekintetbe vegye.« Különösen a *méltó, méltatlan* mellett kirívó a relatívum latinossága, pl. Monda, hogy méltó vagy, kiért én felvegyem az félelemnek terhét (B. B: 204). Verseghytől kezdve egyéb nyelvtaníróink is hibáztatták a relatívumnak a célhatározó *hogy* helyett való használatát.[3] De lássunk egynéhány példát a célhatározóul álló relatívum hibás használatára.

Az órája elérkezék, amelyben ahhoz a nagy dologhoz kezdjenek (Mik. Mul. 281). A második kiadás végében egy levelem áll, mely heroinámat zavart fejű szeretője vádjaiból kifejtse (Kaz. P. e. 157). Éjjel egyik leghívebb szolgáját a királyhoz küldé, ki tudtul adná az ő nevében (Czuczor. — Nyr. 24: 532). Néhány év mulva Seherbán már nem állhatott ellent a vágynak, hogy öccsét viszontlássa s követet küldött hozzá, aki meghívja őt látogatóba (Ezeregyéjsz. — Baróti L. Bev.). S noha már három óra volt, karzati közönség is akadt bőven, mely a parázs látványosságban gyönyörködjék (B. N. 1904. XI. 11. 3).

Szarvas Gábor is[4] helyteleníti a célhatározóul álló relatívumot, mert itt vagy a célzatos *hogy*, vagy a *hogy* nélküli felszólító mód van helyén. Mert ha változatosság kell — úgymond — ime: kiküldtem a cselédeket a buzaföldre, hogy arassák le a gabonát, hadd arassák le a gabonát, arassák le a gabonát, gabonát aratni, vagy legrövidebben: gabonaaratni. Tehát a magyar nyelv is eléggé változatos egy és ugyanazon

[1] Bartal-Malmosi: Lat. mondattan[4] 215.
[2] Verseghy: Anal. 2: 274.
[3] Madzsar: Mondattan I: 80. Barkász: A hogy kötőszóról, id. Simonyi: Kötőszók. 2: 7.
[4] Nyr. 24: 532.

gondolat kifejezésében, s éppen a jelen esetet véve, bátran a latin mellé állítható. T. i. a latinban a célzatos mondatot nem kevesebb mint hétféleképp tudjuk kifejezni. Pl. Legati missi sunt, ut pacem peterent, qui pacem peterent, pacem petitum, pacem petendi causa, pacis petendae causa, ad pacem petendam, pacem petituri.

De nemcsak a czélhatározó *hogy*, hanem a következményes *hogy* helyett is előfordul a magyar vonatkozó névmás hibásan.

Példák:[1] Senki ne legyen neked elannyira nyájas, kinek (hogy h.) előtte lévén, elfeledjed szemérmedet (Horv. C. 243). Oly dolgot nem kérek, ki miatt (hogy h.) kisebbülj a te hiredben, nevedben (B. B: 185). Annak az ifjúságnak olyannak kell lenni, mely (hogy h.) másokat felülmuljon (Zr. Áf. 62). Oly szerencsés napom oh mikor lehessen, kin (hogy h.) bús szivem újulást vehessen? (Gyöngy. 73.) Annyi méz kell nékiek, az kivel (hogy h.) megérik. (Lippai. Cal. oec. 29). Ügyekezzék ez követséget úgy viselni, az ki (hogy h.) kegyelmednek üdvösséges lehessen (Tört. Tár. 1878. 280).

Mindezekben a következményes mondatokban latinosan áll a relatívum a helyes *hogy* helyett. Így tehát mind a célhatározó, mind a következményes kötőszóul álló relatívumot hibáztatnunk kell. Mindamellett a magyaros nyelvhasználatban is van rá eset, hogy a relatívum és a *hogy* kötőszó használata felcserélődik. Különösen oly jelzői mondatokban fordul ez elő, amelyek értelmileg nagyon közel állanak a következményes mondatokhoz. Pl. Olyat mondott, hogy nevetni kellett — és: Olyat mondott, amin nevetni kellett. Olyan népek, hogy nem támogatják a szegényt — és: Olyan népek, akik nem támogatják a szegényt stb. A felcserélésre okot az ád, hogy a nyelv néha a következményességet, néha pedig a vonatkozást akarja inkább kifejezni.

f) *Egész mondatra vonatkozó relatívum.* A relatív mondat rendesen a főmondatának jelzett szavára vonatkozik. De előfordul az az eset is, hogy a relatívum az előbbi mondatnak tartalmára, gondolatára utal. Ilyenkor a használatos relatívum a *mi* (a régiségben *ki* és *mely* is) és egyértékű ezzel: amely dolog, amely körülmény. Simonyi[2] a relatívumnak ilyen — a főmondat tartalmára vonatkozó — használatát latinos-németesnek tartja. Példája ez: A spártaiak megölték Agis királyt, ami (v. ami pedig) náluk eddigelé hallatlan dolog volt. (Lacedemonii Agim regem necaverunt, quod nunquam antea apud eos acciderat... was bei ihnen ein unerhörtes Ereignis war), helyesen: ez pedig náluk hallatlan dolog volt.

Az tény, hogy a relatívumnak ilyen használata a latinból ered. Átment a német nyelvbe is. De véleményünk szerint az ily értelemben használt relatívumot nem hibáztathatjuk. Egy korlá-

[1] Sim. Magy. Köt. II. 175. — [2] Helyes magy. 55.

tozó megjegyzést azonban mindenesetre kell tennünk. Nem minden esetben helyeselhető a relatívumnak ilyen használata. Ha u. i. az ilyen relatív mondat gondolatilag csak lazán kapcsolódik az előbbi mondathoz — vonatkozván annak tartalmára — akkor latinosnak kell mondanunk e szerkezetet. Iy esetekkel találkozunk a régi magyar irodalomban, főleg a kódexek nyelvében. Csak egy tipikus példát említünk: Monda az vitéz, hagyjad meg uram bíró, hogy minden ember veszteg hallgasson, ki meglévén, monda az vitéz (Péld. k. 92). Az ilyen és efajta példákban nem azért latinos a relatívum használata, mert az előbbi mondat gondolatára vonatkozik, hanem már magának a relatívumnak használata latinos. A kapcsolat csak laza a relatív mondat és az előbbi mondat között. Ellenben, ha az ilyfajta relatív mondat és főmondata közt szorosabb a gondolati összefüggés, úgyhogy mintegy önkénytelenül relatívumot mondunk, mellyel röviden az előbbi mondat tartalmára utalunk, már ilyenkor nem hibáztathatjuk a relatívum használatát. Néha nem is lehet helyesen más szerkezetet, azaz főmondatot használni, a gondolatok kapcsolatának meglazítása nélkül.

Az egész mondatra vonatkozó ilyen relatívumnak használatával, kezdve a régi irodalomtól az újig, mindig találkozunk, s a mai nyelvben is egészen közönséges. Sőt a népies nyelvben is — különösen a régiben — megvan a relatívumnak ez a használata, s ez a körülmény is azon állításunk mellett szól, hogy egész mondatra vonatkozó relatívum használatát — tekintetbe véve a tett korlátozó megjegyzést — nem hibáztathatjuk.

Példák: Anyámat vén korában özvegy voltában minden marháiból kitolvajlám és fosztám, ki miatt bánatában megbolondula és megnyomorodván, más házában hala meg (Bal. M. á. IV. r.). Apádtól vötted ezt, mert ő itt nem kóborolhat, kiért ő neki nagy gyötrelme vagyon (U. a. V. r.). Tartok attul — kit Isten ne adjon — inter duos litigantes az harmadik (t. i. a török) lesz a nyertes (Actio cur. I. besz. Thaly. Ad. 1:83). Sehonnan semmi hírem sem jön, kin nem kevéssé törődöm (Bercs. Lev. 72). Azt is írják felőle, hogy egynehány nyelvet tudott, mely igen ritka a török császárok között (Mik. Tör. lev. 167). Való ugyan, hogy néha csípve, néha mulatva, csaknem neheztelésre valót emleget, akin vagy a kényesség, vagy a gyarlóság megütközhetne (Fal. Nem. a. 119). Közel az idő, hogy istenfiak lépnek a pályára, s ragyogtatni fogják a magyar nevet, ami nekünk nem jutott, és nem juthatott (Kaz. P. e.[1]). De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált oly korszakban, midőn az emberbarátok érzelgései is kezdenek kimenni a divatból (Kem. A két Wess.). Pedig lám ni milyen ember vált belőle; Kit nem egyszer, kétszer mondtam én előre (Ar. Dal. id. Hátr. m. 2:31). A tér

[1] Id. Beöthy: Irod. tört. I[s]: 365.

közepén már megkezdte a működését a komédiás társaság, amit hirdet a bőrrepedésig püfölt öreg dob meg egy süvítő kintoi na (Jók. Kis kir. 48). A nevemet nem hallotta sohase, aminek meg én örültem meg (Gárdonyi. — Miksz. Alm. 1904. 129). Erre à hirre gyöttek osztáng madár nem jârta messzë fe^{ö}dre^{ö} is nà ttúda^{ó}-sok, hirës neves vite^{é}zëk, kirâfiák, de jëgyik së tuttà mëffejtenyi jàz âlmot, àminek mëgint à llëtt à ve^{i}gi, hogy à kirâ jégymâsutân kàra^{ó}bà huzáttà je^{ö}köt (Nyr. 19: 524).

A hirlapi nyelvben is egészen rendes és gyakori az ilyen egész mondat tartalmára vonatkozó relatívumnak a használata.

A fogak betegsége ugyanis izgatja a fej idegeit, ami aztán hajhullást idéz elő (B. N. 1904. III. 27. 12). Félrevezethető ugyan, mint minden közönség a világon, kissé nehezen rázható föl közönbösségéből, amin nehéz életviszonyaink közt nem csodálkozhatunk, de velejében nemes és fogékony. (B. H. 1904. III. 9. 1). Az elkészítésben nincs kapkodás, nem kisérletezik, nem próbálgat, dolgozik tisztán, kissé talán lassan (ami a temperamentum dolga), de teljesen átgondolva nyújtja azt, ami erős meggyőződése (B. H. 1904. XI. 6. 16).

Látni való, hogy a relatívumnak egész mondat tartalmára való vonatkoztatása nem fel-feltűnő idegenszerűség, hanem a mai művelt magyar nyelvhasználatban gyökerezik. Idegenszerűségről csak ott lehet szó, hol magának a relatívumnak a használata idegenszerű. Egyébként a relatívumnak ilyen szerkesztése a relativumnak más magyaros szerkezetei közt foglalhat helyet. A legfontosabb a dologban az, hogy a relatívumnak ez a használata már széles körben nyelvszokássá vált, s azért az ilyen szerkesztésnek hibáztatása azt jelentené, hogy egy nyelvszokást akarunk visszafejleszteni.

g) *Latinosság a módhasználatban.* A régi magyar irodalomban egyik legkárosabb latin hatás volt az, hogy íróink latin mintára latinos módhasználattal is éltek. Régi íróink és gramatikusaink azt hitték, hogy az alárendelő mondat igéjének módja és ideje a főmondat idejétől függ. Azt gondolták, hogy a magyar nyelvben is lehetséges olyan consecutio temporum et modorum-féle szabály, mint a latinban. E téves felfogás következménye volt aztán, hogy régi irodalmunk — különösen a fordításos irodalom — csakúgy hemzseg a latinos módhasználattól. Sőt egyes nyomok még a népnyelvbe is átmentek.[1] Pl. Ki légyen az úr? Éppeng amikor ezt beszélték volna, az idétlen hátul hallgatta. (Székely népmesékben.) Hát amint mentek vóna, egyszerre nagyon gyorsan gyütt egy kocsi. Aranynál is előfordul népiesen: Hej! ha tudta volna, az utas ki légyen, Vacsorája miatt megölné a szégyen. (Dal. Id. Hátr. m. II. 6.)

[1] Nyr. 17: 488.

De ezek az esetek ritkák a régi irodalomhoz képest. Itt az egyéb mellékmondatok közt a relatív mondatokban is elég sűrűn találkozunk latinos módhasználattal, különösen mikor még a relatívum valami alárendelő kötőszóval is egybe van kapcsolva.

Pl. Kik mikor hallották volna az királnak beszédét, elmenének (ÉrdK. 181). Látván azt az vadkan, megismeré a disznókat, hogy azok volnának, kik közett azelőtt lakott volna (Helt. Egy gyerm.. vadkanról, a disznóról és a bárányról). Kit mikor megtekintett volna ablakából a leány, csak megutálta szívében mondván (Hall. Hárm. H. II. Rozimunda).

De nem szaporítjuk a példákat, úgyis ismert dologról van szó. Ehelyett inkább egy idevágó érdekes jelenségről emlékszünk meg, amiről vita is folyt. Arról volt ugyanis szó,[1] vajjon e kétféle szerkezet közül: *Talán csak akad valaki, aki összeszedi* — és: *Talán csak akad valaki, aki összeszedje* — melyik a helyesebb, magyarosabb. Sokan az elsőt tartották magyarosabbnak, sőt az utóbbit egyesek egyenesen latinosságnak vélték.

Az *összeszedje* alakot a latinosság ellen Pápay József védelmezte. Mivel mi teljesen az ő nézetén vagyunk, szükségesnek és érdemesnek tartjuk itt az ő magyarázatát ismertetni. Pápay József a népnyelvből bizonyítja a hibáztatott kifejezés magyarosságát. Ott sűrűn vannak ilyen kifejezések: Nem egykönnyen akad olyanra, aki elhiggye neki ezt a hazugságot. Kitették a holttestet az udvarra, nincsen senki, aki végig sirassa. (Nd.) Az efféle kifejezésekben valami kívánás vagy óhajtás lappang. Bennük a felszólítómód olyképpen érvényesül, mint a főmondatokban. Ennek megvan a lélektani alapja is, mert a mellékmondat tartalmára hatással van az az óhajtás, mely a beszélő lelki szemei előtt megvillan. Mindkét kifejezés helyes a maga helyén. Mert e két kifejezés között finom jelentésbeli különbség van. Ebben a mondatban: Talán csak akad valaki, aki összeszedje — érezzük, hogy a beszélő kívánja is, hogy megtörténjék a cselekvés. Ebben pedig: Talán csak akad valaki, aki összeszedi — a beszélő egész pártatlanul csak az összeszedés lehetőségét állítja, anélkül azonban, hogy ezt a maga óhajtásával is támogatná. E finom megfigyelésről tanúskodó magyarázathoz nincs mit hozzátennünk, legföljebb magunk is egy-két népnyelvből vett példát hozhatunk fel e magyarázat mellett:

Hát senki sincs, aki gondot viselljen rá? Csak majd legyen, aki megvegye. Nekünk még egy gyerekünk sincs, aki segíjjen rajtunk.

h) *Fordítás latinból.* Mindaz, amit eddig a relatívum latinos használatáról elmondtunk, irányadóul szolgál arra, hogy a latinból való fordítás esetén helyesen tudjunk eljárni. De nem

[1] Nyr. 25 : 570.

végezhetjük el e tárgyra vonatkozó fejtegetéseinket anélkül, hogy még egy sajátos jelenségről meg ne emlékezzünk, mely a két nyelvnek, t. i. a latin és magyar nyelvnek a szellemében leli nyitját. U. i. gyakori a latinban, hogy ott, ahol mi valamit egy szóval fejezünk ki, azt a latinban, mivel a megfelelő szó hiányzik, relatív mondattal kell körülírni.[1] Ilyenkor tehát helytelen és hibás volna a magyarban a relatív mondatot lefordítani. Pl. lelki benyomások, ea, quae animis imprimuntur; növényország, eae res, quae gignuntur e terra; kiviteli cikkek, ea, quae exportantur; lélekpuhító szerek, ea, quae ad effeminandos animos pertinent; útravaló, ea, quae ad proficiscendum pertinent.

Ezzel a jelenséggel analóg az, amikor a latinból való fordításban teljesen utánozzuk a latint. Pl. Állj meg, kiki vagy — a *quisquis* utánzásaképpen. Ily halálos veszedelem, egy szép kígyó a szerelem, kerüld kiki okosan! Ha kit megcsíp, oda van. (Kisf. S. Kes. sz. 81. d.)

Ide tartozik az is, hogy néha a latinos esetbeli egyezés is átment nyelvünkbe. Pl. Az Izrael fiai, kiket mondám, hogy Jeroboám után indultak vala, elhatták az istent. (Pázm. Kal. 565). (... kiket mondám — latinos, e. h. kikről mondám.) Néha a köznyelvben is hallani ilyen latinos egyeztetést. Pl. Melyik könyvet gondolod? Tudod azt, amit mondtam, hogy nagyon érdekes. (E. h. ... amiről mondtam, hogy nagyon érdekes.)

(Vége köv.) GALAMBOS DEZSŐ.

A MAGYAR NYELVHASONLÍTÁS KEZDŐKORÁBÓL.

Schlözer Ágostonnak, a 18. század nagyhírű német történettudósának két leveléről akarunk megemlékezni. Megérdemli ez a két levél, hogy ne engedjük őket feledségbe merülni, mert egyrészt nyelvhasonlításunk kezdetének ismeretéhez szolgáltatnak adalékot, másrészt egy idegen tudósnak a mi tudományunk iránt való istápoló szeretetéről tesznek tanuságot; még pedig olyan tudóséról, akit nálunk a magyarok ellenségeként szoktak emlegetni.

Az egyik levél Hell Miksának szól és 1772-ben kelt.[2] Megköszöni benne Schlözer a Sajnovics-féle Demonstratiót, melyet Hell elküldött neki. Érdekes, hogy Schlözer ezt a munkát Hellnek tulajdonítja: »Pro nova ... editione *Demonstrationis Tuae* ago gratias maximas.« Schlözer jól ismerte Hell Miksát, s ha oka nem lett volna arra, hogy a Demonstratiot Hell munkájának tartsa, bizonyára nem is teszi vala. Valószínű, hogy a Demonstratio Hell költségén jelent meg, sőt az sem lehetetlen, hogy Hellnek magában a munkában is nagy része van.

[1] Nyr. 24: 532.
[2] Történelmi Tár VI: 143.

Legfontosabb az a megjegyzése, amelyet a Sajnovics-féle könyv címére tesz: »Ha az *idioma* a nemet, a *dialectus* a fajt jelenti, akkor türhető az az állítás, hogy a magyarok és a lappok nyelve egy. De tagadom, hogy a magyar nyelv annyira hasonlítana a lapphoz, mint a szász, különösen a déli a hollandushoz, vagy a finn a lapphoz, vagy talán a magyar a vogulhoz.«

Aztán buzdítja Hellt, hogy csinálja meg a magyar etimológiai szótárt; válassza külön az ősi nyelvkincstől a később bevándorolt szláv, német és latin szavakat. De az ősi szókészletben is különbséget kell tenni az eredeti finn és az érintkezés útján nyelvünkbe jutott török, örmény, perzsa és indus szavak közt.

A másik levelet Schlözer 25 évvel később, 1797-ben, Gyarmathihoz intézi, aki Affinitas c. könyvét még kéziratban elküldte neki. Ez a levél Gyarmathi könyvének egypár példányához függelékül van csatolva, de mivel az ilyen appendixszel bíró példányok nagyon ritkák, Wichmann újra kiadta »Ein paar bemerkungen zu Gyarmathis Affinitas« c. értekezésében. (Az imént megjelent Donner-emlékkönyvben.)

Megszívlelésre méltó tanácsokat ad ebben a levélben Gyarmathinak, amelyeket ő fel is használt. Úgy látszik, hogy a munka eredeti címe »*Affinitas* linguae Hungaricae cum linguis *Lapponicae* originis . . .« volt, s a *Lapponicae* csak Schlözer megokolt tanácsára változott *Fennicae*-re. Ez a változás azonban nem szorítkozott csupán a címre, mert Gyarmathi megfogadja Schlözernek azt a tanácsát is, hogy a magyart inkább a finnhez hasonlítsa, mint a lapphoz. — Neki az a meggyőződése, hogy a magyarok őshazája a *Jaik* környékén van. Ennek az igazolására a legbiztosabb mód az, hogy tüzetesen összehasonlítják az ott lakó négy népnek, a cseremisznek, votjáknak, csuvasnak és különösen a vogulnak a szókincsét és nyelvtanát a magyaréval. Már az előbbi levélben hangoztatta, de itt még nyomatékosabban kifejezi azt a meggyőződését, hogy a magyarnak legközelebbi rokona a vogul. Ennek az összehasonlításnak szerinte nagy történelmi eredménye lesz. Magunk előtt fogjuk látni a finn népeknek a finnmarki lappoktól egészen a Káspi-tengerig húzódó összefüggő láncolatát.

Schlözer levele és az Affinitas megjelenése közt eltelik egy jó esztendő; s mivel a Schlözer hangoztatta elvek meglehetősen érvényesülnek az Affinitasban, kétségtelennek tarthatjuk, hogy Gyarmathi Schlözer útmutatása szerint átdolgozta munkáját.

Ez a csudálatosan éles elme, kinek a nyelvészet tulajdonképpen nem is mestersége, tisztábban látja a magyar nyelv hovatartozását, mint a hivatásos magyar nyelvészek még ő utána jó néhány évtizeden keresztül. Rajta van a hatása nemcsak az Affinitason, de Sajnovics könyvének a második kiadásán is; a Hellhez intézett levélből az tűnik ki, hogy az ő tanácsára vette föl Sajnovics a karjalai nyelvjárás leírását. Ennek a dialektusnak a fontosságát Schlözer egyebütt is hangoztatja. —

Ugyancsak a Donner-emlékkönyvben ad ki Teza olasz

professzor egy 1799-i francia folyóiratban[1] megjelent bírálatot, melyet Gyarmathi könyvéről írt Silvestre de Sacy, a hires orientalista. A cikk nagy elismeréssel szól a munkáról, különösen azért, hogy nemcsak szóegyezéseket állapít meg, hanem grammatikai hasonlóságok kimutatását is megkísérti. Aztán részletesen ismerteti a munkát, sok érdekes bíráló megjegyzést tesz s ámbár az eredményeit nem tartja minden tekintetben elfogadhatóknak, mégis módszeres, sőt valósággal klasszikus műnek tartja »az irodalomnak ez ágában.« KERTÉSZ MANÓ.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

II.

kakuk: cuculus F_4
kalitka: capola D_4
kaloda: cippus D_8 compes E_3
agyas *kamora:* talamus Bb_4
kan: verres Dd_8
kanczial: luscus P_1
kapa: ligo O_3
kapcza: vö. áll
weres *kapoztha:* brassea D_1
kapostha (tors) vö. torzsa
kappan: capo D_5
kapta: crepida F_4 formipedia I_8
karo: palus, -li S_1
karomlas: blasphemia C_4
karpit: cortina F_3
karwol: [átjavítva: karwolj]: nisus, alietus Q_2
kaza: falx I_4
kaza vel zarlo: falx, ein sichel I_4
kaza (kyw) vö. kő
kazalath: fęnisecium, ipsa fęni sectio et veluti messis feni I_5 [Csak a Tsz. ismeri Göcsejből]
keczke (bak) vö. bak
kechkeragó (ffa) vö. fa
kegelmes: benignus C_3 mitis P_6
kegethlen: immanis
keh tussis Cc_8
nap*keleth* (sceel) vö. szél
keleuen: pustula U_8
kellemethesseg: beneplącentia C_3
kemeń, savanio: austerus, streng C_2
kemen: asper B_4
kemencze: furnus K_2 clibanus, fornax E_1
kemenczes: clibanarius, ein offenmacher E_1
kemeńseg: austeritas C_2
kenghel: stapes [!] Aa_3
kenǵel: strepa [!] Aa_4
kengelwas: scansile J_3
Marthoth *kenyer:* ipa, est panis tinctus N_2
kowaznekÿlwalo *kenyer:* azymus [Az *y* felett a két vonás más tollé] C2
kerek (gyartho) vö. gyártó
kerek (wagas) vö. vágás
kereskede (ember) vö. ember
kerthweles: piretum (A táblán) [= körtvélyes]
methele *kes* l. sarro
mety *kees:* vanga, ein wyngartmesser Cc_8
sóló meti *kes* [!]: *falx: vineatica* I_4
kees (gyartho) vö. gyártó
kezerwesen: acriter A_4
kewserwesseg: anxietas B_1

[1] Magasin encyclopédique ou Journal des sciences, des lettres et des arts, par A. L. Millin (IV. année, tome sixième). Paris, An VII—1799 p. 85—95.

kessery: acidus, amarus A_2
keserѵ: acer A_3
kezeretheny (!): instigare M_4
ket napi (wigasag) vö. vigasság
kethelkedees vel welekedes: hesitatio, zwifelung L_2
kethrecz: cortes sunt loca in domibus rusticis ubi aves habentur F_2
balogh *kęz:* sinistra leva manus O_2
yrgalmazni *kezdek:* miseresco P_6
kewese (tebeth) vö. több
kychyn (borothwa) vö. borotva
kyczin (lampas) vö. lampas
kychin (medve) vö. medve
kychin (orozlan) vö. oroszlán
kychynne (resth) vö. rest
kychyn (rosa) vö. rózsa
kychyn (were) vö. verő
kys (hora) vö. óra
kyn L. gethrelm
kenczj (-tarto) vö. tartó
kywanathossagh: affectus A_5
kywanathossag: desiderium G_3
koncz vel remek: frustum, ein stuck K_1
konczonked (!): frustatim K_1
konkol: lolium O_4
hatul *kopaz:* recalvaster, retro calvus X_1
koporsó: loculus O_4
korom: fuligo K_1
korsagh: morbus caducus D_2 [PP.-nál is]
korsagos: epilepticus I_1
kos: vervex Dd_3
kosaar: Cophinus, ein tragkorp E_2
kowacz (mester) vö. mester
kowaz: zyma, fermentum Ee_1
bor*ky* (?): tartarum Bb_4 [MA.-nál *borkó*]
fen*kw:* cos F_3
kaza *kyw: cos falcaria* F_3
kerestele *kw* [átjavítva: kerestelő *ky*]: baptisterium, tauffstein C_3
tyz ythe *kw:* silex Z_3
keken (ffa) vö. fa
*keres*fa: fraxinus I_5
kethel (czinalo) vö. csináló
kewthel (gyarthas) vö. gyártás
kewthel (gyartho) vö. gyártó
pola *kethel* l. postho sel
kethes (kijavítva: kóthes): ligamen O_3
has *kethesek: fasciae tiliaceae* Cc_3
kethnye (kijavítva: kótnye): ligare binden O_3
kewethni: sequi Z_2 *persequere* (!) T_1
kewersseg: anxungia, pinquedo B_1
kez: distantia H_2
hod *keze:* interlunium O_1 (vö. hó köz)
kuczar (!): pincerna, vini dispensator T_2

kyseb, kwszőb: limen O_3
lagh, gynge (átjavítva: gўnge): tener Cc_1
lakodalm: convivium F_2
lampas: laterna O_1
kyczin *lampas: parva laterna* O_1
lankadas: torpor, pigritia Cc_4
la[nk]uth (?): lassus, fessus O_1
lathorsagh: latrocinium O_1
lehelle: inspiravit M_4
lencze: lens, -tis O_2
leep: splen Aa_3 lien O_3
lepes zerenth: passim S_2
(zemle) *lysth* vö. zsemle
lopo l. czalard
lugh: lixiuium O_4
lug (ffenies) vö. fenyves
lwgy (fewne) vö. fenyő

maczka: murilegus P_8
madar (halo) vö. háló
fylemyle *madar:* luscinia P_1
(hathyw) *madar* vö. hattyu
hurus *madar:* turdus Cc_8
madaras: auceps C_1
mag: granellum A_3
ffenye*magh:* junipyrum N_3
maga biras vö. mértékletesség
magassagh: altitudo, culmen F_4
magzath l. nemzeth
may: epar, iecur S_1 L_4

maios: tomaculum
zel*malom* [átjavítva: zęlmalom]: ventimola Dd_2
vyzi*malom:* aquimola B_2
marok, thener: pugillus, -um U_2
martanj: tingere Cc_3
Marthoth (kenyer) vö. kenyér
mas fel (hora) vö. óra
mecczeni: tondere Cc_4
kychin *medwe:* ursulus Dd_8
mel: quod U_4
menthwl (elezthęb) vö. elesztébb
menyeth: mustela P_8
meretheny: haurire L_1
merethew: hauritorium L_1
merth: ettenim [!] I_2
merthekletessegh, seu maga biras: temperantia Cc_1
mese: enigma S_1
kowacz *mester:* faber ferrarius I_4
el*meteth* (wesse) vö. vesszŏ
metendo [olv. metendŏ? Vagy latin szó?]: manipulus, ein hantvol, tantum segetis, quantum manus [metendo?] capere potest P_3
mety (kees) vö. kés
(sóló) *meti* (kes) vö. kés
methele (kes) vö. kés
meez: calx, cementum D_2
myelkedeth l. czelekedet [l. NySz.]
ffa*myes:* lignarius O_3
ffark *myntring:* [!]: postela T_5 [Ilyen alakban nincs sehol]
mocziok: litura, macula O_4
molj: tinea Cc_3
monyaro: corylum F_3
monyaro (ffa) vö. fa
ellene *morgani* vel ugathni: oblatrare Q_4
mossas: lotio O_1
mwsthoha vö. anya, apa
munka: labor E_4

nagy (ur) vö. ur
nagh (were) vö. verŏ
nap (nywgath) vö. nyugat
neg *nap* [átjavítva: negj nap] quatriduum U_3
neged *napi:* quatriduanus U_3
nyolczad *napi:* octiduanus R_1
napam: socrus Aa_1
negj (nap) vö. nap
neged (napi) vö. napi
az birodalomban *negiedes:* tetrarcha Cc_2
nemzeth vel magzath: germen, generatio vel fructus K_3
nemzeth: tribus, progenies, ein geschlecht Cc_6
nospola: esculus, ein nespelbaum I_2
nesthen (orozlan) vö. oroszlány
nyak (zirtt) vö. szirt
nyakas: cervicatus D_7
nyalab, ketelek: fasciculus, parvis fascis I_5
nyarffa: tremulus Cc_6
nawalya vel nawalyassagh: calamitas D_2
nyrfa: vibex Dd_4
postho *nyre:* pannirasor S_1
nywas: mugitus P_7
nyolcz: octo R_1
nyolczad (napi) vö. napi
nyomarek: curuca, curruca G_1 (PP.-nál »nyomorék poszáta madár«)
niomas, botw: typus Cc_3
nap *nywgath:* crepusculum F_4
Nyul lepus O_2

oda: illic M_1
odal: latus O_1
meg *odozny*, yelenteni: enodare, explanare I_1
odwas: concavus E_4
dysno *ol:* suarium Bb_3
oluasok l. bochyatok
okos: cautus D_5
okosan: cautus D_5
okossagh: cautio D_6
orcza: gena K_3
orsó: fusum K_2
fel *hora: semi hora* Z_2
kys *hora:* horologium vel horelogium, ein vorwerck, oder stundglasz L_3

masfel *hora: sesquihora* Z_2
horas: horarius L_3
al *orcza:* larva O_1
kychin *orozlan:* leunculus O_2
nesthen *orozlan:* lea O_1
oth: illic M_1 istic N_3
othalmaztatom: tutor, tueor Cc_8
otalmazo: tutor, defensor Cc_8
otho, oltho: [az *l* betű más kéz beszúrása] coagulum, quod ponitur in lacte ut coaguletur E_1 [a második kéz írásával: olto, alut tęj]
othromba: distortus H_2
ozlathoth: partitus S_2
ototh (yseg) vö. üszög

ekewl [átjavítva ökől]: pugnus U_2
ekewr (pastor) vö. pásztor
wad *eker* vel byal: bubalus D_1
eghaz *ewreze* [átjavítva: ewrizö] templarius Cc_1
ewrek: evum, etas, seculum vel perpetuum quod cum mundo incipit esse I_2
erwen [kijavítva halványabb tintával: örwen]: carybdis D_4
ewz: canus D_3
ezüber: burdo, burdus D_1
partha*w*, boglaros: balteus C_3

paczirta (?): *galenita* (?) K_2
payz: scutum y_4
panczel: lorica O_4
paplan: culcitra F_4 stragulum Aa_4
parth: ripa X_4
partha(w) vö. öv
ekewr *pastor:* bubulcus D_1
pathakos: lutulentus, luto plenus [a nem eléggé figyelmes javító fazakos-ra javítá; a *lutulentus* előtti szó ugyanis lutifigulus] P_1
pathko: babata [!] C_2
pathko (zeg) vö. szeg
hamu *peleh*, peleh: favilla I_5 [Sehol sincs meg]
penyz: mucor, putredo panis P_7
penyzlez: mucidus és mucor mellé írva P_7 [Vö. Gyöngyösi Szót. *penezles*]
penz: nomisma, nummus Q_3
penz (were) vö. verő
peep L. pogacza
perçm: fimbria, extremitas vestis I_7
pyacz: theatrum Cc_1
pyncze: penarium S_3
pystrang: truta vel trutta Cc_7
pogacza, peep: puls U_2
poharnok potillator T_2
pola (kethel) vö. kötél
pologar [kijavítva: polgar]: civis ein burger D_8
pologar (asson) vö. asszony
porczogo: cartilago naris D_5
postho (nyre) vö. nyírő
postho sel vel pola kethel: fascia, ein wickelband oder schnur, cui pueri involvuntur I_5
pozdoria: stipula Aa_4

ragaszkodny: herere, anhangen L_2
Aytho*ragastho:* postis T_5 [PP.-nál is]
rawo: exactor S_7
rebege [átjavítva: *rebegő*] akadozo: balbus C_2 [Vö. Murm.]
reghen: dudum H_2
reytekhel: abditus [locus] A_2
reketye: viminetum Dd_5
remek l. konc (frustum)
Remensegh: spes
reseghes: temulentus Cc_1
reseghsegh: temulentia Cc_1
resketes: tremor Cc_5
rezkethek: trepido Cc_6
Resth: piger T_2
kychynne *resth:* pigellus T_2
resthen, tunyan: tepide, remisse
resthsegh: pigrities T_2 [Cc_2
rezegeskedny: crapulari F_3
Rezelw: lima O_3
rethez: vectis Dd_1
rettenetheseg: terror Cc_2
rew: vadum Cc_8
rigo: merula P_5
Rythka: rarus X_1

Rogya: uligo [!] Dd_6
rokka: colus E_2
rokonsagh: parentela S_2
rozzas: pannosus S_1 [Vö. NySz.]
kychyn *rosa:* rosella X_4
yres *ruha:* cataplasma D_5 [PP.-nál is]

sargha: ceruleus est glaucus pannus, ein gelb tuch D_7
sarro vel methele kes [!]: secula,
savanio l. kemény [falx Z_1
sawanyo: acidus, amarus A_3
seghethsegh: iuvamentum N_3
segh (-terele) vö. törölő
semergeni: rugare X_4
seregh: congregatio D_7
sereg: turba Cc_7
seregh [!]: sturio, est genus piscium ein stoer Bb_1
sereghel: sturnus Bb_1
serpene: patella S_2
sethetsegh: tenebrosus Cc_1
syma: glaber K_4
sysak: galea K_2
sokassag: tumultus Cc_7
som (ffa) vö. fa
sorkanthe [!]: calcar D_2 [Vö. *sorcante* Schlägli Szj.]
sorok vel meez: calx, est posterior pars pedis et cementum, Kalck D_2
zyl (dizno) vö. disznó
thengewry *sin* (dhysno) vö. disznó
sywelthes [átjavítva: sywőlthes]: sybilus Z_3

Lovat *szaguldany: equum frementem mittere* I_1
zayko: garrulus K_4
gabona*sal:* culmus F_4
sam (tartho) vö. tartó
zamar (-thwizk) vö. tövis
zamlalok l. ythelek
szár: tibia Cc_3
zar (zeghes) vö. szegés
zarmazni: pullulare U_2, germinare K_3
ekez*arwa:* buris D_1
sedek l. bochyatok
zeder (ffa) vö. fa
pathko *zeg:* gumphus, ein huffnagel L_1
zar zeghes: crurifragium F_4
samol*seek* vel gyamolseek: scabellum y_3
napkeleth *sceel* [!]: [kihúzva, helyette beírva: deli zel] auster C_2
zelemeń: trabs, trabes Cc_4
zeles: latus O_1
sem (fene) vö. fény
chopas *sem* [átjavítva: chopas szem]: lippus O_3
scelew*sem* [!] racemus U_4
semeczke: ocellus R_1
zemeth: scobs y_4
zeen (-wono) vö. vonó
zel (-malom) vö. malom
(lepes) *zerenth* vö. lépés
seretzen: chaldeus D_2
zerzez [átjavítva: szerzez]: pax, fides I_6 [R_4
serzez [átjavítva: serzess]: pactio
sethernye [!]: ocrea [Com.-nál: szekörnye] R_1 [Sehol sem ford. elő ily alakban]
sydalmazoth: reprobatus X_3
zyl (-ffa) vö. fa
sylva (-ffa) vö. fa
sylwa: prunum U_1
nyak *zirtt:* cervix D_7
zytha: taratantara Bb_4
ziw (ffaydalmas) vö. fájdalmas
ziw (ffaydalm) vö. fájdalom
ver*sopo:* sanguisuga N_2
zorgalmaskodni: studere Bb_1
zorgalmatos: sollicitus Aa_1
sóló (meti kes) vö. kés
wad *zele* [kijavítva: wad zelő]: labrusca N_4
scele (-ffe) vö. fő
scelew (sem) vö. szem
senyeg: tapetum Bb_4
zerthele[n ?] (ffonal) vö. fonál
sw (feregh) vö. féreg
zwnywg: zynzala, parva musca Ee_1

zwniodny: torpere Cc_4
zwniodozas: torpor, somnolentia Cc_4
zwniodozo: torpidus Cc_4
surok vel *surk:* pix T_3
sygelew: Antilena, antela T_5 [szü-
sykseg: penuria S_4 [gyelő]
zyles: partus S_2
zinethlen: instanter K_4
senethlen: sedule, sedulo Z_1
meg *senny* [átjavítva: swnny] az gonoztwl: resipere, resipiscere, widerkeren von bosen X_3

thagh: artus B_4
thakacz: lanifex N_4 textor Cc_2
thakon: mucus P_7
thal [tartho] vö. tartó
thaliga, taliga: bigae, birotum C_4
taliga: tibiale [!] Cc_3
thalygas: carrucarius, bigarius U_3
thalp: callus D_2
thamaskodom: appodior, innitor M_4
thanulathlan tyno: *iuvenculus indomitus* N_3
tharto vel ragado: tenax Cc_1
kenczy *tarto:* thesaurarius Cc_2
sam *tartho:* censor D_6
thal*tartho:* scutellarium y_4
megh*tartathot:* obtentus R_1
alut*they:* lac coagulatum E_1
thekerghe vel hergas: tortuosus Cc_4
tekozlo: prodigus
themerdek: crassus F_1
feyer *themyen: olibanus, album incensum* R_2
thengel: axis
thengelycz: carduelis, est quaedam avis, ein distelfinck D_4
thengewry (sindhysno) vö. disznó
thener l. marok
therd: poples, genu T_5
thereh: fascis, onus I_5
thermeseth: sexus Z_3
ffeyed *theteye* l. hegthete
heg*thete* vel ffeyed theteye: vertex Dd_3
tetova (vonni) vö. vonni
yo *thewe:* beneficus C_3
tymar: coriarius, ein lederer F_3
tynoczka: iuvenculus, iuvencula N_3
tythkos: secretus Z_1
tytok: secretum Z_1
tyztessegh: cultus F_4
fegver *tizteito:* politor armorum T_4
tok: theca, capsella Cc_1
thol: pluma T_4
tollas [bozogan] vö. buzogány
tholmacź: interpres N_1
thorma: nasturtium A_1
thorok vel yn: faux, palatum, der guom. Etiam capitur pro guthure I_5
torlo: stipula Aa_4
kaposth*atorsa:* maguder, maguderis P_2
kaposth*ators* [!]: tirsus Cc_3
(yde) *towa:* vö. ide
kewese *tebeth:* paulo plus S_3
theel (ffa) vö. fa
thewr: spata, gladius Aa_2
ther: romphea, rhomphea X_4
therew: pistellus, pistillus T_3
dyo *terew:* nucifraga Q_3
segh*therele* [kijavítva halványabb tintával: seghthőrölő]: anutergium, ein arschwisch B_1
zamar*thwizk* [átjavítva: zamarthewis]: tribulus, ein distel Cc_6
thewyskes: senticetum Z_2
trombita: buccina D_1
tudathlan: inscius M_4, expers, immunis, vel carens I_3
tudakozom: investigo N_1
tunyan l. resthen
tuzok: bistardus C_4
tyze [!], zaczko: crumena F_4
tyz [-ythe] vö. ütő
tyzeth [ythni] vö. üt
tyz [ythe kw]: vö. kő
fias *tik:* chorus E_2

vgathni l. ellene morgani
nagy *ur:* tyrannus Cc_3
athal *vth:* trames Cc_5
gyalogh *wth*, ösveny: callis D_2
vtalni: fastidiare I_5

ylesek: sedile, ein sessel [= ülőszék] Z_1
ysegh: titio Cc_3
aluth *yseg* vel ototth: titio Cc_4
eghe *ysegh:* toris, ein brant Cc_4
ototth *yseg* l. aluth yseg
ysth: caldarium, ein Kessel D_2
tyzeth *ythni:* fugillare, feuer schlagen K_1
fen*ythe* vö. aczél
(tyz) *ythe* (kw) vö. kő
tyz*ythe* [kiigazítva: tyzythő]: fugillator, excussor est ignis K_1

wad alma (vyz) vö. viz
wad (zele) vö. szőlő
kerek*wagas:* orbita R_3
ffa*wago:* lignicida O_3
wakandak: talpa Bb_4
wakaras: scalpatio I_3
wakaro, lo wakaro: strigilis, strigil Bb_1
wakarok: scalpo y_3
wakmerewseeg: temeritas Cc_1
wal: humerus B_3
wallany: testari Cc_2
wallok: testificari Cc_2 fateor I_5
wallas: testificatio Cc_2
wallo: testificator Cc_2
walthoztatya: transfigurat Cc_5
wam: vectigal Dd_1 *vam:* teloneum, eine zol Cc_1
wankos: thorale Cc_3 cervical, pulvinar D_7
war: ars, turris B_4
warssa: nassa L_1
welekedes l. kethelkedees
ver(sopo) vö. szopó
werews (hagyma) vö. hagyma
we[res] (kaposztha) vö. káposzta
penz*were: faber monetarius* I_4
kychyn *were* [kijavítva: kychyn wereo]: marcellus, malleus, ein hammer P_3
nagh *were* [kijavítva: nagh werő] marcus, magnus malleus, ein grosser hammer P_3
werem: caverna D_5, specus Aa_2
wesse: ren X_2
vesw: tomus [! olv. tornus] Cc_4
wesw: celtes, celtis D_6
elmeteth *wesse* [kijavítva: wesső] venike: sarmenta, sunt purgamenta arborum y_3
wethekedes: contentio F_2
wethekede [!]: disceptator H_1
wethele: trama Cc_5
wethemen: sata, seminata y_3
wyder: urna Dd_3
ket napi *wigasag: biduanum gaudium* C_4
wygyazni: insudare M_4
vyz vel hob: unda Dd_7
Allo*wyz:* lacuna, lacus N_4
vyzi (malom) vö. malom
wad alma *vyz:* pomacium, potus vel cibus ex pomis factus, ein apffelmusz oder dranck T_4
viza: huso, est nomen piscis, huse L_3
wyzkethek: pruritus, scabies U_1
bay*vivas:* duellum H_2
tetova *uonni:* torquere Cc_4
zeen*wono: rutabulum* y_1

zawar: repagulum, obex X_2
zawar vel ellene allo: obex, ein rigel Q_4
be *zawarathlan* [!]: apertum (ostium), *depessulatum* G_3
samol (-seek) vö. szék
zemle vel zemlelysth [kihúzva, helyette beírva: semlie]: simila
syndel: scindula y_4

(Folytatjuk.)

PÁLFI MÁRTON.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

Az Ujság 1905. évfolyamából közlöm a következő adatokat:

Bellebbez. »Tóth csak megízlelte, míg két kísérője három-négy kupicával *bellebbezett* a jó italból« máj. 25. tc., Pataky István.

Csicserli. »Kinyit egy ládát, — suttogta Vica néni — abban halommal van a fényes ezüst *csicserli*« okt. 7. tc., Kozma Andor. [Apró ezüstpénz, ezüsthatos a mult század közepe táján, l. Nyr. 27:323, 372, 571. — A szerk.]

Elkoráz. »A jegyzőék tehene . . . *elkorázva* megborjazott« jun. 2. tc., Andronicus (Kozma Andor).

Füstmacska. »A másik megint nem válaszolt, csak egy hatalmas *füstmacskát* fujt Tatáry szeme közé« ápr. 9. tc., Herczeg Ferenc.

Füttyöget. »Egy tanya felől női alak bontakozik ki s *füttyöget* vissza a sötétből« okt. 14. tc., Andronicus.

Hujákol. »Korhelyek *hujákolva*, veszekedve tántorognak az aszfalton» máj. 12. tc., Andronicus.

Huzalkodik. »A sarki rendőr zajos patáliát csap az izgága csendzavarókkal. *Huzalkodik* is egy elzuhant részeggel« máj. 12. tc., Andronicus.

Képére mászni. »Kik ma még csak póznát másztok, Legyetek rá mindig készen, Hogy maholnap nagy merészen Bécs *képére másszatok*« máj. 28. Koboz krónikája.

Kidömöcköl. »Idomos parasztmenyecske ügyes tenyere *dömöckölte ki* hátából a csömört« máj. 18. tc., Krúdy Gyula.

Kimódol. »Rövid idő mulva kisebb-nagyobb művészettel *kimódolt* bronz- vagy márványtömeg hirdeti a város áldozó készségét« ápr. 13. 8.

Koppadt. »A falu maga voltaképen a patak balpartján feküdt a templommal meg a *koppadt* plebánia-lakkal együtt« szept. 7. tc., Abonyi Árpád.

Körmös »Én a kis Borcsát sose fogtam betüre s nem adtam neki egyetlenegyszer sem *körmöst* a léniával«, jun. 2. tc., Andronicus.

Kudal. »Mi kutyák nem mertünk ugatni s behuzott farkkal *kudaltunk* félre az utból« jun. 2. tc., Andronicus.

Lehiggaszt. »Az üzleti szempont előtérbe nyomult s *lehiggasztotta* a féltékenységi szenvedélyeket« okt. 15. tc., Andronicus.

Lerottyan. »A nagy úr, mintha a guta ütötte volna meg, némán *rottyant le* aranyos, biboros karszékébe« szept. 30. tc., Kozma Andor.

Lottyad. »Mert morfinisták színe rossz, A húsuk *lottyad*, sorvadoz« máj. 14. Koboz krónikája.

Morc. »A Ház csunyául elnapolva Szétrebben békén, mint a polyva, A gázsit *morc* kuruc legény Exlexben is mind fölvevén« okt. 15. Koboz krónikája.

Nézdelődik. »Ember nem jött a fogadásunkra, hiába *nézdelődött* öreg fuvarosom jobbra-balra« szept. 7. tc., Abonyi Árpád.

Nyegget. »Sokat *nyeggettek*, huztak-vontak« jun. 2. tc., Andronicus.

Nyiszog. »Felkapott egy követ az utról s úgy megsujtott vele, hogy én [= kutya] *nyiszogva* futottam tőle vagy tiz ölnyire« jun. 2. tc., Andronicus.

Összekottyadt. »Fel a szamárra! Fel a szamárra! — harsogták a diákok, amint a capitanónak selymeiben *összekottyadt* alakja előttünk megjelent« szept. 30. tc., Kozma Andor.

Pelyváz. »Aztán csak úgy *pelyvázza* egyik markából a másikba [= a pénzt], mint a szemes életet szokták a gabonakereskedők« okt. 7. tc., Kozma Andor.

Pittyedt. »Túlszéles, erősen *pittyedt* ajakkal szemben az ajakfestés művészete tehetetlen« máj. 7. 36.

Püstöly. »Volt ugyan egy rezerva *püstöly* is, de Isten tudja, mikor töltötték azt meg: az is csütörtököt mondott« ápr. 4. tc., Váradi Antal.

Rámászni. »A Társadalomtudományi Társaság különféle szakemberei középiskolai kegyetlenségeinkre végre alaposan *rámásztak*« máj. 20. tc., Kenedi Géza.

Szakállszárító. »A formátlan bekecske nagyon megfeszült rajta és Kozsnicky, midőn egyszer sokáig utána pislogott a *szakállszárítóból*, így kiáltott fel« szept. 21. tc., Krúdy Gyula.

Szobaasszony. »Olyan vendéglőt ajánljon, amelyikben öreg *szobaasszonyok* vannak« okt. 14. tc., Andronicus.

Tagos. »A nemzetes urnak egy kurjantására *tagos*, mezitlábas szolgáló hamarosan bort, poharakat s valami pogácsafélét hozott be« ápr. 29. tc., Andronicus.

Tillódott. »És most én, a tapasztalt, világban *tillódott* férfi, szintén bele vagyok szorítva a gyönge szűzies szerepbe« szept. 15. tc., Andronicus.

Vendégház. »Legyen azonban fenyves, tiszta fürdő és békés, olcsó penzió. (Ezt én *vendégháznak* fordítanám, ha volna.)« máj. 13. tc., Quintus. Ságı István.

Bécsország. Bécsországban való tartózkodás (Léskó József: Szaicz Leo Kath. Szemle 98. évf. 716. l.).

Eljenháború. S volt is miért e nagy zaj, ez *éljenháború* (Garai: Obsitos).

Fejetlen-lábság. Az országlás dolgában *fejetlen-lábságot* (anarchiát) hoznak be (Léskó József: Szaicz Leo Kath. Sz. 98. évf. 758. l.).

Hajlik-ide, hajlik-oda. Hajlik-ide, hajlik-oda vezetése megkönnyítette a romlás bekövetkezését (Egyet. Krit. L. 905. nov. 15.)

Himpli-hámpli. Szaicz a *himpli-hámpli* aufklärungs-fantasztákkal a »Más is igaz magyar«-ban végez (Léskó: Szaicz Leo 738. l.).

Húspöröly. Így nevezi Fekete Gyula bécsi árjegyzéke azt a szerszámot, amivel a húst puhítják.

Kérkedi. Mindjárt meglátjuk *kérkedi* uram (Kath. Hl. 80. 8. sz.).

Kuttyázom adta. Kuttyázom adta! csókodra gondoltam hugom (Herkó Páter 905. 48. sz.).

Lets-fets. Gomba-módra keletkező »*lets-fets*« iratok (Szaicz Leo szava 713. l.).

Máriai. Apostoli és *máriai* hazánk (Léskó: Szaicz Leo 720. l.).

Merővakon eltalált a küszöbig (Popini Kath. Sz. 98. 837.).

Összehazaárulózták érdeme szerint (Uj lap. 905. nov. 30.).

Rákóczizás. Nagy Rákóczizás közt megérkezett (Cyprián: Két Leány 142. l.).

Serkentőóra. Így hívja a fennebb említett bécsi árjegyzék az ébresztő órát.

Szalagbalta. Ugyanazon árjegyzékből (az éle felé keskenyedik).

Tudomkodás. Széllel béllelt *tudomkodás* (Léskó Szaicz 716. l.).

Vaskocsi. Bevetettük magunkat a *vaskocsi* egyik végébe (Szépfaludy Ferenc: Viktor barátom felesége.).

Vágószorító: ráspoly-féle a lakatosoknak (a bécsi árjegyzékből).

Vivószál. Gyorsan két vivószálat ide! (Hogy lettem én vivómesterré, Kath. Hl. 1880. 9. sz.)

Forradalmasdi. A forradalmasdit játszó szocialisták (Uj lap. Vezércikk 905. nov. 25).

Nagyhatalmasdi. Az osztrák politikusok nagyhatalmasdit játszanak (Uj lap 905. nov. 23. Vezércikk.).

Csernák Szaniszló.

IRODALOM.

—

Eötvös Károly munkái.

Abból a szép külsejű, fényes nyomásu gyüjteményből, mely Eötvös Károly munkáit foglalja magában, már húsz kötet megjelent.[1]

Eötvös munkái tartalmuknál fogva is érdekesek, de különösen kitűnnek tősgyökeres, népies nyelvükkel: mindennapi irodalmunkból kiválnak — néhány más író munkáival — mint az üdítő gyöpszigetek a sivatag homokjából. Vagy ha talán ma már nem is olyan sivó homok a többi irodalom, az idegen gyom, acat, burján annyira fölverte nyelvünk vetését, hogy néha alig vagy csak üggyel-bajjal ismerünk benne az édes magunkéra. Ha vígasztalódni akarunk, ha magyarságunkban meg akarunk erősödni, vagy a népköltés naiv termékeihez kell fordulnunk, vagy pedig az olyan írókhoz, minő Eötvös Károly.

Nem akarunk ugyan azokhoz csatlakozni, akik mindenben föltétlen magasztalói Eötvös Károly stílusának. Tagadhatatlan, hogy vannak gyöngéi is. Népünk szereti az egyszerű, világos, rövid mondatokból álló szerkezetet. De Eötvös ezt a népies sajátságot túlozza, folyvást rövid, kötőszó nélkül szerkesztett, különálló mondatokat ír, stílusa ezáltal sokszor szaggatott, darabos és az egyszerüségnek túlzása néha a mesterkéltség benyomását teszi. Akárhányszor ilyen laza, széthulló mondatokat olvasunk: »Deákot ugyan nem akarták megbuk-

[1] Révai testvérek kiadása. Egy-egy kötet fűzve 4 K.

tatni. Nem is tudták volna. Annyi pénze nem volt a püspöknek. A megyei nemesség egyhangulag választotta meg a haza bölcsét« (15:200). — Néha meg a leírás terjengőssége, kényelmessége, a sok ismétlés, érdektelen részletek halmozása teszi az olvasást egy kissé fárasztóvá. — Ámde az ilyen hiányokat dúsan pótolja nyelvének tisztasága (még szót is ritkán használ idegent) és népies zamata.

Ezt legföltünőbben érezteti a sok jó dunántúli népies szó és szólásmód, mellyel különben alig találkozunk az irodalomban. Íme egy kis böngészet csak egy kötetből (a 15.-ből, melynek címe: Tünemények; egyik-másik e szólások közül az író alkotása lehet s a szók közt egy-két elavult szó is van):

göncz: cók-mók, batyu. Szedje össze göncét minden ember s takarodjék innen nyomban (35).

tyúkhordó kánya (36).

pipafüstté válik: elsompolyog. Akire félórán át mereven nézett: az vagy pipafüstté vált, vagy a föld alá bújt, vagy kivallotta az öregapja bűneit is (39).

faggatóra vettem a szentet (uo.).

leölt: levet. Szűrdarócát leöltötte (41).

csopor: csoport, rakás. A konya fülü ló gazdája... koldus, gyámolatlan, tedd ide tedd oda ember, aki még sohase látott öt forintot egy csopron (85).

orv: tolvaj. Ő csak csirkefogókat, kapcatolvajokat, kocsmai verekedőket ismert. Különösen pedig vásáros orvokat (99).

tikkad: A városház padlása. A mosott ruhát szokás ott kiteregetni és száregatni. A sütnivaló ott tikkad (100).

ráöregszik: ott öregszik meg vkinek a nyakán. A sok betyár, gézengúz, semmirekellő ráöregszik a vármegyére. Se eleresztení, se elitélni nem lehet őket (102).

megtilódik: megakad, megreked, *(tilódik* régi ige, l. Ny. Sz.). Én voltam már az ötödik vármegye fiskusa, akinek a kezén az ügy megtilódott (104).

surján legény: serdülő, fiatal legény. Surján legény korában még gyerekésszel megagyalta az urasági hajdut (109).

talponálló bíróság: rögtönítélő bíróság. Sokszor került a vármegye kezére, két ízben talponálló bíróság előtt is meg kellett jelennie, és.. börtönben töltötte el életének javát (110).

tagjabíró: egészséges, épkézláb. Minden tagjabíró ember fölállott s ki a padokra, ki az asztalokra ugrált, de nem kupa, hanem fokos villogott a kezükben (159).

hái-bái: régi, ócska (né-hai). Mestergerendáján írást őrzött. Háji-báji irkafirkák nyalábját (168).

ez s ez. A levél borítékjára rá volt írva: ez s e nemzetes asszonyságnak Köves-Kállán (192).

buvóka: búvóhely. Tizenöt buvókája s kilencven kanyarulata van a romok közti útnak (243).

lemordiáz: lehurrogat, leszid. Tisza Kálmánt lemordiázni nem nagy virtus, Bolond Istók! (247).

évődik: rágódik. »A süly még ki sem ütött rajta (a rabon t. i., — nem fegyencen!), csirái még ott évődnek a bőr alatt, a test szövedékeiben« (281).

országol: jár-kel, csavarog. Intették a lányt, ne bízzék a túladunai legényben. Dőzsöl, országol, csapodár, utóbb is elfogy a nemesi birtok (286, így többször).

elkarikázik: elsiet. Nyomban elkarikázott a főbíróhoz. Ott lakott a hatodik szomszédban. Mutatja neki az írást (291).

bagitüske (a szótárakban *bagifona).* Kopasz dombon megtelepedtek, bagitüskéből tüzet raktak, előszedték a sonkát, vadászpogácsát (292).

aszalék: aszalt gyümölcs. A gyümölcsük csoda volt... Felesége olyan aszalékot tudott belőle készíteni, amilyet .. nem ettek még a királynék se (294).

fölzajgat: föllármáz, fölzargat. Sógora, komája, ija-fija volt vagy ötszáz. Fölzajgatta őket. Családi tanácsot tartottak (295).

megsörétez: sörétlel meglő. A kisbírónak a fejéről lőtték le a kalapot. Egy cigányt megsöréteztek (299).

hólyefű: l. hőle MTsz., *bakacs:* háromélű sás MTsz., *korhadvány:* korhadék. A szél lassankint port, szemetet, ördög szekerét, futó avart hord rá s hólyefű, vízi gyep is nő fölötte. Azután megjelennek a sások, kákák, gyékények, bakacsok, utóbb a bürök, fekete nadálytő.. Korhadvány támad a tetején (304).

szemre bírja: előkeríti és vallatóra fogja. Szemre bírja a kocsist. Hogy is hívnak téged, semmiházi? (305).

hattyugém: A hattyugém ritkán jár arra. Ez a természet remeke, istennek legszebb madara. Kócsagja gyönyörű, termete sudár, hófehér minden tolla (306).

Azonkívül sok érdekes mondatszerkezetet és alakhasználatot találunk Eötvös Károlynál. A sok közül csak egyet-kettőt említünk. A népies *bírákok* többesi alakot megmagyarázza egy nyilván régi jelzői szerkezet, mellyel Eötvösnél gyakran találkozunk: *A bírák urakkal* nem tanácsos pörlekedni (43). »Durcsán Mihály a bírák urak előtt nagy büszkén előállott: Máskor pedig, nagyságos bírák urak . . .« (172—3). Imhol, bírák urak, ez igazságom (175). Több bíróra vonatkoztatva tehát annyira megszokták a *bírák* szóalakot, hogy mikor urazták őket se mondták többé *bíró urak*, ez nagyon is eltérő lett volna a szokott alaktól. Mikor aztán rég szokásban volt a *bírák urak*, a rendes többesszámu urazás példájára *(szomszéd urak, követ urak, tiszt urak* stb.) a jelzőt itt is egyes szám gyanánt vették s így képezhették hozzá ezt az új többest: *bírákok*. — Érdekes tárgyas melléknévi összetétel: »Ő már öreg ember s akkor már *borittas* is volt. Kiment a félszerbe s aludt is egyet« (121). Úgy látszik, csakugyan megvan a népnyelvben ez a kifejezés, melynek megvoltában Budenz kételkedett (Nyr. 1: 410). — A mondat tárgya hiányzik: »Tél volt már. Az újesztendőtől alig néhány nap *választott el*... Túl Herenden, túl a horhi pusztán .. két férfi ballag fölfelé« (161). A tárgyatlanságot visszaható igealak jelzi: Aki *gazdag*, aki világfi: idegen országban, kényelmes utazásban könnyen *feledkezik*,

könnyen szórhatja szét búbánatát« (185, ez az utóbbi a *szórakozás* más formája). Neki a nagy világnak . . . *Felejtkezni* csak ott lehet (186). — A tagadásnak népies halmozása: *Dehogy* volt kedve egyiknek *se* (31). — Dunántúli elvonás: Úgy pergett a nyelve, mint a *kerepő* (120; *patkó(l)ni: patkó* stb. *kerepő(l)ni: kerepő*). — Az ikes ragozásnak Eötvös hazájában nem sok a becsülete, ő mégis lelkiismeretesen megtartja az iskolai szabályokat, de mivel nyelvérzékében nincs ennek elég erős alapja, ilyen mesterkélt alakra is elcsuszamodik a tolla: Erőtlen ember vagyok már ahhoz, hogy ezekkel *csavarogjam* (111).

Nevezetes, hogy egy németesség mégis ráragadt erre a magyaros írónkra: a *fölött* szó németes használata. Sokszor belebotlunk nála egy-egy ilyen mondatba: Nem kell e felett csodálkozni (99, e h. nem kell ezen csod.). Eltűnődtem a fölött (107). De ő nem busult e fölött (168). Kisebb gondja is nagyobb volt, mintsem hogy e fölött búslakodott volna (212). A fizetés fölött se viszálykodott senkivel (190, e h. a fizetés miatt). Éppen a fölött tanácskoztak, mit csináljanak a csecsemővel (314, e h. arról tanácskoztak).

Más esetekben ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy írónk tudatosan ellentáll a legelterjedtebb hibáknak is. *Fegyenc* helyett pl. mindig a dunántúli *rabot* használja (43, stb.), a *vetélytárs* helyett *vetélkedő társat* (157, vö. még *versenytárs*) s az *egy* névelőt sokszor föltünően kerüli: Volt Balaton-Fő-Kajáron német szabó, Politzer a neve (180). Nem lesz, aki homlokát megsimogassa, ital vízzel megkínálja, fejealját megigazítsa (187). — Néha meg közbevetőleg valósággal ostorozza vagy kigúnyolja a nyelvi hibát. Azt írja pl.: »A bíróság, ha vizsgálati fogságból kibocsát valakit, azt írja és mondja róla: *szabad lábra helyezte.* Valami furcsa bolondos szó ez. Nem is hiszem, hogy serdülő jogtudósaink ne a némettől tanulták volna ezt a szót is. *Lábra állítani*: magyarul van. *Lábra helyezni* ostobául van. No de mindegy. A bírák urakkal nem tanácsos pörlekedni« (43). Másutt még azt mondja: «*Telepáthia* görög szó. Ha az orvosokra bíznók, így fordítanák le magyarra: *távszenv* vagy *távérz.* Rossz szó és csunya mind a kettő« (231).

Különben is tesz itt-ott egy-egy nyelvészkedő megjegyzést. Azt mondja: »*Elátkozni* csak embert lehet. *Megátkozni* mást is lehet. Várat, kastélyt, erdőt, élőfát, kutat, forrást, ékszert« (217). — »Egy móri paraszt lovat vett az akai zsidótól. A zsidó neve Mózes volt. Akkor még nem volt divatban se az Izidor, se az Adolf, tehát csak Mózes volt a neve« (75). — Egy helyen meg (176—7) érdekes népetimológiákat közöl: »A népnek az a természete, hogy mindig rövidebben, mindig símábban mondja ki az ember nevét. A szomszédos Dég faluban Festőnek híják az urasságot, holott az apját még Festeticsnek, az öregapját Fersteticsnek nevezték. A Szentesi családról ma már senki se tud semmit, csak a Szente családot ismeri mindenki. Az Egerfarmosi takácsból Farmos takács lett. A Birbó kőműves agyonütné, aki őt Birnbaumnak híná, holott az apjának még ez volt a becsületes neve.« Szentmártoni Fausztin.

A bakonyalji nyelvjárás.

Irta: *Horváth Endre.* (Budapest, 1906. Athenaeum. Nyelv. Füz. 34.)

A Nyelvészeti Füzetek megindulása óta sűrű sorban jelennek meg a nyelvjárási tanulmányok. Az alkalom tehát nemcsak tolvajt nevel, hanem nyilván még a népnyelv tanulmányozására való kedvet is fokozza. Mert a Ny. F. megindulása és rögtön utána a népnyelvi tanulmányok fellendülése nem lehet csak véletlen találkozás, hanem jórészt ok és okozat. A Ny. F. lehetővé tették a népnyelvi gyüjtemények kiadását és íme, a fiatal nyelvésznemzedék sűrűn él a kedvező alkalommal.

E kiadványok sorában már szokatlan terjedelme miatt is magára vonja figyelmünket Horváth Endre könyve, a bakonyalji nyelvjárásról. 186 gyakor nyomású lapon tárja elénk szülőföldje vidékének nyelvtani sajátságait, szókincsét és java népköltését. Jó részét gondosan átolvastam, az én szempontomból kevésbé fontos részeit is érdeklődéssel olvasgattam, s mondhatom, hogy e gazdag anyag összegyüjtésében való fáradozása nem volt meddő szorgalom, mert könyvének nemcsak terjedelme szokatlan, hanem a gyüjtött anyagnak nagy részben új és értékes volta is tisztelő elismerésre készt. A népnyelvnek és a népléleknek annyi tanulságos kincsét tartalmazza e munka, hogy bátran merem e helyen is felhívni rá a magyar nyelvtudomány művelőinek és a magyar népnyelv minden barátjának figyelmét.

Noha azonban a legteljesebb mértékben elismerem a szerzőnek az anyag összegyüjtésére fordított szorgalmát és közlésében tanusított gondosságát, mégsem tudom elhallgatni egy kifogásomat. Azt, hogy a szókincs és a népköltési anyag ritka gazdaságához képest a tulajdonképeni nyelvtani rész feltűnően szegényes, mindössze 22 lapra terjed. Azt hiszem, hogy ilyen gazdag anyag teljes kiaknázása jóval több nyelvtani tanulsággal is szolgálhatott volna. És ha az alaktani, jelentéstani és mondattani rész ellen nagyjában csak az a kifogásom, hogy igen szegényes, a hangtani rész kidolgozásában követett eljárására még azt is kell mondanom, hogy rossz. A szerző mentségére legyen mondva: olyan rossz, amilyen az eddigi nyelvjárási tanulmányoké (igen-igen csekély kivétellel) mind.

Úgy emlékezem, hogy Balassa már több alkalommal szóvá tette ez eljárás ellen való kifogásait, de minthogy rendületlenül tovább dívik, talán nem lesz fölösleges egy újabb »megrovási kaland«.

Az alakszerinti tájszónak a megfelelő szó mai köznyelvi alakjával való összevetése, ahogyan ez nyelvjárási tanulmányokban ma. általános divat, se nem célszerű, se nem tudományos. Nem célszerű, mert aki pl. hangtörténeti vagy etimológiai célból kíváncsi megtudni hogy a nyelvjárásnak mely szavaiban eltérő az *i* használata, annak pl. Horváth dolgozatában éppen hat helyről kell összeszednie az adatokat, és nem tudományos, mert tájszó csak ritkán vethető össze jogosan a megfelelő szó mai köznyelvi alakjával, minthogy ennek nem mindig közvetetlen előzője vagy továbbfejlődése. Egészen hibás

pl. a *messze* és *messzi* alakoknak szembeállítása olyan értelemben, mintha hangváltozás útján keletkezett volna egyik a másikból.

A leghelyesebb és igazán tudományos eljárás természetesen az volna, ha igyekeznénk minden egyes esetben megmagyarázni az eltérés okát. Akkor az én nézetem szerint minden hangnál három csoportba lehetne osztani az eltérő használatot feltüntető szókat. Az első csoportban fel kellene sorolni azokat, amelyek a mainál régibb hangállapotot őriztek meg, a másodikban azokat, amelyekben valamely hangváltozás ment végbe, a harmadikra maradnának végül azok, amelyeknél az eltérés okát, a nyelvjárási és a köznyelvi vagy akár régebbi alak közötti viszonyt, egyelőre még nem tudjuk biztosan megmagyarázni. Horváthnak azon adatait pl., amelyek az *i* hang eltérő használatára vonatkoznak, ilyen terv szerint közölném:

Eredetibb állapot: *innep* ünnep, stb.

Újabb fejlődések: *i* < *u*: *kʷódis* koldus, stb. *i* < *o*: *abrincs* abroncs, stb. *i* < *ë*: *gilice* gerlice, stb. *i* < *í* < *é*: *messzi*.

Kétesek: *lik* lyuk, stb.

Azt hiszem, hogy ez a módszer mind a célszerűség, mind a tudományosság követelményeinek egyaránt megfelelne, de belátom, hogy következetes alkalmazása mindaddig, amíg etimológiai szótárunk nem lesz, fölötte nehéz és azért nem volna méltányos ezt már kezdő filológustól is megkívánni. De igen ajánlhatom nyelvjárási tanulmányok íróinak azt az eljárást, amelyet Balassának a Szlavóniai nyelvjárásról szóló dolgozata után (Nyr. 23. k.) már magam is követtem a Halmágyi nyelvjárássziget hangtani részének kidolgozásában (NyK. 31. k.); azt, hogy minden egyes hangnál, nem törődve az eltérés okával, egészen egyszerűen egymás mellé kellene sorozni mindazon adatokat, amelyekben az illető hangnak a köznyelvitől eltérő használata mutatkozik. Tudományosnak ugyan egy cseppet sem tudományos ez az eljárás (nem is akar annak látszani), de könnyű és ami a fő igen célszerű, mert a kutató szükség esetében az egy hangra vonatkozó adatokat mind együtt találja meg.

Megemlítem még végül, hogy Horváth könyvének gazdag tartalmát még két rajzmelléklet is díszíti. A paraszt-szekér rajza, amely a szekérre vonatkozó műnyelv egyes adatait magyarázza és Veszprém megyének nagyon szép térképe, amelyért velem együtt bizonyára minden népnyelvi kutató irígyelni fogja a szerzőt.

Horger Antal.

NYELVMŰVELÉS.

***Szók* és *szavak*.**[1] Javasolva van már, hogy *szó*, *szót*, *szók* tegyen valami egyebet, mint *szó*, *szavat*, *szavak*: melyik mit, biz' én nem tudom; nincs is szükség reá, mert az indítvány jórendin megbukott. De sikerült ám egy másik, mely annál még teljesebb refor-

[1] Válaszul több olvasónk kérdésére. *A szerk.*

mot vagy deformot hajtott végre. Az első t. i. nem terjesztette ki a különböztetést a nevezőig, s nem ajánlotta ezt a barbár formát: *szav*. De az utóbb említett szerint *só, sók, sót, sója* egyebet kell hogy tegyen, mint *sav, savak, savat, sava*[2], még pedig, hogy az Unsinn tökélyesebb legyen, ez amannak egyik alkotó részét. Hát ha már neki fognánk s ezeknek: *hó, hót, hók; ló, lót, lók; tó, tót, tók* más értelmet tulajdonítnánk, mint imezeknek: *hav, havat, havak; lov, lovat, lovak; tav, tavat, tavak? Hó* pl. tehetné azt, amit eddig is annak hívtunk, *hav* pedig h ó p e l y h e t. *Ló* t e l i v é r vagy f é l v é r l o v a t; *lov* p a r a s z t l o v a t. *Tó* n a g y t ó t (See), mint Káspitó, Balatontó, Gardató; *tav* k i s d e d t a v a t (Teich); tehát nem halas*tó*, hanem halas*tav*. Aztán, minthogy már benne volnánk a nyelvgazdagításban, neki állhatnánk a többtagúaknak: *bíró* (judex), *bírav* (arbiter); *háló* (Netz), *hálav* (Geflecht), *fogó* (Zange), *fogav* (Kneipzange); *karó* (Pfahl), *karav* (Pfosten); *lakó* (Einwohner), *lakav* (Ansiedler). Derék paragrafus úgy-é a »szócsintan«-ban?

(Akad. Ért. 1863. 3:324.) BRASSAI SÁMUEL.

A *szók* = wörter és *szavak* = worte megkülönböztetése nem egyéb a német használat gyerekes majmolásánál, amelynek nyelvünkben nincs semmi alapja. A *szó* ugyanis az úgynevezett kéttövűek osztályába tartozik, s osztályosaitól annyiban tér el, hogy a teljes tőhöz: *szava* csak a többes és személyragokat veszi föl: *szavak, szavam*, a többi ragok mind a nevezői alakhoz *(szó)* függednek, tehát a tárgy és állapító rag is: »S z ó t se szólt« és: »Ezen a s z ó n, amelyet mondtál, bajos eligazodni«. Vagy lehetségesnek tartják a megkülönböztetés bölcsei ezt a használatot: »Az új magyar nyelv *szói* (wörter) közt sok a szemét« és: »újonnan készült *szóiddal* nincs mit dicsekedned«? Valóban csodálni való, hogy a nyelvszabatosság nagy mesterei ezt a szétválasztást ki nem terjesztették még az egyes-számra is. Mennyivel tökéletesebbek volnánk nyelvünkkel együtt magunk is, ha különbséget tennénk az írott és kimondott szó közt s más alaki kifejezőnk volna az egyikre s más a másikra; így: *szó*gyártó, *szó*fejtő, ellenben: *szav*fogadó, *szav*szaporító. Sőt a többiekre is rá lehetne teríteni a tökéletességnek ezt a palástját s volnának: a barom *hű*, az ember *hív*; a tót helység *falu*, a magyar *falv*; a döglött paripa *ló*, az élő *lov*; a krumpli *jó*, ellenben a pecsenye *jov* stb.

(Nyr. 11:184.) SZARVAS GÁBOR.

Érdekes, hogy a két ellenlábas, Brassai és Szarvas, itt mennyire megegyező okoskodással ítéli el azt a mesterkélt megkülönböztetést. Arra egyik se gondolt, hogy néha mégis a természetes nyelvfejlődésben is előfordul két-két egyeredetű tőalaknak ilyen jelentés szerint való elkülönödése: *szaru—szarv, hamu—hamv, hó—hév, fő—fej* stb. (l. A MNy.[2] 280). Ebből persze nem következik, hogy önkényesen *jav* és *szav*-féle alakokat gyártsunk. A SZERKESZTŐSÉG.

[1] Vö. *jav* 'das Gut' Kautznál s más közgazdasági íróknál. *A szerk.*

A magyar katonai műnyelv. Legutóbb Tolnai Vilmos tette szóvá a Nyelvőrben (34:94) katonai szakkönyveink magyartalan és mesterkélt nyelvét. Egy örvendetes kivételt tevő munka, a Székely László fordította Brunner-féle Tábori erődítéstan ismertetése során emlékezett meg az ez irányban elhangzott panaszokról és felszólalásokról. Hogy e téren még sok a tennivaló, elismerik az illetékes katonai körök is. *A Hadsereg* c. havi folyóirat 1906. szeptemberi száma (3:213) *Jó magyar szók, magyaros írásmód* címén rója meg a magyartalan s »a németről szószerint való fordítást, ami nálunk — sajnos! — annyira divatos«. A figyelmet érdemlő felszólalás a kirívóbb magyartalanságok helyett mindjárt ajánl néhány fordulatosabb magyaros kifejezést: a *pótlovazás* helyébe (»csak a kis gyermekek szoktak lovazni«) *lóvásárlás*-t; a *Lőutasítás* címe helyett *Célbalövést* vagy *A célbalövés szabályai*-t. Az *Utasítás az optikai távjelzésre* helyesebben *Jelbeszéd, Jelek könyve*, vagy *Jeladó könyv* lehetne. A cikk néhány sora írójának dicséretes szándékát a legjobban megvilágítja: »Kezdjük meg már végre magyar csapásra terelni az eszünk kerekét! Még egy példa. A magyar katonai szótár egy nagyon művelt munkásától hallottuk, hogy a »Protze« jó magyar nevének keresésében még az Akadémia volt főtitkárának tanácsát is kikérte; megegyeztek az *ágyútalyigá*-ban. A mi jó magyarunknak azonban annyira vérében van már a *fordítás*, hogy nem a jól ismert fogalmakhoz keresett magyar ésszel magyar szót, vagy magyar mondást, de — fordított s így az *Abprotzen*-ből *Letalyigázni*-t akart csinálni. Vajjon születendő magyar tüzéreink nem jobban megértenék a *Letalyigázni* (!) helyett azt a parancsot: *Lövéshez állj!* A határozatlan alakú parancsokat (Tölteni! Tüzelni... stb.) határozottan ki kellene irtani a szabályzatokból és a szokásból. A magyar katona sokkal világosabban és határozottabban tud parancsolni, mint a német...«.

E felszólalásra visszatér a lap decemberi számában (3:284) s örömmel ad hírt a honvédelmi miniszterium egyik osztályának ily irányú kezdéséről. A Brunner-féle Erődítéstan Várépítés c. kötetéről van szó, amelynek fordításával Székely László százados most készült el. A miniszterium iskolaügyi osztályának vezetője Horváth Dénes vezérkari ezredes bizottságot hívott egybe »a könyv tartalmának, nyelvének és új szóinak megbírálására«. Székely jó magyarságra törekvését a bizottság érdeme szerint elismerte és a könyv nyomán a jóhangzású és jellemző magyar műszavak hosszú sorát elfogadta.

Jó volna, ha a lelkes példa széles körökben visszhangra találna. Sokat tehetne a cél érdekében a miniszterium. A biztató kezdet után a cikk írója joggal várja innen a további ösztönzést és példaadást. VERŐ LEÓ.

Földrajzi nevek. Farkas Sándor és Kun Alajos földrajzot írtak az elemi népiskolák számára. A könyv hivatalos bírálója, Zrinyi Károly, teljes joggal helytelennek mondja (Hiv. Közl. 1906.

25. sz. 556. l.) a szerzőknek azt az eljárását, hogy *Wien*-t, *Velenzié*-t, *Bucuresci*-t stb. írtak, nem pedig *Bécs*-et, *Velencé*-t, *Bukarest*-et stb. A szerzők, válaszukban, csak ennyit felelnek a kifogásra: »A geografiai neveknek általunk használt írásmódja mellett ki kell tartanunk. A szabály szabály! És ha eltérnénk ettől a szabálytól, akkor szintén megtámadhatnának bennünket. Nyugodjék meg tehát a bíráló is eljárásunkban.« A bíráló meg is nyugodott, de jómagamat nagyon bosszant a dolog, hogy az elemi iskolás fiúkat ily képtelen idegen nevekkel gyötrik, mikor vannak magyar neveink, melyek a hagyomány alapján rég nyelvünk közkincsévé váltak. Kérdem a t. szerkesztőséget, miféle szabály az, melyre a szerzők hivatkoznak? Bizonyos, hogy nem a magyar nyelvérzék és nem a józan pedagógiai felfogás alkotta meg azt a szentnek és sérthetetlennek tartott szabályt. De az iskola szempontjából is jogosulatlan ez (föltéve, hogy csakugyan van), mert hiszen a középiskola más eljárást követ: tudtommal az Országos Középiskolai Tanáregyesület ellene nyilatkozott a Földrajzi Társaság kezdte reformnak s kimondotta, hogy a közhasználatban ragaszkodnunk kell ama nevezetesebb külföldi helységeknek a magyar nevéhez. Kár, hogy az imént megjelent Középiskolai Műszótár erre a nagyfontosságú kérdésre nem vetett ügyet. A földrajzi és történeti neveket nem mellőzi ugyan egészen, de csak igen keveset ölel fel ezekből s éppen a kétséges esetekben nem tájékoztatja, aki hozzá fordul. Kívánatos volna, hogy ezen a nagyon is érezhető hiányon egy földrajzi és történeti névtárral segítsen az egyesület, melynek megbízásából a műszótár készült. KELEMEN BÉLA.

Az a szabály, melyre Farkasék hivatkoznak, másutt sem szabály, iskolai könyvben meg éppenséggel nem. Éppen ennek ellenkezőjét rendelte el a vallás- és oktatásügyi kormány, még pedig az Orsz. Közoktatási Tanács jól megokolt véleménye alapján (l. Nyr. 34:349 és 6). Nemcsak a magyar nyelvérzéknek, hanem a történeti érzéknek is hiányára vall, hogy némelyek így kezdenek írni magyarul: Köln a *Rhein* partján épült. A *Vesuvio Napoli* mellett van. Nemsokára ilyeneket fogunk olvasni: *A Donau Passaunál hagyja el a Deutsches Reichot s lép Osterreich területére!* Cifra magyarság lesz. A SZERKESZTŐSÉG.

A tárgyi viszony hibás használata újabban nagyon terjed. Íme néhány példa: Én csak *azt a nézetemet* akartam egy pár argumentummal *aláépíteni*. (A Hét 905 márc. 5.) *A B. B. által félt válságok* csak akkor következnének be. (B. H. 905 febr. 24.) Ma pedig, hogy *D. lemondta az előadást*. (Jövendő 905 márc. 26.) A kamara választmánya az ügyvédet erre . . . *fegyelmi eljárás fenyegetésével* szoríthatja (1874:34. t. c. 74. §.). Ezt csak hamarjában szedtem össze, de idézhetnék több példát is, hisz hemzseg az ilyen az újságokban, meg az udvarias kereskedősegéd is megkérdezte már akármelyőnktől: *Szabad egyebet szolgálnom?* Eszerint lehet valamit alá-

építeni, félni, lemondani, fenyegetni. Persze a váltót is úgy *írjuk alá*, de biz azelőtt ezt is úgy mondták, hogy *alája ír a váltónak*. Szó sincs róla: sokkal egyszerűbb és kényelmesebb azt a kis *-t* ragot irogatni, mint ezt: alája építeni a nézet*nek*, félni a vallás*gtól*, lemondani az előadás*ról*, fenyegetni a fegyelmi eljárás*sal*, de hát a nyelv nem csupán az egyszerűség meg a kényelem céljaira van szánva.

NÉMEDI DEZSŐ.

Szarvacs. Hát ez mi? kérdi megrökönyödve a kegyes olvasó és kérdeztem elrémülten én is, mikor e műremeket először megpillantottam. Egy kis *szarvacs*okoskodás azután megértette velem. Az angolkisasszonyok egri érseki leánynevelő intézetének 1905-i programmjában bukkantam rá az utolsó lapon, hol a növendékek részére beszerzendő tárgyak díja van felsorolva. A matrácok és ingek tengerén átevezve a következőket olvassuk: Kávé reggelire egy félévre 18 K (tehát Egerben ez is beszerzendő tárgy!) *Szarvacs* és uzsonna egy félévre 12 K. A *szarvacs* hát semmi egyéb, mint a tízórai kifli. Kifli helyett csakugyan mondanak *szarvast*,[1] de hogy a szarvasból hogyan lesz *szarvacs*, azt csak Egerben tudják. Tán közbeszúrt »c« képzővel? Oh Barcafalvi, te alszol? — Szó, ami szó, de bizony *szarvacs*hiba, hogy ilyen magyar nyelvre tanítják a lányokat.

BAJZA JÓZSEF.

Legvadabb germanizmus. A Pesti Napló 1906-iki 279. számában *Az elveszett gyűrű* (»írta Luigi Capuana«) c. elbeszélést nem olaszból, hanem németből vette át írója. Milyen gépies, gondolkodás nélküli munka ez!

»Sokkal okosabb dolog, ha a kerületi törvényszék egyik bíráját kérik meg, hogy mint választott bíró ő döntsön az ügyben. Nos, mit szólnak ehhez?

— *Én miattam!* — szólt Laskari. *[Meinetwegen, sprach L.]*

— *Én miattam!* — dörmögte don Tano.

A békebíró igen megörült, hogy eszméje így tetszésre talált« ... stb.

BÉRCZI FÜLÖP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Miért *tokos* a német?[2] Sztrokay (MNy. 2:353) úgy véli, hogy a kurucvilágban a német katonák, a labancok *tok*-szerű vértet viseltek, melyből szerette a kuruc a labancot kirángatni és melyről a németet gúnyolódva *tokos*-nak nevezte. Nem tartom valószínűnek,

[1] A kiflit kifejező szókról *(szarvas, hajtovány* stb.) l. Frecskay J. Nyr. 15:554. *A szerk.*

[2] E cikk már előbb meg volt írva, mint Trencsény Károlynak a *tokos*-ra vonatkozó hasonló magyarázata megjelent volna a MNyelvben (2:464).

még pedig azért nem, mert a fegyver, akár a támadó, akár a védő fegyver nem igen alkalmas csúfolódásra.[1] A »sisakos, paizsos, páncélos, kardos« stb. szók mindíg ékítő jelzők voltak. A *tokos* gúnyszó eredetét én másutt keresem, közel ahhoz a helyhez, amelyből a töröknek *kontyos* és a németnek *labanc* neve származott, ha ugyan Sztrokaynak a labancra vonatkozó magyarázata elfogadható. Bizonyos, hogy a török a *kontyos* nevet hajviseletétől kapta és Sztrokay szerint a *labanc* szó is a *labancos*, a kuszált lobogó hajjal van összefonódva; akkor én talán közelebb járok az igazsághoz, ha a *tokos* szót szintén haj- és szakálviseletből magyarázom. Szerintem a *tokos* német a *tokos lúd*, a *tokos kacsa*, a *tokos tyúk* analógiájára keletkezhetett. *Tokos*-nak nevezi az alföldi magyarság, de azt hiszem más nyelvjárás is, a baromfit akkor, midőn a nyári tépés után újra kezd hajtani a liba, kacsa tolla. Tudjuk, hogy a baromfi ilyen állapotában nem valami ékes képet mutat, annyival kevésbé, mert tépés közben a kíméletlen gazdasszony kezében könnyen lába marjul, szárnya szegik a rugdalózóbb libának, kacsának. Azt is tudjuk, hogy a rendetlenül borotválkozó embernek az arca feltünően hasonlít a baromfi sarjútollas bőréhez, a *sörtés* áll és ajak nem ékesebb látvány, mint a liba és kacsa *tokos* hasa és melle. Ehhez most még csak azt kell vennünk, hogy a kurucvilág idejében a hajporos, parókás divat éppenséggel megkövetelte a szakál és bajusz beretválását a németektől, általában a labancoktól, — még Pálffy generális uram is így van ábrázolva, — továbbá azt, hogy a háború fáradalmai között a labancok bizony nem mindíg értek rá símára borotválkozni, amikor is arcukat a bajuszos kuruc jó magyar szemmel nemcsak *tüskésnek*, *sertésnek*, hanem *tokosnak* is nézhette és magukat a németeket, minthogy a *sertés* szó már másra volt lefoglalva, *tokosok*-nak nevezte.

Gondolatmenetem tehát röviden ez. A magyar a törököt hajviseletéről kontyosnak hívta, a németet a labancos parókáról labancnak nevezhette, miért ne csúfolhatta volna ugyancsak a németet tüskés, sörtés arca miatt *tokosnak?* KARDOS ALBERT.

Vízbevető hétfő. (Nyr. 35:429, 36:45). Husvét hétfőjét Erdővidéken, sőt amennyire én tudom, az egész Székelyföldön vízbevető hétfőnek mondják (vízbehányónak nem). A *vízbevető* szót használja a következő rigmus is:

Ma vízbevető hetfü, nekünk is úgy teccik,
Láttuk az uccákon, hogy egymást öntözik.
Mi es idejöttünk, éfiu létünkre,
Hogy harmatot öntsünk e szép nevendékre.

[1] Sztrokay a tokot olyan kemény héjnak, buroknak, hüvelynek stbnek mondja, amely a bentlevő puhát ótalmazza, mert tokra olyasminek van szüksége, ami lágy, szétmálló, kényes. Hogy ez önkényes meghatározás, elég e néhány példát említenem; a kardnak, a tollnak, a kaszakőnek mindnek van tokja, pedig kard, toll, kaszakő nem lágy, szétmálló, kényes dolgok. *K. A.*

Régibb rigmusokban mint vízöntő hétfő is fordul elő, pl.:

Gyönyörű a tavasz, mosolyog az élet,
Áldásokat mutat az arany kikelet.
Feltámadt a Jézus, mondják az irások,
Vízöntő hétfőre buzognak források.

(Magy. Népk. Gyüjt. 3:282.) BENEDEK ELEK.

Rutafa. A Szentiváni Énekről írt fejtegetéseim során (Nyr. 30:404) az Ipolyi-féle kiházasító dalnak első sorát ily alakban állítottam helyre:

Magas a rutafa.

Abból a föltevésből indultam ugyanis ki, hogy az Ipolyinál, Erdélyinél, Réső Enselnél és az újabb följegyzések szerint olvasott *rút a fa, rózsafa* és *rózsaág* nem lehetnek eredetiek, hanem régibb *ruta-fára* mennek vissza, mely mint a szűzesség jelképe régi hagyományaink közt (NySz.) elég jelentősen szerepel. Csak az volt a bökkenő, hogy mind a nyelvemlékek, mind a szótárak csupán *rutáról* tudnak; *rutafa* sehonnan sem volt kimutatható.

Pár évvel e hozzávetés után magam is elmentem a Szentiv. É. híres lelőhelyére, a Nyitra-vidéki magyar szigetekre, s mindjárt a közeleső Pográny faluban arról győződtem meg, hogy az idézett dal ott a régiek ajkán nem egészen úgy van, amint a közlésekből ismerjük. Nevezetesen nem *rózsaágról*, hanem világosan *rutafáról* énekelnek. Az összes vén asszonyok, akiket ez iránt az iskolában, Hanusz r. kath. tanító jelenlétében kikérdeztem, mind egy szájjal azt vallották, hogy csak az újabb nemzedék fordította a rutafát rózsafára és rózsaágra; azelőtt *rutafa* volt az általános ejtés. Az egyik tanu szerint *rutófát* is mondtak. A dalt fonográfba is beleénekeltettem; a *rutafa* olvasat tisztán hallható.

Ami ezt a meglepő *rutófa* alakot illeti, az nyilván analógiás képződmény a nyujtófa, sodrófa mintájára. Mivel a szót *rutafa* alakban nem értették, egyrészt *rút a fa* képlettel próbálták értelmezni, másrészt *rutó-fa* olvasattal cserélték föl, noha ez sem mond semmit. De az utóbbinak segítségére volt az, hogy a *ruta* szó vége (-ta) a dallam szerint hosszú volt: magas | a ru | tâ-fâ. Így értelem nélkül is jobban a fülbe csengett.

Ezzel a különböző olvasatok alapján történt helyreállítás igazolva van, és a *rutafa* régiség ezentúl el fogja foglalni helyét szótárainkban. VIKÁR BÉLA.

Menszáros. Kifejtettem egy ízben (Nyr. 31:188), hogy *mészáros* szavunk valószínüleg régibb *menszáros*ból úgy lett, hogy az első szótag hangzója a magyar kiejtésben megnyúlt, mikor az *sz* előtt gyengébben képezett orrhang még nem tűnt el, föltettem tehát, hogy régibb *menszáros*ból előbb *ménszáros*, azután pedig, a magyar nyelvben különben is ismeretes hangfejlődés következtében, *mészáros* lett. Marianovics Milán ezt azért nem tartja valószínünek, mert »azt látjuk, hogy még 1819-ben is rövid *e*-vel ejtették azt a családnevet,

sőt még most is él a *Nagykereki Menszáros* család, mint az 1900-i Tiszti Cím- és Névtárból látom«, l. Nyr. 35:485. k. Én nem tudom, hogy miből l á t j u k azt, hogy a *Menszáros* családnevet így vagy úgy e j t e t t é k, vagy akár ejtik, ha tisztán csak a név írott képéből indulunk ki. De szívesen megengedem, hogy l e h e t s é g e s, hogy akár a Kazinczy Levelezéseiben említett *Menszáros* család, akár a Cím- és Névtárból kiböngészett *Menszáros* család valóban úgy is ejti a nevét, ahogy írja, csak azt ne követelje tőlem senki, hogy én föltétlenül higgyek abban, hogy ennek okvetetlenül régi, megszakítás nélkül nemzedékről nemzedékre jutott hagyománynak k e l l lennie, hogy az nem lehet akár egészen új, a régies írástól befolyásolt kiejtés. Annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy a magyar nyelvben igenis keletkezhetett az *e* nyújtása olyan módon, mint az idézett helyen kifejtettem, míg Marianovics magyarázata még lehetségesnek sem mondható mindaddig, míg más okokkal nem támogatja. Ő ugyanis azt mondja: »Én azt hiszem, nem is a magyarban fejlődött a *menszáros*ból *mészáros*, hanem a két alak két külön átvétel volt a szlovén nyelvjárásokból«, és mikor én már-már reménylem, hogy ő neki talán sikerült valamely szlovén nyelvjárásban fölfedezni olyan alakot, amelyben nemcsak az *á* hosszú, hanem az *e* is — mert én bizony csak *mesár*-féle alakot ismerek —, egyszerre fordít a dolgon és így folytatja: vö. *rënd : rëd* (és *rédomba*, két-*rét*), *donga : duga*, *gomba : guba*, *roncska : rocska* (l. Nyr. 35:337 [?]) és *munka-múka* NySz.« E nagyon különös összeállításra ezúttal nincs észrevételem, mert a *mészáros é*-jének szlovén voltát még száz ilyen szópár sem bizonyíthatná.

Asbóth Oszkár.

A pápavidéki nyelvjárás. (Nyr. 36:36). Horváth Endre barátom ismertetésére, noha munkámról elismeréssel ír, kénytelen vagyok néhány megjegyzést tenni. Több adatom ellen u. i. kifogást tesz, noha, egészen bizonyos vagyok benne, helyesek. Mindjárt a nyelvjárás határait illetőleg, újból megerősítem, hogy Dabronyban, Alásonyban, Salamonban odavaló emberektől hallottam ily szókat: *ny^{i}év* (nyelv), *halla* (hallja), s az ottani tanító urak is ugyanezt állították előttem. Hogy Horváth nem így hallotta, annak tulajdonítom, hogy itt van az átmenet a két nyelvjárás közt, s mindkétfélekép mondhatják. Az *ly*-nek csakis *l*-es ejtését ismerem. Az említette példákat is hallottam: bolyog: *bolog*, a kályha pedig *káho*. A nyelvtani részben csak azt a hibát követtem el, hogy az adatok feljegyzése helyét nem írtam ki, mint később a *Kemenesalja nyelve* c. munkámban. (Eddig nincs is ez meg egy nyelvjárási tanulmányban sem, s a tájszóknál én teszem először a Pápavid. nyjárásban.)

A t á j s z ó k közt levő adataimat mind úgy hallottam, ahogy leírtam és értelmeztem, pl. a *katonaágy*, *csal^{i}é*, *kusza*, néhol azonban nem szabatosan jelöltem az értelmét, így a *r^{u}ókás* játéknál, a *tasak*, *szitál* szóknál. A *gatyaület*-nél a 'folt'-ot én is 'toldás'-nak értettem, s *pajtát* én bizony majdnem csakis olyat láttam, amelynek nincs oldala. A kocsi leírásába csakugyan hiba csúszott, de

ennek az az oka, hogy annyira megismertem minden csínját-bínját ez eszközöknek, hogy rá mertem bízni emlékezetemre s itt Budapesten írtam le. A *kasl"ó*-ról különben én is írom a *h"ón"ólánc*-nál, hogy a kocsioldalak összetartására való, s a *tëszli* oldalt igenis oda tartja a tengelyhez a kereket, természetesen azért, hogy ki ne fusson. Ez magától értetődik.

A növényeknél magam is szerettem volna odaírni a tudományos nevüket, s mivel magam nem tudtam meghatározni, még azt is megtettem, hogy szedtem is az illető növényekből, hogy illetékes emberektől megkérdezzem, de addigra elvesztek, egy részének azonban a külső alakját jeleztem, s természettudósok ebből is ráismerhetnek, miről van szó. Különben is nyelvtudományi munkában nem oly rettentő fontosak.

Az írásmódra térve, magam is tudom, hogy nem mindenütt következetes, de — a toll- és sajtóhibákat nem tekintve, amelyek ily műben kikerülhetetlenek — ez részben szándékosan is történt. Néhol ugyanis a pontos fonétikus írás úgy megváltoztatja a szók alakját, hogy mindannyiszor közölnöm kellett volna zárójelben etimológikus alakjukat is, hogy érthetők legyenek. Ez azonban oly sok helyet vett volna el, hogy jobbnak tartottam e következetlenséget. Különben kérdés, szükség van-e az ily alakok fonétikus jelzésére: *kakaccëg* (kakat-szëg), *vetëccár* (vëtett szár) stb., hisz minden nyelvész tudja, hogy a magyarban csakis így lehet ejteni e szókat.

Még rajzoló társamat is meg akarom néhány szóval védelmezni. Hát megengedem, hogy azok a rajzok hibásak, de a célt elérik: az olvasó megtalálja, melyik név a kocsinak, ekének melyik részét illeti. *Bacsó* Gyula is ezeket a rajzokat használja föl *Az adavidéki nyelvjárásban.*[1]

BEKE ÖDÖN.

Alom. E szót több nyelvészünk (Nyr. 35:384) az *álom*mal egyetemben az *al(szik)* ige *-m* képzős származékának tartja. Azt hiszem több igaza van Simonyinak, aki e szót a szalmát jelentő cseremisz *olom*-mal egyértékűnek tartja. Megerősíti ezt a palóc nyelvjárás *alom* szava is, amely jószág (főkép kisebb fajta jószág) alá szórt *szalmacsomót* jelent, tehát ugyanazt, amit a cseremisz *olom:* stramentum, strohhalm. Ha aztán ez az *alom* már egész napon át ott volt a bennálló jószág alatt, akkor a palóc nemcsak azt mondja hogy: hányd ki a jószág alól az *almot*, hanem ezt is: hányd ki már a jószág alól azt az *aljat*. Nyelvész urak fejtsék tovább![2]

BARTHA JÓZSEF.

[1] Hogy eshettek e hibák, azt is megmagyarázom. A helyszínén rajzoltattam le az említett eszközöket, de aki ott rajzolta, nem ért rá a klisé alá megrajzolni s csak vázlatos rajzot adott, Iván barátom azután itt Budapesten készítette el véglegesen; a kusza vonásokat emlékezetünkből kellett kiegészíteni.

[2] Vö. *ɔljaz:* marha alá éjtszakára almot hint, *kialjaz:* az almot kihordja MTsz. De nem valószínű, hogy az *alom* ennek az *al*-nak a származéka volna, kétes a névszóhoz járuló *-m* képző. A hangzásbeli és jelentésbeli találkozás a véletlen játéka lesz. *A szerk.*

Röktön. Simonyi a TMNy. 514. lapján a *-vást -vést* képzőről írva, azt a megjegyzést teszi, hogy a »rögvest« . . . »egyértékese *rögtön* szintén *rög*-féle igei alapszót gyaníttat (mint *bizvást: bizton*)«. Simonyi ebben a gyanításában téved. *Rögtön*, helyesen írva: *röktön*, ebből lett: *röptön*. A madár röptéhez hasonló hirtelenséget jegyező *röptön* úgy származott a *röp-ül, röp-köd, röpp-en, röp-ös* igék alapszavából, mint *folyton* a *foly* igéből. Aranynál (T. Sz. V. 58) olvashatjuk:

Űlj fel, lovag, űlj fel, az okos jószágra,
Röpűlj haza *röptön* szép Magyarországra!

Itt a *röptön* helyébe az értelem változása nélkül tehetjük ezt: *röktön*. Göcsejben a Tájszótár bizonysága szerint ma is ejtik *röptön*-nek a *röktön*-t.[1] A *röptön*-ből a *röktön* oly akusztikai csere útján lett, mint a *hektika, lektika* szókból a *heptika, leptika*. A mai *rögvest* alakot pedig megmagyarázza az, hogy a *röptön*-nek párja volt **röpvést*, amint a *folyton*-nak párja *folyvást*. A **röpvést p*-je vagy *b*-je aztán a roken *röktön k*-jának hatására lett gutturálissá, még pedig a zöngés *v* előtt zöngéssé: *g*-vé. A **rögvést* azután az *örömest*-féle határozók analógiájára rövidíthette meg utolsó magánhangzóját és lett a mai *rögvest*. Látjuk az eddigiekből azt is, hogy a *röktön*-t *g*-vel *rögtön*-nek írni helytelen mind a hangzás, mind a származás szerint. Írjuk tehát ezután így: *röktön!*

(Kunszentmiklós.) MÉSZÖLY GEDEON.

Kikellő. Aranyosrákosi Székely Sándor ismert kis eposzában olvassuk ezt a két sort:

— — — Most itt a szürke *Küküllő*
Árkaiból *kékelő* fövenyes vize térjeit érték. (III. 10—11. v.)

A *kékelő* szó itt sehogy sem állja meg helyét. Székely Sándornak délibábos etimologizáló kedvét ismerve, valószínűnek látszik Péterfi Lajosnak az a föltevése (Ker. Magvető, 1889., 4:213), amelyhez a kis éposz második kiadásában (Torda, 1895. 29. l.) Borbély György is csatlakozik, hogy itt a *kékelő* helyett inkább *kikelő*-t kell olvasnunk. E mellett szól a Pántzél Dániel *Magyar Mercurius*-ának 1796:1503—1504. lapján olvasható költemény következő pár sora is: [A Maros]

Viszi magával	Nyárád' fövenyes	A' két *Kikellő*-
Görgénynek Lutztzal	Aranyas' sebes	Ompoly' 's Sztrigy kellő
Könyveit,	Habjait,	Vizeit.

[1] Kardos A. közölte Nyr. 12:95 Göcsejből: »Egy balladában halljuk: Röptön le is ótta, csakhamar kérdezte«; és Nyr. 13:352 azt írja róla: »Az sem lehetetlen, hogy itt a *röp* igének . . . származékával van dolgunk.« Vö. még »*röpten*.« im Fluge« Tzs. 1835. — Nevezetes azonban, hogy a *röptön* alak csakis Göcsejből van közölve. Még nevezetesebb, hogy a *rögtön* szó a régibb irodalomból nincs kimutatva s eddigi tudomásunk szerint csak 1835-ben jelenik meg Kassai Szókönyvében mint borsodi tájszó (1:89) s aztán 1835-ben a Tzs-ben. (A MTsz. *röttöntörvény*-e nyelvújítási szó, l. Kunoss, Szófüzér.) *A szerk.*

Ez a pár sor, amelyet *M. Wasarhelyt — — — estve, vatsora után, bús gondolatai között B. L. S.* (?) írt Zeyk Dániel halálára, még valószínűbbé teszi, hogy *A székelyek Erdélyben* idézett két sorában etimológizálással van dolgunk.[1] GÁLOS REZSŐ.

Kies hely. Herman Ottó a MNy.-ben (2:244) Molnár Albertnek egy mondatát így idézi és magyarázza: »Az én nyilasom sorson (azaz nyílvetés útján, osztás rendjén) esett én nékem *kies* helyre. MA. Scult. 905. A *kies hely* az élőbeszédben, Borsodban = kívül, távol a helységtől.« Különös, hogy H. O. itt nem ismerte föl a közönséges *kies* szót (nyilván panaszt érezett ki az idézett mondatból) s magyarázatát abban a ritka tájszóban kereste, melyre a MTsz-ban is csak egyetlen adat van.[1] Nem esett volna ebbe a tévedésbe, ha a mondatot nem másod kézből, hanem magából a forrásból idézte volna. Ott azt találta volna: »Szent Dávid örvendez rajta és mond: Az én nyilasom, sorsom esett én nékem kies helyre. Nyilván szép örökség jutott énnekem. Psal. 16. 6.« Tehát a 16. zsoltárból való idézet. Károlyi bibliájában csak így hangzik: »Az én sorsom esett nékem kies helyen, nyilván szép örökség jutott nékem.« A Tremellius-féle latin bibliában, melyet Károlyi használt (l. NyK. 3: 173) így van ez a vers: Funiculi acciderunt mihi *in locis amoenissimis*. Tehát csakugyan gyönyörű kies helyen, nem pedig kívül eső, félreeső helyen! — Még megemlítem, hogy noha H. O. úgy látszik a NySz. valamennyi idézetét átvette, elkerülte figyelmét egy érdekes idézet, mely a *sors* cikk alatt a szólások közt fordul elő: »A mi kevés fogyaték még keze közt vagyon is, ma-holnap *nyílsorsra kerül* (SzD: MVir. 13).« SZILÁGYI ÁDÁM.

Cigány szók a magyarban. A magyarba átment cigány szavakat Markovics S. (Nyelvőr, 15: 497—502.) és P. Thewrewk E. (Irodalmi kalauz. Függelék József főherceg cigány nyelvtanához 301. l.) gyüjtötték össze. Kiegészítésül közöljük a következőket:

devla: ördög. (L. MTsz.) Tulajdonképen a c. *devel* (= isten) szónak a vokativusa. 'Ördög' jelentését onnan kaphatta, hogy rendesen ilyen szólásban használatos: vigye el a devla!

dikk: nézd, ni. A c. *dikkav* (látok, nézek) igének az imperativusa *(dikk)*. Rendesen csak e szólásban járja: dikk már moré! Előfordul e gyermekversben is, mellyel a cigányokat szokták csúfolni:

Cigány moré, dikk, dikk, dikk!
Farkasbunda rád illik.

lové: pénz. Muzsikás cigányaink révén ismeretes szó. A c. *lovo* (= pénzdarab) szónak többes nominativusa (= pénz),

[1] De a versmérték is kétségtelenné teszi, hogy a költő nem *kékelőt*, hanem *kikelőt* írt. *A szerk.*

[1] Azonkívül csak Mikes 2. levelében fordulna elő. De hátha ott íráshiba e h. *köves?* Mert Gallipoli városát, amelyről ott szó van, alig lehet félreeső helynek mondani, ellenben az egész Gallipoli félsziget köves, hegyes.

mandró: kenyér. (L. MTsz.) A cigányban: *maro, manro, mandro.*

séró: fej. (Kiskunsági tájszó. L. Nyr. 15:381 és 25:336). A cigányban: *séró.*

Markovics értekezéséhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük. A c. *acsel* (maradni) igének a m. *ácsi*-nak megfelelő imperativusa nem *acs*, hanem *acsi*. A cigányban ugyanis a *t, ty* és némely dialektusban a *cs* után is az imperativus *i*-re végződik. Tehát az *usdi, usgyi* szavaknak is a cigányban *uscsi, ustyi* felel meg *uscsav, ustyav* (felkelek, felugrom) igékből. A *rajkó* szónál, melyet helyesen hangátvetéssel származtat a c. *raklo* szóból, felemliti M. Enessei magyarázatát is, ki ezt a c. *ráj* (úr) szóval teszi kapcsolatba, mert szerinte a *rajkó* úrfi-t jelent. Érdekes, hogy Enesseinek, bár magyarázata hibás, a jelentést illetőleg némileg igaza van, mert a cigányok csak a nem cigányfiúra használják a *raklo* szót, míg a maguk fia: *csavo;* erre éppen cigányok figyelmeztettek.

Nyusztay Antal.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

(Győr, Sopron, Veszprém, Zala, Somogy, Vas megyéből.)

Aki egy krajcárt meg nem kémí[l], az az ember nem ér egy krajcárt.

Közös marhának (jószágnak) bilincses a háta.

Az öklelő bikának csutakot (gombot) a szarvára!

Szökött szolgának nem jár bére.

Jó asszony, gyakor haszon.

A vízbefuló az éles beretvához is kapkod.

Füves udvaron tanyázik a szegénység.

Hogyne égne a szalonna, mikor a ganéj is bűzölög.

A magyar ember először irigy, másodszor cigány.

Hosszú kötélnek hamar elszakad a vége.

Becsület-boltot nem lehet nyitni.

Ha magyar vagy, tartsd magad!

Utas embernek nem nehéz a kenyér.

Jó cselédnek a gazdája is jó.

Bolond, aki jussát engedi.

Tiszteld az öreget, mert ha élsz, te is az léssz.

Minden görbét egyenesre lehet vezetni.

Ebnek eb a komája.

Bátor (vakmerő) emberhez szegődik a szerencse.

Ha nincs munkád, csinálj magad!

Utcán pipes, házban ronda.

Fekete két kézzel fehér pénzt keresnek.

Tolvajkenyérnek végre börtön, bitó a bére.

Koldús kenyér keserves.
Kutyának, strázsának künt a helye.
Olcsó fuvarosnak mindíg van pénze.
Minden nyájban kell egy fekete báránynak lenni.
A pokolba minden út rövid.
Ha szelíd a föld, szelíd a gyümölcse is.
Szerelem mulandó, hűtlenség maradandó.
Jó hogy a két szem között orr van, mert még azok sem férnének össze.
Az igazmondónak féllába kengyelvasba legyen.
Verekedő pásztorok közt bucsút ül a farkas.
Munka után ízes az étel.
Ha az asszony elmegy a háztól, legjobb kolompot kötni a nyakára.
Nincs oly titkos dolog, mit az idő ki nem forog.
Nagy az Isten kertje, sok bolond lakik benne.
Igyál torok, nincsen pokol.
Jobb a jó bor kulacs nélkül, mint a kulacs jó bor nélkül.
Ki rossz után fut, előbb-utóbb maga is a pokolba jut.
Selyem az élet, kóc a jövedelem.
Vén karóhoz viruló rózsa nem illik.
Friss asszonynak van lusta lánya.
Nyomorú csók az, melyért fizetni kell.
Ahol asszony nincs, fohászkodik a szűkölködő.
A rossz gazból sohse lesz jó széna.
A jó ülővas nem fél a kalapácstól.
Lassan ballag a restség, de nyomába megy a szegénység.
Többet ér az a szalmakunyhó, hol nevetnek, mint a palota, hol sírnak.
Porszemekből is nagy hegy lehet.
Ügyeskedik, mint a kis (vak) malac az ugaron.
Csanak, Ménfő, Szemere, nem mehetünk semmire.
Jobb kocsin alázatosan, mint gyalog büszkén.
Minden messze eljön.
Vén lovat csikajáért, vén asszonyt pénzéért el nem kell venni.
Az igaz szeretet nem lehet csók nélkül. Npd.
Odvas fában terem a szú, vén leányhoz illik a bú. Npd.
Addig kell a lyukat ölteni, míg nagyra nem nő.
Nincsen nekem pénzem, oda emberségem. Npd.
Huncut a paraszt, míg egy araszt.
Ami kell, ha drága, ha olcsó, azt nem kell adni.
A mindennapi pecsenye nem szegény embernek való.
A lencsének az alja válogatja a vizet.
Zöld szamarat, okos horvátot és józan patikust sohse lehet látni.
Vasárnapi munkának, lopott jószágnak nincs látszatja.
A hamis keresmény nem fiadzik meg.
Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt.
Ahol a bor az úr, ott az ész koldulni jár.

Kis lyuk a torok, de száz falut is elnyelhet.
Jobb az ami a tálba marad, mint ami a hasba szalad.
Elfogy a vagyon, ha rá nem keresnek.
Reggel dőzsölés, este koplalás.
Minden szekér dudva egy köböl buza.
Hosszas legénység korán árvaságot hoz.
Hosszas legénység nem gazdagság.
Jobb az ember magának hamut takarjon, mint másnak lisztet.
Az új kerítésnek is jó a támadék.
Ahol nincs, ott az Isten se keres (se vehet).
Félre paraszt a nemes elől.
Friss asszony, friss tűz.
Hogyne élne az eleven, mikor a holt is mozog.
Egy bolond százat csinál.
Egyik idő a másiknak ellensége.
Akkor higgy a parasztnak, mikor Szt-Mihály lován viszik.
Régi bor jó bor, öreg ész finom ész.
A friss hamis megelőzi a rest igazat.

Balogh Jenő.

Szólások.

Ebugatás, szamárbőgés nem hallik mennyországba.
Elmírte a farkát: elbizakodottá lett.
Elcsúszott a szája: illetlent mondott.
Ott ül jegybe-gyűrűbe: ott ül tétlenül.
Megnő a ján, ha ágy alá bútattyák is.
Nincs ojan kár, akibe haszon ne vóna.
Uri pompa, kódús konyha. (Cifrán járó, gyarlón étkező családról.)
Veszett bárán, veszett kos, mingyár neked szalad mos(t).
Akki korpa közé őgyeledik, megeszi ad disztó.
Elég egy pap egy templomba (= egy ember beszéljen.)
(Debrecen, Szatmár.)

Nem disztónak való a gyömbír.
Nem tehénnek való a gatya.
Sunyi macska nagyot ugrik.
Késő karácsony után kántálni.
Kutyánál az egres: eb ura kurta, vagy: eb ura fakó: nekem ugyan nem parancsol.
Összeveszett vármegyének bolond az alispánja.
(Mezőberény.)

id. R. Vozáry Gyula.

Tájszók.

akkó: akó.
allu, bellü, föllü: alul stb.
apatt a dinnye: ritka bélű, helyenkint üres.
Ágnis: Ágnes.
baktër, baktërtojás: ürülék. Vigyázz, mer baktërba lépsz. Kihágod a baktër szëmit.

bóha: számfeletti játékos valamelyik párton a labdajátéknál.
cájzli: csíz.
cinige: cinke.
édësfa: édesgyökér.
ëhën van: ehol van.
ëkussól: eltakarodik.
fene-ëvés: Má mëgin fene-ëvésbe van: zsémbes, komiszkodik.
függe: füge.
gané: szemétdomb. Vidd ezt a szemetet a ganéra!
gázol: »vizet lábol«, tapos s így tartja fenn magát a vízen. Vö. Arany J. jegyzetét Buda halála IX. énekének következő sorához: Tapodám a léget, mint ki vizet lábol.
gúzsevedző: nagyobb csónak hajtására szolgáló evező, mely a csónak oldalához erősített kötélgúzsban mozog.
gúzsol: evez a gúzsevezővel.
gyërtya: az egyenesen fölfelé ütött labda.
gyorgyina-krumpli: a georgina gumója.
haj: héj; almahaj stb.
hajába krumpli: héjában főtt burgonya.
hama: hamar.
hunnën: honnan.
hüvék-új: hüvelyk-ujj.
ír: színes mázzal a cserépedényekre díszítést rajzol; fazekas műszó. *Megírja* a tálat.
kapa: egy kapa szőlő, kisebb szőlőterület.

(Baja.)

kapus: 1. kapós, labdajáték. — 2. Üss kapust, olyat üss, hogy könnyen el lehessen fogni, ne a földön guruljon. — 3. a labdaütő fa.
keszég: keszeg.
kofa-hajó: hetivásáros hajó, mely gyümölcsöt, zöldséget szállít.
kriszpámfa: karácsonyfa.
kurva-bab: tarka babfajta.
kümöves: kőműves.
leves-mars: déli harangszó. Êhúsztak má a leves-marsot.
nyilván: valószínüleg; pl. Itthun van apád? — Nyilván a palláson lëssz!
onnën: onnan.
paplany: paplan.
patkózás: játék a régi négykrajcárossal, a *patkó*val, *búgër*ral.
pángli: a suszter dolgozóasztala.
porcolány: porcellán.
pöcök: clitoris.
púré: póréhagyma.
ré-pénz: amit a révnél átkeléskor fizetnek.
rőföl: váltogatott karral úszik.
tetűpuska: a fésű tréfás neve.
tökszőlő: nagy kerekszemű, vastaghéjú, kevéssé ízes szőlőfaj.
tőtöget: a kukorica, burgonya tövénél kapával összehúzza a földet.
tűz: a cipő bőr-alkatrészeit géppel összevarrja, összetűzi; szuszterműszó.
varjátor: váltó a labdajátékban.
zörög az ég: mennydörög.

Csefkó Gyula.

---

arrunnan: onnan.
bekendézni: bejárni.
besüriteni a levest: befőzni.
cábárolni: eltékozolni.
cábár udvar; rendetlen, piszkos udvar.
csibagó: napraforgó.
csimbókos leves: sóska leves.
csicsankózni, sikánkózni: csuszkálni a jégen.
csöszkő: ágy.
csúcsaszályos fa: vén fa, koronájának legkiállóbb része száraz.
dacájára: dacára.

dalmahodott: kissé hízott, köpcös.
eldégálni, lacafacérozni: haszontalanul eltölteni az időt. Folyton tesz-vesz valamit, de nincs haszna, látszata.
döngölézni: időzni, tartózkodni.
duci: burgonyapuliszka.
elivahodott: elrothadt.
fendoda: gyufa.
gaura: sziklák közti odú (vadásznyelven).
gurúja: burgonya.
gyökint: fejével bólint.
hagyó szőlő: a télre eltett szőlő.
homály: felhő.
hinodál: sokat össze-vissza beszél.
karéjozik: körüllovagol. (Katonaviselt emberek használják.)
kámpicsorodik: sírva fakad.
kántus: ruha, különösen már járni tudó kis gyerekek *szoknyája.*
kecmereg: összehúzza magát.
készület, készség: írótoll.
kopka, kupac, halom, garmada, koporsó, prizma: az utak szélein rakásra rakott törött kő, mely az utak burkolására szolgál.
kotyka: kátyú, kis gödör a kerék-
köfű: nátha. [vágásban.
kúrúcska: csáklya.
kurgázni: bármely maradék gyümölcsöt leszedni (a szőlőn kívül).
liktor verem: szőlőkben a barázdák mentén lévő vízgyüjtő verem.

(Beregszász.)

líha: ritka, puha. Liha szövésű ruha.
lipityánka: lapát.
mesmeg: ismét.
mereglye: magas, nagy karó.
mohog, rohog: különösen szeles időben a kályhában a láng.
málé, mulé tokány: tengerilisztből sütött eledel.
ontora, untra: vakcsap, dugó, amit a hordó függőleges oldalába vernek be.
pikó: kiváncsiság. No megmondom, legalább elveszted a pikódat.
pöcsikel: a ló, mikor szomjas és nyerít.
puscsinya: lakoma, eszem-iszom.
rangasz: rendetlen. Má te csak egy *rangasz lingár* vagy: rendetlen csavargó.
szétgórni: szétszórni.
sziszkorázik: szikrázik.
téka: szekrény, állvány, falon függő edénytartó.
teberna, deverna: kocsma.
devernákodni: részegeskedni, bitang életet élni.
tokó: kés; fából csinált kapatisztító.
udontalan: nem jó, rossz.
zsikora: kiolvasztott szalonna, tepertő.

KORPÁS FERENC.

Családnevek.[1]

Lukárdi, Lungás, Lukács, Marintza, Marginan, Martinás, Mártonka, Maties, Mátyás, Minikázi, Minka, Minika, Vakár, Minuc, Minucka, Minos, Susan, Mitók, Nagy, Magy, Balán, Olár, Ulár, Pál, Páloska, Perke, Berke, Péterke Petruc, Petruci, Puskár, Puskás, Rob (e névvel 58 család szereti eredetét leszármaztatni a tatár rablás idejéből), Jenoskuva, Judánka, Farkas, Farkaska, Hobza,

[1] Kászoni Elek szabófalvi róm. k. kántor irata után közölte a szerkesztőséggel Rokonföldi 1880—1881.

Kobza, Kobzár, Franku, Frenko, Hengán, Házi, Gábor, Gál, Gatyi, Pili, Pityi, Pici, Gerguc, Gerguci, Givszán, Bezsán, Bésán, Bézsáni, Bézán, Györgyika, Jákob, Jakab, Jákobi, Jakabi, Poskin, Poscsin, Poskin, Ilinka, Ilinkás, Kicsi, Imbre, Imbrecske, Iván, Ivánka, Sándor, Sándoros, Szaskó, Szaszka, Husán, Szuszán, Penke, Szebi, Szebő, Tamás, Tréfás, Tréfási, Czurkán, Vakár, Varga, Vasile, Bukutár, Roszán, Mokán, Agota, Czinta, Czinka, Csintó, Cinege, Cinegés, Mili, Minica, Dobos, Kabos, Kobos, Ángor, Zángor, Orgán, Gyelburdár, Gyelburdán, Füstös, Házi, Házipár, ezek a legújabb családnevek az új házasultaknál. — Bojér, Bojár, Kukuc, Kurádi, Buláj, Jánosi, Alekó, Eleko, Csibán, Csabán, Csobáni, Ugulin, (ily nevü van 52) Csobánka, Csobánkás, Csobotár, Dankó, Domka, Deák, Düme, Dumi, Dumok, Damók, Dunka, Délibán, Dulibán, Éva, Csizmán, Jánoska, Jánoskusza, Andre, Andronaki, Antócs, Antocsi, Antoni, Bacau b á k ó, Bákócska, Bákóska, Mihái, Balán, Balános, Pokaret, Bálint, Gergutz, Begzán, Bogzán, Bégan, Dima, Tiba, Zápor, Demő, Gőré, sat. effélék.

Ezekből lehet vélekedni, mire fajul el az irodalom nélküli nép, a családnevek elferdítésében; hát nemzeti nyelvének elkorcsosításában?!

(Szabófalva, Moldva.) KÁSZONI ELEK.

Népdalok.

1. Az én babám rózsaszin szalagja,
Nem fonja már többé a hajába;
Tedd el babám a komót fiába,
Majd jó lesz a kis lyányod hajába.

Az én babám rózsaszin ruhája,
Rászállott a harmat az aljára.
Gyere babám, verd le a harmatot,
Vedd le a szivemről a bánatot!

2. Szárnya, szárnya, szárnya a fecskének,
Jobb a lyánynak, mint a menyecskének,
Mert a lyánynak befonják a haját,
Fujja a szél piros pántlikáját.

Azt a kis lyányt ne vedd el, ne vedd el,
Nem győzöd azt selyem keszkenővel;
Kilencet köt fejére, nyakába,
Tizediket karcsú derekára.

3. Debreceni nagy toronyba, csuhaja,
Kilencet ütött az óra, csuhaja,
Nem ütött a nékem jóra, csuhaja,
Áll a babám kézfogója, csuhaja!

Debreceni torony alá, csuhaja,
Diófát ültettem sorba, csuhaja,
Három ága, hat levele, csuhaja,
Tilos a szeretőm neve, csuhaja!

KULCSÁR ENDRE.

IZENETEK.

Filológus. Szó sincs róla, hogy az Egy. Phil. Közlönynek (1906. 647) igaza volna a *ha* — *úgy* kárhoztatásával. Ezt a kérdést rég eldöntötte Arany János (l. Nyr. 1:244; még Helyes magyarság 46, MKötőszók 1:253—4, 3:113).

Etnográfus. Nyelvjárásainkról nincs más tájékoztató könyv, mint Balassa József alapvető munkája: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (a M. T. Akadémia kiadása, 1891). Erre támaszkodik valamennyi azóta megjelent nyelvjárástanulmány. De Balassa könyve elfogyott, s amíg új kiadása meg nem jelenik, csak azok a rövid kivonatok helyettesítik, amelyeket, Balassa Magyar Nyelv c. könyvecskéjében, Simonyi Magyar Nyelvében és a Nyelvészeti Füzetek 4. számában (Tréfás népmesék és adomák, nyelvjárási olvasókönyv) találhatni.

I. L. Azt kérdi, mi az az *átfogó*, melyet a Pesti Hirlap idéz 1907. I. 25: »Wekerle egy új kifejezést talált ki; e szerint *átfogó* reformokat kell létesíteni s ahhoz idő kell.« Ez nyilván a német *umfassend* fordítása, mert *um-fassen* = át-fogni, körül-fogni. Ámde *umfassend* magyarul: *széleskörű*, *mélyreható*, ellenben az *átfogó* németül — *Hypotenuse!*

N. J. *Pirszén* és *kence* az üzleti föliratokban nevetséges finomkodás a *koksz* és *firnájsz* helyett. Azt hiszik némelyek, hogy mennél érthetetlenebb, annál előkelőbb az írás. Még csoda, hogy a *gipsz* helyett már nem írnak *főszt* s a *kréta* helyett *döröszt*.

S. L. »A báróné levele még nem minden, ami a nemzeti küzdelem titkát tette, s a többinek a tudója és *elmondhatója* Polónyi.« Ez a kifejezés, amelyet ön Az Ujság vezércikkében olvasott (I. 30), éppenséggel nem hibás. Hisz egészen hasonló hozzá ez a nindennapi szólás: *Isten a megmondhatója*; s épúgy cselekvő jelentésűek: *nagyehető*, *nagyiható*, *fegyverfogható*. (Bővebben Nyr. 5:82.)

V. I. Első kérdésére részben megfelel itt a 87. l. A másodikra: sokkal hasznosabb a tájszókat tárgyi csoportok, tehát jelentésük és összetartozásuk szerint csoportosítani, mintsem pusztán betürendben fölsorolni.

P. M. Szívesen, de talán csak ha a most folyó közléseket befejeztük.

Beküldött kéziratok. Patrubány L. Szófejtések. — Kertész M. Rideg. — Verő L. Mellékmondatok mint önálló mondatok. Meghalni — Gábor J. A hogy kötőszó fokozó használata. — Pálfi M. Brassai széljegyzetei a Nyr.-höz. — Komonczy G. A mellé- és alárendelés kérdése II. — Keleti O. A rész szó a tótban.

Beküldött könyvek. Rubinyi M. Általános nyelvtudomány (Bpest, Stampfel. 1 K 20 f.). — Beiträge zum Studium der türkischen Sprache und Literatur, herausgegeben von I. Kúnos und Fr. Giese. Band I. Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. — Kemény Zs. Történelmi és irodalmi tanulmányok I. — III. (Franklin, 15 K) — Ferdinandy G. A m. alkotmány tört. fejlődése (Franklin 2 K). — Olcsó Könyvtár 1452—6 (Istvánfi: Volter és Grizeldis; Gyulai: Emlékezés Deák F-re; Ihering: Küzdelem a jogért). — Magyar könyvtár 469—473. (472—3. sz. Molière: A tudós nők, ford. Gábor Andor). — Az orsz. pedag. könyvtár és tanszermúzeum Hivatalos Értesítője (kiadja a vall. és okt. min.; megjel. havonkint). — Sirelius U. T. Suomalaisten kalastus. (A finnek halászata, I. k. A finn irod. társaság kiadványa. Helsingfors 1906.) — Alexici G. Geschichte der rumänischen Literatur (Leipzig 1906. Amelang).

XXXVI. kötet. 1907. Március 15. III. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest IV. Ferenc József-part 27.

NAP-LEVŐ ÉS TÁRSAI.

Szily Kálmán emlegette nemrég a Nyr-ben ezt a különös két régi kifejezést: *hó levő, nap levő,* de csak a Somogyi Antal koholta régi énekekkel való vonatkozásukban (l. Nyr. 31:461). Ámde ezek a kifejezések egy ősrégi szerkezet maradványai s azért megérdemlik, hogy tüzetesebben is foglalkozzunk velük.

Tudjuk, hogy a finnugor és a török nyelvek igenévi szerkezetekben époly gazdagok, akár a latin vagy a görög. Ha régi nyelvemlékeinket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a mi nyelvünk is igen gazdag volt e tekintetben, de idő jártával e szerkezeteknek legnagyobb részét elvesztette. Fontos a régi nyelvállapotnak lehető teljes földerítése magának a tárgynak érdekességén kívül azért is, mert sok esetben közelebb visz bennünket a szárnyait bontogató összehasonlító mondattan céljaihoz.

I.

A szóban forgó szerkezet egy-egy ragtalan névszóból s a létige igenevéből áll, ez az igenév pedig háromféle alakban jelenik meg: *lévő, leendő* és *való.* Íme az adatok: Megfeketült *nap lévő* színöd, eltávozott ékösségöd (Szent Bernát himnusa, a 16. század elejéről, 270., ill. 274. vers, mind a két forrásban így, CzechK. 63 és ThewrK. 295). Megfeketült *hó lévő* testöd, szép orcádon halál jelönt (uo. 277., ill. 281. sor, CzechK. 64 és ThewrK. 295). — Ő fölsége mind pénzt, mind egyéb szükséget *elég levendőt* (»*eleg lewendewth*«) akar beküldeni (1556-ból, LevT. 1:180). — *Néhai való* jó Mátyás király, sok országokat te bírál (»*ne hay walo*« 1490. RMK. 1:29). Az *mostani való* idők (»*mostanyualo*«, Komj. SzPál 36). Az ő *nehéz való* volta (uo. 37). Kérem te kdet *erök való* szolgálatomért (1547. LevT. 2:6; de u. a. levélnek 1. sorában: *örökké való* szolgálatomat ajánlom). Nem vala *egy talpalat való* földe is (Melius: SzJán. 75; nem *talp alatt való,* vö. Semmi örökünk egy *talpalatné* nincs, uo. = egy talpalásnyi, talpnyi, vö. még: Egy *talp allyané* földvel nem bír, Decsi: Adag.

30). *Vár-forma való* sátor, Thaly: Rákóczi-tár 1:6, id. NySz *Elmúlt való* esztendőben, 1653. MNy. 2:324. *Egy testvér való* atyjafia, 1685. uo. — A »*néhai való*«, úgy mondják, a népnyelvben is él még Kőszeg vidékén. Azonfölül egy háromszéki közleményben azt olvassuk: »*Katona levő:* aki katona számba van bejegyezve; pl. katona levő fiában volt támasza« (Nyr. 2:522).

Hogy ez a szerkezet ősrégi, azt bizonyítja a rokon vogul nyelv,[1] mert ott szakasztott ilyen kapcsolatokat találunk az *ą̄lnė* vagy *ą̄lpä* 'való' igenévvel: *ľām-jiw ą̄lnė paľ sēwam*, szó szerint 'zelnice-fa való sűrü bozót' (= sűrü zelnice-fa bozót); *sąrńi ą̄lnė tiniŋ tajten* 'arany való drága ruhád-alja' (drága arany ruhádalja); *vortiŋ ą̄lpä tąw* 'kemény való gally', azaz kemény gally. Szilasi Móric tárgyalja ezt a vogul szerkezetet (NyK. 26:141) s kiemeli a magyar s a vogul kifejezésmód közti különbséget: hogy t. i. míg mi azt mondjuk »arany-*ból* való ruhaalj«, a vogul »a casus obliquust jelöletlen hagyja, úgy hogy az *ą̄lnė* szinte melléknévképzővé gyengül.« Látjuk azonban a fönt idézett példákból, hogy valaha a magyar is így beszélt: *arany való ruhaalj*. — És hasonló jelenségeket találunk a törökségben; az oszmanli pl. így használja az *olan* 'való' igenevet: *ölmüš olan*, szó szerint 'a megholt levő' (a halott), *jazmiš olan* 'az írott levő' (az írott); *topal olan adam* 'a sánta levő ember'.

E szerkezetnek a magyarázata nem nehéz. A jelző tulajdonkép egy-egy előbb megvolt vagy gondolt mondat állítmányának összevonása, mintegy a főnév jegyéül való megrögzítése. Például *a piros rózsa* jelzője ebből a gondolatból áll elő: *a rózsa piros*. Minthogy pedig *a rózsa piros* tulajdonkép a. m. *a rózsa piros van*, ebből az következik, hogy *a piros rózsa* helyett is lehetséges ez a szerkezet: *a piros lévő rózsa*.[2] Vö. idézett példáink közt: a király pénzt... *elég levendőt* akar beküldeni = annyi pénzt, amennyi *elég leend*.

[1] Valószínűleg az osztjákban is megvan, ezt az alább említendő egyezésből következtethetjük. — Jól sejtette Szilády Á. (RMK. 1:270): »Valószínű, hogy a *naplevő*, *hólevő* olyan régi magyar kifejezések, melyeket a Sz. Bernát himnus magyarítója mentett meg az elenyészéstől.«

[2] Vö. Kalmár Eleknek a jelzőről adott magyarázatát: »A jelző nem egyéb, mint másodlagos kiegészítő, csakhogy a másodlagos állítmány [a *van* helyett *lévén*] hiányzik mellőle. Ehelyett: *piros lévén a rózsa szép*, csak ezt mondjuk: *a piros rózsa szép*.« (Rendsz. m. nyelvtan 224. §.) Hasonlóképp mondja Brunowszky Rezső (Rendsz. m. nyelvtan 163. §): »A jelző keletkezését ekképen lehet röviden föltüntetni: *piros lévén az alma szép*, ehelyett

II.

A *nap-levő*-höz hasonló igenévi szerkezet az, amelynek példái: *farkas-ordító tél* (Faludi), *lába-fájó ember* (NySz.). Csakhogy nem a létige igenevével van dolgunk,[1] s azonfölül az a nagy különbség, hogy a megelőző főnév itt alanya az igenév kifejezte cselekvésnek: *farkas-ordító tél* = mikor a farkas ordít(ása behallik a faluba), *lába-fájó ember* = akinek a lába fáj. Mai nyelvünkben ez a kifejezésmód is ritka, csak egyes állandó kapcsolatokban él. De régente ez is közönséges, eleven szerkezet volt, mint az itt következő változatos példák mutatják:

szem-fájó, fő-fájó, (és *főfájós*), *oldal-fájó, gyomor-fájó, bél-fájó, has-fájó, lép-fájó, máj-fájó* — mindezek a NySz-ban; *vese-fájó, hézag-fájó* Murm.; *in-fájós* Nyr. 3 : 498; »módatlan *fül-fájó* ének« (= amelytől az embernek a füle fáj, Kovács: Közm. 53); — *hideg-lelő* (akit a hideg lel) BodK. 10; *hideg-lelős* Fal. NySz; *bélmenős:* hasmenéses MTsz.

Ezeknek nagy részét személyragos előtaggal is használták: *feje-fájó, szája-fájó foga-fájó, orra-fájó, lába-fájó, oldala-fájó, ágyéka-fájó, béli-fájó, hasa-fájó, joha-fájó, mája-fájó* és *lépe-fájós* NySz; — *lépe-fájó, joha-fájó, szíve-fájó* Murm. — sőt *inai-fájó* NySz. és *minden teste fájó:* apoplecticus Murm. — *hasa-menő* és *hasa-lógó* MTsz. *magva-folyó, vére-folyó* és *hasa-folyós* NySz. *hava-járó* lunaticus, Arany: Arist. Felhők 392 (»akinek feljő a hava«, magyarázza a Glosszárium); küldik az *ereje-hanyatló,* fáradt proletárt (Mikszáth: Galamb a kalitkában).

maga-kellő: philautus, arrogans MA. (= aki csak maga kell vagyis tetszik magának; ma is él Háromszékben, MTsz); a három *magunk viselő* kardunkat... (Bethlen G. végrendeletében) = amelyet magunk viselünk; — *kecske-rágó:* caprificus Murm., ma *kecskerágó* és *kecskerágító:* Evonymus; — olyan *medvemenő* lovat vett: cammogó forma (mely úgy jár, mint a *medve mén,* Sopron m.) Nyr. 33 : 119.

szamár-forgató malom: mola asinaria Murm.; *szamár- vagy ló-forgató malom* Nom. 1641. NySz.; *szamár és barom hajtó malmok:* molae asinariae et jumentariae Com. Jan. NySz.; *víztekerő malom* NySz.

két ökör megszántható mező KCsipk. Bibl. I. Sám. 14 : 14 = »media pars jugeri, quam par boum in die arare consuevit«; ezelőtt...

ezt mondjuk: *a piros (+ lévén) alma szép.*« — A NyK. 34. k.-ében, ahol Kalmár bővebben kifejti nézetét, a 88. lapon csakugyan azt mondja, hogy a jelző és jelzett szó között a *való* igenév kellene, de hogy ez minden előtte ismert nyelvben kimarad. Íme látjuk, hogy a magyarban valaha megvolt s a rokon nyelvek némelyikében maiglan megvan. — A görög nyelvben ὁ *Σωκράτης παῖς ὤν* ... 'S. gyermek lévén ...', tkp. a. m. 'a gyermek levő S'.

[1] Kivételesen avval is találkozunk: »Igaz és az egyházi szentelésre *hatalmok levő* püspekek szentelték volt fel őket» (Veresmarty: Megtér. 327). — Vö. oszm. *horoz čok olan jerde sabah geč olur* 'kakas-sok levő helyen későn lesz reggel' (közm.). Más példák Kúnosnál Oszm. Nyelvkönyv 326.

tíz ember kapáló szőlőnek taxája volt 3 forint (1700 Oklsz.; hasonló példák 1638-ból uo. a *kapál* cikkben); — »*egy ember vágó rét:* melyet egy ember egy nap lekaszálhat« Nép, Lehr: Toldi 209; a törött lábra »*hat ökörrántó füjet*« kell megszárítani... Ethn. 13:218 (Göcsej; az elnevezés valami olyas babonás hiten alapulhat, mintha azt a füvet csak hat ökör tudná kiráncolni, vagy akit avval gyógyítanak, olyan erős, hogy csak hat ökör tudja elráncolni helyéből, vö. »*rettegő fű*, mellyel annak a fejét párolják, aki nagyon megijedt« Lehr. az id. h.).

barom élő föld (legelő) 1565. NySz. *barom járó föld* (ahová a barom jár legelni) 1573. GazdtSz. 2:291. és 1588. Oklsz.; »*fejsze folyó erdőkben* minden háborgatás nélkül fát vágtak« 1692. Oklsz.; *vízálló tócsák* NySz.; *verejték járó lik:* pori Murm. — »*csorda-járó:* csordaút, csordacsapás« és »*csorda-kelő: csorda-gyülőhely*« Háromszék, MTsz.

nap szökő esztendő: annus bissextilis Murm., MA. stb. (magyarázata Nyr. 2:61); *napszökő hó:* mensis *intercalaris WF. (vö. *szökő-nap*, *Mátyás-ugrása:* dies intercalaris uo.) — *farkas-ordító tél* Fal., *farkas-ordító hideg;* — »mikor az első napsugár szökik be a *kísértet-járó éjtszakába*« PNapló 1895. IV. 24. vcikk.

»*rozsérő körte* = *rozszsal érő körte*« (Somogy, MTsz.), de tkp. olyan körte, mely akkor érik, mikor *a rozs érik;* »*árpaérő:* árpával együtt érő; így nevezik azon korai körtefajt, mely a tavaszi árpával egyszerre szokott érni; van *búzaérő* és *rozsérő* nevű körte is« CzF. — nyilván ebből elhomályosult összetétel az »*árpári* alma: aratáskor érő, kellemes ízű, jó fajú savanyú alma« (csángó gyümölcsnevek közt Nyr. 7:382); — »a baromfi közül a *rózsahulló* a legjobb« (Enying vidékén hallottam, s kérdésemre így magyarázták: »akit rózsahullás-kor ültetnek«, tehát még az előbbieknél is pregnánsabb, mert a hullás csakis a rózsára vonatkozik, a baromfira nem).

mennyütő kő (Murm., GyöngySz. NySz): mennykő, tkp. az a kő, amellyel a *menny üt* (vö. »fulmen: *meny-eütes*, fulminare: *meny-eüt*«, így vonta el Verancsics a *mennyütő*ből s *mennyütés*ből a *mennyüt* igét, mint a *mennydörgés*ből lett *mennydörög*); *mennydörgő mennykő;* — *harangütő óra* (17. sz.-i Csízió, Nyr. 29:257): 'olyan óra, amelynek harangja üt'; — »nem illettek engöm de még csak *egy fenyeëvő* szóvâ söm: nem mondták, hogy egyen meg a fene« MTsz.

keresztjáró napok (NySz. *járó* és *nap* alatt; »dies supplicationum: *kőrezt iaro*« Murm.; »*keresztjáróba epistola*« DöbrK. 333): amikor kereszttel járnak, de tkp. amikor a kereszt jár[1]; *teke játszó hely* (17. száz. NySz.), ahol tekével játszanak, de talán így is lehet magyarázni: ahol a teke játszik; szintúgy az Aranynál előkerülő *szava-játszót* (»a templomnak egy nem szavajátszó őre« Sz. László; »szavajátszó ember« Nép, Lehr: Toldi estéje 277); vö. Nyr. 4:387.

[1] Hasonló, de kétes magyarázatú kifejezés: »Zenyerben kelth *kereztfekw chyetertek nap* vtan zonbaton, anno 1556« LevT. 1:185. (Melich J. Szláv jöv. 2:333. nem említi sem ezt, sem a *keresztjáró napokat.*)

vére hulló fű: chelidonia NySz; *magva-váló szilva* MTsz. — *a végehosszanemszakadó rónán*, Jók. Eppur si muove[1] 4:60; — *színemenős* a. m. színehagyó CzF. *kezeragadós* a. m. enyveskezű, tolvaj Nyr. 2:476; *sisakingós* Hektor, Szabó I. Ilias.

Tehető igékből: *szava-hihető* (a 16. sz. óta, NySz), akinek a szava hihető, hitelt érdemlő (de keletkezhetett a *nagy-ehető*-féle tárgyas szerkezetek mintájára; vö. még *szava-hitt* ember NySz); *szava-bévehető:* szavahihető, Szék. MTsz.; — *haszna-vehető* (a NySz-ban nincs meg); »a többi nem volt igen *hasznavehető*« (Prónay I. levele Kaz. L. 1:95); vö. előbbi idézeteink közt: *két ökör megszántható mező.* — »Messziről, csak *lélek-hallhatólag*, mély, csodás hang ébred, újra vesz« (Tompa: Éji kép).

A nyelvemlékeken kívül a rokon nyelvek is tanuskodnak e szerkezet régisége mellett (noha tudtomra még nem tárgyalta senki a rokon nyelveknek ez érdekes jelenségeit). Megtaláljuk pl. a vogulban, osztjákban és votjákban. Íme néhány példa:

Vogul: *uj ľäľèp saw ṅol* szó szerint 'állat álló sok földfok' = sok földfok, amelyen állatok állnak, Munkácsi: Vogul népköltési gyüjt. 3:293; *putiŋ qwpä, nuliŋ qwpä saw jä* 'jégvize omló, árvize omló sok patak' uo. 3:324; *ērγä lakwèp ēkwä* 'éneke folyó asszony' azaz folyékony énekű uo. 4:20; *vās nąpmiŋ χąt χōŋχélt ūnle'im, lunt nąpmiŋ sāt χōŋχèlt ūnle'im* 'vadréce bukdácsoló hat folyócskát lakom, lúd bukdácsoló hét folyócskát lakom' Munk. Vogul nyelvj. 50 (hasonló példa a 81. lapon); *nan ūnlénė nājiŋ kwol sämännė... minän* 'a magatok lakó istenasszonyos házatok szögletébe... menjetek' stb. 56.

Osztják: »*χąr kilvį ālәŋ soj ālәŋ killem*, rénbika kelő reggeli zajra ím fölkelek« stb. (Pápay: Osztj. népk. gy. 77); *As-patta iki* 'Ob-befagyó-hónap' (vö. magyar példáink közt: *nap-szökő hó*).

Votják: *koṅį-bįźon vugalti koškom, śala-śupson surdäti koškom, dukła-lobdžon vįr-jįlti koškom* 'evet-futó buckáson megyünk, császármadár-szopogató nyíresen m., fajd-röpködő domb tetején m.' Munkácsi: Votják népköltési hagy. 256 (hasonló szerkezetű változata NyK. 17:288; más példák V. n. h. 257); — a votjákban még ilyen szabadon szerkesztve is: *koṅį-ka bįźon vugaljostid kuškol-burjod-kä*, szó sz. 'evet-ha-futó buckásokon keresel-válogatsz-ha' = ha evetfutó buckásokon keresel, uo. 318 (több példa is).

Tudjuk, hogy nem csak a folyó cselekvés igeneve szerepel ilyen alanyi összetételekben, hanem a *-tt*-képzős igenév is az *esze-veszett, ügye-fogyott, ina-szakadt*-féle kapcsolatokban; valamint *vére-hulló* = aminek vére hull, épúgy pl. *foga-hullott* (senex edentatus 1653.

Erd. Múz. 1901. 39) = akinek elhullott a foga. Továbbá a *szél-ütött* és *hideg-vette*-félékben (= akit a szél megütött, a hideg megvett). Aztán az olyan tagadók, minők: *haszna-vehetetlen* (»*haszon-vétlenül* v. *hasznavétlenül*« MNyelvészet 6:330), *vége-láthatatlan*, »*egy könyve-esetlen* száraz szemmel vala« RMK. 2:47, »ő kegyelme sem tírheti *kenve esetlen*« Nádasdy Lev. 130. Végre azok, melyeknek utótagja melléknév: *felemás*, »*szava-foganatos* ember« (Erdély és a porta 96) stb. Ezekről ezúttal nem szólok (l. Nyr, 4:437—441), csak azt említem, hogy valamikor ezeknek is sokkal nagyobb divatjuk volt, és hogy valamennyinek van megfelelője a rokon nyelvekben is.[1] A vogul szórul szóra azt mondja, hogy 'hegyetörött vas' (NyK. 26:187), az osztják: 'fája-megnőtt erdő', a votják: 'kéz-aszott ember' (a MünchK-ben *keze-aszott ember*, l. Nyr. 4:437); a vogul s az osztják: 'vége-ér(het)etlen város', 'állatéretlen messze föld' (ahová még az állat sem ér el, NyK. 25:222, 30:454), a votják: 'holló-áthatolatlan fekete erdő' (Munk. Votj. népk. 258); végre a vogul: 'torka-hangos ember' (Nyr. 4:438), 'keze-ügyes nő' (NyK. 26:187), az osztják: 'földje-magas erdő' (Pápay: Osztj. népk. 76), osztj. és finn 'szem-fél' azaz félszemű (Castrén: Ostj. Spr. 95) stb.

III.

Azt a szerkezetet, melyben az *-ó ő*-képzős igenévhez szorosan csatlakozik egy megelőző főnév, mai napság rendesen csak egyféle jelentésben szoktuk használni: tárgyi viszony jelölésére, pl. *dolog-bíró ember* = aki a dolgot bírja, *szív-szaggató sikoltás* = amely szívünket szaggatja. De ez a szerkezet is sokkal gyakoribb és sokkal szabadabb volt régibb nyelvünkben. Egészen rendesen használták olyan esetekben is, amelyekben újabb nyelvünk vagy egyáltalán nem, vagy csak egyes állandó kifejezésekben őrizte meg. Így:

1. Ma is él még egy-két ilyen személyragos kifejezés: *színe-hagyó*, *szava-tartó*, de régi irodalmunkban minden lépten-nyomon találkozunk efféle kapcsolatokkal: »tisztessége minden *idvessége kévánó* léleknek azt vallani« ÉrdyK. 160; megvénhettem és nem láttam igazat . . . *eledele keresőt*: quaerens panem Kulcsár K. 88; *ura áruló*, Melius: SzJán. 59; *huga-ölő*: sororicida, Calep.; egy *attyafia meg ölő* gyilkos, Telegdi: Evang. 3:292; *ura-szerető*:

[1] A törökben is *bašï-bozuk* szó sz. 'feje-romlott', *gözü-šašï* 'szeme kancsal' stb. Vö. Kúnos: Oszm. Nyelvkönyv 326.

philodespotus MA., Gyarm. Nyelvm. 1:306; *gondja-viselő* KCsipk. Bibl.; *kamva-vévő* uo. IV. Móz. 4:9 (így Károlyi stb. l. NySz); vagyon 4 *gyertia kama ueueo* Radv. Csal., NySz; *ágya-gyalázó* Zrinyi 11:26; *ura gyalázó* asszony Szatm. HCent. 144; *farka csóváló eb* Megy. 3Jaj 2:62; *hiti-szegők* az pápisták Pázm. Öt levél 111, 161; *marka pökő* NySz; *szava-tudó* a. m. ékesszóló, Haller J. és Fal., l. NySz; *vétke valló* Fal.; *kedve töltő kényesség* Fal.; *teste gyengéltető*, lágy puhasággal kényeskedő asszony Fal. 196; az ilyen *adósságavallót* és a fizetéshez készülőt meg szokták várni . . . uo. 289; nyughatatlan, *kedveváltoztató* (a szerencse) uo. 292; — újabb népnyelvi példák: *agyafúvó* (dühös), *lábafenő*, *nyakavágó híd*, *szájatátó* (ezeket Nyr. 4:387 idéztem); az újabb irodalomból: *eszebíró ember*, Ellenőr 9:246; *szavaálló ember*, Dóczi: Faust (családi kiad. 67; a *szavatartó* változata); *bűne-bánó*, Greguss Gy. Luziád. 34.[1]

2. A régiségben gyakran többesszámú főnév függ az igenévtől: két meddői, kik *ajtók tartók* valának: qui janitores erant, BécsiK. Eszter 2:21; az hadakozó, bajvívó, *várak-*, *városok-rontó* magyar vitézök, Tin. 3; *házasság és eledelek tiltó* eretnekség, Matkó: BCsák. 26; *a mindenek látó isten* Pázm. LuthV. 433; néha azzal gyűlölteték, hogy ország-háborító, *pártolkodások-szerző* Pázm. Préd. 52; *lelkek dögöstő métely* GKat. Titk. 15; »Putiphart némelyek a Pharao szakácsinak és a *barmok le vágók* előttök járójának ítélték lenni«, Tyukodi: József patr. 112; »*elmék-megvesztegető* nevem volt tőle« Bethl: Élet. 198.

3. Érdekes, hogy régente ennek a személyragos főnévnek még birtokos jelzője is lehetett, s ezáltal ilyen kifejezések keletkeztek: ki mindeneknek ura, ki *ő neve viselőket* mennyországgal elégejthet, Kat.-leg. 3222; Úrnak minden útai irgalmasság *ű hagyása és vallása tëvék*nek: requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus KulcsárK. 46[2]; *város gondja viselő tiszttartó:* aedilis Murm.; *eb füle maró légy:* ricinus uo. és Szikszai Nom.; *isten igéje hirdető* papság, Sztárai; *mindeneknek haja borzasztó* csudálkozás, Tolnai: Víg. 270; *Isten neve valló ember* Sylv. UjT. 2:167; gyűlölte ő azokat *az nagy Isten beszéde utálókat* RMK. 6:210; *Isten igéje hirdető* prédikátor Beythe: Epist. 233; *isten háza ganéló papok*, *isten szőlője pusztító vadkanok*, Melius: SzJán. 432; Jesua, zsidóul megváltó, *idvösségünk ára fizető*, Melius: Préd. 163; egy kalán [-fúró] vagy *hordó aknája fúró* 1638. OklSz.: a Liber Concordiae, mely ez alatt az *igaz tábor jele vesztő* név alatt Liber Discordiae volt, Balásfi T., id. Nyr. 3:406; *egy igen maga kedve kereső dáma:* grand' amica del commodo, Fal. 79.

4. Még sokkal gyakrabban volt az igenév előtti főnévnek melléknévi jelzője: *idegen isten imádók* (akik idegen istent

[1] Más-személyű előrésszel: *lelketek vesztő*, Balásfi, id. Nyr. 3:406; te Thökölly, *hazánk-pusztító*, Thaly: Adal. 1:175; derék, *szavadtartó* ember, Győry V. Don Quij. 37; sem apám, sem anyám, sem *gondom viselő* NépkGy. 3:15.

[2] Más személyű névmással: légy *én szómszóló* ThewrK. 306; *mi szónk szóló:* advocata nostra DomK. 274.

imádnak): idololatrae JordK. 929; »*egy napelő lelkűb allat*«, olv. *egy nap élő lelkös állat:* hemerobius Murm. 133 (így Arany J. Arist. Felhők 224. v., vö. ném. *Eintagsfliege*); *szomoruorcamutatók* ne legyetek Sylv. UjT. 1:10; *200 forint érő* lovat kér LevT. 1:223; *1600 mázsa arany érő* MA. SB. 262 (l. *érő* NySz); *ezüst, arany és efféle drága szerszám tartó* edény: abax, Calep.; *az új hit reszelő* atyafiak, Pázm. Kal. 86; ezek alatt *a szomszéd országok emésztő* hadak alatt az török sem mulatá dolgát, uo. 437; *az emberi csontok mezteleníto* s agykoponyák koppasztó helyen, GKat.; az ilyen *új hit-faragó* predikátorok, Tasi: Feukt. 6; amaz *vélle egy só évő* társa az ördög, Balásfi: Csepr. isk. 388; és tőn *három nap járó* földnyi közt, KCsipk. I. Móz. 30:36; *tiszta élet szerető* emberek, MonOkm. 23:147; így lehetsz *jó példa adó* másoknak, Nógr. Idv. 72; *mással azon egy személy kérők* és *egy leány szeretők*, Com. Jan. 116; ritkán találkoznak *magok elméjétől új munka szerző* emberek, Hall. Paizs, előb. 3; az övökben *szőlő és egyéb gyümölcsfák nyesegető* horgas kés volt vonva, Hall. HHist. 2:338; mert miként Phosphorus az hajnalemelő, a több csillagok közt fényesebben fénylő, így az *egyebeknél több szépség viselő*, Gyöngy. MV. 2:289; ne tartsanak gyáva *sok szó fecsegőnek*, Orczy KöltH. 44; búval vagyok bővelkedő, *sok nyomoruság szenvedő* (régi népdal) Ethn. 11:418; Achselträger, *kétfél-ámító*, praevaricator, Márton Szót.; *jóhír-mondó*, Arany: Arist. Lovagok 568. v. »*sok nép'-ismerő*« Dóczi: Széchy M. 117.

5. Előkerülnek ilyen tagadó szerkezetek is: minden *gyümölcs nem termő* fa kivágatik, Lépes: PTük. 126; egy darabig játszánk *seb nem ütő* szerrel, Arany J.; a *haragnemtartó* Isten, Jók. Vadon vir.[1] 2:38; *háznemtartó* fiatal ember, Baksay: Jáhel; — személyraggal: *hasa-nem-néző:* désintéressé, Kaz. Munk. 1:127.

6. Ma is mondjuk egy-két névmással: *a-mondó* vagyok, *mi-tévő* legyek; de régente ezeknek is sokkal nagyobb volt a divatjuk, s kivált a *maga* névmás volt gyakori az igenevek előtt. Példák: amit parancsolsz, *a tévő* leszek, Fal. 59, 820; ha *e tévő* leszek, s társaim megsajdítják: kiszidnak a világból, uo. 287, 592; *avvalló* vagyok MTsz. (az-valló vagyok, azt vallom); én mégis *a hivő* vagyok, hogy . . . (Term. Közl. 1892, 332); — tégy szert reá, szükségedben jó tüköröd lészen, melyben megláthatod, *mihagyó, mitevő* légy, Fal. 440; — az ő testek mintegy öntött paizsok egybeszövettek *egy más nyomkodó* héjakkal, Kulcsár: Evang. 221; *egymás szeretők*, Balassa B. 230; éljetek *egymás vigasztaló* igaz szívességben, Fal. 901; — ma is mondjuk: *mindenható, mindentudó;* régente azt is mondták: *minden-gyógyító* fű: panacea, Com. Jan. (NySz); vagyok alázatos és *semmi-tudó*, EhrK. (több példa NySz); mint vetkőztette le Numa *semmi hivőségét* Rómának, Vitk. Munk. 1:111; — a *maga* névmással való kapcsolatok pl. a NySz-ban: *maga-bíró, maga-hányó* és *maga-vető, maga-mutató* és *-mutogató, maga-óvó, maga-őrző, maga-szépegető, maga-szerető, maga-tartóztató, maga-türtető, maga-viselő* (»becsületes méltósággal maga viselő: gravis« Com. Jan. 184); igekötővel: *maga-megalázó, maga-megtartóztató;* — »*maga-vádoló* tolvaj«

PozsK. 6; s ma is él még a Székelyföldön a *maga-kelletŏ* és *maga-vetŏ* (MTsz).

7. Végre a ma is élő *nagy-ehető*, és *nagy-ható* társai: én vagyok a *nagytűrhető* isten, MA. Bibl. előb. 1; *hosszu-tűrhető* MA. Scult.; »csoda *nagy-tehető* volt szava« Révai M., Figyelő (Abafi) 9:3; *nagy-tehető*, *minden-tehető* (vö. *nagyható* NySz és *minden-ható*), *elég-tehető*, *jó-tehető*, *dolog-tehető*, *semmi-tehető*, mindezek a NySz-ban; *minden-tehető* még Vitk. Munk. 3:116; a quinta essentia az orvosságban *több-tehető* [hathatósabb], mintsem a nagy keverék, Fal. 419; ott lakik a Palkó *nagytehető* bátyja, Csepreghy Ferenc (és Nép, Pest m.); *nagy-kiáltható*, Kisviczay: Adag. 491; — *hajó-viselhető:* navigabilis, naviger MA.; *maga-menthető* lészen-é? Toln. Vig. 11; az eretnekek *magok-menthetők*, GKat. Titk. 5 (szintúgy *maga-menthetetlen* s több efféle, l. NySz); — *kenyere-megkereshető* állapotra tett szert (Háromszék) Nyr. 2:523; a magyar hallgató, nem *sok szó fogható* 1770. Kolumbán Gy. Vida György 5; *írás nem olvasható* ember vagyok, Zvon. Post. 2:210. SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGENSZERŰSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁBAN.

B) Németességek.

A magyar relatív szerkezetekre a latin után a német nyelvnek volt legnagyobb hatása. E hatások nagyobb részét úgy kell érteni, hogy ezek tulajdonkép latin-német hatások. De mivel bizonyos latinosságok a német nyelvben terjedtek el először nagy mértékben, és csak azután a német nyelv hatása következtében a magyarban, — ezért beszélhetünk tisztán német hatásról is. Ámbár elismerjük, hogy a német nyelv korántsem hatott e tekintetben nyelvünkre oly nagy mértékben, mint a latin, a káros befolyás mégis megtörtént, s nyomaival a mai nyelvben is elég sűrűn találkozunk.

Itt is bizonyos alcsoportokat veszünk fel, amelyeken belül a német nyelvnek a magyar relatív szerkezetekre való hatását fogjuk vizsgálni. Az alcsoportok ezek lesznek: *a)* A mutató névmásnak a főmondatból való elhagyása; *b)* A főmondat jelzett szavának megismétlése; *c)* A vonatkozó mondatoknak a főmondatokba való betoldása; *d)* A német szerkezet lefordítása; *e)* Szórendi németesség.

a) *A mutató névmásnak a főmondatból való elhagyása.* Jellemző a magyar nyelvre, hogy valahányszor a jelző mondat a főmondatbeli jelzett szónak, személynek vagy dolognak valamely ismeretlen vagy lényeges jegyét fejezi ki, ezt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban alkalmazott hangsúlyos mutató

[1] Simonyi: Helyes magyarság 51.

névmással (az, oly, olyan).[1] A nyelvújítás óta azonban sokszor találkozunk azzal a kirívó németességgel, hogy elhagyják a mutató névmást, s csak névelőt (*a, az, egy*), vagy határozatlan névmást alkalmaznak, vagy éppen csupaszon hagyják a főnevet.

Példák: Közös iskoláknak neveztettek, melyekben különböző vallású tanítók tanítják a kezeik alá bízott ifjuságot (e h. közös iskoláknak neveztettek azok,)... (Kaz. P. e. 141). Dolgoknál, melyek a kedély birodalmába vágnak, nem szeretek játékszini szereplést látni (e h. oly dolgokban, m... (Koss. Iratai 9. k.). A honvédelmi bizottság teljes lélekből osztozik az érzelmekben, miket Szemere kormánybiztos s bizottmányi tag föntebbi sorokban kifejezett (Huszárhumor, összegy. egy rokk. husz., 8). Szinházak, amelyek szubvencióból tartatnak fenn, soha... termékeny életet nem élhetnek (e h. oly szinházak, amelyek... (B. H. 1891. IX. 17. 9). Ami a nemzet szívében hosszú éveken, évtizedeken, századokon át mint fájdalmas és izzó vágy égett, hangot adott és valóságra váltja a királyi akarat (e h. annak hangot adott...) (E. U. 1904, IV. 29. 1). A lift, ez a pompás, kényelmes emelőszerszám, amely bennünket a negyedik emeletre szállít, Amérikában még a huszadikra is — nagyszerű dolog, csakhogy nehéz a gondolattól megszabadulni, hogy le is szakadhat (e h. attól a gondolattól m., hogy... (P. H. 1905. II. 12. 33).

Mindezekben a példákban sérti a magyar ember fülét a főmondatbeli mutató névmásnak elhagyása. A németes szerkezet, amelybe meg a latinból került bele ez a sajátság, teljesen érezteti idegenszerű hatását. Ugyan régibb íróinknál is olvasunk néha ilyen mondatokat, de ezek csak látszólag ilyenek, mert akkor még a mai *az* névmutató mutató névmás volt. Pl. Találkozunk vala Eszek urammal, ki meghozá az hírt, hogy Majláth uram Fogaras várát mikép erősíti vala (az hírt = azt a hírt). (Mindsz. Napl. 17. — Magy. Könyvt.) Megjöve az bizonyos hír, hogy... (az bizonyos hír = az a bizonyos hír). (U. o. 8.) Ma is mondjuk: az nap, mely egyértékű ezzel: azon napon.[1]

Hogy a mutató névmást mikor kell kitenni és mikor lehet elhagyni, arra nézve határozott szabályt nem lehet felállítani. Itt fontos szerepe van a nyelvérzéknek. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy olyankor, amikor a főmondatban megnevezett fogalommal valamely új dologra irányítjuk a figyelmet, melyet a relatív mondatban elégítünk ki, olyankor szükséges a főmondatban a mutató névmás. Pl. e mondatban: A katona, kinek minden veszélyre készen kell állni, edzett legyen — helyesen maradt el a főmondatból a mutató elem. Itt u. i. a mellékmondat a főmondat jelzett szavának, a katoná-nak értelmezője. Ellenben ebből a mondatból: A katona, ki mindjárt elhányja fegyverét, vigyázzon magára — már hibásan maradt el a mutató névmás. A főmondat jelzett szavával u. i. új dologra akarjuk irányítani

[1] A névmutató eredetéről l. Zolnai, Mondatt. búvárl. NyK. XXIII.

a figyelmet. Itt a mellékmondat már nem értelmező mondat, hanem valóságos jelző mondat.

Egészen más eset az, mikor egyáltalában semmi szükség nincs a mellékmondat tartalmának kiemelésére. Ilyenkor bátran elmaradhat a főmondatból a mutató névmás, sőt éppen az volna a hiba, ha kitennők.

Példák: Nem igaz, amit sokan állítanak, hogy a házasság sírja a szerelemnek (KisfK. Toll. J. II. r.). Maga csinálta az útját, maga a szekeret, melyen utazott, maga a házat, melyben pihenőre térhetett, maga a célt, mely felé tört (B. N. 1904. I. 28. 1). A t. Házban, úgy látszik, megvan a jó szándék arra, hogy pótolja, amit hónapokon át elmulasztott (B. N. 1904. III. 22. 2). Aztán egy asztal (t. i. volt a szobában), ami fölé a mestergerendáról függött le a bádogernyős petróleumlámpa (B. N. 1904. II. 21. 1). De abban a percben eldördült kezemben a pisztoly, amelynek a csövét a levegőbe emeltem (B. N. 1904. II. 25. 1)

Mindezekből a mondatokból helyesen maradt el a főmondatban a mutató névmás. De vannak más esetek, amikor ennek a mutató elemnek az elhagyása idegenszerüségszámba megy. A magyar ember u. i. szereti a főmondatban a határozatlan tárgyat, ha az más szóval nincs kifejezve, *az*-zal jelölni. Péld. Amit igér az ember, azt megteszi. Amit beszélek, az mind egy szálig igaz. Amit magamra vállalok, azt el is végzem böcsületesen stb. Igaz ugyan, hogy a nép nyelvében is találkozunk oly szólásokkal, amelyekből hiányzik a mutató *az*, jóllehet beszédünkben kitennők. Pl. Mit magad megtehetsz, másra ne bízd. Könnyü adni, ami nem kell. Nem mind arany, ami fénylik stb. De látni való, hogy ezek közmondások, amelyek bizonyos megállapodott formái egy nyelvnek. Rajtuk későbbi nyelvszokás sem változtat, hanem mint hagyományt megtartja őket úgy, amint vannak.

De nemcsak relatív mondatok előtt, hanem egyéb mellékmondatok előtt is, el szokták hibásan hagyni a mutató névmást. Így főnévi mondatok előtt pl. Pista mondta, hogy ma eljön hozzánk. Kérdezte tőlem, hogy mikor megyek haza. Különösen a városi beszédben hallhatók ilyenek. De a hírlapi nyelv se ártatlan e dologban. Pl. A lift .... nagyszerü dolog, csakhogy nehéz *a gondolattól* megszabadulni, hogy le is szakadhat. (P. H. 1905. II. 12. 33). Megtörtént, hogy egy ízben negyvenezer ember szorult egy kis helységbe és ott egy kis papirüzlettulajdonost ostromoltak *a kéréssel*, miképp juttathatnának hírt távollevő kedveseiknek. (B. H. 1905. III. 12. 38). (Mindkét pl.-ban roppant kirívó a mutató elem elhagyása.)

Sokszor a *hogy*-gyal kezdett jelző mondatok előtt is elmarad németesen a mutató névmás.[1] Ide tartoznak ezen eléggé nem hibáztatható szólások: Mutatja a körülmény, hogy ... (Beweist

[1] Simonyi: Helyes magyarság 52.

der Umstand, dass . . . e h. mutatja az a körülmény, hogy . . .) Vegyük az esetet, hogy . . . (Setzen wir den Fall, dass . . . e h. vegyük azt az esetet, hogy . . .) Felvetették a kérdést, hogy a bizottság tárgyalja az esetet (e h. felvetették azt a kérdést, hogy . . .) Sőt még célhatározó mondat előtt is elmarad néha németesen a mutató *azért*. Pl. Ő nem dolgozik, hogy jutalmat kapjon (e h. ő nem azért dolgozik, hogy jutalmat kapjon. — A mutató elem elhagyása itt nemcsak németes, hanem még az értelmet is megfordítja. Annak a mondatnak az értelme u. i. az, hogy a nemdolgozásból fog a jutalom származni.). Mindezen jelenségekben két nyelvnek, a magyarnak és németnek a szelleméről van szó. Vannak, akik a mutató elemnek az elhagyását a főmondatból finomabb, műveltebb beszédmódnak tartják. Csakhogy azok nem gondolják meg, hogy itt az illető nép eszejárásáról van szó. A magyaros nyelvérzék igen sok esetben kiteteti velünk a főmondatban a mutató névmást, mikor a németben nem teszik ki. De hát miért alkalmazkodjunk más nyelv eszejárásához?

b) *A főmondat jelzett szavának megismétlése.* A német irodalmi stílusnak egyik kedvelt szokása, hogy a megelőző mondat főnevét ismétlik mutató névmás helyett.[1] Pl. A szó a legkülönbféle alakításban és világításban jelenik meg . . . Világításban, mely tisztán mutatja jelentésének legfinomabb árnyalatait is (e h. olyanban, mely tisztán mutatja . . . .) (Nemz. isk. 1902. 10. sz. 7). A magyaros nyelvszokás nem él ily szerkezettel. Ilyféle esetben u. i. vagy mutató elemmel látjuk el a megismételt főnevet, főleg ha ki akarjuk emelni, vagy a már egyszer kitett főnevet nem ismételjük meg, hanem pusztán a mutató névmást használjuk helyette.

Ezzel a németes szerkezettel különösen újabban találkozunk részint a tudományos nyelvben, részint — s már sűrűbben — a hírlapi nyelvben. Sajnos, de való, hogy a magyar hírlapok ott, ahol valami idegenszerűségről van szó, szeretnek vezető szerepet játszani. És úgy vettük észre, hogy többnyire bizonyos szónokias cél elérésére élnek némelyek e németes szerkezettel. Csakhogy az ilyen célnak nem szabad a magyarosságot feláldozni. Tiltakozik ez ellen minden magyarosan gondolkodó embernek a nyelvérzéke.

Példák: Első formája a logikai gondolkodásnak az analitikai kapcsolat. Kapcsolat, mely analitikai motívumok útján jön létre (e h. olyan kapcsolat, mely . . .) (Egyet. előad.). Íme itt egy kép van előttünk; egy kép, mely talán a leghívebben tünteti fel a renaissance képzet- és érzésvilágát (e h. olyan kép, mely . . .) (Egyet. előad.). Hatalmas vihart nem igen keltettek a lelkemben. Vihart (e h. olyan vihart), amely az új megnyilatkozás, a régóta sejtett érzések hirtelen való és megdöbbentően igaz kifejezése nyomán keletkezik. Vihart (e h. olyant), amely addig nem látott világba való

[1] Simonyi: Helyes magyarság 51.

bepillantásra kél a szívekben ... (M. N. 1904. IX. 13. 1). Minden elhagyatott, nyomoruságos istenverte kicsi faluban van egy valaki, aki szerény szóval — méhe zümmögése is hangosabb annál — hirdeti azt a mi édes nyelvünket. Valaki (e h. egy oly valaki), aki tengersötétségnek közepette egy parányi mosolygó és melegítő sugarát terjeszti a világosságnak (B. N. 1904. X. 4. 4). A cél mindenütt egy: az állami akaratnak a parlamentben szuverén foganatú szervet létesíteni, szervet, mely a nép egyetemes érdekeit átérti, s a benne megszervezett nemzeti erőt ellenállhatatlanságánál fogva érvényesíti is. (A jelzett szó megismétlése szükségtelen és hibás.) (B. N. 1904. I. 21. 1.) Talentumos ember munkája, nem kész íróé, de íróé (de olyan íróé helyett), akiben megvan a megérzés és kifejezés adománya (B. H. 1904. XII. 15. 15).

c) *A vonatkozó mondatoknak a főmondatokba való betoldása.* A német stílusnak kedvelt formája, hogy szeret a főmondat két része közé mellékmondatot közbeszúrni. A betoldott mellékmondat többnyire relatív mondat, de sokszor más is. Ez az idegenszerű sajátság átment a magyarba is, jóllehet a magyaros nyelvérzék idegenkedik tőle. Ez természetes is. A magyar ember szereti az egyszerű, világos beszédet. Gondolatait nem annyira egymás alá, mint egymás mellé rendeli.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a stílus a németben eredeti sajátság. Csak a latinra, pl. Cicero stílusára kell gondolnunk, s mindjárt belátjuk, hogy ez a közbeszúrásos mondatszerkesztés a németbe a latinból ment át. De a mi nyelvünkre e tekintetben már a német hatott. Az irodalmi nyelven kívül nagy mértékben különösen a jogásznyelvben nyílik alkalmunk ezen németes szerkesztésben gyönyörködni.

Példák:[1] Oly szerződés, mely által valaki bizonyos iparág vagy egyéb foglalkozás folytathatásáról végkép lemond, semmis. (Helyesen: Semmis az oly szerződés, mellyel valaki . . .) Ha a hitelező a követeléssel egybekötött oly zálog, jelzálog vagy elsőbbségi jogról, amelyet még a kezesség elvállalása előtt szerzett, lemond, a kezes felszabadul annyiban, amennyiben ama jog által az 1242. §-hoz képest fedezetet nyert volna. (Helyesen: Ha a hitelező lemond a követeléssel egybekötött oly zálog, jelzálog, vagy elsőbbségi jogról, melyet még . . .) A hasznok, melyeket a terhelt mindaddig, míg késedelembe nem esik, a hagyománytárgyból húz, a hagyományost nem illetik. (Helyesen: A hagyományost nem illetik azok a hasznok, melyeket a terhelt a hagyománytárgyból addig húz, amíg késedelembe nem esik.)

Mindezen idézett mondatok hibásak részben azért, mert a mellékmondat beékelésével elaprózzák a főmondatot, részben pedig azért, mert az állítmány nagyon hátra van vetve a mondatban.

[1] Nyr. 30: 84. lapjáról. Reichard Zs. A Polg. Törv.-tervezet nyelve.

Az igeállítmánynak ilyen hátravetése akkor is hiba, ha a mellékmondat közbeékelése nélkül fordul elő.

Hibás a betoldott mondat, ha oly mondattagok közé van szúrva, amelyek maguk közt nem tűrnek semmit. Ilyen volna az, ha valaki mondatot toldana főnév és értelmezője közé, pl. Herkulest ki győzhetné le, a legyőzhetetlent? Vagy ha valaki a birtokos jelző és birtoka közé ékelne mondatot, pl. Azon ifjúnak, kit tegnap láttunk, szép magaviseletét megszerettem. Itt nem házszabálykérdésről van szó, hanem annak, amit eddig magyar parlamentárizmusnak neveztek, holott ritkán volt magyar és sohasem volt igazi parlamentárizmus, a végleges összeomlásáról. (B. N. 1904. XI. 29. 2.) Különösen hibás az ige összetett időinek egyes alkotórészei közé mondatot szúrni ilyformán: Meg fogom még ma azt a bizonyítványt, amelyre szükséged van, írni. Nem akartam azt a hírt, mely még megerősítésre vár, veled közölni.

Ezzel a közbeszúrásos stílussal részletesen foglalkozik Gyergyai Ferenc,[1] alaposan megrostálva ezt a németességet. Ő a szétszakításnak — bizonyára elrettentő példájául — még olyan esetet is fölhoz, amikor még a névutó is el van választva a hozzátartozó névszótól. Ime: Egyedül bővebb ösmerkedés s gyakorlat vezethet bizonyosabb tapintatú ügyességre a nyelvtan és szótár egész hiányzata — hála az égnek, hogy még ezeket nem koholták ki — mellett!

Néha találkozunk hibásan a mellékmondat két része közé közbeszúrt mondattal is.

Kisétálánk az ifjabb idegen társaságában, aki, éreztetni, hogy ő kicsoda, itt, idegen előtt jónak látta (Kaz. P. e. 189). Később a művelt Mednyánszky Bertába lett szerelmes, kinek, a fővároshoz közel, Gödöllőn lakván, többször kiment látogatására, s élvezetes órákat töltöttek együtt (Vahot J. Pet. él. és műv. 40). Mert kedve kitenni magát azért, mit szeret, kevésnek van, oda, hol legtöbb az erő, hajlanak. (Helyesen: Mert kevésnek van kedve kitenni magát azért, amit szeret, oda hajlanak, ahol legtöbb az erő.) A társadalomnak, melynek részei vagyunk, ártani olyan, mint a várost, melyben házat birunk, vakon fölgyújtani. (Helyesen: Ártani a társadalomnak, amelynek részei vagyunk, annyi, mint vakon fölgyújtani a várost, ahol házat birunk.)[2]

Mindezekben azt az idegenszerűséget hibáztattuk, hogy a közbeszúrt mondatok elaprózzák a főmondatot és az értelem rovására vannak. Ennek éppen ellentéte a túltömöttség, amellyel ismét a jogász nyelvben találkozunk.[3] A jogászok u. i. mindent, ami logikai tekintetben összetartozik, egy egységes mondatba szeretnek összesűríteni. A szertelen tömöttségből aztán értelemzavar támad.

[1] A magyar nyelv sajátságairól 113.
[2] A két utolsó példa Gyergyai id. h.-ről.
[3] Nyr. 25: 197. Simonyi.

Példák: Nyilván elévült illeték alapján történt zálogjogi bekebelezés mint érvénytelen a tkvi rendtartás 148. §-a alapján törlendő. (A jelzők hosszú láncolata homályossá teszi e mondatot, holott époly logikussá, azonfelül világossá lesz a mondat, ha a jelzőket külön mellékmondatba foglaljuk, s erre előre rámutatunk a hangsúlyos mutató névmással ily módon: Az olyan zálogjogi bekebelezés, mely nyilván elévült illeték alapján történt, törlendő, mint érvénytelen a tkvi rendt. 148. §-a alapján.) Az a körülmény, hogy felperesnőnek a házasság tartama alatt gyermeke nem született: felperes jelenlegi lakhelyénél fogva illetékes lelkésznek bizonyítványával igazolandó. (Világosabban: Az a körülmény, hogy a felperesnőnek házassága idején gyermeke nem született, azon lelkész bizonyítványával igazolandó, aki a felperesnek jelenlegi lakhelyén illetékes.) Az ítélet hozatala után csupán az illetékesség ellen emelt kifogást elvető határozat ellen is élhet jogorvoslattal alperes. (Helyesebben: Az ítélet hozatala után kereshet jogorvoslatot az alperes csupán ama határozat ellen is, mellyel a bíróság az illetékesség ellen emelt kifogást vetette el.)

d) *A német szerkezet lefordítása.* Az a németes szerkezet, amiről itt szó lesz, a *valaki, aki*-féle, amely a magyaros *az, aki, olyan, aki* helyett fordul elő. Ez tulajdonképpen abba a csoportba tartozik, mikor a főmondatból a relatív mondat előtt hiányzik a mutató névmás, s vagy határozatlan névmutató, vagy határozatlan névmás áll helyette, vagy pedig egészen csupaszon, névmutató nélkül hagyják a jelzett szót. Azonban mégis külön említjük itt e szerkezetet és pedig azért, hogy annál jobban kitünjék idegenszerűsége. Ez a *valaki, aki*-féle szerkesztés u. i. teljesen a német *einer, der*-féle szerkezet szolgai utánzása olyankor, amikor a magyaros nyelvérzék okvetlen mutató névmást kíván a főmondatba. Még ha a határozatlan *valaki* előtt ott az *oly* mutató névmás, még menthető e szerkezet, ámbár akkor is magyarosabb tisztán mutató névmást használni; ha azonban a határozatlan névmás magában áll, feltétlenül hibáztatnunk kell az ilyen mondatszerkesztést.

Példák: Szabolcs olyan arcot csinált, mint valaki, akinek valami nincs inyére. (Herczeg F. Szabolcs h. 53. wie einer, dem . . ., helyesen: mint az, akinek v. n. i.) Valaki, aki tengersötétségnek közepette egy parányi mosolygó és melegítő sugarát terjeszti a világosságnak (e h. oly valaki, aki . . .) (B. N. 1904. X. 4. 4). Valaki, aki az élet örömeit lenézi, aszkéta életet él (e h. az, aki . . ., vagy: az olyan ember, aki . . .) (Közbesz.-ből). Tehát nem mondhatjuk, hogy valaki, aki mikor írt, a nemzetnek összes művelt köreit tartotta szem előtt, nem írhatott latinul (e h. . . . hogy az az író, aki mikor írt . . .) (Egyet. előad.)

e) *Szórendi németesség.* A mellékmondatok szerkesztésében, közelebbről a relatív mondatszerkesztésben, a művelt magyar nyelvben elterjedt szórendi germanizmus, hogy a mellékmondat

igéjét némelyek legvégül helyezik el.[1] Különösen olyan mondatokban tűnik fel e hiba, amelyekben összetett igenév (infinitivus vagy participium) áll. Ez a germanizmus különösen Kazinczy fordításai nyomán terjedt el s a mai nyelvben is gyakori hiba.

Példák: A víg nép mindent megtesz, amit néki megtenni kell (e h. meg kell tennie; az eredetiben: Ein fröhliches Volk thut alles, was es zu thun hat). (Kaz. az id. h.-ről.) Aki a természet vendégségét megemészteni akarja (e h. meg akarja emészteni; der das ganze Gastmahl der Natur verschlingen will). (U. o.)

A mai nyelvből: ... a párt lelkesen üdvözli Tisza István miniszterelnököt és elismerését fejezi ki államférfiúi éleslátásáért, mellyel a parlamenti anarkiát megszüntetni és az obstrukciót megzabolázni iparkodik (e h. mellyel iparkodik a parlamenti ...) (B. N. 1904. XI. 29. 5.) És t. barátaim, akkor megint visszatérünk oda, ahol ma állunk ... de kizárólag emellett kifejtendő küzdelmünket összekapcsoljuk ama nagy nemzeti érdekért folytatott küzdelemmel, amelyet az egyesült ellenzék törhetetlen kitartással megvédeni elszánva van (e h. amelyet az egyesült ellenzék el van szánva t. k. m.) (B. H. 1905. I. 2. 6).

Ez a szórendi germanizmus gyakori a *hogy*-os mondatokban is:

Felhívjuk mindazokat, akik a tandíjügyben érdekelve vannak, hogy ma d. e. a XI. sz. teremben összegyűlni szíveskedjenek (e h. hogy szíveskedjenek ma d. e. ... összegyűlni). (Hirdetmény.) A Nemzeti Szalón igazgatósága ez úton is felkéri azokat a műbarátokat, akiknek birtokában Szinnyei-Merse Pálnak festményei vagy vázlatai vannak, hogy azokat a kiállítás céljaira átengedni s ebbeli szándékukat az igazgatóságnál bejelenteni szíveskedjenek. (Itt kétszeres németesség is van: az *azokat* kitétele és a szórend. Helyesen: hogy szíveskedjenek a kiállítás céljaira átengedni ...) (Az Ujság 1904. XII. 18. 16.)

A németben szórendi szabály, hogy a mellékmondatban az ige mindig legvégül áll, s épp olyan szabály, hogy az összetett igenevek elválaszthatatlanok. A magyar nyelvben ellenben sem az igének nem kell a mondat végén állni, sem az összetett igenévnek nem kell együttmaradni. A mellékmondat és a főmondat szórendje között a magyarban nincs különbség, s innen van, hogy a szóban forgó hibát újabban, különösen a jogásznyelvben még a főmondatokba is átviszik.[2]

Példák: Alperest a kereseti ingatlanságok viszabocsátására végrehajtás terhe mellett kötelezni s ebből folyólag viszonkeresetével elutasítani kellett. (Helyesen: az alperest a ker. ingatlanságok visszabocsátására kötelezni kellett végrehajtás terhe alatt, s ezzel kapcso-

[1] Nyr. 25: 195. Simonyi: A jogásznyelvről.
[2] Nyr. 25: 196. Simonyi.

latban viszonkeresetével el kellett utasítani. (Id. h.) A viszonkeresetileg érvényesített követelésre nézve . . . biztosítási végrehajtás elrendelhető. (Helyesen: elrendelhető a biztosítási végrehajtás, vagy: biztosítási végrehajtást rendelhetni el.) (U. o.) Felperes keresetének a másodbírói ítélet megváltoztatásával helyt adni kellett (e h. helyt kellett adni). (U. o.) Vádlott fegyházbüntetése hat évre leszállíttatik (helyesen: leszállíttatik hat évre, vagy: hat évre szállíttatik le.) (U. o.)[1]

*

Mielőtt az idegenszerűségek tárgyalását berekesztenők, még két e körbe tartozó szerkezetről kell röviden megemlékeznünk. Mindkettő eredetileg idegenszerű volt, de ma már teljesen meghonosodott. Az egyik törökös, a másik szlávos szerkezet.

A kérdő és határozatlan névmások személyragozását, mely a régi nyelvben sokkal gyakoribb volt, mint a maiban, talán török hatásnak lehet tulajdonítani.[2] Ez azonban nincs eldöntve. Pl. mid van? semmim sincs; ha volna valamink; kije van? tü kitek (melyiktek) toldhat ő állapotjához egy sengnét? (MünchK. 24). De mie vagyon az igazságnak a gondviseléssel (Illy. Préd. I. 28). V. ö. oszmanli: *nen-var?* mi bajod? szószerint: mid van? *ne-me lazim?*, *ne-mize lazim?* mire való? szószerint: mimre kell? minkre kell? *kimimiz*, némelyikünk; szószerint kink.) De megvan e sajátság a finn-ugorságban is.[3]

Hunyadi József[4] felteszi, hogy eredetileg csak a 3. személyü rag járult a névmáshoz, később analógiával a többi is.

A másik szerkezet eredetileg szlávos s ily példákban találkozunk vele: Nincs mit tegyen; nincs mit egyék. Ma inkább így mondjuk: Nincs mit tennie, nincs mit ennie. De már a régi magyar nyelvben is mindkét szerkezet előfordul.

GALAMBOS DEZSŐ.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

Hasonuláson azt a jelenséget értjük, mikor valamely hang képzésének egyes vagy összes tényezői módosulnak a közvetlen mellette vagy hozzá közelálló hang képzésének hatása alatt.

A beszéd hangjai a beszédszerveknek rendkívül összetett mozgásából keletkeznek; mikor azonban egy hangot kiejtettünk, az artikuláló beszédszervek nem térnek vissza valamennyien a nyugalmi helyzetbe, hanem mindegyik a lehető legrövidebb úton

[1] E példákban németes a névmutató elhagyása is. Magyarosan nem: Felperes keresete, hanem: A felperes keresete, nem: Vádlott büntetése, hanem: A vádlott b. Különösen a jogász- és hivatalos stílusban gyakori e hiba. Vö. Nyr. 34: 97: De megvan sajnos, egyebütt is, a tudományos nyelvben és a közélet nyelvében. Vö. Nyr. 34: 208.

[2] Simonyi: A magyar ny. 1: 131.

[3] Nyr. 25: 17. Munkácsi.

[4] A névmások jelent. és mondatbeli szerepe, 28.

a következő hangnak megfelelő helyzetet foglalja el. Ha tehát két szomszédos hangnak artikulációjában valamely beszédszervnek ugyanaz a szerepe van, akkor ez a szerv a két hang közötti átmenetnél nem változtatja helyét. Az *mb* hangkapcsolatban pl. az *m* után nem nyitjuk szét az ajkakat, szóval nem hozzuk nyugalmi helyzetbe őket, hanem zárva hagyjuk, mivel a következő *b* hangot is ajakzárással ejtjük, az átmenetnél tehát csak az orrüreget zárjuk el, a többi beszédszervek nyugalomban maradnak.

De nemcsak két hang közötti átmenetnél tartjuk meg az artikulációnak azon tényezőit, amelyek mind a kettőben megvannak, hanem már az első hang képzése alatt azokat a beszédszerveket, amelyeknek e hang képzésénél nincs szerepük, olyan vagy legalább megközelítőleg olyan állásba hozzuk, amilyet a következő hang ejtésénél el kell foglalniok. Az *aba* szó ejtésénél pl. a nyelv, amíg a *b* hangot ejtjük, nyugalomban van; ha ellenben ezt a szót ejtjük: *ablak*, a nyelv hegye felemelkedik már akkor, mikor az ajkak a *b* ejtéséhez zárulnak, úgy, hogy a zár megnyilásakor kitóduló levegő már az *l*-nek megfelelő helyzetben találja a felső fogsor mögött. A *b* hang képzéséhez itt tehát egy új tényező járult, s ezt a tényezőt a következő hang képzéséből anticipálta.

Az *ül* szóban viszont az *l* egy előtte álló hangnak, az *ü*-nek képzéséből tart meg egy tényezőt legalább részben. Különösen feltűnő ez, ha összehasonlítjuk az *ül* szó *l*-jének a képzését a *nyíl* szóban ejtett *l*-ével.

Az első példa *(ablak)* a h á t r a h a t ó, a második az e l ő r e h a t ó h a s o n u l á s legelemibb megnyilatkozása, amely akusztikailag nem is észlelhető, csak fiziológiailag.[1]

[1] Megtartom az eddig általánosan használt *előreirányuló hasonulás* és *hátrairányuló hasonulás* kifejezéseket, bár nem szabatosak. Hasonuláson ugyanis az indukált hang változását értjük, az előreható és hátraható jelzők pedig csak az indukáló hang szempontjából állhatnak meg. Ha ezt az indukáló hangot tartjuk meg irányadónak, akkor is előreható és hátraható h a s o n í t á s r ó l kell beszélnünk, mert az indukáló hang nem hasonul előre és hátra, hanem hozzá hasonul az előtte vagy mögötte levő hang.

Mivel különösen a magyarban az indukáló hangnak a minősége a fontosabb, helyesebbnek tartanám e hangváltozás nevét ennek a szempontjából megválasztani; szabatosabbak is volnának az *azval* > *avval*-féle hangváltozások jelölésére az *előreirányuló hasonulás*, vagy *előrehasonulás*, az ilyenekére pedig, mint *azval* > *azzal*, a *hátrairányuló hasonulás* vagy *hátrahasonulás* elnevezések. Megjegyzem, hogy Jespersen is az utóbbiaknak megfelelő »vorgreifende Assimilation« és »verweilende Assimilation« műszókat ajánlja. (Jespersen: Lehrbuch der Phonetik 1904, 164. l.)

Természetesen nemcsak új tényezőket vehet fel valamely hang artikulációja a következő hang hatása alatt, hanem el is hagyhat a meglevőkből. A *hagyta* szónak (köznyelvi) ejtésénél az első *a* után felemeljük a nyelv hátát, de utána rögtön leeresztjük, úgyhogy explózió csak a nyelv hegye és az alveolák között történik. A *gy* hang képzése azonban, noha a palatális explózió elmarad, egészen tisztán kivehető az *a* hangban, amelynek rezonáló ürege a nyelv hátának felemelésével szükül, tehát a szó majdnem úgy hangzik, mintha *haitta*-t ejtenénk.

A nyelvjárások legnagyobb része már most a nyelv hátának ezt az artikulációját teljesen elhagyja, és az első *a* után mindjárt a nyelv hegyét emelik fel, tehát így ejtik az említett szót: *hatta*. Itt már akusztikailag is észlelhető az artikuláció megváltozása és így van ez a hasonulások legtöbb esetében: nemcsak olyan tényezőket tartunk meg, vagy anticipálunk az indukáló hang artikulációjából, amelyek az indukált hangot akusztikailag nem módosítják, hanem az akusztikai változásokra való tekintet nélkül mindaddig közelítjük az érintkező két hang artikulációját, amíg az új hangkapcsolat szokatlanságával az érthetőséget nem veszélyeztetjük. (Vö. Gabelentz, Sprachwiss. 192—5.)

Általában három tényezőtől függ, hogy két egymás mellé kerülő hang hasonul-e vagy nem.

1. Az indukált hang minőségétől; pl. az orrhangok gyakrabban hasonulnak, mint az explozív mássalhangzók.

2. A beszélők artikuláló szerveinek fiziológiai alkotásától (Artikulationsbasis). Ez az alapja annak, hogy ugyanazon hangkapcsolat különbözőképen hasonul a különböző nyelvjárásokban.

3. A beszédütem gyorsasága. A kultúra fejlődésével a képzetek gyorsabban kapcsolódnak s ennek megfelelően a beszélőszervek működése is élénkebb lesz.

A beszédütem élénkülésének nyomát találjuk a nyelvtörténetben. A régi nyelvben sokkal ritkábban hasonul két egymás mellé kerülő hang, mint a maiban. Így pl. legrégibb nyelvemlékeinkben nem hasonul az *az* szó *z*-je a következő mássalhangzóhoz: *oz gimils, oz chuz* (HB.), *az hews, az feleles, az kappu* (EhrK.) stb. Nem hasonul továbbá a többes első személyű *-juk, -jük* igerag megelőző *s, sz, z*-hez, mint a mai köznyelvben, pl. *yeywk* (1370-i nyelvemlék), *keressiec, megnezziők* stb. (vö. TMNy. 610—612). A mai nyelvben is olyan szavak hangjai hasonulnak legkönnyebben, amelyek igen gyakran fordulnak elő, amelyeket

tehát nem kell lassan, nyomatékkal ejtenünk, mert nem kell attól tartanunk, hogy félreértenek. (Erről még lesz szó.)

Végül megemlíthetjük még, hogy az irodalmi nyelvekben átlag kevesebb a hasonulások száma, mert ezeknek kiejtésében is útját állja a hangok hasonulásának a mindig konzervatív helyesírás.

Mivel a beszéd hangjai magánhangzók és mássalhangzók csoportjára oszlanak, négy fajtája van a hasonulásnak:

1. Magánhangzó hasonul magánhangzóhoz (illeszkedés);
2. » » mássalhangzóhoz (p. *sová~*);
3. Mássalhangzó » magánhangzóhoz (palóc: *ütyi*);
4. » » mássalhangzóhoz *(kalappal)*.

Ebben a dolgozatomban a hasonulásnak csak az utolsó fajtájával kívánok foglalkozni, tehát a mássalhangzóknak olyan változásaival, amelyeket valamely szomszédos mássalhangzó artikulációjának hatása alatt szenvednek. Nem terjeszkedem ki a távolbaható hasonulásra sem, amikor az indukáló és indukált hang nincs közvetlen egymás mellett pl. *csizma* > *csizsma*.

Legáltalánosabban a hasonulás jelenségeit két csoportba szokták osztani: előreható és hátraható hasonulásokra. Az előreható hasonulásnál az indukáló hang artikulációjának valamelyik, vagy minden tényezője az indukált hangban is megmarad, vagy az indukáló hangban meg nem levő artikulálási tényezők az indukált hangból is elmaradnak pl. *kalappal, ötfen (ötven* h.). A hátraható hasonulásnál viszont anticipálunk az indukált hangba új artikulálási tényezőket a következőből, vagy elhagyunk olyanokat, amelyek nincsenek meg a következőben.

A kettő néha váltakozva is előfordul ugyanabban a hangkapcsolatban, pl. *ötven* > *ödven* és *ötfen*, *az* + *val* > *azzal* és *avval*, *parlag* > *parrag* és *pallag* stb.

A magyar nyelvben előfordul még az is, hogy a hasonuló két hang között kompromisszum jön létre, mind a két hang módosul a másiknak hatása alatt. Az így keletkezett hangot vagy hangkapcsolatot két egymásra következő és ellentétes irányú (előre- és hátraható) hasonulási folyamat eredményének kell tekintenünk. Így pl. a göcseji *szemmedni*, a *szenvedni*-ből úgy keletkezett, hogy először az *n* hasonult a következő *v*-hez, azután a *v* hasonult az előtte levő *m*-hez. Tehát *szenvedni* > *szemvedni* > *szemmedni*.

Ilyenfajta hasonulás a magyarban aköznyelvben is elég gyakori, azért felveszem az ilyeneket egy harmadik csoportba, amelyet a következőkben *kölcsönös hasonulás* csoportjának fogok nevezni.

A teljes és részleges hasonulás eseteit: *(imádkozik > imákkozik* és *imádkozik > imátkozik)* nem választom szét ezeken a csoportokon belül, külön kell azonban tárgyalni a teljes hasonulás eseteinek egy részét.

Simonyi a NyK. 14:70 s k. lapjain megjelent értekezésében foglalkozik a mássalhangzók hasonulásával és értekezésének végén táblázatban állítja össze az eredményeket.

E táblázatban első tekintetre szembe ötlik, hogy a *g, gy, z* hangok egy-két kivétellel minden következő, a *v* hang pedig szintén egy-két kivétellel minden előző hanghoz hasonulhatnak.

Vegyük azonban sorra azokat az adatokat, amelyeket Simonyi ezen hangok hasonulására közöl: *g* alatt csak a *meg* szó *g*-jének, *gy* alatt a *vagy, nagy, úgy, így, hogy* szavak *gy*-jének, *z* alatt pedig a névelő régi *z* véghangjának hasonulása adja a megfelelő rovatok adatait. Az azóta közölt népnyelvi szövegekben sem találtam az említett hangok teljes hasonulására más példákat, mint az említett szavak véghangzóit, továbbá a *hadd* szó *d*-jét, a *pedig*-ből összevont *pety* szó *ty*-jét és a *nem* szó *m*-jét.

Világos tehát, hogy itt nem a *d, g, gy, z, ty, m* hangoknak mint ilyeneknek a hasonulásáról van szó, hanem bizonyos szavak *d, g, gy, ty, z* hangjairól. Nem szabad az említett hangoknak a többiekkel szemben valami különös simulékonyságot tulajdonítani, mert a *nagy, vagy, hogy* stb. szavak véghangjaira más szempontok az irányadók, mint a többi szavak *d, g, gy, ty, z* hangjaira, amelyek csak olyan fokban hasonulnak, mint akár a *b, k, t* hangok.

Mi lehet az oka annak, hogy az említett szavak végmássalhangzói olyan feltűnően gyakran hasonulnak?

A kérdés megoldásaul azt találtam, hogy az *így, úgy, nagy, vagy* stb. szavak végmássalhangzóját és általában *mindazokat a mássalhangzókat, amelyek ilyen feltűnő módon hasonulnak, egy időben tökéletlen artikulációval ejtették.* Tökéletlen artikulációjú mássalhangzók neve alá foglalom a redukált mássalhangzókat és a félhangzókat: *i̯, u̯ (j, w).* Ezek egészen másképp hasonulnak a mellettük levő mássalhangzókhoz, mint a többiek, ezért különválasztom őket és dolgozatom első részében a tökéletlen artikulációjú mássalhangzók hasonulásával foglalkozom, a másodikban a többi, teljes artikulációval ejtett mássalhangzókéval. A következőkben elmondom azokat az érveket, amelyek amellett szólnak, hogy az említett hangokat valamikor tényleg redukált artikulációval ejtették.

I. Tökéletlen ejtésű mássalhangzók hasonulása.

A) *Redukált hangok hasonulása.*

Először az *az*, *ez* szavakat tárgyalom, amelyeknek végmássalhangzója minden nyelvjárásban és a többiektől eltérően a köznyelvben is hasonult. (Mert, hogy az *a barát* kifejezésben, amely kétségtelenül *az barát*-ból fejlődött, csak végeredményében kopott el az *a* után a *z* végmássalhangzó, tulajdonképen pedig ezt az elkopást egy hasonulási folyamat eredményének kell tekintenünk, az a következőkből ki fog tünni.)

A köznyelvben a névelő magánhangzó előtt *az*, mássalhangzó előtt *a* alakjában szerepel: *a templom, az ember*; ugyanígy váltakoznak *e* és *ez*, ha hangsúlytalanul vannak használva: *e templom, ez ember.*

Ellenben megtartják végső *z*-jüket mind a ketten, mássalhangzó előtt is, ha nyomatékosan, rámutató értelemben fordulnak elő: *az — templom, ez — templom.* Végül teljesen hasonul az *az* szó *z*-je ragok és névutók kezdő mássalhangzóihoz: *arról, attól, abban; ammellett, affölött, annélkül* stb.

Már ebből is sejthetünk annyit, hogy az *az*, *ez* szavak eredeti *z*-jének elkopása valamiféle összefüggésben lehetett e szavaknak hangsúlytalanságával.

Legrégibb nyelvemlékeinkben *az*, *ez* alak szerepel mássalhangzók előtt is, pl. *oz gimils* (HB.), *az hews, az feleles, az kappu* (EhrK. 16, 17 stb.).

Később a *z*-t nem írják ugyan ki, de hiányjelet tesznek az *a* után és ez az írásmód fönntartotta magát egészen a 19. századig. Újabb keletű munkákban ezt a hiányjelet helyesírási sajátságnak tarthatjuk: azt akarták vele jelezni, hogy az *a* után egy hang, a *z* kiesett. Kétségtelen azonban, hogy ennek a jelnek régebben fonétikai értéke is volt. A 16. században pl. ezt a két szót *a barát* (így írva: *a' barát*) *abbarát*-nak ejtették, ha nem is mindenütt, de a nyelvterületnek legnagyobb részén. Kitűnik ez Dévainak *At tiz parantsolaatnac . . . mġarázatťa* c. könyvéből, amely a 16-ik száz. elején, talán 1536-ban jelent meg, s amelyben Dévai következetesen a fonétikus *abbarát, attizparantsolat* stb. alakokat használja *a' barát, a' tiz parantsolat* helyett. Sylvester tiltakozik ez ellen az írásmód ellen, de elismeri, hogy a nép ténylég így ejti az említett szavakat. (Cuius ratio mihi haud probatur, . . .

quod, *etsi vulgus imperitum ad hunc loquatur modum* stb. l. Corp. gram. 28)[1]

Az *az, ez* szavak *z*-je tehát Dévai és Sylvester korában és nyelvjárásában éppen úgy hasonult minden következő mássalhangzóhoz, ahogy a mai köznyelvben hasonul a ragok és névutók kezdő mássalhangzóihoz, tehát virtualiter még megvolt a *z* a kettős mássalhangzóban. Az *abbarát*-ból azután úgy lett *a barát*, hogy a hosszú *b* hang megrövidült ugyanolyan *b* hanggá, amilyen a *barát* szókezdő *b*-je; lett tehát: *abarát*. Ezt természetesen a nyelvérzék csak így választhatta szét: *a* + *barát* s ezzel az *az, ez* szavak *z*-je virtualiter is elveszett.

Hosszú mássalhangzó megrövidülése nem ritka jelenség a magyar nyelvben, így pl. a mai *keserű, esni* szavak *kesselő, esseni*-ből keletkeztek, *magosan* és *magossan* váltakozva fordulnak elő a nyelvjárásokban ma is (vö. Nyr. 7:522). Sőt a köznyelvi kiejtésben is találunk rá példát. A *t* + *cs* hangkapcsolatból rendesen *ccs* lesz a kiejtésben; pl. *hát csak, mit csavarsz* szavakat így ejtjük: *háccsak, miccsavarsz*. Ellenben a *mit csinálsz, mit csináljak* stb. szavakban a *t* + *cs*-t egyszerű *cs*-nek ejtjük, így: *micsinálsz*. Annak az oka már most, hogy a *t* + *cs*-nek a kiejtésben az első esetekben hosszú *cs*, a másodikban pedig rövid *cs* felel meg, nem lehet más, mint, hogy a *mit csinálsz, mit csináljak* szavak sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint pl. a *mit csavarsz*. Ugyanez magyarázza az *attemplom* hosszú *t*-jének megrövidülését a *kettő* szó hosszú *t*-jével szemben.[2] Még nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk ennek a körülménynek, ha a halotti beszéd korabeli *az barát* szavaknak a Dévai-korabeli *abbarát*-tá való fejlődését akarjuk megmagyarázni. *Az barát, az föld, az templom*-ból közvetlenül nem fejlődhetett *abbarát, afföld, attemplom*, ezért egy közvetítő átmeneti alakot kell feltételeznünk. A teljes hasonulás ugyanis csak a tudatban szokott megtörténni m i n d i g két hangképzet között, nem történik meg azonban a legtöbb esetben a

[1] Vö. Rájnis: Maró Virgilius Publiusnak Georgiconja 1814. LII. l.: »*De ez* (t. i. hogy az *az* névelő *z*-je helyett hiányjelet írnak) *nem azt jelenti, hogy a z bötű kihagyatott, hanem hogy a következő mássalhangzóvá változott.*«

[2] Érdekes, hogy míg a gyakran előforduló szavak hosszú mássalhangzói megrövidülnek (mint: *miccsinálsz* > *micsinálsz*; *keziccsókolom* > *kezicsókolom*), — viszont sokszor megnyújtjuk az olyan szavak mássalhangzóit, amelyeket ki akarunk emelni. Sokszor hallani ilyeneket: *csuppa babona, eggésszen ugyanaz, hattározottan tudom, kittünő* stb.

két hangképzetnek megfelelő hang között, mert az indukált hang az ő artikulációjának jellemző és az indukálóétól lényegesen eltérő mozzanatait érvényben tartja az utóbbival szemben (vö. Wundt Völkerpsych.[2] I:425). Így pl. a *marad* ige végső *d*-je teljesen hasonul a következő *t*-hez: *marattam*, néha *n*-hez is: *maranni*, mert a *t* és *n* hangoknak ugyanolyan nyelvartikulációjuk van, mint a *d*-nek és a teljes hasonuláshoz az első esetben csak a gége-artikulációt kell megszüntetni az indukált hang ejtésekor, a másodikban az orrüreget valamivel előbb kell megnyitni. Sohasem hasonul azonban pl. *v*-hez, amelynek artikulációja a *d*-étől lényegesen különbözik: *maradva*.

Ha már most az *az, ez* (*egy, így, nagy* stb.) szavak végmássalhangzói mégis minden következő mássalhangzóhoz teljesen hasonulnak, más szóval az indukáló hang artikulációjától lényegesen eltérő artikulációkat egyáltalában nem tartanak meg, ennek nem lehet más az oka, mint az, hogy mielőtt a teljes hasonulás végbement, elvesztették minden jellemző artikulációjukat és közömbös artikulációval képeztettek, szóval redukált mássalhangzók voltak.

Utaltam már Wundtnak arra a nézetére, hogy a műveltség fejlődésével az emberek gyorsabban beszélnek; hozzátehetjük még, hogy ugyanannál a beszélőnél sem egyenletes a beszéd üteme. Folyékony előadásban pl. lassan, szinte szótagolva ejtjük azokat a szavakat, amelyekre súlyt akarunk helyezni (tudományos előadásban a konkluziót), ellentétben a kevésbé fontosakkal, amelyeken szinte átcsúszunk. (Vö. Gabelentz id. m. 192.)

Feltűnő ez különösen olyan szavaknál, amelyeknek kiejtésekor vagy semmire sem gondolunk vagy legalább is nem arra, amit kifejezünk pl. *alásszolgája* v. *alászolgája (alázatos sz.)*, *kérem alássan (alázatosan)* stb. A *hiszen* szót sokszor egyszerű *sz*-nek ejtjük ilyenekben: *sz ott voltam (hiszen o. v.)*, mert az ilyen mondatokban a hangsúly, (különösen a zenei) úgy is kifejezi azt az értelmet, amelyet a *hiszen* szóval vittünk belé. Általában a beszédütemnek a gyorsulása mindig olyan szavaknak a rovására történik, amelyek értelmileg nem fontosak és oly gyakran fordulnak elő, hogy elég őket a kiejtésben csak jelezni, sőt sejtetni.

Már pedig az *az, ez, egy, hogy, nagy* stb. szavak valamennyien ilyen gyakran előforduló és részben értelmileg nem fontos szavak, a beszédütem gyorsulásakor tehát ezeket a szavakat homályosabban ejtették.

Érdekes az a hasonlóság, amely e tekintetben a beszéd és az írás között van. A kultúra fejlődése teremtette meg annak a szükségét is, hogy a kimondott szót gyorsabban tudjuk megrögzíteni, mint ahogy ezt a rendes írással lehet. A gyorsírási rendszerek feltalálói elsősorban olyan betüket állapítanak meg, amelyeket könnyebben le lehet írni, mint pl. a latin vagy gót betüket. De ez még nem elég. Azokat a szavakat, amelyek gyakran fordulnak elő, s amelyeknek fontos jelentésük nincs, vagy egyáltalában nem írják (pl. Markovits a *hogy*-ot) vagy csak egy-egy hanggal mintegy sejtetik. Épen nem véletlen, már most, hogy a legelemibb úgynevezett »jelények« között ott találjuk a *nagy, meg, vagy, úgy úgy, hogy* stb. szavakat. A naiv beszélő tehát, midőn ezeken a szavakon átsiklott, egészen öntudatlanul ugyanazon elv szerint járt el, amely a gyorsírási rendszerek feltalálóit vezette, mikor rendszereiket megalkották.

Mindezekből azt hiszem elég valószínű, hogy az említett szavak *g, gy, z* stb. végmássalhangzói először $g_\wedge$, $gy_\wedge$, $z_\wedge$-vé fejlődtek (Sievers jelölése), vagyis közömbös ajakartikulációval, közömbös, esetleg *g, gy, z* felé hajló nyelvartikulációval és redukált zöngével, mormoló hanggal ejtett mássalhangzókká. Mivel a *g, gy, z* zöngétlen mássalhangzó előtt *k, ty, sz*-szé lesz, az említett szavakban zöngétlen mássalhangzók előtt $k_\wedge$, $ty_\wedge$, $sz_\wedge$-et ejtettek, vagyis egy *k, ty, sz* felé hajló artikulációjú *h* hangot. Ezek a határozatlan ejtésű hangok azután könnyen hasonulhattak bármely következő mássalhangzóhoz (l. alább a fejezet végén). Ha hangsúlyosan ejtették e szavakat, akkor természetesen nem redukálódott a végmássalhangzójuk és ilyenkor nem is hasonul a köznyelvi *az, ez* (mutató névmás). (Vö. Dévai i. m. 79. l.: *Valaki ac Credot nem hiszi, az menyországba nem megyen.)*

Fontos végre az a körülmény is, hogy kódexeinkben az *az* szó *z*-jének helyén többízben találunk *h* betüt éppen abban a korban, amikor e *z* hang elhomályosulhatott nyelvünkben. Ez a *h* tehát valószínüleg redukált *z*-t ($z_\wedge$) jelöl, mert összes hangjaink közül a redukált hangokat ez közelíti meg legjobban. Ilyen redukált hangot jelöl a *h* a következő esetekben: *ah masik* (JordK. 729), *ahra* (DebrK. 109, 134, 138), *ah ki, ah gonosz* (Ozor: Christ. 167, NySz. 1:140).

Az *a'* jelölés fonétikai értékéről csak a 16. századból van adatunk. Nem lehetetlen azonban, hogy eredetileg szintén ezt a redukált *h, j*-féle hangot jelölték a hiányjellel, mert ilyen hang-

értékkel a hiányjel gyakran előfordul kódexeinkben pl.: *fejedelme'erth* = fejedelmeiért (AporK. 147), *tanach'aba* = tanácsjába (KulcsK. 2), *fya'erth* = fiaiért (KulcsK. 326; l. Nyelvemléktár 8:6—7).

Ha a mondottakhoz még hozzávesszük azt, hogy néhány dunántúli nyelvjárás a névelőnek mássalhangzó előtti *a* alakját általánosította és használja magánhangzó előtt is (pl.: *a is*, Veszprém Nyr. 1:377, *a ok, eëk* stb. Kem. 10[1]), az *az ez* szó fejlődésében a következő fokokat különböztethetjük meg:

Mássalhangzó előtt:	Magánhangzó előtt:
1. *az barát*	*az ember*
2. *az*$_{\wedge}$ *barát*	*az ember*
3. *abbarát*	*az ember*
4. *a barát*	*az ember*
5. *a barát*	*a ember*

Ez a fejlődés azonban nem ment végbe egyenletesen az egész nyelvterületen, ez az oka annak, hogy különböző vidékekről való gramatikusaink és költőink annyit vitatkoznak az *az* szó helyesírásáról és a versben való használatáról. (Dévain és Sylvesteren kívül említésre méltó Rájnis i. m. 1814-ből és Baróti Szabó Dávid: *Ki nyertes a hangmérséklésben?* 1787 61—62. l.)

A köznyelv ma a 4. fokon van, de még Rájnis *abbarátot* ejtett (vö. i. m.), sőt napjainkig fönntartotta magát a 3. fok az időmértékes versekben; egy mássalhangzó előtt az *a* névelő hosszúnak (és rövidnek) is vehető pl. Vörösmartynál:

»*Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén*«.

Hogy az *a* itt hosszú (két-mórás) az csak a régi 17. századi hagyomány megőrzése, amikor az *a' kit* még *akkinek* ejtették (l. Baróti Szabó i. m.).

Elmaradt a fejlődésben a köznyelvi *az*, ha rámutató, tehát hangsúlyos; ilyenkor az első fokon van és ha rag vagy névutó követi (3. fok: *abban, arról, attól, ammellett, avvégett, ammiatt* stb., de: *azzal* és *avval*).

Ami a nyelvjárásokat illeti, említettem már, hogy a dunántúli nyelvjárások közül egy-kettő megelőzte az irodalmi nyelvet.

[1] A következő példák legnagyobbrészt a Nyelvőrből valók, a példák után álló számok a Nyelvőr kötet- és lapszámai. Egyéb rövidítések: Kem. = Beke: Kemenesalja nyelve, Nyelv. Füz. 33. — Tor. = Viski: A tordai nyelvjárás, Nyelv. Füz. 32. — Bal. = Balassa: A magyar nyelvjárások.

A palóc, a királyhágóntúli, északkeleti és a székely nyelvjárások nagy része ugyanazon a (4.) fokon van. Az egész dunántúli nyelvterületen és az Alföldön még ma is hasonul az *az*, *ez* szavak *z*-je (3. fok). Az alább következő adatok a Dunántúlról (Kem., Tolna m., Fejér m., Göcsej stb.), Szegedről, a Jászságból, Debrecenből stb. közölt szövegekből vannak kiszedve. (Az adatok előtt álló hang az indukáló.)

b) *abbizon* 4:421. c) *acz czudar* 7:522. cs) *ecs csak* 7:280. *acs csirke*, *acs csirkék* 8:516. *acs csak* 2:86. (= az csak). f) *affokta* (= az fogta) 6:229. *ef furugla* (= ez fúrúlya) Kem. 42. *af födet* 9:86. g) *eg Gergő napra való* 7:284 (= ez G. napra való). h) *ah kova* 6:178. j) *aj Jézuskát* 6:330. k) *akkire* 6:419. *akkit*, *ak Krisztus* 6:331. *ak kis nyúl* 8:45. l) *el lösz* (= ez lesz) 5:178. m) *em maj* 6:328. *em mind* 7:284. *am melik* Kem 35. *em magamnak* (= ez magamnak) Kem. 41. *am megy ki* 5:478. n) *an nem* Kem. 36. *annap* 6:333. ny) *any nyárfa* 6:332. *any nyúlnak* 6:332. *any nyugodalomnak* 6:329. p) *ap papja* 7:522. *ap pimasz* 7:522. r) *ar rongyos* 7:520. *ar rossz* 9:86. s) *as se* 8:45. *es se*, *as se* Kem. 35. *as sarkanytyúnak* 7:326. sz) *asz szerencse* 6:419. t) *at tüzet jelent* 10:185. *attán* (= aztán) 1:374. *ettán* 1:467. ty) *aty tyúk* 8:475. v) *av vót* Kem. 18. *ev világon* 7:284. *av veres*, *av vasa* 6:333. *av vat te* Bal. 79.

Feltűnő, hogy sok nyelvjárás nem tesz külömbséget az *az* névelő és az *az* mutató névmás, továbbá hangsúlyos és hangsúlytalan *ez* között; hasonul a *z* itt-ott még az *azután*, *ezután*-ból lett *aztán eztán* kapcsolatban is (*attán*, *ettán* 1:374. 1:467).

Amikor az *egy*, *hogy*, *így*, *úgy*, *leg*, *meg*, *nagy*, *nem*, *vagy* szavak végmássalhangzóinak redukálódásáról beszélünk, természetesen el kell tekintenünk a köznyelvtől, amelyben a szavak végmássalhangzói még ma is azon a fokon vannak, amelyen legrégibb nyelvemlékeinkben szerepelnek. A nyelvterületnek körülbelül ugyanazon a részén azonban, amelyen az *az z*-je hasonul, továbbá a palócságban ugyanolyan elbánásban részesülnek e szavak végmássalhangzói, mint az *az*, *ez* szavak *z*-je.

Hogy ezen szavak *g*, *gy*, *m* végmássalhangzói ugyanolyan szempontok alá esnek, mint az *az*, *ez* szavak *z*-je, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy az *az*, *ez*-nél megállapított 4. és 5. fejlődési fokra is találunk adatokat. Így pl. Kis-Kún-Halason: (vö. 8:83—84) *úgy*, *nagy*, *hogy*-ot ejtenek magánhangzó, és *ú*, *na*, *ho*-t mássalhangzó előtt. Nógrádban: *ë zárda* (= egy zárda) és *ëgy embër* 6:176.

Ezek a szópárok *na — nagy, ho — hogy, ú — úgy, e — egy* teljesen megfelelnek a köznyelvi *a — az*-nak.

Az említett szavak nem fejlődtek valamennyien ugyanabban a nyelvjárásban; némelyik nyelvjárásban csak pl. az *egy* szó *gy*-je hasonul, míg a *nagy, vagy* stb. szavak éppen úgy megmaradnak, mint a köznyelvben. Lássunk mindegyikre néhány példát:

Egy: cs) *ecs csúnya* 1:330. *ecs csü* 2:264. d) *ed darabig* 3:33. f) *ef fejírníp, effija* (= egy fia) Kem. 27. *effótába* 1:423. *effiskális* 2:133. g) *eg gérce* (gérce = jérce) 7:279. *eg gróf* 8:329. h) *ëh hete* 6:236. *eh ház* 6:469. *eh hód födön* 3:34. *eh helyett* 3:34. *eh hordót, ehhegyre* 4:37. j) *ej jó* 7:250. k) *ekkicsit* 1:330. *ek kirá* Kem. 41. *ek kanál* 1:467. l) *ël lëány, el lúd alatt* Kem. 40. *el lányom* 3:33. ly) *ely lyúkat* 7:34. m) *em mereklye* (= karó) Kem. 40. p) *ep pápa* 3:89. *ep pénz* 1:375. r) *er rakáson* 3:277. *errabló* 7:87. s) *ës sebës* Kem. 17. *es se* 8:375 11:136. sz) *esz szem* 3:34. *esz szobába, esz szép kerbe* 2:234. *esz szegin* 2:132. *esz szëget* 1:421. v) *ev vékony* 2:467. *ev vín* Kem. 41. z) *ez zöd* 6:320. zs) *ezs zsidút* 2:132. *ezs zsák* Kem. 41.

Hadd: b) *hab burullon* 3:319. l) *hal legyen* 2:323. *hal legyek* 19:509. *hal lobogjon* 15:140. *hal lássam* 8:444. *hal lám, hal lássuk* Tor. 30. m) *ham menjen* 16:135. *has siratom* 29:141.

Hogy: b) *hob beszólítsam* 2:133. *hob bűrös* Kem. 37. *hob be* Kem. 36. *hob boszorkány* Kem. 36. *hob beszítem* 6:236. f) *hof fogaggya be* 7:36. *hof fölsíges* Kem. 43. h) *hoh ha* 2:42. *hoh hom megy* (= hogy hogy megy; az első hogy hangsúlyos, a második hangsúlytalan) 2:86. *hoh hát* 2:133. *hohha* Kem. 41. k) *hok kis csikó* Kem. 37. m) *hom mulattak* 2:40. *hom maj* Kem. 37., 38. 6:422. *hom mën në* (= hogy meg ne) 6:85. n) *uh hon ne lássák* (= úgy, hogy ne lássák) Kem. 37. *hon në* 15:542. *dehon nem* 8:517. p) *hop püspök* Kem. 37. s) *hos sokat* Kem. 18.

Így, úgy: j) *ij jártak* Kem. 41. k) *ik kezdé* Kem. 43. m) *im még* 3:372. sz) *isz szólt* 4:37. f) *úf fölöstökönkor* 2:466. *úf firissibe* 2:234. g) *ug gondolom* 1:178. h) *uh hon ne* Kem. 37. *uh hât meg* 8:179. *uh hok korpának* 7:37. j) *uj járasz* Kem. 41. k) *uk köllött* 2:177. *uk kü* (= úgy ki) 3:319. l) *ul leült* Kem. 34. m) *um mëg* 3:319. r) *ur rázd* 7:37. s) *us së* Kem. 36., 41. sz) *usz szokták* 3:90. t) *ut tett* 1:330. *ut teszek* 1:369. v) *úv váktam* 5:79. *uv vigyázzatok* Kem. 41. *uv vaćna* 3:178.

Leg-: h) *leh hamarább* 4:419. j) *lej jobban* 3:514. sz) *lesz szebb* 2:423., 6:175.

Meg, még: b) *meb babázott* 5:471. cs) *mecs csömörlönnyi* 5:471. *mecs csapta* 7:38. *mef füzetném* 6:85. *mef fújod* 7:37. h) *meh haraguttak* 6:85. *méh hasznodra lehetek* 7:37. *mëh házasodom* 6:175. *mëh hagyja* 7:35. *mëh hâhat* 5:372. *meh hal* 8:450. l) *mellátta* 2:276. *mellásd* 2:369. m) *mem monta* 6:85. *mem ment* 7:37. *memme* (= meg-meg) 8:40. *mömmög* (u. a.) 15:541. *mem*

mutatta 3:34. n) *men nem nyúkszik* 3:37. *mén nem fogyott el* (= még nem f. e.) 6:319. r) *mer rakta* 6:84. s) *messemmisö* 6:85, *mes se birta* 7:37. *més sem* (= még sem) t) *met takarosat* 7:34. *met tudva* 6:84. v) *mev várlak* 7:34. *mev vesz* 8:450. *mev verik* 8:44. — Megyjegyz. Röjtökön (Sopron m.) már magánhangzó előtt és a mondat végén sem ejtenek *g*-t. (5. fok) pl. *fogja më* 2:369. *mëtrem* (= u. o. megérem).

Nem: Ennek az *m*-je nagyon ritkán hasonúl teljesen, mindössze két adatot találtam: *nesz szívesen* 2:369 (Sopron m.) *net tom* 3:181. (Veszprém m.).

Vagy (ige és kötőszó): m) *vam megmongya* 5:125. *ollan vam mint ekkirá* Kem. 32. p) *vap pör* 3:372. t) *vat tuggya* 3:372.

Végül felemlítek még három szót, amelynek mai hangalakja szintén az előbb leírt hasonulási folyamat eredménye. Ezekben már nem egy, hanem két-három mássalhangzó hasonult a közbeeső magánhangzók kiesése után. Az egyik a Vácról közölt *pety (pedig*ból); e szó *ty*-jének hasonulására csak egy példát találtam: *pesz szemérmetesség*-ből 20:284. A másik kettő a köznyelvben is általánosan használt *alássan* és *alászolgája*. Először természetesen ezek helyett is *alázatosan* és *alázatos szolgája* szavakat ejtették. Csakhamar azonban hosszadalmasoknak bizonyultak és — hogy Gabelentz szavával éljek — részben elnyelték. A hangsúlytalan *-za-* és *-to-* szótagok hangzói kiestek, mássalhangzóik pedig elmosódtak, redukálódtak, azután hasonultak a hangsúlyos (vagy legalább is *-zato-* szótagoknál erősebb hangsúlyú) *s*, illetőleg *sz* hanghoz. A fejlődési fokozatok tehát itt is ugyanazok voltak, mint *a az*-nál: 1. *alázatosan;* 2. *aláz∧t∧san;* 3. *alássan.*

Sőt a másik szó, *alászolgája* már a 4. fokra is eljutott: a hosszú *sz* megrövidült (vö. *micsináljak, kezicsókolom* e. h. *miccsináljak, keziccsókolom).*

Sok beszélő ma már nem is tudja, hogy az *alászolgája*-ban az *alázatos* szó benne van és így választja szét két ismeretes szóra: *alá* + *szolgája*. Itt tehát teljesen ugyanazon módon veszett el az *alá-* végéről a *zts*, ahogy az *a* után elveszett a *z*.

Hogy az alázatos szó *zt* illetőleg *zts* hangjai csak az említett kapcsolatokban vesztek el, annak az a magyarázata, hogy csak ezekben a kapcsolatokban felelt meg azon feltételeknek, amelyekhez a mássalhangzók redukálódását kötöttük: 1. *gyorsan ejtik;* 2. *azok a szótagok, amelyekben a zt van, hangsúlytalanok;* 3. *fontos értelem nincs hozzájuk kapcsolva;* 4. *gyakran fordulnak elő.*

Megpróbálom most magyarázatát adni annak, hogy a redukált $z_\wedge$, $gy_\wedge$, $g_\wedge$ stb. illetőleg (zöngétlen mássalhangzó előtt) $sz_\wedge$, $ty_\wedge$, $k_\wedge$ mássalhangzóknak miért kellett a következő mássalhangzókhoz hasonulniok. Mert az első tekintetre különösnek tetszhetik, hogy ezek a hangok, amelyek a *j* és *h* hangokhoz nagyon közel állnak nem *j*-vé, *h*-vá fejlődtek; hiszen a beszédszerveknek sokkal kisebb helyváltoztatásával juthatunk el belőlük a *j*, *h* hangokhoz, mint a *b, c, d, f* stb. hangoknak megfelelő artikulációhoz.

Szem előtt kell tartani itt azt, hogy a hangváltozásoknál nemcsak az artikuláció módosulása fontos, hanem az az akusztikai benyomás is, amelyet az artikuláció a hallgatóban kelt (s hallgató elsősorban a beszélő maga is; vö. Paul Prinz.[3] 47. s. k.).

Vizsgáljuk meg az *az* névelőnek *k*, *t*, *p* hangok előtt álló (a második fokon használt) $sz_\wedge$ véghangzóját akusztikai oldaláról. Az *asz*$_\wedge$ *kút* szavakban *a* után a légáram szabadon tódul ki és mivel a $sz_\wedge$ képzésénél az artikuláló szervek sem zárt, sem rést nem alkotnak, zörejt sem hallunk, tehát az *a* és *k* hangok között egy kis szünet jelzi a hallgató számára az $sz_\wedge$ hangot. Ezután a nyelv háta fölemelkedik *(k)*, majd hirtelen lepattan. Akusztikailag csak a zár megnyilását észlelhetjük, azonban a zár képződését nem, szóval a hangszerveknek az *a* között és a *k* explóziója között végzett mozgásai elvesznek; e két határpont között szünet van.

Az *akkút (appor, attó)* artikulációja lényegesen különbözik az *asz*$_\wedge$ *kút (asz*$_\wedge$ *por, asz*$_\wedge$ *tó)* artikulációjától: itt az *a* ejtése után hirtelen fölrántjuk a nyelv hátát a szájpadláshoz és a szájüreget elzárva tartjuk, míg a *k* explóziója meg nem történik. Csakhogy a két hang *(sz*$_\wedge$*k* és *kk)* artikulációja közötti különbségnek nem felel meg ugyanolyan különbség az artikulációkkal járó akusztikai hatások között: a hallgató az *asz*$_\wedge$ *kút* és *akkút* szavakat alig tudja egymástól megkülönböztetni. Azt t. i. hogy a szájüreget az *asz*$_\wedge$ *kút* ejtésénél csak az $sz_\wedge$-nek megfelelő szünet után zárjuk el, az *akkút*-nál pedig rögtön az *a* ejtése után, hogy tehát az *asz*$_\wedge$ *kút* ejtésekor hallható szünet első részében a szájüreg nyilt s csak a második részében zárt, míg a *kk (akkút)*-nak megfelelő szünetnél a szájüreg végig zárt — hallani csak annyiban lehet, hogy *asz*$_\wedge$ *kút*-ban az *a*-t gyenge kapoccsal ejtjük, *akkút*-ban pedig tiszta kapoccsal. (Az első esetben a szünet előtt a hangszalagok fokozatosan, lassan mennek át a nyugalmi helyzetbe, a másodikban hirtelen szünik meg a hangszalagok működése. (Vö. Balassa: A phon. elemei 70, 75. §).

Erre a különbségre redukálódott akusztikai szempontból az a tetemes különbség, amely az *asz∧ kút* és *akkút* artikulációja között fennáll.

Mivel a *k, t, p* explozivák időtartamát az a szünet jelzi, amely az explózió előtt van, nagyon könnyen megeshetett, hogy a hallgató (aki, amint említettem, lehetett a beszélő maga is), noha az *asz∧ kút*-ban az *a* gyönge végkapoccsal van ejtve, az *sz∧*-nek megfelelő szünetet is a következő *k, t, p* explozivákna tudta be, *asz∧ kút* helyett *akkút*-ot hallott, tehát megváltozott a hangérzet (Tonempfindung, Paul i. m.). Már pedig a hangérzet megváltozását föltétlenül nyomon követi a mozgásérzet *(Bewegungsgefühl)* megváltozása, úgyhogy a legközelebbi esetben már *akkút*-ot ejtett a hallgató.

Míg tehát az 1. fokról a másodikra való fejlődésnél (redukció) fő indítóoknak a beszélő kényelmességét tekinthetjük, a 2. fokról a 3. fokra való átmenetet az okozta, hogy a 2. fok artikulációjának egyes mozzanatai nem jutottak akusztikailag elég határozottan kifejezésre, úgyhogy a hallgató összetéveszthette őket a 3. foknak megfelelő benyomással, s erre azután maga is a 3. fokot artikulálta.

Máskép áll a dolog, ha a redukált hangot (pl. *z∧*-t) nem zöngétlen exploziva, hanem más mássalhangzó követte. Vegyük azt az esetet, mikor a *z∧* zöngés mássalhangzó (expl. és spirans), továbbá nasalis, vagy liquida elé került (pl. *az∧ daru, az∧ vas, az∧ lány* stb.). Ezek előtt a *z∧* nem veszti el a zöngéjét, tehát nem szünetet hallunk a *z∧* ejtésekor, hanem redukált zönge hangot, amely a vége felé gyöngül, mert a *z∧* és a következő mássalhangzó között van a szótaghatár. Azonban a hosszú *d, v, m, l* stb. hangoknak megfelelő akusztikai benyomás megint nagyon hasonlít a *z∧d, z∧v, z∧m, z∧l*-nek megfelelő benyomáshoz. Azokban a szavakban, amelyeknek a végmássalhangzója redukálódott, a redukált mássalhangzót mindig magánhangzó előzte meg, a *d, v. m, l* stb. szókezdő mássalhangzókat pedig majdnem mindig magánhangzó követi. Hasonlítsuk össze már most a magyar magánhangzóközi *dd, vv, mm, ll* hangokat az ugyancsak intervokálikus *z∧d, z∧v, z∧m, z∧l* hangokkal. A magyar intervokálikus hosszú mássalhangzók mindig geminátak, tehát első részükben gyöngülő, második részükben erősbülő légáramlattal ejtjük, amit a zöngés hangoknál a zönge fokozatos gyöngülése majd erősbülése jelez ilyenformán: $\overset{>}{ad}\ \overset{<}{daru}$. Ennek a szónak a második szótagja akusztikailag teljesen azonos az $\overset{>}{az_\wedge}\ \overset{<}{daru}$ második szótagjával,

mert igaz ugyan, hogy az első esetben a *daru* ejtésekor már megvan a zár előbbről, míg a második esetben csak a szótaghatáron képezzük, de ez a záralkotás, *az*$_\wedge$ *daru* ejtésénél éppen azért, mivel szótaghatáron, tehát minimális légáramlat előtt történik, nem hallható. Az első szótagok *(ad* és *az*$_\wedge$*)* különböznek ugyan annyiban, hogy *ad*-nál elzárjuk a szájüreget az *a* után, *az*$_\wedge$-ban pedig nyitva marad; de itt meg elesik egy másik különbség, amelyet a zöngétlen exploziváknál konstatáltunk: az *a*-t mind a két esetben gyönge kapoccsal ejtjük. Ugyanaz a két közös elem: az erősbülő légáramlattal ejtett második szótag és a gyönge kapoccsal ejtett *a* megvannak az *asz*$_\wedge$ *föld* és *afföld* (*az*$_\wedge$ + zöngétlen spirans) szavakban is.

Szóval az intervokálikus *z*$_\wedge$ + *cons.* akusztikailag minden esetben nagyon hasonlít az intervokálikus hosszú geminált mássalhangzókhoz. Ez az oka tehát annak, hogy a *z*$_\wedge$, *sz*$_\wedge$ hang mássalhangzó előtt nem ment át *h*-ba, hanem hasonult. Magánhangzó előtt egy tökéletlen artikulációjú hangunk tényleg *h*, *j* hangokká fejlődik (l. I. fejezet *C*).

(Folytatjuk.) KRÄUTER FERENC.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

(Ajtai-Bölöni Glosszák.)

III.

ablak (gyarto) vö. gyártó
abrak: farrago I_5 l. enni valo
abrak (ozto) vö. osztó
abrazat, allapat: habitudo, habitus L_1
adakozo: liberalis O_2 benignus C_3
adakozas: largitio O_1
adni: imponere M_1
adnj auagj teőkeleny (?): devovere G_3
el *adnÿ:* venundare Dd_2
eleibe *adni:* demonstrare G_2 L. meg magiarazni
eleűenseget *adni:* alere A_6
ki *adni:* prodere T_8
meg*adni* magat: se reddere victum G_2
tanolsagot *adni*, paroncziolnÿ: precipere T_5
utat *adni: vela dare* Dd_1
ados (orzag) vö. ország
agg: arbutum B_2
olto *agg:* planta T_3 virgultum Dd_5
seprw *agh:* ruscus y_1
vad *ag: truncus sylvestris* Cc_7
vad olto *agg: silvestris truncus* z_4
agár: canis militeus [olv. melitaeus?] D_3
sok *agu* (giortÿa) vö. gyertya
agj (vető) vö. vető
agÿ, zęk: lectica O_1
agiagh: argilla B_3
agia[s]: acutus A_4
agias: acutus, scharpff A_4
agiason gondolkodni: *acute cogitare* A_4
agÿęk alias fortsok: lumbus P_1
aiak: labium N_4

aiandekoztas: largitio O_1
aÿton (allo) vö. álló
aianlanÿ, igiernÿ (!): *condicere* E_4
aÿto vö. klenczj
el *aiúlas:* — S_2 (pavidus fölé írva)
meg*(a)kadni* l. kotelezni.
akarattja zerent: sponte Aa_3
szabad *akaratod* szerent: *pro libido arbitrio* T_8
zabad *akarattiabol:* volens Dd_7
akarmint l. valamint
ala (hozas) vö. hozás
ala (valo) vö. való
alaczion (haio) vö. hajó
alakos: prestigiator T_7
alazni: dehonestare, diffamare G_2 detrahere O_4
alatt: subter Bb_2
alattomba: furtim, latenter K_2
alattomban: clam D_8
fő *alcz:* arhitectus B_2
alczj (mw) vö. mű
aldoznÿ: immolare M_1
aldozni: cedere D_6
alkolmas: opportunus, conveniens R_2 probabilis T_8 vö. kőzepzerint valo, ok
alkolmatos: idoneus L_4
alkolmatlan: intempestivus N_1
alkotas: corollarium F_3
Alkotmanÿ: edificium, ein buw H_3
meg *alkodnÿ* [kijavítva: meg alkonnÿ-ra]: convenire F_2
all (peres) vö. peres
alla embernek: bucca D_1
valaminek az *alla: mentum* P_5
ellene *allani:* vindicare Dd_5
meg *allanÿ*, felben hadni: desistere G_3
aÿton *allo:* janitor L_4
helliere *allatnÿ*, megh adnÿ: restituere X_3
elteteő *allat:* elementum H_4
olvado *allat:* metallum P_5
tengeri *allat: equoreus* I_1
allapat l. abrazat
bozzú *allas:* vindicta Dd5
testnek szep *allassa: compositio membrorum* E_3
zeme *allasa*, nezese, zeme forgasa: obtutus R_1
allazot (fęk) vö. fék
allo vö. tó
holna *allia:* axilla, ala B_4 axis, axilla C_2
bis *alma: cotinum* [narancz kihúzva] F_2
Adam *almaia:* bronchus D_1
almas kek: ceruleus D_1 D_7
almelkodo: attonitus C_1
alnok, forgot: versutus Dd_3
altal vö. érteni
altal (ut) vö. ut
el *altatni:* persuadere T_1
el *altato*, hitető: persuasor T_1
altol vö. út
alut l. étek, tej, tenger
ampolna: ampulla A_7
mosthoha *anjam:* noverca Ee_2
mosthoha *apam:* vitricus Ee_2
apro vö. darázs
aprod: apparitor B_2
ar (viz) vö. víz
arr l. berr
meg *arradni: exundare* I_4
meg *arradotth: sevit* (!) Z_3
arczadlan [!]: spurcus, fetidus Aa_3
merő *aranibol: solido auro* Aa_1
meg *araniazny* (!): deaurare, veraratni l. kazalni [gulden G_1
aranzas: coniectura F_1
azt *aranzom:* coniecto F_1
En azt *aranzom: puto hoc* U_2
araz: palma R_4
arbocz vö. fa
arkolni: derivare G_3
haio *arniek* l. haio haz
arok (fenęk) vö. fenék
arpa: ordeum R_3
arpa (viz) vö. víz
aru, bęr: merces P_5
eczet *arulo:* acetarius A_3
hazaianak *aruloia: perduellio* (!) S_4
draga illat *arülo* (!): unguentarius Dd_7

konÿ *arulo:* bibliothecarius C_3
arúa: orphanus U_2
el *asni* vel el rejtenj: premere T_6
el *asni* l. el takarni
sir *aso:* vespilio Dd_4
asitozni: oscitare R_8
mezei *aska:* grillus L_1
aspa: alabrum, ein haspel A6
auult: imbutus M_1
azzonÿ (dologh) vö. dolog
a' melÿ *azzonj* az ura hirenelkŵl reszegeskedik, deőseől: *coenipeta* D_6
atkozni: abominari A_2
atkoznj: *inprecari* G_3 [F_1
atiafiusagh vel zeretet: consensus
masjk *attjam:* patruus Ee_2 [Ismeretlen]
menÿ *azzonj:* sponsa Aa_3
niozolio *azzonÿ:* pronuba U_1
azalek: obsonium, opsonium Q_4
el *aznÿ* l. el olvadni
asag (uj) vö. hüvelyk ujj

egiptumbeli *bab:* *colocasia* E_2
badogh vagj gionta: electrum H_4
bagoly: noctua Q_2 ulula Dd_6
bagolj (borso) vö. borso
baÿnok: pugil U_2
baiúz: mixa (!) humor narium, schnuder [Félreértés, a *schnudert* összetéveszti a *schnurbart*tal] P_6
baj (uiuo) vö. vívó
balog (kezw) vö. kezű
balúan (ÿmadas) vö. imádás
bánath, siras: luctus, planctus P_1
kő *bantas:* calculus D_2 [Vö. Murm. 906. és Kr.]
barazk: persicum T_1 vö. magh
baratkozas: *conciliatio* E_4
barasso: *Corona, Armigezetusa (!)*
baratsag l. zeretet [F_3
barkocza: esculus, ein nespelbaum I_2 arbustum (?) B_4 sorbus Aa_2
barlang: lustrum, spelunca P_1 cavus
barlangok: *rupes cavae* y_1 [D_6
barom vö. tartas
barom (kőrőm) vö. köröm
barom (paztor) vö. pásztor
Haznos *barom:* iumentum N_3
labas *barom:* armentum B_3
barsonÿ vö. ruha
bastia, sancz: propugnaculum
batka: as B_4
bator vö. szivü
batorsagh: munitio P_8
batrab: munitior P_8
bauadua: attonitus, stupefactus C_1
tiuk *begy:* *ruma* (!) X_4
bęl (faias) vö. fájás
bęll: macies P_1 mellé írva
beęl: exta I_4
bęl: intestinum N_1
giortia *beell:* lichmen O_3
diop*bęl* (!): *nucleus* Q_3
bęl (poklos) vö. poklos
beles artocrea, ein paster B_4
bęles: libum, ein pfefferkuch O_3
chwrke *béka:* rubeta rana X_4
zőld *beka:* calamita D_2
valakit meg *bekeltetnÿ:* revocare in gratiam K_4
beko: compes E_3
bęr l. aru
berr, arr: precium T_6
fogadot *beres:* mercenarius P_5
berbecz: *vervex* Dd_3
Berek: nemus Q_1
berekenie: esculus, ein nespelbaum
berekenÿe: sorbum Aa_2 [I_2
bezed, zo: oratio R_3
corpazo *bezed:* satyra y_3
lassu *bezed:* sermo Z_2
edes *bezedvö:* leporarius O_2
ekes *bezedvö:* facundus, wolsprechende I_4
ie *bezedvö:* affabilis A_5
nyaģ *bezedv* (!): grandiloquus ein hart reder K_4
meg *bezellem:* memoro, narro P_4
hiÿusagot *bezelleny:* vanitare Cc_8
fene *betegsegh* vagy szent Antal twze: *herpeta* L_2
ragado, dőgős *betegsegh:* contagium F_2

bijal l. wad eker
nadi *bika* l. ekwrbika
bika l. ökör
bimbo: gemma K_3
cziecz *bimbo:* pappa S_1
bincź: quiscula U_4
bincź: frinilla, est quaedam avis quae frigore cantat, ein rotbrustlin K_1 [pinty?]
birni: regere P_6
maga *biras* l. merthekletessegh
biro: consul F_1 l. igazgato
Itelő *biro:* pretor, index T_7
uduar*biro:* curio G_1
birodalom: sceptrum J_4 potestas
birosagh: consulatus F_2 [T_5
birsagh: sacramentum J_1
birsagolni: privare T_7
birsagolnÿ: multare P_8
birtokaba vö. menni
bis (alma) vö. alma
bitiak (!) l. bóg [bütyök?] [G_2
valakire valamit *biznj: demandare*
futtaban *bizakodo: fuga fidens* K_2
bizonÿtanÿ: confirmare E_4
bizonÿsagh: arbitrium B_2
bodogitani: beare C_3
bocziatok, oluasok, hagiok, szedek, euezek; *lego* O_1
botsattatotth (?): apostolus R_2
bogacź koro: carduus ein distel D_4
chiere *bogar:* l. chÿarabol
lo *bogar:* oestrum R_1 uespa Dd_3 asilius est musca, ein brem B_4
seliem zaro *bogar:* bombix C_4
szar tolio *bogar:* scarabeus J_3 [PP.-nál szarhajtó bogár]
zarvas *bogar: lucanus cervus volaris* [?] O_4
boglaros (w̋) vö. öv
bojtok (!): l. bóg
boitorian: tribulum Cc_6
boka (cziontt) vö. csont
kęz *boka:* carpus D_4
bokaig erő vö. ruha
bokor vö. csipke
bolha (fw) vö. fű
bolond: sanus (!) J_2 vecors Dd_1
bolondoskodni: sanire, insanire, rasen J_2 mente capi P_4
bolondsag: fŭror K_2
bolondsagh: insania M_4
bolondul, oktalanul: temere Cc_1
bolig (!) l. rakúa (Vö. vgian bőlőg)
boligani, iarni: vagari Cc_8
boljgani l. teveljgeni
bomlas: solutio Aa_1
vÿ *bor: hornum vinum* L_3
czipős *borr: plicticon vinum* kk_1
*bor*cziap l. hata *gerenczj*
boriúzas: faetura I_6
borna vel gereblie: erpica est rastrum, ein ege I_1
boros (kenier) vö. kenyér
borostian (fa) vö. fa
bagolj *borso:* cicer D_7
borzas: incomptus M_2 hirsutus L_2
bot: verber Dd_2
bozzonkodnÿ: indignari M_2
bozzontani: insultare M_4
bozzu (allas) vö. állás
bozzŭballas nęlkwl: inultus N_1
bozzusagh: stomacum (!) Aa_4
bő: fecundus I_5
bőczĭvletes l. zent
böczĭvletesseg: excellentia I_3
bóg (!) bitiak (!) bojtok (!): nodus Q_2
vgian *bőlőg*: referto X_2 (Vö. bolig)
bőlcź gnarus, sciens, peritus K_4
bolczj (!): ingeniosus M_3
bór (ing) vö. ing
eleuen *bőr:* cutis G_1
vekonÿ *bwr:* aluta A_6
bőseg: copia F_2 *cumulatio* F_4 abundantia L_1 fecunditas I_5
bőtĭö: caracter, imago, signum D_4
bővö: largus O_1
bővőlkődni uagi felliul haladni:
búár: mergus P_5 [superare Bb_3
az vizben valo *búborczio:* bulla D_1
búdoklany l. lappanghanÿ
budoklanÿ l. rejtezni
budosas: fuga K_1
budoso: abactus, fugatus A_2
bujasag, tobzodas, szomorusagh luxus P_1

búÿasagh, bűiasagh: libido, *cupiditas* O_2
buta l. konia
buza, vetemeny, gabona: frumentum K_1
tőrők *búza: milium indicum* P_6
bŭnős: sons Aa_1
bŭntetes: supplicium Bb_3
bŭntelen: innocens Aa_1
bŭntetetlen: inultus N_1

cziafolni: vincire [!] Dd_5 [Dd_5
meg kel *czafolnÿ: vinciendus est* [!]
częl: certamen, scopus I_4 *carcer (alias)*
czelt feltenni: *affigere* A_5
fel tőttem az *częlt: propositum habeo scopium* [!] I_4
czekla vel pare: beta C_3
czethal: balena C_2
czet hal: cetus D_7
czifrazas: venustas Dd_2
czifrazni: venustare Dd_2
czifras: exquisitus I_4
cikkel: articulus B_4
czikkel l. rez
cimbalom: tinnibulum [!] Cc_3
czimbalom: tinnibulum Cc_7
czimeres: cristatus F_4
czipő: — ? T_1
cipros: cypressus D_8
cypros: cupressus G_1
czompo: tinca Cc_3

cziacziogo: loquax O_4 nugosus Q_3
chiachiogo: garrulus K_2
cziacziognÿ: nugari Q_3
cziak, tizta: merus, purus, clarus P_5
cziak hamar l. egj el fútolag [!]
cziak nem: prope modum U_1
cziaknem mind: pene [!] S_4
chijalard, hitető (?): *impostor* M_1
czialard l. leseskedeő
chÿalardsag: dolus H_2
czialatni: frustrari K_1
(bor) *cziap* vö. bor
Jęgh *cziap:* stiria Aa_4
chaplar: enopotus I_1

cziapo: fullo, ein walcker K_1 [MA.-nál is!]
chjatorna: aqueductus B_2 [M_1 ki folio *cziatorna:* ilignis canalis [!]
chiatornas (kut) vö. kut
cziattogas: fragor I_8
cziecz (bimbo) vö. bimbó
cziegelÿ (mező) vö. mező
chjeh (országh) vö. ország
czielekedet: machina, *opera* P_1 actio A_3 [F_1
okos *czielekedet: considerata actio*
farkas *czielekedetŭ: λυκουργος* (?)
czielekedni: efficere H_3 [O_3
keduem zerint *czielekeggiel: voti compotem me fac* E_4
chiemete: ramus, surculus Bb_3
czjemete: virgulta Dd_5
cziemete l. ffÿathal fa
cziendez l. egiwgiw
cziendesz: tranquillus Cc^5
chjendesz: concubia E_4 [Vö. Concubia nox: *czindez* iykor Murmelius 3.]
cziendesseg l. henieles
cziendesseg: quies U_4
meg *cziendezednÿ:* conticere F_2
chiendezitteni: lenire O_2
cziengő: canor, sonus [v. canorus?] D_3
chiępp, chięp: tribula Cc_6
chjepeges: stilla Aa_4
czierdŭles: strepitus Aa_4
cher [fa] vö. fa
czieres: quercetum U_3
chiere (bogar) vö. bogár
czierelek: muto P_8
czierelny, valtani: cambire D_3
chjerfai (feregh) vö. féreg
cziergenj: obstrepere R_1
hugios *czierep:* mattula, matula P_4
czięze: patera S_2
chiga: cocleae terrestres [!] Z_2
tengeri *chiga:* concha Z_2
cÿger l. zŵl dizno
chiklanÿ [!]: singultare Z_4
chjk (hal) vö. hal
chyklandos: titillicus Cc_3

chillag: canicula D_3 vő. mellegh
chillagh: aster B_4 [chillagh
budoso üstökös *chillagh:* planeta T_3 [L_2
esti *chillag:* vesper Dd_4 hesperus
hainal *chillagh:* lucifer, ein morgenstern O_4 venus Dd_2
menniei *chillagok:* sidera Z_3
mellegh *chillagh: canicula* D_3
chilliangiok (?): curuca, avis quaedam parva alienos pullos educans, ein graszmuck. Et capitur pro viro alienas proles nutriente, quas tamen credit esse suas G_1

(Folytatjuk.)

Pálfi Márton.

NYELVMŰVELÉS.

Kötelező műszó-használat? A műszók használatában való nagy ingadozás már sok panaszra adott okot és sokféle javaslatra adott alkalmat. Legújabban is egy középiskolai tanár azt az indítványt terjesztette föl, hogy a kormány »tegye kötelezővé a megállapított műszavak használatát az újabban írandó tankönyvekben«.

Mikor az Orsz. középiskolai tanáregyesület gondoskodott a *Középiskolai Műszótár* elkészítéséről s mikor a kormány e szótárt pénzsegéllyel támogatta: éppen az volt a céljuk, hogy előmozdítsák a műszóknak helyes és egyöntetű használatát. Szó is volt róla a tanáregyesületben, ne kérjük-e a kormánytól a megállapított műszóknak kötelezővé tételét. De ettől a tervtől elálltunk, mert egyfelől nem tartottuk kívánatosnak, de még lehetségesnek se, hogy a műnyelv további fejlődésének és javulásának útját álljuk, másfelől meg joggal remélhettük, hogy a tanáregyesülettől kiadott s az oktatásügyi kormánytól támogatott Műszótárnak amúgy is okvetetlen nagy hatása lesz arra, hogy a műszók használata a könyvekben s az iskolákban mindinkább egyöntetűvé fog válni. Én most is ebben a véleményben vagyok, és teljesen kizártnak tartom, hogy minden egyes műszóra nézve kötelező megállapodásra juthassunk. Hiszen még a helyesírási szabályzat is — amelynek kötelező voltára hivatkozik az indítványozó — csak általános szabályokat állít föl, ellenben az egyes szók írására csak »tájékoztató szójegyzéket« ád, tehát csak irányt és példát mutat, de nem teszi kötelezővé minden egyes szónak éppen ott ajánlott írását. Célszerűnek tartanám, ha ehhez hasonló intézkedést ajánlana a Közoktatási Tanács a műszókra nézve is: hogy t. i. a kívánatos egyöntetűségnek gyorsabb elérhetése végett a vallás- és oktatásügyi kormány ajánlja valamennyi középiskolának figyelmébe az új Középiskolai Műszótárt, olyan megjegyzéssel, hogy a tanítás megkönnyítése végett fölötte hasznos volna, ha mind az iskolák, mind pedig az iskolai könyvek írói lehetőleg a Műszótárban első helyen ajánlott, helyes és magyaros kifejezéseket használnák. Evvel az intézkedéssel, úgy vélem, máris nagy lépést tennénk előre, anélkül hogy a tudományos fejlődés szabadságát bármiféle kényszerítő rendszabállyal meg kellene akasztani. Ennél tovább menő intézkedést fölöslegesnek, sőt mindenképpen károsnak tartanék.

S. Zs.

Csudatékony. A Pesti Napló 1906. évi dec. 19-i számában olvastam ezt a szót. Pakots József verseinek bírálatában fordul elő. Használják vajjon ezt a szót? Mivel még nem hallottam, megnéztem, előfordul-e szótárainkban. Czuczor-Fogarasinál ezt találtam: »Csodatékony (csoda-tékony) össz. mn. Szokottabban l. csodatevő«; a NySz.-ban pedig: »Miraculosus, wundertätig WF; Tsodatévő ember, csudatékony: vir miraculis clarus WF.«[1]) Ám ezen a szón kívül még más is feltűnő az említettem cikkben. Az egész cikk 154 sor; ebből idézet 40 sor; a maradék 114 sorban pedig éppen 57 idegen szó fordul elő! Szintetikus, impresszionista, spekulatív, színfolt-szintézis, instrumentális, reflexiós, reflexió, harmonizálás, disharmonizálás, akkordköltészet, stb. stb. RÉVAI SÁNDOR.

Szabóság. Nem a szabómesterséget vagy a szabók gyűjtőnevét jelenti ez a szó mostanában. Budapesten olvasni: valódi angol úri szabóság; másutt is láttam: F. Frigyes kádárság; a honvéd kaszárnyákban is szabóság, cipészség a szabó-, cipészműhely. Ki ne látná, hogy ez a *-ság* képző a német *-ei* pajtását csempészi be oda, ahova a magyarban nem dukál? Ez a cselekedete annál veszedelmesebb, mert — teszem — a néhai *onc-enc-önc* képzőnek, mely a *-ling* fordítása, lerí az ábrázatáról a német máz (*Jüngling* = *ifjonc*, *Findling* = *lelenc*, *Günstling* = *kegyenc*) s ezért is mult ki ez árnyékvilágból, de ezt a *-ság* képzőt eddig jóravaló, becsületes magyar képzőnek ismertük. Ne is engedjük, hogy ennyire megfelejtkezzék magáról!

NÉMEDI DEZSŐ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sehonnai bitang ember. E hatásos kifejezésre mindnyájan emlékszünk bizonnyal. Március tizenötödikén ki ne hallotta volna a Nemzeti dalnak e jelentős sorait?

Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete . . .

De e kifejezésnek erős jelzői Petőfinek több költeményében is előfordulnak. Pl.

Nem is hiszem, hogy a színészetet
Becsülni fogják, míg az befogad

[1] A NyUSz. is a Wagner-féle Phraseologiából idézi s a *kártékony* utánzásának tartja (l. még uo. a 19. sz.-ban keletkezett *jótékony*-ról szóló cikket). Arany J. is többször él e szóval, pl. Nem jön a várt vendég, csodatékony szelleme nem jő (Elv. alk. 7 : 66). Doctor vagyok, még pedig hatalmas és csodálatos vagy inkább csodatékony (Levél Petőfihez 1847. V. 27). Vö. még, szintén a Pesti Naplóban. Gerő Ödön cikkében 1897. II. 5, 7: Ennek a csudának a hatása is csudatékony volna. — Ballagi Teljes Szótára kérdőjellel az egyszerű *tékonyt* is említi 'tevékeny' helyett, és csakugyan azt olvassuk Sárosi Gyula Arany trombitájában (Aigner kiad. 248): Szívem még helyén van, *tékonyak* e tagok. *A szerk.*

Minden bitangot, gaz sehonnait,
Kik a világnak söpredékei . . .
(Levél egy színész barátomhoz.)

Maga a *sehonnai* Petőfi egyéb költeményeiből is előkerül. Íme ezeket olvassuk pl. a Bolond Istókban:

»Majd biz itt *minden sehonnait*
Befogadni, hát hogy is ne!«

»Ki vagyok? *sehonnai*,
Se országom, se hazám,
Valamely vándormadár
Lehetett az ősapám.«

Ez a *sehonnai* mai magyar köznyelvünknek élő eleme. A Simonyiék szótárában megvan bő jelentésmagyarázata (der Lump, Strolch, Hergelaufene, Landstreicher, Habenichts, ein verkommener Mensch). A nép nyelvében szintén él a szó. A MTsz. szerint a *sohonnai* alak használatos a Palócságban és a Székelyföldön.

Érdekes, hogy a *sehonnai* szó gyakran a szinonim, tehát mintegy magyarázó (néha fokozó) *bitang*gal kapcsolatban kerül elő. Ezt láttuk két Petőfi-féle példában. De e kapcsolatot régibbnek mutatják a következő példák: Ha befogadgyák is a bujdosókat, azokat boszszusággal s illetlen szóval illetik, mondván: *sohonnai, bitang* viz hozta (Szathmár-Némethi Mihály: Halotti Centuria, 1683-ból, NySz.). *Sohonnai bitang ember*, olvassuk Kis-Viczay Péternél (Adag. 509, 1713-ból, NySz.). És 1782-ben, már szótározva látjuk e kifejezést: *Sohonnai bitang ember:* Terrae filius, Obscurus homo, ein Unglückmacher, Nirgendzuhaus (PP-Bod-féle szótár, 1782. kiadása). A sok inczki, finczki, totinczki, *sehonnai bitang* eleitől fogva a kapott az első lóra Erdélyben, 'a fejte meg legsírosabban az erdélyi tehenet. (Cserei, Tört. Tár 7:530; vö. még uo. 529. l. és *bitang* nélkül 528. l.)

A *sehonnai-bitang* kapcsolat oka nyilvánvaló. A *bitang*, mely gyakoribb hssználatú, magyarázza, erősíti a *sehonnai*-t. Más és nehezebb kérdés: hogyan keletkezett maga a *sehonnai* szó?

Simonyi huszonhárom évvel ezelőtt az *önállósított határozók*nak töle alkotott, új kategóriájába sorozta szavunkat (vö. Budenz-Album 48—80. l.). Magyarázatának alapgondolata a következő: Régi alak nyelvünkben a *sehonnan* helyhatározószó. Ez összetétel elemei már rég összeolvadtak, annyira, hogy hátraható hangzó-hasonuláson is átment szavunk (vö. *sohunnan, sohult* stb. alakok NySz. és Tsz.). A szó tehát gyakori használata miatt önálló névszói tő jellegét kapta s úgy viselkedett, mint az igazi névszótő: *-i* képzőt kapott (vö. *egymásutáni, mindenkori, délelőtti* stb.).

Ez igen valószínű fejlődésnek látszólag már keletkeztében cáfolója az a kérdés: hogyan lett az elvárt **sehonnani* alakból *sehonnai?* Hiszen *Dunán-inneni*-ből nem lett *Dunán-innei, itteni*-ből nem lett *ittei, ottani*-ból nem lett *ottai, elleni*-ből nem lett *ellei* stb.! De e kérdésre sok analóg esettel már előre megfelelt Simonyi *Elvonás* című értekezésében (*túladunai* stb. NyF. 12:15. l.).

Azonban egyéb új adatok ötlenek szemünkbe, e szó fejlődését kutatván. A mai népnyelvben él a következő kifejezés: *Sëhonnábú*

gyütt. Ezt mondják manapság Cegléden a MTsz. szerint arra, »akiről nem tudni, honnan jött és mi volt«. A Székelyföldön meg így mondják: *Sohonnyából jött* (MTsz.). Somogyban gúnynévül jegyezték ezt fel: *Sehona bácsi* (vö. Simonyi: Budenz-Album 70. l.). Gvadányi ezt mondja a Rontó Pálban (46. l. 1807-i kiadás): Ki egyszer rosz, lesz végig *sohonna* (NySz). Megjegyzendő még, hogy a *sehonnából jött ember* kifejezés Ballaginál is megvan (Telj. Szót.), sőt címszóul említ egy *sehonna* főnevet is, jelentését is megadja »azon hely, ahol vki csak ideiglenesen mint csavargó tartózkodik«. De ez csak kikövetkeztetett alak, mert forrást nem idéz, csak az említett kifejezést.

Az utóbbi adatokból nyilván következik, hogy a *sehonnai* szó fejlődéstörténete a következő: Élt nyelvünkben egy *sehonna* alakú névszó: *se* + *honna* (semmi honja). Ebből lett közönséges denominális képzéssel a *sehonnai*. E feltevést szépen megerősíti az említetteken kívül, még két adat. Egy régi, meg egy új. Kassai szókönyvében ezt olvassuk: »*sohonnai:* Carens domicilio, Vagus. Syn. Bitang.« Látszik tehát, hogy Kassai is így érezte a szó eredetét. A *sehonna* alak pedig Jókaiban is megvan. »Megigértem, hogy nem megyek ki sehová. Sehová? de hiszen az erdő is »sehon«, és az Örvénykő teteje, az a *legsehonnább* része a világnak, oda nem járnak emberek« (Teng. Hölgy II: 18). Vö. még előbbi idézeteink között: Ki vagyok? sehonnai, s e o r s z á g o m, s e h a z á m (Pet.) és PPB. szótárában ezt a fordítást: *ein Nirgendzuhaus;* a szótárnak 1801-i Eder-féle kiadásában: ein Landstreicher, *der nirgend zu Hause ist.* A régi Tájszótárban pedig a Petőfiéhez egészen hasonló értelmezést olvasunk: »*Sehonnai*, s e m m i h á z i, k i n e k s e m o r s z á g a, s e m h a z á j a.«

Rubinyi Mózes.

Bankó-só? Takáts Sándor erről szóló cikkének (Magyar Nyelv 3:79—81) olvasása önkénytelenül Shakspere Macbethjét juttatja eszembe. Amint ez a lelkiismeretétől zaklatott skót király mindig maga előtt látja a halálra küldött Banko szellemét: úgy nem tud Takáts Sándor sem megszabadulni a maga képzelt *bankó*-ja üldözésétől. A különbség kettejük közt csak annyi (s ez az, amiben e hasonlaton is be kell teljesülnie a sántítás végzetének), hogy míg Macbeth azért látja Bankót, mert fél tőle: Takáts a maga bankóját azért, mert szeretné fölfedezni. Sajnosan kell megjegyeznem, hogy ez a hő óhajtása, nézetem szerint, eddig még nem teljesült.

Nézzünk még egyszer szemébe ennek a nyelvtörténeti látománynak, mely legutóbbi megjelenésével nemcsak azt, akinek nyugtalanságot okoz, hanem környezetét, a Magyar Nyelv szerkesztőit is tévedésbe ejtette és nyilvános vezeklésre bírta. A szerkesztők ugyanis régebbi nézetüket »ezennel készséggel« helyreigazítva, nyilvánosan elismerik, hogy a régi magyarságnak igenis volt egy sót jelentő *bankó* szava.

Eddigelé Takáts az állítólagos régi magyar *bankó-só* kifejezés megvoltára csupán ezt a két adatot tudta idézni: »multis *bankonibus*

opus habeo, integros *bankones* salis mittat« (MNy. 2:114). Kifejtettem volt (Nyr. 35:151), hogy e középlatin szavakból egy régi magyar *bankó* szó megvoltát ép oly kevéssé lehet megállapítani, mint például a magyarországi latinság *huzarones, jobagiones* — hozzá tehetem: *betyarones* (l. Bartal) — szavai alapján azt, hogy a huszárnak, jobbágynak — illetőleg betyárnak — régi magyar neve *huszáró, jobbágyó*, illetőleg *betyáró* volt.[1] Mikor tehát annak idején Takáts *bankó-só*-ját olvastuk, nemcsak nem hagyhattuk, de a föntebbi adatok alapján nem is volt szabad a *bankó-sót* ebben az alakjában régi magyar szóként meghagynunk.

De van-e okunk vajjon Takáts mostani cikke alapján megváltoztatni nézetünket s szánom-bánommal helyreigazítni akkori állítólagos tévedésünket? Azt hiszem, erre egyelőre nincs elég okunk.

Takáts fejtegetéseiből és adataiból egy kétségtelen, hogy a lengyelországi sónak nálunk a régi időben nagy kelete volt. Az azonban már adatokkal nincs kimutatva, hogy ezt a sót akkoriban magyarul hogyan nevezték. A cikk ugyanis csak annyit mond, hogy a lengyelországi *só* háromféle *alakban* került hozzánk: »a legközönségesebb volt a lengyel *kősó*, azután következett az *általagban levő lengyel só*, a mi rendesen két mázsát nyomott; végül a körülbelül egy mázsát nyomó *bankó-só*«. A Takátstól is aláhúzott állítólagos magyar kifejezések (*kősó, általagban levő lengyel só* és *bankó-só*) egyetlenegy régi magyar adattal sincsenek támogatva, s mint az *általagban levő lengyel só* mellé vetett latin idézetből (»de *vasculo salis Polonici* 2 centen. contin.«) világosan látszik, a kérdéses magyar kifejezések tisztán Takáts Sándortól eredő fordítások, illetőleg kikövetkeztetések, tehát most termett, XX. századi magyar kifejezések. Így még *közérdekű* folyóiratban sem szabad nyelvtörténeti adatokat közölni, s ilyen mai fordításokkal vitás kérdésben még működvelő közönség előtt sem bizonyíthatunk.

Majd így folytatja Takáts: »E háromféle lengyel sót a régi vectigalok rendesen felsorolják«. E fölsorolásokból azonban csupán a bankó-sóra vonatkozólag ad idézeteket, amelyekről azt hiszi, hogy bizonyító erejük van, s nem veszi észre, hogy még a magában véve egészen valószínű *lengyel-só* magyar kifejezést is elfeledte valóságos régi adattal igazolni, mert a cikkből kitetszik, hogy ez a kifejezés sem egyéb, mint a többször kimutatott régi, latin *sal Polonicus*-nak Takátstól eredő mai fordítása! (A *kősó*-nak igazolására a NySz. adatai után nincs szükség.)

De menjünk csak lépésről-lépésre — ad fortissimum! »Hogy az utóbbit, vagyis a *bankó-sót* — mondja Takáts — nálunk ezen a néven nevezték, az már magukból a régi vámtarifákból is kitűnik, mivel a *banko* szót mindig magyarosan,

[1] Pedig még ilyeneket is olvasunk a latin oklevelekben: Ego Acha uespremiensis *ioubagio* non ignobilis 1114. Nicolaus *Iobagio* ecclesie nostre 1301. stb. *Hodnogio* castri Symigiensis, l. OklSz. *A szerk.*

k betűvel írják. Az 1655. évi országos vámtarifa például ezt mondja: »de uno *Banko* salis«, az 1656-iki meg így szól: »de uno *Banko salis Polonici*«. Az 1697-ig érvényes vectigal »de uno *Banko* salis«-t, az 1697. évi reformált vámtarifa ugyancsak »de uno *Banko* salis«-t említ. Már ezen hivatales adatok maguk is kétségtelenné teszik, hogy a nálunk forgalomban volt lengyel só egyik faját *bankó-só*-nak hítták.«

Itt hosszasabban meg kell állanunk és ki kell előre jelentenünk, hogy a fölhozott idézetek és bizonyítékok semmi esetre sem teszik kétségtelenné az állítólagos *bankó-só* elnevezés régi megvoltát.

Előbb azt veszem szemügyre, ami fölületes szemlélettel tetszetős bizonyítéknak látszik, azt t. i., hogy a fölhozott idézetek valamenynyijében csakugyan ott kísért egész való alakjában, sőt meg is szólal *Banko* szelleme (»*Banko* salis« stb.). Csak egy kis higgadtság kell hozzá, hogy leleplezzük a hitvány szemfényvesztőt. Mert ezek a *banko*-k nem igaz pénzek; hiszen — hogy ezt három szerkesztőnek hat szeme sem vette észre — a *banko* alakok a középlatin *bancus* szónak (l. DuC. és Bartal) közönséges ablatívusai! Ez magyarázatra sem szorul: »*de uno* Banko« valamennyi idézetben. Ily módon, ha ablatívusokból indulunk ki, arra a nevezetes fölfedezésre ébredünk majd, hogy »jámbor eleink« például a plebánust *plebánó*-nak nevezték (vö. *de uno* plebano) stb.

Ami a másik látszólagos bizonyítékot illeti, hogy »a *banko* szót mindig magyarosan, *k* betüvel írják«, abból sem következik, hogy a *banko* latin ablatívus a magyar ajkon *bankó* nevező-alakká s aztán *bankó-só*-vá válhatott volna. Hiszen egyebek közt Bartalban (*Kapitaneus* alatt) ezt a régi helyet is olvashatjuk: »Georgio *K*apitaneo«. Vajjon ebből következik-e, hogy a magyarok a kapitányt régen *kapitáneó*-nak nevezték? Ugyanott találunk ilyen középlatin szókat, illetőleg írásmódokat is: »unam *K*appene*k*am«, »*K*arabinae et muscheti« stb. Vajjon ezekből az adatokból, illetőleg *k* betüs írásmódokból következik-e, hogy régen a köpenyeget *kappeneká*-nak, a karabélyt *karabiná*-nak neveztük? Pedig ezeket a mondatokat és a hozzá hasonlókat is Magyarországon s minden valószínűség szerint magyar emberek írták, s erre a körülményre Takáts szintén súlyt vet. A *k* betüvel írásnak tehát vagy semmi bizonyító ereje nincs, vagy legföljebb azt jelentheti, hogy érezték őseink a kérdéses szónak modern, nem remekkori eredetét, ámbár nem volna nehéz ilyen írásmódot ősi, remekkori latin szókon is kimutatni a magyarországi és külföldi középlatinságból (vö. »*K*aractere roborari« Bartal). A kérdéses alakok tehát a középlatin *bancus* (vagy *bankus*, l. Bartal) szónak ablatívusai lévén, másrészt pedig a *k*-val írásnak sem lévén a magyarosság mellett semmi különösebb bizonyító ereje, kétségtelenül következik, hogy a Takátstól idézett föntebbi *banko*-kból nemhogy egy régi összetett *bankó-só* magyar kifejezést, de még az egyszerű *bankó*-t sem szabad kikövetkeztetnünk.

Eddig tehát semmi okunk sincs arra, hogy a bűnbánó szerkesztői helyreigazítást aláírjuk.

Marad még két állítólagos bizonyító adat, amellyel számolnunk kell. Egyik, hogy egy 1670-iki, Bécsben őrzött leltárban Takáts szerint ez a hely olvasható: »salis frustum Polonici vulgo *Banko* nr. 1«. A másik, hogy az Orsz. Levéltárnak egy ugyanazon évbeli összeírásában is az állna: »salis frustum Polonici vulgo *Banko*«.

Ez a két adat valóban igen tetszetős volna, ha nem járna nyomukban is kétség és bizonytalanság.

Egy az, hogy mindkét adatban lengyelországi sóról (*salis Polonici*) lévén szó, nem egészen bizonyos, vajjon az utánuk vetett *vulgo*-val mit akarnak a különben magyar urak mondani: azt teszi-e a *vulgo* »magyar közszóval«, avagy azt »lengyel közszóval«? Mert az idézett kifejezésekben a *Polonici* mellett a *vulgo*-t így is, amúgy is érthetjük. Ilyen kétes szókra vonatkozólag kellett az Oklevél-Szótár bevezetésében (XIII. l.) a következő megjegyzést tennem: »Latin okleveleinkben, mint tudjuk, sűrűn fordulnak elő az élő beszédből átvett nem latin szók, melyeket a kiállítók *vulgo*, *vulgariter* stb. megjegyzés kiséretében iktatnak a szövegbe, anélkül hogy mindenkor megmondanák: mely nemzet nyelvén járatosak azok.[1] Minthogy mármost a hazánkban élő német és szláv nemzetiségek szavai is belekerültek ily módon okleveleinkbe, sokszor igen nehéz eldöntenünk: meghonosodott szók voltak-e azok a magyarban is vagy nem«. Azért, hacsak valamely hangtani ok nem javallja, az ilyen csupán latin szövegekben jelentkező szóknak magyar volta iránt mindig jobb kétséget támasztani. Mindenesetre tanácsos lesz ezt az aggodalmat ebben az annyira vitás kérdésben is fontolóra venni, mielőtt a végső szót kimondanók.

Másik kétség maguknak az adatoknak hitelességére, illetőleg pontosságára vonatkozik. Sajnálatomra nem nézhetem meg e pillanatban sem a bécsi, sem a budapesti levéltárnak idézett forrását, s így nem győződhetem meg — amint szeretném — a magam szemével arról, vajjon nincs-e a kérdéses helyeken *Banko* helyett *Banka* írva. Tudjuk ugyanis, hogy némely régi, különösen XVII. századi iratokban az *a* néha alig különbözik az *o* betűtől. Ha pedig *Banka* van az eredetiben, akkor csaknem kétségtelenné válnék, hogy a lengyel *bańka* szó áll előttük (vö. »*bańka soli*: ein Salzblöckchen, ein Stück Steinsalz« Linde).

Hogy ez a lengyel szó minő eredetű, annak kiderítésére nem érzem magamat hivatottnak, s azt sem vizsgálom: ebből lett-e a középlatin *banco*, avagy a germán *bank*-ból.[2] De még egyszer fonto-

[1] Vö. Sasinek *Glossarium* c. cikkét, Történelmi Tár 1893. évf. 1—32. l.

[2] A lengyel *bańka*-nak alig lehet köze a német *bank* szóhoz (a bankot pl. így ejtik lengyelül *bank*, a bankett *bankiet*, nem *ń*-nyel), hanem kis öblös edényt s másrészt víz- és szappanhólyagot jelent, tehát nyilván a lengyel *bania* v. *banja* szó kicsinyítője, mert ez is ugyanazt jelenti (azonfölül korsót stb). Vö. a szlovénben is: *banja* és *banjka* 'langrundes Gefäss von Böttcherarbeit, Wanne; ein plattes Tragfass für Flüssigkeiten' (Pleteršnik). Vajjon nem lehetett-e a lengyelben vagy a tótban e szónak semleges *bańko* alakja? Talán ebből magyarázódik a latin *bankones* és *bancus*. *A szerk.*

lóra véve mind a középlatin *bancus* szót, mind a Takáts-féle adatok *bancones*-eiből kikövetkeztethető középlatin *banco* nevező-alakot, annyit mondhatok, hogy bár a magyarországi latinságban megvoltak is mind a *bancus*, mind a *banco* szavak, a régi magyar nyelvből eddigelé sem a *bankó*, sem a *bank*[1] szó nincs kimutatva só jelentéssel, úgyhogy — s ezért magam is »mea culpa«-t mondok — Takáts Sándornak tavalyi *bankones salis* adatai alapján régi magyar szóul nemhogy *bankó-sót*, de *bank-sót* sem kellett volna cikkében meghagynunk.

Nézetem szerint tehát semmiesetre sem szabad merőben középlatin szóalakokból akár ilyen, akár olyan magyar szó (*bank* vagy *bankó*) egykori létét erősítgetni, még kevésbbé szabad egyenesen *bank-só* vagy *bankó-só* kifejezésekről beszélnünk, mikor sem azokat, sem ezeket kétségtelen magyar használatban, magyar szövegből ki nem mutathatjuk.

Magam is mindenkor készséggel vallom be tévedésemet, ha erről okokkal kellően meggyőznek, s el fogom ismerni a *bankó* vagy akár *bánkó* magyar szót is, ha egykori megvoltát valaki kétségtelenül ki tudja mutatni. Az eddig előhozott adatok alapján azonban azt hiszem, hogy a Magyar Nyelv szerkesztőségének a *bankó-sóra* vonatkozó bűnbánó vezeklése legalább is elhamarkodott volt.

Zolnai Gyula.

Gyút. E szó a MTsz.-ban mint rimaszombati tájszó van közölve ilyen alakban: *gyút-belű*. A szónak puszta *gyút* alakja az egész Bükkalján ismeretes. Akárhányszor hallható a borsodi palócoknál evés közben ilyen kifejezés: *Hagyj má nekëm is te gyút! Në ëgyel má annyit te gyút!* Megjegyzem, hogy e vidéken se a *gyút-belű*, se a *gyútság* szót nem hallottam s csak ilyen alakban ismerem: *te gyút = te mohó*. A jelentése sem »nagyehető, telhetetlen gyomrú«, hanem amint Simonyi a Székelyudvarhelyi kódexből közölte: 'mohó', tehát gyorsan, sebesen evő, falánk. Ez azonban nem tökéletesen egyértékű a *nagybélű*, *nagyehető*, *telhetetlen* szóval. Az olyan mohón evő embert szokták *gyútnak* nevezni, aki gyorsan nyeli az ételt, mint a bőgő a garast. Igy hát bizonyos, hogy a *gyút* egymagában is használatos; de bár döntő nyelvészeti bizonyítékot felhozni nem tudok, mégis úgy vélem, hogy a *gyút* nem a magyar *gyúlt*(-belű), hanem a csagataj *jut-* (nyelni) igével rokon. E mellett szól az is, hogy azon a vidéken, ahol a *gyút* melléknév egymagában is használatos, a *gyúlt, meggyúlt* igenév helyett a *gyúlladt, meggyúlladt* alakok szoktak előfordulni. Igaz, hogy a *gyút* melléknév nem lehet közvetetlen a török *jut-* ige származéka, de igenis lehet a *gyútság*, s ebből aztán elvonással keletkezhetett a mai palóc *gyút*.

Bartha József.

[1] Váltóasztal jelentéssel l. a NySz.-ban. *Z. Gy.*

Másnál vagyon a makkfelső. A kártyajátékból (amelyről Szentjóbi Szabó Rousseau-fordítása, *A' Kivánság*, már a XVIII. század végén kijelenti, hogy az *valósággal semmi időtöltés; tsak ollyan embernek a' menedékhelye, a' ki más egyebet a' világon nem tud tsinálni*) újabban mind több, érdekes vagy kevésbbé érdekes kifejezés jut a köznyelvbe. De így volt ez már régente is. A XVIII. század végéről olvassuk a fönt idézett közmondásszerű szólást. Ezt egyik közmondásgyüjteményünkben sem találtuk meg. Pedig igen csattanósan használja az a költemény, amely a Magyar Kurirban *A' Fösvény* címmel névtelenül látott napvilágot (1792:111. l.):

Akkor, ha kell ditsekedni
'S kinek van több? vetekedni,
Ő az első;
De ha rá szorúlnak nagyon,
Akkor mindjárt *másnál vagyon*
A' makk felső.

Ugyanebben a költeményben olvassuk a meghalásnak ezt a tréfás szinonimáját: *eltalpal.* Bizonyára az *elpatkol* analógiájára készült (vö. Nyr. 35:362). GÁLOS REZSŐ.

A *hogy* kötőszó fokozó használata a Magyar Kötőszók c. munka 2:139. lapján csak ilyen példákban van föltüntetve: Úgy megesett rajta a szívem, *hogy nagyon.* Úgy jóllaktam, *hogy még!* Dolgozik úgy, *hogy csak no.* Van annyi kiadás, *hogy!* — De van a népnyelvben olyan szerkezet is, hogy az ilyen nagyító mellékmondat a főmondat igéjét vagy határozóját ismétli. Így találtam egy régibb ifjusági iratban (Lukács: Tiszántúli kis magyar 39 és 41) a következő két mondatot: Hanem bizony volt is ám vele egy kis baj, *hogy is volt* [= bizony volt]. Hm, tudom én mit (veszek az árán)! *hogy is tudom* [= tudom bizony]. Továbbá udvarhelymegyei beszélgetésekben: Úgy kell lönni, ott szőtték a zuvat bordájába azt a csufondáros száját kiednek, *hogy ott* [= ott bizony; Nyr. 5:221]. Az én jó Máriám engöm még eccönös ecce se hagyott el, *hogy nem!* (6:465.) Ez utóbbihoz hasonló mondatra bukkantam Jókainak egy székely adomájában (A magyar nép élce 272): »Törvény elé állíták a magyar góbét, hogy merte a királybírót ilyen rútul szidalmazni? — *Nem és hogy nem szidtam én* ő kejelmét, éppeg csak elmondám, amit álmodék ahajt felőle«.

U. i. Utólag találom a MKszók 2:155. lapjának 2. jegyzetében a következő idevágó idézetet: »Tömlöc a nyakára, dögöljön meg s vesszen el, *hogy el,* (a *hogy* és az állítás vagy tagadás ismétlése az állítás [vagy tagadás] fokozását fejezi ki) Udvarhely. Nyr. 4:82«.
GÁBOR JÁNOS.

Búsó. Mohácson a farsangi álarcosok neve *búsó.* Felöltözött búsónak. Ma van a búsó-járás. Régi hagyomány azt tartja, hogy valamikor a mohácsiak állatbőrbe öltözve, fából kinagyolt ijesztő álarcban, sípolással, kolompolással rémítették meg a törököket annyira, hogy elfutottak a városból. Miféle szó ez a *búsó?* mi a jelentése, török szó vagy szláv?
(Kölked.) ÁDÁM IMRE.

Úgy látszik se török, se szláv, hanem magyar. Karadžić és Daničić az ő szerb és horvát szótáraikban a *buša* szót csakis mint a mohácsi sokácok szavát ismerik, mely őszerintük is farsangi maskarát jelent, nagy, fából készült álarccal. (Spicer horvát-magyar szótára szerint *buš* a farsangi álarcos, *buše* »a farsangi játék« neve.) Daničić nézete szerint a nagyfejűt jelentő magyar *busa* szó rejlik benne, s ez a magyarázat egészen megfelel a nagyfejű álarcos fogalmának. A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

—

Átkok.

Hogy a 7 szencsígbű pottyannyon lë ëgy! (Kemenesalja.)

A szomorodott szűz Márjádot! (Kemenes.)

Ó, hosz szállon rád e nyári gyöngyharmat, amellik e fákot hasogattya! (Vas, Egervár.)

Ez Isten tëgyën e vakablakba csodánok! (Egervár, Vas.)

Ez akasztᵘófán csöröggyenek a csontyaid! (Egervár, Vas.)

Ó, hoⁿ nízd e bucsusokat fⁱészëmmⁱé e zakasztᵘófárú!

E szëmëm világo csöppennyën kü (Egervár, Vas m.)

Tudtommal Zalából még a következő káromkodás-formákat nem közölték: Sörⁱén fenye, anya fenye, rákfenye, zᵘődsalugátëros rossebb, tikseb, feketë rossebb, a dög irgyën ⁱé, a szëmëd állon më̈g.

A rosseb Zalában olyan közönséges szó, hogy föl sem tűnik a használata. Rossebezik ott csaknem mindenki. Még vicc is van róla. A göcseji parasztbeállít Zalaegerszegre s tapasztalatokban megrakodva érkezik haza. Otthon eldicsekedik vele, hogy mit látott. — No mit? — Hát, tuggya komám: elᵘő ollan vᵘót mind ë sëröf, hátú më̈g mind ë dërót, osztán mënt mind e rossebb. Hát vajjon mi lehet az a *rosseb?* — Bicikli!

De azért tud a göcseji áldást is mondani. Egyet a sok közül: Álgyo më̈g az Isten e mellë kosarát! SZTROKAY LAJOS.

Tájszók:

anyás: tollasodó madár.

áhétozó: vágyakozó.

bocskás: dézsa, melyben a moslékot tartják.

bölömbika: buzaszárból, vagy fűzfa hajából készített fúvó játékszer.

bögyösleves: fehér felső női ing.

böllenködik, böstörködik: heccelődik.

buborcsék: bőrdaganat, kiütés.

bucok: bucka, földben maradt fatörzs.

bugylibicska: fanyelű bicska.

büdösfa: ecetfa.

büggő: bőgő.

cédulaház: vásárok alkalmával felállított kis bódé, hol a jegyző ír.

Csana: János.

csatorázni: veszekedni.

csás ökör: balfelőli ökör.

csávás: moslékos dézsa.
csemfe: csorba.
csicsiskoma: őszi kikerics.
csikó: leányok haja, ha elől le van vágva (frufru).
csipőtke: készel szaggatott tészta.
csokonya: kocsonya.
dagadó: töltött káposzta.
dercés: redős.
dékány: egyházfi.
dorozsmás: recés, durva, érdes.
egykorás: egyforma.
ejtős: gyermek-játékforma.
előruha: piros sávval átszőtt, törülköző nagyságú vászonkendő.
erge: zerge
éhóra: éh-gyomorra.
facsari: kedvetlen.
fancsók: hitvány.
fájézás: fahordás.
fénótás: félbolond.
folosó: orbánc.
fóracskos: forradásos.
fotozsén: petróleum.
fun: fuj.
gyussunyi: örökölni.
hajkorász: hajszol.
hebözsgetni: sejtetni.
hederget: menetközben forgatja a derekát.
göcs: tuskó.
gölöncsér: fazekas.
grifli: palavessző.
gubita: cserfa gyümölcse.
gubarc: fekete foltok a hegytetőn hóolvadáskor.
gurci: fényes mellénygomb.
gümecs: kövecs, kavics.
gyántár: gyanta.
hombár: lisztes láda.
húros rigó: fekete rigó.
huzakodik: veszekedik.
igricetüske: gilicetövis.
illet: ülep.
kallantyu: akasztó.
kégyó: kígyó.
kijejje?: kié?
kistanétó: segédtanító.
klumpa: facipő.
kökönye: kökény.
kötyögő: óra ingája.
kudari: savóleves.
kurugli: szénvonó.
kusztora: fanyelű bicska.
lincsű: megkötöz.
lucsifa: fenyőfa.
lucsis: fenyves.
nyeho: szemtelen.
nyëhös: hitvány.
nyüske: nőstény.
ódâkost: oldalt.
palól: kukoricát rostál.
porzsávás: beteges.
poszka: hitvány.
pöle: ürge.
respeg: messzelátó.
rezula: sűrű, fiatal erdő.
rigya: mogyoró virága.
silány: nyoszolóleány.
sió: patak, mesterséges árok.
siskafül: nagy, széjjelálló fül.
sömör: kicserepesedett bőr.
svárkli: disznósajt.
szarkagábor: gébics.
szatyor: véka-féle, miben a tyúk tojáson ül.
sziru: zuzmora.
szodé: telhetetlen.
szömörcsök: úri-kucsmagomba.
szuradék: szűk sarok, lyuk.
szülőfa: szövőszék.
töpötyüni: földet leverni.
tutuka: kannacső.
tüzesgyík: fehérhasú gyík.
uszúni: felajánlani.
üjejje: övé.
üsz: ősz.
üsztörgye: eresz.
üszű: őszül.
vászonkorsó: kőkorsó.
vonyogó: hegedű-, szénvonó.

(Somogy-Szt.-Balázs és vidéke.) GYÖRKÖS REZSŐ.

csiklandik (Bagamér, Szabolcs m.).
darab birka: ez (a föld, birtok) jó gazdáé, mert nagy darab birkája (falkája) van (Debrecen).
dézmálni a feleseknek (Nádudvar).
disztó: disznó (Nádudvar).
helyt vagyunk (Szoboszló).
(Bihar és Hajdu m.)

jó eső: nagy eső (Debrecen).
köblös föld, nyilas tag: terület-meghatározó kifejezések.
születés: csabai születés (Kakad); vö. *tojás.*
szok lenni: »az a kapu nyitva szok lenni« (Vértes).

BADÍNYI MÁTYÁS.

IZENETEK.

R. G. Különös! miért éppen nekünk panaszolja, hogy Négyesy L. a Tanáregy. Közlönyben (467. l.) »nyelvtani hibával« írja, »hogy az egész tanárság kész szívvel *csatlakozhasson* hozzá«? Látszik, hogy nem régóta olvassa a Nyelvőrt. Mi ezt éppenséggel nem tartjuk hibának, s hasonló példákat legjobb íróinknál is olvashatni, l. Nyr. 34: 495—591. (s A magyar nyelv c. könyvünk 2. kiad. 212—215.) Az ikes ragozásnak egész történetét tárgyalja a Nyelvészeti Füzetek 28. száma, mely külön is kapható.

Dobsina. Azt kérdi, helyes összetétel-e az *őrálló* (»Evangelikus Őrálló«). Nemcsak helyes, hanem azonfölül igen régi kifejezés ez. Már 1500 táján előkerül a Guary-kódexben: Eleibe kelének az őrállók. Aztán pl. Pázmány Prédikációiban: Őrállója és feje felett vigyázó óltalma annak, aki őt szereti. És Zrinyinél: Egyedül legyek-e én őr-állód, ki megjelentsem veszedelmedet? Csak Pesti Gábor ír helyette *őrönállót.* Aki őrt áll, az őrálló, épúgy ahogy bosszuálló, aki bosszut áll. A régi nyelvben *strázsa-álló* is előfordul, sőt *útonálló* helyett több régi írónk *útállót* ír (mert elállja az útat; mindezek a NySz-ban). A mészároslegényt néhol *székállónak* mondják.

B. L. Akiket Lengyel Zoltán (A Nap 1907. II. 10) új szóval *vajasoknak* nevezett el, azokat jó magyarsággal *ludasnak* mondjuk. Az új szóra az a mostanában gyakran hallott — nem magyar, hanem német — közmondás adott alkalmat: Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra!

I. L. A *rikkancs* régi kifejezés, a nép sok vidéken így hívja tréfásan a tehénpásztort, a kanászt (olyan szó, mint *libbencs*, sánta ember, Kriza, *toppancs*, nehézlábú, mázsáslábú, a régi Tsz-ban — az újból kimaradt, — *huppancs*, kövér ember, *nyiffancs*, nyafogó gyerek); de a rikkangató újságárus fiúra Kozma Andor adta ezt a nevet mintegy tíz évvel ezelőtt, mikor az Esti Ujsággal jelent meg ez az alak Budapest utcáin. Érdekes találkozás, hogy Nápolyban *strillone* az ujságáruló suhanc, s ez a szó is tulajdonkép kiabálót jelent.

Beküldött kéziratok. Horger A. Egy ismeretlen nyelvújító. — Zolnai Gy. Egy 16. századi nyelvemlék. — Kardos A. Adalék a gyermeki lélek és nyelv fejlődéséhez. — Apor. A -da de. — Verő L. Beteg. — Patrubány L. Szófejtés. — Barkó D. Francia helyesírás. — Historikus. Strázsahegy. — Halász A. Népmonc.

Beküldött könyvek. Mikszáth K. Jókai élete és kora. (Két kötet, Révai testvérek). — Berzeviczy A. Régi emlékek 1853—1870 (Révai t. Ára 6 K). — Szentírás, kiadja az Izr. M. Irod. Társaság, IV. k. — Évkönyv, kiadja az I. M. I. T. — Magyar Könyvtár 474—478. sz. Goethe: Iphigenia, ford. Csengeri J. Orosz elbeszélők III. Salgó J. Az idegességről. Sas E. Az én mandátumom. — Molnár F. Rabok (Franklin. 4 K).

XXXVI. kötet. 1907. Április 15. IV. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest IV. Ferenc József-part 27.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

(Második közlemény.)

B) *A v tövü igék tövégi mássalhangzójának hasonulása.*

Arra, hogy valamely mássalhangzó több különböző artikulációjú mássalhangzóhoz teljesen hasonul, a magyarban még két esetben van példánk: a *v* tövű igék eredeti tővégi mássalhangzója teljesen hasonul a mássalhangzón kezdődő ragokhoz pl. *jössz, jöttök, jönni, jönnék, jöttem* stb. és a *-val, -vel* rag eredeti kezdő mássalhangzója teljesen hasonul minden előtte álló mássalhangzóhoz pl. *vérrel, ésszel.* Mivel ezekben az esetekben már nem lehet a hasonulást a kiejtés gyorsulásával magyarázni, mint az *az, egy, nagy* stb. szavaknál, nyilvánvaló, hogy itt a hasonuló hangokban magukban kell keresnünk a hasonulás okát; az eddig tárgyalt szavak végmássalhangzói a beszédütemben való helyzetük miatt váltak tökéletlen képzésűekké, a *v* tövű igék végmássalhangzójának és a *-val -vel* kezdő mássalhangzójának már eleve tökéletlen artikulációjúaknak kellett lenniök, hogy különböző mássalhangzókhoz hasonulhassanak.

Az t. i., hogy különböző artikulációjú mássalhangzókhoz csakis tökéletlen képzésű mássalhangzó hasonulhat, minden valószinűség szerint nemcsak az eddig tárgyalt esetekre igaz, sőt nem is csak a magyarban, — hanem általános fonétikai törvény, amelynek felismerhetőségét más nyelvekben csak az a körülmény nehezíti meg, hogy aránylag kevés példa van rá. A tökéletlen artikulációjú hangok t. i. nem mindíg hasonulnak, de viszont valahányszor valamely nyelvben egy mássalhangzónak ilyen feltűnő gyakori hasonulásával találkozunk, a hasonuló hang mindíg tökéletlen artikulációjú volt. Lássunk csak nehány példát:

A latin *ab, ad, ex* (korábbi *ec*) *in, ob, red-* praepositiók és igekötők teljesen hasonulnak a rájuk következő mássalhangzók nagy részéhez: *accurro, afferro (ad-); illigo, irreparabilis (in-); effugere (ec) officio (ob); relligio, recceptus (red-);*

succurru, suggero (sub-) stb.[1] A teljes hasonulás itt sem történhetett másképen, mint a magyar *az, egy, nagy* stb. szavaknál: a végmássalhangzók redukciója után. A redukciónak okai is ugyanazok, amelyeket azoknál említettem. Hogy itt teljesen ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint pl. az *az z*-jének hasonulásánál, legjobban bizonyítja az, hogy e szavak közül 3-ból olyan szópárok fejlődtek, amelyek megfelelnek a mi *a — az* szavainknak: *a — ab, e — ex (ec), re- — red-;* ezek közül az elsőt mássalhangzó, a másodikat magánhangzó előtt használták (vagy legalább kellett volna használni a gramatikusok szerint). Épen így keletkezett az olasz *e — ed* a latin *et*-ből. Ennek fejlődése hasonlít legjobban a magyar *az* szóéhoz: az olasz nyelvjárások nagy része a 3. fokon van, a köznyelv (és az írás) a 4. és 5-iken; a régi olasz nyelvben általános lehetett a 3. fok, csakhogy épúgy mint nálunk itt sem igen jelölték a $t_{\wedge}$ + *cons.* hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzót. Akad azonban a 13. sz. olasz szövegek között olyan, amelyik Dévaira emlékeztető fonétikus helyesírással van írva, pl.: Conti di antichi cavalieri-ben (XIII. század): *e ffaui* (et saui), *e ppiu* (et piu) *e rreuerenzia, e ffecie, e cchortesia* stb. (Berthold Wiese: Altitalienisches Elementarbuch 236—37 l.)

Az idg. **gi̯, *ti̯* > görög *δδ* (ξ); idg **ki̯, *ti̯* > görög *σσ* (σ). ez a hangváltozás kétségtelenül hasonulás (kölcsönös hasonulás, mert nemcsak a mássalhangzó hatott a félhangzóra, hanem a félhangzó is a mássalhangzóra). Pl. Homerosi *τόσσος* (< **τοτi̯ος*); krétai *ὁποττος* (* < *πότi̯ος*).[2]

A latin coniunctivusi *-i̯am* végzet *i̯*-je hasonul az előtte levő mássalhangzóhoz a franciában: *fasse (< faciam), chaille (< caleam,* olv. *cali̯am),* ilyenek még az ófr.: *dueille, sueille, vueille (< doleam, soleam, voleam.)* — A latin *-itia (itsi̯a)* képző az olaszban *ezza*-vá, a szardiniaiban *itta*-vá fejlődött. — A latin *tu̯ > tt* már a vulgáris latinban: *batto, quattor, futtit (< battuo, quattuor, futu̯it),* ellenben *batutus*-ban megmaradt az egyszerű *t* (vö. Meyer-Lübke: Gramm. der rom. Spr. I. 421. sk. l.) — Latin *nu̯ > nn* az olaszban pl. *menno (< minuus).* — Gót cons. + *j* ∼ ófn. kettős cons. Pl. ófn. *halla, hulla, brunna, (< halja, hulja, brunja)* stb.

[1] Más példákat l. Kühne: Gramm. der lat. Spr. 1:631.

[2] Egyéb példák Néveri János »Az idg. gutturalis *ti* és dentalis *ti*« c. értekezésében.

Arra azonban az említett nyelveknek egyikében sincs példa, hogy dentilabiális *v* hasonult volna több mássalhangzóhoz. Már ebből is jogos kételyeink támadhatnak az iránt, hogy pl. a *jö* igének eredeti tővégi mássalhangzója, (amely hasonul *n, sz, t* mássalhangzókhoz) *v* volt-e a hasonulás megtörténte előtt.

De más okok is vannak, amelyek amellett bizonyítanak, hogy *v* tövű igék eredeti tővégi Mássalhangzója nem *v*, hanem (egy *v*-hez mindenesetre hasonló artikulációjú hang) *w* volt. Vizsgáljuk csak meg közelebbről a tiszta *v* tövű igéket. Ide tartoznak:

hí, ví, szí, rí, sí, nyí; fú, bú,
ró; nő, fő, lő, szö, nyö, jö. (TMNy. 254. skl.)

Feltűnő az első tekintetre az, hogy az első hat kivételével mindegyikben ajakgömbölyítéssel képzett (labiális) hangzó van és az első hatnak is részint a régi nyelvben, részint a nyelvjárásokban van olyan mellékalakja, amelyben az *í*-t (vagy *é*-t) labiális hang *(u)* követi. Ez csak az eredeti tővégi mássalhangzó hatása lehet, amely *u*-vá válván hozzájárult a tőhangzóhoz (ha ez zárt hang *(i*, vagy zárt *ë)* volt, pl. *riu, siu,*[1] székely *hivü* stb. — a többieknél pedig, amelyeknél a tőhangzó nyiltabb hang volt *(a, o, vagy nyilt e)*, összeolvadt evvel a nyilt tőhangzóval egy labiális hosszú magánhangzóvá. Csak így magyarázhatjuk meg azt a körülményt, hogy az utolsó kilenc igének teljesebb alakjában vagy illabiális hang van *(nő ~ nevendék)*, vagy olyan, amelynél az ajakgömbölyítés csekélyebb fokú *(ró ~ ravatal)*.

Ilyen labializáló hatást pedig nem tulajdoníthatunk a dentilabiális *v*-nek, mert ennek az ejtésekor az alsó ajak egészen behúzódik a felső fogsor alá, a felső ajak pedig odafeszül a felső fogsorhoz.

Nehéz megmagyarázni azonkívül azt, hogy a tővégi mássalhangzó, ha *v* volt, miként válhatott *j*-vé a régi nyelvben és nyelvjárásokban az ilyenekben: *iőy vala (jö vala*, Helt.: UT. c. 7); *iőyhet* (Helt.: Krón. 38, 55); *jöjne (jöne*, Megy.: Dial. 205) *oyni, (óvni*, Born.: Préd. 465), *hiyni* uo. 21, *szíj, híj* stb. a tokai nyelvjárásban Nyr. 20. k.

De találunk kódexeinkben más bizonyítékokat is arra, hogy az eredeti tővégi mássalhangzó *w* volt. Úgy látszik, hogy nem

[1] Vö. germ. **sew* > ófn. *seo*, angolszász *sēu*, genitivusban *sewes*. Görög *Ζεϝς* > *Ζεύς* stb.

volt kódex-íróinknak külön jegyük e hang jelölésére s kénytelenek voltak *u*, *v*-vel jelölni, noha ezek a dentilabiális *v* számára már le voltak foglalva. Vannak azonban a Bécsi-K.-ban ilyen alakok: *hionotok, hioniok, hiotok*. Ha ezeket *hívnotok, hívniok, hívtok*-nak ejtették volna, akkor egész biztosan így jelölték volna: *hiunotok* stb. Itt tehát az *o* egy dentilabiális *v*-től különböző (de labiális) hangot jelöl, ezért vagy *hiwnotok, hiwniok, hiwtok*-nak kell olvasni e szavakat, vagy úgy, ahogy írva vannak: *hioni, hiotok* stb. De ez utóbbi esetben is az *o* korábbi *w*-re enged következtetni (vö. még: *hiuttam*, MünchK. 17; *hiuth* Komj. Sz. Pál 79; *hiutt*, Sylv: UT. 1:193. *vyovan vionanac* stb. Bécsi-K. 16, 18. *reionak pedig ůuőltuen* Bécsi-K. 112; ez utóbbi példából is nagyon valószínű, hogy a *reionak* és *ůuőltuen* szavakban nem ejtették ugyanazt a *v* hangot).[1]

Bilabiális *w* mellett bizonyítanak még az ilyen alakok: *ywec* (JordK. 386, 391; *jwenek* JordK. 374, 378; *ywendő* JordK. 361. *ywel* KeszthK. stb. Ha e szavakban ugyanis az *ő* és *e* hangok között dentilabiális *v*-t ejtettek volna, ezt a hangot az írásban is jelölték volna; nem kellett azonban jelölni a *w* hangot, *ő* és *e* között, mert ez összeesett az *ő* és *e* közötti *i* kapcsoló-hanggal *(Gleitlaut)*: *jőe* és *jöwe* szavakat akusztikailag alig lehet egymástól megkülönböztetni.

Legnagyobb bizonyító erőt azonban annak a körülménynek tulajdonítok, hogy a *v* tövű igék eredeti tővégi mássalhangzója hasonult a következő mássalhangzókhoz. A mai köznyelvben nem maradt meg mindíg a *cons* + *w*, vagy *w* + *cons* hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzó, ennek kétféle oka van. Az egyik az, amit már az *az, egy, nagy* szavaknál láttunk, hogy t. i. az eredeti hosszú mássalhangzó megrövidült. A másik ok az analógia. A 3-ik személy hosszú hangzója, amelyben már benne volt a *w*, átterjedt a többi alakokra, tehát: *vár: várni = jő: jöni*.

Más esetekben meg a köznyelv mássalhangzón kezdődő ragok előtt is olyan tőalakokat tart meg, amelyekben a **w*-nek

[1] *Hivoni, hivonotok*-nak sem lehet olvasni ezeket a szavakat, mert a *-ni* előtt a tővégi magánhangzó a Bécsi-K. iratásának idejében már lekopott és ilyen alakok, mint *adoni adonak* nem fordulnak elő benne; az *o* tehát nem kötőhangzó, hanem a tővégi mássalhangzó *(w)* megfelelője. Ami a székely *hivű*-féle alakokat illeti, ezek is *hiu*-félékből lettek *v* hiátustöltő mássalhangzóval, mert ha e *v*-t szerves hangnak vesszük, az *u*-nak nem lehet magyarázatát adni.

j vagy *v* felel meg: *bújni, bújtam, óvtam,* (a szabályos *bunni, buttam, ottam* helyett). A hasonulásból keletkezett hosszú mássalhangzót megtartotta azonban a köznyelv is a következő esetekben:

A tiszta v tövű igékben: Jelentő jelen idő, tárgyas ragozás: *híjja, víjja, szíjja, fújja, bújja, rójja* éppen így: *híjjuk, víjjuk, szíjjátok, fújják* stb. Ezek mellett azonban a *hívja, szívja* alakok is járják. — A befejezett cselekvésben: *híttam, szíttam, róttam, nőttem, lőttem, szőttem, jöttem.* De megvannak ezek mellett az *óvtam, fújtam, bújtam* féle analógiás alakok is. — A fölszólító módban is egymás mellett állnak *hívd — hídd, hívj — híjj* stb.

Az sz-szel bővülő v tövűekben, a befejezett cselekvésben: *ettem, ittam, jöttem, lőttem* stb. (mindegyiknél megvan a hosszú mássalhangzó. A föltételes módban: — *ennék, innék, hinnék, tennék, enném, hinném, tenném* stb. (Kivétel nélkül). — A főnévi igenévben: *enni, tenni, hinni* stb. A parancsoló módban: *edd, idd, hidd* stb.

A régi nyelvben és a nyelvjárásokban sokkal gyakrabban találkozunk a szabályszerű hosszú mássalhangzós alakokkal pl. *vinni, (vívni),* Mel: Sz. Ján. 243; *vinnya* LevT. I. 175 *(vívni); viszsz (vívsz.)* Czegl.. Japh 5.; *metté (< *metwé,* 'metszé') ÉrsK. 411b; *megtilloth* (< **tilwott*) DebrK. 509; Molnár Albert szótárában: (vö. TMNy. 262) *osszom* (< **owszom*). A nyelvjárásokban: *vinni (vívni)* Nyr. 17:237; *víjja* Nyr. 6:359; *bunni (= búvni)* 5:270 stb.

Ami *v* tövű névszóinkat illeti, ezekről Simonyi már a TMNy-ban azt gyanítja, hogy a tővégi hangzó helyett az Árpád-korban olyan kettős hangzót ejtettek, amelynek második tagja *u̯* volt, tehát a mai *ló, jó* szavak *lou̯, jau̯-nak* hangzottak. Ha már most a *w* hang nyelvünkben ebben a korban megvolt, semmi okunk sincs ezt az *u̯* hangot *v*-ből származtatni. A *jó, szó, hő* szavak labiális magánhangzóit itt sem tudjuk megmagyarázni, ha *jav-, szav-, hev*-től származtatjuk őket. Véleményem szerint itt is *jaw, szaw, hew* alakok az eredetiek. Ezekből fejlődött egyrészt *jau̯, szau̯, heu̯,* majd *jó, szó, hő* — másrészt *javam, szavam, heves (< *jawam, szawam, hewes).*

Eredeti bilabiális tővégi mássalhangzóra vallanak a *fű, mű, szű, hű* szavak labiális mássalhangzói is a *fív, mív, szív, hív* alakokkal szemben (**fiw, *miw, *szíw, *híw > fű, mű, szű,*

*hű; *fiwem, *miwes, *sziwes, *hívem > fívem, míves, szíves, hívem).*

Máskülönben is egész párhuzamosan fejlődött e szavak végmássalhangzója az igék **w*-jével. Igy mássalhangzó után a szó végén *u*-vá lett: *falu, odu, hamu* stb. E hangváltozás úgy történhetett, hogy a nyelv a *w*-nek megfelelő közömbös állástól kissé hátra huzódott, az ajkaknál képzett rés pedig tágult.[1]

Két mássalhangzó között a *w* hang az igékben és meg névszókban is *u*-ba megy át: **alwszik, *hamwban > aluszik, hamuban* (vö. *batwo — batutus*).[2]

Két esetben még a hasonulás is *w* mellett bizonyít. A mai nyelvben önálló szóként már nem használt **orv* még hosszú *r*-rel van írva Valk: Gen. 27. l.: *orrok* (< **orvok*) vö. még *orrgazda*, Misk.: Vkert 438. Ennek a szónak különben több olyan alakja fordul elő a régi nyelvben, amely **orw*-ra vall: *orh*, Komj.: Sz. Pál; *wrw*, WinkK 142; *orüok* (*orvok* = tolvajok) RMNy. 2:183. Hosszú *l*-lel írjuk ma is a *toll* szót (**tolw*). A hasonulás valószinűleg az egyszerű alanyesetnél gyakrabban előforduló **tolwa, *tolwat (tolla, tollat)* alakokban történt meg; innét ment át a hosszú mássalhangzó az alanyesetre is.

A *v* tövű szavakkal bővebben szándékozom foglalkozni egy következő dolgozatomban, azt hiszem azonban, hogy az itt vázlatosan elmondott érvek is elég valószinűvé teszik, hogy ezek tulajdonképen nem is *v*, hanem *w*-tövű igék, illetve névszók.

Az, hogy ez a *w* hang nyelvünkből ma már teljesen kiveszett, egyáltalában nem valami ritka jelenség a nyelvek történetében.[3]

[1] A HB.-beli *chamuv* és *kef'eruv* alakokat átmeneti alakoknak tartom *hamw* és *hamu* alakok között: a nyelvartikuláció már megváltozott, de az ajkaknál képzett rés még mindig nem tágult annyira, hogy az *m* után ejtett hangot tiszta *u*-nak érezhették volna.

[2] Vö. Nyelvtudomány 1907 (Balassa).

[3] A *w* hangot úgy látszik még a XV. században is ejtették; valószínüleg erre a hangra céloz Galeotti Mátyás királyról írt munkájának 28. fejezetében: »Nam apud hungaros sunt vocabula, quae in *u* litera desinunt; sed si illa litera promptis, aliud, quam si contractioribus labiis pronunciatur significat, quod scriptura ostendi nequit. Quandoquidem latina lingua unicum habet *u*, et *lingua hungarica quadruplici indigeret*« (Toldy: Régi magy. nyelvészek 691—92. l.). Kissé komályos és szükszavú megjegyzés, de az utolsó mondatából, amely szerint a magyarnak négyféle *u* betüre lett volna szüksége, talán következtethetünk arra, hogy a *w* még megvolt akkor (a négyféle *u* eszerint *u, v, ű* és *w* lehetett).

Hiszen nincs meg a mai német nyelvterület nagy részén sem, pedig az alapnyelvben biztosan megvolt.[1]

Különben az, hogy az Árpád-korban a *w* megvolt nyelvünk hangjai között, nem is annyira új, mint inkább feledésbe ment vélemény. Nem kisebb ember mint Révai volt ezen a nézeten már száz esztendővel ezelőtt. Legalább erre engednek következtetni Grammatica Hungaricájának következő sorai, amelyekben a HB. *vimad, miv, tiv, chamuv* szavaira utal: »Hic vero halitus, siue spiritus in nostrorum ore, fuit et asper quandoque, *h* nempe; sed obscurus multo frequentior, *v* nimirum leni *j* vicinior.« (280. lap.) Hogy »*v* leni *j* vicinior« alatt csakugyan bilabiális *w* hangot értett Révai, valószinűvé teszi az, hogy a görög digammára (amelynek fonétikai értéke szintén *w*) és a lappok nyelvére hivatkozik. Az azonban bizonyos, hogy ő ezt a hangot a dentilabiális *v*-től különböző hangnak tartotta.

C) *A -val -vel és -vá -vé rag hasonulása.*

Az előreható hasonulásra általában minden nyelvben kevesebb példánk van, mint a hátrahatóra; annál feltűnőbb, hogy a magyarban a *-val -vel* és *-vá -vé* ragok nemcsak hogy hasonulnak, hanem teljesen hasonulnak minden előttük álló mássalhangzóhoz. A *-vá -vé* raggal nem kell külön foglalkoznom, mert erről Szinnyei a Journal de la société finno-ougrienne-ben megjelent »Das ung. translativsuffix *-vé -vá*« c. értekezésében kimutatta, hogy *v* hangja hiátustöltő járulékhang és amennyiben hasonul, a *-val -vel* ragok analógiájára hasonul. De hát miért hasonul a *-val -vel* rag?

Az eddigiekben az ilyen feltűnően gyakori hasonulás okát abban állapítottuk meg, hogy a hasonuló hang eredetileg tökéletlen artikulációjú volt; a *-val -vel* rag kezdő mássalhangzójának tehát (mivel intervokalikus helyzetben *v*-vé fejlődött) egy *v*-hez közel álló tökéletlen artikulációjú hangnak: *w*-nek kellett lennie.

[1] Sőt nem is kell olyan messzire mennünk példákért: egészen bizonyos Geleji Katona gramatikájából, hogy még a XVII. században megvolt nyelvünkben a bilabiális rezgő hang, holott a mai nyelvben semmi nyoma. »*Némely szók csak ajakaknak a' szélnek rajtok valo meg-rázkodások által mondatnak ki, ugy a'nyira, hogy azon módon ki sem irattathatnak. Mint: ptrůszkőlés, ptrůsszentés, ptrůtsők etc.*« (L. NyF. 30: 32.)

Megpróbálom a *-val -vel* rag fejlődését ezen a nyomon haladva megállapítani. Vegyük először sorra a tényeket. Legrégibb nyelvemlékünkben a következő szókban szerepel a *-val -vel* rag: *zumtuchel, halalaal és kegelmehel.* A későbbi nyelvemlékekben egyelőre meg nem állapítható szabályszerűséggel váltakoznak egyrészt az olyan alakok, amelyekben a *-val -vel* rag *v*-je *j*-vé válik vagy hasonul, másrészt olyanok, amelyekben a *v* megvan mássalhangzó után is: *szűel* Sylv: UT. 2:2, *vassal, onzolatockal* BécsiK. 10; *napuala, kiuanatuala* EhrK. A mai köznyelvben e rag *v*-je minden mássalhangzó után hasonul és minden magánhangzó után megmarad: *darabbal, léccel, rúddal, ekével, hordóval* stb. A göcseji, őrségi és hetési nyelvjárásban a köznyelvi *v*-nek *j (jj)* felel meg: *ómáje (almával);* viszont Bars, Heves megyében, a csíkgyergyói, hétfalusi és moldovai csángóknál továbbá a keleti székelyeknél a *v* megmarad mássalhangzó után is *mézvel, mákval, borval* (vö. TMNy, 692).

A HB. *kegilmehel* alakját Szinnyei (Nyr. 24:152.) úgy magyarázza, hogy a *v* kiesett belőle, a keletkezett hangűrt pedig *h*-val töltötték be. Mivel ma meg a göcseji nyelvjárásban *j* van a *-val -vel* rag *v*-jének helyén, a fejlődés menetének a következőnek kellene lennie: *kegyelmével, kegyelméel, kegyelméhel, kegyelméel, kegyelméje.* Ilyen fejlődés nem lehetetlen ugyan, de nem is valószínű, hogy ugyanabban a nyelvjárásban kétszer keletkezett és kétszer szűnt volna meg a biátus. De van egy másik nehézség is: a *zumtuchel* alak. Ezt általában *szömtökkel*-nek olvassák, nyilván a mai nyelvhasználat alapján. De mással, mint a mai nyelvhasználattal nem is lehet támogatni ezt az olvasást. A HB.-ben a következő szavakban van hosszú mássalhangzó: *odutta, kegiggen, vimamaggonoc, vimagguc* (3-szor) *bulſaſſa, vezesse, oggun, keaſſatuc, unuttei;* tehát a mássalhangzó hosszúságát úgy jelölik, hogy megkettőzik a mássalhangzó jegyét. Ha az említett *zumtuchel* szó tényleg *szömtökkel*nek hangzott volna, mi oka lett volna a HB. írójának a hosszú *k* hangot nem *cc*, vagy *kk*-val, hanem *ch*-val írni? A *ch* jel gyakrabban is előfordul a HB.-ben *(uromchuz)*, de egyetlen egy esetben sem olvasható *kk*-nak.

A *h* hang jelölésében ingadozást észlelhetünk a HB.-ben; hol *ch*-val jelölik, hol egyszerű *h*-val: *choltat, charmul, — halalnec, holz.* Hogy milyen irányban különbözhetett a HB. korabeli magyar *h* a többi nyelvek *h*-jától, arra talán következtet-

hetünk abból, hogy a magyar *h* ejtésénél a Rousselot-féle készülékek zöngét jeleznek. A HB. korában a magyar *h* tehát zöngés (talán *γ*-féle) hang lehetett, erre vall az is, hogy a mai *ny* hang *nh*-val van jelölve a HB. *munhi* szavában és később is találkozunk evvel a jelöléssel: *azonhokot* EhrK. 146 [1] (= *asszonyokat*).

Ha pedig zöngés hang volt a *h*, akkor nagyon természetes átmenetet képez az eredeti **w* hangból a mai *j*-hez, sőt az sem lehetetlen, hogy épen *w*-t jelöltek *h*-val a *kegilmehel, zumtuchel* szavakban; tehát így hangzottak: *kegyelméwel, szömtökwel*. Ha *szömtökwel* volt a HB.-kori kiejtés, akkor könnyen érthető, hogy a *-val -vel* rag a mai nyelvterületnek legnagyobb részén hasonul minden hanghoz (vö. *quattuor* > *quattor*, *minuus* > *menno*). Sőt talán az intervokalikus helyzetben történt fejlődését is meg lehet magyarázni.

Körülbelül ugyanazon a területen, amelyen a *-val -vel* rag **w*-je *j*-vé lesz, a *v* tövű szavak **w*-je intervokalikus helyzetben kiesik pl. *küek, gyüök (kövek, jövök)*.

Különben ezekben a nyelvjárásokban a *v* előtt álló zöngétlen mássalhangzó zöngéssé lesz, úgy hogy *v* előtt zöngétlen mássalhangzót nem is ejtenek, pl. *hadvan, id van (hatvan, itt van* stb.). Ez az utóbbi körülmény (amint később látni fogjuk) arra enged következtetni, hogy e nyelvjárásokban valamikor (vagy talán most is) olyan dentilabiális *v*-t ejtettek, amelynél a rés szűkebb, tehát amely a *b* explozív hangot jobban megközelíti, mint a többi nyelvjárások *v*-je. Nem lehetett-e ez a körülmény oka annak, hogy a tágabb réssel ejtett *w* ezen a nyelvterületen nem keveredhetett össze a dentilabiális *v*-vel? míg a nyelvterület többi részén, ahol nem volt olyan nagy a különbség *v* és *w* között, a *w* > *v* fejlődés végbemehetett.

A HB.-beli *halalaal* alak persze itt is nehézséget okoz, mert a *w*-nek megfelelő hang semmivel sincs jelölve. Ennek talán az lehet az oka, hogy — mivel az *-al* szótag *a*-ja is nyilt volt — a *w* hang hasonult az előtte és utána álló *á*-hoz. Az *á* ejtésénél a szájnyilás a legnagyobb, *w*-nél *(u)* pedig majdnem a legkisebb, lehet tehát, hogy a szájnak a két nyilt *a* közötti összecsukását elhanyagolták a kiejtésben.

Még egy figyelemreméltó körülmény. Az *az* szó végső mássalhangzója (amint az első részben láttuk) minden teljes

[1] Zolnai: Nyelvemlékeink 94. l.; a Nyelvemléktárban sajtóhibával: azonnokot.

artikulációjú mássalhangzóhoz hasonult: *attemplom*, *attól*, *arra* stb. Nem lehet véletlen, hogy a mikor a *-val -vel* rag *v*-je kerül a **z*$_\wedge$ mellé, hol az egyik, hol a másik hasonul és a köznyelvben is egymás mellett állanak *azzal* és *avval*. Már ebből is arra lehet következtetni, hogy valamikor egyenlően erős, vagy jobban mondva egyenlően gyönge artikulációjúak voltak: abban az erőpróbában, amely a két hang között fejlődik amikor egymás mellé kerülnek, hol az egyik, hol a másik a győztes. (Geleji Katona gramatikájában fel van említve *a'val* és *a'zal*, Simonyi kiadásában a 11. lapon.)

Legbiztosabban persze az összehasonlító nyelvészet segítségével ítélhetnénk abban a kérdésben, hogy a *-val -vel* rag eredeti kezdő mássalhangzója milyen hang volt. Szinnyei (Nyk. 30:230.) a vogul *va'i̯* szóban látja a *-val -vel* rag megfelelőjét; előtte a cser. *pel* (= *oldal*, *fél*) szóval magyarázták. Ez az utóbbi elmélet tehát bilabiális hanggal hozza összefüggésbe a *-val -vel* rag *v*-jét, s így nagyon természetes, hogy a fejlődésben a dentilabiális *v*-t *w*-nek kellett megelőznie. Mivel szóközépi helyzetben máskép fejlődnek a mássalhangzók, mint a szó elején, ez a *w* hang még meglehetett a HB. korában, amikor szó elején (a *feleim*) szóban már dentilabiális *f*-fé vált.

Szinnyei véleménye is csak első tekintetre mond ellene annak a feltevésnek, hogy a *-val -vel v*-je *w*-ből fejlődött. Egyrészt nem lehetetlen, hogy a *w* > *v* fejlődés a vogulban is végbement,[1] de másrészt fontos az a körülmény, hogy a vogulban szóközépi helyzetben (amilyenben a *-val -vel v*-je van) csak négy szóban ejtenek *v*-t, amelyek közül három orosz kölcsönszó; különben mindíg *w*-t.[2]

Ha egymás mellé állítjuk az ilyen szavakat *dobbal* — *dobva*, *éllel* — *élve*, *öllel* — *ölve*; *hattal* — *hatva*, *várral* — *várva* stb., nem magyarázhatjuk meg a *v* eltérő fejlődését, ha a *-val -vel* rag *v*-jét a *-va -ve v*-jével azonos eredetű hangnak vesszük.

Összefoglalva a mondottakat, az eltérő fejlődés okát abban látom, hogy a *-val -vel v*-je még az Árpád-korban *w*-nek hangzott s azóta következőképen fejlődött:

[1] Vö. NyK. 30:230 és TMNy. 693 sk. (Erre mutatnak talán az ilyen szópárok: *viń̇śt* — *wüiń̇śt*; *vi̯j* — *ū̄i*, stb., amelyekben *v*-nek *w* és *ū̄* felel meg; vö. Szilasi: Vogul szójegyzék 154—155).

[2] Ez utóbbi adat Laczkó Géza szóbeli közléséből, aki a vogul nyelv hangtanát (még ki nem adott) pályamunkájában feldolgozta.

magánhangzó után: **w* > *v* és *j* (göcs., örs., hetési);

mássalhangzó után: **w* > *u̯* (hasonul) és *v* (palóc, szék., csángó).

Dolgozatom ezen első részének legalább valószinű eredményeit tehát a következőkben foglalom össze:

1. Ha valamely mássalhangzó két vagy több különböző képzésű hanghoz teljesen hasonul, akkor ennek a hangnak a hasonulás megtörténte előtt tökéletlen képzésűnek kellett lennie (redukált mássalhangzónak, vagy félhangzónak: *i̯*, *u̯*), szóval olyan mássalhangzónak, melynek ejtésekor sem határozott zárt, sem rést nem alkotunk, vagy akusztikailag: amelynek ejtésekor a szájban keletkező zörejt nem hallunk.

2. A HB. korában a magyar nyelv hangkészletében még megvolt a *w* hang.

(Folytatjuk.) KRÄUTER FERENC.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINKRÓL.

»Szláv jövevényszavaink« c. munkám első kötete első részében vizsgálom, milyen viszony van az ó-bolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai közt. A hangalakok szigorú mérlegelésével figyelembe veszem a szavak jelentését, a szláv szavak geográfiai elterjedését, művelődéstörténeti szavaknál a kultúrhistóriai hátteret stb., s így arra az általános eredményre jutok, hogy a magyar nyelv X., XI., XII. századi szláv jövevényszavai közt különböző szláv nyelvekből való átvételi rétegek vannak, s ezek közt a bolgár nyelviek mellett a legfontosabb a dunántúli szlovén réteg. Az első rész végén aztán azt mondom: »Hogy a szlovén hatás milyen erős volt nyelvünkre, azt látni fogjuk a következő, nyelvünk keresztény terminológiájáról való fejezetben« (I. 1:181).

Az első kötet második részében aztán részletesen vizsgálom az első részben kifejtett elvekkel a magyar nyelv keresztény terminológiáját, első sorban pedig annak szláv részét. E fejtegetésekben is a hangalakok szigorú mérlegelése mellett azt találom, hogy valamennyi szláv eredetű kifejezésünk nem lehet görög keleti bolgár, nem pedig a többek közt azért sem, mert az illető szavak vagy nincsenek meg a gör. kel. terminológiában, vagy mást jelentenek, vagy pedig a ritus alapján egyáltalán meg se lehetnek az illető szavak a gör. kel. bolgárban. A gör. kel. egyházban a *malaszt*-ot sohase hítták *milostь*-nak, hanem *blagodětь*-nak, a gör

kel. papok sohase hordtak tonsura-t, s itt nem is fordulhat elő a 'corona, tonsura' jelentésű *pilis*. A gör. kel. egyház nem *bérmál*, itt sohase volt meg a latin *firmare*-ből való szláv *bĕrmati* szó. Ilyen jelentési, műveltségtörténeti, tárgyi bizonyítékok támogatják tehát az első kötet első részében kifejtett nézeteimet, amelyeknek van akkora súlyuk, mint az Ásbóth-féle hipotétikus hangtörvényeknek.

A vázolt módszerek segítségével művem második részében azt állapítom meg, hogy a magyar nyelv szláv eredetű keresztény műszavai között vannak római katholikus szláv kifejezések is, amelyek sohase voltak meg Cyrill és Method nyelvében, illetve egyenes folytatójában, a görög kel. kereszténység hivatalos szláv nyelvében. Ép ezért azt mondom, hogy a magyarok kereszténységre térésében a legnagyobb érdeme a szláv papoknak, elsősorban a dunántúli római kath. szlovén papoknak van.

Ásbóth Oszkárt — úgy látszik — mindeddig nem tudtam meggyőzni állításaim helyességéről. Ezt látom azokból a kisebb-nagyobb cikkekből, értekezésekből, amelyek részint a Nyr-ben, részint pedig a »Nyelvtudomány«-ban tollából megjelentek. S mit állít Á. az én pozitív tényeken alapuló tanításaim helyére? Felelet: hipotéziseket, lehetőségeket, úgy-kellett-lenni-féle dolgokat, amelyek bizonyításában hemzseg a sok »*a posse ad esse*«-féle következtetés, amelyek azonban figyelmesebb vizsgálat alatt összedőlnek, elolvadnak, úgyhogy nyomuk se marad, akárcsak a tavalyi hónak.

Példa erre Á. legújabb értekezése, melynek címe: »A *trŭt-trŭt* és *tlŭt-tlŭt* hangcsoportú szláv szavak megfelelése a magyar nyelv szláv jövevényszavaiban« (*Refleks*... stb., megjelent orosz nyelven, az orosz akadémia kiadványaiban és különlenyomatban 1906-ban Szt. Pétervárott 1—43. lapon). Ez értekezésben Á. bőven foglalkozik az én munkám első részével; keresztény kifejezéseinkről azonban nem szól. Nem mondja meg, hogy az olyan szavak mint *alamizsna, bérmál, malaszt, parázna, pilis, pokol, pünkösd* stb. honnan, mely nyelvből erednek. Már pedig csak annak lehet helyes ismerete régi szláv jövevényszavainkról, aki a keresztény terminológiát is meg tudja magyarázni. Itt nem lehet holmi ismert szólamokhoz: »megvolt a szó, kiveszett, kiveszhetett, nem jegyezték föl« stb. folyamodni, mert itt m ű n y e l v r ő l van szó, még pedig olyan műnyelvről, amelynek szláv része fejlődéses történetében a nyelvemlékek alapján a IX. századtól a mai napig pontosan ismeretes.

Ásbóth, mint említettem, nem vizsgálja a keresztény műszókat, bár értekezése egyik helyén említi (lásd erről lejjebb), s mert ezt nem teszi, nem állhatnak meg kifejtett nézetei.

E nézetek azonban más szempontból sem állják ki a bírálatot. Ellenkeznek sok olyan dologgal, amit mint pozitív dolgot tudunk részint a magyar, részint pedig a szláv nyelvek hangtörténetéből.

Ebben a Refleksz c. értekezésben Á. azt magyarázza, hogy azok az ó-bolgár szavak, amelyekben mássalhangzó + ъ (ь) *r* vagy ъ (ь) *l* + mássalhangzó volt a szókezdet (szóval az ú. n. *trъt, trъt* és *tlъt, tlъt* csoport), a magyarba olyan bolgár nyelvjárásból kerültek, amelyben az *r* előtt vagy után egy ъ hangzott, tehát egészen úgy, mint a mai keleti bolgár nyelvjárásokban,[1] míg ellenben a *tlъt, tlъt*-csoportú szavaknál csak lehetséges, hogy szintén ъ hangzott az *l* előtt vagy után. Példákon kifejtve Ásbóth azt állítja, hogy a magyar *barlang, borda, kormány, morotva* stb. egy keleti bolgár nyelvjárásra emlékeztető bolg. *bъrlog, bъrda, kъrma, mrъtva* szavakból valók, s a magyarban először **bërlog, *bërda, *kërmány, *mrëtva* stb. hangalakkal voltak meg, s csak később illeszkedés útján kapták az *o*-t. Az *l*-nél, mint említém, csak lehetőségről beszél Á., s itt a *dolog (dolgot), bolgár, csolnak* stb. szavakat egyenesen a bolgár *dъlgъ, bъlgare, čъlnъkъ* szavakból származtatja, itt tehát ъ-nak *o* a megfelelője.

E magyarázatokat elsősorban szláv nyelvtörténeti szempontból nem fogadhatjuk el. Már az is feltűnő, hogy minden *ŕ*, *ĺ*-es szó bolgár, mikor a *megye, ragya* alapján eleve is lehetne más is.

De baj, hogy Á. egész elmélete Miletič azon feltevésén épül fel, hogy a *trъt, trъt* és *tlъt, tlъt*-csoportú szavak már a IX. században hangozhattak úgy, mint ma (vö. Archiv XX. 594—597). A nyelvtörténeti tények pedig ezt mondják: Az ó-bolgár nyelvemlékek első korszakában, a IX., X. században az ó-bolgár nyelvben a *trъt, trъt* és a *tlъt, tlъt* kétféle eredetű. Ha a szó eredete azt mutatja, hogy a magánhangzó az *r, l* után következett, pl. ebben a szóban *krъstъ* > *kërëszt*, amely Χριστός nevéből ered, akkor a IX. században az ó-bolgárban az *r* utáni ь még hangzott.[2] Ásbóth csodálkozik azon, hogy az orosz szerkesztésű XIII. századi

[1] E nyelvjárásokat részletesen *Miletič Lj.* írta le, műve címe: »Südslavische Dialektstudien II. Das Ostbulgarische«, Wien 1903.

[2] Hogy ez ь-nek mi az értéke, lesz alkalmam nem soká bővebben tárgyalni.

Method-legendából mint fontos adatot a *grьkъ* alakot idézem. Teszem ezt azért, mert a *grьkъ* > *görög* szintén olyan szó, amelyben *r* után volt egy *ъ* az ó-bolgár nyelvben (*graecus: γραίκοι*) s ezt a pannóniai eredetű s szerintem szláv szövegezésű Method-legenda is igazolja. A másik *trъt, trъt* és *tlъt, tlъt* ellenben az ó-bolgárban *tŗt, tl̥t* volt; ide olyan esetek tartoznak, ahol ős-szláv nyelvi szempontból *r* és *l* előtt volt az ős-szlávban a magánhangzó. Ide való példa *bŗdo* > *borda*, *mŗtva* > régi magy. *mortva* stb. A *trъt, trъt: tlъt, tlъt* és a *tŗt, tl̥t* később összeestek, úgyhogy csak *tŗt, tl̥t* hangalakok maradtak. E *tŗt, tl̥t*-ból később a XIV—XVI. században a bolgárban, a szerb-horvátban és a szlovénban az *r, l* előtt vagy után újabb félhangzók, illetve teljes hangzók fejlődtek. Amire tehát Á. épít, az a szlávisták túlnyomó részének nézete szerint újabb fejlemény (lásd legújabban Vondrák, Vergl. slav. Gram. 331—332. l.).

Szláv nyelvtörténeti szempontból tehát Á. értekezésének már az alapja sem áll meg. S milyenek aztán az elmélet kedvéért a magyarázatok! Ásbóth szerint pl. a *szerb* szó a bolgár *sъrb* szó átvétele a IX., X. században, s emellett feledi, hogy a *szerb* szót a magyar nyelv épúgy nem ismerte a XVIII. század végéig, mint ahogy nem ismerte a *román* szót se az *oláh* helyett. A magyarok a szerbeket *szerém*-eknek (Schlägli szój.), *rác*oknak nevezték. S Á. mégis azt akarja, hogy mi elhiggyük neki, hogy a m. *szerb* szó is igazolja, hogy a hazai bolgárban a IX. században *sъrb* volt a szó hangzása.

Nem helyeselhetem azonban Á. értekezésének eredményeit magyar nyelvtörténeti szempontból sem. Á. pl. azt tanítja, hogy a magyar *morotva* legrégebben **mrĕtva* volt, ebből lett aztán **mërĕtva* és ebből *morotva*. Ez a fejlődés nem volna lehetetlen, csakhogy ezzel szemben a magyar nyelvtörténeti adatok ezt vallják: 1113-tól 1266-ig a szó írott alakja *mortua* (vö. hogy a népnyelvben ma is van *mórta* MTsz.), s ez az alak később a *morotua (marotva, murutua* stb., lásd OklSz., MA., Sambucus) alakkal váltakozva fordul elő az oklevelekben. A magyar nyelvtörténet tehát semmit se tud már a legrégibb időben sem a **mrĕtva*. **mërĕtva* alakról. S a magyar nyelv törvényeivel nagyon könnyű megmagyarázni a *mortva* > *morotva* > *marotva* alakot egy szláv *mŗtva* szóból.

A magyar nyelvben ejtéskönnyítő hang nemcsak az *ŗ* helyzetében lehet az *o, a*, hanem más helyzetben is. Ott van a régi

magyar *rogya : ragya*, *morha : marha*, *bolatin : balatin* (1055-ben), *Balaton*, *borát : barát*, *berázda*, *borázda : barázda* stb. Maga Á. is megengedi ez ejtéskönnyítő hangot a m. *morvány* szónál. A m. *morvány* csakis a tótsággal érintkező palócok közt fordul elő (vö. MTsz.), s bár már a Schlägli és a Besztercei szój.-ekben is előfordul *(moruan)*, közmagyar szó sohase lehetett. A szláv nyelvek közül csakis a tótban van meg, s itt *mrváň* az alakja. Nincs más hátra mint tót jövevénynek tartani a szót s ezt teszi Á. is. Ha azonban egy tót *mŗ*-ból a magyarban *mor-* lehetett a *morvány* szóban, mért ne lehetett azzá a *morva*, *morotva* szóban is a *mŗ*-szótag. A magy. *morotva*, régibb *mortva* szláv nyelvi *mŗtva*-ból szabályosan megmagyarázható.

Én tehát sok szóban, ahol Á. m a i keleti bolgár nyelvsajátságból (*trˢt*, *tˢrt*-ból) magyarázza a magyar szavakat, a nyelvtörténetileg igazolt *tŗt-*, *tļt*-ból indulok ki. Szerintem a régi m. *borlog*, mai *barlang* szláv *bŗlog*-ból, *kormány* szláv *kŗma* szóból eredt stb. Az *ļ*-eknél is szigoruan figyelek a magyar nyelvtörténeti adatokra. Én pl. nem indulok ki a *bolha* alakból, mert az a magy. nyelvtörténetben újabb alak, régi alak csak a *balha* (Beszterc. szój.), ebből lett a *bolha*. S ez a *balha* > *bolha* szláv *bļha*-ból származik (itt az *ļ* eredeti *lˢ*-ból való). Hogy ilyen *ļ*-ból *a* ejtéskönnyítővel alakulhatott az *-al*, *ol*, arra legjobb példa a mai, első részében szerb eredetű *Vukovár* megye neve. Anonymus »castrum *vlcou*«-nak (olv. *vļkov)* írja, későbbi emlékeink *Valkow-*, *Wolko*-nak (vö. Csánki 2 : 277).

Magyar és szláv nyelvtörténeti szempontból tehát nem helyeslem Á. értekezésének már az alapfelfogását sem. S mennyi következetlenség van azonfelül még benne. Erre két példát hozok fel, az egyik a *morvány*, a másik a *bürü* szó. Itt igazán bebizonyosodik az, hogy »si duo faciunt idem, non est idem«. Á. a *morvány* szót azért, mert csak a palócok nyelvében van meg, igen helyesen tót eredetü szónak magyarázza. Más szláv nyelvben nem is fordul elő a *mŗváň* szó. Ahelyett már most, hogy azon az elvi állásponton állna, hogy ha egy szláv jövevényszó nem közmagyar, hanem csak kis területen járatos tájszó, hogy akkor az illető magyar területtel szomszédos szláv nyelvjárások jönnek elsősorban tekintetbe: ahelyett, ha szlovénekről van szó, ezektől való féltében annyira elkalandozik, hogy a keleti bolgár nyelvjárások legszélső határáig, Dobrudzsa széléig meg se áll. Így van a *bürü* szóval. Már Márton József szótárában (magy.-ném. 1807-ből, 1811-ből)

olvassuk, hogy a *bürü* (M.-nál hosszú *ü*-vel, ugyanígy a Maloveszky-Hartleben-féle szótárban 1827) szó »Vas és Szala Vármegyében« járatos, tehát ott, ahol szlovének is laknak. Márton feljegyzését az újabb gyüjtők megerősítették (vö. MTsz., alak: *börü, bürü).* A *bürü, börü, bürű* tájszó azonban Á. szerint nem a Vas és Szalában lakó szlovének ugyanazt jelentő *brv* szavával függ össze, hanem a keleti bolgár *brъv*-ból ered, s alakjai szerinte ezek: (kel.) bolg. *brъv* > m. **brĕv, bröv* > **bĕrĕv, *bĕröv* > **bĕrő, *börő* > *bürü.* Ilyen Prokrustes-ágyra emlékeztető módszerrel tele vannak Á. értekezései, de hogy a tudománynak mi haszna van ezekből a feltett alakokból, nem értem. A *bürü*-n kívül e nemben hasonló a *mostoha* is, amely Á. szerint először a magyarban **másteha*-vá, majd **mástaha*-vá, majd **mastoha*-vá, s a már ismert asszimilációval *mostoha*-vá lett az ó-bolg. *maštеha*-ból. A tény pedig ez: nyelvünkben a legrégebbi alak *mozthaha* (Beszterc. szój. olv. *mostaha*), később *mostoha*, még később *mustoha, mustuha* (l. NySz., MTsz. és PP [1]). Aki már most tudja a magyar nyelvtörténetből, hogy magyar és idegen nyelvi *a*-ból bizonyos korban a magyarban *o* is lett (vö. *mast: most, Pangrác: Pongrác, csillagni: csillogni* stb. stb.), azt nem téveszti meg Á. magyarázata, amely csak azért iródott, hogy a legbolgárabb szóban megmagyarázza, miért nem hangzik a szó *á*-val.

Hogy a IX., X. századi hazai keresztény bolgárokra áttérhessek, akik Ásbóth szerint oly nagy hatással voltak nyelvünkre, részletesebben kell szólnom a *hörcsög*, régibb magyar *hörcsök* szóról. Ásbóth azt írja, hogy a bolgárban a magyar *hörcsök-hörcsög* szóhoz hasonló hangtestű szó nincsen, de sőt Bulgáriában maga a *hörcsök* állat sincs meg. S azért *hörcsök* szavunk mégis bolgár eredetű, még pedig egy ki nem mutatott IX., X. századi magyarországi bolgár *χърѣкъ*-ből való. Hát ez hogy lehetséges? Á. szerint úgy, hogy fel kell tenni, hogy a szlávok őshazájában a *hörcsök* szónak megfelelő *χърѣкъ* a bolgárban is meglehetett, azok a bolgárok ugyanis, akik hazánkban telepedtek le, kivándorolván az ős-hazából, a szót magukkal hozhatták s a magyar *hörcsök* tanu rá, hogy magukkal is hozták. Már a régiek is azt mondták, hogy »a posse ad esse non valet conclusio«. Nekünk is a lehetőségeknél többet bizonyítanak a tények, a tény pedig az, hogy se a bolgár nyelvben, se pedig Bulgáriában nincs meg se a szó, se pedig az állat. Nem is jöhetett tehát onnan a szó.

S miért mind ez a lehetőség, ez a sok feltevés Á. részéről? Azért, hogy így annál jobban lehessen érvelni az én, a szavak földrajzi elterjedését is figyelembe vevő magyarázatom ellen.

Én ugyanis nyelvészeti kutatásaimban mindig elsősorban a hangmegfelelések szabályosságára vetem a legnagyobb súlyt; hangsúlyoztam ezt sokszor kutatásaimban. Azonban állítom, hogy a helyes hangtani megállapítások sohase ellenkezhetnek egyéb tárgyi, történeti ismereteinkkel. Már pedig Á. tanításai ezekkel a legnagyobb ellentétben vannak. »Refleksz...« c. értekezésében csak utal a keresztény kifejezésekre (18. lap, ahol a *szerda, csütörtök, péntek, szombat* szavakról szól), azonban aligha tart róluk mást, mint azt, hogy bolgárok. Egy másik értekezésében azonban bőven szól a kereszténységről. Ez az értekezése 1903-ban jelent meg az orosz tud. Akadémia Izvjestija-inak VII. kötetében (4. rész 246—320 és különleny.), címe: »Néhány megjegyzés Jagič V. J. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache« c. munkájára«. Az értekezés akkor készült, mikor Á. még nem ismerte az én, keresztény terminológiánk eredetéről való nézetemet. Á. ez értekezésének ide tartozó pontjai ezek:

a) A magyar nyelv azon sajátsága, hogy a lat. *ge, gi* helyén *gye*-t, *gyi*-t mond (vö. *angyal, Egyiptom, evangyeliom* stb.), nem velencevidéki olasz, mint Volf György tanította, hanem réto-román eredetű.

b) Ezt bizonyítja a magyar *angyal* szó is, amely nem lehet szláv, nem lehet ó-bolgár, két okból: *α)* Az ó-bolgárban a magy. *gy* helyén a szóban *ǵ* hang áll, *β)* az ó-bolgár *a* hangnak a magyarban *á* a megfelelője.

c) Hazánkban — *Pest* városának neve a tanubizonyság rá — a honfoglalás idején a Duna-Tisza közt s Tiszántúl Erdély felé bolgárok laktak, akiknek a nyelvéből való a magyar nyelv keresztény műszavainak szláv része.

E tanításban ismét nagyon sok a nyelvtörténeti és egyéb tévedés. Az ó-bolgár glagolita emlékek a »angyal« szóban levő *gy* helyén egy ma már nem használatos jegyet írnak; ezt írják minden olyan gör. eredetű szóban, amely gör. szóban *-γε (γι)* fordul elő. Ezt a glagolita jegyet Safarik *-ď*-nek (tehát ó-bolg. *ànǵyelъ*), Jagić *ǧ*-nek (tehát *ànǧelъ*), Vondrák *j*-nek olvassa (tehát *anǰelъ*). Hogy ez a jegy *j*, arra bizonyítók, hogy a legrégibb horvát glagolita emlékekben is *j*-t jelent. S a gör. eredet is erre mutat (vö. Archiv. XIX. 176—177, Vondrák, Altk. Gram. 25). Ha már most a gör. *γε* (= je)-vel

fel lehetett írni a magy. *gyarmat* stb. szavakat (lásd művemben részletesen), mért ne lehetett volna ezt a latin *g*-vel megtenni, amely *e*, *i* előtt a vulg. kiejtésben szintén *j*-nek hangzott. Nem helyeslem Á. azon nézetét sem, mely szerint a bolgár *a*-nak nyelvünkben mindig meg kellett nyúlnia; hát ott van a *mostoha*, melynek *o*-ja előbbi *ă*-ból való; s viszont ott vannak latin-olasz-német eredetű szavakban *a* ~ *á* megfeleléseink; ott van pl. *ángolna* (PP[1], Kreszn.), *ámpolna* (PPB. 1767, Kreszn.; van *ompolna* is PP[1]: ampulla alatt), *ánti-krisztus* stb. Ha mi a jelenségeket egy-egy szón, s nem a magyar nyelvtörténet keretében vizsgáljuk, olyan eredményekhez jutunk, mint Á. Az *a* alapján az *angyal* épúgy lehet szláv, mint román eredetű.

De nem vizsgálja Á. román nyelvészeti alapon a lat. *ge*, *gi* történetét sem. Nem mondja meg, mi X., XI. századi jelenség, mi későbbi. Biztos nyelvtörténeti adataink vannak, hogy pl. Velencében a XI., XII. században a lat. *ge (gi)*, *ce (ci)* szótagot *ze*, *zi*-nek, *sze*, *szi*-nek ejtették. Az egyik adat egy velencei latin krónikában van, s így hangzik: »ante ianuam aecclesiae sancti *Serzi*«; itt *Serzi* S e r*gii* helyett áll (vö. Pertz, MS. 55. VII. 43.); a másik adat Kézaiban van, aki ezt írja (ed. M. Fk. 12. §): »insula... Venetica lingua Vecca *Venesia*...«, (l. MNyelv 2 : 214.) Figyelmen kívül hagyja Á. azt a közönséges jelenséget is, hogy amilyen változások a román nyelvekben a lat. *ge (gi)*-t érték, ugyanazok érték a lat. *j*-t és *di*-t is, mert a lingua rusticaban a lat. *ge*-t *je*-nek ejtették egykor. Mért nincs már most pl. *Jézus* helyett nyelvünkben *Gyézus* stb.?

Ilyen nyelvtörténeti tévedésekkel tele van ez az értekezés is, de ezekről bővebben most nem szólok, mert a legfontosabbal, a Duna-Tisza közti, továbbá tiszántúli, esetleg erdélyi k e r e s z t é n y bolgárokkal akarok kissé részletesebben foglalkozni.

Hol van arra — Ásbóth elméletén kívül — bizonyíték, hogy a mondott vidékeken a IX., X., XI. században k e r e s z t é n y bolgárok laktak? Felelet: Sehol. A históriai kútfők ezt mondják:

a) A csanádi egyházmegyében szent Gellért t é r í t e t t, s e térítő munkájában segítő társakra volt szüksége. Miért van már most a Vita S. Gerardi-ban az, hogy szent Gellért a neki küldött tíz barát közül csak azokat használhatta, akik m a g y a r u l is tudtak? (Vö. Vita S. Gerardi 12. §, Endlicher 219). A V. S. Gerardi világosan vallja, hogy a csanádi egyházmegyében a XI. században magyar nyelvű nép lakott.

b) A Tisza-mentén a Hajduságban a XI. században izmaeliták laktak, akik legelső királyaink törvényei szerint nem keresztények, hanem mohamedánok voltak.

c) A Duna-Tisza köze, amely Constantinos Porphyr. szerint a X. században »kereszteletlen« terület, települő helye lesz a kúnoknak, pedig ez lehetetlen volna, ha itt oly sok bolgár lakott volna.

d) A bolgár bevándorlások is a keresztény bolgár lakosság ellen szólanak. Pestet Anonymus szerint Taksony idejében izmaelita bolgár telepesek alapítják (Anony. 57. §) s a honfoglalás idején Bulgáriából bevándorolt szlávok vannak Munkács környékén (vö. Anon. 12. §. és Karácsonyi, Századok 1901: 1052. lap; ugyane szerzőtől olvasd »Szent László és Biharmegye benépesítése« c. értekezését, megjelent a »Tiszántúl« 1905 június 29. számában).

e) Erdélyről, Hierotheusról nem szólok, mert hisz az ő X. századi kísérlete, ha ugyan hiteles a róla szóló értesítés, nem alkalmas arra, hogy innen származtassuk azokat a térítőket, akik a magyarokat a X. század végén és a XI. legelején a kereszténységnek megnyerték. Két dolgot azonban nem hallgathatok el; az egyik, hogy Erdélybe a XI., XII., XIII. század folyamán betelepednek a ma ott lakó népek, t. i. az oláhok és a szászok. A másik: Erdélynek azon helynevei (részletesen írtam róluk a MNyelv II. évfolyamában), melyek a honfoglalás előtt is megvoltak Erdélyben s melyeket régebben szlávoknak tartottak. Ezek a helynevek Schullerus A. cikke szerint (lásd Nyelvtudomány 1:49; ugyanígy a Korrespondenzblatt-ban), aki itt Ásbóth szóbeli közlésére hivatkozik, nem szlávok s nem szláv közvetítések.

Ahol már most annyi üres hely van a XI., XII. században, hogyan képzelhető ott olyan erős, hódítani kész kereszténység a X. században. Hiszen a cölöplakók kora nem a X. század, már pedig Ásbóth keresztény bolgárainak csakis az ecsedi lápon és a békésmegyei Sárréten kellett lakniok, mert egyedül ezeknek a területeknek a X. századi lakosait nem ismerjük.

Asbóth legújabb tanítása tehát ellenkezik pozitív történeti ismereteinkkel is. Egy oly nehéz kérdésben, amilyen a magyaroknak kereszténységre térése, minden mozzanatot figyelembe kell vennünk, a hangtani törvényeket is, meg egyebeket is. Itt nagy súlyt kell vetni a szavaknak jelentésére és geográfiájára, melyből Ásbóth hajlandó gúnyt űzni. Az *apáca*, *apát* közönséges szláv eredetű szavak, de azért 860-tól 1907-ig soha gör. kel. bolgár,

orosz, szerb papot, női szerzetest nem híttak, címeztek *opat*-nak, *opatica*-nak. A jelentés is fontos, mert ha kimutatjuk, hogy ezer éven át a *malaszt*-nak csak a római kath. szláv egyházban volt *milostь* a neve, ellenben a gör. kel. szlávoknál mindég *blagodětь*-nak, *blagodatь*-nak mondták, hát hiába való az összes szótári készség, amely a lehetőséget bizonyítgatja, nem segít azon a tényen, hogy a m. *malaszt* katholikus szláv kifejezés. Minden műnyelvi kifejezésnél szigorúan ki kell mutatni az átadó nyelvben levő műnyelvi használatot is. A m. *poroszló* szónál pl. ki kell mutatnunk, hogy hol jelenti a szláv *pristav* ugyanazt a jogi funkciót a XI., XII. században, amit az ugyane korbeli m. *poroszló*.

És aztán egyéb jelenségeket is figyelembe kell vennünk. Pl. nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a katholikus szlávság latin-olasz eredetü szavai közt vannak olyanok is, ahol a lat. *s, ss* helyén *š, ž* van akárcsak a magyarban. Figyelembe kell vennünk, hogy a lat. *missa (: mise)* már a legrégibb időben is a róm. kath. szláv nyelvekben *š*-sel hangzott, így hangzott az ó-horv. *mьša* (mai *maša, meša* és újabban *misa*), az ó-cseh **mьša* (mai *mše*) stb. (l. részletesen művemben az illető helyeket). Nem hallgathatjuk el, hogy az ó-csehben egykor *Ježuš*-t mondtak, mert különben a mai csehben nem lehetne *Ježiš*, és így tovább. A magy. *kámzsa* szóban is a latin-olasz *ce* helyén (*camice) zs* van a magyarban. Aki tudja, hogy a horvátban *kalež* (kehely) a *calice*-ből ered, az ó-cseh **komža*, mai cseh *kouzě* (kámzsa) a *camice*-ből, róm. kath. szláv *krížь* a lat. ol. *cruce*-ból (nyelvj. *crůže*-), az a magy. *kámzsa*-beli megfelelést nem fogja elszigetelni a többi róm. kath. alakoktól.

Ásbóth, aki a *gy*-ézést réto-románnak, az *š*-ezést pedig — úgy látszik, mert határozottan nem nyilatkozik róla — velencei-velencésnek tartja, nem vizsgálja ily széles alapon a kérdéseket. pedig a keresztény terminológiánál így kell eljárni, mert hiszen a róm. kath. szláv népeknek épúgy hivatalos nyelve volt a latin, mint nekünk. Ennek a hivatalos nyelvnek voltak közös kiejtési sajátságai, amelyek bizonyos korokban a cseheknél, lengyeleknél, szlovéneknél, horvátoknál épúgy megvoltak mint minálunk. Az *š*-ejtésre vonatkozó szabályok azonban kivétel nélküliek sohasem voltak. Magyarul *árboc, gadóc* a latin *arbos, gadus* szavakból sohase fejlődött volna, ha előbb nem lett volna a magyarban *árbosz, gadósz* ejtés. Sohase hangzott a mai *perszе, Krisztus* és annyi más szó, melyekről lesz még alkalman írni, *perse, Kristus*-nak.

S mert tehát Á. nem ily széles alapra állította kutatásait, nem is juthatott megnyugtató, elfogadható eredményre. Az ő Tisza menti bolgárai egyszer olyan nyelvet beszélnek amely a mai bolgár nyelvjárások közül a nyugatiakhoz hasonlít (vö. Archiv 22:486), másszor olyat, amely a keletiekre (vö. Refleksz 39) emlékeztet. Csodálom, hogy a teljesség kedvéért ki nem mutatott még macedóniai-bolgár sajátságokat is, pedig alkalma lett volna a m. *csésze:* egyh. szláv *čaša* szó tárgyalásakor, mert ennek van szabályos macedón-bolgár *čäša* nyelvjárási alakja is (vö. Oblak, Maced. Studien 28). Legalább a bolgár nyelvjárások mai sajátságai mind meglettek volna nálunk már a IX., X. században.

De nem folytatom tovább: Tudom, hogy e tárgyban ez nem utolsó írásom, de tudom azt is, hogy Ásbóth keresztény kifejezéseinket tárgyaló mostani elmélete ugyanabban a sorsban fog részesülni, amiben részesült az ő régi cseh elmélete. S hogy ez így lesz, arra biztató az, hogy elméletemmel nem állok [egyedül, a szláv tudomány nesztora, Jagič V., mikor 1901-ben elméletemet levélben előtte kifejtettem, hozzám intézett válaszában ezt írta: »Gewiss sind Sie auf dem richtigen Wege, wenn Sie sich nicht in bisheriger Weise damit begnügen, die Gleichung *malaszt* = *milostь* aufzustellen, sondern die Bedeutungsunterschiede heranziehen... Im Ganzen scheint mir schon nach den wenigen Proben, die Sie mir mitteilen, sehr naheliegend der Gedanke, dass die Magyaren wirklich vieles durch das Kroatische[1] Medium bezogen haben. Die Ausdrücke *pokol, parázna, húsvét* scheinen wirklich dafür zu sprechen« (1901. okt. 7).

MELICH JÁNOS.

KAZSUI BORBÁLA ELISMERVÉNYE.

— 1518—1523 közötti időből.[2] —

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában legrégibb nyelvemlékeinkről megjelent rövid jegyzékemben[3] a 81. szám alatt ismertettem volt a Nemzeti Múzeumnak *Kasznai Borbála elismervénye*

[1] Mai értelemben, én régi értelemben *slovenisch*-t írtam.

[2] A nyelvemlék történeti vonatkozásait illetőleg Csánki Dezső, Fejérpataky László és Karácsonyi János történettudósainknak tartozom köszönettel. *Z. Gy.*

[3] Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégibb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. Ára 40 fillér. (Különnyomat a Magyar Nyelv 1905-iki évfolyamából.)

címen őrzött s a »Történeti és irodalomtörténeti kiállítás« c. gyűjteménynek 15. száma alatt látható eredeti magyar iratát, amely a Múzeum megállapítása szerint a XVI. század elejéről való.[1] A rövid kis irat arról szól, hogy Drágffy János özv. Károlyi Mátyásnénak a megillető özvegyi részt kiadta. Az oklevelet azonban a múzeumi kiállítás kalauza szerint nem Károlyi Mátyásné, az elismervény adója, hanem Drágffy János írta és látta el aláírásával.

A múzeumi kalauz nyomán *Kasznai Borbála elismervényének* neveztem volt a nyelvemléket. Midőn azonban a múlt év őszén közlés végett az eredetiből betűhöz híven lemásoltam, föltűnt nekem, hogy Károlyi Mátyásné vezetékneve *Kasnay*-nak van írva, *s*-sel, holott az *sz* hangot a nyelvemlék következetesen *z*-vel írja, s az *s* egyébként sem szokott e korban *sz* hangot jelenteni. Másik körülmény, amelyen nem kevésbbé fönnakadtam, hogy Kaszna nevű helységet ma nem ismerünk s Csánki Dezső szerint a régiségben sem lehet kimutatni. Legkönnyebb lett volna tollhibára gondolni »Kraznay« helyett, ha ilyen kettős tollhiba — az *r* kifelejtése s az *sz* hangnak *z* helyett *s*-sel írása — éppen egy okirat kiadójának nevében már eleve is valószínűtlen nem volna. A név írása, illetőleg kibetűzése iránti kétségemben Fejérpataky Lászlótól azt a választ kaptam, hogy a nevet ő *Kasnaj*-nak olvassa ugyan, el kell azonban ismernie, hogy a névben lévő második *a* vonalai eltérnek a többiétől. Ugyancsak Fejérpataky László volt szíves mindjárt arra is figyelmeztetni, hogy az okiratban szereplő Károlyi Mátyásné a Károlyi család Oklevéltárában többször is előfordul, még pedig a III. k. 194. lapján 1535-ben így: »Barbara *Kaswy*«, a 197. lapon 1536-ban pedig: »Barbara *Kaswi*«; világos tehát szerinte, hogy »a *Kasnay* névben valami hiba van, akár az írásban, akár az olvasásban«. »Azt hiszem — írja tovább Fejérpataky — az író *Kaswy*-t akart írni, de a kettős *w*-nek egészen szokatlan formát adott.« Minthogy Borbála asszonynak családnevét Géresi, a Károlyi-Oklevéltár kiadója *Kazsui*-nak olvassa, s minthogy a történeti adatokból és a családi összeköttetésből Karácsonyi János szerint is kétségtelen, hogy Károlyi Mátyásné *Kaswy* azaz *Kazsui*[2] Borbála volt: kénytelen voltam újra személyesen megvizsgálni a kéziratot, s a kétséges *Kasnay* névben azt találtam, hogy az *s* és *y* között levő, *na*-nak látszó vonalak erősebben szemügyre véve egyetlen betűnek, *w*-nek is nézhetők, minthogy e betűnek fölfelé menő végső szárát az író egy jobbra lekanyarodó horgocskában szokta végezni (mint pl. az *azontwl, wolna* szavakban is); e horgocska pedig egy pontozatlan *i*-hez hasonló, de mindenesetre fölös húzással egybeolvadva, *a*-nak, a *w* két első szára pedig — ami szintén igen könnyen lehet — *n*-nek

[1] L. »A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása« (Budapest, 1902) 9. l.

[2] *Kazsu* zemplénmegyei helységről nevezve; vö 1438: »Daniele filio de *Kasuh*« (Károlyi-Okl. II. 201); 1449: »Ladislao filio Ladislai de *Kaswh*« (uo. II. 274).

látszik. Mindezek alapján a múzeumi kalauzban s az én összeállításomban szereplő nevet helyreigazítva, a föntebbieknél fogva nyelvemlékünket *Kazsui Borbála elismervényének* kell ezentúl neveznünk.

E nyelvemlékünkről az említett ismertetésben azt írtam volt, hogy eddigelé kiadatlan, »azonban szövege teljesen megegyezik azon iratéval, melyet a Nagy Gábor pesti kir. táblai ügyvédnél volt eredetiből Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvemlékek IIb. köt. 16—17. l. közölt, azon különbséggel, hogy a Nagy Gábor-féle példányban a család- és helynevek a *Drágffy* név kivételével olvashatatlanok vagy hiányzanak.«

A nevek hiányzására vonatkozó megjegyzésemet — amelyet a Döbrentei-féle közlés kipontozott helyeire alapítottam — most helyre kell igazítnom, s ennek következtében kiadatlannak sem mondhatom többé az iratot. Megtekintvén ugyanis Döbrentei jegyzete alapján az elismervény eredeti tulajdonosának, Nagy Gábornak a Tudományos Gyűjtemény 1835. évfolyama VII. k.[1] 36—38. lapjain megjelent közlését, az okiratról való bevezető tájékoztatásban ezt olvasom: »Most csak egy Magyar Diplómát adok elő, melly kezemnél van; de előre botsátom azt, ha némellyek nem szeretik is, hogy *a' Személyek és Helységek neveit*, Pray és Kovatsits példái szerént, *elhallgatom*. A' Diplomatikusnak és Nyelvésznek ezekre úgy is kevés szüksége. Perekben pedig az illyen ártalmas lehet.«

Nagy Gábor tehát eléggé nem dicsérhető ügyvédi óvatosságból pontozta ki a Tudom. Gyűjteménybeli szövegközlésben *Dragffy Janos* kivételével a személy- és helyneveket, Döbrentei pedig, bár maga is az eredeti alapján közli az iratot, a nevek kipontozásának magyarázatát nem adja, s így az olvasót — mint velem is történt — félrevezeti. Minthogy, a nevek hiányát leszámítva, a Nagy Gábortól közzétett szöveg a Nemz. Múzeum példányáéval betűről-betűre[2] megegyezik, kétségtelennek tartom, hogy a »Történeti és irodalomtörténeti kiállítás« c. múzeumi gyűjteménynek 15. számú okirata nem lehet más, mint az egykor Nagy Gábor tulajdonában volt nyelvemlék.

Nagy Gábor az okiratot ismertetve (Tudom. Gyűjt. 38. l.) azt mondja, hogy az elismervény hátán »régi kerek petsét hellje tsak alig látszik«, s hogy írása különbözik a Drágffy János aláírásától. Az utóbbi állítás helyességét megerősíti Fejérpataky László, aki a múzeumi kalauzzal szemben a szöveg írását az aláírásétól szintén különbözőnek mondja; a pecsétre vonatkozólag azonban azt vallja, hogy a kézirat előlapján a szöveg alatt középen lát egy barnás foltot, amelyet viaszba nyomott gyűrüspecsét nyomának tarthatni.

Nagy Gábor észrevétele szerint továbbá — melyet Fejérpataky is valószinűnek tart — az okirat két példányban készült: egyik az

[1] Döbrenteinél hibásan a VIII. k. van idézve.

[2] Nagy Gábor szövegében több kisebb eltérés van ugyan, de ezek csak a közlés hibái s Döbrenteinél hallgatólag helyre is vannak mind igazítva. Döbrentei két hibájára a közlés alatti jegyzetekben utalok.

özvegy aláírásával Drágffynál, a másik a Drágffyéval az özvegynél volt, s ez utóbbi maradt ránk a Múzeum példányában. Ennek következtében elesik az az állítás, amelyet a múzeumi kalauz az elismervény érdekességéről tesz, hogy t. i. az oklevelet nem a kiállító, Károlyi Mátyásné, hanem »Drágffy János írta s ő is látta el aláírásával«.

Ami a kézirat keltét illeti, minthogy benne Drágffy János mint tárnokmester van említve, e tisztet pedig Csánki Dezső szerint 1518-tól 1523-ig viselte, kétségtelen, hogy az elismervény is e két év közötti időben kelt.

Ezek után a Nemzeti Múzeum könyvtára igazgatójának, Fejérpataky Lászlónak engedelmével itt közlöm az előbb hiányosan közzétett, majd hibás néven ismertetett nyelvemléket betűhöz híven, egész terjedelmében.

En kÿ wagÿok Barbara Azzon, Kaswÿ pether leÿanÿa nÿhaÿ Karolÿ Mathÿas meg hagÿoth felesÿge. Thezek ÿlÿen wallasth, Es Adok menedeketh, En zabad akarathom zerenth. Ez nagssagos Dragffÿ Janosnak kÿralnak Tharnak mesterenek, hogy Engemeth megÿ Elÿgÿtheth mÿnden ÿgassagombwl kÿ Engem ÿletheth wolna karolÿ mathÿas yozagabol,...[1] ÿgÿ hogÿ Adoth nekem karolba Egÿ nemes Ewlÿsth[2] az hoz hath haz ÿobagÿoth az hoz zantho fewldeth Retheth Es Erdewth hogÿ mÿgh az En wram neweth En wÿselnem Addÿglan Ilÿem mÿnth Enÿmeth, Es ha holthom Thewrthÿnÿek wagÿ fÿrhez menek, thehath Ez nemes Ewlÿs kÿben Az karolÿ mathÿas lakoth. Es az hath haz ÿobagÿ mÿnd az zantho fewldwel Rethwel Es erdewel egÿethembe, nekÿ Thÿztan es zabadon megÿ zalÿon mÿnden pernel kewl, Thowaba Az En ÿedrwhamrwl Es elegeth Thewth, es Adok menedÿketh nekÿ wgÿ hogÿ az Gemsebelÿ es mwsaÿbalj Rezemeth megh Bochatha Es ha nekem holthom Thewrthÿnÿek, Es az chobaÿ Janos Germekÿnek kÿ as En Germekemthewl az sofy azontwl wolna[3] walo. thehath az mwsaÿ Gemseÿ rezem mÿnden pernelkewl megÿ wÿzza zalÿon az Dragffy Janosra, Es az Ew Germekÿre maradekÿra. Es ezekbewl En mÿndeneknek Therheth ream wezem, mÿnd leÿanÿometh es egÿebeketh hogÿ az Dragffÿ Janoson senkÿ ezekbewl[4] ne kereskethhessenek, Az en ÿgassagomerth merth Engemeth megh Élegÿtheth[5] mÿndenekbewl Dragffy Janos ma[nu] p[ro]p[ri]a

A nyelvemlék nyelvi sajátságaira nézve csak azt kell megjegyeznem, hogy *ɨ*-ző nyelvjárású, mint a következő alakok mutatják:

[1] Itt egy betü (*g*?) ki van törölve. Ezt Döbrentei is *g*-nek nézte, Nagy Gábor ellenben *pg*-t látott e helyen.

[2] Döbrenteinél hibásan *Ewlesth.*

[3] Ez a négy szó úgy van beszúrva a sorok közé.

[4] Döbrenteinél hibásan *ezekbel*; Nagy Gábornál más hibával: *ezekbwl.*

[5] Döbrentei is pontot látott a kezdő *E*-n, de lehet, hogy csak papirfolt az. A Nagy Gábor-féle iratnak a múzeumival azonosságát ez az apróság is kétségtelenné teszi.

náhai (1. sor), *felesíge* (2. s.), *megelígített* (5. s.), *nemes-ülís* (7. és 10—11. s.), *íljem* (9. s.), *törtínnék* (10. és 16. s.), *fírhez* (10. s.), *menedík* (14. s.); továbbá, hogy a »jegyruha« szó *jedruha* ejtéssel fordul elő benne, ami olyan hangváltozásnak látszik, mint a régi *vadnak, mednek* e h. vagynak, megynek (l. Nyelvemlékeink 102., 109. és TMNy. 621.), valamint a *hagy* igének *hadni, hadlak* stb. ejtésmódja a régiségben és a népnyelvben (l. NySz. MTsz.).

(Kolozsvár.) ZOLNAI GYULA.

KÉT NÉMET JÖVEVÉNYSZÓ.

Rideg.

Ezt a szót eddig kétféleképpen magyarázták: Budenz József (Szóegyeztetések) és P. Thewrewk Emil (Nyr. 1:261) a szó első tagjában a finn *eri*-t (separatus) látja, a másodikban pedig valami *-deg* melléknévképzőt sejt. Simonyi szerint a *rideg* szláv eredetű és a *ritká*val egy tőről fakadt.[1]

Budenz az ő magyarázatát, noha Thewrewk Emil hozzájárult, maga is elejtette (Magyarugor szótárában). Simonyié hangtanilag kielégítő volna, de a *rideg*nek és a *ritká*nak jelentésbeli összekapcsolása elé legyőzhetetlen akadályok gördülnek. Nézzük csak, mit jelent a magyar népnyelvben a *rideg*, vagy amint a Dunántúl nagy részén ejtik: *rédeg*. A MTsz. tanusága szerint a következő jelentései vannak:

1. *Magános, páratlan* (marha, amelyet még nem fogtak járomba); 2. magánosan élő, *rossz hírű: rédeg lány* (Zala vid.); 3. *nőtelen*, pl. *r. ember, rédeg legény*; 4. *szabad, kijáró*, gulyába v. ménesbe járó, meddő, nem szaporítani való, pl. *rideg marha, rideg jószág, rideg ló, rideg ménes* (heréltek); 5. sovány, soványan tartott, nem hízlalt (sertés, marha, baromfi). Végül még a köznyelvben jelent zárkózottat, magába vonulót, hideg lelkűt. Úgy látszik, ezt a jelentést csak az irodalmi nyelvben szerezte, a nép nyelvéből alig lehet kimutatni.

E sokféle értelemnek akármelyikéből indulunk is ki, a *ritká*val alig tudjuk bármelyiket is összehozni; s így jóllehet a feltűnő hangtani hasonlóság a szláv eredet mellett szól, a jelentésbeli egyeztetés bajos volta más magyarázatot tesz szükségessé. Azt hiszem, sikerült ennek a szónak az eredetijét megtalálnom, s ez nem egyéb mint a német *ledig* 'nőtlen, ill. hajadon', melynek a középfelnémetben *ledec* alakja van (olv. *lédek*, ragozásban *ledege, ledegen*). A *ledec*nek a *rédeg*gel való azonosítása hangtani nehézséget nem okoz; hogy az *l* a magyarban *r*-ré változik, az disszimiláció eredménye, mert a *rédeg* leggyakrabban *l*-kezdetű szavak mellett

[1] »A magyar *ritka* kétségtelen a semleges *rêdko* alak mássa.« »Ezzel szemben a hímnemü *rêdek* alakot látom a mi *rideg* szavunkban, melyet néhol *rédeg*nek is ejtenek.« (Nyr. 19:5).

használatos: *rédeg legény, rédeg lány (*lédeg legény, *lédeg lány).* Jelentésbeli nehézség pedig nem volna még akkor se, ha a *ledec*nek csak a mai német köznyelvi értelmét ismernők, mert hisz a *rédeg*nek éppen ez a mi népnyelvünkben a legelterjedtebb jelentése. De ha segítségül hívjuk a Grimm-féle német szótárt, ott a *ledec-ledig*-nek éppen olyan nagy jelentésbeli gazdagsága tárul elénk, amilyet a *rédeg-rideg*-nél tapasztaltunk.

A *ledig* Grimm szerint eredetileg a jogi nyelv kifejezése volt és azt jelentette, hogy a börtöntől, büntetéstől, kötelezettségtől *szabad.* De már nagyon régen használták *nőtlen* értelemben is: alt muss die Anwendung von *ledig* auf einen durch das Band der Ehe nicht gefesselten sein. Ebben az értelemben férfira, nőre egyformán alkalmazták: *ledige töchteren* puellae innuptae. E jelentés alapján fejlődött aztán egy eufemisztikus kifejezés: in der älteren Sprache nannte man verhüllend *die Buhlerin* ein *ledig wîp.* Alkalmazták a szabadjára eresztett baromra, kutyára: ein Stück Vieh, ein Hund ist *ledig* von der Kette los; *ledig* a lovas nélküli ló is. A *ledig* jelentései közül még fontos ránk nézve az *'egyetlen, egyedül való': ledig* in dem Sinne von alleinig, einzig.

Ha mármost a magunk nyelvéből való példákat összevetjük a német nyelv szolgáltatta adatokkal, első pillanatra tapasztaljuk, hogy a magyar szónak szinte minden jelentése megvan a németben is. Nem egy értelemmel, hanem jelentésének változatos gazdagságával jutott bele a mi nyelvünkbe, úgy hogy nálunk már alig fejlődött tovább. Új jelentésnek tekinthetjük, hogy nálunk *sovány* állatot is jelent a *rédeg marha,* míg a németben csak szabadjára eresztett állatot; de ez olyan egyszerű és természetes jelentésváltozás, hogy bővebb magyarázatára nincsen szükség. Az irodalmi használat az 'egyedül való, magányos' jelentésnek a továbbfejlődése.

KERTÉSZ MANÓ.

II. Beteg.

Budenz a Magyar-ugor összehasonlító szótárban e szót a finnugorságból magyarázta. A finn *vika*-val, a zürjén s votják *viš*-sel való egybevetése elégtelennek bizonyult. A Magyar Nyelvben (1 : 85) Szilády Áron próbálkozott meg a szó származtatásával, de magyarázata legkevésbé sem valószínű. Miből indul ki Szilády? A *rebetegös* (sínlődő, gyógyulni nem bíró, göthösködő, fennjáró beteg) tájszóból, — melyet a MTsz. nem is ismer — magyarázza a *beteg* etimonját. Szerinte a *rebetegös*-sel egy tőről származó *rebedeg* (nyavalyatörés), a székely *rebencs, rebencsësfa, rebërnye* (reves, korhadt fa) mellé sorakozik a *beteg.* Bizonyítgatása azonban nem meggyőző erejű[1].

[1] Szilády azt kérdi, vajjon nem afféle tőszótag-elveszésre kell-e gondolnunk, »amilyenre Simonyi Zs. (A magyar nyelv 1 : 89) hoz föl néhány példát *(jába* e h. *hiába; vándék, ivándék* e h. *ajándék; jesztő fa* e h. *ijesztő fa)*«.

Nagyon is valószinütlen, hogy a *rebetegös, rebedeg* tájszók megelőzték volna a *beteg*-et. Hiszen a *beteg* már régi nyelvemlékeinkből ismeretes. Éppen Szilády említi, hogy már egy 1458-iki oklevélben megtaláljuk, s a Schlägli és Besztercei szójegyzékben, valamint legrégibb kódexeinkben is megvan. A kezdő *re-* szótag tehát még ezeknél is régibb korban veszett volna el.

Kétségtelen, hogy korai megléte magyar vagy finn-ugor eredetre utalhatna, de talán az sem lehetetlen, hogy átvétellel van dolgunk. A német nyelvnek középfölnémet korszakából már a 13. 14. századból ismeretes a *wêtac* (pl. *wêtage*) 'leiblicher Schmerz, Leiden, Krankheit' jelentésében. (Lexer Mhd. Handwörterbuch 3:804.) Előfordul a *wêtagen* ige is (u. o.). A szó a mai népnyelvben is használatos. Paul említi (Deutsches Wörterbuch 536) többesszámú alakját: *Wehtage,* »Schmerzen in Folge eines Unwohlseins (eigentlich Tage, an denen man an Schmerzen leidet)«. Az utóbbi jelentésmagyarázat utal a szónak eredetére is. A német etimológiai szótárak (Kluge, Detter) e szóval nem foglalkoznak. Schmeller (Bayer. Wörterbuch 1:594) a *Tag* szóhoz való tartozását egyenesen kétségbe vonja. Ugyancsak ő szótárának más helyén (2:825) felemlíti a szónak bajor nyelvjárási alakjait, amelyek feltevésünkben még jobban megerősítenek. A *Wêding, Wêdeng, Wêdung, Wêdem* alakok a *Wêtagen* összevonásából keletkeztek. A szókezdő $w > b$ változása a magyar nyelv német elemeiben általános *(wachter : bakter).* Még érdekesebb a magyar betegnek a cimbriai[1] *Betag, Betak* szóval való egyezése. A szó szintén a bajor *Wêtag*ra megy vissza és Schmeller, aki a kihalóban levő cimbriai nyelvjárással először foglalkozott tudományosan, a Cimbrisches Wörterbuch 109. lapján ad a szóról bővebb felvilágosítást. Többesszámú alakja e nyelvjárásban: *betege.* Ugyanott összetételekben is gyakori.

Hangtanilag a szó átvétele érthető. A majdnem egyező jelentés sem mond e feltevésnek ellent.[2] A *wêtag* éppen a nyelvünkre legjobban ható felsőnémet nyelvjárásban van elterjedve. Bergmann szerint (Einleitung zu Schmeller's cimbrischem Wörterbuche, Wiener Sitzungsberichte 1855.) a cimbriai nyelvjárás szókincse a 12. és 13. század nyelvét őrizte meg. Ez amellett szól, hogy a *Wêtag* a kfn. nyelvnek régi szava. — A magyar nyelvemlékek korában a *beteg* még nem lehetett általánosan elterjedt kifejezés, mert a XVII. századig még igen gyakran a *kór* melléknév fordul elő helyette.

VERŐ LEÓ.

Első pillantásra megtetszik, hogy e kétféle tőszótag-elveszést nem lehet egy kaptára húzni. Az említett példák mind olyanok, amelyek csak a szókezdő magánhangzók és szókezdő *h* elveszését mutatják.

[1] Északolaszországi német dialektus, amely a felsőnémet nyelvjáráshoz tartozik.

[2] Elvont jelentésénél fogva fölvehette a *-ség* képzőt, később aztán a *kórság* és *kór* mintájára elvonhatták a *betegség*ből a konkrét jelentésű *beteg* szót. [Jelen füzetünkben a háromszéki tájszók közt előfordul a *beteg* elvont jelentéssel. — *A szerk.*]

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

czienalni l. rakni
giermeket *czinalni:* liberis operam dare O_2
erczból *czinalt* vö. edény
czipke bokor: rubus X_4
czipni: decerpere G_1
czipős vö. bor
cziok: basium C_3
chionka: mancus P_2
boka *cziontt:* — S_3
forgo *cziontt: coxendix* F_3
szar *chont: tibia* F_4
cziorda: pecuarium S_3 armentum B_3
cziuczios: (sűegh) vö. süveg
chiúff: morio P_7
chjúff: facetus I_4
chiufolnj: detrahere G_3
meg *cziufoltatom:* rideor X_3
chiúfsagh: sanna I_2
chúfsagh: facetia I_4
czúfsag l. hizelkedes
chiuda: monstrum P_7
cziwszni l. folni
cziűggeni: pendere S_3
chiögőr: vinacium Dd_5
chiörke: pullastra U_2
chiörke (beka) vö. béka
daraboson, ruton: *incomposite* E_3
daras: crabones [!] F_3
apro *daras: vespa* F_3
lo *daras: crabro* F_3
daru (fiu) vö. fiu
Iro *deak:* — I_1
deaksag l. tudomany
delczeg: sternax Aa_4
dęli (zęl) vö. szél
der: pruina U_1
deres: glaucus K_4
dęzmas: arendator B_8
diú l. ember diú
szereczien *dio:* mirristica nux P_6
zeretsén *dio: nux miristica:* Q_4
*diop*bęl vö. bél
ember *diut* fizetnÿ vö. ember
dizno (paztor) vö. pásztor
diszno (tekeneő) vö. tekenyő
zolgj [!] *dizno:* histrix est animal spinosus, ein igel [sűldiszno?] L_3
szwl *dizno:* heretius L_2
zwl *dizno* aut cÿger: echidna H_3
dÿsno (ol) vö. ol
dizes: amoenus A_7
dolog: actio A_3
azzonÿ *dologh:* femineus I_5 *res effeminata* H_3
hadi *dologh: res militaris* P_6
hazi *dolog:* res domestica H_2
kezdet *dolog: susceptus* Bb_3
nagj *dologh:* seriola Z_2
dolog tevő (nap) vö. nap
nagj, draga, io *dolog: res grawis* L_1
perbeli *dolog:* forensis I_8
zep *dolog:* praeclarum facinus I_4
tanaczbeli *dologh: senatoria res* Z_1
vilagj *dolog: mundana res* P_8
domb l. hegj
dorgalnÿ: redarguere X_1
dorgalni, feddeni: reprehendere X_3
dorgatas (?? *dagadas*?? *dorgoles*??) carbunculus D_4
doromb: sistrum Aa_1 plectrum T_3
dog, halal [v. doghalal?]: pestilentia T_1
dőgeniegh: cestus, est corium cum plumbo infuso vel baculus pugilum, ein stritkolb D_7
horgas *dogenieg:* vncus incurvus *Demetrius huniadi ita, sed rectius secundum alios puto esse horog kibe az embert allanal vagj orranal fogna szoktak vetnj.* Dd_6 (Ismeretlen)
dőgős vö. betegség
dolengezni [!]: horrere L_3
meg *dőlni*, le fekenni: procubare T_8
menÿ *dőrges:* tonitrus Cc_4
draga: preclarus T_6
draga vö. elme
draga l. zent
dragasag: — I_4
be *dúgnÿ:* obserare Q_4

dïvdólni [!], eneklenj: cantare D_3
dïvhóskódnÿ: furere K_2
dïvhósseg: furor K_2

eb (kapor) vö. kapor
eb (legj) vö. légy
eb (nyelw) vö. nyelv
eb (orcza) vö. orcza
eb (szőlő) vö. szőlő
szelendek *eb:* molosus, magnus canis P_7 velter, canis venaticus
eczet (arulo) vö. áruló [Dd_2
ęrczből czinalt edenj: ereus, eneus I_2
edes vö. beszéd
edes levelw [fw] vö. fű
edeseg l. niaiassag
edesgetni: delinire G_2
efelikor [!]: gallicinium, galli cantus; ein hanen krey vel est tertia vigilia K_2 *vigilia* Dd_5
hideg *eęgh* alat: *sub divo* H_1
egbe [nezeő] vö. néző
uekonÿ *eget* zinak bę, fognak: *exceptant auras leves* I_3
erdei *egęr: emptra* (?) H_4
eger (!) vö. fa
egez, ut universus coetus, az egez giwlekezet Dd_7
egesz, epp: integer M_7
eget: ustus Dd_8
egetnÿ: aduri A_5
zęn *egeteő* carbonarius, ein kolbrenner D_4
eggres: onphax [!] R_2
vad *egres:* ruscus y_1
egj vö. idejű
egj (elfutólag) vö. futólag
egietlen egÿ singularis Z_4
egj arant: aeque I_1
egienes (?): *erectus* I_2
Igienes, fold auagÿ egięb effele: planus T_3
igienes, kövęr: obesus Q_4
egienesseg gratia K_4
szin alat valo *Igÿenetlensegh: concordia discotio* [!] E_4
eggiesseg: coniunctio F_1 communitas E_3
egj haz (fiusagh) vö. fiuság
egimas kőzőt: citro utroque D_8
egiïvgiïv l. puzta
egiïvgiïv cziendez: lenis O_2
ęhseg: fames I_4
kęt *eÿ:* binoctium C_4
setet *eÿ* vel hajnal: crepusculum F_4
eiel jaro [madar] vö. madár
eÿtel: congium F_1 [Erdélyi tájszó]
egÿ *eÿtel*, pint: sextarius Z_3
hibat *eÿteni:* delinquere G_2
eÿtzaka: pernox T_1
eek, hasito zeg: cuneus F_4
eke [szaru] vö. szarv
eke [talp] vö. talp
ekes: compositus E_3
ekes, fris: *liberalis, elegans, exquisitus* O_2 vö. illendő, jó, beszéd, nyelvű
ekesen: graphice K_4
ekesiti aut meczi: fingere I_7
ektelen: illiberalis M_1 l. lator undok
ektelen, szegien: indecorus M_2
ektelenseg: dedecus I_7
eledel pastus S_2 vö. élet, ennivaló
eleibe vö. vet
megelegedem: contentor F_2
megelegetlek [!]: contentor, est contentum facere F_2
megelegettetet: contentatus F_2
őzve *elegiïvlése* valami dolognak: confusio F_1
kapu *eleÿ: propÿlea* kk_2 U_1
eleseg: alimentum A_6
elet vel eledel: victus Dd_5
eleven [bőr] vö. bőr
meg *eleueniteni*, erositenÿ: *recreare* X_1
eleuenseg: vigor Dd5
ęll: acies A_3
ellensegh: hostis L_3
elme: ingenium M_3
draga *elme:* excellens, excellentia I_3
io *elmeiïv: acutus, ingeniosus* A_4
elmes: ingeniosus M_3 [P_7
kedue zerint *elnÿ: molliter vivere*

elő vö. menetel
elő horgat (kaza) vö. kasza
elől vö. érni
elteteő [allat] vö. állat
ket *elüb* vö. fejsze
elsőb: primarius T_7 [L_3
Ember diút [!]: homagium, huldung
ember diút fizetnÿ: homagiare, hulden L_3
ezes *ember: compos mentis, seu animi* E_4
fő *ember:* primas T_7 [I_2
heręlt *ember:* eunuchus, castratus
legj *ember: praebe te virum:* T_5
madar fogo *ember:* aucularius C_1
mester *ember:* artifex
mÿes *ember:* architector, architectus B_2
munka tehető *ember: ferrea progenies* I_6
niaias *ember: homo popularis* T_4
pulia *ember: antipodon* [!] B_1 nanus, est parvus homo P_8
wteőt *ember:* sideratus, sidere *(gutta)* afflatus Z_3
az melj *ember*nek kęt fele vagion: hermophroditus L_2
Emberseges, Jamborsagos: ingenuus M_3
embersegtelen: illiberalis M_1
embertelen: immodestus M_1
zonak fel *emelese: contentio vocis* F_2
meg *emezteni:* consumere F_1
meg*emeztes:* digestio G_4
meg *emeztetet:* consumptus, consumptio F_2
emeztetheő: digestibilis G_4
emlekezet: mentiatio P_4
magiar *enek: carmen patrium* D_4
magiar *enek*, vagy uers: *patrium carmen* S_2
eneklenj: l. dwdőlni
enekleni: psallere M_1
enekles: concentus E_4
engedelmesseg: officium Q_4
engedetlen: immoriger [!] M_1
engedni: obtemperare Q_4
el *engedni: ferre* I_6
engegj: [indulgere, remittere mellé írva] M_2 [E_2
eggwt *enni:* coepulari; mit essen
enni (valo) vö. való
el *enjezni*, el mulnj: evanescere I_2
enÿvö: glutinum K_4
eniö: viscus Dd_6
őzúe *enÿuecznÿ:* contabulare F_2
meg *enhitenj:* coercere E_2 compescere E_3
megh *enhitenj: sedare* L_1
meg *enhittenj:* l. szelegittenÿ
meg *epedet*, el farradot: fessus I_5
epp l. egesz
eppen: integre, penitus M_4
ęrcz: es [olv. aes] I_2
ercz (tőrő) vö. törő
erdei vö. egér, isten
gyakor *erdő:* saltus y_2 (Vö. Murm. 286)
vad *erdő:* aviarum C_1
vadon *erdő: incultumaviarum* M_2
erdő (őrző) vö. őrző
erek (szakadasa) vö. ér
eresz: tectum Cc_1
erezkedeő (merigj) vö. mirigy
meg *erezteni:* relaxare X_2
erkőlcz: l. zokas
ert *erkőlcź:* gravitas K_4
feslet *erkolczj: mos solutus* Aa_1
jambor *erkőly* [!]: modestia vagy modestus? P_6
nemes *erkőlczj:* ingenuitas, nobilitas M_3
erny: attingere C_1
elől *erni* elől ragadni: preripere T_6
erős: fortis I_8
erőzak: vis Dd_6 vö. tétel
erőtlen, oly az ki fogiot ereje effeminatus H_3
vizi *erővel: aere navali* J_2 *navali aere* Q_1
ersek: archiepiscopus B_7
ert vö. erkölcs
ęrtelem: intelligentia N_1
erteni: accipere A_3 [T_1
altal *erteni*, altal latni: perspicere
esem, meg zakaztom: incido M_2

ketsegben *eses:* diffidentia G_4
el *eset: excidit* I_3
az sereg orraban *eset* el: *imprimis cecidit* M_4
eskatula: acerra A_3
eskenni: peiorare S_3
el *esni:* labescere N_4
neki *esni* valaminek: dedo G_2
fő *esperest:* archidiaconus B_2
espotalj: *nosocomium* Q_3
kő *esső:* grando; hagel K_4
szapor *esseő:* imber M_1
ester pare: *bilibum* C_4
esti: vö. csillag
ezaki (zęl) vö. szél
ezes vö. ember
ezkőz: organum R_3
hasi *ezkőz:* supellex Bb_3
ezteke: trula Cc_7
eztekelek: pungo U_2
eztekeles l. eztenezes
ezten: stimulus Aa_4
kęt *estendeő:* biennium C_4
vȳ *eztendő* [!]: strena Aa_4
vȳ *eztendőt* adnȳ: strenare Aa_4
minden *eztendőnkent:* quotannis U_4
eztenezes, eztekeles: *punctio* U_2
Esztergar: ornum [!] R_3
eztergar: tornus Cc_4
ezterha: stillicidium Aa_4
eszbles: canicies, ein graheit D_3
etek: moretum P_7
alut *ętek: cibus gelidus* D_3
turos *etek: tiroteroticus* (?) Cc_3
etek hordo (tal) vö. tál
etel: esus, cibus I_2
lelkednek *etele: pabulum animi* S_2
ętętő meregel: intoxicator, ein vergeber mit gifft N_1
meg *ętni:* intoxicare N_1
ętő: intoxicator N_1
evenek: l. bocziatok
ezer: *chilias* D_7
meg *ezȳztóznȳ:* deargentare G_1

fa (lab) vö. láb
fa (moha) vö. moh
fa (nias) vö. nyárs
fa (niesö) vö. nyesö
fa (odua) vö. odu
fa (tetw) vö. tetű
arbocz *fa:* malus P_2
borostian *fa:* laurus O_1
cher *fa:* ilex L_4
Eger *fa* aut giortian fa: ornus R_3 *alnus* A_6
fenið *ffa:* junipyrus N_3
fwz *fa:* salix y_2
gőreőbleő (?) *fa:* cilindrum, lignum quod ex traverso navis ponitur, per quod dependet velum D_7
giortian *fa* L. eger fa
Jauor *fa:* arbutus-hoz irva B_2
Johar *fa:* platanus T_3
keres*ffa* [kijavítva kőrősfa]: fraxinus
makkos *fa:* suber Bb_1
narancz *fa:* cydonius D_7
nȳar*fa:* populus T_5
nȳr*fa:* betula C_3
vad olaȳ *fa:* elea R_2
ostor menj [!] *ffa:* taxus Bb_4
puzpang*fa*, puz pong fa: buxus D_1
rakottia *fa: genista* K_3 siler, salix Z_3
Rawas*fa* [!]: epimerus, est lignum in quo dice [!] fiunt I_2 [Nyßban nincs meg]
Isten *faia* alias Isten szakala: abrotanum, stabwurz A_2
zaldob*fa: alnus* A_6
teza *fa:* taxus Bb_4
tiza *fa:* hebenus L_1
tőlgj *fa:* robur X_4
teőuisses *ffa:* vepres Dd_2
vadalma *fa* vagy valami ag: arbutum B_2
zamot *fa: citisus* D_6 genesta K_3
fa az kinel az szerw földet verik: cilindrus D_7
faczan (Madar) vö. madár
faggias: sevosus Z_3 [frieren K^3
fagny [vagy *fogny*]: gelare, gefagios: rigidus X_4 concretus E_4
fagioskodni: rigere X_4
pokol *faȳ:* degener G_2

bęl *faias:* l. vęrrel valo betegsegh
kezi *faydalom*, közwenj: chiragra D_8 (Vö. Murm. 883)
fajtalansagh l. izoniusagh
el *faizas:* degenerare G_2
faklia: fex I_6
fako, hamú zinw: gilvus K_3
falath: buccellus D_1
falath; bolus, ein bisz C_4
falú: vicus Dd_5
faratsag l. verittek
fark: veretrum Dd_3 [C.-nál is]
farkas vö. cselekedetű
farradni: sudare Bb^2
el *farradot* l. megepedet I_6
farrat kapas: *effetus innitor* K_3
farsangh: bacchanalia C_2
farsangolni: bacchari C_2
főre valo *fatiol*, proprie (?) lepedő: peplum S_4
fazakos l. pathakos
fázni: algere A_6
ki *feczięgni:* effutire H_3 [H_3
gondolatlan ki *feczięgni:* effutire...
feddeni: accusare A_3 [X_3
meg*feddes*, dargalas: reprehensio
valakivel *feddődni*, panaszolkodnÿ: *expostulari cum aliquo* I_4
el *fedezni*, palastolnj: occultare R_1
fedő [az *ő* javítás, helyén talán *e* állott]: cooperculum, tegimen F_2
fel *fegyverkeztetni:* armare B_3
lab *feje: connexus pedis* F_1
feiedelemsegh l. tizt
feier [onn] vö. ón
feier [timien] vö. tömjén
feÿnÿ: sugere Bb_8
kęt elw *feize:* bipennis, hellebart oder byhel C_4
fejteni, meg zabaditani: solvere Aa_1
le *feÿteni*, vetkezni: *dissuere* H_2
le *feÿtem:* dissueo H_2
fejtegetes l. magiarazas
ki *fejtegetni:* explicare I_3
fel *feythetetlen* zőűetsegh: *irritum pactum* N_2
fęk: lupatum P_1
allazot *fęk:* lupatum P_1
fęk, kőtő *fęk: capistrum* D_8
fękemlő vel gieplő: *loramenta* O_4
le *fekenni* l. meg dőlni
fekete: piceus T_2 vö. ón
fekete, súgorgos, szintelen: luridus, pallidus, obscurus, tenebrosus, sordidus P_1
fęl: obliquus y_4 — vö. szemű
fęl, horgas: obliquus Q_4

fel zęl vö. szél
feledekenÿ: immemor M_1
felekezny: venerem repetere Dd_2
fele mas: dispar H_1
felben vö. vág
felben all az dolog *incoata res* M_2
felestókóm: jentaculum L_4
iorol el *fele[t]kezel: immemor bene-*
felette obnixe Q_4 [*ficii* M_1
feletteb vö. való
fellivl vö. haladni
felni, iedezni, rettegni: examinare [olv. exanimari] I_3 pavere S_2
felre vö. szólni
fene vö. betegség
fene vagj Szent Antal twze: *sacer ignis* y_1
fenek: fundum K_1
fenęk: imus M_2 centrum est punctus in medio circuli D_6
arok *fenęk:* convallis F_2
valamiben valo *fenek: ima* M_1
kerek *fentő: radius rotae* U_4
feniegetnÿ, fenyegetnÿ: minari P_6
feniegetnÿ giakorta: minitare, minitari P_6
fenÿegettetiwnk: minamur P_6
fenies l. tisztitatot
feniesseg: fulgor K_1
fenÿtenÿ: disciplinare H_1 compescere E_3
fenÿtek: disciplina, doctrina H_1
feniő vö. mag
feniő (ffa) vö. fa
fenlenj: emicare H_4
chjerfai *feregh:* cossus F_3
palazk *feregh: cimex* D_8 cumex F_4
zalonna *feregh:* tarmus, tarma Bb_4

fertelmes: adulter A_5 vitiosus Dd_4
fertelmesseg: adulterium A_5
ferteztetnj: maculare P_2
meg *ferteztetni*, meg sęrteni: *violare* Dd_5
ki *feselhetetlen* [!]: laborinthus labyrintus N_4 *feslet: solutus* Aa_1
feslet erkőlcz l. ala valo
fesülenÿ [!]: pexare T_1
fesületlen haia lenni: *impexos habere capillos* M_1
meg *fesült:* pexus T_1
fezek: nidus Q_2
fezket (rakni) vö. rakni
fias vö. tyuk
figielmetes: attentus C_1
fillęr: ebulus R_1
fiu: adolescens H_3
szentegÿhaz *fia:* edilis, custos domuum H3
egj haz *fiusagh: aedilitium* H_3
darú *fiá: vipio* Dd_5
fodor alias tarękia az tiknak: crispus F_4
fogadas: votus [olv. votum?] Dd_7 pactum R_4
zo *fogadatlan:* iuga detrectans N_3 *detrectans iuga* G_3
fogadnÿ l. kezdeni
zot nem *fogadny:* detractare, maledicere G_3
szo *fogado*, tanolo: docilis H_2
az iutalom *foglallia* ökot [olv. ökōt] rabba [olv. rabbá]: *est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis* C_1
fognÿ: prehendere T_6
fogo (ido) vö. idő
ki *fogo* (helj) vö. hely
fogiatkozni: decrescere G_2
meg *fogiatkozni:* deficere G_3 *decedere* G_1
fok (hagjma) vö. hagyma
foldozni l. toldozni
foliam: rivus X_4
folias: discursus H_1
foliasa vagj rendj valaminek: tenor Cc_1
egj porazon *folÿnak* az kin az agart hordozzak: *copula irrupta tenent* F_3
Egj porazon *foljnak: loram irruptam tenent* O_4
folio (forras) vö. forrás
foljo vő. víz
ki *folio* vö. cziatorna
folni, menni, cziwaszni: labere N_4
fonas: pensum S_4
fonni: pensum trahere S_4
kertet *fonnÿ: viminare* Dd_5
fondor: delator G_2
font l. mertek
fonth (?): mina, ein pfundt P_6
kęz *forditas: virgula diuina* Dd_6
uizha *fordittatot:* conversus F_2
forgacz: quisquiliae U_4
forgas: girum K_3
zeme *forgasa* l. zeme allasa
forgatni: vertere Dd_3
forgatni, ziligiteni: tractare Cc_5
forgatni, mozgatni: movere P_7
forgo (cziont) vö. csont
forgo (zęl) vö. szél
forgolodnÿ: circumvectare D_8
forgot l. alnok
fortsok l. agÿęk
folio *forrasa* az tudomannak: *fons perennis philosophiae* S_4
fostato: clisterium E_1
foztas l. niuzas
meg*foztany:* orbare R_3
meg *foztattam* etteől az tiztől: *orbatus sum hoc munere* R_3
fő vö. ember, esperest, tolvaj l. nagy
fő kőtő: *cesticillus* D_7
fő kőteő: vitta Dd_6
feőld tellus Cc_1
feőld (indulas) vö. indulás
hasadozot *feőld: hiulca terra* L_3
termő *főld:* tellus Cc_1
foldi [!]: ferreus. yserin *Inde ferrea progenies vagj munka kezitő* [?]
főldj vö. mogyoro [*ember* I_6
főre valo vö. fátyol
főseg: dignitas G_4

fösveny l. ssinar
fősueny̆seg: avaricies C_1
fősueny̆: calx (alias) D_2 arena B_3
fouenÿ [!]: limus O_3
temerdek *fő́uenÿ:* sabulum y_1
franczú: Gallicus morbus [Vö. Murm. 903. MA.]
Francia vö. ország
friǵ: fedus, frid I_5
frigj: inducie M_2
fris: magnificus P_2 l. ekes
fel *fualkodnÿ:* intumescere N_1
furchiasag: curiositas G_1
fútas: evasio I_2
futhatnj: evadere y_2
ide tova *futni:* discurrere H_1
futok: consequor F_1
egj el *fútolag*, cziak hamar: obi-*futtaban* vö. bizakodó [ter Q_4
bolha *fŭ: psillium* U_2
edes leuelw *fŭ: gliciriza* [olv. glycyrrhiza] K_4
gabona *fű:* arista, spica B_3
lo here *fő:* trifolium Cc_6
kakuk *fŭ:* serra Z_2
keőzęp leuelew *fŭ: virga paztoris* Dd_5 [Ismeretlen]
ótt leueleő *fŭ:* pentaphilum [!] S_4
ökör nyelw *fŭ:* buglossa, ochsenpapa *fŭ* (?): — A_1 [zung A_3
perie *fŭ:* filix I_6 [PP.-nál perje, ördögbordája fű]
to helli *fŭ:* l. sas
zöld *fŭ:* cespes D_7
fűlbe (mazo) vö. mászó
fűlel: micat auribus P_5
filelni l. lobbanni
nagy *fűlű:* auriculus C_2
filemile: acredula A_4
filemule: accedula A_3
fűr: coturnix F_3
fűrez: serrula Z_2
fürko [!] aclides, sunt iacula brevia
fűz (fa) vö. fa [A_3
fűzes: salicetum y_2

gabona, mint buza es egięb effele: fruges K_1
gabona (fű) vö. fű
gagia: perizoma S_4 subligar, *cinctura* Bb_1 [tájszó]
gal l. homp [Vö. gaj Tsz. Erdélyi
galagonÿa: surculus Bb_3
erdei *galamb:* palumbes, columba silvestris S_1
galler: collarium E_2
ganę: exrementum I_4, Aa_3
gane: fimus, stercus I_7
ganes (helÿ) vö. hely
garas: catillus D_5
gardolat (?): *delectus (alias)* G_2
kerek *gardon:* laborintus, labyrinthus N_4
gorongyog: [kijavitva: garongyak] cespes D_7 [Háromszéki tájszó.
gorongyak: gleba K_4 [vö. Tájsz.]
gatth: — T_5
gelezna: mastruca P_3
gelezta: lumbricus P_1
genietsegh: pus, est putrido U_2 sanies y_2
genÿetsegh: atrophus C_1
gereblie l. borna I_1
az hata *gerenczj* aut borcziap, bor cziap: *spina* Aa_2
geriedezes: ardor B_3
fel *geriednj:* exardescere I_3
geriedezni: afflare A_5
zőlő *gerezd:* racemus U_4
zőlő*gerezd* l. scéleffő
geriezteni: excitare I_3
fel *gierieztem* l. fel inditom
geztenje: spadix Ha_2
gomb: bulla D_1 [retlen]
teti (?) *gomba:* boletus C_4 [Ismegombocz aut maios: salsutium y_2
gomolia: glomus K_4
gond, mod: ratio naturalis U_4
gondolkodni: dubitare H_2 vö agia-*gondolkodny:* meditari P_4 [son
gondolkodo: attentus C_1
maga *gondolua* 2: *considerate* F_1
el *gondolni:* extendere, explicare I_4
meg *gondolni:* considerare F_1
Elótted meg *gondolom: preripio consilium tui* [!] T_6

En nem *gondolok* vele: *moror* P_7
arra uiselni *gondot: impendere cura[m]* M_1
gondviseletlen: negligenter Q_1
gonduiselő: curator, tutor G_1
gonoz vö. szerencse
goromba: barbarus C_3
goszpergęr: tentus és tentare mellé irva Cc_1 [Sehol!]
gozvö [!]: gurgulio, ein kornwibel, est vermis nascens in fructu L_1
gőmbőcz l. hurka
megh *gőmbőrődőt* az kezem: stupere, stupescere (?) Bb_1
Góntsőn szekere [!]: wrsa maior Dd_8 [Ilyen alakban ismeretlen]
gőrbe: loripes, claudus pedibus O_4 gibbosus K_3
gőreőbleő (fa) vö. fa
griffmadar: grips [!] L_1
guss l. patingh
gúsalj: colus E_2
gűtta (wtes) vö. ütés
giaka l. karo
giaka az kiwel az kalongiat meg zegezik: *merga* P_5
gyakor vö. erdő
giakor: strictus Bb_1
giakorlas: exercitatio I_8
giakorlatossag: exercitium I_3
giakron stricte Bb_1
gyalu: leuigal O_2
gialu: runcina y_1
gyamol (-seek) vö. szék
gianos: zelotypus Ee_1
giapar: origanum R_3
ablak *gyarto: faber fenestrarius* I_4
vekony bőr*giarto*: alutarius A_6
gjendesz [? vagy chjendesz ?]: *concuba* E^4
gjenge vö. orcza
gieplő l. fękemlő
gjeplős: antecessarius B_1
giermeket (czinalni) vö. csinál
gilkos: parricida S_2
giolcz: syndon Z_4

(Folytatjuk.)

giomlalnÿ: extirpare, emittere I_4 stirpare Aa_4
giomlalo vö. vas
giomor: ilia L_4
gionta pyropus T_3 *succinum* Bb_2 l. badogh
giors: citus D_8
gyorsasag: agilitas
giorsasagh l. serenseg
giorson [!]: raptim, celeriter X_1
giortia: lichnus O_3
sok agu *giortÿa:* mixa (graece) P_6
viaz *giortha:* cereus D_6
giortia (beell) vö. bél
giortian (fa) vö. fa
el *giouatnÿ: illicere, allicere* [l. giouotni] M_1
gioűotni (illicere) l. inteni [Ismeretlen]
őrueny *giŭker:* emula [olv. enula]
gjőngjber: zinziber Ee_1 [I_1
giőniőrkőttetes: oblectatio, lust Q_4
giőniőrűsegh: amoenitas A_2
giőniőrűseges: amoenus A_7
giőniőrŭseges l. keuansagos
giőtrenj: vexare Dd_4
giőtri: pręmet T_6
giozedelem l. dyadalm
giőzhetetlen: inexpugnabilis M_3 insuperabilis M_4
meg *giőzy:* exuperat [!] I_4
giuladas l. langh
gjŭytenj: unificare Dd_7
ozze *gyŭyteny* l. keresgetni
giŭlekezet: cohors E_2
el bont az *giŭlekezet* [!]: *solutus est coetus* Aa_1
őzze *giŭlnÿ:* congregare F_1
őzze *giŭlni:* conspicare [!] F_1
giŭmólcz: fructus K_1

habarnicza: polipus T_4
haborgani: litigare O_4
haborgatás: vexatio Dd_4
haborusag: lis O_4
hadakozni: militare P_6

PÁLFI MÁRTON.

EGY ISMERETLEN NYELVÚJÍTÓ.

Neve Erdélyi János, és munkájának címe Hetvenhét közmondásból támad't Gúnyortzák vagyis Rendes Tréfa. Annyira ismeretlen, hogy még a Szinnyei-féle Magyar Írók Élete sem tud róla. Az irodalomtörténetből ismeretes Erdélyi János nem lehet, mert ő csak 1814-ben született, az ismertetendő munka pedig már 1825-ben jelent meg.[1]

Maguk a Gúnyortzák nem sok felvilágosítást nyujtanak az író életére vonatkozólag. Egy helyen (183. l.) azt mondja, hogy:

> Kétszer éltem él'tem' a' szent szivvidíttó
> Bikavérszinborfészkeltehegyoldalán.

Ez az ő különcködő nyelvén ú. l. azt akarja jelenteni, hogy Egerben, a bikavér hazájában élt. Megtudjuk még a könyvből, hogy szerzője a perpetuum mobile feltalálásával is bajlódott, s hogy szerencsétlen házas életet élt. Ez utóbbin nem is lehet nagyon csodálkoznunk, mert egész munkájából azt a benyomást nyerjük, hogy szerzőnk bizony savanyú lelkű, mogorva természetű ember lehetett.

Gúnyorcán Erdélyi a szatirát értette. Úgy látszik Beniczky Péter késő utódát kell benne látnunk, mert könyve derekát velős magyar közmondásoknak híg lére eresztett verses körülírásai teszik. Csúfolódás, gúnyolódás van bennük elég, de költészet még annyi se, amennyi Beniczkynek hasonló fajtájú verseiben. A gúnyorcák előtt még egy cselekvés nélküli érzelgős szerelmi történet, utánuk pedig egy csomó kényszeredetten szellemeskedő prózai aforizma olvasható. A könyvnek költői értéke tehát semmiképen se kényszerít arra, hogy fellebbentsük róla a feledés sűrű fátyolát, de talán feljogosít rá furcsa magyarsága, amely körülbelül eléri a nyelvújítás legszélsőbb végletét. Én legalább (a célzatos szándékú Mondolatot most nem tekintve) nem ismerek nyelvújításkori munkát, amelyet annyira elektelenítene a neológizmusoknak szinte minden lehető, vagyis inkább lehetetlen fajtája, mint e Gúnyortzákat. Talán nem lesz érdektelen röviden ismertetni e könyv magyar nyelvét, mert tanulságosan mutatja, hogy

[1] Nem lehetetlen azonban, hogy egy személy azzal az Erdélyi Jánossal, akiről Szinnyeinél a következőt olvassuk: E. J. jószágigazgató volt a Károlyi grófoknál és miként Fényes Elek a Nemzeti Iparunk előszavában írja, néhány évvel e munka megjelenése előtt halt el. Munkája: Nemzeti Iparunk. Bővítve és jegyzetekkel kisérve kiadta Fényes Elek. Pest, 1843. — Nem tartom lehetetlennek azért, mert a Gúnyortzáknak egyik-másik kedvelt szava vagy fordulata csakugyan előkerül a Nemzeti Iparunkban is, de egészen határozottan mégsem merném ezt állítani, mert feltűnő, hogy éppen legjellemzőbb nyelvi sajátságait hiába keressük benne. Főleg az tart vissza e két Erdélyi bátor azonosításától, hogy a Nemzeti Iparunk — igen okos és érdemes könyv, holott ezt az előbbiről éppen nem mondhatnám. Ámbár viszont arra is lehetne gondolni, hogy költői balsikere alaposan kijózanította Erdélyi uramat; annyira, hogy későbbi írói működésével már nem vágyott se a költő, se a nyelvújító babéraira.

milyen képtelenségekre vihette a nyelvújítás szertelen vágya egyikmásik írónkat.

Találóan jellemzi Erdélyi nyelvét és költészetét egyaránt mingyárt a jeligéje:

Képezet ép; de ha kép' tsupa éke valódi szabadság
Úgy. — Be mi! — Hej merevén el hív etset' égi vonási
Törlődnek!! Midönön biberél tűzszülte fiadz'ton
Szívjege: nem szülhet tol szívrehatóka világot.

Ha valakinek talán sikerült volna megfejtenie e rejtvényt, próbálkozzék meg még e nem kevésbé mulatságos szemelvénnyel, amely a könyv belsejéből, a 17. lapról való:

Émelgédessé tilalom forralja szerelmet,
'S az nagyjához képp' ösztöne' árja nagyobb,
Tétova változaton túlhatnia, 's végre törődik;
Mellyre okos fortély' játtzata nála kapós —
Gyönyalakát kűlképp' hidegen kerülőbe veendi;
A' félszt zárta ki nap, karjai köztte enyelg.
Zengete nyelvének hangoz tsupa kéte szavakban;
Mellyel szívözönét zárva titokba tsukand —
Önéltet kímél, míg nem vész élte' reménye,
Mellynek fosztóját elböki, vagy le magát.
A' titok eltüntel pattog fenyegetve erőlköd,
'S hánykód; a' miglent' óhata végre nem ér.

Ha a könyv tartalma mindvégig ilyen volna, akkor szerzője csakugyan megérdemelte volna, hogy Marsyas sorsára jusson. De némi mentségére legyen mondva, hogy a verseknek csak kisebb része ilyen; nagyobb részük mégis legalább érthető, ha nem is élvezhető.

Erdélyi nyelve sajátságos vegyüléke a legképtelenebb újításoknak és a legzsírosabb népiességnek. Mindegyik fajtából be akarok mutatni néhány jellemző vonást.

Nyelvújításkori íróval és a nyelvújítás lelkes hívével lévén dolgunk, természetes, hogy lépten-nyomon találkozunk nála idegenszerű, legnagyobbrészt németből fordított összetételekkel. Pl. *bájszín* VI, *bájlét* 5, *ditshely* 30, *szívfohászat* 34, *örömóra* 72, *honnszív* 39, *hazaszív* 162, *kellembimbó* 70, *bájoszlop* 80, *búnap* 128, *búfelhő* 92, *lángfelhő* 152, *jégkebel* 168, stb. *Szívláng* (Herzensflamme) 7, *barátkötél* (Freundschaftsband) 28, *tapasztkő* (Probestein) 29, *földpálya* (Erdenbahn) 56, *hajnalszellő* 79, *kézmunka* 87, *mézszó* 104, *pokolkín* 112, *borhordó* 154, *szemtünőleg* (augenscheinlich) 164, *tőlév* (Rebensaft) 183, stb. Ilyeneket talán százával lehetne kijegyezni belőle. — Az igetős összetételek aránylag ritkák, de nagy számmal találkoznak más módon csonkított összetételek. Fényes szem helyett egyszerűen azt mondja, hogy *fényszem* 50, súlyos baj vagy bajos ügy helyett: *súlybaj* 64 és *bajügy* 66. Ilyenek még pl. *mázfazik* 62, *fényablak* 82, *fényedény* 84, *gógszellem* 92, *lépméz* 149, *bogszarv:* ágas-bogas szarv, agancs 151, *rendvég* 158, *gyászvég* 162, stb.

Már ezek is felette merész összevonások, de hogy ezeken kívül még mit művel a szórövidítés, sőt valósággal összerántás terén, az szinte hihetetlen. Hogy *pótolhatlan* 157, *fordíthatlan* 140, *festhetlen*

173, *láthat'tlan* 103, *tapasztal'tlan* 103, *fizetlen* 133, stbeff. nála sűrün előfordul, azon nem lehet csodálkozni, ezt elődeitől tanulta el, de olvasható nála jóval cifrább összevonás is. Pl. *fed'tt* 152, *elnyom'tt* 155, *kiszámítt* 174, *dicsőítt* 99, *imádtt* 86, *álmod'tt* 64, stb. *megtapaszt'lod* 58, *magaszt'lod* 137, *vérázgat:* vérrokonság 141, *szívfohásztot* (fohászatot) 34, makats *indulta* 177, *henyél'ttel* 122, *szívsóhajtom* (sóhajtatom, azaz sóhajtásom h.) 88, stb. sőt: vaj mi ördög *súgarltjából!* 143. *Fénnyen:* fényesen 149, *gyönyön:* gyönyörüen 75, *érdel:* érdekel 167, *hásmászva:* hason m. 55, *szívvígasztára:* vigasztalására 64, *eltüntel:* eltűntével 17, *ékebetsid':* ékességedet és becsedet 70.

Más nyelvújítók elvonásain és szócsonkításain kívül megtaláljuk nála még pl. e saját külön remekeit: *zavar*(-os) VII, *sivat*(-ag)-*sziget* 14, *katzag*(-ás) 65, *folyék*(-ony) 70, *kanyar*(-gó) 76, *vid*(-ám) 78, *végvesz*(-edelem) 112, *tsillám*(-ló) *szem* 118, *kiváns*(-i) 156, *kül*(-sőség) 93, 122, *fitzánk*(-ol) 36, 149.

Nyelvének más furcsasága az, hogy a közkeletű *-ás, -és* képzőjű főnevek helyett *-at, -et* képzősöket használ. Pl. *rágalmazat* III, *hajlat* 6, *látat* 6, *hullat* 9, *zenget* 17, *főhajtat* 35, *vágyat* 41, *sértet* 50, *veszödet* 51, *erszénytőltet-vágyat* 174, *kéret* 183, *henyél'ttel* 122, stb. Az *-ás, -és* képző szinte elő se fordul nála, vagy legalább is csak nagy-nagy ritkán. Nagyon szereti a *-t* képzős főneveket is. Pl. Kövéts-patak, tsergetével Hallom ér'ttem *zokogtát;* Víz' gömbölyeg *tseppentével* Gyöngy könnyének hullatát 9. *Sertzegtét* pennám éretted ereszti 50. Szád' *tsámtsogtát* mintha hall'nám 54. Felséges szép *testmozdultad* 79, *gondoltad:* gondolkodásod 79 stb.

A melléknevek gyanánt használt tárgyas 3. sz. mult idejű igéket, az *istenadta*-féléket szintén nagyon kedvelhette, mert mintájukra még tárgyatlan igékből is alkot ilyeneket: készen vár *Elkészülte* sirhalmom 162, tőlünk *ürűlte* Borhordónk' szeszkeble kong 154, felleg *megdülte* Napja . . . borong 155, Sohajtozok, vergelődzök *Felhevülte* szívemben 83. stb. — Szokatlan *-i*-képzős melléknevek: a' *múlti* furtsa álmom 144. Egy gyulladtt *szívi* érzéssel Áldom tsoda kezedet 137, *mézi* ízelem 88, *élti* 122. és valóságos csodabogarak: Ki tekint a' jövendőbe, *Egyszerti* sokon nem kap 51. *Készakarti* tsal 177. Ebgondolat a' *késónti* bánat 72 (előfordul nála *hamarti* is). Hasonló módon cifrázza sokszor a határozó-féléket is. Pl. *midönön* Cím. b., *ottanon* 157, *eholon* 89. *abbolan* 80, *távolan* 70, 180, *holon* 84, *készenten* 65.

Nem utolsó furcsasága az Erdélyi nyelvének, hogy esküdt ellensége az ikes igéknek. Lehetetlen, hogy a nép nyelvéből valók volnának, hanem bizonyára csak az ő kiszámíthatatlan szeszélyének gyermekei az ilyenek: *lak* 44, *hajl* 47, *szök* 122, *búv* 124, *játz* 150. *kop* 163, *ditseked* 24, *fondorkod* 30, *fényesked, legyesked* 45. *titkolód* 28, *töröd* 32, *ellopód* 41, *veszöd* 116, *nyílvánod* 73, *lobotsátkoz* 117, nyersen *hangoz* szava 156. stb. Számtalan más ilyenen kívül még *megeléged* 111, *esküd* 182, sőt *szület* 46. is olvasható nála. Nagyon szigorúan azonban nem ragaszkodik iktelen elveihez, mert ha a rim

megkívánja, nem egyszer ír olyat is, mint pl.: *kérel* 68. (rím: *egérrel*), vagy ha egy szótaggal hosszabbnak kell lennie a sornak: *lelhetel* 152, *megsértsél, jelentsél* 33, *ujítsál, vidítsál*, 12. Érdekes 3. sz. alak: Még a' tsúf is nyakon *kapon* Ördög mesterségével 71.

Nem volna se elég hasznos, se elég mulatságos dolog ezek után még végig elléptetni az ő testileg vagy lelkileg nyomorék szavainak légióját, csak néhány díszpéldányt akarok még bemutatni az óriási seregből. Pl. *tzifor* ugrás: cifra, furcsa 68, *lobtüzeke:* lobogó tüzecske 119. *prondít:* berondít 172, 176, *szívheréllő:* nőhódító 117, *egyki:* valaki 46, *egymi* 177, *mindenmi* 176, *ollymi* 34, *sokmi* 154, minden *mid* egy tündérség 79, alázza hasát *napnapi* koplalással 177, *végvégemhez* 72. Ne *kínzj* többé engemet 43.

De hogy e sok pelyva közül egynéhány szemet is kiválogassak, összeállítom a többé-kevésbé ma is járatos nyelvújítási alkotások sorából azokat, melyek a NyÚSz.-ban még nincsenek felvéve. Az új adatok tehát a következők: *napfénytiszta* IV, *világfi* IV, *sziklaerős* 12, *kézcsók* 18, *ellenértelem* 23, *gyepmester* 26, *varázsdal* 34, *gunykatzagva* 43, *könnyfórás* 73, *fénytsillag* 77, *magv* 81, *hómell* 83, *búfelhő* 92, *hónyak* 117, *könnyözön* 135, *halálverejték* 152, *észnélküli* 173.

Az olyan íróról, aki annyira híve a nyelvújításnak, hogy minz láttuk, valóságos diktátori kénnyel bánik a nyelvvel, azt hihetné at ember, hogy mélységesen megveti a parasztos népnyelvet. De a mi Erdélyink ú. l. csakugyan a végletek embere. A nyelvújításnak legmesterkéltebb alkotásait és a népnyelvnek bundaszagú szavait egyaránt használja, s mindezt valószínűleg csak azért, hogy minél szokatlanabb és eredetibb legyen a stílusa. *Pejg, pediglen, addiglan, seggelő nyargalás, lottyadt tagú fejérszemély* seff. nála lépten-nyomon olvashatók. Számos tájszót is használ; nem volna érdemes mind elősorolni, de néhányukat, kevésbé ismereteseket, vagy egyik-másik szempontból érdekesebbeket, mégis idejegyzem. Ilyenek: Lám egy *dedet* zengetek: egy kicsit, rövidet 34, *rideglegény:* agglegény 72, *áj:* ás 112, *ossa, mossa* lábait 116, *útmeg* 147, *fogára való:* ínyére, kedvére v. 181, *Bandi legyek, ha szánom* 141. — Hogy mennyire tud, ha akar, erővel teljes, népies magyar nyelven írni, azt bizonyítsa végül ez az *Átok rajzolatja.*

Tüzes hasú békák' dühődött motsára
Közepette legyen hatalmas nádvára.
Ezer mérges varas béka testét mászsza;
Száz ezer rekegő zöld béka kurjászsza.
Fényes nap világa reája ne süssön;
Ökölnyi nagy tüskés jég fejére üssön.
Főtlen súlyom' héjja, vad gesztenye tokja
Legyen minden étke, és tsollán katzókja...
Ordító oroszlány' dühös rikoltása
Legyen tántzóltató lelki muzsikássa.
Vasgerebeny legyen nyúgó nyoszolyája;
A hetvenhét rétű örök nyavalyája (167—8. l.).

Hogy mi a csalán *kacókja*, s hogy miféle betegség lehet a *hetvenhét rétű*, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogy népies szó-e,

vagy talán csak az ő féktelen szócsináló szenvedélyének szülötte-e, s hogy egyáltalában mi ez a *halkalán*[1]:

Álom fogta testem'. Rendes!
Mint férkődzött *halkalán*
Lelkemhez egy illy képezet:
Egy temérdek sas repült;
Szárnyai körül vezetett
Apróbbakat. És leült
Ágyom mellé. — Stb. (145. l.)[2]

HORGER ANTAL.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.[3]

Pótlásul a Nyr. 31:392 stb.-hez Márton J. 1823-i szótárából.

I.

arckép: Portrait; NyUSz-ban csak 1833-ból a Jelenkorból.

bánatpénz: Reukauf; talán a népnyelvből.

békepont: Friedensartikel, vö. NyUSz-ban *békejobb*-ot.

beszédrész: Redeteil; a mult-század-eleji gramatikákban gyakori.

bosszúvágy: Rachgier, csak Kunosstól 1834-ből a NyUSz-ban.

cukornád: Rum szónál; szótárilag úgy hiszem itt van először; egyébként már 1801-ben is Márton Istvánnál, vö. MNy. 2:397.

dísztárgy: König szónál; *díszvirág;* Zierblume.

érdemkereszt: Kreuz szónál; csak Széchenyi Világ-jából a NyUSz-ban.

emberismeret: Menschenkenntnis; szótárban itt először; egyébként Márton Istvánnál is 1796-ban, vö. MNy. 2:397.

felöltő: Oberkleid; *felölt* is csak a 18. sz. végéről a NySz-ban.

felső ház: Oberhaus parlamenti értelemben.

földszoros: Landenge; csak Ballagitól 1843-ból a NyUSz-ban; *tengerszoros* már az 1799-i szótárában megtalálható, l. Nyr. 31:322.

hengercsiga: Rolle szónál, vö. *henger* a NyUSz-ban.

jutalomtétel: Preisfrage; vö. *jutalomjáték* és *pályadíj* a NyUSz-ban.

korszakasz: Periode; *korszak* csak Helmeczynél 1832-ben.

közköltség: Regiment szónál.

körbeszéd, körmondás: Periode szónál. Vö. *körmondat* a NyUSz-ban.

küszöböl: Kriecher; vö. *kiküszöböl* a NyUSz-ban.

lámpa: Lampe (e szóról a NyUSz-ban ezt olvassuk: »Szótárak közül először a Hartleben 1827. évi N. M. szótárában«). Ugyancsak Mártonnál találhatók már: *lámpácska:* Lämpchen; *éjjeli lámpa:* Nachtlampe; *olajlámpa:* Öllampe; *lámpakorom:* Lampenschwarz és *lámpaolaj:* Brennöl.

[1] Ú. l. a. m. halkkal, halkan. *A szerk.*

[2] De hogy mit jelent a 84. l. olvasható *nádszalatú növés*, arra már rájöttem. Nem lehet egyéb, mint sajtóhiba *nádszabatú* helyett, ez pedig az ő saját külön nyelvén (amely, mint láttuk, gyűlöli az *-ás, -és* képzőt, de bolondja az *-at, -et*-nek) nem más, mint *nádszabású* növés, azaz olyan karcsú, mint a nád.

[3] A gyüjtőkhöz intézett multkori figyelmeztetésemhez (Nyr. 35:476) hozzáteszem, hogy ugyanakkor Zolnai Gyula is sok olyan adatot közölt, mely a Nyr.-ben már jóval előbbről volt közölve, így pl. a következő kifejezéseket: *belrész, hazafi, kidolgoz, mellkép, sírhely, tőkepénz;* a *majmol* és *estvély* szókat pedig ugyanonnan közli, ahonnan én már évekkel ezelőtt kiírtam. *S. O.*

lencsedad: linsenförmig; *tojásdad:* oval; *kagylódad:* muschelförmig; *kanáldad:* löffelförmig. A mult század eleje óta élő képző a *-dad, -ded* a német *-förmig* kifejezésére.

légvár: Luftschloss (csak 1835-ből a Tzs-ból a NyUSz-ban). De csak: *levegőcsap:* Ventil és *levegőszesz:* Gas.

megmérgel: vergiften; 1803-ban önála: *giftig* = *megmérgezett.*

névszó: Nennwort; szótárban tehát nem Tzs-ban 1835. először.

népgyűlés: Versammlung szónál; csak Tzs-ból 1835-ből a NyUSz-ban; *népfelkelés:* Landsturm, csak 1890-ből Ballagitól a NyUSz-ban.

oknyomozó: pragmatisch; nincs is előbbről kimutatva.

pótlékszó: Füllwort, a *pótlék* alak tehát nemcsak a Tzs-ban 1835; vö. még Nyr. 35:15 is.

rajziskola: Zeichenschule.

remekíró: Schriftsteller szónál; tehát nem 1827-ben először.

remekel: Meisterstück machen, nemcsak 1836-ban Fogarasinál.

szavallatok: Mehrheit szónál, *szavazatok* jelentésben; vö. mind a kettőt a NyUSz-ban.

sorsjel: Lose; *sorsjegy* csak 1833-ban Helmeczynél.

szinkrétázat: Pastell; mióta mondunk: *krétarajzot?*

trón: königlich szónál; ezen *h* nélküli alakja tehát nem a Tzs-ban először.

vágytárs: Kompetent; szótárban Mártonnál először; Peretsenyi Nagynál már 1820-ban a Nyr. 33:343 szerint.

vallásszabadság: Religionsfreiheit; mikor keletkezett a *vallásháború?*

váltságdíj: Lösegeld; a régi nyelvben csak: *váltságpénz.*

varázsbot: Wünschelrute; csak Fogarasitól 1836-ból a NyUSz-ban.

védsánc: Lehne, vö. *véd-* a NyUSz-ban.

vízfesték: Wasserfarbe; *vízóra:* Wasseruhr; tehát ez utóbbi elnevezést nem a Tzs-ban találjuk először 1835-ben.

viszonerő: Reaction. A nyelvújítás alkotásai közé tartoznak a *viszont-, viszon-* összetételei is.

SIMAI ÖDÖN.

II.

Enyéim. A NyUSz. mint a nyelvújítás szavát említi. Szerinte csak 1787 óta fordul elő, pedig a TMNy. (536) már 1466-ból idézi, a NySz. pedig 1519-ből; de előfordul pl. az 1508-i Nádor-kódexben is (a 487. lapon), továbbá Pesti Gábornál és Sylvesternél is (*enytim,* mind a kettőnél János ev. 10. fej., idézi Révai Gram. 385).

Képesít. A NyUSz. 1835-ből idézi, de már az 1508-i Döbrentei-kódexből idézi a NySz., igaz, hogy más jelentéssel.

Sírkő. A NyUSz. 1792-ből idézi, az OklSz. már 1193-ból és 1492-ből.

Versmérték. A NyUSz. 1835-ből; de előkerül már 1788. Magyar Museum 1:366.

Ellenkép: a NyUSz. 1836-ból keltezi, de megvan már 1808-ban Berzsenyinek Kazinczyhoz intézett levelében ‚pendant' értelmében (Kaz. L. 6:186).

Kegyelet: a NyUSz. 1836-ból keltezi ‚begünstigung' és 1845-ből ‚pietät' jelentésben. A *kegyelet*-et szivárvány helyett használják a székelységben, s így már Apácainál előkerül, később Baróti SzD-nál (»mint egeken szép a kegyelet« Uj M. V. 65. 1777-ben), PP. szótárának 1801-i kiadásában. [Kazinczy Munkái 6:72, 143 és Vörösmarty: Délsziget 96. vers — A szerk.]. Benkő József ezt a szót már 1778-ban a *kegyelem* szóval és fogalommal rokonította; azt mondja (Transsilvania 1:405—6): »Complura inter Siculos audiuntur vocabula significantissima; unum pro specimine ... consigno, nempe *kegyelet* (Iris) pro szivárvány, ex *kegyelem*, quod gratiam significat«. S csakugyan lehetséges, hogy ez elnevezés a szivárványt mint az özönvíz után Noénak mutatott isteni kegyelem jelképét jelenti (más magyarázatai — Nyr. 16:32 és Pallas Lex. a *szivárvány* cikkben — kevésbé kielégítők). KOVÁCS MÁRTON.

NYELVMŰVELÉS.

Magyartalanságok. Egyszer már szóvá tettem Mahler Edének a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténet I. kötetében megjelent, Babilónia és Asszíria irodalmát tárgyazó dolgozatának a nyelvét. Nem idegenszerűségek, a magyar nyelv szelleme elleni vétségek voltak azok, amelyekből szemelgettem, hanem egytől-egyig gramatikai hibák. Megjegyeztem, hogy a magyartalanságokkal elektelenített írásért nem a magyarul nem elég jól tudó, különben igen érdemes szerző, hanem a gondatlan revízió érdemli a megrovást. Az Akadémia könyvkiadó vállalatának mult évi folyamában jelent meg Mahlernek *Babilónia* és *Asszíria* c. érdemes könyve. Amilyen őszinte örömmel üdvözlöm a könyvben tudományos irodalmunk gazdagodását, s amilyen igazi élvezettel forgattam a nagy tudománnyal, szakszerű alapossággal megírt munkát, mely többek közt a nálunk laikusoktól túlon-túl délibábosan tárgyalt sumír kérdés igazi mivoltát is iparkodik a tudomány világánál megállapítani: épolyan megütődéssel kell megemlékeznem a könyvnek magyarságáról. Igaz, hogy némi csekélyke haladást látni az Egy. Irodtört.-beli cikk nyelvéhez képest, a revízió is gondosabb lehetett valami kevéssel, de még ez a könyv is hemzseg a magyartalanságoktól, sőt a gramatika elleni súlyos vétségektől is. Csak éppen a legkiáltóbbakat írom össze, amint a könyv olvasása közben elébem akadtak:

118. l. ilyen szórendet találunk: »levonja a vételdíjat *és csak az így maradt összeget az ipar kezéhöz juttatja*«; uo. »ha valakinek serdületlen *fiúk* maradnak«;

119. l. »szolgálója *gyermekeihez azt mondja*«. Ezt a németes szólást minden lépten-nyomon használja a könyv. Ue. lapon az igekötőnek ilyen hibás használata sérti a szemet: »ha fiai férje lakóhelyéből *kizavarni akarják*«. Szintúgy a 120. l. »ha az özvegy *elhagyni akarja*«.

311. l. ez a furcsa alak ötlik elébünk: »hogy tejét *kifecskendesse*«. Ue. lapon még egy rettenetes mondatot találunk: ... »fogadalmi

tárgyat, amelyeknek . . . tökéletesebbjei pedig lent rendelkeznek csappal, hogy a *szentelő* feltűzhesse«. Értse, aki akarja! Ahogy írva van, érthetetlen. A *szentel* igét következetesen a dedikálás értelmében használja a könyv: pl. »a király kis kosarat vivő asszonyt *szentelt*«. Ám ez magában nem elég: *szentelni valakinek* lehet csak ilyen értelemben. Ahogy Mahler könyve használja az igét, úgy mást jelent.

317. l. »korán *ismerkedtek azzal a ténnyel*« e. h. megism.

324. l. »természetes halállal múlt-e ki, avagy . . . a dynastia első királyától *kibuktatott-e?*« Látnivaló, hogy ez itt szenvedő jelentésű akar lenni, pedig nem illik be e mondatban; *kibuktatva* megfelelő értelmet adna az egésznek.

325. l. az egyeztetés remeke: »*mindkettő megesküdtek*«.

328. l. I. Tiglat-pilesarról van mondva, hogy *gondolkodó* atyja volt népének. Világos, hogy *gondoskodó* kell a helyébe. A *gondolkodik* és *gondoskodik* ige ilyetén felcserélése úgy látszik divattá válik. Quod dii perduint! A minapában hallottam: »Sokáig áll egy helyben és *gondoskodik*«. Ez meg a jámbor *gondolkodik*-ot akart mondani.

339. l. az alanyi és tárgyi ragozás nem ismerése szülte e mondatot: helyébe benszülöttet *ültette* a trónra. Ue. lapon a »könnyen vesz vlmit« és »vlmit fel se venni« szólások összezavarásából születik e szörnyeteg mondat: »ezt a kihívást nem *vehette fel egykönnyen*«. (Vagy a ném. *aufnehmen?*)

Ismétlem, hogy nem szedtem össze minden vétséget. Jut is, marad is! Elég ez izelítőnek. Pedig ezeken kívül is, különösen a mondatszerkesztésben felette sok a hiba. Az írásjelek meg ritkaság ha jól vannak használva.

Megdöbbenéssel kell megállapítanom, hogy *a legtöbb vétség a könyv vége felé akad!* Az első fele gondosabb revíziót mutat. Világos, hogy revideálták a könyvet, s íme! az is világos, hogy az elejét több lelkiismeretességgel, a vége felé pedig csak úgy hányd-el-vesd-el módon, kutyafuttában. Én nem kerestem a hibákat, s mégis találtam bőven; a fölülvizsgálónak azonban kötelessége lett volna megtalálni valamennyit. Ha nem talált rájuk, nem teljesítette a kötelességét.

Elvégre is az Akadémia aegise alatt nem szabad ennyi magyartalanságot, ilyen súlyos gramatikai vétségeket világgá bocsájtani. Most sem a szerzőt okolom egy szóval sem, hanem a magyarul még nem tökéletesen tudó szerző írásainak fölülvizsgálóját. Az Akadémia tekintélye gondosabb revíziót kíván. VÉRTESY DEZSŐ.

Szédelgető. Ezt az új szót Tóth Béla csinálta a mult esztendőben s a Pesti Hirlap november 29.-i számában írt Esti levelében ajánlja íróink figyelmébe a szőröstűl-bőröstűl német *szédelgő* s a kissé szélhámos eredetű *szélhámos* helyett. A tanítás, úgy látszik, megfogant, mert Az Ujság április 7.-i számában Kenedi Géza már így ír: »Szóval *szédeleg*, vagy ahogyan mondani kellene: *szédelget*. Mert a szélhámosság, az megint más... Mi történt itt? Szédelgetés,

csalás, talán lopás is.« Tehát a *szédelgő* rossz, a *szélhámos* meg más, nem Schwindler. Az igazi Schwindler *szédelget*. Olyan könnyű (s olyan olcsó) volna most elméskedni ezen a lábrakapni készülő új szón, ha olyan szomorúan bizonyos nem volna, hogy ura és gazdája már nem szállhat ki érte síkra. A furcsa csak az benne, hogy a *szélhámost* is Tóth Béla tette meg Schwindlernek, azelőtt igazán nem volt az; a szédelgőről sem igen tudta senki jobban Tóth Bélánál, hogy azért rossz, mert szégyenletesen szolgai fordítás. Az észjárás idegen benne, a lelke nem magyar. Emellett szinte csak kicsi baj az, hogy értelmetlenség is, hogy t. i. *szédelegteti* a *Schwindlert*. Nem *szédeleg* a, minek *szédelegne?* De vajjon *szédelgetni szédelget*-e? Hogyne; sőt ha nagyon utána vetjük magunkat a kimagyarázásnak, *szédeleg* is a maga módja szerint (Vö. Nyr. 4. 407.). Nincs könnyebb dolog a világon, mint az utólagos belemagyarázás. De nem azon fordul meg ám itt a dolog. Nem az a kérdés, hogy f o r d í t o m, hanem hogy hogy m o n d o m magyarul a *Schwindlert*. A nyelvek ritkán járnak egy csapáson és soha egyik sem puszta másolata a másiknak. A *szédelgető* nem jobb a *szédelgő*nél, mert rajta is érzik a fordítás. Mert német észjárásra vall, mert a lelke idegen. Magyar észjárás szerint *csaló, ámító, világcsaló, emberbolondító, népámító, szemfényvesztő* stb. a Schwindler. Ezt már 1872-ben elmondta a Nyr. (103. l.) s azt is hozzátette, hogy »helyesebb volna eszerint *szédítő, ha szükség volna rá*«. Itt a bökkenő. Ha szükség volna rá. De nincs. Mert igaz, hogy egyik sem éppen annyi, mint Schwindler, de hát, Uramisten, nem szükség nekünk németül gondolkozni, ha magyarul beszélünk. Aki pedig fordít, annak ott a becsületes *szélhámos*. Az a mai köztudatban éppen annyi, mint Schwindler. Hogy Pázmány mást értett rajta, törődik is azzal a *szélhámos*. Ha a mai köztudatba be tudta szélhámoskodni magát Schwindlernek, a csak elég próbája az életrevalóságának. Ne bántsuk! Akármilyen szélhámos, de legalább ízről-ízre magyar (Vö. Nyr. 22. 327.). Nem rí le róla, hogy fordítás, mert nem is fordítás, hanem fényes bizonyítéka annak, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a maga lábán járó magyar észjárásnak néha még a tévedései is csak — szerencsés *ráhibázások*. PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

***Álcs* és társai.** Gombocz Zoltán MNy. 3:22 a török jövevényszók összeállításában a török **ayačči*-ból keletkezett *ács* szavunkra megjegyzi, hogy »a régiségben gyakori *álcs* alak *l*-je olyanféle anorganicus járulékhangzó, mint a *boldog, csolnak* szavakban«. Ez a hivatkozás tévedésen alapszik. Először is: a *csolnak l*-je nem járulékhang, a legrégibb adatokban is megvan, s a szó a szlovén *čolnek* átvétele. Másodszor az *álcs l*-je nem lehet a *boldog* szóéval egynemű, mert *bódog* helyett *boldog*, *ódani* helyett *oldani* alakokat nem lehet kimutatni a 15. század közepe előtt; s ez természetes, mert viszont *volt* helyett *vót*, *volna* h. *vóna*, *oldal* h. *ódal* sem igen terjedtek el

előbb, csak a 15. század második s a 16. század első felében,[1] már pedig *bódog* helyett *boldog* éppen ezeknek a hamis analógiájára keletkezett. Ellenben — harmadszor — az *álcs* *l*-je nemcsak hogy sokkal régibb, hanem okvetetlen más okának is kell lenni. Összefügg t. i. más, még pedig t ö r ö k eredetű szóknak hasonló *l*-jével, mely nemcsak hosszú magánhangzó mellett jelenik meg, mint a *boldog*-féléké, ellenben mindenkor *cs* mássalhangzó előtt szerepel. Hiszen ezeket az eseteket rég összeállította Munkácsi Bernát (NyK. 32:272 és KSz. 2:190): *gyümölcs* ~ *jimiš*, *bölcső* ~ *bešik*, *bolcsát* HB. *(bocsát)* ~ *bošat-*, *bolcsó (bulcsú, bucsu)* ~ kún **bošak*, *erkölcs* ~ mong. *erkeküčün*.[2] Hogy mikor és mikép keletkezett ez az *lcs*, azt nehéz eldönteni. Az bizonyos, hogy a magyarban nagyon régi, már 13. századi okleveleinkben s a HB-ben megvan. A magyar kiejtés a *cs* előtt aligha követelte az *l* közbeszúrását, hisz a magánhangzót követő *cs* ősrégi szókban is közönséges volt: *öcsém*, *fecske* stb. Ha az *öcsém* helyett nem mondtak soha *ölcsém*et s ha a honfoglalás korában átvett *kovács*, *takács*-féle szláv szókat nem változtatták *koválcs*csá stb., akkor a török szókat se kellett *l*-lel kitoldani. Azt lehetne tehát hinni, hogy az a járulék *l* valami ócsuvas hangviszonyon alapszik, s hogy ezek a szók k é t f é l e hangalakkal jöttek át a magyarba,[3] mert *l* nélkül is megtaláljuk őket már az oklevelekben s a legrégibb kódexekben: *gemissen buqur* 1095, *gymuchenbukur* 1270, *gyumuch* 1383, *buchu?* 1095, *bocho* 1434 (mindezek az Oklsz-ban); továbbá *boczo* EhrK. 145 (de *bolczo* uo. 39, 83); holott pl. *olcsó* helyett *ócsó*, *kölcsön* h. *kőcsön* nem fordul elő 1500 előtt.

Arra lehetne gondolni, hogy a '*gyümölcs* ~ *gyümöcs*'-féle páros

[1] Csak egy régibb adatot találok az *ódal*ra nézve: in loco *Chakodalya* denominato 1376. (és Dyonisus *Odalos* 1478. Oklsz.) — Azonban nevezetes, hogy *-óc* végű szláv eredetű helységneveink már a 14. 15. században előkerülnek a régibb *-ouc* helyett *-olc* végzettel is: *Miscolch* 1320 ~ *Mykouch* 1281. (Csánki 1:166) *Markysolch* 1365, *Markussolcz* 1448, ~ *Markuzouch* 1366 (Csánki 2:774), *Petrolch* 1365 ~ *Petrouch* 1366 (uo. 785), *Wlkanolch* és *Wlkanouch* possessio praedialis 1419 (Kovács: Index), *Ragyolcz* 1440 ~ *Ragyowcz* 1439 (Csánki 1:105), *Rakolcz* és *Rakowcz* 1447 (uo. 360), *Thartolcz* 1490 (uo. 486). Hasonlókép előfordul a szláv **brekovica*-ból való *barkóca* gyümölcsnév *barkolca* hangzással már a 13. s 14. században: *burkolcha* 1257, *borkolchafa* 1330, *borcolcha* 1372 stb. ~ *borchowcha* 1343, *barcochafa* 1407, Oklsz.

[2] Így magyarázza Munkácsi a *bölcs*et is **bőcs*ből ~ mong. *bügeči* 'varázsló' (NyK. 32:298; a borsodm. *Külső-Bőcs* v. *Külső-Böcs* 1460-ban *Kysbewch* és *Kysbewlch*, l. Csánki). A *tanács* eredete még nincs tisztázva (l. Vámb. és Bud.), de alkalmasint török eredetű, s legrégibb emlékeinkben rendesen *tanálcs* van (l. NySz. és Oklsz., legrégibb *l*-nélküli adat a BécsiK-ben 12). Szintén török eredetűek lehetnek és *lcs*-hangú alakból keletkezhettek disszimilációval megelőző *l* és *r* miatt: *bilincs* e h. **bililcs* és *boglárcs* e h. **boglálcs*, vö. KSz. 5:358. Vö. még *Szabolcs* helyett *Zaboch* (egy adat Csánkinál 1413-ból), *Kapolcs* helyett *Kapuch* 1409, *-wch* 1474, *-wcz* 1477 (Csánki), olv. *Kapocs* nem *Kapócs!* Kettős hangalakjuknál fogva ezeket is török jövevényszóknak gyaníthatjuk. — Viszont a *Bécs* név ú. l. sohase hangzott *Bélcsnek*, vö. Csánki 3:33—4.

[3] Harmadik hangalakot mutatna a bölcsőnek palóc *bellő*, *bellőke* neve, de ez inkább a ringatást jelentő *beleget* stb. társa lehet (vö. Albert J. Nyr. 22:246 és jakut *biliä-* 'schaukeln' MNy. 3:106).

hangalakok példájára indult meg a 14. században a 'Miskóc ~ Miskolc', a 15.-ben a 'csolnak ~ csónak' s végre a 15.-ben a 'bódog ~ boldog'-féle hangváltozás. A *Miskolc* esete csakugyan annyira hasonlít a *gyümölcs*-éhez, hogy kapcsolatban lehetnek egymással. De talán valószínűbb, hogy ezek a mellékalakok a dunántúli szlovének nyelvében fejlődtek ki (a 14. században) s tulajdonkép a gutturális *ł* szerepelt bennük, mert ez annyira hasonlított hangzásban az *ou* második eleméhez (ma egészen azonos vele, l. Pleteršnik: Slovar XI. l.), hogy könnyen fölcserélhették vele.[1] A *csónak, dógom, vót, föd*-félékről — azonkívül, hogy hangzásuk is távolabb áll amazokétól — ki lehet mutatni kódexeink alapján, hogy a Dráva vidékén keletkeztek. Így tehát inkább horvát hatást sejthetünk e hangváltozásban. A horvátban s a szerbben az *ol* szótag ugyanilyen körülmények közt *u*-vá (tehát a magyar zárt *ó*-hoz elég közelálló hanggá) változott, pl. a csónak horvátul is *l* nélkül van most: *čun, čunak*, a bóha *buha* (Zalában, Őrségben magyarul is *buha*), a m. *dóg(om)*-nak megfelelő szó ott *dug* stb. SIMONYI ZSIGMOND.

Gatya. Érdekesen tárgyalja a magyar *gatya* szót Evald Lidén. göteborgi tanár, Armenische Studien című munkájában (Göteborgs högskolas årsskrift, 1906. 2:33). Lidén a Sprachw. Abh. 2:179 adott fejtegetésemhez, hogy a megfelelő szláv szó az idg. **gu̯a* 'menni'-hez tartoznék (vö. *kimenő ruha*, amiben jár az ember), nem járul hozzá, mert a szláv **gatja* szerinte idg. **ghābh-tiā* volt, mellyel rokon az örm. *gavak* 'der Hinterteil, die Schwanzgegend von Pferden und anderen Vierfüsslern (schmähend vom Hinterteil des Menschen):' idg. **ghābh-* bázisból, melyhez a német *Gabel* is tartozik (ófn. *gabala* nőn. furca, óang. *ɣeafol* u. a., germ. **ɣaβ-lō*, vö. még a keltában cymr. *gaf-l* Gabel; feminum pars interior, óbret. *gab-lau* több. sz. fourche stb. Ide sorozza Lidén a következő szláv szókat: orosz *gači* Lende, Hüfte, Teile des Fusses von den Knien bis zu den Oberschenkeln; Beinkleider, Hosen, Gamaschen, tájsz. *gati* Hosen, Beinkleider, óor. *gašča* dual. Beinkleidung, ószl. *gašti* tibialia, újszl. *gače* többes sz. Unterhosen, szerb *gače, gâčâ* nőn. többes sz. leinene lange Hosen, bulg. *gašti* Hose. »Die slav. Grundform«, mondja Lidén Mikkola nyomán, kire hivatkozik is (Berührungen zwischen den westfinn. und slavischen Sprachen) »ist **gatja*; das bestätigen auch die aus dem slavischen entlehnten Formen magy. *gatya* Unterziehhose und finn. *kaatio* Hüfte, Hüftbein, Lende; Hosenbein, Pl. *kaatiot* leinene Hosen: Halbhosen von der Mitte des Körpers bis zu den Schenkeln, wot. *kätsat* Unterhosen, ehstn. *käts, kätsas* Schenkel eines Ochsen, Pumphosen, s. Miklosich Etym. Wb. 60.« — Munkácsi »Árja és kauk. elemek a finn-magyar nyelv.« 285. lapjára hivatkozva azt mondja Lidén: »Munkácsi will die erwähnten finn. und magy. Wörter zugleich mit

[1] Talán ugyanilyen módon keletkezett *Dobónak* mellett *Dobolnuk* már 1321-ben, *Bakónok* mellett *Bokolnuk* 1341 és *Dobronok* mellett *Dobrolnuk* 1405 (Cs. 3:46, 32, 19) = horv. v. szlov. **dubovnik* 'tölgyes' (vö. *Duborik* Pozsega m.), **bokovnik* 'dombos, hasas', horv. *Dubrovnik* (Ragusa horv. neve)?

wog. *kāś* Schamgürtel der Frauen, syrj. *gać* Unterhose, ostj. *kāś* kurze Unterhosen, *aus dem Kaukasischen* erklären, vgl. čečenzisch *χaći, χećі* Unterhose.« Offenbar stammen vielmehr auch die letzteren Formen aus dem Slav. (Russ.)« PATRUBÁN LUKÁCS.

Strázsahegy. Esztergomnak déli oldalán, Budapest s az esztergomi Buda-utca irányában van a Strázsahegy. Simonyi Zsigmond, mikor az esztergomi helyneveket közölte, csak ennyit mondott e névről: »Strázsahegy: a török időkben innen lődözték a várat« (Nyr. 1:278 [1]) De a névnek pontosabb magyarázatát megtaláljuk Rozsnyai Dávid történeti maradványaiban (Monum. Hist., Irók 8:479—480): »Különböző hírek jönnek vala, ... melyre nézve minden éjjel az horváthorszagi s Pest felé való hegyekre husz s harminc ezer ember jár vala *strázsálni.*« — Tehát a Strázsahegynek a török időkben mint őrhegynek csakugyan fontos szerepe volt s innen vette a nevét.

HISTORIKUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Háromszék m. Kovászna-Vajnafalva.)

bambuc: bonbon cukor.
borna, fenyő borna: gerenda.
beteg: betegség. Egyszeribe kiment belőlem a *beteg* (Alsó-Csernáton).
büdös muskotály (apró körte); mert jó *bűze* van (Kézdi-Vás.)
megbojdul az idő: megváltozik (rosszra).
összecsonkol. Nem tudnak szép húst vágni, csak *összecsonkolják.*
degedt: nyers nafta. *Degedtes* ízű víz. *Degedtes* bőr: degedtbe áztatott.
dóp: a hordó akonája. *Bedópolják* a hordót.
dörgölő ruha: törülőruha; evőeszköztörülő.
elleget: eszeget, eddegél.
élet: ház, birtok (?). Kit hagytak az *életbe'?* (otthon). Még egy *életet* kell szerezni, akkor párosodhatik a Dómi (Domokos).
feláll az idő; kitisztul, jó idő lesz.
felfogyat: elvégez. Felfogyatták a munkát a legénykék.
fészi: fejsze.
füttő: vas kályha.
gáz: petroleum; gázos üveg: petroleumos üveg.
gut: guta. Megütte a *gut.*
gyír hus (gyér h.): az állat vékonyából, oldalából való h.
híme vminek: módja. Ennek a *híme* ez: így szokták (K.-Vásárh.).
hússzék: mészárszék. [gattunk.
illogat: iszogat. Ellegettünk-illo-
kikel: kelés támad. *Kikelt* a nyaka.
kikoppant az eszemből: kifittyent.
könyökös társak: az iskolában egymás mellett ülők.
megláttatni: megbecsültetni (a kárt). *Láttassa* meg a kárát s megfizetem.
ler: vastűzhely (sparherd) sütője.
merő: merőleges. Ennek a padnak *merébb* a háta.

[1] Uo. a 9. sorban berek h. olv. kerek.

német szél: nyugati szél (Al-Torja).
nyiforog: nyikorog. A szélben *nyiforog* az ablak.
rétes-palacsinta: rétes tészta, palacsinta sütőben kisütve; fánkféle.
tessék-szoba: vendégszoba, fogadószoba.
testvíz: talajvíz.
föltetőzik: fölmagzik — pl. a saláta.
tokocska — a földi eper tövén levő levélkoszorú.
ülni: tartózkodni. Meddig *ülnek* itt Vajnafalván?
veres szőllő: ribizli.
villám-hullás: mennyköhullás (Márkusfalva).
vitorlál. Nyílás van a padláson. Nem baj! jobban *vitorlál* a levegő.
vizül: vizesedik. Még esőfogó alatt is *megvizül* az ember (A.-Csernáton). Esőfogó: esőernyő.

Szólások. Hazulról jövének: látogatóba, ajándék elemózsiával. *Jó egészséget!* — elköszönés. *Ajánlom magamat!* — köszönés találkozáskor. *Nehezen veszi fel a szót:* nagyot hall. Én a fortyogót *feredem* (K.-Vásárhely). Erős idő gyenge embernek: kellemetlen az idő.

Trencsény Károly.

IZENETEK.

K. A. A Nyr. 29:349. lapján volt szó az *iskolatársról* s a *tanulótársról*. A *tanulótárs* tkp. nem úgy fejezi ki a viszonyt, mint a német *Schulkollege*, hanem mint a n. *Mitschüler*. *Munkatárs* helyett is jobb a *dolgozótárs*, *asztaltárs* h. *étkezőtárs* stb.

Sz. J. A cigány-*prímás* neve máseredetű, mint a herceg-*primásé*. Emez régi latin szó, olyan képzésű, mint *optimas*, *nostras* stb. s a középkori *magnas*. Amaz ellenben magyar képzés, a magyar *-s* képzővel alkották az első hegedűnek olasz *prima* nevéből; vö. *szekundás*, *kontrás*, *pikulás* (*pikula* = olasz *piccola*), *klarinétos*, *cimbalmos* stb.

N. I. A *pómagránát* vagy inkább *pomagranát* Szini Gyula Salome-fordításában (MKtár 479:31) a gránátalmának régies neve, előfordul Károlyi bibliájában és Zrinyinél (vö. NySz. és OklSz.). Nem egyéb az olasz *pomo-granato*-nál, mely szó szerint 'gránát-alma'. Így a narancsnak *pomarancs* neve, melyet egy régi népmesében olvasunk (Erdélyi: Népd. és M. 2:345, a MTsz. kifelejtette), = ol. *pom-arancia* vagyis narancs-alma, ném. *Pomeranze*.

F. L. *Rókus* helyett *Rókusz* épolyan németes kiejtés, mint *Jézusz Krisztusz* volna, vagy *sztílusz*, *Szalamon*, *Jeruzálem* stb.

G. J. Bánk-bán*ba* megyünk, Bánk-bán*ban* voltunk.

Apor. Cikkét sajnálatunkra nem közölhetjük. — Egyébiránt a *-d* személy- és helynévképzőről a TMNy. 555. lapján is szó van.

Beküldött kéziratok. Papp I. Nagykőrösi tájszók. — Vajda M. »Átfogó reformok«. — Sztrokay L. Miért tokos a német? — Verő L. Pontiustól Pilátusig. — Historikus. Szögszár és Szegszárd. — Rubinyi M. Önállósított mondatrészek. — Kovács M. Valami három — Horváth E. Még egyszer a pápavidéki nyelvjárásról. — Gombocz. Z. Alom.

Beküldött könyvek. Magyar Könyvtár 479—482: Wilde: Salome. Goethe: Faust, ford. Dóczi L. Prém J. Munkácsy M. — Olcsó Könyvtár: Mac Donagh, Az angol parlament szokásai, furcsaságai és húmora. — Mikszáth K. Világít este a szentjánosbogár is. (Fűzve 4, díszk. 6 K. Révai testv.)

NYELVŐRKALAUZ

A MAGYAR NYELVŐR I—XXV. ÉVFOLYAMÁHOZ. — TARTALOMJEGYZÉK, SZÓMUTATÓ, TÁRGYMUTATÓ. KIADJA A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. — Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve útbaigazító

NYELVŐRKALAUZ.

A Nyelvörkalauz akként van szerkesztve, hogy nevének a szó igaz értelmében megfeleljen: pontos felvilágosítást nyujt minden egyes, a Nyelvőr I—XXV. kötetében található fontosabb adatra nézve. A Szómutató útbaigazítja az olvasót, hány helyen és hol fordul elő a szó; a Tárgymutató pedig azt mondja meg, minő sajátsága szerint, vajjon mint hang-, alak-, jelentés- vagy mondattani jelenség van-e, s mely helyeken tárgyalva. Ebből látható, hogy a Kalauz nélkülözhetetlen segédkönyve mindazoknak, akik a Nyelvőrt sikerrel akarják forgatni s kiegészítő része a folyóirat első 25 kötetének.

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elösmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, irhoni és kreász-vásznaikat, asztalneműt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elösmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legmérsékeltebb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérneműből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kívánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket: menyasszonyi kelengyékről, férfikelengyékről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérneműről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

MAGYAR NYELVÉSZET

Irta SIMONYI ZSIGMOND. — Középisk. legfelső osztályainak és tanitóképző intézeteknek enged. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanitóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbizásából — irta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünknek eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. A néjnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvujitás, nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesirás. A szójelentések viszonyszavai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában

BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* **A magyar szórend** ... 1.50 K
2. *Simai Ö.* **Márton József mint szótáriró** ... 1.50 K
3. *Kocsis L.* **A mondatrészek Brassai mondatelméletében.** Ára ... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* **Tréfás népmesék és adomák.** Nyelvjárási olvasókönyv ... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* **Az új helyesirás** szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban ... 1.50 K
6. *Rubinyi M.* **Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvmüvelés történetéből.** Grimm és Révai. A Mondolat ... 1.— K
7. *Gombocz Z.* **Nyelvtörténet és lélektan** ... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* **Helyes magyarság.** Ára egész vászonkötésben ... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* **Nyelvjárási tanulmányok.** Ára ... 1.50 K
10. *Nagy S.* **A váci nyelvjárás.** Ára ... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* **Elvonás** (elemző szóalkotás) ... 1.50 K
12. *Székely Á.* **Alanytalan mondataink alanyáról** 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szemkő Á.* **Nyelvjárási tanulmányok.** Ára ... 1.50 K
14. *Simai Ö.* **Dugonics mint nyelvujító** ... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* **A Nyelvtörténeti Szótárról** ... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* **A hevesmegyei nyelvjárás** ... 1.50 K
17. *Beke Ö.* **A pápavidéki nyelvjárás** ... 2.— K
18. *Gácser J.* **Telegdi Miklós nyelve,** különös tekintettel a mondattanra ... 2.— K
19. *Valló A., Ágner L., Szentiványi J. és Stan V.* **Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt** ... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Geneczy I.* **Nyelvjárási tanulmányok** 1.50 K
21. *Kertész M.* **Analógia a mondatszerkesztésben** 2.— K
22. *Vértes J.* **A gyermeknyelv hangtana** ... 1.— K
23. *Szegleti I.* **A főnévi igenév Arany Jánosnál** ... 1.— K
24. *Réger B.* **A határozott névmutató** ... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* **A Vogul határozók** ... 2.— K
26. *Oláh G.* **A debreceni nyelvjárás** ... 1.50 K
27. *Nádai P.* **A magyar népetimológia** ... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* **Az ikes ragozás története** ... 1.— K
29. *Böszörményi G.* **A jánosfalvi nyelvjárás** ... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* **Magyar gramatikátska** ... 1.— K
31. *Teleky I.* **A tárgyeset Arany Jánosnál** ... 1.— K
32. *Viski K.* **A tordai nyelvjárás** ... 1.— K
33. *Beke Ö.* **Kemenesalja nyelve.** Ára ... 1.— K
34. *Horváth E.* **A bakonyaljai nyelvjárás.** (Térképpel és rajzokkal) ... 2.— K
35. *Szolár F.* **Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról** ... 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* **Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról.** Ára ... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* **Az adavidéki nyelvjárás,** tekintettel a mondattani sajátságokra ... 1.— K
38. *Szabó S.* **A szigetközi nyelvjárás** ... 1.— K
39. *Vikár B.* **A regös-ének** ... K
40. *Édes J.* **A balatonfelvidéki népnyelv** ... 1.— K
41. *Büzás Gy.* **A németes összetételek története** ... 1.— K
42. *Fest S.* **A hangátvetés a magyar nyelvben** ... 1.— K

XXXVI. kötet. 1907. Május 15. V. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ISTEN-ADTA.

I.

Az olyan szerkezetekre nézve, minő az *isten-adta gyermek* és a *szerettem komámasszony*, régóta szétágazik a magyarázók véleménye.

Nem csoda, hogy a nyelvészek e kifejezésekben eleinte csakis igealakokat láttak s azt hitték, hogy ez az *adta* és *szerettem*-féle jelző tulajdonkép csak melléknévül használt ige, mert hiszen teljesen úgy hangzik, mint az *adta* és *szerettem*-féle igealak. A nyelvészek tehát az első látszat szerint ítéltek. Így már egyik legrégibb nyelvtanírónk, Molnár Albert, azt mondja, hogy az ilyen kifejezések, minők pl. »*látta, kérte*, visus, petitus a quopiam« a tárgyas igealakból lettek (1610, Corp. Gram. 235, de uo. a »*látott, főtt*, visus, coctus«-féle igenevekről is azt mondja, hogy nem egyebek az ige perfektumánál: »sunt autem ipsa verba perfecti personae 3.«). Pereszlényi Pál hasonlóképen írja az igenevek tárgyalásában: »Quae desinunt in *a* vel *e*, etiam sunt ipsa tertiae personae praeteriti... ut: egér *rágta* sait, a mure rosus caseus; szél *kergette* polyva, a vento direptae pallae; hideg *vette* legyecske, frigore usta musca« (id. h. 427; de uo. 482 a »*nép láttára, fülem hallottára*« szólásokban is tovább ragozott igealakokat lát). Igének tartotta Révai Miklós is (Szép Toll kézirata 3:91[1]), azért hibáztatta a szóegyeztetést Lépes Bálintnak ebben a mondatában: *Emberek nem lakta* kietlenek lennének palotáink (l. Nyr. 36:40). Annak tartja Verseghy is és érdekesen veti egybe az angol nyelv rela-

[1] A Bécsi-kódexet magyarázó kéziratában azt írja Révai: »Már nem látom *szerettem* barátomat..., ad literam: non videbo dilexi amicum; már elnyőttem az *anyám varrta* ingeket: attrivi mater mea consuit indusia«. S ugyanannak a füzetnek egy más helyén idézi mint hasonló szerkezetet a héber relativum kihagyását: »Ducam caecos *bdērēk lō jādāʿū* in via non norunt, nobis prorsum ita est: vezetem a vakokat a *nem esmértek* úton, quin relativum adhiberi debeat: *kirjath chānā Dāvid*: urbs resedit David aeque nostri et moris: *Dávid lakta város.*«

tívum nélküli jelzői mondatával: »Man findet bei einigen Schriftstellern statt des Participii praeteriti ein Verbum finitum in der gehörigen Person als ein Adjektiv, als: *szerette* fiát nem látja többé, statt szeretett: seinen geliebten Sohn wird er nicht mehr sehen. Az egymást *üldöztek* emberekbül ritkán válhatnak igaz barátok: aus Leuten, die sich einander verfolgt hatten, werden selten wahre Freunde, statt: az egymástúl üldözött emberekbül usw. Diese gezwungene Redensart hat eine grosse Ähnlichkeit mit der viel natürlichern der Engländer, wo man das Pronomen relativum weglässt: *my son I loved is gone*, statt: *that I loved:* szeretett fiam meghalt...« (Neuverfasste Ung. Sprachl. 1805. 257). — 1858-ban Riedl Szende azonosítja e kifejezésmódot a tárgyas igealakkal és egészen olyanformán értelmezi, mint Verseghy: »Der Gebrauch des... Praesens perfecti objektiver Konjugation als eines, den Relativsätzen anderer Sprachen entsprechenden Adjektivums« (Magyarische Grammatik 269). — 1863-ban P. Thewrewk idéz egyes példákat a nyelvnek naív őskorából, hogy a beszédrészek nincsenek egymástól szigoruan megkülönböztetve, sőt hogy pl. »egész mondat melléknév gyanánt állhat: *magvaváló* szilva, *szárnyaszegett* madár, *mihaszna* ember, a *sütöttem* kenyér, *akkora* [az-kora] ember, *afféle*, *efféle* dolog,[1] *istenadta* kis barnája« (Kalauz 1863. 61. l.). — 1873-ban egy német nyelvész, Arendt, magyarázta a szóban forgó szerkezetet ilyenformán: »*Egy (isten-adta) szív:* unum (deus-dedit-id) cor«, tehát szintén jelzőül használt egész mondatot látott benne (Zeitschrift für Völkerpsych. und Sprachw. 3:220). Szintúgy fogja föl Misteli (Charakteristik 1893. 366). Veress Ignác is igealaknak tartja, minő az *eszem-iszom*, *türöm-fű*, *félsz* stb., és panaszkodik, hogy »nyelvtanosaink közömbössége miatt e használat is veszendőbe megy, mert nem veszik számba a még élő eseteket..« (A m. név- és igejelző 1886. 24.) Zolnai Gyula is a mondatból lett szók között tárgyalja (Mondattani búvárlatok, NyK. 23:147; hozzá csatlakozott Balassa TMNy. 366). Újabb nyelvtaníróink közül még így fogja föl Szinnyei és Négyesy. »*Istenadta*, *dércsípte*, *porlepte*, *szúette*. Ezek tkp. melléknévül (jelzőül) használt puszta mondatok (alany és állítmány), pl. *por lepte* be a könyvet, azért *porlepte* könyv; *szú ette* a fát, azért *szúette* fa« (Szinnyei: Rsz. nytan[2] 50; így Négyesy: Rsz. nytan[2] 54, Brunowszky: Rsz. nytan 189).

[1] Az *akkora* és *efféle* alakokról más magyarázat TMNy. 569, 580.

Más magyarázatot kockáztattam *A szavak összetétele* című ifjukori pályamunkámban (1875. Nyr. 4:440): hogy t. i. az *isten-adta* épolyan birtokviszony, mint pl. a *szó-fia beszéd*, a birtokos személyrag pedig a *-t*-képzős főnévhez járult, olyanhoz, minő vkinek *élte* v. *holta*, valaminek *veszte* stb. Eszerint *isten-adta* annyi volna, mint Istennek adása, adománya (**isten-adata ember*: vö. hogy pl. Nagykőrösön azt is mondják: *magam sütése könyér*, Papp Imre értesítése). Bizonyítékul idéztem a hasonló finn szerkezetet: *jumalan antama mies*, mely szó szerint a. m. isten-adása v. adománya ember. Az *isten-taszította*, *isten-teremtette*-féléket pedig úgy magyaráztam, hogy »ezek újabb alakulatok s ama régibb *isten-adta*-félék analógiájára készültek, ... a nyelvérzék elfeledte ezen stereotíp kifejezéseknek eredetét, ... az *isten-adtában* nem látott egyebet, mint a tárgyas perfektum 3. személyével egészen egyformán hangzó alakot: *adta*. Ez a hamis analógia vezette a legújabb irodalmi nyelvet is ilyen kifejezésekre: az *említettem* könyv, az *idéztük* nyilatkozat. Forrásaimban [akkor csak népnyelvi s újabb irodalmi forrásokból merítettem] egyetlen egy ilyent találtam: *szerettem* komám asszony«.

P. Thewrewk Emil ama pályamunkám bírálatában így nyilatkozott e kérdésről: »Az *isten-adta*-féléknek magyarázata, habár egészben véve nem érdektelen okoskodáson alapszik, meg nem állhat [olv. nem állhat meg]. Nemcsak azt találjuk, hogy *szerettem komámasszony*, hanem még ilyest is: Örül mint a *másét elverte* gúnár, Ballagi Példab.« — Én ezzel szemben fönntartottam s ma is fönntartom véleményemet, mely szerint e kifejezések nem igét, hanem birtokviszonyt foglalnak magukban, de avval a módosítással, hogy nem a *-t*-képzős főnevet, hanem a *-tt*-képzős melléknévi igenevet látom bennük, tehát az *istenadta* alakot ebből származtatom: *isten-adotta*.[1] Ennek az igeneves magyará-

[1] P. Thewrewk Emil néhány évtizeden át — sajnálatunkra — semmi figyelemben nem részesítette a magyar nyelvészet irodalmát, semmi tudomást nem vett az azóta történtekről. 1899-ben ugyanis újra foglalkozik az itt tárgyalt szerkezettel (Akad. Értesítő 339—349) s a 347. lapon mégis csak **isten-adata*-féle magyarázatomat cáfolja és sejtelme sincsen az igenévi magyarázatról. Pedig már 1881-ben így módosítottam véleményemet: »Az *isten-adta*-féle kifejezéseknek vagy *isten adata* vagy *isten adottja* volt az eredeti alakjok« (Az analógia hatásairól 15), 1891-ben pedig, iskolai Magyar Nyelvtanom 4. kiadásában (156a. §) az összetett igenevek közé soroltam őket, s azóta ezt a fölfogást átvette a legtöbb iskolai nyelvtaníró (Gulyás 1893, Halász 1897, Makláry 1900, Balassa és Balogh 1901 stb.). — Thewrewk

zatnak is van már némi multja; így fogták föl a dolgot: Gondol Dániel (Magyar Nyelvtan 1845. 2:75[1]), Szvorényi József (Magyar Nyelvtan 1861. 374. §: »Használtatik a mult részesülő névileg, jelzőül: A *vettem* levelek nem jó hírt mondanak...«), Riedl Szende (Magyar Nyelvtan 1864. 225), Takács István (NyK. 3:213), Kiss Ignác (uo. 15:190), Imre S. (A m. ny. tört. 1891. 209.)

Ha már most hozzálátunk föltevésünknek tüzetes bizonyításához, először is azt az ellenvetést kell megelőznünk, hogy az *isten-adta*, *füst-fogta* és sok más ilyen kifejezésnek második eleme hangzásában közelebb áll a tárgyas *adta*, *fogta* igealakhoz, mint az *adott*, *fogott* igenévhez. Kétségtelen azonban, hogy ezek eredetileg így hangzottak: *adott-a*, *fogott-a*, de régibb nyelvünkben igen közönséges jelenség volt, hogy az igenév megrövidült, ha a *tt* után magánhangzó következett: *kárhozottak* helyett azt mondták *kárhoztak* (EhrK. 151), *átkozottak* mellett *átkoztak* 'maledicti' van a JordK.-ben (l. TMNy. 236, ott több más idézet is), »én atyámnak *átkoztai*« (ÉrdyK. 6b), »valamely *kárhoztért* ne kenyeregj« (uo. 238b), »*eszeveszteb* dolog« (MA. Tan. 24). S néha még újabb íróknál is: Nagy kívánsággal várom, hogy a nem *láttakat* is láthassam (Aranka 1806. Figyelő 1878. 5:154). Nekem kelle lefordítanom az *érkezteket*, hogy viceispánom megérthesse (Kaz. Pályám eml. Abafi kiad. 69). Vértanukká avatta a *kiszenvedteket* (Vas. Ujs. 37:637[2]). Ez valaha nyilván hangtörvényszerű

itt az *isten-adta* igei eredetének bizonyítására számos névszóvá lett igealakot idéz (minők a *félsz*, *találomra*, *tűröm-olaj* stb., 336—8) s azt mondja: »*Ma* ... a verbum finitum legkülönbözőbb alakjainak ilyetén szereplését tudom bizonyítani« (347), de azt nem tudja, hogy én ezt a jelenséget már három évtizeddel ezelőtt tüzetesen tárgyaltam, bőséges anyaggyüjteménnyel (Nyr. 1878. 434—444. l. és még számos pótlékot is közöltem *A jelentéstan alapvonalai* c. székf. értekezésben 1881. 22—23). Tehát már 1878-ban megcáfoltam olyan dolgokat, amiknek bizonyító erejére 1899-ben hivatkozik Thewrewk Emil (pl. Brassainak ezt a szerkezetét: »ha már *az imént mondám szó* nem elég«). — Az is jellemző, hogy Thewrewk 1899-ben még alig egynéhány régi adatot tud közölni s nem veszi hasznát a NySz.-ban közölt anyagnak, holott én már 1875-ben hangoztattam a régi használat fölkutatásának szükséges voltát (Nyr. 4:439).

[1] Pedig Gondol szó nélkül idéz ilyen példákat, amelyek nem birtokos személyragokat foglalnak magukban: *a mondottuk szabály*, *az idéztétek törvény*.

[2] Néha még az igenévnek más alakjaiba is átment ez a rövidítés: Terra *zakadust feld* vocata 1364—7. Oklsz. My *meg ewedezt* nepewnkhez AporK. 146. *Gyewzthe* hagya magát, azaz győzötté hagyá magát, Pesti Fab., (l. NyF. 15:8!). Több hasonló idézet TMNy. 236.

változás volt, hisz ebből érthetjük meg, hogy az *adotta* (HB), *látottál* (DomK. 292), *látottad* (uo., vö. TMNy. 235) mint igealakok is ezzé rövidültek: *adta, láttál, láttad.* Az igeneveknél azonban, mivel az *istenadta*-féléken kívül majdnem mindig csak ragtalan jelzőkül szerepeltek, a rövidített alak nem tudott általánosan elterjedni, innen a különbség az *irott, fonott, érdemlett*-féle igenevek s az *írt, font, érdemelt*-féle igék között. Sőt néha még az *istenadta*-félékben is ingadozást látunk, pl. *eb-szülte* és *kö-szülötte, szél-hordta* és *szél-hordotta* stb., és ide tartozik a következő nevezetes hely, mely elég világosan mutatja a mi szerkezetünknek az igétől különböző voltát.[1] Legrégibb, valószínüleg 1488-ban irott ráolvasásainkban azt olvassuk: »Ew hasath *fekel war fogta,* menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogh ez *fekel war fogotta* weres pey lo megh tistulion«. Íme, az első kifejezés teljes mondat, tárgyas igealakkal, a második ellenben igeneves szerkezet; a kettő épúgy viszonylik egymáshoz mint teszem: »e gyermeket *rabnő szülte*« és »e gyermek *rabnő szülötte*«.

Hogy *isten-adta* csakugyan = isten adott(j)a, amellett tanuskodik először is számos rokon és nem-rokon nyelv, amely szintén birtokviszonyban álló igenévvel fejezi ki ezt a viszonyt. A finnugor nyelvek általában a *-ma* és *-m* képzős igenevet (mely a cselekvésnek tárgyát s elvontan magát a cselekvést jelöli) alkalmazzák e célra. A finnben s a mordvinban előtte áll a főnévnek genitívusa: f. *Jumalan antama lapsi* = isten adta gyermek (mintegy 'isten adománya gyermek'), *ystäväni tekemä kirja* = a barátom írta könyv; m. *oću aziŗiŋ vanom-an* = a nagy király védettevagyok. Más rokon nyelvekben az első főnév, mint a rendes birtokviszonyban is, rag nélkül áll, így a vogulban, osztjákban, votjákban; pl. vg. *täkw šaurėpoḷėm kwäl* = maga ácsolt[a] ház, *χum līne ńāl* = ember lőtt[e] nyíl; osztj. *χo juwŗm taγa* = 'ember jött[e] hely'; votj. *šįr śiäm ńań* = egér ett[e] kenyér, *inmar čašjäm pu* = menny[kő] ütött[e] fa. Hisz megvan a magyarban is a személyragtalan szerkezet: *anya-szült, guta-ütött* stb., és bizonyos, hogy ez eredetibb, mint az *anya-szülte,* valamint hogy a *ház-tető* régibb szerkezet, mint a *ház teteje.* Egyébiránt a finnben a személyragos szerkezet is megvan, de csak akkor, ha a

[1] Zolnai (Nyelvemlékeink 154), téved, mikor éppen az igei eredet bizonyítékát látja benne; ő is, mint Thewrewk, csak az **istenadata*-féle magyarázatot tartja szem előtt s nem ismeri az igeneves magyarázatot.

birtokos csak személynévmással van vagy pedig egyáltalán nincs kitéve: *hänen kutoma-nsa kangas* = [az] ő szőtt-e vászon, *antamani neuvot* = az adtam (adott-am) tanácsok, *aikoma-si matka* = a tervezted utazás.[1]

A török nyelvekben még inkább hasonlít e szerkezet a mienkhez, mert ott rendesen birtokos személyragja van az igenévnek (az előtte álló főnév *n*-végű genitívusi alakban). Pl. az oszmán-törökben *elin attįγį taš uzak düšär* szószerint a. m. más dobta kő messze esik[2]; *jazdįγım kitab* = az írtam (irott-am) könyv, *gördüjün kįz* a láttad leány, *sevdįji valide* a szerette anya. — A kazáni tatárban: *min jibärgän kenägäne* szó sz. az én küldöttem könyvet, *sin äjtkän süzne* a te mondottad szót. — A csuvasban személyrag nélkül: *vur üsleni ada*[3] szó sz. az ő-varrott csizma (vagy a jelzett főnév személyraggal, mint több finnugor nyelvben: *vur üsleni atti*, szó sz. ő varrott csizmája, NyK. 1 : 417). — A mongol is genitívust és személyrag nélküli igenevet használ: »*ахајn ügüleksen*, szó sz. bátyának mondottja« (Budenz, NyK. 20 : 298); »*χūńi ögöhin ab*, fogadd el az embernek adottját« (Bálint G. uo. 13 : 227; ember adtát fogadd, azaz amit adnak, fogadd el).

Más nyelvek közül, melyek szintén ilyen igeneves szerkezetekkel élnek, idézzük a japánit,[4] az arabot,[5] s végre az indogermán nyelveket: szanszk. *dēvá-kṛta-* isten-teremtett(e), gör. *θεό-δμητος* isten-épített(e), ném. *gott-verlassen* isten-taszította, ang. *moth-eaten* molyette stb. és genitívusi előtaggal is, mint a finnben: *Διός-δοτος* Zeus-adta (így a szanszkritban, litvánban stb., Brugm. Kurze vergl. Gr. 440).

[1] Más rokon nyelvek ilyenkor nem az igenévhez, hanem a jelzette főnévhez teszik a személyragot: vg. *taw tēltālém lōpta-tä* 'az ő teremtett levele', *am jūntnė jūntmilem* 'az én varrt varrásom'; votj. *šiäm puzed* 'megevett tojásod'; cser. *tolmo kornena* 'jött útunk' — e h. az ő teremtett-e levél stb. (Jelzett főnév nélkül ezekben a nyelvekben is előkerül a személyragos igenév, pl. votj. *so pöštämed sur luöz* = az a főztöd sör lesz, Munk. Votj. népk. 51.)

[2] Közmondás; Kúnos Oszm. Nyelvkönyv 298.

[3] Reguly elavult átírásával, — de itt csak a mondatszerkezet érdekel bennünket.

[4] Idézi Veress Ignác ('ellenség pusztította város', A m. név- és igejelző 2 : 23), de bizonyára téved, mikor valóságos igealakot lát benne.

[5] Az igenévnek személyragos alakját használja: *matlūb-ī* amit keresek, szó sz. az én kerestem.

Ennyi nyelvnek és különösen a finnugor s török nyelveknek egybehangzó vallomása, azt tartom, máris nagyon lebillenti a serpenyőt az igeneves magyarázat javára és fölbillenti az igés magyarázat serpenyőjét. Az igealakoknak névszói használata, igaz, gyakran előkerül, de rendszerint csak tréfás, játszi, gúnyos szólásokban, s csak ezeken áthaladva válik kivételkép komoly kifejezéssé. Mi szüksége volt a nyelvnek a mi esetünkben ehhez a kivételes kifejezésmódhoz folyamodni, holott a rokon nyelvek határozott tanusága szerint ősidőktől fogva megvolt e célra a legalkalmasabb eszköze? Mert egészen kétségtelennek tartom, hogy eredetileg a közös finnugor *m*-képzős igenevet használta a magyar nyelv is, később ezt valami okból elhagyva helyettesítette a *tt*-képzős igenévvel s akkor ezt tette helyébe az *isten-adott* és *isten-ad(o)tt-a*-féle kapcsolatokban is. Ezek a kapcsolatok valószínűleg régibbek maguknál az *adtam, adtál, adta* igealakoknál (mert hisz ezek csak idővel fejlődtek a magyar nyelv külön életében) s már csak azért se származhatnak belőlük.

Mindig is igeneveknek érezték a mi kifejezéseinket. Ezt bizonyítják először is a nem ritkán előforduló *-ja je* és többesszámú *-ai ei, -jai jei* végű alakok: »Te *isten taszítottja* te!« (Nép.) *A szépasszony főztje* (Nép.). Engem mint a *sors üldözöttjét* itt is fátum ért (KisK. Víg besz.). »Az Akadémia és a Kisfaludy-társaság benső ügyeiben nem vesz részt, a boszorkánykonyhák *főztjeiben* nem kavar« (Mikszáth: Jókai 2 : 64). »*Beteg kor szültje te!*« (Arany L. Délib. h.[1] 125.) — Még inkább bizonyítják az olyan példák, melyekben az igenevet *nek*-ragos vagy *önnön*-féle birtokos előzi meg: Én fíreg vagyok és nem embör, *embereknek vallt'a* és *nepnek el vette:* opprobrium hominum et abjectio plebis (DöbrK. 43). *Én atyámnak átkoztai*, menjetök az erek tízre (ÉrdyK. 6b., szintúgy Félegyházi Bibl. NySz.). Te vagy igazán *az Istennek áldottja* (Makáry Gy. Az almafa és rakottya). Tekéntsed meg mastan atte *tennön tötted* frigyödnek jegyéről (NagyszK. 78). — De leginkább bizonyítja egy fontos jelentésbeli sajátság, melyben a mi szerkezetünk az igenévvel megegyezik, de az igealaktól eltér: hogy t. i. a *szerettem* igealak csakis a befejezett cselekvést jelentheti,[1] ellenben a *szerettem komámasszony* nemcsak a befejezett, hanem a folyó cselekvést is jelentheti (nemcsak akit szerettem, hanem akit szeretek: φιλουμένη), épúgy mint a *szere-*

[1] Az egy-két *szoktam*-féle kivétel megerősíti a szabályt.

tett igenév! Így: »egész országban [mondják] *szerettem gyermek, gyülöltem egy ember ez*« (Horváth Ád. A m. nyelv dial. 1815·46); a *szél-hordozta* falevél (Pázm.) = amelyet a szél hordoz; *szél-ringatta* száraz ág (Pet.) = amelyet a szél ringat; *sors-üldözte* Zalán = akit a sors üldöz. Ha igealak volna, akkor okvetetlen előkerülne a *szerëtem komámasszony* is, aminthogy tréfás és rosszaló kifejezésekben csakugyan találkozunk ilyenekkel: be *nem-szeretem gyerek* vagy stb., l. Nyr. 7:440.

Legcsattanósabban bizonyítja az igés magyarázat tarthatatlanságát ez a szerkezet: »*magam' sütötte kenyér*« (Debrecen, Horváth Ádám: A m. nyelv dial. 46); *magam-főzte leves, magam-sütötte, magunk-sütötte kenyér* (Bács m.). Ez utóbbi példákat Thewrewk Emil maga idézi, s megfoghatatlan, nem veszi észre a kérdésünkre nézve döntő fontosságukat. Hisz ezek nem lehetnek analógiás alakulatok, itt nem lehet a 3. személyű alak az első helyett alkalmazva az *istenadta*-féle állandó 3. személy analógiájára, mert époly közönségesek, különösen régibb nyelvünkben az 1. és 2. személyű kifejezések: *szerettem gyermekem, az én sütöttem kenyér, az én fogtam vad, te választottad néped* (az idézeteket l. később). Nyilvánvaló, hogy ezeknek az analógiája megőrizte volna *a magam sütött e m kenyeret*, ha eredetileg így mondták volna; de nem mondották, hanem azt mondták: *a magam sütötte*, mint *a magam főztje, a magam keze, szeme, lába, háza* stb., vagyis kezdettől fogva birtokviszony volt ez!

Az imént mondottakból következik, hogy nem kell Thewrewk Emillel (id. h. 347) hamis analógiának tulajdonítanunk a szám-beli egyezetlenséget sem, melyet az ilyenekben látunk: »*más emberek szörzötte* könyvből vettem« (Frankovics: Hasznos könyv 1588. 51); *méhek csinálta méz* (Pázm. id. NyK. 15:190); »farlafaj beszédek, *aggnők költötte regék*« (GKat. Váltság t. 2:1131; Geleji Katona, aki különben annyira pedáns a logikus nyelvi formák követelésében!); »*emberek nem lakta* kietlenek« (Lépes B., l. e cikknek elején); »az orvosok is hamisak, csak *magok tette* orvosok« (Veresm. Megtér. 221); »*magok-szülte* elméjek tegnapi találmányival akarnak kedveskedni« (Fal. 381). — A napnál is világosabb, hogy ezek nem igei, hanem igenévi szerkezetek, s épolyan birtokviszonyt fejez ki a *méhek csinálta*, mint a *méhek csinálmánya* v. *munkája*, a *magok-szülte* szakasztott olyan viszony, mint a *magak szüleménye*. — Azt mondja Thewrewk: »Hanem azért mégis, bár nagyon ritkán, a többes számmal is találkozunk.«

Idéz is egy példát, nem mondja meg honnan: »*a hegyek választották vidéken* = olyan vidéken, melyet hegyek választanak el.« Ime több ilyen példa:

Lehetetlen a *jelelték* [az általuk jelelt] viszonyt körülírni... (Brass. MMdt. 3:330). Az eddig együtt *jelölték* fogalom (Szarvas, Nyr. 13:275). Fordítóinkat, tekintve a *követték* fordítási módszert, egyáltalában három osztályba sorozhatjuk (Szarvas, Nyr. 24:515). Avagy nem olvasható-e minden asztalon és falon az e jó urak *álmodták* jövőnek jelszava: a »szabad társadalom«? (Élet, 1891. 145). Szembeszállnak az állammal, amely a *kivánták* szociális reform megvalósításának médiuma (PNapló 94. VII. 13:2). Élő bizonysága [ez] annak az egyházatyák *hangoztatták* igazságnak, hogy a bölcs is hétszer botlik meg napjában (Timon Z. Latin-görög helyett angol-német 33).

Fontos körülmény, hogy régi példát nem lehet idézni[1]; nyilvánvaló, hogy éppen ez a szerkezet a hamis analógia szülötte, mert egyes újabb írók igének nézték az igenevet s azért tették szépen az iskolai szabály szerint többes alakba. Nincs tehát igaza se Révainak, se Brassainak, mikor a régi magyaros szerkezetet hibáztatják s a logika kaptafájára vonják[2], se pedig Thewrewk Emilnek, mikor a nyelvtörténeti sorrendet fölforgatva, évszázadok tanuságát nem ismerve s nem méltatva, a régi szerkezetet tartja elváltozottnak s a hamis analógia és nyelvigazító pedánsság újkori termékében látja az őseredeti szerkezetet!

Mint közlendő idézeteink fogják mutatni, régebben *az írtam levél, az írtad levél, az írta levél* helyett igen gyakran a személynévmás kitételével mondták: *az én írtam levél, a te írtad levél, az ő írta levél, a kegyelmed írta levél*, vagy *az én írtam levelem, a te írtad leveled* stb. A többes számot pedig így mondták: *az írtunk levél, *az írtatok levél, *az írtok levél*, névmással *a mi írtunk*

[1] Imre Sándor nagyon tévedett (Hibás szólások 60), mikor Zrinyiből ezt idézte: »*elhagyták urokat*: relictum ab ipsis dominum suum«. A Szigeti Veszedelemben 1:21 ez van: »Mind addigh töri iga kemény nyakokat, mig nem esmerik meg, el hatták Vrokat«, azaz: hogy elhagyták az ő urokat. A *hogy*-nak ilyen kihagyása nem ritka Zrinyinél, l. Nyr. 13:128.

[2] Révai mint láttuk hibáztatta Lépes Bálintnak helyes mondatát s maga ilyen példákat ajánl: Láttam emberek nem *lakták* kietlen palotákat (Szép Toll múzeumi kézirata 3:91). Vezetem a vakokat a *nem esmérték* úton (a Bécsi-kódexet magyarázó kéziratának egy helyén). — Brassai a magyar mondatról szóló munkájában hibáztatja egy novellának itt következő, egészen kifogástalan kifejezését: »Márványoszlop*ok* tartott*a* kapuív« (M. Akad. Értesítő, nyelv- és széptud. 1863. 3:235).

*levél, *a ti írtatok levél, *az ő írtok levél* vagy **a mi írtunk levelünk, *a ti írtatok leveletek, *az ő írtok levelök.* Ezek a többesszámú szerkezetek sokkal ritkábbak az egyesszámuaknál, nem is tudom valamennyit kimutatni (a megcsillagozottakat). De íme egy világosan szóló 3. személyű idézet: »A gepidák *az ő* régi *laktok földökben*, úgymint a Tiszától fogva alsó Magyarországban és Erdélyben menének« (Lisznyai Kovács Pál: Magyarok krón. 1692. 180). *Az ő laktok* birtokos személyraggal, tehát nem ige, hanem igenév.[1] S ugyanazért az 1. személy is *az írtunk levél* volt *(*irottunk)*: Hogy a szentek az ő könyörgésekkel *kívántunk* jókat nyerjenek minékünk (Pázm. Kal. 1613. Appendix XVII). Mint erdélyi s »nagyon nemzeti« kifejezésmódot említi Horváth Ádám (A m. ny. dial. 46): »*egy ismertünk úrnak ajtaja*«. Mint a feljebb idéztünk példa mutatja (Akad. Értes. 1872. 23). E változatokat idéztünk értekezésében Arany mesterileg tárgyalja (uo. 24). A tanítás színvonalának emelésére szolgál a közlöttünk miniszteri rendelet (TanárKözl. 23:213). *Kívántunk: kívántam = házunk: házam;* ez is mutatja, hogy itt birtokviszonyról van szó, nem pedig igealakokról.

De a hamis analógia újabban itt is megtermette a *kívántuk*-féle tárgyas igealakot:

Elértük már buzgón *óhajtottuk boldogságunkat* (ajánlja Révai az egyszerű *óhajtott boldogság* helyett, Szép Toll 3:87). Látom a' Tirésziász annyit csodáltuk szovainak betöltöket (Ungv. Tóth L.: Vers. 152). Maradván a felhoztuk példa mellett (uo. 182). Ah Istenek! mi nagy csapás, ollyan hamar hagyni el az egyszer megszerettük életet (uo. 274). Valamennyi felsoroltuk szernek ellenmérge a kávé (Greg: Shak. 255). A megjártuk vidék (Orbán B. Székelyföld 1:220). A beszéltettük nyelvek (Szarvas: Igeidők 68). A felsoroltuk okadó kötőszók közül melyik minő okot jelel (Szarvas: Nyr. 24:527). Mind e különböző ágaknak megvannak a tárgyaltuk körben magyar képviselői (Beöthy: Szépprőza 2:366). — Így a többes 2. személy-

[1] A *laktok* alak a 3. személyben elveszett, talán azért, mert nagyon is hasonlított az igének 1. személyéhez *(laktuk)*, de Takács István tisztán okoskodás útján helyesen megszerkesztette: »*a kerestök ló*«, sőt maga is élt vele: »Az a baj, hogy az ily alakokat csak akkor tudtuk használni, midőn *a jelöltök főnév* határozott volt« (Kísérlet három kérdés megfejtésére 1869. 49). — »*A jártok földet*« Thewrewknél (339) hibás, elrontott idézet (e h. *jártok földét*, ez egészen más), mint sok más idézete is. — A többes 2. személyre egyáltalán nem idézhetek példát; hogy már rég szokatlan volt, mutatja a VirgK. következő érdekes mondata: »Agiatok meg az mastul *el vvte* iozagot, ha nem akartok az wrwk twzre mennetek« (70. l., de talán tollhiba e h. *el vut*).

ben: Tűritek-e, hogy a m. színészet tekintélye épen a *ti választottátok* tanács által fokoztassék le? (MGéniusz 10:682.)

A hamis analógia itt-ott még más, furcsábbnál furcsább kifejezésekre adott alkalmat. Így először is az *eskü-szegett* és *hiteszegett*-féle tárgyas összetételekben az igenév néha szintén fölvette a személyragot az *istenadta*-félék hatása alatt, különösen azért, mert ezeknek egy része személyraggal is, anélkül is előfordult: *hidegvette* és *hidegvett*, *rozsdaette* és *rozsdaett*, *ebadta* és *ebadott*. Hozzájárult az a körülmény, hogy voltak olyan félreérthető kifejezések, amelyekbe alanyi helyett tárgyi viszonyt is lehetett belemagyarázni, pl. *ura-hagyta*: úgy is lehetett érteni, hogy urát elhagyta (pl. kutya); »*maga-unta* ember« (Lépes: Fényes Tükör 212): úgy lehetett érteni, hogy 'magát megúnt' ember. Így keletkeztek az efféle keverék alakok:

Nem gondolok osztán, ha lelkem elválik *világ-unta* testemből (Zrinyi, NySz.). Világ-unta ember (Fal. 936). Sohonnai, bitang ember, világ únta (Kovács P. Közm. 140). Ezt a *világuntát* azonban már csak azért is, mivel régibb keltű, talán inkább alanyi viszonnyal magyarázhatjuk: 'akit a világ megunt'; vö. *ebunta* és *ördögunta* alább idézendő adataink közt; de másfelől a mingyárt idézendők közt: *jótunta*. — Boldogabb, mint ahogy azt a *porlakta* lélek képzelni tudja (Kaz. Munkái 2:157, azaz a porhüvelyt lakó lélek). Vö. A *várlakta* pasának temérdek kincsei ide voltak elrejtve (Kriza, Nyr. 26:432). A *barlanglakta* nép tanyája: »Herberg einst der Höhlenbewohner« (Kaz. Pyrk. 35). Oh, akkor a költészet, a *bűnbánta* szűz elnémult (Tudománytár 1834. 1:78). *Tengerjárta* hajók (Kölcsey: Iliász). *Pálcaviselte* király stb. (Vályi Nagy F. Iliász, idézi Thewrewk 349). Kántorok és jegyzők s több ily *kapaunta* parasztok (Arany: Elv. alk. 2. ének). *Eskü szegte* lányka (Pet. 1877-i kiad. 753). Tiport rajtunk a *fék-vesztette* kény (Lévay: Toldy F. emlékezete). — A *fék-nem-szokta* szilaj mén (Jókai: A lélekidomár).

Hiti- és fogadása megszegte lator (Men. TME. 1:199). *Szárnyaszegte* csirke (Nép, Nyr. 10:190). Szemorú, mint őszkor a *levele vesztette* fa (Dug. Péld. 2:305).

Még tárgyragos előtaggal is: *Jót-unta* balgatag emberek (GKat. Vált. 2:247). Szomorú, mint *várát vesztette* basa (Dug. Péld. 2:304). Szomorú, mint *jó hitesét elvesztette* férj. Szomorú, mint az *anyját elvesztette* magzat (uo. 2:305). Örül, mint a *másét elverte* gúnár (uo. 1:209[1]). Erőtlen, mint *bőrét vetette* kígyó (uo. 1:218). *Erejét vesztette* örökösítés lenne (így javítja ki Révai ezt a mondatot: »*Ereje vesztett* lenne az örökösítés«, Szép Toll kézir. 3:91). A *színét hagyta* dombok (Kaz. Idyllek 1:85). A színét-hagyta halmon s a

[1] Ezt a három mondást (mint sok mást is) másod kézből s a középsőt elrontva idézi Thewrewk E. id. h. 347.

még zöld völgyekben (Kaz. Munk. 3:75). Fohászkodva adta tudtomra, hogy ő *szeretőt vesztette* lányka (Vitk. Munk. 2:66). Az *oskola pályáját bevégezte* ifjúnak bevezetésére (Staut: Levelező 1834. III. l.). Nincs erő, melynek enged a keporsót fedte kő (Garay J., id. Thewrewk 347). Egy *magát megszedte* pénzügyi hivatalnok (Gogol beszélyei 67, Olcsó könyvtár). A palota a *hatóság képét viselte* N. N. jelenlétében adatott át. A *felhívásainkat követte* eredmény (ezt a két mondatot helyeselte Szarvas G. Nyr. 15:465, 16:569[1]). Lejárt idők tudósainak ezt a *magát lejárta* nézetét... (Nyr. 22:262). Az irodalom úgy hányódott a tengeren, mint a *kormányzó-rúdját* vesztette hajó (Alexander, B. Hirl. 1894. X. 28). A »multat és *jövendőt megbűnhödte* népnek« verítékét... igyekszik letörölni (Hegedűs István, Fővárosi Lapok 1896. I. 11). Céltalan és *idejét multa* föladat (PhilKözl. 21:852). Ilyen *divatját multa* játék (Ethnographia, Néprajzi Értesítő 7:61). Ama hölgynek a szenvedése, akinek divatját multa ruhában kell járnia (Payot-Weszely: Az akarat nevelése 257). — S végre a népnyelvből: »Ormánságban: *bábját vesztette* gyerek, *házát tévesztette* barom, *urát hagyta* szolga stb., mi erdélyi [?] nyelvrokonságra mutat« jegyzi (meg Vass József, MNyelvészet 5:131).[2]

Ámde a hamiskodó analógiának legfurcsább termékei a következők. Volt egy régi tréfás kifejezés: *a te-mondád*, 'pletyka, mendemonda' értelmében (a Székelyföldön ma is él *temonda* alakban; vö. fr. *l'on-dit*, l. erről bővebben Nyr. 7:443, NySz., MTsz.). Evvel helyettesítette aztán Faludi az igealaknak vélt *temondottad* jelzőt a következő mondatban: »Hányszor rágtam füledbe, hogy én fia nem vagyok a *te-mondád* molnárnak« (731. l.; helyesebben írja máshol: a *te-mondottad* kötelességek 64, a *te-mondottad* patientia 237). Száz évvel utóbb Brassai Sámuel irogatott ilyeneket:

»*Az imént említém kritika* nem felesleges« (A m. mondat. II. értekezés 60). »A mívelt nyelvek irodalmaiban *az imént idézém-féle panaszok* nem hallszanak« (uo. 175). »Szerkesztett szavaink *az épen most tárgyalók viszonyon* alapulnak« (Brassai, Szépir. Figyelő 1:513). »Sz. G. hihetőleg azt gondolta, hogy az *idézém* felszólításban teljesítve van az egymástértés főfeltétele« (Brassai, Erd. Múzeum 9:50). — Thewrewk E. ezt a szerkezetet, mintha valami ősi kifejezésmód volna, az *istenadta* igei eredetének a bizonyítására említi; azt mondja: »Bizton állíthatom, hogy nemcsak a végzett mult [így!] alakjaiból válik jelző, hanem — igaz hogy nagy ritkán — az elbeszélő multéiból is. Jegyzeteim között ezennel [így!] csak ezen egy

[1] L. erről Nyr. 27:578.

[2] Érdekes, hogy Thewrewk (id. h. 348) a *tenger-járta hajó*-félékről azt mondja: »Én azt, amire egy-egy nyelv vagy toll ilyen hamis analógia hatása alatt rájár, nem észjárásnak, hanem a nyelvérzék fogyatkozásának tartom.« Pedig ő maga (347) a saját Görög Anthologiájából idéz olyan kifejezést, melyben a hamis analógia még tovább ment, tehát szerinte még jobban megfogyatkozott a nyelvérzék: »*a nyilakat tova hárította vasing!*«

példára tudtam ráakadni[1]: ha már *az imént mondám* szó nem elég, mondja Brassai, Neo- és Palaeologia. Úgy rémlik előttem, erdélyi íróknál még több ilyest láttam. Méltó lesz azt megfigyelni« (id. h. 338—9). — Pedig nagyon könnyű fölérni, »könnyű nemcsak ésszel, hanem ököllel is, és megfogni kézzel«, hogy Brassai miért helyettesítette éppen ebben a négy mondatában az *említettem*-et az *említém* alakkal. Mind a négy mondatban csak imént történt, csak alig végzett cselekvést akart kifejezni, ezt a viszonyt pedig a székely nyelvszokás rendszerint evvel az *említém* igealakkal fejezi ki!

Faludi nemcsak a *temondád*-ot alkalmazza a *te-mondottad* helyett, hanem tovább menve még a folyó cselekvés igealakját is így használja, s egy-két más forrásból is idézhetek hasonló kifejezéseket:

Hogy merted fiamat ily nagy gonoszra csalni és *te tudod* mesterséggel országunk örököse ellen bátorítani? (Fal. 844.) Ti pedig ezer hízelkedéssel s *ti-tudjátok* mesterséggel addig ostromoljátok az ártatlan szíveket (92). Tilalmazzák, hogy kedvünkre ne éljünk, a *magok-mondják* jóságokra ösztönöznek (124). — Elfogadhattam Czibak szupremáciáját, de nem fogadom el Fráter Györgyét, a mostani *magamondja* püspökét (Jókai: Fráter György). — Ez a *mi lakjuk* része a világnak kicsiny (Gyarm. Nyelvm. 1794. 1:350). — Lovász Imre, egy nyelvujító magyarságát bírálva (Értekezés a m. nyelvujításról 1835. 50. l.) azt írja: »Az efféle kitételek: a bírónak *megjelendtén, irándotta, elhunyándás, kezdendném*... az új iskolának legeslegújabb becses találmányai; valamint az ilyenek is: *zsidólakja utca*, ennek formájára: *zsidólakta utca. Istenverte had, istenadta ember* stb. elmúlt időtől a személyek bírást jelentő ragasztékaival származott, a nyelv természetén alapuló helyes régi szólásformái, melyeket a jelen időre alkalmaztatni még eddig senkinek sem jutott eszébe.«

Fogarasi János még ilyent is próbált: »*Az előadtam és még előadandom szabályok*« (Akad. Értesítő, nyelv- és széptud. 1:235. 1860). Vitkovics pedig azt írja: »*A sok tatár vigye pörben munkáló ügyész*« (azaz ügyvéd, Munkái 3:122). — Érdekes, amit Thewrewk E. 348 idéz Terhes Sámuel 1819-i gúnyiratából: »*A pókszőtte háló, dajkától tanulta nyelv, felhoztuk példa* s több ily nyelvünk természetével ellenkező kifejezéseket nem igen fognak felkapni; mert ha ezeket bévennénk, az analogia kívánná, hogy tovább is ilyformán csúfolnánk a nyelvet, p. o. *a meghízni fog lúd, a megérni fog búza, a ne sírjon lányka, a napvilágot nem látott volna görögész könyv* stb.«[2]

[1] Én már húsz évvel előbb tárgyaltam ezt a szerkezetet, Nyr. 7:443. *S. Zs.*

[2] Még ide teszem ezt a két mondatot: »... akarok *néhány véletlenül rábukkantam* adatot fölsorolni« (Nyr. 20:94). »*Egy hivatkoztál leveledről* mit sem tudok« (egy jó barátom írta 1874-ben; különben is mesterkélt volt az írásamódja). — Megemlítem még, hogy a szóban forgó szerkezet a törökségben is alkalmat adott különféle analógiás alakulatokra.

(Vége következik.) SIMONYI ZSIGMOND.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

(Vége.)

II. Teljes artikulációjú mássalhangzók hasonulása.

A) *Hátraható hasonulás.*

A teljes artikulációval ejtett mássalhangzók sokkal ritkábban hasonulnak, mint az eddig tárgyaltak, és kisebb mértékben. Teljes hasonulás csak olyan mássalhangzók között történik, amelyek képzésükre nézve közel állanak egymáshoz (pl. *d* és *t*); ha különböző képzésű hangok között történik teljes hasonulás, akkor ez nem egyszerre, hanem fokozatosan történik és a teljes hasonulás több egymásra következő részleges hasonulás eredménye. Így pl. a soproni *imákkozik* (Nyr. 4:419) ige az *imádkozikból* csak *imátkozik* alakon keresztül fejlődhetett.

Rendesen az indukált hang artikulációjának csak egy-egy tényezőjét áldozza fel az indukáló kedvéért, szóval az érintkező mássalhangzók között nem teljes, hanem részleges hasonulás történik. Leggyakrabban az az eset fordul elő, hogy az indukált hang a gégefő artikulációjában alkalmazkodik az indukálóhoz. Hogy minden egyes hangnál külön ne kelljen foglalkoznom evvel a jelenséggel, előbb a hasonulásnak ezt a fajtáját tárgyalom. Lényegében ez sem különbözik a részleges hasonulás más eseteitől, mert ha pl. *hat darab* helyett *had darab*-ot ejtek, nem teszek mást, mint a *t* hangba anticipálom a *d*-nek a gégeartikulációját épen úgy, ahogy az *ablak* szó ejtésénél a *b*-be anticipálom az *l*-nek a nyelvartikulációját.[1]

A mássalhangzókat zöngés és zöngétlen mássalhangzókra osztják aszerint, amint a tüdőből kitóduló légáram a gégefőben

[1] Balassa (Magyar Fonétika[2] 120) a hasonulásnak ezen most említett eseteit külön választja a többiektől »a képzés módja tekintetében való hasonulás« név alatt és szembe állítja a képzés helyére nézve történő hasonulással. Ezek az elnevezések egyrészt nagyon elválasztják a lényegükben azonos hasonulási folyamatokat egymástól, de másrészt meg félreértésre is adnak okot. A képzés módján t. i. azt értjük, hogy milyen akadály áll a kitóduló légáram útjába és eszerint pillanatnyi, vagy folytonos hangokat különböztetünk meg. Ilyen értelemben használja és magyarázza a »képzés módja« kifejezést Balassa is munkája 92. lapján. A képzés módja tekintetében való hasonuláson tehát azt lehetne értenünk, hogy pillanatnyi hanghoz hasonul az indukált hang úgy, hogy maga is pillanatnyivá lesz, pl. *fészket* > *ficket*. Ilyen hasonulás azonban, (mint később látni fogjuk) nincsen; az indukáló és indukált hang mindig a képzés helyére nézve közelednek egymáshoz.

és a szájban, vagy csak a szájban talál akadályra. Ha a magyarban egymás mellé kerül zöngés és zöngétlen mássalhangzó, legtöbbnyire vagy mind a kettő zöngés, vagy mind a kettő zöngétlen lesz, aszerint, amint a második mássalhangzó zöngés vagy zöngétlen. (Az mindegy, hogy mind a két mássalhangzó ugyanabban a szóban van-e, vagy két szóhoz tartozik, mert fonétikai szempontból a szó nem eleme a beszédnek.)

Lássuk először azt az esetet, amikor a második (az indukáló) mássalhangzó zöngés, tehát az ilyeneket: *lapban* > *labban*, *csapda* > *csabda* stb.

Hely szűke miatt nem sorolom fel az összes lehetséges zöngétlen és zöngés mássalhangzókból álló kapcsolatokat, csak az eredményt közlöm, amelyet azonban minden kísérleti eszköz nélkül puszta hallás után állapítottam meg: A köznyelvi kiejtésben a zöngétlen mássalhangzó mindig zöngéssé lesz, ha utána zöngés pillanatnyi hang (*b, d, g*) vagy *z, zs* következik, minden más esetben (*l, ly, m, n, ny, r* és *v* előtt) megmarad zöngétlennek; tehát a *hátba, esdekel, vasgyúró, kapzsi* szavakat így ejtjük: *hádba, ezsdekel, vazsgyúró, kabzsi*, — ellenben a *kapni, kaplak, kapva, lapra* szavakat úgy, ahogy írva vannak.

Ez az eredmény némileg eltér attól, amit Balassa közöl fonétikáiban. Az első kiadás 114. lapján felemlíti, hogy *g* és *gy* előtt az *sz, b* előtt a *k* és *sz* nem hasonul zönge tekintetében, tehát a *szeszgyár, rosszban, székben* szavakat úgy ejtjük, ahogy írva vannak. A második kiadásban (121) az *észbe* és *székbe* példákat említi, amelyek szerinte így is ejthetők: *észbe, székbe*, de így is: *ézbe, szégbe*. Én e szavak kiejtését ismételten megfigyeltem magamon is, másokon is, de soha *szeszgyár, rosszban, székben, észbe* szavakat ejteni nem hallottam. Ebben a kérdésben a kísérleti fonétika van hivatva dönteni; nem tartom lehetetlennek, hogy e szavakban az *sz* helyett ejtett hang az *sz*-től is, *z*-től is különbözik (zöngés tenuis?).

Mivel a zöngétlen mássalhangzók csak explozívák előtt és *z, zs* hangok előtt hasonulnak zönge tekintetében, a hasonulás okait ezekben a (az indukáló) hangokban kell keresnünk. Véleményem szerint a hasonulás oka az, hogy ezeknél a hangoknál a szájrészek artikulációja és a gégefő artikulációja nem fedi egymást, nem egy időben történik, mint a hangzóknál vagy *l, m* stb. hangoknál, hanem a szájrészek artikulációját megelőzi és követi a hangszalagok rezgése (erről meggyőződhetünk, ha pl. erős *d* han-

got ejtünk, mialatt a két fülünket befogjuk). Mivel pedig folyékony beszédben a szájrészek az egyik mássalhangzónak megfelelő artikulációból igen gyorsan mennek át a következőnek megfelelő állásba, — ha pl. a *hátba* szót ejtjük, a *b* explózióját szükségképen megelőző zönge (Blählaut) már a *t* explóziójakor hallható, úgy hogy a *t* zöngés hanggá lesz. A szájartikulációt megelőző zönge annál határozottabban hallható, minél kisebb a kitóduló levegő számára engedett rés (leghatározottabban a zárhangoknál), ezért valószínűnek tartom, hogy a Dunán túl, ahol a *v* hangnak is van ilyen zöngésítő hatása az előtte álló mássalhangzóra, olyan *v*-t ejtenek (vagy ejtettek valamikor), amelynek képzésekor a rés szűkebb mint a köznyelvi *v*-nél, amely tehát a zárhangot jobban megközelíti.

Ha a második (az indukáló) mássalhangzó zöngétlen, akkor az *l, r, m, n, ly, ny* hangok tartják meg a gégeartikulációjukat, a többiek (*b, d, g, v, z, zs* stb.) zöngétlenek lesznek. A *babka, fáradtam, vágtam, szívtam, vízfelület* szavakat tehát így ejtjük: *bapka, fárattam, váktam, szíftam, víszfelület.* Ezeknél meg a zöngés (az indukált) hangot követő zöngének van szerepe. Ha pl. a *vágtam* szót zöngés *g*-vel ejtjük, a *t* előtt valami határozatlan zöngét hallunk, tehát így hangzik: *vágstam.* Folyékony beszédben ezt a *s* hangot elhagyjuk s evvel a *g* elveszti zöngés mássalhangzói jellegét (erről máshol részletesebben).

Ezek után sorra veszem az egyes mássalhangzóknak szájartikuláció tekintetében való hasonulását.

a) Pillanatnyiak.

A pillanatnyi hangok közül a *b* és *p* szájartikulációjukat minden mássalhangzó előtt megtartják a népnyelvben is. A *d, g, gy, k, t* hangok szájartikulációja csak a köznyelvben marad meg mindig, ellenben megváltozik a népnyelvben a következő esetekben.

d: l) pallás, palló, odallak (odaadlak) 29:176. *pallózat* 1:377. *palláson* Kem. 38. (vö. *hallani, vallani* > *hadlani, vadlani*; HB.: hadlaua).[1] — *n)* Különösen az igék tövének végső *d*-je hasonul az *n*-nel kezdődő képzők és ragok előtt (*-ni, -ná, -né, -nak* stb). *tunnánk* 7:233. *tunnak* 7:234. *fárannak* 9:379. *kereskenni* 10:41. *harmannap* 10:136. *szenni* 12:218. *annak* 12:384. *maranni* 19:509. *annád* Kem. 42. *nyugunnám* Tor. 29. *fekünni* 1:331. *bánkunám bánkodnám* 2:179. *vőlegényennek* (= v. -ednek!) 22:477. *hannagy* (= hadnagy). — *ny) szalannyi* Kem. 38. *fürünnyi, alunnyi* 19:509.

[1] *dl* > *ll* hasonulás az alapja ennek a visszakövetkeztetett alaknak: *vidlás* (= *villás*) 16:470.

bünhönnyi, künnyi 20:370. *kárumkonnyi* 4:419. *kásásunnyi* 26:94. — *k) imákkozik* 4:419. — *s) hassereget* 3:514. — *z) bozza* (= bodza) 13:495, 20:370. *mazzag* 4:563, 13:495, 10:370.

A mátyusföldi, csallóközi, pannonhalmi és őrségi *ahat, szehet, marahat, horhat* stb. igékben a *d* nem hasonult *h*-hoz, mert ezek analógiás alakok *ettem — ehetek, vettem — vehetek, lettem — lehetek* stb. mintájára tehát: *ettem : ehetek = szettem* (szedtem): *szehetek.*

g : b) slobrik (Schlagbrücke) 8:566. — *t) véttire* (= végtére) 29:176. *nyutton, röttön* 21:367. *röttön* 4:235, 6:42, 15:541, 19:509. — *s) vendésség* Bal. 79. — *n) tennap* 19:809, 7:277.

gy : l) irélli 11:477. — *n) hanni* 3:85. *fanna* (= fagyna) 20:370. *fonna* (= fogna) 13:494. *nén német* (= négy német) 12:473.

k : b) csak egy szóban: *törőbbúza* (= török búza) 6:322. *terebuza* 6:525. *törőbuza* Tor. 61.

t : cs) előtt a *t* postalveoláris néha a köznyelvi kiejtésben is: *hács csak* 17:325. *mics csinálljon* 8:519. *nímecs császár* (német cs.) 32:180. — *gy) vógy gyümölcs* (volt gy.) 18:331.

b) Folytonosak.

v : l-hez hasonul ebben: *mélő* (művelő) nap 2:45.

z : m) részleges hasonulás: *csidmadiához* 7:47. *csidmád* 2:419, 5:468. teljes hasonulás: *csimma* 32:275, 3:325. — *s)* a köznyelvben is néha az ilyen szavakban: *vitésség* 3:31. *kösség* Kem. 38.

sz : cs) ros csikó (= rossz csikó) 24:429. — *s) ros seb* (= rossz seb) 3:225.

s : c) kiccigány (= kis cigány) 15:541. — *cs) kiccsizmát* 15:541. — *sz) szokász szerint* 2:467. *veresz szőlő* Tor. 62. *vasz szëgekkel* 7:527.

j : d) madd (= majd) 15:231. *rittam* (= rajtam) 16:571. *rétta* 10:41. *ritta* 9:492.[1]

c) Folyékonyak.

A folyékony mássalhangzók (és az orrhangok) átmenetet alkotnak a magánhangzóktól a mássalhangzókhoz és ez az átmeneti jellegük a hasonulásukban is mutatkozik: hol a magánhangzónak, hol a mássalhangzónak tudják be őket. Az előbbi eset gyakrabban fordul elő, pl. *alma* ∾ *aóma, óma, âma* a nyelvterület nagy részén.

A következő mássalhangzóhoz hasonul az

l : d) âddâst 16:523. — *j) tejjes, hajja* Kem. 4. *ájjon, hâjja, talájjon* Tor. 19. — *k) hakka* (= halkkal) 29:176. *félhakka* 5:126. — *m) körüm má* (= körül már) 6:333. *hommi* 12:476. *hümmi* (holmi) 28:475. — *n) túnnan* 7:37. *tunnan* 13:283, 10:528. *tunnanon*

[1] Az *f, zs* és *h* hangok szájartikuláció tekintetében nem hasonulnak.

15:448. *tunnat* 1:376.[1] — *r) reggerre, szírről* 9:267. *halárra* 6:332. *ódarra* 8:40. *barra* (= balra) 10:41. *hazurról* 16:138. *merre való* (= mellre való) 18:576. *közêrrül, szérrül* 19:515. — *s) besső* 8:374. *fössége* 5:232. *fesső, besső, küsső, tussó, hátissó* 32:275. — *sz) fősszög* (= felszög, a falu felső része) 5:175. *fesszög* 32:275. — *t) kivátt* (kivált) 25:143. *beváttó* 23:39. *sütt* 4:563. *hóttig* 4:420. *örüttikbe* 2:234. *féttibe* 1:331. *talátt embör* Kem. 19. *fittem* 19:515. *êfatta* (= elfalta) 20:284. *fökőttél* (felkeltél) 15:372. *töttenyi* 17:191. *lekapáttam* 13:284. *szótt* (= szólt) 6:42.

ly : k) sukk 13:332, 13:498, 12:189 (= *sulyok*; e hasonulás valószínűleg a *sulykom -od -a* vagy *sulykol* alakokban történt meg). — *r) eherré* (= e helyre, ide) 5:467. — *v) gavval* (= gallyal) Bal. 82.

r : m) dömmög (dörmög) 27:406. — *l) solló* (sarló) 5:175, 6:177. *Kalló* (Karló) 7:130. *öllenyi* 7:371. *ballanghelèkre* (barlangh.) 7:474. *pallag, salló, talló, ballang* 8:444. *ismellek* 9:233, 9:524. *kollát* 11:188. *jókollom* (jókorlom) 18:21. *főcsélli* 18:140. *öllök, gyakollat* 19:218. *megvállak* 20:370. *vásál* 2:41. *Taliget* (= Tarliget) 2:322. *vánduló* 3:31. *öll* (= őről) 3:85. *Gelle* (= Gerle, családnév) 3:144. *bêllet, ugallás, pellekegyik* 21:367. *mestélleginyek* 25:572. *töllesztő* (= törlesztő, takarékpénztár) 22:275. — *s) tássba* (= társaságba) 4:176. *bisalma* 33:214. *kossó, koposso* 2:174, 17:476. *vessőt* (= verse(ny)t) 4:81. *nyáss, nyás* 4:557. *vesár* (oláh: verišoáre) 3:3. *nyess* 12:431. *bossat* 12:278. *vessen* (versenyt) 11:189. *óbester* (Oberster) 6:234. — *t) métt* (= mért) 5:174. *mëtt* (= mert) 2:324. *fájétt* 8:183. *lisztétt* 4:39. — *z) megézzik* (= megérzik) 6:465. — *zs) Pözzsi* (= Pörzsi) 5:175. *dözzsi* (= dörzsi) 4:422; *mozzsa* (= morzsa) 4:236.

d) Orrhangok.

Az orrhangoknak a jellegét az adja meg, hogy ejtésüknél a száj el van zárva és a légáram az orrüregen tódul ki; a szájüreg el lévén zárva, a szájrészek állása nagyon keveset változtat az orrhangok akusztikai benyomásán. Ezért az orrhangok ejtésekor rendesen a következő mássalhangzónak megfelelő állásba hozzuk a szájrészeket a köznyelvi kiejtésben is (épen úgy, amint a *h* ejtésénél a következő magánhangzónak megfelelő állásban vannak a szájrészek). Tehát labiális mássalhangzó előtt *(b, p, v)* rendesen *m*-et, alveoláris *(t, d, l)* mássalhangzó előtt *n*-et, palatális előtt *ny*-et és gutturális előtt *ŋ*-et ejtünk.

m : g) ungat (= uhm hangon fanyalogva szól) 1:383. — *k) fölöstökönkor* (fölöstökömkor) 2:466. — *t) szöntelen, terënt* 13:494

[1] Mivel *ln* > *nn* hangváltozásra csak a *túlnan* szó nyelvjárási alakjaiban találtam példát, valószínűnek tartom, hogy ez nem is hasonulás, hanem az említett szavakra az *innen, innet* analógiája hatott.

(vö. *bont: bomlik, hánt: hámlik, ront: romlik, ont: omlik, hint: himlő* stb.). — *n) danne* (*domina*-ból) 17:507.

n: b) tám bizony 5:175. *igëm bánta* Kem. 43. *mindëmbe* Kem. 16. *mám be* 8:526. — *f) somfordál* (a német *schon fort*-ból? vö. Kúti: Hazai rejtelmek 1:105. jegyz.). — *gy) monygya* Kem. 38. — *j)* teljesen hasonul ebben: *igëj jó* 29:176. — *l)* teljesen hasonul: *killódik* 31:588. *egyelő* 29:176. *hëgyël le* (hegyen le) 25:573. *ajállak, szállak* Bal. 79. *kisszel lett* Kem. 42. — *m)* (teljes h.) *ki vam mind* Kem. 34. *osztám mind* Kem. 34. *osztám mëkszokik* Kem. 36. *álgyom mëg* 2:264. *osztám mi baja* 2:40. *ém máma* Kem. 42. — *p) pakompart* (Backenbart) 9:184. — *r)* (teljes h.): *ijjer rongyos* 1:185. — *v) itthum van-e* 4:40. *tám viszket* 5:122. *ém velem* 15:42. — Végül megemlítek még egy baranyai tréfás kérdést: *Láttál-e már ólom verebet?* (= ólon verebet).

ny: b) Szegém Bálint, hám betű 9:267. *szëgim Bőkkon* Kem. 33. *torombú* 3:284. — *c) fon cica* (= fonj cica). — *d) mendörög* 3:324. — *g) arangaluska* (aranygaluska) Tor. 40. — *arankecske* Kem. 42. *leánkirőbe* Kem. 34. *lánka* Kem. 28. *picinkó* 12:189. — *l)* (teljes h.) *hâl lâba van* 12:474. — *m) cigámmajor* Kem. 28. *vékom mint* Tor. 57. *arammáringó* (aranymál rigó?) 30:98. — *n) hánnak* 12:523. — *p) takampóc* Tor. 60. *aramptzt* 4:37. — *t) bárántüdő* 5:469. — *v) penva* 7:131. — *z) hëánzik* Kem. 8.

B) *Előreható hasonulás.*

Sokkal ritkábban fordul elő a magyarban, mint a hátraható; a hasonulás azon eseteinek, amelyeket ide számítottak, nagy részét áttettem a *kölcsönös hasonulás* csoportjába, mivel mind a két érintkező mássalhangzó artikulációja változik.

t: n) minn a pislogás 2:88. *hinna* (= hinta) 15:284.

v: elveszti a zöngét *s, t* hangok után a dunántúli nyelvjárásokban: *s) husfit* 7:322. *tesfír* (testvér) 13:493. — *t) vetfe* 2:324. *rajt fan* Kem. 10. *Bitfa* (Bitva patak neve) Kem. 5. *ötfen, hatfan, hetfen, Istfán, hitfán* Kem. 5. *hatfan, hetfen* 8:40. *hitfán* 2:321. — teljesen hasonul *m*-hez: *tömme* 6:319. *hammas* 9:31, 12:287, 13:494. *híre hamma* 7:89.

z: elveszti a zöngét *k* után: *találkszunk* Kem. 10. *csodákszott* 7:373.

sz: s) keress (= keressz, keresel) 14:521.

j: a köznyelvi kiejtésben is zöngétlen hanggá lesz *k, p* után a szóvégén: a *lopj, rakj* szavakat így ejtjük: *lopǰ, rakǰ*. — Teljesen hasonul a *j*-re kezdődő igeragok *j*-je a megelőző *s, sz, z* hangokhoz: *nyessük, megmásszátok, húzzák* stb. Ez azonban újabb fejlődés (K. T.: *musia* = *mossa* stb.). — *r) bëzoárra, voárrák* (= bezárja, várják) 29:23.

l : r) (csak Dunántúl) *tarró, sarró, parrag* Kem. 10. *sorót* (= sarlót) 30 : 396. *paraktokra* 26 : 93. *parrag* 13 : 494. *párom* (párolom) 2 : 325. — *s) passogat* (= pislogat).[1]

m : s) csak az *esmeg*-ből lett *essëg, esëg* szavakban hasonul a dunántúli nyelvjárásokban 2 : 41, Kem. 27, 7 : 533. (Vö. a *sót* kötőszó eredetét, l. MKszók.)

n : sz) disztó (= disznó) 5 : 264, 5 : 470, 13 : 253.[2]

C) *Kölcsönös hasonulás.*

Mivel itt a két egymás mellé kerülő mássalhangzónak mindegyike indukáló és indukált hang is, betürendben közlöm a hasonuló mássalhangzó-párokat.

c + s > cs (*č*) (az új hangban egyesítve van az *s* képzésének helye, és a *c* képzésének módja): *kilen csusták* (= kilenc sustak).

d + j > ggy: adjon, szedjek: aggyon, szeggyek; agyutányos (= adjutáns) 6 : 44.

d + sz > cc (c): aci (addsza ide) 8 : 564. *ace* 10 : 85. *accejdë* Kem. 10. *vacciva* 19 : 330.

g + j > gy: kolëgyom (= kollégium) 15 : 239.

g + ly > ggy: serággyo (= saroglya) 10 : 188.

gy + s > ccs: uccsegén (= úgy segéljen) 4 : 30. *heccség* 2 : 186. *ucs cse* 7 : 233.

gy + sz > cc: ec caóval 19 : 477. *ëccër* 7 : 36. *ëccë* 21 : 282.

gy + t > tty: fottyán 10 : 326.

gy + z > ddz: jeddző (= jegyző) Kem. 9.

n + v > mm: szemmed (= szenved) 32 : 275.

ny + v > mm: semmed (= senyved) 1 : 421, 13 : 494, 20 : 371.

s + d > zzs: mozzsá meg (mosdjál meg) 7 : 371.

s + z > ssz: nemesz szug (nemes szug) 2 : 187.

sz + n > tt: dittó (= disznó) 29 : 286.

t + j > tty: láttya, indíttya, fordíttya stb. Nem hasonulnak azonban a *t* és *j* hangok, ha két szóhoz tartoznak, pl. *két jó.*

t + j > cs: azoknak a *t* végű igetőknek a főlszólító módjában, amelyeknek a tőhangzója hosszú, vagy amelyekben a tővégi *t*-t mássalhangzó előzi meg: *fűts, véts, indíts, ronts, árts* stb.

t + j > ss: azoknak a *t* végű igetöveknek a főlszólító módjában, amelyeknek tőhangzója rövid, azonkívül nehány hosszú tőhangzós igében is *(lát, lót* stb.), vö. TMNy. 632—633.

[1] A kemenesaljai *telles, halla, váralla* szavak nem *lj > ll* előreható hasonulás folytán keletkeztek. Az *lj* ezekben először *lly*-lyé lett és ez az *ly* fejlődött *ll*-lé ebben a nyelvjárásban épúgy, mint pl. *király > királ* (vö. Nyr. 19 : 510).

[2] A dunántúli nyelvjárások némelyikében a *-va -ve* képző *v*-je is teljesen hasonul az előtte levő mássalhangzóhoz. Ennek az oka, hogy e képzőt összecserélték a *-val -vel* raggal: *irral* (= írva) 9 : 523. *sijeddel* 13 : 284. *öligeddê* 15 : 90. *êlleppê* 6 : 176. *fáraddâ* 9 : 232. *röhöggê* 9 : 234. *verre, adda* 4 : 175.

A *t* + *j* hangkapcsolatból *ts*, illetőleg *ss* úgy keletkezett, hogy a *j* először elvesztette a zöngét, tehát *ś*-vé lett. Mivel a magyarban a *j* sohasem hasonul zönge tekintetében az előtte álló *t*-hez, ha magánhangzó követi, *(látja, látjuk, látjátok, látják, rétje, kertjük* stb.) — valószínünek tartom, hogy a *lássak, lásson, lássunk, lássatok, lássanak, vétsek* stb. alakokban sem szerves fejlődés révén keletkezett a *tj*-ből az *ss* illetőleg *ts*.

E hangváltozás eredetileg csak a fölszólító mód alanyi ragozásának leggyakrabban előforduló alakjában történhetett meg: a második személyben, ahol a *tj* szóvégre kerül és a zöngét épen úgy elveszíthette, ahogy elveszíti ma is *k, p* után *(rakś, lopś)*. A *lát* ige fölszólító módja tehát eredetileg ilyen lehetett: *látjak, láss, látjon, látjunk, látjatok, látjanak*. Mivel azonban leggyakrabban a második személyt használjuk, az ebben ejtett *ss (ts)* átment a többi személyekre és a tárgyas ragozásra is. Hogy a *ts, ss*-es alakoknak ilyen analógiás továbbterjeszkedése lehetséges, kiviláglik abból is, hogy egyes nyelvjárások a jelentő módban is *ss (ts)*-et ejtenek *tj* helyett, tehát *látja* h. *lássa*. (vö. TMNy. 617—19.)

t + *s* > *ccs*: *segéccs* Bal. 28. *fíccsen* Kem. 42.
t + *sz* > *cc*: *mëccesz* (mit teszesz) 2:42. *iccaka* Kem. 38.
sz + *n* > *tt*: *dittó* (= disznó) 29:286.[1]
ść > *tty*: *rittyig* (richtig) 16:532.

III.

Az idézett példák között igen sokban valamely szónak a végső mássalhangzója változott meg a következő szó kezdő mássalhangzójának hatása alatt, vagy viszont. Pl. a *két garas* kifejezésben a *két* szó *t*-je *d*-vé lett *g* előtt. Előfordul már most, hogy ezt a zöngés mássalhangzót megtartják olyan esetben is, ha *l, m, n,* vagy hangzó következik rá. Különösen a Dunán túl járják az ilyen kifejezések: *kéd malom, te izs od vótál*. Ezekben tehát *dm; zso* nem hasonulás folytán keletkezett a *tm, so*-ból, hanem analógia alapján.

Ilyen hangváltozásra a köznyelvben is van példánk. A latinból vett *Paris* szónak a magyarban szabályos hangtani megfelelője *Páris* volna. Mivel azonban ez a szó rendesen *-ban, -ból, -ba* ragokkal szokott előfordulni és e ragok előtt az *s, zs*-vé változik, a *Párizsban, Párizsból, Párizsba* alakokból átment a *zs* az alany-

[1] Nem lehet ide sorolni az *ennyihány* szót (1:330, 12:286, 7:371). Az *nny* ebben a szóban ugyanis nem *gyn*-ből keletkezett, hanem *gyny*-ből, itt tehát hátrahatható hasonulással van dolgunk (a *nehány*-nak *nyihány* nyelvjárási alakja van benne).

esetbe is: *Párizs*. (Épen így keletkezett a *malom* szó a szláv *mlin*-ből *(malonba, malonból, malonba)*.

A székelyudvarhelyi nyelvjárásban a *sing* szót *csing*-nek ejtik (ha ugyan következetes a közlőnek az átírása és 10:240-en olvasható *hat csing* nem *haccsing* helyett áll). A *sing* mértéket jelentő szó, amely rendesen számnévi jelzővel szokott szerepelni; az 1—100 terjedő számnévi jelzők közül 81 explozivára vagy affrikátára végződik, ezek pedig a szókezdő *s*-sel *cs*-vé hasonulnak. A *kéccsing, öccsing, héccsing* szavakból aztán elvonták a *csing* alanyesetet.

Szilasi a Nyr. 10:442 s k. l. Simonyinak egy a 6. kötetben közölt anyaggyüjteményére utalva foglalkozik a *fécket, decka, palack, pulicka, idzad, átádzik, ficfa, fűdzfa* és *madzag* szavakkal, amelyeknek *c, dz* hangjaiban Simonyi *t* járulékhangot látott. Szilasi ezzel szemben az említett szavakról azt állítja, hogy »részleges regressiv assimilatiót állapíthatunk meg bennük, mert a palatalis spirans *sz* hasonult bennük a következő *k* befolyása folytán«.

Ezzel persze nem magyarázza meg a Simonyitól közölt összes szavakat, mert hiszen az *izzad, átázik, fűzfa* szavakban a spiránsot nem követi explozíva, mégis *idzad, ádadzik, ficfa* lesz belőlük nehány nyelvjárásban.

De nem tekintve ezt a három utolsó szót, amelyről Szilasi tévesen gyanítja, hogy hibásan van közölve (hozzátehetjük még a *fűdző: fűző* szót is 16:333) — az ő magyarázata a *ficket, palack, decka, pulicka* szavakra sem talál.

Szilasi szem elől téveszti itt, hogy a hasonulás mindíg hangszervi közeledést jelent, a mássalhangzók közötti átmenetet könnyítjük meg avval, hogy artikulációjuknak a h e l y é t közelebb hozzuk egymáshoz. Tehát labiális előtt álló mássalhangzó labiálissá, alveoláris előtti alveolárissá lesz stb., de sohasem történik hasonulás az artikulációnak m ó d j á r a nézve, tehát nem hasonul egy mássalhangzó explozíva előtt explozívává, spirans előtt spiranssá stb.

Nem tartom hasonulás eredményének az ugyanott tárgyalt *csajka, mókucs, csekély, macskura, mucskota, ficskális* szavakat sem. Szilasi egy görög példát idéz: »vö. a *γραπτός*: *γράβδην*«. Csakhogy ebben nem spirans hasonult az explozívához, tehát ez semmit sem bizonyít.[1]

[1] Lehet, hogy ő arra gondolt, hogy a *γράφω* φ-je (tehát spirans hang) lett explozívává a *γραπτός, γράβδην* alakokban. Csakhogy a *γραπτός*-t nem *graftos*-ból, hanem **graphtos*-ból kell származtatni, mert a töve **gerph*.

Semmi okunk sincs elvetni Simonyi nézetét, mely szerint itt járulék *t*-vel van dolgunk. Szilasi avval érvel e nézet ellen, hogy a *decka*, *csekély* stb. szavakban a *c* és *cs* hangok palatális explozívák, tehát egyszerű hangok, nem pedig affrikáták, aminőket az *s*, *sz* elé járuló *t* adna.

Annyiban igaza van, hogy *t* + *s* és *t* + *sz* hangok a *cs* és *c* hangoktól különböznek, csakhogy a magyarban nagyon sokszor hasonul a *t* + *s* *cs*-vé, a *t* + *sz* *c*-vé: *segéts* > *segéccs*, *ötször* > *öccör*, *mëccesz* (= mit teszesz) stb.

Végül megemlítem még a hasonulásnak azon eseteit, amikor nem két, hanem három mássalhangzó kerül egymás mellé. Végeredményben hangkilökés történik, ha pl. *Szentgyörgy* szóból *Szenygyörgy* lesz, az ilyen hangváltozást azonban sok esetben alig lehet elválasztani a hasonulástól. Az említett példában elmarad a *t* exploziója *gy* előtt; erre számos esetünk van a köznyelvben is, pl. *öt gyermek* > *öggyermek*. Igaz ugyan, hogy ez utóbbi példában a *t* megvan virtuáliter, mert a rákövetkező *gy* hangot hosszan ejtjük. De a *Szenygyörgy* szó *gy*-je és csak azért nem nyúlhatott meg, mert mássalhangzó előtt vagy után a magyarban a hosszú mássalhangzó mindíg megrövidül *(Kolozsvárott — Kolozsvárt)*.

A kiesett mássalhangzónak néha nyoma van a megelőző mássalhangzón, pl. *csib meg* (= csipd meg) 5 : 285; *üzs meg* (= üsd meg) 9 : 235. A *p* és *s* hangok itt a kiesett *d* hatása alatt lettek zöngésekké.

A három egymás mellé kerülő mássalhangzó közül rendesen a közbülső szokott kiesni; így kiesik a mássalhangzók közti *j* ezekben: *térmeg ucca* 5 : 473. *kér többet*, *vár még*, *sír még*, *vág magadnak*, *dop te is*, *férhez ment* Tor. 21.

Az első mássalhangzó marad el ezekben: *eszpöllér* (expeller) 15 : 44. *lastok* (Ladstock) 6 : 183.

Leggyakrabban a közbül álló *t* szokott elveszni és ez az oka annak, hogy a népnyelvben a *majd*, *mert*, *oszt'* szavak végső *t*-je elmarad sokszor magánhangzó előtt is mondat végén is: *maj* 7 : 372. *mer akkor* 7 : 278. *mer êment* 12 : 217. *osz ez*, *osz egy* 7 : 523.

A következő táblázatban összeállítom a két mássalhangzó szájartikuláció tekintetében történő hasonulásából keletkezett hangokat. A táblázat felsőrészén vannak az indukáló hangok, a baloldalán az indukáltak. Ahol két hangnak megfelelő rovat találkozik, ott vannak a hasonulásból keletkezett új hangok, amelyek előre-

		Pillanatnyiak									Folytonosak							Folyékonyak		Orrhangok		
		b	*p*	*d*	*t*	*c*	*cs*	*gy*	*g*	*k*	*v*	*f*	*z*	*sz*	*zs*	*s*	*j*	*l*	*r*	*m*	*n*	*ny*
Pillanatnyiak	*d*		*pt*							*kk*			*zz*	*cc, c*		*ss* *st*	*ggy*	*ll*			*nn*	*nny*
	t						*ccs*	*ggy*						*ssz, cc*		*ccs.*	*jj, tty,* *cs, ss*	*ll*			nn	
	c															*cs*						
	gy,				*tt* *tty*								*ddz* *cc*			*ss* *ccs*		*ll*			*nn*	
	g	*b*			*tt*											*ss*	*gy*				*nn*	
	k	*bb, b*																				
Folytonosak	*v*				*tf*											*sf*		*l*		mm		
	z									*ksz*										*dm* *mm*		
	sz						*scs*									*ss* *ss.*					*szt* *tt*	
	s			*zzs*		*cc*	*ccs*						*ssz*	*ssz*								
	j		*pχ́*	*dd*	*tt*					*kχ́*			zz	ssz		ss						
Folyékonyak	*l*			*dd*	*tt*					*kk*				*ssz*		*ss* *ss.*	*jj*		rr *rr.*	*mm*		
	ly									*kk*	*vv*								*rr*			
	r				*tt, t*								*zz*	*ssz*	*zzs*	*ss*		*ll*		*mm*		
Orrhangok	*m*				*nt*				*ŋg*	*ŋk*						ss					*nn*	
	n	*mb*	*mp*						*ŋg*	*ŋk*	*mv* *mm*	*mf*		*szt*			*jj*	*ll*	*rr*	*mm*		
	ny	*mb*	*mp*	*nd*	*nt*				*ŋg*	*ŋk*	*nv* *mm*		*nz*					*ll*		*mm*	*nn*	

ható hasonulás eredményei, ha a táblázat tetején levő hang van elől, hátraható hasonulás eredményei, ha a táblázat baloldalán levő hang az első. Azok a hangok, amelyek a táblázat felsőrészének és baloldalának megfelelő mássalhangzójától is különböznek, kölcsönös hasonulásból keletkeztek. A teljes hátraható hasonulásból keletkezett hosszú hangok álló betükkel vannak szedve.

Nincsenek meg az indukált hangok (függélyes) sorában a *b, p, cs, ty, zs, h* hangok, mert ezek semmiféle mássalhangzóhoz nem hasonulnak. KRÄUTER FERENC.

A MELLÉ- ÉS ALÁRENDELÉS KÉRDÉSE.

Kertész Manó (*Analógia a mondatszerkesztésben*, Nyelvészeti Füzetek 21 : 47) a következőket mondja: »*Paul Hermann igen szépen mutatja könyvének 5. fejezetében, de a magunk vizsgálódásából is tudjuk, hogy minden nyelv mondatszerkesztésében a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt;* a nyelv régibb korában az egyes mondatok nem voltak olyan szorosan összefüzve, mint most az alárendelő szerkezet által. Az összefüggés sokkal lazább volt, a mondatok csak egymás mellé sorakoztak, anélkül, hogy összekapcsolódva szerves egészet alkottak volna. A mai alárendelő szerkezet csak hosszú fejlődés eredménye . . .«

Hogy milyen Kertésznek a saját vizsgálódása, nem tudom, így tehát nem is szólhatok ellene; de ha olyan, mint amely módon Paulról tesz említést, bátran merem állítani, hogy nem egészen megbízható. Ugyanis az a hely, amelyre Kertész utal, nem az 5., hanem a 6. fejezetben van és a következőképen hangzik (3. kiad. 130):

»*Irrtümlich ist ferner die gewöhnliche Ansicht, dass die Hypotaxe durchgängig aus der Parataxe entstanden sei. . . . Diese Ansicht hat sich deshalb bilden können, weil die älteste Art der Hypotaxe allerdings einer besonderen grammatischen Bezeichnung entbehrt und bloss eine logisch-psychologische ist. Eine solche logische Unterordnung aber als Beiordnung zu bezeichnen ist durchaus inkorrekt.*[1]

Ezek Paul szavai. Azt hiszem, ezekből Galambos is tanulhat egyet-mást (Nyr. 35 : 450). Ezzel talán be is fejezhetnők a dolgot, de attól félünk, hogy ugyanaz a nézet még utóbb másokban is

[1] Azt gondoltam, hogy Kertész talán a második kiadást használta. Hátha Paul akkor még nem így tartotta? Utána néztem és ott is csak így találtam.

kikristályosodott és egyedül jogos, tudós emberhez egyedül méltó nézetként fog szerepelni, sietünk tehát megvallani, hogy bátran tarthatja mindenki emelt fővel az ellenkezőjét is. Most pedig térjünk át igazunk védelmére.

Az egyszerű nép beszédjének, valamint az irodalom legrégibb termékeinek vizsgálása után manapság már általánosan ismert és kétségtelen tény, hogy a mai mondatkötés szövevényes viszonyai régebbi, a maitól eltérő egyszerűbb alakokra vezethetők vissza. Eddig egységes a tudósok véleménye. De ha most egy lépéssel tovább megyünk és vizsgálni kezdjük, vajjon ezen külső nyelvi átalakulás oly természetű-e, hogy a mai alárendelés tisztán mellérendelésből fejlődött-e ki, vagy pedig eredetileg is volt alárendelés, már egységes feleletet nem kapunk. Némelyek a tiszta mellérendelést, mások a mellé- és alárendelést tartják a mondatok eredeti viszonyának.

Paulnak ide vonatkozó nyilatkozatát már fentebb ismertettük. Helytelennek mondja azok eljárását, akik a régebbi nyelvben tisztán csak mellérendelést látnak. Ugyanezen álláspontón van Brugmann is, ki (Griech. Gr.[3] 632. §.) a következőket mondja: »Ursprünglich sprach man nur in Sätzen, welche die Form von Hauptsätzen hatten. *Nun war aber Unterordnung von allem Anfang vorhanden*, als oft ein Satz den anderen seinem Sinne nach so ergänzte oder bestimmte, dass er gleichsam ein Glied des anderen wurde.«[1]

Schmalz e kérdést illetőleg azon álláspontón van, amelyet Paul helytelennek nevezett el. Ugyanis a (Lat. Gr.[3]) 265. §.-ban a mellérendelést tartja a mondatok eredeti viszonyának, és pl. már a 335. §-ban következőkép nyilatkozik: »Wie oben § 265 gezeigt worden, wird sehr häufig das konditionale Verhältnis eines Satzes zu einem anderen gar nicht ausgedrückt, sondern es *bleibt dem Leser oder Zuhörer überlassen, dasselbe sich selbst herauszukonstruieren.* Dies ist jedenfalls die ursprüngliche Art der Anfügung, *aus der sich die hypothetische Periode erst herausgebildet hat.*«

Többen vannak ezen véleményen, mint láttuk Kertész Manó is. De ezen nézet leghatalmasabb ágyuja E. Hermann, aki a Kuhn-féle Zeitschrift-ben (KZ) »*Gab es im Indogermanischen*

[1] Brugmannak ugyanezen nézetét bővebben kifejtve lásd: Kurze vergleichende Grammatik der idg. Sprachen III. 887. §. s köv.

Nebensätze?« c. vizsgálódásában a következő eredményre jut: »Es haben sich also *gar keine Gründe* finden lassen, die dafür sprechen, dass es im idg. Nebensätze gegeben habe.« Mindannak, aki a régi alárendelést állítani akarja, E. Hermannal kell elsősorban szembe szállni, azért mi is elsősorban vele hadakozunk. Igaz ugyan, hogy Hermann az indogermán nyelvekről beszél, de e kérdés olyan természetű, hogy bármely nyelvre alkalmazható eljárásának gondolatfüzése és eszmemenete.

Ime az ellentétes nézetek a mondatok kezdetleges viszonyairól! Az a kérdés, melyik fél nézete az igazi, vagy legalább is melyik a valóbbszínű.

Jól mondja Hermann, hogy e kérdés tisztázására először is világosan kell látnunk a fő- és mellékmondat között való különbséget; mert hisz a főmondatok egymás közt mellérendelő, a mellékmondatok pedig főmondatukkal szemben alárendelt viszonyban vannak. Ezután foglalkozik is H. a kérdés tisztázásával és a következő eredményre jut (484.): »Mellékmondat és főmondat akkor van jelen, ha két mondat úgy kapcsolódik egymással, hogy az egyik, vagy pedig mind a kettő külön-külön vagy egyáltalán semmit, vagy mást jelent, mint egybekapcsolásuk alkalmával, és hogy egyúttal olyan nyelvi elemek is fellépnek, amelyek az így össze nem kötött mondatokban ugyanazon feltétel és ugyanazon jelentés mellett nem léphetnek fel. Azt a mondatot, amelyhez a másik mint kiegészítő vagy meghatározó tag tartozik, főmondatnak nevezzük, a kiegészítőt vagy meghatározót pedig mellékmondatnak.« Hermann-nak ezen meghatározása két dolgot foglal magában: 1. az összetartozandóságot, a szoros kapcsot a fő- és mellékmondat között, 2. nyelvi elemeket, amelyeket egy lappal odább el is sorol, még pedig: *a)* kötőszók, *b)* személyeltolódás, *c)* módeltolódás, *d)* mondathangsúly, *e)* tempó[1] *f)* szünet a mondatok között, *g)* mondatok sorrendje, *h)* szórend, *i)* az ige mondathangsúlya, *j)* az igeösszetétel módja, *k)* csak a mellékmondatban előforduló szavak, bár nem kötőszók.[2] Ezek után H. eljárása a következő: megállapítja, hogy az imént elsorolt 12 nyelvi tünemény közül az indogermánban egyik sem volt meg (bár ezt Brugmann

[1] »Viele Nebensätze werden schneller, als Hauptsätze gesprochen.. Dieses Kennzeichen ist noch unwichtiger, als Nr. 5« (nálunk d.).

[2] Hermann ezen 12 adatán kívül felvehetjük még 13. az igeidő-eltolódást, amelyet mi később az *időegyénítés* c. alatt vizsgálunk, 14. hely- és időhatározó-eltolódást, mint újabb munkákból megolvashatni.

éppen H-nal szemben tagadja), azután levonja a következményt, hogy a régi indg. nyelvben alárendelésről beszélni nem lehet.

Öntsük le választóvízzel H. vizsgálódását s azután szemléljük az előjövő tüneményeket.

I. Benső összefüggés.

Evvel a nyelvtudomány mai előrehaladása mellett könnyen végezhetünk. Hermann követelménye már egy kissé meg van haladva. Ma már tudjuk, hogy egy egész beszéd, egy egész könyv mondatai benső összefüggésben vannak egymással, még sincs minden esetben alárendelés. Hogy alárendelésről beszélhessünk, szükséges, hogy két mondat között a logikai összefüggés olyan legyen, mint a mondat és tagja között van, azaz alárendelés csak akkor lehetséges, ha az egyik mondat egy másiknak valamelyik tagja helyett áll. Ez a logikai alárendelés és ez lényege az alárendelésnek.

De előáll Cauer a Grammatica militans IX. fejezetével (Haupstatz und Nebensatz), és kifogásolja Paulnak fent említett szavait. Hiszen épen Paul az — úgymond — aki művében nagyon helyesen mutatja ki, hogy a gramatikai és logikai vonatkozások kölcsönösen feltételezik egymást, mégis azt tapasztaljuk, hogy nem mindig esnek össze (pl. logikai és gramatikai alany).

És Cauernak e tekintetben igaza van. Vegyük pl. a következő gondolatsort: *Elmentem haza. Nem találtam otthon senkit. Elmentem a szőlőbe. Nem volt ott senki. Mentem tovább.* Ha tekintjük az egyes mondatok között lévő logikai összefüggést, látjuk, hogy az alárendeléshez szükséges viszonyt megtaláljuk; pl.: *Nem találtam otthon senkit. Elmentem a szőlőbe.* Vagy: *Nem volt ott senki. Mentem tovább.* Nem okszági összefüggés van-e e mondatok között? És még sincs alárendelés gramatikailag. A gramatikai alárendeléshez még más kellék is kívántatik. Ha pedig ez nem volt meg a régi nyelvben, igen szépen megfér a logikai alárendelés és a gramatikai mellérendelés. Az a kérdés tehát, 1. micsoda külső elem szükséges és elégséges az alárendelés jelölésére; 2. megvolt-e ez a régi nyelvben is. Ezzel egyúttal áttérünk Hermann második feltételéhez és vizsgáljuk a külső nyelvi jelenségeket.

II. A fontosabb nyelvi jelenségek szerepe a magyar alárendelésben.

Először is Hermann gondolatmenetével (2. §) ismerkedjünk meg. Ez a következő: 1. Vannak egyes nyelvi elemek, amelyek csak az alárendelt mondatban fordulnak elő. 2. Ha ez így van, ezekről felismerhető az alárendelt mondat. 3. Tehát ezen nyelvi elemek az alárendelés eszközei a hallgatóra és beszélőre nézve egyaránt — még pedig itt nem tudatosak.

Tehát Hermann szerint az említett nyelvi tünemények a beszélőnek tudat nélküli eszközei az alárendelés kitüntetésére. Ezen nézet így, amint van, teljes lehetetlenség. Vegyünk pl. két magyar embert. Mind a kettő tökéletes magyarsággal beszél. Ha most Hermann nézete állana, a következő érdekes dolgok fordulhatnának elő: Az egyik ki akarja fejezni azt, hogy valamely gondolat egy másik gondolatot egészít ki, s ezt oly eszközzel teszi, amelyről halvány fogalma sincs. Még érdekesebb a dologban az, hogy míg a beszélő egész öntudatlanul alkalmaz valamit az alárendelés jelölésére, a hallgató megérti, hogy a beszélő agyában tudatos működés ment végbe. De a legérdekesebb kétségkívül az, hogy ugyanazon egy ember, mint hallgató olyan működést tud és ért meg, amelyre — mihelyt a beszéd sora rákerül — a feledés és tudatlanság sötétsége borul.

Ide vezet Hermann gondolatának elfogadása. Értelmes embernél az nem lehetséges, hogy valamit eszköznek válasszon ki, mégse legyen a kiválasztott eszközről öntudata. A választás kizárja az öntudatlanságot. Nézzünk egy példát! Az igaz, hogy a gramatikával nem foglalkozó embernek nincs tudomása arról, hogy a *hogy* tárgyi mondatot (csak ezt vegyük), a *mert* okhatározó mondatot kezd, de igenis tud különbséget tenni e két kifejezés között: Azt mondotta, *hogy* ... Azt mondotta, *mert* ... Ha semmit nem mondunk is e két kötőszó után, mindenki tudja, hogy a *hogy*-gyal valamit akartam mondani, a *mert*-tel pedig valaminek az okát. De a mondatok osztályozása épen ezen alapszik! Tehát az említett nyelvi tünemények csak annyiban fejeznek ki valamit, amennyiben tudatosak. Úgy! de tudatos eszköznek — ha már egyszer eszköz — tudatos célja is van! Mert az lehetetlen, hogy a beszélő valaminek kifejezésére tudatosan alkalmazzon valamit és azt a valamit, amit ki akar fejezni, ne ismerje.

De ha ez így van, kérdezzük: hol van az bebizonyítva, hogy a fent említett 12—14 nyelvi tünemény célja az alárendelés, azaz annak a kifejezése, hogy valamely mondat szorosan egy másikhoz tartozik,'mint annak tárgya, határozója, stb.? Talán az mutatja, hogy az említett nyelvi tünemények csak az alárendelt mondatban fordulnak elő? Ámde ezideig még nincs bebizonyítva, hogy a csak alárendelt mondatban előforduló nyelvi tünemények célja az alárendelés. Lehet, hogy úgy van; lehet, hogy nem. De a nyelvkutató csak annyiban vehet valamit alapul, s csak annyit építhet rá, amennyire a nyelvhasználat megengedi, nem pedig mint ő kigondolja. Ne a nyelv szolgálja az elméletet, hanem az elmélet a nyelvet!

Mindezek meggondolása arra indít bennünket, hogy vizsgálat tárgyává tegyük az egyes mellékmondatban előforduló jelenségeket, s csak azután vegyük elő a régi mellé- és alárendelés kérdését.

a) *Az idöegyénítés.*

A név, mint ilyen, új a magyar irodalomban, mert ezen fogalom jelölésére nem találtunk alkalmas nevet. Értjük pedig rajta az igeidőnek egyénivé tételét, vagyis azon nyelvi jelenséget, amelyet Gyomlay Gyula dr., a Bartal-Malmosi-féle Latin mondattan átdolgozója így fejez ki (184. §): »A mellékmondatban lévő cselekvés időfokozatának jelölése a beszélő álláspontjához való viszonyában.« Ezen körülírást akartuk egy szóval helyettesíteni.

Van-e a magyarban időegyénítés?

Láttam, hogy *kijön*. Láttam, hogy *kijött*. Mind a két esetben a fő- és mellékmondat cselekvénye között egyidejüség van. Ez bizonyos. Mi különbség van hát akkor e két szerkezet között? Hogy lehetséges az, hogy az egyik szerkezetben *kijön*, a másikban *kijött* van? Megfelel e kérdésre a pszichológia, és magának a mellékmondati időnek az elemzése. A pszichológia tanusága szerint a beszélő mindig központja igyekszik lenni a körülötte végbemenő dolgoknak, eseményeknek; azokat a maga szempontjából ítéli meg, magához viszonyítja. A beszélő alany ezen tulajdonsága hozta létre többek között az igeidőket is: jelen, mult, jövő időt; pl. *tette* hozzám viszonyítva mult, *teszem* hozzám viszonyított jelen. Nem mondjuk azt, hogy más viszonyítás nincs (pl. a latin praet. perf. nemcsak hozzám, de *egy más mult cselekvéshez viszonyítva* is multat fejez ki), de az bizonyos, hogy a beszélő alany

a maga szempontjából is igyekszik az egyes cselekvényeket kifejezni. Így a fent említett két szerkezet között is az a különbség, hogy az előbbi esetben az ige megtartja az egyenes beszédben lévő idejét (ő *kijön*), tehát az akkori szemlélő szempontja szerint igazodik, míg a második esetben a beszélő alany már magához viszonyítja a mellékmondat igeidejét is. Ezen tüneményt nevezzük időegyénítésnek.[1]

Az a kérdés, alárendelést fejez-e ki az időegyénítés? Az-e neki az oka és célja, hogy az alárendelést jelölje? Egyáltalán nem bizonyítható be. Más oka és célja nem mutatható ki, mint amit már elmondottunk: hogy jelezze a mellékmondat állítmányának időviszonyát a főmondati beszélőhöz. Sőt ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, azt találjuk, hogy az időegyénítés mellérendelési jegyeket visz voltaképen az alárendelésbe, azaz inkább bomlasztó, mint kapcsoló szerepe van. Mert pl. »Láttam, hogy megteszi« összetett mondatban a a mellékmondat annyira főmondatára van utalva, hogy nélküle az időviszonyt nem is tudja kifejezni, míg a »Láttam, hogy megtette«-féle szerkezetben a mellékmondat függetlenül is viszonyít, tehát nincs rászorulva a főmondatra.

Látjuk tehát, hogy az időegyénítésnek oka és célja egészen más, mint az alárendelés jelölése, tehát nem is jele az alárendelésnek. Ennélfogva e két szerkezet: »Láttam, hogy *megteszi*« és »Láttam, hogy *megtette*« alárendelés dolgában teljesen egy vonalban állanak: egyik sem fejezi ki jobban az alárendelést. (Vége köv.)

(Pannonhalma.) KOMONCZY GÁSPÁR.

ÖNÁLLÓSÍTOTT MONDATRÉSZEK.

Irodalmi köznyelvünk a forrongó alakulásnak sajátos képét mutatja manapság. Szókincse különböző forrásokból folyton bővül (vö. Nyr. 33:505 és e rovat folytatásait); a népnyelv kincsei jeles népi alapon álló íróink hatására mind nagyobb s nagyobb tért

[1] A magyar nyelvben számos oly példa van, midőn a beszélő a mellékmondati időt egyéníti. Kalmár E. ellen az 1905-ki Nyr. 353—355. l. többet fel is hoztunk. Azóta igyekeztünk ezen időegyénítésnek a használatát is kikutatni, s azt találtuk, hogy különösen akkor fordul elő, ha a beszélő a mellékmondati cselekvényt ki akarja emelni és a figyelmet erre irányozni. Pl.: Láttam, hogy a pénzt *ellopta*, *elköltötte*, az apját *elverte*, stb.

foglalnak el benne. De nemcsak szavaink, a nyelvnek eme legmozgékonyabb elemei gyarapodnak új társakkal vagy közkeletüvé váló régiekkel. Fejlődnek, alakulnak mondatszerkezeteink is, s egy ilyen nem új, de új erővel lábrakapó mondatalakulásra akarunk ezúttal rámutatni.

Ha valamely napi- vagy hetilapunk cikkeit olvassuk, szinte fel se tünik már az efféle mondatszerkesztés: »*Kedveljük a franciákat az irodalomban. A szinpadon. A képirásban. S a szobrászatban.*« Vagy: »*Az iskolának éltem. A tudománynak. S a népnek.*« Simonyi e mondatokban a franciás szaggatott stílus *(style coupé)* mesterkélt utánzatait látja. (Hely. Magy. 13. l.) Valóban az a mód, ahogy e szerkezeteket manapság alkalmazzák egyesek nem egyéb eredetieskedő utánzásnál. Stílusukat keresetté teszik, mert stílusuk nincsen. Egyéniségük abban nyilatkozik meg, hogy a vessző helyett pazarul alkalmazzák a pontot s az »összevont« mondat tagjait ponttal és nagy betüvel önállósítják. Ez a minden áron való önállósítás valóságos ideges rángatódzása a stílusnak.

De ha módjával alkalmazzuk, lehet értelme. Ha bizonyos mondatrészeket oly erősen akarunk hangsúlyozni, hogy a szórendbeli nyomatékosítás már nem elegendő, ha mély érzelmeket, nagy szenvedélyeket fejez ki a stílus: akkor ez önállósított mondattöredékek jogos használatuak, hiszen létüket lélektani törvény igazolja. A szív túláradó érzelmei nem türik a befejezett mondatokat, a ziháló beszédben a szólamok eltörpülnek s sokszor csak a lélektani állítmány jut kifejezésre. S végül a magyar nyelv természete is inkább hajlik a rövid mondatszerkezetek mint a bonyolultak felé. Régi nyelvünk jobbadán vagy bonyolult mondatszerkezeteket nem türő verses művekből vagy fordításokból áll; az élő nyelvet csak levelezések, magánfeljegyzések ábrázolják. De a mai népnyelv szinte kirívóan mutatja, hogy afféle bonyolult mondatszerkezetek, mint pl. a németben, élő nyelvünkben (nem a fordított szaknyelvekben!) vajmi ritkák. Mily szépen hangzanak Petőfi rövid mondatai e sorokban:

Mindennek vége. Minden alszik.
Becsukva a szem. Hűlve a szív...
— Bátran jöhetsz. Meg nem támadlak.
Hagyom magam. Erőtelen hang
Leszek. Te szélvész légy. Sodorj el! (Az utósó ember.)

Mindez természetesen csak a módjával történő önállósítást igazolja, amaz eseteket, *midőn erős szenvedély a kifejezés*

tárgya, vagy ha fokozással, szinonímák halmozásával valamit oly erös nyomatékkal akarunk kifejezni, hogy szórendbeli hangsúly-kifejező eszközeink már nem felelhetnek meg.

Persze a nyomatékosításnak ez a módja csak akkor felelhet meg, ha nem csépeljük el folytonos alkalmazással, hogy ezzel tegyük eredetivé, fordulatossá stílusunkat.

a) Leggyakoribbak az önállósított határozó-mondatrészek. Pl. *Tiéd gyülölségem. Egyedül tiéd. Osztatlanul. Egész végtelenségében.* (Petőfi: Tigris és Hiéna 1: 9). Vigan vagyunk. *Valóban.* Ha ezek meglátogatnak, majd lesz élvezet (Pet.: Kedves vendégek). Mikor vörös cicánk egyízben három napig se mutatkozott a konyhában, daliás fogadalmat tettünk, hogy nem eszünk és nem iszunk, míg barátnőnket vissza nem hozzuk. *Elevenen vagy holtan* (Herczeg, Lószőr-vitéz. Magy. könyvt. 18. l.). Csendes októberi eső permetezett, amikor kihajtattam. *Végig a nagy rónán,* ahol Európa legkülönb buzája terem (U. az: Elb. 138. l.). Odament Erzsihez, megsimogatta az arcát. *Lágyan, szelíden, szeretettel* (Csizmadia Sándor: Népszava, 1907 I. 27). Olvasod az én ügyemet. Bizonyítékaimat is láttad. *A Tercsiről, az Erzsiről, meg a Rózáról. Sőt a többiekről is* (A Nap, IV. 26). Az ethika szállt, szállt alá. *Lent is, fent is* (Mikszáth: Jók. él. 2: 257).

b) Önállósított jelzős kifejezések. Igen gyakran előforduló szerkezet, hogy valamely mondatrész ismétlődik egy jelzővel, mely valami hangsúlyozandó tulajdonságát fejezi ki, vagy pedig maga a jelző kiszakad a mondatból és önállósul. Pl. Lelkem bolyong, messze, messze. Fejem nehéz. Tele van gondolatokkal. *És terhes gondolatokkal.* (Pet.: Tigris és Hiéna 1: 8). Mint a keresztes katonák a szent földre, úgy vándorolnak gondolatim seregesen Magyarországra. *Mind oda. Mind.* (Uo.) Alig birnak lábaim; mintha egy világ nehezednék rájok. Ugyis az nehezedik. *A szerelem világa.* Hah, már itt van (Uo. 1: 2). . . . Semmi célból. Csak szeszély. *Haldokló szeszélye.* De teljesíteni fogod... (Uo. 2: 9). A táti, ez derék legény. *Derék.* (Pet.: Kedves vendégek). Megigérte neki, hogy rendezni fogja ügyeit, tisztes évi járadékot is biztosít neki, természetesen csak olyan föltétel mellett, hogy elválik az asszonytól. *A gouvernánttól* (Herczeg: Elb. 15). Még versben is: Hegyek közt jártam. *Tar hegyek között.* | Kopár sziklát kis patak öntözött (Sas Ede: Hegyek között). Az ópium csak a szervezetet pusztítja el, a dicsőség elpusztítja az egész embert. *Az eddigit* (Mikszáth: Jók. él. 2: 116).

c) Önállósított tárgyak: Adott nekem a sors egy paripát, melyen a föld felét hódítottam volna meg. *A nagyravágyást* (Pet.: T. és H. 1:9). E gyüléstől várok végtelen sokat. *Mindent* (Uo. 3:4).

d) Önállósított állítmányok: A beteg, a hülye, az iszákos: egyformán tökéletlen ember. *Komoly munkára képtelen. Ingyenélő. Tehát gazember* (Herczeg: Elh. 139). Furcsa ugyebár: mikor valaki a saját birói ügyéről ír és beszél? Rendszerint furcsa. *Sőt egyáltalán nem is szokásos. Kivételképpen azonban kötelesség...* (A Nap IV. 26.)

e) Önállósult alanyok; csak egy példánk van ezúttal: nyelvünknek legrövidebb önállósult mondatrésze. Petőfi: Tigris és Hiénájában olvassuk (2:2): Azon asszonyt láttam valahol, ha nem csalódom. Igen, ő az. *Ő.* Azóta többször jelent meg képe lelkem előtt.[1]

RUBINYI MÓZES.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

V.

hadi vő. dolog
hadnagj: imperator M_1
zaz ember *hadnagja:* tribunus Cc_6
fok *hagjma:* allium A_6
altal *hagom* az hatart: transeo Cc_5
mas ember feiere *hagni: effere se alteri* H_3
el *hagni*, ki *hagni:* excedere I_3
el *hagiom:* desinere G_3
nem *hagiom*, nem engedem: patior
el *hadnj:* rumpere y_1 [S_2
hagiok l. bocziatok
alab *hadni:* comminuere E_3
hirtelen el *hadni* bezedet: reticere X_3
felben *hadni:* desistere G_3
hús *hogio* [!]: carnivalia [!] D_4
monjaro *hagjma:* porrus T_5
haj: coma E_2
haias: capillus D_3
haido (tancz), haidu (tancz) vő. tánc
hajdu: planipes (!) *planipus* (?) T_3
hailadozas: inflexio M_3
hajlani: propendere U_1
hajlandob: propensior U_1
talp *hailas:* vola Dd_7

[1] Egy-két helyesen alkalmazott hasonló szerkezetre már Erdélyi Lajos utal *Az összevont mondat* stb. című értekezésében (1898, bővített különlenyomat a NyK.-ből, 100. l.). Pl. Négyesy verstanából ezt idézi: *Főcélom a rácio volt. A szerkezet értése, a formák esztétikai elvei. S mindent oly egyszerüen adni, amint csak lehet.* E kifejezéseket, melyek önállósult alanyok, Erdélyi a ráértéssel magyarázza. A ráértés valóban a mondatrészek efféle önállósulásának lélektani indítéka, illetve magyarázata. Megjegyzem még, hogy újabban ez a mondattani jelenség nemcsak nálunk lépett fel föltűnő erővel, hanem az angol, német és francia irodalomban is, különösen a hírlapokban. E kapcsolatra még alkalomadtán visszatérünk. *R. M.*

hainal vö. csillag
haȳnal l. setet eȳ
haȳnal: aurora
haio: pinus [!] T_2
haio (arniek) vö. árnyék
haio (haz) vö. ház
alaczion *haio* kitsin: liburnum O_2
kitsin *haio: vela* Dd_1
uasas *haio: aęrata navis* I_2
haios (mester) vö. mester
el *haȳtani* fel fele: relegare X_2
lo*haȳto:* agitator, vector qui currum agitat A_5
(czet) *hal* vö. cet
chjk *hal:* lampreda est nomen piscis N_4
kőuj *hal:* fundulus K_1
kőűi *hall:* saxatilis y_3
lepen *hal: platessa* T_3
menj *hal:* murena P_8
hal kopoltjuia: brancia D_1
fellivl *haladnj:* excellere I_3
el *halaggiak: exierunt* I_4
halal: fatum I_5
hezza (?) *halgatni:* obaudire Q_4
hozza *halgatni:* obedire Q_4
halkal: presse T_7
hallani: accipere A_3
el *halgatni:* negligere Q_1
szuniogh *halo:* canopeus D_3
zwniogh *halo:* zinzalarium Ee_1
vadazo *halo:* cassis, rete quo capiuntur aves D_5
halo: rete X_3
halom: tumulus Cc_7 — l. hegj
hamu vö. szinű
lo *ham: helchion* [!] *seu helcion* L_2
hant alliú (zoknia) vö. szoknya
hanzar l. biczak U_2
hanni l. költeni
zemere *hannȳ:* exprobrare I_4
zemere *hannj* commemorare E_3
mind[enre?] *hanot homlok* Megien: *praeceps ad omnia* T_6
hanior [!]: alga (= hinár) A_6 [Ily alakban nem fordul elő]
haniotlas, az arniek hanietlasa: clima E_1
oda *haniotlo* (?): *eo deferri solet* G_2
haragos: furialis, furiosus K_2 stomachosus Aa_4
valaki *haragossa:* emulus, *inflatus* I_1
harang (mony) vö. mony
harcz, viadal: prelium T_6
ho *harmat:* pruina U_1
Harokalj: picus T_2
harstos (iatek) vö. játék
hasadek: sinus (alias) Z_4 hiatus L_2
hasadot (keő) vö. kő
hasadozot (feőld) vö. föld
hasitani: findere I_7
hasito (zeg) vö. szeg
hasogatot: fissus I_7
haznalny, jelen lennȳ: interesse
haznos vö. mező [N_1
hazon: utilitas Dd_8
hazon, tehetseg: facultas I_4
sok munkanak keűes *hazna*: conatu magno, parvo effectu aut profectu nullo E_4
haznosz [!]: emolimentum, gewynne, et est lucrum laboris vel fructus H_4
haznos es karos: *commoditas et incommoditas* E_3
haznoson: utiliter E_3
az *hata* (gerenczj) vö. gerinc
hata botas, darabos: fragosus I_8
fel *hatni*, menni, futni: elabi, evadere H_4
hattiu: olor R_2
hatuanos vö. hordo
hauas: Alpium A_6 Alpes aa_4
haűas elűe: *transalpinos* [!] aa_4
haz (helj) vö. hely
haio *haz*, haio arniek: navale (?) Q_1 [Egyik sincs meg sehol]
nȳarlo *haz:* aestivus, a, um mellé irva I_2 [Sehol sincs meg]
reitek *haz:* crypta, ein grufft under der kirchen F_4
tanaćz *has:* forum, ubi tractabantur cause rome X_4
tar*haz:* gazophilacium, *locus in quo opes reconduntur* K_2

telelő *haz:* hybernium est domus hyemalis L_2
haza (nepet) vö. nép
mas ember *hazaia: respublica aliena* X_3
haziabol: regnis avitis C_1
hazambelj: simpatriota Z_4
hazassagh: matrimonium P_4
haszasulas: connubium F_1 Uj
hazi vö. dolog, eszköz
hazi (pwchiők) vö. pücsök
udvar *hazuga* vel hizelkedeő: sicophanta Z_3
hazúgh l. sima
hazúg: vanus Cc_8
hazúgsag, hÿúsagh: vanitas Dd_1
egÿ *hean* (húz) vö. husz
hedegw (húr) vö. hur
hegedŵs: citharedus D_8
hegy, domb, halom: collis E_2
hegjes vö. hely
hey: squama Aa_3
fa *hej:* cortex F_3
dio bęl kőzot valo ketsin (?) *heaczka* (?): nauci [*hernioczka* kihúzva] Q_1
helÿheztetes: situs Aa_1
helÿhetnÿ: collocare E_2
ganes *helÿ:* sterquilinium Aa_3
haz *helj,* wles: sessio Z_3
hegyes *hellj:* montuosus (?) P_7
ki fogo *helj:* statio Aa_2
ki fogo *helÿ:* portus T_5
melj *helj: locus profundus* N_4
nezŏ *helÿ:* theatrum Cc_1
ŏr allo *helÿ:* specula Aa_3
tanacź *helj:* pretorium T_7
tęr *helÿ:* planities T_3
verŏ feń *helj* [!]: solaris Aa_1
helliere (allatny) vö. állat
henieles, cziendesseg, wresseg, tagassagh: otium R_1
had el az *henielest: segnes moras rumpe* Z_1
henielŏ: segnis Z_1
herczegh: archidux B_3
here (meh) vö. méh
heręlt vö. ember
herelt: spado Aa_2
uezteg *heueres:* inertia U_3
hibat (eÿtoni) vö. ejteni
hideg: algor, frigus A_6
high, vekony: subtilis Bb_2
himlŏ: lentigo O_2
het zakj zęl (olv. északi szél?) vö. szél
hewösegh: aestus, calor I_2
hÿmpto (seker) vö. szekér
el *hintenÿ:* spargere Aa_2
ki *hirdetni:* publicare
hires: memorandus P_4
hires neues: memorabilis P_4
hiripeleő: l. lehelő
hirneŭ: laus O_1
hirtelen: repentinus X_2
hinni: sentire Z_2
el *hidgied:* certum habe D_7
hit (vallas) vö. vallás
el *hitetés:* persuasio T_1
hitetŏ l. el altato, chÿalard
hizelkedes: illecebra, illecebrosus M_1
hizelkedes, tettetes czúfsag: ironia, spott N_1
hizelkedeo: parasitus S_1
hizelkedeő l. udvar hazuga
hÿúsagh l. hazúgsag
tarka *hiuz:* linx O_3
haios (?) *hioz:* linx O_3
ho (harmat) vö. harmat
ho (kőz) vö. köz
hobozni [!]: horrere L_3
hod, uidra: lutra, ein otter P
meg *hodolni:* subiugare Bb_1
mivel *hogj:* quandoquidem U_3
hohęr: carnifex D_4
holna (allia) vö. alj
holnap útan: perendie S_4
homalÿ: tenebrae: Cc_1
homalj: caligo D_2
homalioskodni: caligare D_2
homaliosodnÿ: caligere D_2
homlitani: propagare U_1
homp gal: gleba, est durus cespes, frustum terrae K_4 [Mindakettő székely tájszó]

hop vö. mester
horczogni [!]: *ronchos ducere naso* X_4 [Ilyen alakban nem ismeősźe *hordas:* collatio E_2 [retes]
hatúanos *hordó:* vas sexagenarium
zek *hordozo: lecticarius* O_1 [Dd_1
horgas vö. dögenyeg l. fęl
horgas (niaku) vö. nyak
elő *horgat* (kaza) vö. kasza
horog vagj tőke a' kiuel az halot fel tamaztiak: amites sunt stipites quibus aucupes utuntur A_7
horúat: Illiryus M_1
horvát vö. ország
hostat: proastinum, ein vorstat T_8
hostatt: suburbium Bb_2
hotar (őrizö) vö. határ
keueset *hoz* az konyhara *parvum facit ad farinam* I_5
hoz l. szwl
hozzu: prolixus T_8
ala *hozas:* devectio G_3
ala*hozni:* detrahere G_3

(Folytatjuk.)

hozza vö. vetes
hőrcziek: gurgulio, ein kornwibel, est vermis nascens in fructu L_1
hőrcziők: melis P_4
kaza *hugy:* Orion R_3
kaza *húgja:* Urion, orion Dd_8 [Ily alakban ismeretlen]
hugios (czierep) vö. cserép
huniar: l. fa moha
hedegw *hur:* chorda F_3
hurka vel gőmbőcz: *apexubo* [!] B_1
huros (madar) vö. madár
hus (hogio) vö. hagyó
az ki haletnal [v. halotual?] adakozik nies [!] *hust: visceracio, qui crudas carnes distribuit* Dd_6
egy hean *húz:* undeviginti Dd_7
huzalkodot l. serdwlt
húelk, asag uj, kőzepső, nevetlen, kyczin [az ujjak nevei sorban]
hüveljk: pollex T_4 [T_4

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. A Magyar Nyelv *Adatok nyelvünk történetéhez* című rovatának legtermékenyebb gazdagítója, Takáts Sándor a *majorról* és *majorságról* írva, egyebek közt az mondja, hogy Fogaras 1632. évi összeírása »*lúdmajorságot, juhmajorságot, majorságtehenet, tollas majorságot, tyúk-, lúd-* és egyéb mindenféle *majorságot*« említ (MNy. 3:35). Ebből az idézőjeles közleményből mindenkinek s magamnak is azt kellett hinnem, hogy a *lúdmajorság, juhmajorság, majorságtehén, tollas majorság* és *tyúkmajorság* szavak egytől-egyig az 1632-iki összeírás régi magyar szavai. Nehogy azonban csak egy pillanatig is tovább éljenek e hitben nyelvésztársaim, ki kell jelentenem, hogy a föntebbi kifejezések közül az 1632-iki fogarasi összeírásban — amelyből idézve vannak, s amelyet érdekes nyelvanyaga miatt magam is elejétől végig áttanulmányoztam — egyetlen-egy sincsen meg. Ezeket a kifejezéseket az említett összeírásra Takáts Sándor tukmálta rá. Megvan az urbarium 80. lapján a *maiorsagh Juh* és *maiorsagh Juhok* kifejezés, de a *juhmajorság* szó sehol sem fordul elő benne. Megvan a 77. lapon a *Maiorsagh Barmok* kifejezés is, de a *majorságtehén* szónak sehol semmi nyoma. Legjellemzőbb példája azonban a közlő fölületességének az, hogyan gyártotta elő az urbarium szövegéből a *tyúkmajorság* és

lúdmajorság kifejezéseket. Az illető hely az összeírás 74. lapjának következő fejezetcíme: »*Tiuk lud* es egieb minden fele *Maiorsagh* rend szerént igi keöuetkezik.« Ha már ilyen egyszerű és világos helyet is beszéd- és értelemgyakorlat tárgyává kell tennünk, hát fölvilágosíthatjuk a közlőt, hogy itt egyszerűen tyúkról, lúdról és egyéb mindenféle majorságról van szó, de e hely alapján sem a *tyúkmajorság*, sem a *lúdmajorság* szót (pedig az utóbbira Takáts kétszer is hivatkozik) nem szabad régi kifejezésként előtálalni. — Aki így gyártja a régi kifejezéseket, s aki a multkor (Nyr. 36:136) tárgyalt *bankó-só* vitájában ezzel a kérdéssel fordult volt hozzám, hogy »a magyarországi hivatalos vámtarifákban előforduló *banko salis* hogyan adható vissza magyarul?« (Századok 40:926) — annak egyetlen nyelvtörténeti adatát sem szabad készpénzül elfogadnunk. Hiszen ha a Takáts zamatos régi kifejezései latin szavaknak ilyen visszaadogatásán alapulnak, s ha a föntebbi eset tanusága szerint pusztán emlékezetből vagy a szöveg félreértése alapján szerkeszt ez a közlő régi kifejezéseket, hogyan adhat a Magyar Nyelv ellenőrzés nélkül helyet az ő megbízhatatlan közléseinek?

De tartozom még egy-két helyreigazítással ugyane műveltségtörténettudósnak másutt megjelent közléseire és észrevételeire. Mindnyájan ismerjük az ő műveltségtörténeti tárcáit a Budapesti Hirlapban. E rovatban úgy látszik elemében érzi magát Takáts Sándor. Itt minden tudományos adatigazolás kényszere s az ellenőrzés minden lehetősége nélkül egészen szabadjára ereszthetí régieskedő tollát s kénye-kedve szerint tukmálhat »jámbor eleinkre« mindenféle régi kifejezést. Így beszélt pl. az 1906. aug. 5-iki számban a régieknek *matra* nevű betegségéről, hasábokon át ekként emlegetve azt a nyavalyát, amelyről tudjuk, hogy *mátra* a neve (l. MTsz.). Így tukmálja rá ugyanazon tárcájában egy 1555-iki forrásra a *sápolyodni* igét, amely pedig régi adataink egész tömegének vallomása szerint *sápolódni* volt s legföljebb *sápolyódni* lehetett volna (l. NySz. és MTsz.). Legutóbb az ápr. 17-iki számban a régi *koponyás* (teknőcsináló) és *tokár* (esztergályos, faragó) mesterségről írván, ezt a megjegyzést teszi: »Legújabb nyelvtörténeti szótárunkba [értsd: az OklSz.-ba] a *koponyás* szó már belekerült. De hát köszönet nincsen benne. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy a *koponyás* szón a nagykoponyáju embereket értették.« Ez ferdítés, amelyet már a Századokban is (1906. évf. 638. l.) elkövetett volt Takáts uram, de most ízetlen szellemeskedéssel fölhigítva a Budapesti Hirlap nyájas olvasóinak is föltálalja. Az igazság az, hogy az OklSz. szerkesztője, egyetlen puszta személynévi adatból (»Nicolaum dictum *Kaponyas*«) kelletvén az eddig ismeretlen szónak jelentését megállapítnia, kérdőjellel ezt az egyszerű etimológiai értelmezést adhatta csupán: »situlam vel magnam calvam habens; mit wassereimer, mit grossem schädel?« Tehát az OklSz. is elsősorban a *situla*, *wassereimer* (vödör, vízmerő vödör) jelentéssel hozza kapcsolatba a *koponyás* szót, melynek teknőcsináló értelmét egyébként hiteles adatokkal mai napig sem igazolta még derék történettudósunk. Erre a rosszindúlatú eljárásra csak az a meg-

jegyzésem, hogy az igazságot nemcsak valótlan állítással csúfolhatjuk meg, hanem hallgatással is, olyasminek az elhallgatásával, ami a tényállás ismeretéhez okvetetlenül szükséges. Ezt a dícséretre méltó műveltségtörténeti módszert pedig Takáts uram fölötte sűrün alkalmazta az OklSz.-ral foglalkozó cikkeiben. ZOLNAI GYULA.

A *koponyás* és a *tokár*. Ilyen című tárcájában (B. H. 1907. IV. 17) elmondja Takáts Sándor, hogy ennek a két mesterségnek milyen nagy divatja volt a 16. s 17. században. Tokárnak az esztergályost hítták, s hozzátehetjük, nemcsak magyarul, hanem déli s északi szláv nyelvekben is, a horvátban, tótban, lengyelben, oroszban is (a szláv *točiti* 'forgatni, esztergályozni' ige családjához tartozik). De sokkal érdekesebb a *koponyás*. Evvel a névvel jelölték a teknőcsinálót vagy *teknőst*, előfordul pl. így is: Michael *Kopanyas*, alias *Thekneős*. Ebből persze még nem következnék, hogy a *koponya* = teknő (azért, hogy a német *Schreiner*nek is mondja a *Tischlert*, *Schrein* nem a. m. *Tisch*), de Takáts elmondja, hogy »még a 16. és a 17. században nemcsak a kis vízmentő [olv. vízmerítő] teknőket, hanem a nagy vályu-teknőket is koponyának vagy kaponyának hítták. Az országbíró javainak 1680. évi összeírásában olvassuk pl. linter magnus *kopánya* [olv. *kopanya*] dictus«. Takáts közlését ezúttal megerősíti a szlovén és horvát nyelv tanusága: mind a kettőben *kopanja* a teknő. — Érdekes ennek a teknőt jelentő koponyának viszonya a mi rendes köznyelvi koponya szavunkhoz; ezt T. is érinti: »A régi magyar nyelvemlékekben..., amint [a NySz-ból] tudjuk,... az emberi koponyát mindig körülírással fejezik ki: *az agy koponyája*... Mivel pedig a *koponya* v. *kopánya* [olv. *kopanya*] másképpen teknőt jelentett, tehát a fentebbi kifejezésen az agy teknőjét kell értenünk. A régi vízmentő [olv. vízmerítő] teknőcskék vagy kaponyák teljesen hasonlítottak nagyságukra és alakjukra is az emberi koponyához.« Furcsa, hogy ezt a vízmerítő edényt T. teknőnek mondja, inkább sekély dézsa vagy kupa volt az, hiszen Somogyban, Baranyában a *kaponya*, *kapinya* most is fakéregből vagy tökkobakból készült nagy kanál forma merítő eszközt jelent (l. MTsz.) s a NySz-ban is a koponyának ez az első jelentése: »situla, crater C. wassereimer, wassergeschirr PPB. Csigával, vederrel avagy kaponyával meríts (Com. Jan. 115.).« S a latin urceus és urceolus szókat is a NySz. idézete szerint Calepinus szótára nemcsak *kancsóval* és *kancsócskával*, hanem *füles kaponyával* és *füles kaponyácskával* is fordítja; uo. sitella: *kaponyácska*. Így a Schlägli szójegyzékben »hausorium: *capina*«; Murmelliusnál »poculum: *kis kaponia*«, ehhez pedig Szamota (Murm.-kiadásában) egy érdekes adatot idéz 1497-ből:« In vindemio proxime transacto quandam novam mensuram *Chygerkapynya* vulgariter appellatam...« Szikszai Fabriciusnál a *kaponya* = 'trulla' (ez a latin szó merítőedényt is, mosóteknőt is jelent). Ezt a 'vízmerő kupa' jelentésű kaponyát már Kresznerics és CzF. szótára összeveti a köznyelvi koponyával, s ennek a jelentését szintén így magyarázta Katona Lajos (Nyr. 19:422; azt mondja a többi közt: »Figyelembe veendő,

hogy a régibb nyelvben rendesen az *agy-koponya* vagy *fő-koponya* összetétel felel meg értelmileg a latin cranium s a német hirn s c h a l e szavaknak«). Hiszen épúgy mondták a fejet kobaknak, töknek, a román népek bögrének (*testa, têtе;* több példát is idéz germán nyelvekből Kluge a *Kopf* szónál, mert ezt is a kupának latin *cupa* nevéből magyarázták némelyek [1]). Az olaszban a kupának *coppa* neve úgy mint minálunk a *nyak-kupáját* is jelenti. Meglehet, hogy a merítő *koponya* a kupa nevével függ össze, még pedig úgy, hogy a déliszláv nyelvek a *kupa*ból, mely náluk is él mint olasz jövevény, alkottak egy **kupinja* szót, mint van pl. a *črepa* 'cserép' szóból szlovén *črepinja* (ez cserepet és agykoponyát jelent!) s ez a föltehető **kupinja* a magyar nyelvbe kerülve itt összekeveredett a teknőt jelentő *kopanya, kaponya* szóval, mely a szláv *kopanja* átvétele.

Több más érdekes szó között még ezeket találtam T. tárcájában: »Ott, ahol jó *musdalyos* erdők, erdős *bordácsok* [?], öreg harasztosok és *gyolták* (t. i. tölgyesek), . . . bárdos- vagy láboserdők terültek el«... *Muzsdaj-fa* a MTsz. szerint egy tölgyfaj (Szilágy m.); vajjon nem úgy viszonylik-e ez a *magyal*hoz, mint a *mezsgye* a *megyé*hez, a *rozsda* a *ragyá*hoz stb.? A *gyolta* most is megvan *gyóta* alakban Somogyban és Baranyában, amott liget, emitt legelő jelentésben; s ugyanez a szó *óta* alakban legelőt jelent Zala és Vas megyében, s úgy látszik legínkább disznókról mondják: *ótára hajtják, ótán löjögetnek* stb. (l. MTsz.) SIMONYI ZSIGMOND.

Alom. Abban a mutatványban, amelyet a készülő magyar etymológiai szótárból a MNy. 2:300—312. lapjain közöltünk, az *alom* szót az *al-* 'dormire' ige *-m* képzős származékának magyarázták. Simonyi, utalva a cseremisz *olom* s a csuvas *olim, olom* 'szalma' szavakra (Nyr. 35:384), valószínűbbnek tartja, »hogy az *alom* szintén csuvas jövevényszó.« E származtatás az első pillanatra talán tetszetős, de ha jobban utána járunk a dolognak, könnyű belátni, hogy az egyezés a magy. *alom* s csuv. *olom* között csak látszatos. A csuvasban, különösen az anatri dialektusban a köztörök szókezdő *s-* több esetben nyomtalanul elenyészik, pl.: csuvAn. *ɔsla*, Kurm. *ɔslă*, Mkar. *sə̑sla* árpamust, szaladfőzet < orosz *сусло*; csuvOlg. *soza*, Buj. *ə̑za*, Mkar. *sə̑za* vetélő = kaz. tat. *susa* id. stb. Így történt ez a mi esetünkben is. Csuvas *olə̑m*, *ulə̑m* szalma Asm. XI., Zol. 19 [> cseremisz Kel. Hegyi *olə̑m* strohhalm, stroh, Ramstedt 91, UgFüz. 13:145] = kaz. tat. *salam* szalmaszár, szalma Bál. 134 | bask. *sălam, hălam* id. KSz. 5:260, Katar. 48 | alt. *salam*, id. Verb. 289 | tob. *salam*, Radloff, Sprachmaterial 62 | kún *salan* (*salam*?) CodCum. 123 | oszm. *saman* Zenk. 573. Van az oroszban is *солóма*, de azért nem valószínű, hogy a köztör. *salam, saman* orosz jövevényszó volna. Az *s-* elenyésztetése a csuvasban csak újabb fejlemény, a magyarban tehát érthetetlen volna a magánhangzós szókezdet a várható szókezdő *sz-* vagy *s-* helyett. — Simonyi szerint az *álom* és *alom* »határozottan külön-

[1] Vö. még votj. *jir-tuśti*, koponya, szó szerint 'fej-tál.'

bőző hangalakja két külön előzményre mutat«. Nem szükségképen. A finn-ugor **sδə-* aludni, feküdni igető a magyarban *al-*, *ál-*, s *ol-* alakban van meg (vö. *ad* ~ *ád*), de amíg e tövekben a hangzóváltás finnugor előzményekre mutat, a megkülönböztető jelentéshasználat (somnium ~ substramentum, vő. lapp *oaδδe* »cubile ursi«) aránylag kései megoszlás eredménye lehet. GÓMBOCZ ZOLTÁN.

Még egyszer a *beteg*. A *beteg* eredetéről írt közlésem (Nyr. 36:170) megjelenése után figyelmeztettek Štrekelj Károly: Zur slavischen Lehnwörterkunde c. tanulmányára (Denkschriften der Akademie in Wien 1904), melyben a kfn. *wêtac* és a magyar *beteg* egybevetéséről és rokonságáról történik említés (5. és 77. l.) Szilády Áronnak a Magyar Nyelvben megjelent etimologizálása, úgy hittem, a szó eredetéről eddig ismert feltevéseket összefoglalja. Az ő nyomán indulva csakis az ott említett magyarázgatásokra terjeszkedtem ki s éppen úgy elkerülte a figyelmemet, mint elkerülte Sziládyét, Ságí Istvánnak Štrekelj munkájáról a NyK.-ben (34:472) megjelent ismertetése. Ezt annál inkább sajnálnom kell, mert 1. Štrekelj cikke feltevésem helyességéről még jobban meggyőzött volna; 2. alkalmat adott volna, hogy a *beteg* szót a szláv nyelvészet megvilágításában is bemutassam; 3. szembe helyezkedhettem volna a Štrekelt ismertető Ságí István nézetével, aki a *wêtac* és *beteg* közötti összefüggést tagadja. — Én a német nyelvből indultam ki. A berlíni egyetem német szemináriumában Schmidt Erich mult esztendei Hans Sachs-gyakorlatai terelték figyelmemet a kfn. *wêtac* szóra és nyelvjárási alakjaira. A bajor nyelvjárást beszélő Hans Sachs mondatja egy helyütt: »Dein *Whetag* ist so grosz da innen, | Das du sein selbs nicht thust entpfinnen« (Fastnachtspiele ed. Goetze 2:42). Felvilágosításért legelébb Schmeller bajor szótárához nyúltam, amely viszont a Schmeller-féle cimbriai szótár *Betag, Betege* alakjaira utalt. A jelentésbeli és alaki hasonlóság a német *wêtac* (és főleg nyelvjárási alakjai) meg a magyar *beteg* között rögtön felötlött, s a átvétel föltevésének mint már felfejtettem a hangtani megfelelések nem mondanak ellent. Kétségtelennek tartottam, hogy e nézettel még egyedül állok, mivel sem Szilády, sem Lumtzer-Melich (Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes) nem szóltak róla. Štrekelj cikke azonban nem lepett meg: a német *wêtag* és dialektusi alakjai meg a magyar beteg között a hasonlóság annyira szembeszökő. Štrekelj a szláv *betež* szót vette kiinduló pontul; eredetének fejtegetése juttatja a magyar *beteg*hez. A magyar *beteg* és a német *wêtac* közötti egyezést pedig már Levstik és Levec felvetették; az utóbbi egy 1878-ban megjelent laibachi programmban. E felfogást magáévá teszi Štrekelj is.[1] — Még csak néhány szót Ságí István ismertetéséhez!

[1] Említést érdemel viszont Božidar Raić álláspontja (Štrekelj 77). Elveti a német wêtac-ot és a magyar beteg-et a szláv nyelvekből származtatja. Szerinte a szláv *teg* gyökér és az idg. *be* igekötő (a mai német *bei*) összeillesztéséből alakult a szlov. *béteg* és a cseh *bětah*. Štrekelj rámutat ez álláspont tarthatatlanságára.

Sági a *wêtac* > *beteg* származtatást nem fogadja el. Štrekelj a *w* > *b* megfelelést néhány német átvétellel példázza, az *ac* > *eg* megfelelésben a hangzóilleszkedés érvényesülését látja. »Csak két német jövevényszavunkat kell említenünk: *óbégat* és *rostokol*, azonnal szembetűnik a magyarázat lehetetlensége« (NyK. 34:473) mondja Sági. Csakhogy a *wêtac* a kfn. nyelv irodalmi alakja. Ámde vegyük a szó nyelvjárási alakjait (Nyr. 36:171). Ha ezeket összevetjük a magyar beteggel, könnyen megtetszik az összefüggés. Irodalmi átvételről vagy hatásról szó sem lehet. A felsőnémet nyelvjárások alakjai hathattak, különösen a cimbriai. A »hangzóilleszkedés« tehát már a németben végbemehetett. Sági példája: az *óbégat* pedig, meggyőződésem szerint, éppen a *wêtac* > *beteg* malmára hajtja a vizet. Ha már most a *wêtag* > *beteg* magyarázat még így sem volna eléggé meggyőző erejű, inkább Budenz, Szilády avagy talán Božidar Raić magyarázatát fogadjuk el? VERŐ LAJOS.

EGYVELEG.

Goromba szók. Gyermeknevelésről diskuráltak íróemberek. Ott állt köztük Sipulusz is és megmondta ő is véleményét a kisgyerekek neveléséről.

— Én — mondta — ha jól emlékszem, meg is írtam ezt valahol, a gyerekeimet, mikor még egészen kicsinyek voltak, gorombaságokkal neveltem.

Mindenki elámul. Nem hiszik el a szelíd, jószívű Sipulusznak, hogy ő valaha gyerekkel gorombáskodni is tudott.

— Igen — folytatja Sipulusz — mikor néha dolgozni akartam és a kis kétéves fiam nem hagyott békén, felálltam, odamentem hozzá és szigorú arccal, villogó szemmel, dühösen kiáltottam rá:

— *Butorraktár!!*

A gyerek megijedt a borzasztó szótól, a ropogó r betűktől, meg attól a vésztjósló recsegés-ropogástól, amely ebből a szóból hangzik, ha dühösen mondja az ember. Ez volt az elsőfokú gorombaság. Ha aztán a gyerek megint lármázni kezdett, elővettem a másodfokú, az erős gorombaságot, amelynek mindig megvolt a hatása. Kidülledt szemmel, dühtől és mű-haragtól viharzó hangon ordítottam a kis gyerekre:

Várkertrakpart!!!

Ez még jobban recseg-ropog. És ez mindíg megtette a hatását. A gyerek ijedten bujt a sarokba, s egy félóráig nem mert előjönni. Ajánlom a magyar apáknak ezt a nevelési módszert. Nyelvünkben aligha találnak két hatásosabb és nagyobb gorombaságot, mint azt, hogy: *Butorraktár!* — vagy: *Várkertrakpart!* Az én gyerekeimnél legalább kitünően bevált . . .

1907. I. 9. PESTI NAPLÓ.

Imprimatura, exequatura, placetum. Az EPhK-ben (1907. 84) azt írja Erdélyi Pál: »S mikor Bercsenich, a budai cenzor... Mészáros kéziratát az *imprimaturával* ellátta...« S ugyanígy néha lapjaink, hogy ő fölsége kormánya egy-egy konzulnak megadja az *exequaturát*. Pedig ezek lehetetlen szóalakok a latinban. A teljes alakok tkp. fölszólító igék: *imprimatur* = nyomassék! *exequatur* = gyakorolja, t. i. konzuli tisztét! Csakhogy ezeket aztán főnév gyanánt használták: *megadni az imprimatur-t* v. *exequatur-t* e h. a nyomtató engedélyt v. konzuli fölhatalmazást. De a mi íróink úgy látszik a németből indultak ki: *jm. das* [NB. nem *die*] *Exequatur erteilen*, s mivel *die Klaviatur — klaviatúra, Kultur — kultúra* stb., azt hiszik, hogy *Exequatur — exequatura* és *Imprimatur — imprimatura*. Különben ugyanilyen szóképzésbeli furcsaság volt, mikor *placetum regiumot* csináltak a királynak *placet* szavából ('tetszik' azaz elfogadom, helyeslem). ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Kiskunságiak.)

Korda Imrének a Nyr. 14. és 15. kötetében közölt kiskunsági tájszavait a következőkkel egészítem ki:

altomba': alvás közben, álmomban.
bagaziny: rakodóhely, magazin.
belesutyánt: beledől, belevág.
benső leány: szobaleány.
benyíló (kitünő magyar szó a németes *előszoba* helyett).
bőgyös: melles, kényes (nőről).
csühös: rosszhírű.
csűves: szarvasmarha.
êbakaláz: elhibáz, elvét, eltéveszt.
êpászol: elmulaszt.
êsettenkedik: lassan, szó nélkül eltávozik.
főkecmerög: fölkészül, nagy-nehezen föláll.
halomása esik: meghal.
helös-fenekös: kérkedő, magahitt, otthonos.
hoporcos: reszelős, érdes (nyelv).
husztt: uszít.
italos: iszákos, részeges.
jelönleg van: jelen van vhol.
kalamajka: zavar, zűrzavar, kergetőzés.
kantáros: ügyes, talpraesett, mindenre kész.
kineszel: kitud, kihallgat (vmit).
kommint: vág, üt (fejbe k.).
kozmásodik: szerelmes kezd lenni.
kucorog: 1. guggol, meghúzodik vhol; 2. kóborol, barangol.
lebönye: a bika melle.
mögabajgat: megver, elver vkit (úgyhogy jajgat).
neszelődés: sürgés-forgás, ide-oda futkosás, zaj, lárma.
nyihelőzik: vonakodik.
rippöm-roppom: egykettőre. tüstént, azonnal.
röggelöst: kora reggel.
röttön törvény: statárium.
sikontoz: morog.
söntörög: forgolódik, lábatlankodik vki körül.
suhikol: zúgolódik.
szörcsög: serked, csörgedezik (a vér).
tentéget: elringat, elaltat; cirógat, simogat.

tartabás vagyok tűle (félek tőle).
vasárnapos: (az olyan cseléd, akinek vasárnap szabad napja van, aki nincs vasárnap dologban).
vendégmarasztaló (tréfásan): bot, fütykös, husáng.
virga: baj, kellemetlenség.
vízivóka (tréf.): torok, gége.

PAULOVICS ISTVÁN.

(Zala megye, Kányavár.)

bincsókos: ütés folytán keletkezett sebre mondják, pl. bincsókos ujjával fogta. MTsz. is említi, de más értelemben.
csér: sár.
csuószt: a) földből kihúz valamit; *b)* gyomlál. — Ë'csuósztott bottal u' főcsórt neki (egy földből kiráncsott bottal nagyon megverte.).
elővonzat: előérzet (azt hiszem mesterkélt).
eltanál: eltalál (fényképre: jól van eltanálva).
fenyüs: fenyves MTsz. más vidék-
főcsór: megver (l. csuószt). [ről.
guóga: hinta (Gyertek gyerekek guógáni!)
kajács: ferde (kajácsu hasította a vásznat).
mögárvolottam: árva lettem.
szakos: piszkos; pl. sz. edény: piszkos edény.
zsinajtóni: lármázni.

PLATSCHEK LAJOS.

Állat-beszélgetések.

Mikor ad disznók acs csürhérűl mönnek hazafele, a z-üres vájú körűl sivalkonnak, oszt aszonygyák ag gazdasszonynak: »Rossz gazdasszeny! rossz gazdasszony!« Al lúdak mög ad disznók körűl aszonygyák: »A z-a z-az! a z-a z-az!«

Ëccör al lúdak asz szőllőbe möntek; de közzűlük ëggy sánta a z-ároktúl nem tudott bejutni, hanem a z-árok szélin elkezdött föl s alá járkálni, oszt eszt kijabálta: »Ka-ta te! Ka-ta te! hun möntetök be?« De gyün acs csősz, mögostorozza al ludakat; as sánta szárnyára kél, oszt eszt kiáttya at többihön: »Tuttam hogy úgy jártok!«

A lúdak az ért kalászú gabona-föld felé mennek, hogy a gabonafejekből derekasan jóllakjanak; menet közben ezt tanácsolgatják egymásnak: »Ket-ten szögy-gyünk ëggy zsákba! Ket-ten szögy-gyünk ëggy zsákba!« Ilyen szép tanácsadás közben az eleje megérkezik s midőn már javában nyakalja befelé a gabnafejeket, megfeledkezve minden igéretről, azt mondja a többinek: »Kiki magának! kiki magának!«

Ëggy kakas kukuríkúl: »Föltakârtunk!« Am másik rá kiáttya: Mög is őttűk [így]! A harmadik mög rá monygya: »Varga Ferke!«

Az anyafecske fészkecskéje előtt ülve ezt csevegi apró fiacskáinak: »Kicsinek kicsi köll, nagynak nagy köll, ha nem aggya, vák pofon, hogy tizenhatot hencsörögjön!«

Ha valaki a szobába megy, s ott gerlice van, ezt mondja neki: »Ki kurrrva! Ki kurrrva! ki kurrrva!« míg csak ki nem megy.

Az éhes veréb a lóganaj körül ugrálva mondja: »Csrip! csrip! kanveréb, ab bolondot kűdd elébb«.

Ha a lúdak sokáig be vannak rekesztve s ugyancsak megéheztek, az éles torkú éhes gúnár ezt kiabálja: »Kád-ár-pát! Kád-ár-pát!«

Az istennyila belecsap a karámba s ezt felgyujtja. A tüzes lángnyelvek felhevítik a levegőt s a vén birkák ezt mondják: »Meleg van!« (mély hangon); később pedig, mikor a lángok égetni kezdenek, a bárányok így jajgatnak (éles fejhanggal mondva): »Megégűnk!!« Mikor pedig a dolgot már egyáltalában nem lehet tréfára venni, a szamár is elbődíti magát (csuklással ejtve ki az első szótagot): »U-tánnam!«

A kotlós-tyúk búcsúzik fiaitól:

»Gyertők elő kics csirkéjim,
Hal lássanak mög szömejim:
Nagyok vattok! nagyok vattok!
Szárnyam alá nem búhattok!
Fölűlhettők mán űlőre,
Nincsen szükség nevelőre.
Kukoricám elfogyott már,
Ki nem hiszi, nízze mög bár!
Krumplival acs csirke el nem él!
Tűllem hát ögyebet mit remél?«

(Hódmezővásárhely.) SZŐLLŐSI IMRE.

Népetimológiák.

Thaly Adalék-ait lapozgatva, akadtam a következő érdekes népetimológiákra:

Bezerédi elvesztette az levát,
Bukompanni megtalálta az nyomát. (2:185.)

Thaly valószínűnek tartja, hogy ez a Bukompanni annyi, mint *Buocompagni;* »ilynevű olasz nemes család ugyanis létezik, és tagjai szolgáltak a császári hadseregben«.

Likisperg Szakmártt magát mit vötted?
Mert mi jeled, majd elfelejted. (2:341.)

Ez a Likisperg — mint Thaly megjegyzi — *Glöckelsperg* német tábornok. A magyar iró a szó első részét *lik*-nak érezte. (Vö. Lichtensteinból *Lik István.*)

Kolonics, *Strázsáló*, Spankó, Kopp, Kaprola,
Gyenerális Smitt, Virba, Sport és Karafa. (1:99.)

A felvilágosító jegyzet megmondja, hogy ez a Strázsáló az idegen *Strassoldo*-nak a megmagyarosított alakja.

GALAMBOS DEZSŐ.

Népdalok.

1. Kiszáratt a boddzafa,
Hun hálunk a zéccaka?
Ahun hálunk, ott hálunk,
Csak ha szép lánt tanálunk.
Ha szépet nem tanálunk,
Csúnyáná is mëghálunk.

2. Ablakomba ég a gyërtya, hamvadoz,
Mellette ül kedves rúzsám, szunnyadoz;
Në szunnyadozz, kedves rúzsám, gyere ki!
Má' galambod régestën vár ideki.

Jaj istenëm, de nagy e za zárvaság,
De még nagyobb e za zëggymagányosság;
En is azé választottam szeretőt,
Hogy mëguntam a magányos életët.

3. Kis pej lovam kocsma előtt feszelëg,
Nézd mëg rúzsám, hogy ál rajta a nyerëg.
Kocsmárosné hozza ki a világot,
Hagy nézzem mëg a zén kedves rúzsámat.

(Bács m. Bajmok.) Révész Ernő.

Családnevek.[1]

Girjesten falu. Demecke, Fazakas, Szebő, Gál, Miháluc, Geizi-Antoni, Szabó, Tamás, Gábor, Buláj, Korhán, Csobán, Farkas, Kadár, Kije, Dobai, Erőss, Franku, Vakár, Sáska, Máriska, Székely, Frona, Házipár, Frónai, Patiki, Mitók, Tanár, Maties, Tona, Mar, ciska, Tamás, Gábor, Istók, Dumók, Lucán, Tinne, Lupán, Béres, Butnán, Angeluc, Kerekes, Beres, Diák, Butuk, Boros, Zilágyi, Busziök, London, Kampán, Deszka, Bartik, Merár, Paskál, Kotán.

Ingán faluban. Lungu, Farkas, Pautecz, Kilár, Badika, Szebő, Albert, Manczi, Kosokúr, Potrisorka, Kotnarás, Manczi, Jancsi, Tankó, Kerekes, Dobra, János, Lázár, Jenő Imbre, Szőcs, Mihók, Tréfás, Gál, Dumikás, Bordeán, Borka, Fortima, Ficzú, Bordás, Butnár, Dümö, Balog, Martinus, Füstös, Genczi, Boros, Orosz, Dimitrás, Döbre, Szebő, Csibi, Csiki, Paulecz, Barót, Breszukár, Csobánko, Pap, Tónka, Kerekes, Gálos, Fodor, Kiskis, Tábor, Tódor, Füttyös, Kodor, Kóbor, Zádor, Hadar, Kavar, Zavar, Zadar, Roncz, Kupri, Szenes.

Peldest faluban. Bálint, Csobán, Mitok, Tanko, Borka, Biró, André, Dészke, Perczák, Bordán, Iván, Kocsis, Hobzár, Vakár, Igazula, Farkas, Horzárkötő, Puskás, Béres, Molnáros, Csobán, Andrós, Katona, Biszok, Ferenc, Pötőke, Gál, Sztoika, Balog, Andrásko, Diák, Kádár, Hengár Kadi, Kinéz, Varga, Bartik, Hercsu, Frenkó, Donkó, Béleske, Dobra, Györgyina, Györ, Balogos, Minika, Dobosi, Kentes, Bartik, Szebő, Kicsi, Péterke, Dulácsi, Szász.

Tetzkán faluban. Sipos, Éveges, Csihész, Jancsi, Iván, Csicsú, Fundácsi, Dümi, Frenkul, Molnár, Dobi, Doborka, Nagy, Kétházom, Pokavet, Andró, Hereda, Landon, Bokor, Kukucz, Lázár, Bákócska,

[1] Kászoni Elek szabófalvi róm. k. kántor irata után közölte a szerkesztőséggel Rokonföldi 1880—1881.

Kukulecz, Keleti, Vass, Kalapos, Bílibók, Lukácsi, Dankú Morka, Kerekes, Szekeres, Geizi, Bitu, Csontos, Fogas, Rovasz, Horgas, Balog, Forgas, Mardos, Csipős, Kormos, Dancos, Táncos, Láncos, Fogas, Pittyanti.

(Moldva, Szabófalva vidéke.) KÁSZONYI ELEK.

Győrmegyei adatok. (Győrszentmárton.)

Tréfás versek.

Kajár kancsót vetëtt,
Főpéc hasra esëtt,
Rovazd lëbukott,
Asszonfa áccsuszott,
Szemmárton fölugrott,
Azér van ol nad dombon
Most és mindörökké ammën.

Mi atyánk pápo,
Ki vagy Romábo,
Jó bort mírnek Patakon,
Fejír cipót árúnak Nagyváradon,
Kispécbe, Nappécbe
Beleütött ménkű ammën.

Káromkodások.

Ráncos atta. — Ejnye forgó fikom teremtëtte. — Ördög bujk a zöreganyádba. — Kutyaigő teremtëtte.

Szólások, közmondások.

Mámo a papok nak kanállâ ësznek (ünnep lesz). — Mondott szóbul ért a zembër. — Asz hiszi, hogy a bögyibe vagyok (utjában). — Ott sõpör, ahun a papok táncúnak (nagyjában). — Ëk kőccsíggê járunk (ingyen). — Fintapuruckát visel (kétszínű ember).

Babonák.

Pétër jó mëgrakta a tüzet Pétër-Pákor, azér vam most is meleg. — Ha Jakab naptyán fölhős üdő lëssz, nat tél lëssz akkor. — Akki a lëánnyâ ëggyütt líp be a temetőbe, al lëssz a felesíge. — Âj de igën ámos vagyok: esső lëssz. — Hetfinn ha égyomorra tüsszent a zembër, ajándíkot kapnak. — Hetfinn levelet nëm irnak, píszt nëm váttonak, mer akkor mëgmarad. — Pappâ ámonnyi gyalázat. — Tojást látnyi álomba szinte gyalázat. — Prosëccijóba piros ászlót látnyi tüzet jelënt. — Ha ja sót kiõntik a zasztára, pör lëssz a házbo. — Ha ujún (újholdkor) vetnek gabnát vak kukoricát, üszkös lëssz, ha krumpit, kukacos lëssz. — Egyedkor ha esső van, êrohad a szőllő. — Orbánnap ha fínylik, a tőfa (tölgyfa) virágzik, sok kënyér lëssz. — Orbánkor ha macska főmëgy a tüszhêre, natt té lëssz. — Akki disznóvâ talákszik, nëm fogaggyák szüvessen, ha birkávâ, akkor igën. — Ur szine vátozáskor ahunnaj fuj a szél, onnaj gyün a drágoság. — Ugyanakkor nëm szabad a szőllőbe mënnyi, mer akkor szint veszt. — Nagyasszon naptyán nëm szabad fördenyi, kendër mosnyi, mer vírfolást kap a zasszony.

BEKE ÖDÖN.

IZENETEK.

Sz. K. Hogy Petőfi nem volt »fajmagyar« — mert apja szerb, anyja tót eredetű volt — az nem lehet magyarázata annak az egy-két »szlávos« szerkezetnek, amelyet Petőfi műveiből idéz, ezek nem is az ő egyéni nyelvsajátságai. Efféle szerkezeteinkről, amelyek a szlávságéval egyeznek, nemsokára közölni fogjuk egy dolgozótársunk fejtegetéseit.

O. K. A *szived* és *szivedez* ige a NySz-ban hibásan van a *szív* főnév családjába iktatva. Az elsőnek a címét így adta Szarvas: »*(Szived), szüved, (szenved?)*«, tehát maga is arra gondolt, hogy a cikkhez való egyetlen idézetben a *szenved* igét kell olvasni: »Ha isten az atyákat magzottyoktul megfosztaná, *szűvedgyék* azt békességes tűréssel«. Majdnem bizonyos, hogy ez az illető írónak tollhibája, mely úgy keletkezett, hogy öntudatlan összezavarta a *szenved* igét a hasonló jelentésű *szüvel, szivel* igével. — A másikat így adja Szarvas: »*Szivedëz (révedëz?)*« vagyis azt jelzi, hogy az idézetben *szivedez* hiba e h. *révedez:* »Horváth János a rétségeken *szivedezvén*, valahány harsányi hajdu kezébe akada...« Kétségtelen, hogy ez a *szédedez* ige mellékalakja, vö. a NySz. *szédedez* cikkében idézett *szélvedez* alakváltozatot (3:145) és a MTsz-ban »*szévékedik:* szeleskedik«. (Gömör m.)

B. R. Hogy mi fán terem az a *konterfa*, amelyet Jókai emleget Rab Rábijában? Az a hely így hangzik: »A fekete pudli... kezdé a farkát csóválni a vendég előtt, azután a két első lábának a *konterfáját* odanyomta annak a bársony puliderére« (vagyis bugyogójára, RR. 1. kiad. 147). Nem *konterfa* az, hanem *konterfáj*, itt arcot, pofát jelent, de tkp. arckép, képmás = német *Konterfei*, *Conterfei* (*conterfeien* 'lerajzolni, lefesteni' = francia *contrefaire).*

I. M. Bizonyára úgy van, hogy az a *cicpad* (NyF. 9:45) nem egyéb a német *sitzbank*-nál.

Beküldött kéziratok. Szánthó G. Székelyföldi helynevek. — Vikár B. Ispilángi rózsa (fölolv. a M. Nytud. Társaságban). — Alexics Gy. Akcsa. — Téger B. Koleda, dóka. — Kertész M. Leköszön, fölköszön. — Hajtman Etelka. A mi magyar beszédünk. — Patrubán L. Ökörszem, tőkehal. — Debreceni M. Mikszáth újabb munkáiból. — Nádai P. Általános nyelvtudomány. — Szánthó G. Déd és ük.

Beküldött könyvek. Barátosi Balogh B. Dai Nippon. Díszmunka Japánról. 2. és 3. k. (Gárdonyi S. kiad. A három kötet díszkötésben 36 K). — Seneca: Erkölcsi levelek, ford. Barcza J. (Franklin. Két kötet, 9 K). — Tót-magyar és magyar-tót szótár. Loos J. nyomán szerk. Pechány A. (Lauffer. Fűzve 5 K, vászonk. 6 K). — James E. W. és Endrei Z. Az angol és m. nyelv új szótára. Angol-m. rész. (Stampfel, Révai t.) — Szelényi Ö. A filozófia alapfogalmai (Tud. Zsebkönyvtár; Stampfel, Révai t. 60 f). — Nielsen K. A török hangsúly kérdéséhez (különny. a Nyelvt. Közleményekből).

DAI NIPPON

IRTA: **BARÁTOSI BALOGH BENEDEK**

DÍSZMUNKA JAPÁNRÓL.

I. kötet. Utirajzok 103 képpel.
II. kötet. Történet. Földrajz. Számos képpel és térképpel.
III. kötet. Irodalom.

A három kötet ára díszes kötésben **36 K.**

Első eredeti magyar munka Japánról. — Sok évi tanulmány és utazás eredménye. — Ajánlható minden tanári és ifjuságí könyvtárnak. — Ajándékkönyvnek is alkalmas.

GÁRDONYI SÁMU KÖNYV-KERESKEDÉSE, **BUDAPESTEN.**

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF

NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára félbőrkötésben .... 8 korona.

Második, magyar-német rész. Ára félbőrkötésben 8 korona.

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója necsak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s útbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J. Egész vászonköt. egy-egy rész **3 K 50 f.**

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elösmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, írhoni és kreász-vásznaikat, asztalnemüt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elösmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legmérsékeltebb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérneműből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kivánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket menyasszonyi kelengyékről, férfikelengyékről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérneműről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

NYELVŐRKALAUZ

A MAGYAR NYELVŐR I—XXV. ÉVFOLYAMÁHOZ. — TARTALOMJEGYZÉK, SZÓMUTATÓ, TÁRGYMUTATÓ. KIADJA A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. — Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve utbaigazító

NYELVŐRKALAUZ.

A Nyelvőrkalauz akként van szerkesztve, hogy nevének a szó igaz értelmében megfeleljen: pontos felvilágosítást nyujt minden egyes, a Nyelvőr I—XXV. kötetében található fontosabb adatra nézve. A Szómutató útbaigazítja az olvasót, hány helyen és hol fordul elő a szó; a Tárgymutató pedig azt mondja meg, minő sajátsága szerint, vajjon mint hang-, alak-, jelentés- vagy mondattani jelenség van-e, s mely helyeken tárgyalva. Ebből látható, hogy a Kalauz nélkülözhetetetlen segédkönyve mindazoknak, akik a Nyelvőrt sikerrel akarják forgatni s kiegészítő része a folyóirat első 25 kötetének.

MAGYAR NYELVÉSZET

Irta SIMONYI ZSIGMOND. — Középiak. legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek enged. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbízásából — írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünknek eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesírás. A szójelentések viszontagságai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában

BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

XXXVI. kötet. 1907. Június 15. VI. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

HADLAUA CHOLTAT.

Hallá holtát teremtőe istentül annyi mint 'hallotta teremtője istentől, hogy meghal, audivit se moriturum esse'. Ez az igenévi szerkezet régibb irodalmi emlékeinkben elég gyakran előfordul. Néha — mint a címül írt példában — a mai *hogy*-féle tárgyi mondatnak s a latin *accusativus cum infinitivo*-nak felel meg,[1] máskor meg az egyszerű latin s a mai magyar infinitivusnak, pl. *Szeretik zsinagógákban ... állván imádkoztokat* (MünchK. 23) = szeretnek zsinagógákban állva imádkozni, »amant in synagogis stantes orare«. — Hébe-hóba az újabb nyelvben is találkozunk vele: *Nézném a nap jöttét s lementét* (Petőfi). Állva perzsa sír felett *nem hittem szolga létemet* (Arany; l. még az alábbi idézeteket).

Ez a *t*-képzős f ő n é v i i g e n é v nyilván ősrégi sajátsága nyelvünknek, de idővel — mint több más igenévi szerkezet — mindíg több-több tért veszített s ezt a tért részint a másik főnévi igenévnek, részint pedig az összetett mondatszerkezetnek engedte át. Már a 15. században egymás mellett megtaláljuk a régibb és az újabb kifejezésmódot. Az Ehrenfeld-kódex a 81. lap végén azt írja: »*Ne szégyenljétek alamizsnáért menteteket*«; de ugyanazon a lapon már: »Láttatik vala neki, hogy *koldólni szégye*[*n*]*lenének menni*«.

De a *t*-képzős igenév nemcsak tárgyként fordul elő, hanem sokféle más használatban is. Így először a l a n y k é n t, s itt is egyértékű az infinitívussal s az alanyi mellékmondattal. Példák:

a) Jó volt tenéked *énnálam lettöd* (ÉrdyK., NySz, = énnálam lenni). Jobb nékem *holtom*, hogynem *éltöm* (RMK. 2 : 94). Jobb volna *holtom*, mint ilyen kínt l á t n o m (PhilFl., NySz). Unalmas volna a *léti* idehaza (MTsz).

b) De semmi lőn néki kincse *oda volta*, csak fiától ne lészen vala megválta (Tin. 278, = hogy kincse oda volt). Sokaknak kedvek ellen esett *haza jötte* (Kaz. L. 3 : 375).

[1] Néha latin hatás alatt föl is veszi a másodrendű alanynak tárgyesetét, pl. *Magát képesejté tovább mentét*: ipse se finxit longius ire (DöbrK. 320).

Azonfölül mai napiglan sokféle határozói viszonyt fejezhetünk ki evvel az igenévvel, legtöbbször állapot- és időhatározót: *jártomban-keltemben, nevettében, nap keltekor, nap nyugtáig, holtomig* stb., ritkábban személyrag nélkül: *holtig, untig* stb. (Idézeteinket l. alább.)

Végre igen érdekes ez igenévnek birtokos jelzőül való használata helyet és időt jelentő főnevek előtt. Ide tartoznak a következő kifejezések:

Az én laktam földe (Gyarm. Nyelv. 1:352; vö. *Bécsbe laktomba* uo.). Az ő elébbeni *laktok földére* (Ker. Préd., l. NySz. lakó-föld stb.). Ki kelle futni édes *lakta földébül* (Czegl. Megtért bűnös 139. Ez a 3. személy a *laktam földem*-félékhez is tartozhatik, amikben az igenévnek melléknévi szerepe van). — Tegnap visszajövénk az édeskeserű *laktunk helyére* (Mikes 89. lev.). — »Pulverem pedum lingent: a *jártok földét* is csókolgatják (Pázm., NySz. járt-a Szól.). Tüsténtt *fekte helyét* meglágyította Romisten Vör. A rom 62. v.[1]). Heródes *ő léte napján* tőn nagy vacsorát a fe[je]delmeknek: H. natalis sui caenam fecit principibus (MünchK. 81b). A *léttëm* v. *lëttëm napja* stb. (Mátraalja, l. Nyr. 34:479 és 278).

Ha mind az említett használatokat egybevetjük, látjuk, hogy egészen tipikus finnugor igenévi szerkezettel van dolgunk. A rokon

[1] Alkalmasint volt ilyen szerkezet is: **születtem földje*, **születte földje*, azaz születésem földje, születése földje, de ebből újabb korban részint a *szület(ett)* helyett *szül(ött)* belekeverésével, részint pedig a 3. személy analógiájára (mint *szerettem gyermekem* helyett *szerette gyermekem*) különféle kifejezések keletkeztek. Vö. *Születte föld:* genitale solum PPBl. Keserves könnyhullatással eveztek el a szülötte földről (Mikszáth: Ahol a víz is virágzik). Hagynám el *szülötte földömet* (Wesselényi M., Kaz. L. 12:249). Szülötte fődem (Halmágy, Nyr. 31:230); s ugyancsak Halmágyon: Itt haljak meg e *születte helyemön;* mindennek e *születte helyin* jobb (NyK. 31:417). Bejártam szülöttehelyemet (Merényi: Ered. Népm. 175—6). A *szülötte falumban* (Merényi: Dunam. Népm. 1:39). *Szülötte vidékemen* ez rendes nyelvsajátság (Phil. Közl. 15:1051). Vágyom a szent nyelvű eredetit *szülötte szómba* tenni át (Dóczi: Faust, csal. kiad. 47). Isten hozzád *szülöttem föld* (Vikár: Somogym. Népk. 157). *Szülött földömön* (1841., id. Thewrewk E. Akad. Ért. 1899. 345). — Ha volt *fekte helye, laktunk helye*, bizonyára volt *állta helye* és *ülte helye* is, és ez magyarázza meg ezeket az újabban nagyon elterjedt népies kifejezéseket: *álltó helyében, ültő helyében* (l. MTsz). Kétségkívül ilyen alakkeveredés útján keletkeztek: *állta helyében* × *álló helyében, ülte helyén* × *ülő helyén* (nem pedig *t* közbeszúrásával, mint Kassai magyarázta, Szókönyv 1:51, se pedig mozzanatos *t*-vel, mint magam gondoltam NyK. 17:52). Vö. »*egy ültömbe* megettem« (Nép).

nyelvekben mindenütt hasonló »nomen verbale«-k szerepelnek különféle viszonyragokkal s helyettesítik a megfelelő mellékmondatokat. Leginkább az *-m*-képzős igenév szerepel így; pl. a votjákban: *kut kuräktämdä šudid-a?* érezted-e, hogy a szíved fáj? szó szerint: szív búsultodat érezted-e? (Munk. Votj. népk. 204); a cseremiszben: »*šogas kajmem užon-ulod* láttak engem a mezőre menni«, szó szerint: mezőre mentemet látták; »*tudo užo meń pört onžumem* ő látta, hogy én a házat megnéztem«, szó sz. ő látta én ház néztemet; »*tolmem koklašte jur lie* jöttöm közben eső esett«; »*ačiem tolmeške tište ilem* atyám eljöttéig itt élek« stb. (l. Reguly cseremisz mondatait 491—504. NyK. 3. k.); mordv. *molemstest* 'mentük-ben', *tumiśiṇza* 'elment-é-ben', »*tän tiems af ńoldasa* míg ezt meg nem csinálja, el nem eresztem őt«, szó sz. ezt tettig nem eresztem stb. (l. Reguly 261. stb. mordv. mondatát NyK. 13:120); zürj. *sar kulömödź* 'a cár holt[á]ig'; vog. *tä kum minem jujpoalt* 'az ember ment[e] után'; oszt. *manmel jupina* 'ment-e után' stb. stb.

A magyar *laktam földe* és *születtem földje*-féle kifejezéseknek a finnugor nyelvekben szintén *m*-képzős igenév felel meg, de úgy látszik mindig személyrag nélkül: vog. *telem ma* és finn *syntymä maa* született[e] föld[je], cser. *maleme ver* és lapp *oâtiem saâđe* aludt[a] hely[e]; vog. *tēm mātät soryä sillawēs*, szó sz. evett helyén gyomra földagadt, azaz ette helyén, ahol evett (stb. l. NyK. 34:432). Minthogy pedig az *m*-hangú igenév a rokon nyelvekben a befejezett cselekvésnek rendes igeneve, az imént idézett kifejezéseket, melyek a s z ü l e t é s helyét, az a l v á s helyét jelölik, szó sz. így is fordíthatjuk: s z ü l e t e t t hely, a l u d t hely.

A rokon nyelvekben ez az *m*-es igenév, de több más igenév is, egyaránt szerepel főnévi és melléknévi igenévül (vö. Budenz UgAl. 28. §[1]). Fölötte valószínű, hogy a mi *t*-képzős főnévi igenevünk is eredetileg azonos a *-t* és *-tt* képzős melléknévi igenévvel, vagyis hogy a [*hallá*] *holt-át* azonos eredetű a melléknévi *holt* vagy *halott* igenévvel. Az *isten-adta*-féléket tárgyalva már megkockáztattam azt a föltevést, hogy a *-tt* képző szorította ki a mi nyelvünkből a valaha megvolt *m*-hangú igenévképzést. És

[1] Az altaji nyelvek is a bef. csel. melléknévi igenevét használják főnévi igenévül; a török azt mondja: 'jött-ünkben', a mongol azt mondja: 'jött-ben' e h. mikor jött (l. Kúnos: Oszm. nyk. 299, Bálint: Kazáni t. nyt. 143—4 és Budenz: NyK. 21:281). Hasonló szerkezetek a mandzsuban Budenz NyK. 20:391—2.

íme most azt látjuk, hogy ugyanennek a finnugor *m*-nek a helyén alkalmazta a magyar nyelv főnévi igenévül is a *t*-hangú képzést. Ez az észlelet megerősíti föltevésünket, amely szerint ez a két igenév eredetileg csak egyazon igenévnek kétféle használata volt.

Erre vallanak a régi nyelvnek s a népnyelvnek egyes olyan kifejezései, melyek az igenévnek összevonatlan, illetőleg *tt*-hangú alakját mutatják a főnévi használatban is: *halottaiból* fölkel, föltámad (l. NySz. halott Szól.; a latin *resurgit a mortuis* csak a többes számú alakot okozhatta, magyarosan bizonyára így mondták: föltámad **halottából*, azaz holtából); *fülem hallottára, mindenek hallottára, sok jámbor hallottára* (l. NySz. 1. hallat), *mindenek láttára és hallottára* SzD. MVirg. 251), *szeme láttára, füle hallottára* (Gyarm. Nyelvm. 1: 351), *távollöttébe* = *távollétében* (Heltai, NySz), *hír-löttig* (Medgy. 17. száz. NySz. lëtt- 3), tudakolta az iskola *lettje voltját* (MTsz), *semmi letteképpen* (l. MTsz), »*ette* haszna és aludta bére sincs« (Gyulai: Kis tű kezdi; = *éte* haszna, *éte* bére, l. NySz. és MTsz.; vö. még *tett* = *tét*); »nem várom az órát, de *jöttét* sem rettegem« (Kölcsey; vö. *alájöte, elöjöte, kijöte, megjöte* NySz); »a vétkekből kitisztíttatván a halálnak *nyugottára* (Illyés: Préd., 17. száz., NySz), *nap nyugotta* után (Landovics, 16. száz., NySz; = *nyugtára, nyugta*, de lehet *nyugodta* is).

Még csak az a kérdés: hogy viszonylik a *t*-képzős igenév az *-at -et*-féle főnévképzéshez? Rendesen egynek tartottuk a kettőt s a különbségeket iparkodtunk valahogyan kimagyarázni (vö. TMNy. 480). De most azt hiszem, hogy eredetileg se lehettek azonosak. *Mind-éltig* eredetileg így hangzott: **mind-élëttig*; ellenben az *élet* szó még a 13. s 14. században így hangzott: **életv-*. A HB-ben *choltat* már összevont alak s nincs benne nyoma semmiféle *v*-nek, ellenben *kinzotviatvl, ildetuitvl* stb. *v* hanggal s a *t* előtt nyilt magánhangzóval, tehát olyannal, mely nem szokott kiesni. Igaz, hogy *Akaratia* mint helységnév már 1108-tól kezdve előfordul *v* nélkül (l. NySz; Mátyás Fl. NySz; Csánki 3: 219) s a Gyulafehérvári Glosszákban is: *arulatia, vadulatia* stb. De ugyanott *ielenetuiben, nemzetui*, s még valamivel később is, a Königsbergi Töredékekben *kezdetuitul*. Az meglehet, hogy az *-atv* képző az igenévi *-ott*-nak *v*-vel való továbbképzése,[1] ahogy más finnugor nyelvekben is keletkeztek a melléknévi igenevekből

[1] A *szakadát, hófuját á* hangja a *szakadás, hófuvás*-ból lehet átvéve, TMNy. 479, vö. Ug. Al. 224.

megkülönböztetésül további képzővel ellátott főnevek, pl. a finn *-ma-ise-*, az osztják *-p-sa* (l. Budenz UgAl. 179[1]). — Néha aztán az *-ott* és az *-at*, minthogy jelentésre és hangzásra közel állt egymáshoz, föl is cserélődött s itt-ott effélékkel találkozunk: »Vétkeztem istennek tíz parancsolatját nem *tartatomba*« (VirgK. 5). *Hallottára* helyett már a 15. 16. században előfordul *hallattára* s a 17. sz. óta *hallatára* (vö. utca *hallatjára* Nyr. 9:559). Vö. még *virradta* és *virradat*, *chudaltus* Kön. Tör. és *chudalatus* Gyul. Gl. s több eff.

Tehát nézetem szerint: a *t*-képzős főnévi igenév a *tt*-képzős melléknévi igenévből fejlődött; nem azonos vele, — de lehet hogy továbbképzése — az *-at et* főnévképző. (Ez utóbbinak származéka a régi *menettem*, *menetted*, *menette* igenév.)

Adatok.

1. *Az igenévnek mondattárgyul való használata.*

a) A *-ni*-képzős igenévvel egyértékű.

szégyell, átall, restell: Szégyenli vala alamizsnáért *mentett* (azaz *mentét* EhrK. 87): verecundabatur i r e pro eleemosyna. Hogy önönmaga ne szégyellené *etet* az fráter (azaz *étét* v. *ettét*, uo. 92). Szégyenli *kimentét:* pudet e x i r e (110). Ne általja jó lány *bementét:* non vereatur bona puella i n t r o i r e (BécsiK. 36). *Koldóltomat* általlom: m e n d i c a r e erubesco (MünchK. 148 b). Az esmerők között szégyenlöm *koldúltomat* (TelK. 86). *Koldultomat* szégyenlem (Kulcs. Evang. 438). Az mi itt való *ültünket* mi nem restellenéjek, de minden nap tebb tebb keltséget teszünk (LevT. 1:39).

szereti: Kik szeretik zsinagógákban és úcák szegén állván *imádkoztokat*, hogy láttassanak emberektől: qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes o r a r e, ut videantur ab hominibus (MünchK. 23). Nálad *létét* úgy szeresse, hogy ömagát elfeledje (ThewrK. 289). Ha egy helyen nem szeretem *háltomat*, ottan mást keresek (Helt. Mes. 150). Az írástudók szeretik *jártokat* a hosszu köntesekben: scribae volunt in stolis ambulare (Helt. UT. M7).

szokta: Hol Asverus szokta vala *lakoztát:* ubi A. m a n e r e consveverat (BécsiK. 49). Minden helyekben, kikben először szokta vala *vigadtát* (uo. 78). Miként es azelőtt szokta vala *tetet* (*tétét*,

[1] Budenz az *-at-v* képző első elemében igetőképzőt látott, UgAl. 224. — Révai az *-at* képzőt azonosnak tartotta a befejezett cselekvés *-ott* képzőjével s a kettőt éppen az ilyen *t*-képzős főnévi kifejezésekkel közvetítette: *teljesítsd kivántomat, meglakolta tettét, bocsásd meg minekünk a mi vétettünket* (Gramm. 3. k. kéz.). — Ilyen közvetőnek nézhetjük a *hitv(es)* alakot is.

uo. 145): sicut et antea facere consveverat. Szokta vala *jártát* (LobkK. 190). Nem szoktad te magad *általedet* (*éltedet*, uo. 200).

únja, megúnja: Meguná a béka *laktát* a tóba (Pesti Fab., Toldy kiad. 126). Úgy tettették ők magokat, mintha únnák *ott laktokat* (Szalkay: Blumauer Énéisse 47).

b) Tárgyi mellékmondattal egyértékű.

hall, lát, néz, tekint: Hadlava *choltat* (HB). Austriaiak más országokban fogják az hadak *létét* hallani (Nagyszomb. kalend. 1621. H4, = fogják hallani, hogy vannak hadak). — Mikor láttuk te vendég *voltodat* és befogadtonk tégedet, avagy mezejtelen *voltodat* és befedeztönk tégedet? quando te vidimus hospitem et collegimus te, aut nudum et cooperuimus? (MünchK. 62 b). Hadainknak *mintvoltát* tekénteni odafordultam (Bercs. Lev., NySz. mint-volta). A fűnek *megérttét* látván, azt mondá: Fiam, a fű megért (Dug. Péld. 271). Nézném a nap *jöttét* s *lementét* (Petőfi: Szeretném itt hagyni . . .). Láttam *hiú voltát* emberi dolognak, *hamari felhágtát, hamar estét* soknak, királyok *elestét*, birodalmak *vesztét* (Arany: BH. 3:15).

alajt, hisz: Müdön mend ezeket valljam, semmit nem alajtom én magam *vallatomat:* cum haec omnia habeam, nihil me habere puto (BécsiK. 60). Úrnak jovit hiszem *laktomot* (olv. *láttomot:* credo videre bona Domini, DöbrK. 72). Ha igazán mi hisszük *megholtát és felköltét* (Born. Ének. 37). Állva perzsa sír felett *nem hittem szolga létemet* (Arany: Az újgörög dalnok).

tud, megtud: Tudhatnám *mint létét* két kedves fiamnak (Gyöngy. Char., NySz., lét 1). Mihelyt *ott létét* megtudták a főurak (Fal. TÉ.).

megért, megtapasztal, magyaráz: Ebből magyarázom még *helybenlétit* a tábornak (Bercs. Lev., NySz. helyben-lét). Ha Nagyságodnak már *túllétit* bizonyosan megértem, egy kis corpuskát szalasztok által (uo., NySz. túl-lét). *Felnyilt szemes voltodat* . . . megtapasztalod (Com. Jan., NySz. szemes-volta).

remél, vár: Nem reméllik vala őneki *megjőtét* (*megjőtét*, BécsiK. 38). Míg reá nem bökken vala, nem is remélheti vala *létét* (MonIrók. 8:338, NySz.). Alég várja az éjnek *setétültét* (ÉrsK. 463, NySz.). Mondja virág virágnak, várja végit világnak, két vén fának *ledőtit* s a meghótnak *felkőtit* (ledőltét, fölköltét; találós mese, Kriza Vadr. 339).

érdemel: Hogy te országodban örökké érdemeljem lakoztomat (ÉrsK.).

említ: Említi az kőszikláknak *vízzé-létét* (Pázm. Kal., NySz. lét 4).

tettet, képesít: Hogy tettetné *étet:* ut simularetur manducasse (olv. *étét*, mintha evett volna, BécsiK. 91). Tettessed *elmentödet* házadtól (GuaryK. 43 b. Nyelvemléktár). Magát képesejté tovább *mentét:* ipse se finxit longius ire (DöbrK. 320).

megbán, szenved, retteg stb.: Valamenészer megbánták *elfordóltokat* ő isteneknek szolgálatjától (BécsiK. 19). — A szénán *fektét* szenvedé: foeno jacere pertulit (AporK. 130; vö. szénán *fekenni* szenvede FestK. 252. latinosan). — Barátságod *szüntét* nem rettegem

(Kaz. Lev. 12:113). Nem várom az órát, de *jöttét* sem rettegem (Kölcsey). — Zokogja édes urától *megváltát* (Czeglédi Istv. Halotti beszéd Udvarhelyi Gy. felett 1661. 7).

mond, felel, tagad: És netaláltal mondják ő szüvökben ő menden gonoszságokról *megemlékeztemet:* et ne forte dicant in cordibus suis omnem malitiam eorum me recordatum (BécsiK. 189). Jövének mondván es önmagokat angyali látatot *láttokat:* venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse (MünchK. 167[1]). Felelének *ő nem tudtokat,* honnan volna: responderunt se nescire unde esset (MünchK. 156 b). Meg ne tagadja az, ki fő, *vele irgalmasság tétét:* nec renuat, quae praeest, cum ea facere misericordiam (BirkK.).

mutat, kimutat, megjelent: Megmutatja e tudománynak *igaz voltát* (Helt. Bibl., NySz. igaz-volta). A macska ... ha egeret lát, *macska voltát* kimutatja (Misk. VKert., NySz. volt 2). Megjelentik *jelen való vótokat* (MA. Bibl., NySz. jelenvaló-volta). Eléggé mutattad már *vitéz voltodat* (Zrinyi, NySz. vitéz-volta).

c) Részint infinitívussal, részint tárgyi mellékmondattal egyértékű.[2]

akar, kíván: Senkinek sem akarja vala *megtudtát:* neminem voluit scire (MünchK. 85). Senkinek nem akarja vala *tudtát:* nec volebat quemquam scire (89). Így akarom *őneki maradtát:* sic eum volo manere (uo. 215). Így akarom *ű maradtát* (DöbrK. 274). Inkább akarnák ... az nagy szörnyűségös kénban *löttöket,* honnem az ítéletre *kijőtöket* (NádK., NySz. lett-). A Giszla nem akarta a Vazulnak királyi [király?] *létét* (Helt. Krón., NySz. lét 4). Inkább akarná *holtát,* hogysem halálos bűnbe *estét* (azaz inkább akarna meghalni . . ., Pázm., id. NyK. 15:216). — Napról napra jobbá kívánja *létét* (GuaryK. 23 b. = jobbá kíván lenni). Ha az isteni jószágnak esméretire kévánod *juttodat* (NagyszK. 3). Nem kévánnám *vesztödet* és halál miá *rekkentödet* (KatLeg. 3373—4). A teknősbéka az égbe kévánta *jártát* (Pesti: Fab. 44 b).

2. *Az igenévnek határozói használata.*

Vétkeztem *én érzékenységimet jóra nem birtomba* (VirgK. 4). Buda hatalma alá veté az egész Scythiát, hogy az Attila *távoly lőtébe* semmi támadás se lönne az országban (Helt. Krón. 14 b. NySz.). »*Álltába, ültibe, reptibe, fektibe* lőtte meg« (Gyarm. Nyelvm. 1:351). Talám *a Himen templom felé ballagtodban* hasznát veszed (Kaz. L. 1:269). Valamikép *feledtemben* ne hagyjalak itt (Vas G. Munk. 1:17). *Nevettemben* leesem a székről (4:104). *Szemetek szöktében* (Balásfi, id. Nyr. 3:406). — L. még MHat. 1:67. *Idő jártában, idő jártára,* l. NySz. járt-a.

[1] A főnév tárgyesete itt is latinos.
[2] Aszerint hogy azonos-e a két cselekvés alanya vagy pedig különböző.

Harmad napon *holtából* felkele (DöbrK. 59). Nem a legfürgébben ugrám *ültömből* karjára (Kovács P. Fars. kaland 85, Olcsó Ktár). *Magam eluntából* (Vas G. Munk. 12:24). Csak alig ocsúdott még fel *aléltából* (Jók. Rab Ráby[1] 3:144).

Nap keltekor, nap nyugtakor, virradtakor stb. Királyi székében *ültekor* (Landovics: UjSegíts. 1:204). A napot nem *költtén*, hanem *esttén* dicsérik (Dug. Példab. 1:275). A sötétség *beálltával*, az éj *beállta előtt* stb. Mikoron *angyalló léte után édes társamnak* bujdosni akarnék (NySz. lét 4). *Lánynak vásznát szőtte közben, ezüst gyolcsot hímeztében* (Barna F. Kalevala 8:15).

Mit siránkozol *azoknak nem létén?* (Haller J., NySz. lét 3., = mit sírsz rajta, hogy azok nincsenek? »*Hagyd létén:* hagyd ahogy van« (MTsz.). Ki hajót tud készíteni térde érintése nélkül, *marka hozzányulta nélkül* (Barna F. Kalevala 8:130). *Tudtommal. Magad mondtadként* (Matkó: BCsák. 320). Imádlak tégedet mennyországba *felmentedért* és atyaistennek jógjára *ültedért* (azaz jobbjára ültödért, PozsK. 18).

Az vipera ... fiait ... oly igön szereti, hogy *szerettébe* fiket mind elnyeli (GuaryK. 24). *Szerettekben* addig kényeskedtetik fiokat, hogy szerelmek miatt elvesztik (Pázm. Préd. 205, NySz.[1]; vö. *szerettebeli* NySz. 3:225). Leányt akarok szeretni, *szerettembül* elvenni (Göcsej, Tud. Gyüjt. 1838. 6:14). Adjík az úr egy *szerettemre való* kalapot (Debrecen, Nyr. 5:177).

Tudtommal *vér folytáig* ostoroztatál (ThewrK. 192). Ne átallj mind *hóltodig* igazulni (Telegdi: Evang., NySz.). *Holtomiglan, holtodiglan. Fejem fennálltáig* leszek én veletek (Zrinyi stb. NySz. fenn-áll Szól.).

Személyrag nélkül: *holtig; éltig* tart (Pázm. stb. NySz), *mind-éltig* (innen *mindétig*); *váltig, untig, körömszakadtig.* »*Csaptig:* színig *színültig* (megtölteni)« MTsz. (vö. *csapatint* uo.). *Virradtig.* Kiket a magyarok mind *setétültig* vágák (Székely: Krón. 210). Malom, kin *lisztté létig* töret (engemet, Balassa: Költ. 151). *Hírlöttig* mind oda lesznek (Medgyesi, NySz. lött- 3). És *lelkem-kiültig* itt töltöm életemet (Fal. Remete). *Fáradtig* voltak a lovak (Vas G. Munk. 12:18). *Egy tikmonyüttig* (Nyr. 5:379).

Egy tapodtat se. Lépteket hallottam. »Jól esik neki, hogy gúnyolódásának szabad *röptöt* engedhet« (BSzemle 1874. 6:204).

Minden *lépten*-nyomon. *Bizton, nyugton, menten; folyton folyt, futton fut* stb., vö. MHat. 1:175—6. SIMONYI ZSIGMOND.

[1] Szarvas G. ezt a NySz.-ban egy fölvett *szeret* főnév címe alatt idézi. A többi ott idézett négy adatban *szeret* alkalmasint csak hiba e h. *szeretet.*

A MELLÉ- ÉS ALÁRENDELÉS KÉRDÉSE.

(Vége.)

b) *A személy-eltolódás és a nem-egyenes beszéd.*

A személyeltolódás kiterjed nemcsak a névmásokra, hanem az ige-személyre is. Így pl. A: Nem megyek el sétálni. B: Te azt mondod, hogy *te* nem *mégy* el sétálni? Íme a nem egyenes beszédben mind a névmás, mind az ige személye megváltozott. Mindazonáltal mind a kettőt külön vizsgálnunk felesleges, mert mint tudjuk, az állítmány megegyezik alanyával személyben és számban. Tehát az állítmányi személyeltolódás f ü g g ő valami. Ha tehát a névmás eltolódását körvonalozzuk (ez tágabb körben mozog, mint az állítmányé), egyúttal az állítmány személyeltolódásának is okát adjuk.

Ezen kérdés taglalásánál először is a névmások szerepével kell tisztába jönnünk. Az iskolai könyvekben azt találjuk: *első személy, aki beszél; második személy, akihez beszél; harmadik személy, akiről beszél.* Azonban a névmások ezen leírása nem meríti ki tulajdonságukat, másrészt egészen nem is felel meg a valóságnak. Így ami az első személyt illeti, nem áll az, hogy c s a k az az első személy, aki beszél. Előfordulhat valamely társaságban, hogy senki sem beszél, mégis mindenki érzi magáról, hogy én vagyok én, mert az első személy nem egyéb, mint kinek-kinek önmagáról való öntudata. Mivel pedig öntudata minden embernek van, e l s ő s z e m é l y m i n d e n k i r e n é z v e ö n m a g a, h a v a n b e s z é d, h a n i n c s.

Ami a második személyt illeti, határozottan rosszalandó, ha a fenti meghatározást nyelvtanainkban olvassuk. Az megállhat a klasszikus nyelvekben, de a »magázó« nyelvekben nem. Az igaz, hogy a *te* második személy, de nem áll, hogy mindaz, akihez beszélek második személy, azaz *te*.

De emellett a névmásoknak még egy másik, fontosabb tulajdonságát is tekintetbe kell vennünk: a n é v m á s o k v i s z o n y á t. Ha ugyanis mélyebben vizsgáljuk a névmások természetét, közöttük bizonyos f ü g g ő viszonyt állapíthatunk meg, még pedig van független névmás, amely minden más névmás nélkül megállhat: az egyetlen *én;* és van függő névmás, amely egy másik meglétét feltételezi: a *te* és az *ő*, valamint a *mutató* és *birtokos* névmások. Ugyanis a *te*-hez mindig megkívántatik, hogy legyen *én*, mert valaki önmagában nem lehet *te*. Szintígy hogy *ő* lehessen, feltétlenül szükséges, hogy legyen *én* vagy *én* és *te*.

Az egész névmási viszonyítás tehát az *én*-től függ elsősorban, aszerint igazodik. De ha ez igaz, megint oda jutottunk, amit már az időegyénítésnél hangsúlyoztunk, hogy a beszéd viszonyítása és felfogása a beszélő szempontjából indul ki, mint középpontból. Ilyen középpontot feltételez a névmások rendszere is. Ha tehát a névmások viszonyát rajzban akarjuk feltüntetni, a következőkép lehet: (én ← te) ← ő.

Azonban mindez, amit eddig elmondottunk, a névmásoknak csak bizonyos osztályát meríti ki. Vannak u. i. névmások, amelyekről kimutatható, hogy nemcsak a középponthoz, az *én*-hez viszonylanak, hanem használatuk még egy más személy vagy dolog meglételét is feltételezi. Ilyen névmások: a visszatérő névmások: magam, magad stb. (lat.: *sui*, sibi; gör.: *ἐμαυτόν* stb.); a birtokos névmások. Ezen névmások viszonya tehát a következő: én ← maga (se, övé) → valaki.

Hogy csakugyan megvan ezen névmásoknak két iránya, könnyen kimutatható, mert. 1. Az *én*-től, mint már említettük, minden névmás függ; csakis az *én*-hez viszonyítva lehet valaki maga. 2. Hogy pedig még más viszonyt is jelölnek, könnyen megérthetjük a köv. példával: *Elmentél, hogy biztosítsd magad.*

Tegyünk most a *magad* helyett egy másik második személyű névmást: *Elmentél, hogy biztosítsd téged.* Ez nem állhat meg, mert itt még egy más viszonyt is fel kell a névmásnak tüntetni, amit a *téged* kifejezni nem képes. De felesleges is a visszatérő névmások ezen utóbbi tulajdonságával vesződnünk, hiszen azt az eddigi kutatások is tisztán látták, sőt talán csakis ezt látták, és innét kapta a névmás is nevét: *visszatérő* névmás. Jelen vizsgálódásunk keretében ezen utóbbi névmásokat *kétirányú* névmásoknak nevezzük, szemben az előbbiekkel, amelyek csak egy viszonyt tüntetnek fel, innét nevük: *egyirányú* névmások.

Miután a fogalmakat tisztáztuk, rátérhetünk a kérdésre: mi a névmási eltolódás és hányféle; mi a lélektani alapja, illetőleg oka és célja.

Többféle névmás-eltolódás lehetséges. Említettük már fentebb, hogy minden ember önmagára nézve *én*. De ugyancsak azt is mondottuk, hogy az *én* a névmás-rendszernek középpontja. Tehát minden ember egy névmás-rendszer középpontja, s egy háromtagú társaságban *(A, B, C)* egy időben a következő viszony lehetséges:

1. *A* szempontjából: (én A ← te B) ← ő C; vagy: (én A ← te C) ← ő B.

2. *B* szempontjából: (én B ← te A) ← ő C; vagy: (én B ← te C) ← ő A.

3. *C* szempontjából: (én C ← te A) ← ő B; vagy: (én C ← te B) ← ő A.

Ez a *névmási eltolódás első faja.* A nyelvészet mai megállapodása szerint kezdetben csak ez volt meg.

Vegyük fel most, hogy a három személy nincs együtt. A izen valamit C-nek. Az üzenetet B viszi meg. B-nek tehát ugyanazon beszédet kell elmondani C előtt, mint amelyet neki A mondott. Itt már példával akarunk dolgozni. Vegyük fel pl. a következő esetet:

Én: tanító; te: diák; ő: a diák barátja.

Tanító: mondd meg a barátodnak, hogy haragszom rá, mert mindíg kerüli az iskolát. *A jó gyermek ezt nem teszi.* Most a tanuló elmegy barátjához az izenettel. Csakhogy azt kétféleképen adhatja át: Vagy a tanítónak képzeli magát, és akkor — ugyanaz lévén a beszéd központja — szóról-szóra elmondja a tanító beszédét, amint az neki mondta. A kezdetleges nyelvekben csak ez a mód volt más beszédjének elmondására, amint a régebbi művekből (Homeros stb.) erősen érezhető.

De másként is tehet a tanuló. Ő lévén az *én*, a beszédközpont, *önmagához viszonyítja a névmásokat is,* és így mondja el a tanító beszédjét. Lesz tehát:

— Azt mondta a tanító, hogy *mondjam* meg *neked,* hogy *ő* haragszik *rád,* mert mindíg *kerülöd* az iskolát. *A jó gyermek ezt nem teszi.*

Látjuk tehát, hogy ami a hírvivő szemlélet-központjának nem felel meg, azt megváltoztatja, ami pedig megfelel (»A jó gyermek ezt nem *teszi*«), az változatlanul marad. Tehát az egész beszéd középpontja eltolódott, a hírvivő a *saját szempontjából* mondta el más beszédjét. Úgyde némileg azt is fel kellene tüntetni, hogy ezen beszéd más szempontból is tekintendő, mástól indul ki, egy eredeti beszélőtől. Ezt többféleképen teszik az egyes nyelvek. Így *a klasszikus nyelvek behozták a kétirányú névmást.* pl. In concilio Aeduorum Dumnorix dixerat *sibi* a Caesare regnum civitatis deferri.

A magyarban az *ő* nem igazi kétirányú névmás, de kezdi már mind a két irányt feltüntetni, pl. Azt mondta, hogy *ő* stb... Érez az ember némi vonatkozást az eredeti beszélőre. De hogy nem igazi kétirányú névmás, mutatja az, hogy egyszerű mutató jelen-

tésben is használják: *Ő* nem megy el; vagy pl: *Megverte magát* helyett nem mondhatjuk: *Megverte őt.*[1]

A klasszikus nyelvek továbbá az acc. cum inf.-féle szerkezettel tüntetik ki, hogy a nem egyenes beszéd nemcsak az új beszélőhöz, hanem egy másik, továbbbi beszélőhöz is viszonyítandó. A magyar ezt megint nem tudja kifejezni, s azért a magyar nem-egyenes beszédben hamar beáll az az eset, hogy a nem-egyenes beszédet kizárólag a második beszélő véleményének, nézetének tulajdonítsák. Ennek az elkerülése végett használja a magyar ember oly gyakran az *aszonygyá*-t. Ez tehát nem csak hézagpótló szó, hanem megvan neki a maga rendeltetése.

Azon névmási eltolódás, amelyet a nem-egyenes beszédben láttunk, *a tulajdonképeni névmáseltolódás, máskép személyeltolódás.*[2]

Mindezekből világos, hogy a nem egyenes beszéd egy már meglévő beszédnek más körülményekhez is viszonyított elmondása.[3]

Az a kérdés, micsoda összefüggés van a személyeltolódás és az alárendelés között.

Az eddig elmondottak után feleslegesnek tartunk minden bizonyítást arra, hogy a személyeltolódásnak egészen más oka és

[1] Azt talán felesleges is megemlíteni, hogy eredetileg csak egyirányú névmások voltak: csak a beszélőhöz való viszonyt tüntették fel. A visszamutató jelentés kifejlődésére a magyar *ő* például szolgálhat.

[2] Érdekes jelenség ezen névmáseltolódás növekedése. Azt találjuk u. is, hogy mennél tovább terjed valamely hír, annál több az eltolódott névmások száma. Természetes is. Hiszen mindig új és új beszélő lép fel, és mind a maga szempontjából és körülményei szerint viszonyítja a hallott beszédet. Ugyanis:

α) Ha az első beszélő (A) önmagáról, beszél *β)* ha másról: Első beszéd: *α)* én A ← te B.; *β)* (én B ← te B) ← ő C. Második beszéd: Beszél B egy *új* személynek (C) *α)* (én B ← te *C*) ← ő *A*; *β)* (én B ← te *D*) ← ő C és *A* Harmadik beszéd: C, illetőleg (*β*) D tovább viszik a hírt:

α) (én C ← te *D*) ← ő *A* és *B*; *β)* (én D ← te *E*) ← ő C, *A*, *B*.

A névmás-eltolódást eszerint a végtelenig lehetne fokozni, ha a nyelv képes volna reá.

[3] Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy még a legjobb latin-gör. grammatikák mily egyoldaluak a nem egyenes beszéd tárgyalásánál. Ők nem igen ismernek más nem egyenes beszédet, mint az imént említett »Harmadik beszédnek« β pontját és feljebb. Nem igen veszik továbbá észre, hogy a viszonyítás mindig a beszélő szerint igazodik, aki a könyvekben rendesen az *író*, a hallgató pedig (a *te*) az *olvasó*.

célja van, mint az alárendelés jelölése. Az ok és cél pedig: egy beállott új viszony feltüntetése.

Azonban felmerül a kérdés: a kétirányú névmások nem az alárendelés jelölése céljából fejlődtek-e ki? Mert hiszen, mint tudjuk, a kétirányú névmás rámutat arra, hogy bizonyos rész egy másikhoz tartozik. De a kétirányú névmás sem fejez ki alárendelést, mert ha ezen névmás azáltal, hogy egy előtte lévő mondat tagjára utal, már alárendelést jelent, akkor semmiféle mellérendelt mondatban előfordulnia nem szabad. Már pedig előfordul, mint pl. Abiit et occidit *se*. Elment és megölte *magát*. Ha pedig a kétirányú névmásnak egy másik mondatra vonatkozó viszonya alárendelést nem jelent, annál kevésbé jelent alárendelést a másod-beszélőre vonatkozó viszony, amelyben a tulajdonképeni eltolódás van.

De a személy-eltolódás annál kevésbé jelent alárendelést, mert nemcsak mellékmondatban fordul elő. Példákat felhozni felesleges, egyszerűen csak utalunk az ujságokra, ahol gyakran olvassuk az efféléket: »Utána X Y jelentkezett szólásra. *Szóló* nem *szereti* az ily dolgokat, mert *neki* az a meggyőződése stb. stb.

Látjuk tehát, hogy az alárendelés tekintetében a személyeltolódásnak semmi jelentősége sincs, tehát teljesen egyenlőrangú e két alárendelés: Azt mondta rá, hogy »én bizony nem megyek«. Azt mondta rá, hogy ő bizony nem megy.

c) d) Mindaz, amit a személyeltolódás okául és céljául felhoztunk, megmagyarázza egyúttal a hely- és időhatározó eltolódást is (*itt* helyett *ott*; *most* helyett *akkor*). Tehát ezeknek sincs semmi közük az alárendeléshez.

e) *A módeltolódás.*

A módeltolódás kérdésének tisztázása nagyon bajos. Nem ugyan a magyarban, de az e tekintetben fejlettebb nyelvekben. Első nehézség az, hogy nem tudjuk tisztán azon mondatokat, amelyekben már *eredetileg* megvolt a kérdéses mód. Ugyanis módeltolódásról csak ott beszélhetünk, ahol az állítmány módja az eredeti alakját megváltoztatta. Így pl. ezen mondatban: *Azért nevelünk kutyákat, hogy őrizzék a házat*, módeltolódásról nem beszélhetünk.

De mindez még hagyján! Ha meg tudnók is állapítani az eltolódás határvonalait, még mindig előttünk a kérdés: mi az

eltolódásnak oka és célja? De még itt sem állhatunk meg. Nagyon kétséges u. is, vajjon az a lelki átváltozás, amelynek kifejezésére a mód eltolódott, később is megmaradt-e, vagy pedig csak a módeltolódás maradt meg minden belső tartalom nélkül. De ha mindezt tisztáznók is, még mindig nem tudjuk, vajjon az így megmaradt, lelki átváltozással nem kísért módeltolódáshoz hozzájárult-e az alárendelés jegye vagy nem. Ennyi kérdés merül itt fel. Csodálatos dolog, hogy ezek közül úgyszólván még egy sincs tisztázva, mégis oly határozott kijelentéseket olvas az ember, különösen a latin, görög nyelvre vonatkozólag, hogy azokban a mód az alárendelést jelöli.

Nem akarjuk itt azokat az okokat ismertetni, amelyek visszatartanak bennünket attól, hogy az imént említett nyelvekben a módeltolódást az alárendelés jegyének vegyük, hanem rátérünk a magyar nyelvre, hol sokkal könnyebb a kérdés tisztázása. A magyar módeltolódást körülbelül ki is merítik az ily alakú példák: Azt hallottam, hogy testvéred *kiment volna* Amerikába. [Eredetileg: Annak a testvére *kiment* Amerikába.] Hogy itt alárendelés kifejezéséről nincs szó, könnyen beláthatni. A módeltolódás itt azért van, hogy jelezze a beszélőnek állásfoglalását, véleményét a dolog felől: bizonyos kételkedést, tamáskodást. Ily használatot azonban főmondatokban is találunk; pl. ez *tette volna?* A macska *ette volna* meg? A magyar nyelvben tehát a módeltolódás nem fejez ki alárendelést. Így alárendelés tekintetében teljesen egyenrangú e két mondatszerkezet: Nem hiszem, hogy *megtette.* Nem hiszem, hogy megtette *volna.*

f) *Szünet a mondatok között.*

Hermann erre vonatkozólag a következőket mondja: »Zwischen Hauptsätzen pflegt sich im ruhigen Fluss der Rede an ihrer Verbindungsstelle eine grössere Pause einzustellen, als zwischen Haupt- und Nebensatz« (487. l.).

Tehát »pflegt sich«. Szokott! De kell-e mindig? Nem. Nagyobb szünettel ép úgy meglehet az alárendelés, mint kisebb szünettel és viszont kisebb szünettel ép úgy lehet mellérendelés, mint nagyobb szünettel. Hogy mennyire meglehet a fő- és mellékmondat között a nagyobb szünet is, mi sem mutatja jobban, mint hogy a két mondat közé gyakran *egy egész mondatot ékelnek be,* meg az tény, hogy a beszélő gyakran kimondja a főmondatot

és a mellékmondatról tulajdonképen még csak azután kezd gondolkodni pl: Azt mondta rá, — hogy — hogy stb.

De üssünk fel bármely könyvet, hamar tapasztalhatjuk, alárendelés esetén is találunk hosszabb szünetet, és viszont mellérendelés esetén is rövidebbet. Ép ezért külön példákat itt nem is mutatunk be.

A szünet rövidsége tehát nem lehet kifejezője az alárendelésnek.

Az eddig elmondottak tekintetbe vételével vizsgáljuk meg a következő mondatokat: *Megjegyzem, hazudsz. Azt feleltem, nem megyek el. Azt mondta, neki nem kell. Láttam, meglőtte. Azt kérdezte, ki volt ott.* Azt hisszük, nincs olyan nyelvészünk, ki ezen összetett mondatokban mellérendelő viszonyt látna alárendelő helyett.[1] Mindezen mondatokban előforduló jelenségekről egynek kivételével már kimutattuk, hogy céljuk nem az alárendelés, csak még egyet kell tehát megvizsgálnunk: t. i. azon jelenséget, hogy a fő- és mellékmondat között részint a hangmagasság, részint a hangerősség változataival a gondolatot függőben maradtnak befejezetlennek nyilvánítjuk. Ezzel egyuttal eljutottunk a legutolsó nyelvi tüneményhez, amely míg megvan, megvan az alárendelés is, mihelyt hiányzik, hiányzik az alárendelés is pl. [Evett — Láttam] És mégis könnyü szerrel meggyőződhetünk, hogy a gondolat függőben tartásának nem célja az alárendelés. Mert ha az volna, akkor mellérendelt mondat egyáltalán nem volna lehetséges, mert hisz a mellérendelt mondatok között is függőben tartjuk a gondolatot, mint pl. *Zúg az éji bogár, neki megy a falnak, nagyot koppan akkor, azután elhallgat.* A gondolat függőben tartásának célja tehát sem alárendelés, sem mellérendelés nem lehet, hanem egészen más: t. i. a gondolat-összetartozás, a gondolategység kifejezése. És mégis, ha ezen egységes célt a beszédben keresztülvisszük, alárendelést, illetőleg mellérendelést nyerünk, noha semmiféle külső jel nem fejezi ki sem az alárendelést, sem a mellérendelést.

És ezzel eljutottunk oda, hogy megfelelhessünk arra a kérdésre: micsoda külső elem szükséges és elégséges az alárendelés jelölésére. Látjuk, hogy a magyarban semmi olyan elem nem szükséges, amely csak az alárendelést jelölné, és hogy elégséges ugyanazon külső jel, amely két különálló

[1] Vö. Simonyi Zs.: A magyar kötőszók. II. 5. l.

főmondatot minden más külső elem nélkül a mellérendelt mondatok sorába emel: a gondolat függőben tartása. Ez pedig a legnagyobb valószínűség szerint már a legrégibb nyelvben megvolt. Érveink a következők:

1. Analógia az indogermán nyelvekkel. »...in uridg. Zeit... war das Verhältnis der Unterordnung und Abhängigkeit des einen Satzes von dem andern *schon von Anfang* an insofern vorhanden, als der eine Satz inhaltlich oft nur eine Ergänzung oder nähere Bestimmung des andern brachte. Dies war z. B. der Fall, wenn auf einen eine Seelenstimmung bezeichnenden Satz ein Satz folgte, der den Gegenstand dieser Stimmung enthielt, wie: *ich fürchte, er stirbt*«. (*Brugmann:* Kurze vergleichende Gr. 1904. III. 887. §.)

2. Az összetett mondat kialakulása: »Der sogenannte zusammengesetzte und der sogenamnte erweiterte Satz sind ihrem Grundwesen nach vollkommen das nämliche. Es ist deshalb auch eine irrige Ansicht, das die Herabdrückung eines Satzes zum Satzgliede, die *sogenannte Hypotaxe* sich erst auf einer späten Sprachstufe entwickelt habe. *Das Bestehen des erweiterten Satzes, der auch den primitivsten Sprachen nicht fehlt, setzt ja diese Herabdrückung als vollzogen voraus*«. (*Paul:* Prinz.[3] 100. §.)

3. A gondolat ezen függőben tartásának már jóval a kötőszók megléte előtt meg kellett lennie, mert a *kötőszók hangsúlytalanítása* máskép nehezen képzelhető el.

4. Sőt előbb meg kellett lennie a mellérendelésben előforduló függőben tartásnál, mert az alárendelésben van rá elsőrendű szükség. Ha tehát kezdettől fogva volt mellérendelés, kellett lenni alárendelésnek is. Ami pedig a magyar nyelvet illeti, abból ne igyekezzék senki (mint Kertész) a régi alárendelés hiányát bizonyítani, mert okoskodását legrégibb nyelvemlékünk legelső mondatával megdöntjük: *Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc.*

Ép ezért a mai nyelvtudomány vezérférfiai (Brugmann és Paul) már nem ily alakban tárgyalják a kérdést: alárendelés < mellérendelés, hanem így:

Alárendelés { eredetileg: logika-pszichológiai,
késŏbb: kifejezett —;

logikai akkor, ha semmi külső jel nem mutatja az alárendelést, kifejezett, ha az alárendelés kifejezésére külön szó vagy jel van, minő a magyarban csak egy van: az alárendelő kötőszók.

Ezen kérdés pedig a finn-ugor nyelvcsaládra vonatkozólag a következőkép oldódnék meg:

1. Melyek a finn-ugor nyelvekben az alárendelés külső jelei? 2. Melyek vezethetők vissza ezen külső jelek közül az ősnyelvbe? 3. Vajjon ezen alapnyelvben talált elemek alárendelést fejeztek-e ki már a megoszlás előtt is? 4. Nem voltak-e ekkor még más *külső* jelek (pl: mondatok sorrendje, bizonyos szavak, hangsúly stb.) az alárendelés jelölésére? 5. Ha mindez hiányzik valamely időszakban, ott már értelmi mellérendelésről van szó. 6. Mely mondatok körére terjedt ki az értelmi alárendelés? (tárgyi? stb.)

Ezeket akartuk elmondani, hogy némi kétséget indítsunk azokban, akik oly biztos lelkiismerettel dobálódznak a régi kizárólagos mellérendeléssel. De hogy még jobban gondolkodásra indítsuk őket, feltesszük a kérdést: Lehet-e mellérendelés azon esetben, ha kötőszók még nem fejlődtek ki, amúgy pedig a gondolat függőben tartása nem jelzi, hogy mi tartozik össze? És hol lehetséges?

Vagy pedig ilyenkor *csak elsorolás* lehetséges?

Mert mi nem látunk *mellérendelést* a következő esetben:

»Nyitva a szobám ablaka. Kinézek rajt' a messzeségbe. Semmi sem vonja magára figyelmemet«.

Ez is érdekes kérdés.

(Pannonhalma.) Komonczy Gáspár.

AKCSA.

A. Papiu Ilarian 1862-ben (Bukurest) indítja meg Tesaur de monumente istorice pentru Romînia c. munkáját. A III. kötetben (1865) közli Leonardi Gorecii equitis Poloni »Descriptio belli Iuoniae voiuodae Valachiae, quod anno MDLXXIV cum Selymo II. turcarum imperatore gessit« iratát (Francofurti, 1578), melynek címlapján egy régi moldvai pénz rajzát látni.[1] A pénz

[1] Az eredetin hiányzik az ábra; azt A. Papiu Ilarian nyomatta reá (3 : 204. l.). Cesar Boliac oláh történetírótól és régésztől kapta a pénzdarabot, kinek engedelmével hozza Gorecius könyvének címlapján. B. P. Hașdeŭ is reprodukálja Jon voda cel cumplit (A vérengző János vajda, Bukurest, 1865) művében, valamint D. A. Sturdza: Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstentums Rumänien (Wien, 1874), Numismatica romînă (Bukurest, 1878), Bibliografia numismaticeĭ romîne (uo. 1879) és Etymologicum magnum Romaniae (a *ban* cikk alatt). János vajdának ezt a pénzét ismerte már Miron Costin (XVII. század) krónikaíró is: Az a pénz, melyet Románon (Románvásár) alul találtak egy várnak omladékában, olyan nagy mint egy lengyel sustak (az eredetiben: *șaștac*), sőt még vastagabb annál; vörösrézből van, rajta a vajda képe német kalap alatt, köröskörül szerb betük, így: *Otecu Moldavskoj* (M. Kogălniceanu: Cronicele Romînieĭ, Bukurest, 1872. 1 : 25. l.).

egyik felén van János vajda képe: *Oteč* (e helyett: *otec*) *Moldovej* (Moldva atyja), a másikon Moldva címere: bölényfej, ötsugarú csillaggal a szarva között s az évszám: ȝnᴀ (7081, t. i. a világ teremtése óta), ami = 1573, körötte pedig: *Gheregie Moldovej, akče* (Moldva pénzverőjéből, akcse). Az első szó görög eredetű, a *χαραγή*-ból (= *χάραγμα*, t. i. *τοῦ νομίσματος*), amely Dán Ungrovlachia (Havaselföld) vajdájának 1424. nov. 10-én Tîrgoviștében kelt oklevelében is olvasható: I se ponovih i potvrŭdih vŭ vrêmę egda mi dade gospodin mi kral *haragię* ot banov, da sę činit vŭ zemli gospodstva mi (Mindezeket [t. i. a brassói szászoknak adott privilégiumokról van szó] megújítottam és megerősítettem abban az időben, mikor az én uram, a király [t. i. Zsigmond király] *pénzverőt* adott, hogy az uralmam alatt álló országban is [pénz] csináltassék). Ugyancsak ez oklevélben előkerül a *χαράσσω*, *ἐχάραξα*, (*χάραξις*) igéből alkotott *haraksuvati* (pénzt verni) szó: da sę haraksuvat (hogy pénz verettessék).[1]

Az oklevél latin kiadásában a haragia helyett *kamera*-t ír, a haraksuvati szót meg így fejezi ki: quod *fillerenes* vulgariter et parvos denaros faceremus (uo. 24—25. l.). Vlád vajdának 1431-iki oklevelében (a brassóiakhoz) is: u kogo naidąt mêd, da mu postavęt denŭ, da ą odneset u *haragią* (akinél rezet találnak, tűzzenek ki nekik határnapot, hogy a *pénzverőbe* vigyék, uo. 58, 69. l.).[2]

A gheregia szót először A. Trebonian Laurian magyarázza meg A. Papiu Ilarian id. munkájában (3 : 271. l. jegyzet), amelynek görög eredetét, több adattal támogatva a *χαραγή* előfordulását

[1] J. Bogdan: Documente privitoare la relațiile Țării rumînești cu Brașovul și cu Țara ungurească în secolul XV. și XVI. Bukurest, 1905. Második kiadás, 1 : 21—22. l.

[2] A *gheregia* (*gh*-val) Moldvában járatos írásmódja a *heregia* alaknak. I. Vlad-dracul vajdának kamarása, Antonie (körülbelül 1433—1440-ig) ezt írja a brassóiaknak: Togo radi prorazumehu prŭgari od Šegišore, otti ŭtą da promêstimŭ *heregią* u vas, i doidoše kŭ mene i rekoše mi takozi: kako da premestiš *haragią* u Brašov, da uzmeži čistŭ ot nas, da ą dadaši Brašovênomŭ? (Megtudták tehát a segesvári polgárok [t. i. a városi tanács], hogy nálatok akarom elhelyezni a *pénzverőt*, eljöttek hozzám és azt mondták: miért költöztetnéd a *pénzverőt* Brassóba s vennéd el tőlünk ezt a megtiszteltetést s adnád a brassóiaknak? uo. 259. l.). Moldvában ugyanis kisorosz hatás, hogy a *h* (illetve *χ*) hangot *gh*-val jelölik, pl. egy 1657-iki oklevélben *ghetman* van írva hetman helyett (vö. Bărbulescu: Fonetica alfabetului cirilic în textele romîne din veacul XVI. și XVII. Bukurest, 1904. 438. l. és 264—267. l.); Dosofteĭ (XVII. század) metropolita munkáiban poghoĭ alak *pohoĭ* helyett, ghar forma *har* helyett (M. Gaster: Chrestomatie romînă, Leipzig—Bukurest, 1891. 1 : 173, 213, 242. l.); ugyancsak Dosofteĭ metropolitának 1682-ben (Jași) kiadott Viața și petreacerea svinților (A szentek élete és története) munka címlapján (Moldva címere alatt): Stihuri pre ghergiĭa (hergiĭa, illetve hergiĭa (dial. alak) helyett; a *gerb* szónak lengyel formája *herb*: címer, innen került a moldvai oláhság nyelvébe) Moldovei (Verssorok Moldva címerére); vagy Parimiile preste an művének címlapján (Jași, 1683) Gherbul țării (Az ország címere), ugyanott: *ghotar* hotar helyett és Psaltire (Uniev, 1673) könyvén: *Gherb* stb. (J. Bianu és N. Hodoș: Bibliografia romînească veche, Bukurest, 1898).

(pl. Georgius Codinus munkájának bonni (1843) kiadásában (176. l.) a görög szöveg: ἔξω τῆς χαραγῆς ξήλη Θεοδοσίου így van latinra fordítva: statua Theodosii extra *moneteriam officinam* erat) a bizanci íróknál A. Papadopul Calimah is megerősíti (Convorbirĭ Literare, Jașĭ, 1885. 18:104—109. l.).

Az oláhban *acce* (art. *acceaŭa*): monnaie, denier, sou (Fr. Damé: Nouveau dictionaire roumain-français, Bukurest, 1893): art türkische münze, — türk. *akče* silbergeld, kleine münze, jetzt asper (= 1/3 para), írja H. Tiktin (Rumänisch-deutsches Wörterbuch, Bukurest, 1903. Nachtrag zum I. Teil, 475. l.).

B. P. Hașdeŭ (Etym. magnum Romaniae, 1:136. l.) szerint, mivel *akče* a törökben ezüst pénzt jelent (*ak* = fehér), a szó nem egyenesen az ozmanliból került az oláhba, hanem valamelyik más turáni nyelvből: *akče* kétségtelenül kún eredetű s a XVI. századig élő szó volt az oláh nyelvben. L. Șaineanu Influența orientală asupra limbeĭ și cultureĭ romîne (Bukurest, 1900. 1:17, 219, 259. l.) pontosan kimutatja, hogy János vajda, mikor 1573-ban pénzt veret, az akkori egész török birodalomban járatos aprópénznemet, az *akče*-t hozza be. A két vajdaság (Moldva és Havaselföld) pénze és pénzegysége a török uralom alatt ugyanaz volt mint az egész török birodalomban. A pénz folyóértékét mindig Stambulban határozzák meg. Következésképp az oláhság *akče* szava nem kún, hanem oszmanli eredetű.[1]

A szultánok II. Murádtól kezdve (1432-ben) és II. Mohamed alatt (1471-ben) bizanci mintára aspronokat veretnek s ezt a nevet (= *fehér*) lefordítva, a pénzt (eleinte ezüst pénz) *akče*-nek hívták. J. Leunclavius Historiae musulmanae turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII. (Francofurti, 1591) írja: Et *aspri* quidem graecis, turcis *acce*, sic ab albedine dicti sunt (116—117. l.). Az *akče* szó jelentése a törökben: monnaie, argent, pièce, richesse. A jelentésváltozásra vö. fr. argent; oláh baní (többsz.): banales, mely eredetileg ezüstből volt; szerb pare (többsz.), szintén pénz általában; magy. pénz, amely végső forrásában a ném. *pfennig* stb.

A Müncheni kódexet, amint tudjuk, Moldvának Trotus (Tatros) városában írták a XV. században; az *akcsa* szó ezekben fordul elő kétszer (NySz). A tatrosi nyelvemlék két adatja hangosan bizonyítja, hogy az *akcsa* már akkor használatos volt Moldvában s nincs semmi kétség, hogy a fordítók e pénz nevét az ottani oláh lakosságtól hallották. ALEXICS GYÖRGY.

[1] A török *akče* pénz jelentésben megvan egy közmondásban is: *ak akče kara gün ičin dir* (fehér pénz fekete napokra való). Ez a török közmondás átment az oláh nyelvbe: *Strînge banĭ albĭ pentru zile negre* (Gyüjts fehér pénzt fekete [rossz] napokra), a makedoniai (déli) oláhokéba: *Paraț algĭ tră dziľi lăĭ*, sőt a szerb-horvátba is: *Čuvaj bele novce za crne dane* (Őrizd meg a fehér pénzt fekete napokra).

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

VI.

idegen [nep] vö. nep
egj *idey*: coetaneus, coequevus E_2
sok *idey*: diurnus H_2
idetlen: abortivus A_2
fogo *ido* (?): sirus (?) Z_3
ydö (köz) vö. köz
Idö utan: *ex intervallo* N_1 succesu [!] aetatis Bb_2
igaz (szabasu) vö szabású
igazamis [olv. igazánn is?] mondom: *nec iniuria* M_3
igazgatny: moderare P_6 regere X_2
igazgató, biro: gubernator L_1
igassag vö. szeretö
igen: apprime, valde B_2
igierny l. aianlany
meg *igezny*: fascinare I_5
vgiekezem: enitor I_1
igiekezny: petere T_1 l. azon lenni
igiekezet, tanolas, zeretet: studium
meg *iedet*: perterritus T_1 [Bb_1
iedezni l. felni
el *yezteni*: *deterrere* G_3
Jezthetetlen: imperterritus M_1
illat vö. áruló
illatozas: odoratus R_1
ellendö [!]: dignus G_4
illendö: accommodatus A_3 consentaneus F_1 conveniens F_2 aptus
nem *illendö*: dispar H_1 [B_2
nem *illeni*: discrepare H_1
illettetes: affectus A_5
nem *illik*: *discrepat* H_1
balúany*madas*: idololatria L
Inak, in: nervus Q_2
imeg: interula N_1
inas: adolescens A_4
Inas, felserdwlt inas: pubeta, adolescens M_2
inas coraba: adolescentia, iugend
Indiay: *Gangaridus* [!] K_2 [A_4
indit: *impellit* M_1
inditani: censere
fel *inditas*, ingerlö, kizlelny: *irritamentum, incitabulum* N_2
fel *inditom*, fel gierieztem [!] kizletem [!]: irrito N_2
fold *indulas*: *tremor terris* [!] Cc_5
indulat: effectus H_3
Indulatth: zelus Ee_1
indulok l. iarok
az bór *ing* az ki az ember mellien vagion: undulata vestis Dd_7
ször *ing*: cilicium D_7
ingerleni: irritare N_2
Inj l. szay
Integetni: nutare Q_4
inteny, gioűotni: illicere, an sich ziehen, zu locken M_1
ipa: socer Aa_1
iras: stilus Aa_4
kezi *iras*: chirographus D_8
Az regieknek *irasok* vagj epitesek aut peldaiok, munkaiok: monimentum P_7
irigy: emulator [olv. aemulator]
meg *irni*: sermocinari [!] Z_2 [I_1
meg *irny*, követny, be[le?] foglalny: *circumvectare* D_8
iro (deák) vö. deák
kep *iro*: pictor T_2
kep *ero* [!]: *pictor* T_2
landor *ispan* [!]: comes platinus [!]
isten (faia) vö. fa [E_3
isten (szakala) vö. szakál
erdei *isten*: faunus I_5
erdey *Isten*: *Faunus* I_3 I_5
mezei vagy *erdei* isten: Pan S_1
az poganok *Istene*: gentium deus
istentelensegh: illicitus M_1 [K_3
istrang: *urda* [?] Dd_8
iszak: mantica P_3
izoniu: abominabilis A_2
izoniusag: abominatio, verschmahung A_2
izonyu: *detestabilis* G_3 [L_3
izoniú vel retten[e]tes: horribilis
izoniusagh, fajtalansagh: *nefas* A_1
itelö vö. biró
ythelö (zęk) vö. szék

iz: articulus B_4 *Junctura* N_3
izetlen: ieiunus (per metaph.) L_4 insulsus M_4
Jambor: iustus N_3 vö. erkölcs
Jamborsagos l. Emberseges
jaras, forgas: meatus, transitus P_4
előtte *jarnÿ:* precurrere T_6
kwol *jarny* [!]: euagari, *evagor, extravagor* I_2 [I_2
Jarok, boljgo [!], teueljgek: error
iarok, indulok: feror I_6
iatek: ludus P_1 *lusus* P_1 scena y_3
Jatekos: scenicus y_3 histrio L_3
harstos *iatek* [azaz házsártos j.]
Jazolÿ: presepe T_7 [l. kocka
Jazolÿ (karo) vö. karó
Jaszúasar: Jasides, civitas in Moldavia Dd4
jauor (fa) vö. fa
Jęgh (cziap) vö. csap
iel: specimen, imago Aa_2
jelenes, jóuendőles: oraculum R_3
jelenseg: index M_2
ielenteni: indicere M_2
ieles l. nagÿ
ielenteni: portendere T_5
io: habilis L_1 vö. beszéd, elméjű
igen *io:* potissimus T_4
iobb: potior T_4
iol: commode E_3 l. zepen
megjobitani: emendare H_4
iol teuő: benignus C_3
iovalni: probare T_8
ioualni, ioua hadi [!]: approbare B_2
Jővedelem: proventus U_1
jóuendőles: astrologia C_1 l. jelenés
iőuendőlleni: divinare H_2
jóuendő (mondo) vö. mondo
joueűenÿ: alieni generis
jóweweny: advena A_4
johar (fa) vö. fa
ezedbe *iut* męgh: *olim inde memineris* R_2 [*riam* X_1
ezebe *iutatny: redigere in memojutni: accidit, contigit* F_2
az tőrők hadal *iútot* magiar orzaghoz: *Turca bello potitus est hungariam* T_4
kajla l. konia
kakas (szakall) vö. szakál
kakuk: cuculus G_1
kakuk (fw) vö. fű
tęrd *kalacź: poples* T_4
kalan vö. tarto
kalapos (sűeg) vö. süveg
kaliba, koliba: verruca Dd_3 [Érdekes félreértés. A *verruca*-hoz az első kéz beírta: *fekel.* A második bejegyző ezt *fekő-helynek* értette s kijavította *fekelj ats koliba, kaliba*-ra.]
kalika [olv. kalitka]: cavea, est locus ubi aves et alia animalia includuntur D_5
kalmar: emptor H_4
kalna: ramus X_1 [Csángó-székely tájszó.]
camaratźka: cella, parva camera
kamsa: humerale L_3 [D_6
kanczial: strabo Ha_4
kapa: sarcula y_2
kapas vö. fáradt
kapas, vinceler: vinitor Dd_5
kemen *kapas: acer rusticus* A_3
meg *kapni* vagy ragadni: *comprendere* F_1
kaponia l. agia
eb *kapor: amarusca* (?) A_2
vad *kapozta:* brassea, koel D_1
kapta: crepida F_4
kapu (eleÿ) vö. elei
kar, karuallas: incommodum M_2
karÿ [!]: brachium, lacertus D_1
karÿa embernek: lacertus N_4
karhozni, sententiazni: *damnare* G_1 [D_3
uas *karika:* cantus, est pars rotae
caro, raro: herodius est rapacissima avis, ein blaufussz L_2 [Baranyai tájszó, nem az első kéz bejegyzése]
karo: vallus Cc_8
karo, giaka: sudes Bb_2
Jazolÿ *karo:* vacerra Cc_8 [Sehol!]
zőlő *karo: ridica* X_3
karozas: vallatio Cc_2

draga *carpit:* — ? F_3
karr: strages Aa_4
kassai vö. rózsa
kaza (húgja) vö. hugy
elő horgat *kaza,* sorro: *falx pro-*
ris *kasa: oriza* R_3 [*curva* T_8
kazalni, aratni: falcare, metere I_4
katang (koro) vö. kóró
kazdag: copiosus F_3
meg *kazdagitani:* locupletari O_4
kazdagsag: copia F_2
kecziegetni (?): deligere G_2
heręlt *kećźke: caper* D_4
vad *kećźke: capra* D_4
kizj *keczke* [!]: capella, parva
kedvö: favor I_5 [capra D_4
mor *kedvö* [!]: importunitas, un-
bescheidenheit, ungestiemikeit
M_1 [Ismeretlen]
kedue ellen: invitus N_1
kedue zerint: *victor* [!] Dd_4 vö él
kedves: iucundus N_3
kedűes, zep: facetus, hoflich I_4
keduesen: grate K_4
keduesseg: gratitudo K_4
kedvetlen: acaris [!] H_3
kedueznÿ: favere I_5
kegielmes: propitius U_1
kegiess: amoenus H_7
kegyes: inclita M_2
kegietlen: asper B_4
kegietlenseg: sevitia Z_3
kegietlenűl: immane M_1
kehelj: calix D_2
almas *kek:* glaucus K_4
kelevenÿ: — (A táblán)
kellemes: dignus, competens G_4
fel *kelni* l. ki tetnj
swtő *kemencze:* clibanus, fornax E_1
kemenj: acer H_3
kemenÿ: acer, fortis
kemen vö. kapás
kemenseg: severitas Z_3 [tas K_4
kemenseg, tokelletesseg [!]: gravi-
az tenęren valo *kemenseg,* mikor
fel tőrik: collum mellé írva =
callus, callum E_2 [vö. kezed
feltörése]
kemleni l. keserteni
kemlő, kesertő: explorator I_4
ken (kő) vö. kő
kender szem vö. madár
boros *kenier:* vipa [!] Dd_5
kemenj koűaszú *kenjer:* artocrea,
cibus ex pane et carne pistus,
ein paster [B_4
kencź vö. tarto
kep(-ero), *kep*(-iro) vö. író
kepe: salarium y_1
kepes zerint [!]: probabiliter T_8
vadazo *kępp:* venabulum Dd_2 [vö.
kép: venabulum, jägerspiess
keptelen: absurdus A_3 [NySz.]
kęregh: caudex D_5
kerek vö. gardon
kerek (fentő) vö. fentő
kerek, keręk: citus, velox, vivax,
agilis, gerad D_8
kereksegh: orbis R_3
keress: Crisius, aqua F_4
keres: Crisoroas bb_1
kereses l. ŵldőzes
keresgetni, ozze gÿŵytenÿ: colli-
gere E_2
kereskedes: mercatura P_5
kereskedni: venari Dd_2
kereskedő: mercator P_5 questor [!]
kerezt vö. út [M_4
kerhetetlen: inexorabilis M_3
kerkedekenÿ: arrogans B_3
kerkedekeń: insolens M_4
kerkedekenek: thrasones Cc_5
kerkedekenÿek: trasones gg_6
kerkedekenÿseg: insolentia, super-
kerni: exorare I_3 [bia M_4
ki *kerni* l. zeretni
kerőt (ragnj) vö. rágni
porgolat *kert:* sepes Z_2
lator *kertt:* vallum, ein bolwerk
Cc_8 (vö. Murm. 302)
kertesz: hortulanus L_3
kerti: hortensis L_3
keseres io keźwlettel: pompa T_4
keserű: amarus A_6
kez: paratus S_1 [*nia* T_8
kez mindenre: *promptus ad om-*

keszen: prompte T_8
magat *kezitteni: componere se* E_4
keztelen: imparatus, unbereit M_1
kesztyȕ: chirotheca D_8
hozza *kezvölni:* accingere A_3
ketelek l. nyalab
ketsegben vö. eses
kettős, ketseges: didimus, geminus, dubius G_4
kettőstetnj: ingeminare M_3
keúelÿ: elatus H_4
keúelj: insolens M_4 [pere Bb_3
kezdeni, fogadnÿ, mwelnÿ: susci-
kezes: fideiussor I_6 *praebita* T_5
kezi vö. fájdalom, írás, paizs
kezkenő: sudarium Bb_2
kezkenődnÿ: comare, splendere E_3 [Sehol sincs meg.]
kęz (forditas) vö. fordítás
kęz (boka) vö. boka
kezes vö. lenni
balog *kezv̈: scaevola* y_3
kezdet (dolog) vö. dolog
kizj (keczke) vö. kecske
kÿczin l. hűelk
szarvas *kegio:* cerastes, est serpens cornuus D_6
tarka *kegio: cencris* D_6
somak *kegio:* coluber E_2 [PP.-nál zomok kigyo]
vekonÿ hozzu tarka *kegio:* scitale
kiki: quisquis U_4 [y_4
aÿto *klenczj: pessilus*, pessulus T_1
kűllieb l. mezzeb
kiralyi (szek) vö. szék
kis vö. kosár, tekenyő
keserteny: experiri I_3
kesertenj, kemleni: explorare
meg *kisertetetet* [!]: expertus I_3
meg *kesertettem: expertus sum* I_3
kesertő l. kemlő
kizlelnj: irritare N_2 [Székely tájszó]
kizletem l. fel indítom
munkat *keua[n]: defert laborem* A_4
kiuanatos: avidus C_1
kevanni: appetere B_2
kevanság: appetitio B_2
keuannÿ: l. zeretni
keuanok: requiro F_1
igen *keuannÿ:* affectare H_5
keuanos [!]: cupidus, avarus F_4
keuansag: ambitio A_7
keuansagh: votum Dd_7 impetus M_1 illecebra M_1 [brosus M_1
keuansagos, giőniőrwseges: illece-
klastrom: cenobium D_6
clastrom: monasterium P_7
koborlanÿ: diripere H_1
koczka vö. tábla
koczka aúagj harstos iatek: *tala-*
kochj: carrus D_4 [*rium* Bb_4
choh, koh: scoria est purgamentum et sordes metallorum y_4
kolbaz vö. töltő
kolbasz: botulus, ein blutwurst D_1
kolchjar: acaliculis A_3
kolćziar: clavicularius E_1
komlo: humulus, lupulus L_3
kómlő: lupulus P_1
komor: torvus Cc_4
konkolj: zizania Ee_1
kopacz: scobs [!] y_4
kopassag: alopetia A_6
(hal) *kopoltjuia* vö. hal
(inas) *coraba* vö. inas
korczioma: taberna Bb_4
korman: gubernaculum navis E_1
koro vö. bogacź
katang *koro:* solisequium Aa_1
korona: diadema G_3
korpa, tok: siliqua Z_3
corpazo; satyricus y_3
corpazo (beszed) vö. beszéd
korsag: epilepsia P_7
kos: aries B_3
kosar: corbis F_3
kis *kosar: canistellum* D_3
lud *kosar: cerotostium* (?) D_6 [Csak Czucz.-Fog.-nál]
meh *kosar: alverium* A_6
kosarr, karosniu (?): sporta, ein
kozorú: corona F_3 [korp Aa_3
koûa: silex L_3
koúacź (wlő) vö. ülő
kő (bantas) vö. bantas
kő (esső) vö. eső

kő (zall) vö. szál [lus C_4
hasadot *keő* vagy poronio: bibuken *kő:* sulphur Bb_3
maruan *kő:* marmor P_3 [K_1
meny wtő *keő*, menyko [!]: fulmen poronio *kő:* bibile (?), bibulus (?) [Ismeretlen]
proba *kó: lidius lapis* O_3
kőből vö. véka
kőd: nubes Q_3
kőkeny: acatia H_3
kőkőrczien: vaccinium [!] Cc_8
kőldők: umbilicus Dd_6
keöliök, kőliők: catellus, catulus D_5
kőlőnte: piscis capitosus T_3 [Székely tájszó]
költeni, hanni, vetni: expendere I_3
kőlű: trapetum Cc_5
kómeny: feniculum I_5
kónj (arulo) vö. áruló
kőniek: cubitus, ein ellenbogen F_4
kőniőrőgy erettem, vagy zolỳ: *intercede pro me* N_1
kőniőrgős [!]: preces (v. precissor?) T_5
kőniőrïölny: propitiare U_1
kőz*kőpïö:* ardelio B_3
valami barom *kőrőm:* ungula Dd_7
vak *kőrőm: scaber unguis* y_3
keres (ffa) vö. fa

(Folytatjuk.)

vad *kőrtőuelỳ:* —? B_2
keősseg: respublica X_3
kősőntiw, kősöntjw: monile P_7
kózónet: gratia K_4
kőzwenj l. kézi fájdalom
keótel l. szóuendek
kótęl: funis K_1
fel bonthatatlan *kótęl: foedus initum* I_5
köteles: alligatus A_6
kotelezni [!], meg [a]kadni: implicare, inwickelen M_1
eleőkótő: caesilium (2-szer is!)
kőtő fęk l. fęk [D_7 L.
kőuy (hal) vö. hal
kőz: communis
kőz, ho *kőz:* intercapedo, spatium, distantia N_1 [ho köz Cal.-nál is]
kőz(-kőpw) vö. kőpű
ho *kőz:* interlunium N_1 [Cal.-nál is]
idő *kőz:* capedo D_3
ẏdő *kőz:* intervallum N_1
kő fal *kőze:* pomerium T_4
kőzepső l. hűelk
közönseges: publicus U_2
kőzőnsegesen: publice U_2
kőzősleg [!]: obnixus Q_4
(egimas) *kőzőt* vö. egymás
kouęr: crassus, pinguis F_3 l. igienes
kóver: adeps, pinguedo A_4

PÁLFI MÁRTON.

ISTEN-ADTA.

(Vége.)

Adatok.

Az adatokat nem akarom fölösleges módon szaporítani, csak azokat közlöm, amelyek vagy régiségüknél vagy valami más oknál fogva fontosak e szerkezet történetére nézve.[1] Három fő csoportot kell megkülönböztetnünk: 1. az *istenadta*-féléket, 2. a főnévi előtag híján valókat, *mondottam* stb., végre 3. a személyrag nélkül valókat: *gutaütött* stb.

[1] Thewrewk E. igen kevés régi adatot ismer, viszont igen sokat másod, harmad kézből közöl, elrontva, telve sajtóhibákkal stb.

I. Isten-adta.

Isten-nel szerkesztett kifejezések s velük rokonértelmüek. A köv. két példa az ide tartozó szerkezeteknek tudtomra legrégibb példája: Johannis dicti *Istenwetthe* (Anjoukori Okm. *1333.* OklSz.). Nicolai dicti *Istenwette* (*1480.* OklSz.). — *Isten adta* (jelentése árnyalatairól Lehr: Toldi 96): Úgy hogy minden Isten adta jókat ember elfeledne (ÉrdyK. 129). Az istenadta jókat ne tékozljátok (ÉrsK. NySz.). Minden istenadta nap (Pet. A naphoz; Nép). Ne higgy a leánynak, az *istenadtának* (Népdal). — Ezt is vegye Köszönettol az *úr-adta* holt szegénye. (Arany: Bolond I. 1. én.). Ami ez *ég-adta* világon csak történik, a' tán mind elmondja neki (Nyr. 30: 487. Vö. még alább: *ördög-adta*). — Mindenféle nyelvek elmúlnak, csak az *úristen teremtette* zsidó nyelű marad (ÉrdyK. 541 b). Szörnyen jó ember volt az *istenteremtette* (Pet.) *Isten ihlette* szent írások (GKat. Titk. 1). *Isten-áldotta* nap (Fal. 143). *Isten verte* ember (Dug.: Pb. 1: 31). Ébredj, ébredj, *istenverte* nemzet! (Petőfi). Ez a sok csúnya, *istenverte* paréj (Arany: Nagyid. Cig. 3. én. vége felé). *Isten taszította, isten taszintotta* ember (l. MTsz.).

Régi és gyakori az *-ette* és *rágta:* Kioldozom *fene ette* sebemet (Balassa B. Költ. 144). Ezenkívül: *féreg-ette, rozsda-ette, szú-ette* a NySz.-ban. Régi *szú ette* volt a padlás deszkája (Gvad., NySz.). Cario: *szúettévé* vagy férgessé lenni (Márton J. szót.). De *szu-ette* ez a gerendü (Őrség, Nyr. 2: 374). *Méregette* ember (Dug.: Pb. 1: 182). Rút, mint a *Francia ette* orr (uo. 229). *Földette* királyok (Arany BH., akiket a föld megemésztett, magába fogadott, l. e kifejezésről Nyr. 36: 41). *Moly-ette:* corrosum a tinea Kreszn. — *Egérrágta,* Gyarm.: Nym. 1: 306. Kilátszanak *szúrágta* szarufái (Jók. Hétköznapok [1] 1: 24). *Méreg emésztette* gyík. *Epe sáppasztotta* (Dug. Pb. 1: 191).

Érdekes, hogy sok növénynév mutatja ezt a szerkezetet: Eryngium vulgare: *Isten atkozta touisk* (Beythe Stirp. 4; Csapónál Eryngium planum: *Isten átkozta tövis,* id. Nyr. 8: 419; Vas megyében *isten átkozta tüske:* Xanthium spinosum, MTsz.). *Ördög-harapta fű, ördög-marta fű:* Morsus diaboli, Succisa praemorsa stb. (Meliusnál s másoknál, az első a MTsz.-ban is magyarázatát l. Nyr. 9: 64). *Ördögcsípte fű:* Erythrea pulchella és Veronica chamaedris (MTsz.). *Angyalrúgta fű:* Lysimachia nummularia (Csapó, id. Nyr. 8: 439). *Kígyóharapta fű:* Plantago lusitanica (MTsz.). *Isten-gyalolta* tök MTsz.

Az *ebadta*-féle káromkodások is régóta népszerüek: *Eb atta* parasztja! (1636. OklSz.). Nem kell hitelt adni az *ebugattának* (Tört-Tárból id. NySz.). *Ebugatta* himpellérje (Pet.). Verjétek meg az *eb szülte* rossz emberit (Gyarm. Nyelvm. 1: 352). *Ebszülte* rácai bezzeg elcsellegtek (Thaly: Adal. 2: 106). *Ebszülette* bottya! majd keresztül estem rajta: fustem e cane natum! offenso in eum pede vix non cecidi (Verseghy: Anal. 2: 177). Hadd dógozzék az *ebunta* (Csík m. Abafi Figyelője 1877. 2: 156). Ott játszódjék az ebúnta, nemsokára teszek róla (Moldva, Nyr. 5: 192). *Ördög-tojta* és *ördög-kotlotta* hazugság (Pázm., id. NyK. 15: 190). *Ördög-unta banyája* (régi Tájsz.).

»*Mennykő ütötte, kutya tenyésztette, kutya szaggatta, kutya fogantatta, kutya fikta*« (Beregsz.: Diss. 136). — *Kőszülötte* (Lehr: Toldi 97). Megmondám, *tűzégette*, hogy... (Thaly: VÉ., NySz.). Oda veszvén a böcsület egy czifra arietta, és *patvar-szerzette* forma hitván cantata miatt (Fal. 164). *Szél hordtta* eszű (Dug.: Pb. 1:114). *Szél hordotta* lábú (uo. 174). *Lánchordta* franciája (Garay: Obsitos; l. erről Thewrewk id. h. 342). De *lánc adta*, arra nem adom magamat... (Gvad., NySz.). *Ördög-adta* verebe (bácsmegyei gyermekvers, id. Thewrewk). Az *isten-adta* stb. analógiájára sok más *adtával* való káromkodás is keletkezett (l. Thewrewk id. h. 341). Megállj, imilyen amolyan *ebadta, ördög-dobta, víz-hozta, fatyja* (Arany-Gy. Népk. 2:382). Sohonnai, bitang, *víz hozta* bujdosó (17. száz. NySz.). Az a *vízhozta* embere (Kaz. Barnh. Minna 9). Vö. *víz-hordta* ember: jöttment (MTsz). *Holló-hozta*, semmiházi ember (Erdélyi J. Közm. 3672). Azt a *szélhozta* szentedet! Azt a *tüzégette* lölködet! A *Mária-verte* teremtésedet! A *ragyaverte* pofád szentségit! *Fenelátta* népség lakik abba a Pestbe (Balaton vid. NyF. 40:23). — Ilyen szitkozódásokban, egyáltalan indulatos beszédben előkerülnek az első csoportbeliek is: *istenadta, istentasztotta, istenverte, istenátkozta.*

Más többé-kevésbé állandó kifejezések: Az ő vén és *idő járta* rokonsága Erzsébet magzatot érdemlött fogadni ő méhében (ÉrdyK., aetate provecta NySz. 2:19[1]). *Had-vitta* hely (csatatér, két 16. sz.-i írónál NySz). *Erdő nőtte:* silviger, erdős PPBl. *Fűnőtte* lapály (Arany BH. 8:26). *Fű-nőte* 'fűvel benőtt, amit a fű benőtt' és *apró-kőte* azaz *apró-kelte* 'himlőhelyes' (Szék. MTsz.; vö. *megkőte az apró:* meghimlőzött uo.). A régi *füst-fogta* nemeslevél (Fal. NySz.). Ha ezek a *hidegvette* atyafiak, istenes elmélkedéssel felhevülnének (Fal. 57). *Hidegvette* (Gyarm. Nyelvm. 1:306). *Rozsdavette* kard (Jók. Fehér rózsa). A *vízvette* sarju (Baksay: Dáma). *Madárlátta cipó* és *kenyér* (így is: *nyulka-sültötte*, l. ezekről Nyr. 30:44, 144; ezek mintájára: *csillaglátta öv* Merényi Népm.). Sáppadt, mint a *hideglelte* (Dug.: Pb. 1:231). Szomorú, mint a *dér csípte* dohány (uo. 2:305). »*Jézus monta* szó, hol lappaggyon« (azaz Jézus parancsa, hogy lappadjon; ráolvasás Nyr. 4:138). Isten őrizzen minden *anya-tartottát* (Nyr. 5:230). *Tigris-szoptatta* (méregzsák, MTsz.). *Sas-szaggatta képű* (ripacsos, MTsz.). *Gaj-csapta* (jöttment, MTsz.). *Kígyó-fujta* kő (MTsz.). Mint a *dér sültötte* csollán (Bethlen Miklós Önéletr. 2:340). *Harapsütte* hely (ahol az avar leégett, MTsz.). *Napsütötte* képű (Nép). *Napégette* arc (Arany, többször). *Ördögkötötte rokka* (szólásokban, Szeged és Hódmezőv. Nyr. 4:439). Jobb az *isten ölte* mint az *ember vágta* (Erdélyi: Közm.). Jobb *a Krisztus főzte*, mint *a Kristóf melegítette* (Dug. Példab. 2:191; azaz jobb a bor, mint a sör).

Alkalmi kifejezések példái: Sz. Máté írta könyv (ÉrdyK. 131 b). A *szél hordozta* falevél (Pázm. Pr., id. NyK. 15:190; vö.

[1] Imre S. (A m. ny. tört. 209) így magyarázza: »vén és időtől megviselt rokona (kitől az idő eljárt)«; de inkább: akire rájárt, akit mintegy megjárt az idő.

ezzel szemben ugyancsak Pázmánynál: a *széltül hordoztatott* pelyh, id. NySz.). Apolló híjában várakozván a *holló hozta* víz után (Misk. Vadkert 386). Láttam olly *világ-oktalanította* urfiakat (Fal. 30, így 31 is). Amint lehetett illyen *török égette, tatár hammazta* országban (Bod.: Pol. Előb. 11). *Zsebtakarta* kézzel hányogatta a fittyeket (Dug. Szerecs. 1:400). *Botcsinálta* doktor (Kaz.). Ültess borostyánt bajnokink' *Gyöpleptte* halmainn; (Batsányi költ. 6). *Hír-fölkapta* nevedet (Kisf. S. Bold. szer. 161. dal). *Hír-emelte* bajnok (Kisf. K.: Budai harcj.). *Moh-lepte* gödörben (Kisf. K. Mohács). S felrobognak *hadvész-ülte* képpel Ujlaki s a megbékült Garák (Vör. Szép Ilonka). S a bús pár megy *gond-sujtotta* nyommal (uo.). *Csoda-szülte* szűz alak (Vör. Csongor és T.). *Sors-üldözte* Zalán (Vör.). *Szél-ringatta* száraz ág (Pet.). *Ország világ csodálta* vitézi tettei (Garay: Obsitos). S látván az *emberfonta* nyűgöket (Sárosy: Arany tromb.[2] 277). Ő álla halála *vér-mosta* fokán (Arany: Szondi két apr.). *Törvény-adta* módon; *törvény-tiltotta botokkal* (Arany, id. Nyr. 4:439). Elő *Theoros hozta* thrák hadak! (Arany: Arist. 2:15). E' halovány *élethagyta* arc (Jókai: Vadon vir.[1] 2:32). Bámult le a *csöndlakta* vidékre (uo. 2:179). A *lombfedte* hegyoldalakban *úrlakta* ősi várkastélyok harci védelemre szánt sáncművek közé fészkelve. (Jókai: MFöld. 55). A *jégfedte* Kriván (Jókai: Eppur[1] 4:36). A pagony *eső-áztatta* füve (uo. 47). *Harc-edzette* hős (Jókai: Szeretve[1] 1:148). Elragadá őt *homokülte* sikra (Száz K. Álmos 57). A HB. inkább erre a szentirási helyre, mintsem *az Erdélyi felhoztára* van alapítva (Hunf. NyK. 4:445). Távol hegyek *hó-takarta* csúcsai (Gyulai, id. Thewrewk). *Kő-ütötte, tövis-szúrta* lábbal (Merényi: Népm.). Reá tekint *könnyfátyolozta* szemmel (Arany L. Délib. h.[1] 73).

Személyragos előrésszel: Úgy tekereg félve: mint nagy városoknak nem szokott *ura hagyta* komondor (Dug.: Pb. 1:141). Annak a rút Haramjának *anyja-szültte* meztelenségétől ki mondhatatlanképpen irtózott (Dug. Szerecs. 1:141). Révai támada s már lejt önkényt a simuló [nyelv] *mestere-szabta* uton (Czuczor: »Révai«). Visszavenni az *apja elvesztette* földeket (Arany: Haml.). A *szenvedélye elvaktította* fiú Bánóczi: Kisf. K. L. 158. — *Szívem kedvelte* Laborcán (Vör. Zalán).

Jelzőkkel, határozókkal, tagadással bővített kifejezések: *Sz. Dávid zsidóságnak királya szerzette* zsoltár (DöbrK. 15). Könnyű *más embörök szörzötte* könyvéből értelmet és tudományt venni (Frank: Haszn. k. 51). Elindulának az erdőben, jutának *az Békes uram felhánta* határra (1575. TörtT. 1881. 788). Valóban is örülnék az *Fajgel uram Váradrúl hozta* válasznak (Tököly: Lev. 5). *Isten reánk bocsátotta* hadakozás: bellum fatale (PPl.). *Szívem végtelenül szerette* Pistám! (Vitk. Munk. 1:106). Azokat . . . bátor voltam *egy, a külföldi pedagógusok használta kifejezéssel* túlzóknak nevezni (Tanáregy. Közlöny 26:609). Volt alkalmam tapasztalatokat szerezni *a francia és német iskolák elérte eredményről* (uo. 612). — Még piros évedben, még *bú nem lepte* korodban (Vitk. Munk. 1:156). *Lény-nem-lakta* éj (Vör. Csongor és T.) Örvend most (a menekülő) *az ember nem lakta*

magánynak (Szász K. Álmos 105). *Ember nem járta* földek (Pet.). A *vétck nem szennyezte* lelkek (Belényesi, BSzemle 6:358). Midőn Donáth *soha ki nem találhattam* okból pisztolyával a rabot úgy lőtte mellybe ... (B. Vitán Sándor 1825., Thewrewk 339).

A Székelyföldön *apró-kőte* és *aprókötés*, *fűnőte* és *fűnőtés*, *molyette* és *molyettés*, *molyrágta* és *molyrágtás* egy és ugyanabban a jelentésben járják (vö. MTsz.).

2. *Névmási előtaggal vagy pusztán személyraggal.*

Mutató névmással: Mondván, hogy így öli *ez s amaz adta* fajt (Gyöngy. Chariklia 220, id. Thewrewk). Merre? A kocsmába, *ilyen olyan adta* (Pet.). Rugd agyon az *ilyen olyan adtát* (Pet.). Tiszt urak, *ilyen teremtették*, itt vagyon a móres, adta szedte vették (Gvad. RP., id. Thewrewk).

Visszaható névmással: *Maga* szülte ujság (Fal. UE.) *Maga fonta* abroszt terített fel a Mariska (Jókai: Rab Ráby[1] 92). — Az *ő maga kereste* jószágát: acquisita per se ipsum bona (Ver. Verb. 87). — (Újabban néha *ön*-nel: *önkészítette* gépek stb.).

Személynévmással és a nélkül (sokszor nemcsak az igenévnek, hanem a jelzette főnévnek is van személyragja): 1. szem. Látnája meg az *én dicsértem* malomhelyet (LevT. 1:263). Kelj fel, ülj le és egyél az *én fogtam* vadba: surge, sede, et comede de venatione mea (Helt. Bibl. 1:M4). Vegyed te hozzád *én csináltam* étket (Hoffgr. 79). Kellött volna az *én kévántam* esküvésnek engedniök (Veresm. Megtér. 35). Az *én sütöttemből* nem eszel (Gyarm. Nyelvmester 1:352). — Jövel és vegyed az neköd *szerzöttem* koronát (KazK. 34). Legyen azért elég immár sok búm és *szenvedtem* nagy kár (Balassa B. 105). Ti penig *szerzettem* átkozott sok versek, tüzben mind fejenként égjetek, vesszetek (uo. 120). Ha szúnyadna szívednek szándéka, költsön fel *ez adtam perec* ajándéka (Gyöngy. MV. 2:300). Hogy az *mondtam* dolog ne legyen veszteddel (Gyöngy. Char. 204). Ez *küldtem* rózsáért nem kívánok nagyot (Rimai). Kévántam könyveket nem találhatván, egykor *vevém elő* a Bellarminus könyvét (Veresm. Megtér. 34). Azután egy aranyas kocsi, ezután mene a császár *igen kívántam* paripán (Mikes 20. lev.). Eh! *szerettem* Neander, vedd észre magad: caro Neandro! (Fal. 5, 15). Előkerülvén a *mondottam* kérdés: noi discorremmo sopra il medesimo (uo. 103). Ő volt előttem első s hatalmas hirdetője ennek a *nem-hittem* hitnek (124). Itt jára az a szerettem ember, a *megneveztem* helyen (Gyarm. Nyelvm. 1:352). *Gyülöltem* világ! verhasstes Licht (Kónyi: Ábel 161). Leveled vettem munkáddal, te még a közelebbről *irottamat* sem (Kaz. L. 12:456). Böcsülöm s tisztelem, de a *kimondtam* szeretetet megmásolom (Ungv. Tóth L. Vers. 161). Nepos *idéztem* helyét Czuczorunk így fordítja (Szarvas, Nyr. 24:522). — Orcám ... az áldott szerető *szülöttem fiamnak* szent vérével befagyott vala (NagyszK. 148). Ódozz meg köz gyóntam bűneimből absolve me a generaliter confessis peccatis (Esztergomi rituale 1583. Nyr. 3:422). De te

ebbe siess *én laktam földemben* (Hoffgr. 26). Laktam földemről, szép szerelmemről mikor gondolkodom (Balassa B. 24). Én laktam földemről engem kihíttanak (Thayl: Adal. 2:374). Te is itt vagy, *szerettem Iréne leányom* (Fal. 64, így 715). Az én *szerettem gyermekemet* ne verd (Gyarm. Nyelvm. 1:352). *Szerettem komámasszony* (Nyr. 2:179). *Nagyon szerettem földem* volt (Nép, Lehr: Toldi 272).

2. személy. Épits fel elmémet az jó bölcsességgel s *te-adtad* lelkemet buzgó könyörgéssel (Balassa B. Költ. 118). Mint *te teremtetted* ember ha járhatok bátor szívvel (123). Megváltád az *te terömtötted* szegény bínös Ádámfiát (CzechK. 96. lev.). Adom neked ez *te laktad* feldet (olv. feldét? JordK. 7b). Áldott légyen isten az te szent neved! *te adtad* ajándékot hogy elvötted (RMK. 4:62). Hadd egyem az *te fogtad* vadban: affer cibos de venatione tua (MA. Bibl. 1:24). Minthogy ez a gyűrő volt *te-adtad* jelem (Gyöngy. KJ. II. 4:61). *Temondottad* kötelességek stb. (Fal. 64, 237). Ama *te keresztelted* jóságokról, és a vétkekről vetekedtünk eddig (75). — Tarts[d] meg *adtad* éltemet (Balassa B. Költ. 100). Hol a te irgalmasságod, kivel *verteted* gyógyítod? (a. m. verésedet? uo. 105). *Szoktad* szemfényvesztést s varázslást kezdettél (Gyöngy. Char. 56). Ím jelen a *vártad* évszak, mely nyit harci pályát (Arany: Tassóból 16). — *Te választottad zsidó néped* miá megfogattál (PozsK. 2; a WinkK. 247. lapján: *választott néped* miatt). Az ten magadnak *választottad városodban* ... halálra ítéltetel vala (PozsK. 2; így ThewrK. 4). De az te jóvoltod és *ígérted jód* biztat nyavalyámban (Balassa B. Költ. 101). Amaz *reménletted istened* most holott? (131). Az *te laktad földedrül* (CsomaK. 12). Hogy el-kivinnél Magyarországban, *te-laktad földedben* (uo. Szilágyi és Hajmási 1571). *Imádtad szépedet* fel nem találod sohasem (Ungv. Tóth L. Vers. 139).

3. szem. Hogy ne láttassék ő tévelygenie az *ő tötte* dologban (SzékK. 181). Az *ő szerette, szülötte, tartotta, nevelte* Jézus (NagyszK. 274). Érdemljök az *ő megígérte* bódogságnak dicsőségét (ÉrdyK. 96). Azon igyeközik, hogy az *ő megmondotta* beszédet [»bezedet«, olv. beszédét? Frank. Haszn. könyv 75). Mondotta ... ő megtartja az *ő adta* hitit, fogta az szakállát öreg-emberségit forgatván (Mon. Irók 15:229). Az *ő fogta* hallal én is tápláltattam (Gyöngy. Char. 200). De nem lesz szándéka *ő kívánta* véggel (uo. 332). Keveri a szólás módjait, s *ő gondolta* hasonlóságok után új nyelvet kohol magának (Révai: A magyar széptoll, id. Bánóczi: Révai 388). Bízván az *ő megszegte* határidőben (Greguss Á. Athéni Timon 2:1). A jó hírrel jött szolga épen ezeknek az ellenkezőjét adja elő, mint az *ő látta* ország boldogságának fundamentomait (Beőthy: Szépprőza, 2:358). Lindemann kiadása, mely az *ő szerkesztette* Corpus Gramm. II. k.-ben jelent meg (PhilKözl. 2:5). — Kívánok az úristentől Kdnek minden *kívánta* jókat megadatni (LevT. 2:212). Abban a klastromban, melyet Szent István Szent Márton hegyén *kedvelte* helyen építtetett (Tarnóczi: Szentség 1695. 94). A magával *hozta* gántsok (az ő öröklött hibái, Tseh M. Lovakat orv. könyv[2] 7). Ráemlítettem őt a *tavalynéked adta* ajándokra; de sajnálja, hogy

most olyanokkal nem szolgálhat (Vitk. Munk. 3:104). Sok nemes ember, aki az apja gyakran koplalva nevelte vagyonját ... vesztegeti, 's inkább morsolja, fogyasztja, mint sem öregbítné, az *Ősöktől vette* nevével nagyra vagyon (Ungv. Tóth L. Vers. 112). A nép az osztályrészül *nyerte* szenvedést már meg is szokhatta (Szarvas Nyr. 24:518). Mégis meg tudott művelni [Vilmos] köröskörül egy kis darabot. A *készítette* szántóföld már kitett egy pár tonna vetésre valót (BSzemle 75:263). — *Lakta-földe* (Tel. Evang. 1:269). Ábrahám Isten szavára elhagyá *lakta-földét* és bujdosóba méne (Pázm. Préd. 188[1]). Haza megy a lelkem e vidékről, hogy az estét édes *lakta-földe* s kedvesinek közelébe töltse (Tompa 1:269). *Adta javát* meg nem becsültem (Thaly: VÉ. I. k.). Ő, jó szomszéd létére, eszik *az ő kedvellte barátjával:* ille, cum sit bonus vicinus, comedit cum amato sibi amico (Révai: Misc. V. »Exercitia linguae Hung.« kézirat). Hogy *szerette lányát* elszerette sírja (Arany TSz. 12:4). »Ennye *atta kölyke!*« (Nyr. 5:421 stb. Vö. *Aki adta!* kényes kapitányja, Ne kacsingasson az én rózsámra Arany-Gy. Népk. 1:235).

Én csak az *Kd írta* hírekre támaszkodom (LevT. 2:114). Az *Kd. küldötte* vizát Kdnek megszolgáljuk (uo. 202). Leveleket vöttük mind *kglmetek írta*, mind egyéb... dolgokra nézve (Thököly Lev. 279).

Ez a személyek szerint váltakozó szerkezet úgy látszik a 18. század óta a legtöbb nyelvjárásban elveszett. Ennek aztán az lett a következménye, hogy egyes fönnmaradt szólásokra nézve a nyelvérzék megzavarodott. Így magyarázhatjuk, hogy pl. a 3. személyű *szerette gyermeke, szerette fia* hamis analógiájára ilyenek keletkeztek: *szerette gyermekem, szerette fiam* stb. Példák: Mivel *szerette-személyednek* látását a lehetetlenök közé számlálta; éjjel-nappal emlegetött tégedet (Dug. Szerecs. I:53). Gyermekem, *szerette* gyermekem! (Kat.: Bbán 5:5; így Eötvös J.) Hazám, *szerette jó hazám*, Bojóth (Kat.: Bbán 1:1). *Szerette férjem* (Szigl. Rózsa 126). Megmentettem *szerette lányomat* (Szenvey: Messzinai hölgy 103). *Az én szerette jó fiam* (Jókai: Szeretve mind a vérpadig[1] 5:113; Thewrewk E. idézi). Még nem volt ilyen *szerette lovam* (Nép, Lehr: Toldi 272). *Szerette hazánk* (a *szerettük hazánk*kal együtt hibáztatja Szvorényi: Nyt. 374. §).

3. Az igenév személyrag nélkül: anya-szült, guta-ütött.

Valószínüleg ez az eredetibb szerkezet, de a történeti korban már sokkal ritkább, mint az *istenadta*-félék: Tiszta állattal éljetek, semmit megholtat avagy *bestye martat* [*-át*?] ne egyetek: quidquid morticinum est, ne vescamini ex eo (JordK. 230; az 58. lapon: Az oly tagot, kit bestye mart meg, ne egyétek: carnem quae a bestiis fuerit praegustata). *Anya-szült* mezítelen, *anya-szült* siket (NySz). Veszedelem, szerencsétlenség ... minden *anyaszült* embernek sorsa

[1] *Lakta földe:* ezt a kifejezést úgy is értették, hogy laktának vagyis lakásának a földe, s azt mondták: *én laktam földe* stb.

(Fal. 586). Az *anyaszült* siketek (a született siketek, uo. 774). *Egy anya szültek* (Horváth E. Árp.). Vö. Meg nem marad itt *anyaszülte* (Arany: Szondi két apródja). *Guta-ütött* (Heltai, Calepinus stb. stb. NySz.). A kis leány elpirult, én meg alig jöheték szóhoz, mint kinek a nyelve *szélütött* (Kovács P. Fars. kal. 8. Olcsó Könyvtár). Membra nive praeusta: *hidegvött* tagok (PPBl). *Hideg vett* legyecske (Beniczky: Ritm.). A vadászok *hidegvetten* tértek haza (»a hidegtől általjárva, általfázva« CzF.). Te *dérvett!* (mondják a fázósnak Vácon; *megvette a dér*). Rozsda-ette v. *rozsda-ett* kulcs (Bács m., id. Thewrewk). Rozzant fegyverei *porlepetten* és *rozsdamartan* századok óta hevertek (Győry D. Don Quijote, ifj. kiad. 9). Minden *isten-áldott* nap elmélkedjél felőle (Fal. 45). Akkor se légyen *anyahagyott*, és gondviseletlen (uo. 203). Fölcsengve ontván búja rendet | Hajlott kalásszú téreken, | A *napsütött* kaszás kaszája (Tompa 1:121). *Ebadott* kölyke (Gömör m. Nyr. 18:459, Nógrád m. 9:332).

Maga-szemzett csemetése; *maga-ápolt* fa (Győry V. Havi Szemle 1:44). *Maga szőtt* vászonból varrta (Merényi: Ered. Népm.).

Alkalmi kifejezések: Veréb-megött kalangyát félfelé rak vala; az búzának konkolyosát hitványát meggyújtá, mutatá ő aldozatját (RMK. 6:247). »Mit sírsz? — Juli haragját? — Mint élsz? úgymond. — Mondék: Mint *Júlia-útált*« (Balassa B. Költ. 72). Ezerhúrú hegedődet hadd pönderétsem meg, *atyám csinált* szegecskével hadd igazgassam meg (Amade L. Irodalomt. Közl. 12:217). *Rozsdamegett* (SzD. Verskoszoru 1:70). Zsuzsi, Elek' *önnönneveltt* Kedves Sólyom-madara (Kisf. S. Somló 2:8). Tégy *habütött* szirtté s ne legyen több álmom azontúl (Vör. Z.). Helvetia *hótakart* tetői (Eötvös J. Búcsu). *Hab-ütött* pandal, *hullám-mosott* gazdag virány, *porlepett* ing (Arany, idézve Nyr. 4:441). *Átok-vert, szellő-üzött* (Pet., uo.). Az ábrándos fiúból bajedzett férfi lett (Tompa 1:23). *Szélsöprött* udvar (Tompa). *Szúfurkált*, pókhálós, penészes rámában (Lisznyai: Uj Palóc D. 12). *Reménységhagyottan* tévedez (Vajda J. Béla királyfi 138). Hol szem, mely a *sors-szőtt* sürü fátylon láthat? (Szász K. Álmos 54). Vadfű*benőtt* néma sivatag (Vargha Gy., id. Thewrewk). A boglyának *szél nem ért* oldala a szélre nézve a boglya möge (Nyr. 17:210). Megismerem a kanászt *angyal-fűzött* bocskoráról (Arany-Gy. Népk. gy. 2:205; vö *angyal-bocskor:* tót ember bocskora, Szombathely, Gráb1er Ida értesítése). *Kan-harapott* (gúnynév, »mert gyermekkorában a kan harapta meg, Nyr. 5:526).

Vö. még ezeket a tagadó szerkezeteket: *Asszony-hihetetlen* (Pázm., id. NyK. 15:190, »asszonynak is hihetetlen mondás«). Jaj istenem, aki árva, még a szél is inkább járja; én istenem, árva vagyok, *szélfuvatlan* nem maradok (Arany-Gy. Népk. Gy. 3:131). — Vö. a votjákban: 'holló-áthatolatlan fekete erdő' Munk. Votj. népk. 258.

Simonyi Zsigmond.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Szily Kálmán munkáját eddig inkább dicsérték, mint bírálták; így tett a M. Nyelvőr szerkesztője is a Pester Lloydban megjelent ismertetésében. Eddig többnyire csak egyes adataihoz közöltek pótlásokat vagy bíráló megjegyzéseket. Igaz, hogy e megjegyzések közt voltak olyanok, amelyek egy egész bírálattal fölérnek, pl. hogy Szily az olasz *cupola* szót a magyar *kúp*ból, a szanszkrit *varna* szót a m. *vár*ból származtatja; hogy az olyan szókat, minő a *hogyan*, *enyém*, *héber*, *búcsuvétlen* és sok más régi szó, a nyelvújítók vívmányainak tartja stb. stb.

Én sem írok ezúttal bírálatot, egyszerűen előterjesztek néhány nagy nyelvújítóból egynéhány nagyobb szócsoportot, hogy lássuk, miképpen bánik velük a NyUSz. Ne mi, hanem maguk ezek az adatok feleljenek arra a kérdésre: vehetni-e s mennyiben vehetni hasznát ama szótárnak? találhatunk-e benne megbízható útmutatást és fölvilágosítást szavaink történetére nézve?

Nézzük azt a három nyelvújítót, akinek működése döntő jelentőségű volt a nyelvújítás megindításában és népszerűsítésében: Baróti Szabót, Dugonicsot és Kazinczyt!

Baróti szavait a NyUSz. szerkesztője csak a Kisded Szótárból közli, ennek s a NySz.-nak egyszerű összevetése alapján. Pedig azoknak a szóknak nagy része megvan már Baróti Szabónak első verskötetében, s vannak ott olyanok is, amiket a Kisded Szótárba nem vett föl; ezeket persze a NyUSz. rendszerint sokkal későbbről, többnyire csak későbbi szótárakból, pl. a M. Tudós Társ. 1835-i s 1838-i Zsebszótárából v. Fogarasiból (1836) idézi. Ez okból — csak a legfontosabb szókat idézve — helyreigazításra szorulnak a NyUSz-nak következő cikkei[1]:

állong, balga (SzD. 1777-ben, NyUSz. 1831-ből!), civakodni, csermely, csupasz, dagály, dörmög, ékít, elhibázni, előkészít (1780 — NyUSz. 1838!), előtűnik (1813 — NyUSz. 1838!), fagyaszt, felbőszít (1813 — NyUSz. 1838!), felbuzdul (1789, különben már 1750-ben is megvan Wagner Phraseologiájában — NyUSz. 1808), feloszlik, fiatalít (1803 — NyUSz. 1838!), fogyaszt, fogyatékos (1779 — NyUSz. 1827), gomoly, gyalogság, gyér, gyilkol, heverész, hon, hűs, ihlet, javít, jelenlét, kábul, késlekedés (1813 — NyUSz. 1833!), kiáll vmit, kiérdemel (1813 — NyUSz. 1865!), kíméletlen (1803 — NyUSz. 1836!), kimenet (1810 — NyUSz. 1835!), kiszemel, kirándul, laza, lazít, mormog (1802 — NyUSz. 1835!), mormol, nyilvános, őr, padolat, páratlan, pihen, rege, remeg, remekel, remekmű (1789 — NyUSz. 1836!), repeszt, súlyosít (1803 — NyUSz. 1836!), számít, szanaszét, szimatol, tajtékoz (1777 — NyUSz. 1835!), tárgy, temető, természetes, torlódik, torlódás, véges, végezet és végzet, ve-

[1] Ezek közül sokat — más kifejezésekkel együtt — ráolvasott már Simai Ödön a NyUSz-ra, l. Nyr. 33: 271—277. — Mi ezúttal a helyek idézését mellőzzük.

szélyes (1789 — NyUSz. 1835!), vetemít, világít, viszonyos, zamat, zúdít, zúz (1780, különben most már 1763-ból is ki van mutatva Nyr. 32:93).

Baróti Szabónak irodalmi nyelvünk fejlődésére igen fontos munkája a Paraszti Majorság. Ennek első kiadásából az 1. rész már 1779-ben, a 2. rész 1780-ban, a nagyon átdolgozott második kiadás 1794-ben jelent meg. Az első kiadáshoz magyarázó szójegyzékek is vannak csatolva. Szily Kálmán idézi forrásai között az első kiadást s megjegyzi, hogy »végén szótár«. Ámde e szótárnak éppen legfontosabb kifejezéseit, a sok fölélesztett régi szót és irodalmivá tett tájszót hiába keressük a NyUSz-ban, vagy ha megtaláljuk is, csak későbbi vagy a nyelvújítás szempontjából kevésbé fontos forrásokból vannak idézve. Ilyenek a sok közül:

alagya (alagyácska), apród, ara, aszály, bányászat, botor, böngész, csalit, csarnok, csel, csend, cserény, dal, dandár, deli, dölyfös, év, galád, hölgy, ideg, iker,[1] jós, kalandoz, kalóz, kártékony, kötelék, lepke, lomb, nadály, nyirettyű, rombol, tapasz, tar stb. stb.

Dugonics, kinek népszerű regényei nagyon növelték az olvasó közönségnek az új szók iránt való fogékonyságát, ezáltal egyik legfontosabb tényezője lett a nyelvújításnak. Számos munkája közül a NyUSz. szerzője, mint maga megvallja, csak hármat használt föl: az Etelkát, Jolánkát s a Tudákosságot. Ez végzetes mulasztás volt, mert Dugonicsnak többi munkájából igen sok kifejezést föl kellett volna venni; például csak a következőket említjük (vö. Simai Ödön: Dugonics mint nyelvújító, Nyelvészeti Füzetek 14. száma):

emelet, gyilok, időszakasz, nefelejts, osztalék, példány, rajzolat,[2] szemel, tanulmány, temető, természetes, testőr, torna (1803 — NyUSz. 1873! l. erről bővebben Nyr. 33:370, Simonyi), tőkepénzes.

Ámde az a három földolgozott munka is hogyan van földolgozva? E háromból idézni kellett volna a következő fontosabb kifejezéseket:

aláírni, arc, arcvonás, babérkoszoru, beékez (a. m. beékel), borongós, délkör, (el)mulaszt, emlékírás, enyhely, ezredes, határozott, hazafi, kelet, képzelet, kiküszöböl, kirándul, közhaszon, különc, lélekismeret, magtár, megigenel, mellékes, mellékszoba, mellékszög, nagylelkű, önkényes, szünóra, vezérlet.

Legmostohábbul bánt a NyUSz. Kazinczyval, a legnagyobb nyelvújítóval, kinek oly rendkívül nagy hatása volt az irodalmi nyelvre! Forrásai közt fölemlíti ugyan Kazinczynak több munkáját, köztük a kilenc kötetet és a Levelezés tíz első kötetét is, de azért Kazinczy szavainak nagyobb része hiányzik a NyUSz-ból. Csak az

[1] A NyUSz. azt mondja, hogy PP. és SzD. mint kihalt szót említik. Nem, csak mint régi székely szót. Különben 1788-ban már Kazinczy is él vele.

[2] A *rajzolat* Baróti SzD. 1792-i szótárából idézi a NyUSz., holott sok régibb forrásból idézhette volna: 1774 Dugonics, 1778 Révai, 1780 táján Benyák *(kirajzolat)*, 1786 Baróti SzD. Verskoszoru és Kónyi J. (Vö. még Simai Ö. Dug. 45.)

A és B betűből idézem s csak a fontosabb szókat,[1] amelyeket okvetetlen föl kellett volna venni (ha nem is Kazinczy alkotta valamennyit, de fontos annak a megállapítása, hogy ő elfogadta őket s ezáltal az irodalommal is elfogadtatta):

ábrándozás, ádáz (M, L), aggalom (M — NyUSz. 1834-ből), akác, ál, álképzet (L), alaktalan, alapul (NyUSz. 1835), alkony (M, L), alkotmány (M), államos, állít (L), altiszt, andalog, andalgás, elandalodás (M), arcavonás (L), árnyal (M), árnyas (M), árnyaz (M — a NyUSz. mind a hármat 1835—8-i szótárakból idézi), avatkozik, azonság (L);

befolyás (M), behatás (L), bék (M), bérlel, beszállásol, betűszedő (L), bevezetés (L), billiárdoz (L), bírálgat (L), bitó, bizatlankodás és bizatlanság (L, M), biztos (M, de már Diogenesében is 1793), bordal, boríték (levélé, L), borzong, boszulatlan, búsong (M).

De elég ebből ennyi is! KOVÁCS MÁRTON.

IRODALOM.

Általános nyelvtudomány.

— *Rubinyi Mózes dr.*: Általános nyelvtudomány (Bpest, Stampfel-Révai). —

A nyelvtudománynak, kivált erre mi felénk, nem nagy a becsülete az úgynevezett »művelt« nagyközönség körében. A legszürkébb elméletnek, valami penészszagú tudománynak nézik azok, akik legfeljebb csak a középiskolai színvonalig jutottak el a megértésében és megítélésében. Ezért azt lehet mondani, hogy mindenki nemes munkát végez, aki, bár csak egy parányival is közelebb viszi ennek a mi gyönyörű tudományunk munkájának a becsületét a közönség szívéhez. Jó célért küzd tehát Rubinyi Mózes is, mikor a maga tudását és nagy csevegő készségét egyesíti egy irodalmi vállalkozás népszerűségével, hogy hadat üzenjen ennek az elfogultságnak. Mikor leült és hozzáfogott a munkája megírásához, mintha azt mondta volna: Meg fogom veletek értetni, szét fogom előttetek boncolni az emberi elmének azt a nagyszerű funkcióját, amelyet nyelvnek nevezünk. Be fogom nektek mutatni lélektanát, az ő sajátos logikáját, történeti fejlődését és művelődési kapcsolatait. És el fogjátok ismerni, hogy amit ti olyan egyszerűnek gondoltok, annyira szövevényes valami, mint semmiféle más értelmi tevékenység. Mire aztán készen lett a munkával, egy pompás kis kompendium lett belőle. Mint a jó térképen a vidékek, úgy van meg ebben a füzetben minden tájéka egy harmadfélezeréves kutatás felfedezett területeinek. Persze, hogy itt is,

[1] Ezekre nézve saját gyüjtésemen kívül fölhasználhattam a Nyr. szerkesztőjének kézirati gyüjtését. M = Kaz. munkáinak kilenc kötete, L = Levelezés. *K. M.*

mint egyéb ilyenfajta munkákban, nem az okozott gondot, hogy mit mondjon az író, hanem inkább az, hogy mit ne mondjon. Az anyag itt is, ott is csábít egy kis kalandozásra, de a keret szűk és az út még hosszú.

Ám a *hogyan* kérdését, ami a népszerű tudományos munkákban szintén nagyon fontos, úgy látszik nagy könnyűséggel oldotta meg az író. Kiindult a nyelvtudomány fogalmából, tárgyköréből és a nyelv eredetére vonatkozó hipotézisekből. Aztán arra tért át, ami a nyelvtudománynak legáltalánosabb tárgya: a nyelv életének rajzára. Az út adva volt azon igazság révén, hogy a nyelv, bár a társas együttlét teremtette meg, mégis az egyénhez fűzött képesség. Az egyén nyelvén kell tehát kezdeni és aztán vizsgálni, miként változik, fejlődik tovább a közösségben; micsoda hatások és milyen lelki tényezők reformálják és konzerválják, mekkora erővel uralkodik rajta a legnagyobb úr: az analógia. Most egy kis kóstoló következik a nyelvtudomány gramatikai anyagából: a hang-, alak-, jelentés- és mondattan viszontagságos világából. Végül a kis munka legbecsesebb része következik: a nyelvtudomány művelésének története Platótól Wundtig. Nincs a nyelvtudománynak olyan nevezetesebb egyénisége, akit e könyvecske szerzője ne ismerne, nincs a nyelvi életnek olyan jelensége, amelynél egy percre megállót ne tartana. Talán csak az egyetlen Lautverschiebunggal bánik el egy kissé mostohán, amelyről mintha tudomást sem venne. Pedig ott, ahol a hangtörvényeket tárgyalja, erre is kínálkozott alkalom bőven. De azért ezt a mellőzést is értem. Rubinyi egész munkáján megcsillan az a jóindulatú törekvés, hogy nyelvről szólván, amennyire csak lehet, ne kelljen eltávolodnia a magyar nyelv életétől, természetétől. Ez becsületére válik a magyar nyelv lelkes munkásának. De forrása egy nagyobb hiányosságnak is: úgylátszik emiatt van, hogy példáit is legtöbbnyire csak a magyar nyelvből veszi, noha gyakran sokkal kifejezőbb példákat találna a nyelvi jelenségekre más nyelvekben. Egyébként ennek a példagyűjtésnek is megvan az a jó oldala, hogy csaknem egészen eredeti gyűjtés. Olykor szinte szokatlanul eredeti. Így például egész frazeológiát kapunk a budapesti *lipi*-ifjúság nyelvbeli pajzánságainak *rémszép* gyümölcseiből. Egyáltalában: megvan az a szerencsés adománya, hogy könnyűséggel tudja megcsinálni a példák tömegéből az induktív igazságokat.

A nyelv lélektana, szövevényes szerkezete azonban, úgy látszik, jobban érdekelte őt, mint a nyelv szociális vonatkozásai. Máskülönben aligha felejtkezett volna meg olyan fontos jelenségekről, aminők az osztálynyelvek és a zsargonok. Akkor ugyanitt alkalmat szakított volna magának arra is, hogy a papiros-stílusról meg a népnyelv irodalmi hatásairól beszéljen. És akkor feltárta volna végül azokat a jellemző történeti és közművelődési — tehát külső — viszonyokat, amelyek közt egy irodalmi nyelv születik. És arról is érdemes csevegni, miképen hat viszont az írott nyelv az élőre és hogyan tükröződik például a biblia Károli Gáspártól való ódonsága a debreceni nép élő magyarságában. Ezek mind nagyon figyelemreméltó dolgok és

már csak azért is jó velük foglalkozni, hogy hadd szokják hozzá az olvasó: meglátni és esetleg gyűjteni a köznyelv meg a népnyelv kifejezéseit.

A legbecsesebb része azonban az egész munkának, amint már említettem, az utolsó negyede, amely az általános nyelvtudomány történetét vázolja korszakok és egyéniségek szerint. A cél mindenütt az, hogy a nyelvtudomány törekvéseit belehelyezze a korszakok filozófiai áramlataiba, amelytől ezek valóban elválaszthatatlanok. Ezért vesz fel három fő korszakot: a logikai, metafizikai és néplélektani irányt. Csakhogy itt az a baj, hogy egy kissé aránytalan a jellemzés. Mert míg például Platónak és Lockenak két-három oldal is jut, addig a néplélektani iránynak és Wundtnak meg a követőinek sokkal kevesebb hely jutott, mint amennyit ez az iskola pozitív eredményeinél fogva megérdemel.

De ezek olyan dolgok, amiket könnyű lesz pótolni a — tizedik kiadásig. Mert hogy ennyit megérjen ez a kis munka, azt nemcsak megérdemli, de kívánom is neki, már csak a nyelvtudomány barátságosabb megítélése szempontjából is. NÁDAI PÁL.

A Székelyudvarhelyi kódex.

A minapában végre megjelent az Akadémia kiadásában a Székelyudvarhelyi kódex, mint »különnyomat a Nyelvemléktár XV. kötetéből«, s így a 30 évvel ezelőtt fölfedezett s két évtized óta nyomtatásban heverő kézirattal a horatiusi »nonum prematur« háromszorosan is beteljesedett. Talán az a szerénység, hogy a nagy római költőt többszörösen is túl ne licitáljuk, magyarázza meg Akadémiánknak abbeli buzgóságát, hogy a Nyelvemléktár XV. kötetébe szánt kódexet a kötet teljes elkészülése előtt már külön is kiadta, s talán csak a különnyomat elhatározásának gyorsaságán múlott, hogy a kódexről teljes tájékoztatást a külön szerzőktől eredő két bevezetés dacára sem nyer a nyelvtörténet kutatója. Tudjuk ugyanis, hogy a Nyelvemléktár című akadémiai gyűjtemény, egy 33 év előtti, épen nem szerencsés határozat következtében, valamennyi régi kódexünket önkényesen megállapított közlésmóddal, a különféle helyesírási sajátságokat egyöntetű betűalakokkal pótolva tette közzé.[1] Az eddig megjelent kötetek azonban (I—XIV.) a bevezetésben legalább pontosan számot adnak arról — amint kell is — hogy a kötetben előforduló betűalakoknak az egyes kódexekben minő eredeti írásmód felel meg. A most közzétett különnyomat azonban, bár Simonyi Zsigmondtól nyelvészeti, Lukinich Imrétől pedig külön könyvészeti bevezetéssel látja el a sokáig várt Székelyudvarhelyi kódexet, a kézirat eredeti helyesírását egész teljességében nem ismerteti meg, s így bizonytalanságban hagyja az olvasót az iránt, minő betűket jelentenek a

[1] L. erről »A nyelvemlékek közlése módjáról« c. fölolvasásomat Nyr. 35 : 62. s köv. ll.

Nyelvemléktár némely közös betűi a több kéztől eredő Székelyudvarhelyi kódexre nézve. Simonyi is csak mellékesen árulja el a bevezetés IV. lapján, hogy a kiadás č betűjének az eredetiben L formájú jegy felel meg. De hogyan írja a kódex, illetőleg hogyan írják ennek különböző leírói a kiadásban általánosan használt *ő ȏ* betűket? Bizony erről kézen-közön megfeledkeztek a különnyomat k ö z z é t e v ő i. (A többes számot itt általános alanyként használom a kiadványért felelős ismeretlen valakiért, mert a címlapon sajtó alá rendezőül Szabó Samu van megnevezve; az Akadémiai Értesítő tavalyi évfolyamának 132. lapján egy főtitkári megjegyzésben azt olvassuk, hogy a Székelyudv. kódex kiadása n e m Szilády Áronra volt bízva, mert »Szilády Áronra csak a Nyelvemléktár XV. k ö t e t é n e k szerkesztése bizatott«; most pedig a kódex mégis mint a Nyelvemléktár XV. kötetének különnyomata jelent meg!)

Az említett bevezetések mindegyikére van egyébként egy-egy észrevételem.

Simonyi a kódex ritkább szavait ismertetve, a *szuszék* szónak itt előforduló *szuszok* alakjáról (vö. *fazok* ~ *fazék*, *hajlok* ~ *hajlék* stb.) a XI. lapon, valamint a Nyelvőr mult évfolyamának 10. lapján is azt mondja, hogy az csak e kódex 362. lapján és a Döbrenteikódexben fordul elő. Ez tévedés, mert az OklSz. tanusága szerint a *szuszok* alak sokszor előfordul egy 1620-iki összeírásban is.

Másik észrevételem Lukinich bevezetésének egy furcsa kifejezésére vonatkozik. Ebben a XIII. lapon ezt olvassuk: »Judit könyvének fordítója Nyujtódi András ferenczrendű szerzetes volt, ki a s z i n t é n a p á c z a nőtestvérének, Juditnak akart fordításával kedveskedni«. Eszerint Nyujtódi András uram is apáca lett volna!

E két hibát a föntebb említett mulasztással együtt a Nyelvemléktár XV. kötetének teljes kiadásában talán még jóvá lehetne tenni.[1]

Zolnai Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

Elmemozdító. Szily Kálmán erről a szóról azt írja a NyUSz.-ban: »Bánóczi József ajánlotta 1877 (Nyr. 6:21) az *anregend*-re, azt á l l í t v á n, hogy a nép is él vele. (Hol?) Tsz. nem ismeri«. Tehát kételkedik Bánóczi állításában, mert a Magyar Tájszótár nem említi a szót. Pedig a Tsz. bizonyosan azért nem említi, mert az *elmemozdító* nem tájszó, hanem — most legalább — általánosan ismert irodalmi szó. Hogy pedig a népnyelvből ered, azt bizony tudhatnák a nyelvész urak! Vagy nem ismerik ami Kisfaludy-társaságunk nagybecsű Magyar Népköltési Gyüjteményét, a magyar népnyelvnek egyik elsőrangú forrásművét? Azt kell hinnem, hogy sohasem

[1] A kettős bevezetés csak a különnyomatban jelent meg. Az egész XV. kötet közzétételével most Katona Lajos van megbízva. *A szerk.*

olvasták e gyüjtemény 2. kötetében a 210. lapon ezt a pompás alföldi bordalt:

Ez ám annak a görbe tőkének a
Bor ám ennek a neve. [leve,
Ezt kapafokkal kocogtatták,
Metsző-késsel sanyargatták,
Tölgyfába szorították,
Mogyorófával körülvették.

Ez *elme mozdító*,
Erszény pusztító,
Ruha rongyosító,
Kocsmáros gazdagító,
Ma vigasztaló,
Holnap szomorító. — stb. stb.

A nép költője nyilván azt akarta kifejezni, hogy a bor a tespedő lelket mintegy megmozdítja, az elmét fölserkenti, az írót föllelkesíti. Nem kell tehát kételkedni a szónak népies voltában. Ellenkezőleg, örömmel és hálával kell fogadnunk a termékeny néplélek remek alkotását! KISFALUDYSTA.

Szily Kálmán folyóiratának legújabb számában (228 l.) azt állítják, hogy »az új magyarok k e z d i k mondogatni: *elmemozdító*«. Nem tudom, hogy van, de már többször tapasztaltam, hogy magyar nyelvészeink — kiknek termékeny és sikeres működésére különben némi irigységgel tekintek — nem mindig járnak el a kellő körültekintéssel és filológiai *ἀκρίβεια*-val. A jelen esetben is alkalmasint azért ítéltek ilyen könnyedén, mert nem jártak utána a dolognak úgy ahogy keltett volna. Látták, hogy az *elmemozdító* csak a legújabb szótárakban fordul elő, a régibbekben pedig nem, s mingyárt kimondták az ítéletet: új magyar szó, nem kell! Kár olyan maradinak lenni s minden újságtól annyira irtózni. De nem is olyan ujság az, amilyennek látszik! Ha utána jártak volna nyelvészetünk tárházaiban, a nagy tudományos folyóiratokban, csakhamar könnyen nyomára akadtak volna a Nyr. s a NyK. s z ó m u t a t ó i b a n, hogy már éppen harminc évvel ezelőtt rámutattak az *elmemozdító*ra mint igen tartalmas és talpraesett filozófiai kifejezésre. Sőt láthatták volna, hogy Bánóczi József egész remek filozófiai tanulmányt szentelt a magyar *elme* szónak és valamennyi származékának. Ott, a NyK. 14:191. lapján, az *elmemozdító*nak népies eredetére is rámutat és idézi pontosan a forráshelyet: »Népköltl. Gyüjt. II. k. 210. l.« A Nyr.-ben pedig (6:21) *elmemozdító*ról szólva idézi Arany János szavait, melyeket a nagy költő egy hasonló alkalommal mondott: »Azt hinné az ember: szemét, pedig lám: kincs«. — És magyar nyelvészek irodalmi és különösen filozófiai műnyelvünknek ezt az immár harminc év óta ékeskedő gyöngyét még most is szemétnek tartják?
FILOLÓGUS.

»*Hírlik*,[1] hogy a jeles vizsgázók névsorát ezentúl nem teszik közzé a Hivatalos Közlönyben, mert a jelesen végzettek állami kinevezést és munkakört követeltek a protegált nem-jelesek rovására.«

[1] Felelet egy beküldött kérdésre.

— Hogy a N. Sz.-nak e mondatában a *hírlik* tárgyas vagy tárgyatlan ige-e, többesszámú tárgyas alak-e vagy pedig egyesszámú ikes alak, s eszerint a rákövetkező mellékmondat tárgyi vagy alanyi mondat-e, azt csakugyan nem könnyű eldönteni. Az utóbbi évtizedekben rendesen alanyinak értik s a *hírlik*-et tárgyatlan és ikes igének; azért írnak ilyeneket: »Törvényszéki körökben *az hírlik*, hogy a törvényszék hajlandó a főügyész indítványának teljesítésére« (Egyetértés 17:27. sz. 4). »Már nehányszor *hírlett*, hogy Belgrádban valami bizottság alakult..« (Főv. Lapok 23:350). »E napokban már *hírlett*, hogy a bizottság megtekintette a színházat« (PNapló 31:178. 2). »*Az hírlik*, s e híresztelésnek van a legtöbb híve, hogy a kabinet marad, csak Polónyi távozik« (M. Szó 1907. 20. sz. 3). Szótárban ez az ikes *hírlik* a Simonyi-Balassa-féle 1899-i német-m. és az 1902-i m.-n. szótárban fordul elő,[1] az 1890-i Ballagi-félében még csak ez van: »*hírelni* verbreiten, laut erzählen... *azt hírlik* es geht der Ruf, man erzählt.« Régebben csakis így használták: Az császárnak jelenlétit hírrelik (így, Rákóczy-levéltár, NySz). Denevérszárnyú fellegek *hírlik* suhogva már az éjt (Főv. Lapok 21:1241). — Vö. Amint egy kém *hírelte* (KisfK. Ilka). Minden szavad *hírli*, te mindnyájunk bölcse: hogy a tapasztalás a kornak gyümölcse (Sárosi Gy. Arany tromb.[2] 248). *Hírli* veszett ügynek: mond, tudta előbb is (Arany: Buda H. 11. ének). R. K. főispán állásáról való lemondását *híreli* ma a P. Napló (Nemzet 2:57). — Mivel azonban legtöbbször a *hírlik hogy* alakot használták s mivel ez nagyon hasonlított jelentésben is, hangzásban is a *hallik hogy*-hoz, az a *hírlik* a mi nyelvérzékünkre nézve tárgyatlan ikes igévé lett. (A nyolcvanas években még sokkal gyakrabban alkalmazták; most persze a legtöbb lap azt írja helyette: *mint nekünk írják* v. *mint saját külön tudósítónk jelenti*...)

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Menyét. Ez érdekes szót az örmény Handes c. folyóiratban fejtegettem, s egyeztetéseim talán a Nyr. olvasóit is fogják érdekelni. Az óörmény *ákhisz* 'menyét' szó eredete homályos, de annál többet mond a magyar nyelv szempontjából is a népies örm. *məgn-hars-ug* '*egér-meny-ecske*', a *mugn* 'egér' szóval. Nyilván az egérhez hasonló kis állat[2] szép külsejénél fogva jutott a *meny (-asszony)* szerepéhez, mert örményül *harsən* 'sposa' és 'nuora', menyasszony és meny is, mint e két szó a magyarban is összefügg. A török *gelin-džik* 'menyét' szintén a *gelin* 'meny'-nek kicsinyített alakja; vö. az olasz *donnola* 'menyét' szót is, mely a *donna* kicsinyítése.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

[1] Fölemlíti az 1899-i Címszó-jegyzék is mint Ballagi 1890-i szótárában meglevőt, ámde ott nincsen meg.

[2] A latin *mustela* 'menyét' Schrader magyarázata szerint (Paul u. Braune: Beiträge 15:130) tkp. tolvaj egeret jelent.

Hogy a *menyét* szó csakugyan a *meny* származéka, bizonyítja az a tény is, hogy Zala és Somogy megyében általánosan *menyét-asszony*nak híják. Ennek az elnevezésnek igen érdekes az eredete, s legcélszerűbb, ha erre nézve azt az összefoglaló előadást idézzük, amelyet Schrader nagy munkájában olvasunk (Reallexikon der indg. Altertumskunde 955): »A menyét neveinek nagy részét megmagyarázza egy Európa szerte elterjedt mese, amely egy menyétnek szép fiatal asszonnyá válását mondja el. Ennek a mesének első irodalmi nyomai Görögországban már Kr. e. az 5—6. században fellelhetők (vö. V. Hehn Kulturpflanzen[6] 587. l., és E. Rohde Rhein. Mus. 43:303.). Ezért van, hogy a menyétet, mivel a tulajdonképpeni nevét a benne lakozó démoni tulajdonságok miatt nem igen merték kiejteni, csak mintegy célzásképpen *szépecské*nek, *asszonyká*nak hívták és számos egyéb női rokonságot jelölő szóval nevezték meg. Így magyarázódik az olasz *donnola*, az újgör. *νυμφίτσα*, a dán *den kjönne* 'szép', az óangol *fairy*, a spanyol *comadreja* tkp. 'komaasszony', szláv *nevěstĭka* 'menyasszony, fiatal asszony', a breton *kaerek: kaer* 'szép', a baszk *andereigerra: andrea* asszony, cigány *borí* menyasszony és nyest, magyar *menyét: meny* (vö. V. Hehn i. m. 588. l.). A menyétnek azokról a neveiről, melyek a lat. *bellula*-val és az albán *búklεzε: bukur*-ral függnek össze, l. Flechia Archiv. glott. II., 47. l. és G. Meyer Et. Wb. d. alb. Spr. 51. l. Ezek szerint valószínű, hogy az óporosz *mosuca, mosuco* 'menyét' nem egyéb mint az óporosz *moazo*nak (az anya nőtestvére) és a litv. *mósza*-nak (az apa nőtestvére) származéka, és hogy az ófn. *mardar*, az angsz. *meard*, óészaki *mörðr* (átment a középkori latinságba, *martus*, és a román nyelvekbe is) a litv. *marti*-ból (menyasszony, meny[1]) magyarázható. Ép ilyen világos a gör. *γαλῆ* [és *γαλέη* 'menyét']: *γάλως, γαλόως*, lat. *glôs*, frig. *γελαρος* (a férj nőtestvére) összefüggése«.

A *menyét*et már Budenz is a *meny*ből származtatta s említett Miklosich nyomán néhány hasonló szláv, görög, román elnevezést (MUgSz.). Budenz szerint »ez egybetartozás fölvételével a *menyét* *-t*-képzős diminutivumnak tekinthető (*-k* h. *-t*, vö. *nyuszt, sötét*), a *menyé*-ben meg a finn *minjä*-nek megfelelő teljesebb végű tő volna fönntartva«. Én valószínűbbnek tartottam, hogy a *meny* szó ezt az *-ét* képzőt az *evét* vagy *evet* nevéből vette át, mert ez hasonló nagyságú és fürgeségű állatka, s a képzettársulás nagyon jól érthető. A két szónak az alakjai teljesen megegyeznek: *menyét* ~ *evét, menyet* ~ *evet, menetke* ~ *evetke* (mindezek a MTsz-ban).

Ezek alapján teljes joggal mondhattam MNyelv-emben, hogy »a *meny* szó valamikor nemcsak fiatal nőt, hanem menyétet is jelentett«. Szinnyei azt mondja, hogy ezt »sem a magyar nyelvtörténetből, sem a rokon nyelvekből nem lehet kimutatni; csak annyi bizonyos, hogy a *menyét* szó valahogy összetartozik a *meny* szóval« (NyK. 35:444). Ezzel szemben, mint Szinnyeinek sok más kifogásával szemben, természetesen fönntartom magyarázatomat. Nem szorulunk itt a rokon

[1] Innen a finn *morsian*, lapp *moarsse* 'menyasszony'.

nyelvekre, mert bizonyos, hogy csak a honfoglalás után, a nyugati népek példájára nevezték el így a menyétet. Az is kétségtelen, hogy eleinte csak *menynek* nevezték, hiszen az felelt meg a nyugati nyelvek kifejezésének s az említett mesének; az *ét*-et pedig se valami külön szónak, se képzőnek nem magyarázhatjuk, nyilván csak utólag járult a szóhoz az *evét* hatása alatt. SIMONYI ZSIGMOND.

Felköszön, leköszön. Kardos Albert a Nyelvőr mult évi utolsó számában (479. l.) a címbeli két igét tősgyökeres magyarnak állítja. A Nyelvőrben régebben közölt véleménnyel szemben, mely a *leköszön* igét németességnek bélyegezte, magam is Kardos véleményéhez csatlakozom. A *felköszön* és *leköszön* nemcsak a Mátra vidékén honos, mint ahogy a MTsz. közli, hanem a Bükk vidékén, vagyis a borsodi palócság körében is általánosan dívik. Emellett ismeretes a *felmond* és *lemond* is; de jól emlékszem, hogy ifju koromban az én vidékemen (Sáta, a Bükkalja) ezeket csak igen ritkán használták, mintha valami idegenszerűséget éreztek volna benne. Az előbbi igék alkalmazásában a különbséget eléggé feltünteti ez a két kifejezés: *a szolgabíró (hivataláról) leköszön*, ellenben: *a cseléd (gazdájának) felköszön*. Meg kell még jegyeznem, hogy az igéket a hivatal vagy állás megjelölése nélkül pusztán egymagukban használják, tehát: *a cseléd felköszön, a tisztviselő leköszön*.

Azonban a címbeli igék még más magyar vidéken is használatosak. A pestmegyei Akasztó községből való hetvenkét éves férficselédem most karácsony előtt azzal fogadott:

— Tetszett-e mán ballani, hogy a Sallay cselédje mind *felköszönt?*

Úgy tettem, mintha nem érteném a dolgot s azt válaszoltam:

— Hát hiszen kötelessége valamennyinek, hogy *köszönjön* a gazdájának.

— De nem úgy ám — volt a válasz — hanem hogy mind *felmondott*.

Mikor aztán a *felköszön* jelentése után bővebben tudakozódtam, az én öregem ezt a lakónikus felvilágosítást adta: azt jelenti az, hogy a cseléd, ha már *felmondott*, oszt kitelt az ideje, *odaköszön* a gazdájának, oszt ott hagyja, mint Szent Pál az oláhokat. — Erre meg én viszont így gondolkoztam magamban: a *leköszön* pedig eszerint azt jelenti, hogy a szolgabíró vagy más egyéb földi hatalmas az ő trónusából *odaköszön le* a néphez, amely őt hivatalára emelte, s azután ott hagyja, mint az a bizonyos Pál a románokat.

Hogy aztán ezért az okoskodásért a Nyelvőr szigorú kritikusai nem sorolnak-e engem is oda Horvát Istvánékhoz, azt nem tudom. Hanem azt állíthatom, hogy a *felmondani (aufsagen, versagen), lemondani (absagen, entsagen)*, sőt a *leköszön (abdanken)* is előfordul minden magyar-német szótárban, ellenben a *felköszön* még a Ballagi-féle »teljes« szótárban sem található. Hozzáteszem ehhez még azt is, hogy nem minden szó vagy kifejezés germanizmus, amit németre szószerint lefordíthatni. BARTHA JÓZSEF.

Leköszön a hivatalról. Kardos Albert kimutatja ennek a germanizmus gyanujával illetett kifejezésnek a párját a népnyelvből, tősgyökeres magyar vidékről (Nyr. 35:479): *felköszön* annyi mint felmond. Ennek a magyar voltához kétség se fér; de úgy gondolom, a *leköszön* is megvédelmezhető az idegenszerűség vádjától, ha még úgy hasonlít is hozzá a német *abdanken*. Megfejtésre mind a két magyar kifejezésben tulajdonképpen az szorul, hogyan lesz a *köszön* ige a valami tisztségről való lemondás kifejezője. Azt hiszem nem tévedek, hogyha ebben a két kifejezésben művelődéstörténeti emléket látok és magyarázatukat a régi céheknek egy érdekes szokásában keresem.

A nagybányai esztergályosok 1716-ból való céhszabályainak 2. pontja (GazdSz. 8:212) meghagyja, hogy »két szolgáló mesterek is választassanak az kik esztendeig viseljék az szolgáló mesterséget és esztendő eltelvén *köszönjék utánnok való két ifjú mesterekre*«. — A debreceni mézeskalácsosok 1713-ban kelt céhszabályai (uo. 298.) hasonlóképpen kimondják, hogy »az újonnan beálló ifjú mesterre, az előtt való ifjú mester a szolgáló mesterséget *egy pint borral* a mesterasztal adásnak idején, a gyümölcstál éteknek feladásakor, *reaköszöntvén* és kezére adván, az új mester felvállalni és... viselni tartozik«. — A nagybányai céhszabályok bővebben is leírják ennek a *köszönésnek* módját; megparancsolják, hogy az új ifjú mester is addig viselje hivatalát, amíg más ifjú mestert nem választanak; »az is így *köszönje arra az ifjú mesterre*, a *köszönésben* pedig légyen olyan rendtartás, hogy az céheknek tartozzék adni egy tál étket, egy pecsenyét, egy kenyeret Nr. 12. cipót és egy veder bort«.

A NySz. tanusága szerint a *köszön* ige nagyon gyakran használatos a régi nyelvben ilyenféle kapcsolatban: *ráköszön valakire:* egészségére iszik vkinek, *ráköszöni valakire a poharát* stb. A céhszabályokból idézett kifejezésekben ez a jelentés fejlődött egy árnyalattal tovább: *ráköszöni valakire a tisztséget:* lemond a tisztségről valakinek a javára.

Ebből azt hiszem könnyen megérthető akár a *leköszön*, akár a *felköszön* fejlődése. KERTÉSZ MANÓ.

A mellé- és alárendelés kérdése (Nyr. 36:217). Komonczy Gáspár megbízhatatlannak bélyegez, mert Analógia a mondatszerkesztésben c. értekezésemben Paulra hivatkozom annak az állításomnak a támogatására, hogy a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt, pedig szerinte Paulnak a tanítása homlokegyenest ellenkezik az én véleményemmel. Hogy Paul könyvének az a helye, amelyikre én célzok, nem is az 5. fejezetben van, hanem a 6.-ban, de ott meg világosan kifejti Paul, hogy tévedés azt hinni, *mintha az alárendelés a mellérendelésből fejlődött volna.* De hát én egy szóval sem állítottam, hogy a mellérendelésből fejlődött az alárendelés. Csak azt mondtam, hogy az alárendelő szerkezet később fejlődik ki, mint a mellérendelő, más szóval az alárendelésnek nyelvi kifejezése a fejlődésnek csak magasabb fokán lép fel. Ez pedig nyelvtörténeti faktum. Erről még csak vitatkozni se lehet. És ezt Paul is elismeri.

Sajnálom, hogy Komonczy, aki értekezésemet elolvasásra méltatta, ezt a helyét félreértette és nem volt iránta annyi jóindulattal, hogy Paul könyvének 5. fejezetében nem találván semmit, ami erre a kérdésre vonatkozik, az 5-ös számban sajtóhibát sejtsen és azt a helyet, amelyikre én hivatkozom, ne a 6., hanem a 8. fejezetben keresse. Ott aztán megtalálta volna, hogy Paul is hasonlóképpen magyaráz egy olyan régi német szerkezetet, amelyikben a tagadó szócskának a kitétele a mai nyelvszokással ellenkezik. »Es ist möglich, ja wahrscheinlich, dass die setzung der negation tradition aus einer zeit her ist, in welcher *eine eigentliche grammatische Subordination des einen Satzes unter den andern überhaupt noch nicht stattfand*« (Prinz.²: 139). Én se mondtam többet. Azt a kérdést, hogy az alárendelés viszonya (nemcsak a gramatikai kifejezése, vagyis nemcsak az alárendelő szerkezet) megvan-e a mondatok közt kezdettől fogva, vagy csak újabb fejlődés eredménye, nem is érintettem. Nem is érinthettem, mert ez a kérdés úgy hiszem nem is tartozik a szoros értelemben vett nyelvtörténeti kutatás körébe. A kérdés sokkal általánosabb néplélektani, amelyet a nyelvtörténeti vizsgálat egymaga el nem dönthet. KERTÉSZ MANÓ.

Nemere. Ezt a szót székelyföldi elbeszélésekből s regényekből mint valami borzasztó szélvész nevét ismerjük. Különös, hogy a MTsz. nem említi. A Pallas Lexikonában ezt olvassuk róla: »*Nemere*, a Csíki-hegycsoport egyik magasabb csúcsa, Háromszék északi határán . . . Nemerének nevezik továbbá az Erdélyben, különösen Háromszék vármegyében uralkodó keleti szelet, mely nevét a Nemere hegytől vette, minthogy fúvása iránya e hegy felől jő. Erős viharos szél, mely néha hetekig is eltart s embert, állatot, sőt házakat is elseper«. — Tudtomra e szónak eredete eddig nincs megmagyarázva. Meggyőződésem szerint mind a hegy, mind a szélvész neve szláv eredetű, s ez mindenesetre fontos adat lehet Erdély őstörténetéhez. A *Nemere* szónak pontosan megfelelnek ezek a szlovén és horvát szóalakok: szlov. *nemirje* és *nemir* nyugtalanság, háborgás, *nemiren*, nyugtalan, horv. *nemir*, nyugtalanság, zavargás, zűr-zavar, háborgatás. Ezek tagadó összetételek a *mir* szóból, mely békességet, csendességet, nyugalmat jelent. MARIANOVICS MILÁN.

Még egyszer a pápavidéki nyelvjárásról. Beke Ödön kifogásolja (Nyr. 36:86) »A pápavidéki nyelvjárás« c. dolgozatára tett észrevételeimet (Nyr. 36:36) és megerősíti azt az állítását, hogy Dabronyban, Alásonyban, Salamonban marcalmellékiesen beszélnek: [i]é-t mondanak ott, hol a pápavidékiek [ë]ê-t. Még nagyobb baj, hogy e három községet ismét úgy említi, mint a pápavidéki nyelvjárás határát. Nagyon szeretném Bekének elhinni, hogy igaza van és *ny[i]év*-nek hallotta a *nyelv*-et, *hallá*-nak a *halljá*-t, ha állítását valahogy össze tudnám egyeztetni a saját tapasztalataimmal. Én Alásonyban háromszor, Dabronyban ötször voltam, a két utolsó alkalommal 4—4 napig, beszéltem férfival, asszonnyal, öreggel,

gyerekkel egyaránt, de a vitás kiejtést egyetlen-egy esetben sem hallottam. Nekem bizonyosnak látszik, hogy egyikünk tévedett és nem veheti tőlem rossz néven Beke barátom, ha a tévedést inkább neki tulajdonítom, ki csak pár órát töltött az említett falvakban, mint magamnak, ki tíz napot töltöttem ott.

Határközségnek pedig legfeljebb Dabrony nevezhető, ez is csak nyugatról, a Marcal felől, de semmi esetre sem határközség Alásony és Salamon, mert ezek csak délről képezhetnének határt, mint ahogy Beke munkájában állította is. Ez azonban még abban az esetben is puszta feltevés maradna, ha Bekének volna igaza e községek kiejtésére nézve, mert ő e községektől délre már nem volt s így nem is tudhatja, mi van rajtok t ú l. Nem tudhatja, vajjon nem csak olyan nyelvszigetek-e e községek, aminők Gecse és Vaszar a nyelvjárás északnyugati részén s nem folytatódik-e a nyelvjárás rajtok túl is. Ha tovább ment volna, látta volna, hogy még Tüskevár és Somlóvásárhely is a pápavidéki nyelvjárást beszéli.

Hibául róttam fel azt is, hogy általánosít és egyes hangtani jelenségeket az egész nyelvjárásra kiterjeszt. Így felemlítettem, hogy az északi részen, pl. szülőföldemen Lovászpatonán is, az *ly*-t nemcsak *l*-nek, hanem *j*-nek is ejtik s példának hoztam fel az *ijje*", *ojja*", *bojog*, *kájho* szavakat. Erre Beke azt írja: »Az említette példákat is hallottam: bolyog: *bolog*, a kályha pedig *káho*«. Hát én nem állítom, hogy nem ejtik ezt a két szót valamely faluban így is, ha Beke állítja, hát bizonyosan hallotta is, de mikor rám akarja disputálni, hogy szülőfalumban is így ejtik, nem cselekszik különben, mintha született angolt akarna a helyes angol kiejtésre megtanítani.

Határozottan téved Beke a *katonaágy*, *csál'é*, *kusza* szavak jelentésében is, melyek közül a második nemcsak vidékünkön, de talán az egész országban abban a jelentésben használatos mint én értelmeztem (*Csál'é, csáli!* = jobbra! *hossz, hajsz!* = balra! ellenben *csál'és* ökör = a balról fogott ökör, *hajszás* ökör = a jobbról fogott ökör. Ismertetésemben megmagyaráztam Nyr. 36:36, mi ennek a látszólagos ellentétnek oka). Hogy pedig a Beke látta pajtáknak oldaluk nem volt, azon nagyon csodálkozom, mert én meg oldal nélkülit nem láttam kettőt se. Egész falunkban pl. csak egyetlen-egy ilyen oldal nélküli pajta van, az is uradalmi épület s a nép megkülönböztetésül a közönséges pajtától *világos pajtá*-nak nevezi.

Horváth Endre.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Akinek a foga fáj, tarcsa rajta a nyelvit. (Akinek baja van, tegyen rúlla.)

Sejti, mint a macska az esőt.

Megígette a kása a száját (megjárta).

Leesett az óra (orra, mikor valakit megszégyenítettek).
Könyököl, mint a kabai kutya a gerággyán.
Feljött a hava, hódja van (bolond módra beszíl v. tesz).
Vótír a zsidó semmit sem ád (vö. Nyr. 2 : 334).
Megnő a ján, ha ágy alá bútattyák is.
Üzsd össze, hadd ott. (Hánd el vezsd el módra dógozz.)
Elmírte a farkát. (Nyr. 2 : 238.)
Én tettem be a garast; elíg ep pap a templomba (én beszílek).
Nincs ojan kár, amejbe haszon ne vóna. (Nyr. 2 : 286.)
Felnyílt a szeme a csipásnak (jól van dóga, most könnyen beszíl).
Felűlt Lackó (rest, nem dógozik).
Három fertályos; nincs ki egészen (bolondos).
Lassan kása, ne pötyögj (ne lármázz)!
Nyakába a kötele (a harangozóról mongyák, mikor harangoz).
Mosojog mind a vadalma.
(Debrecen.) VOZÁRI GYULA.

Közmondások.

Tígy jót a kutyává, megugatt írte (hálátlan).
Ebcsont hamar beforr.
Veszett kutyának árok a heje (káröröm).
Amejik kutyának veszett nevit kötik (keltik), veszni kell annak.
Nem bántja eggyik kutya a másikat.
Nadrága van a kutyának, maga szerezte magának (habeat sibi).
Kicsi az ól, nagy a disznó (rátarti, cifrálkodó).
Nem eszi meg a farkas a maga fiát.
A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtanák (akaratos).
A kutya is oda tesz, ahun legnagyobb a domb (szerencsére).
Kutya ugatás, szamár bőgís (!) nem hallaccik mennyországba.
Lesz még kutyára dér, hogy a bíkának (béka) is hasig ír.
Az ördögök közt is a sánta a leghamisabb (elitélő).
Okos is megy a vásárba, bolond is.
Szíp asszonyba kicsi hiba nem nagy kár (elnézés).
Minden ember huncut, még a pap se igaz.
Cigánytu nem jó szenet vásárolni.
Három asszony egy vásár.
Üres kamarának bolond a gazdasszonya.
Szegín ember a setítben alszík.
Ojan bolond a görög, partra megyen legörög.
Viszket a bőre, vesztit érzi.
Megleli a fejsze a nyelit.
A jó malom mindent megőröl.
Az aranybul is cseppen el (vigasz, káron).
Több ház, mint templom (pártoláshiánynál vigaszul).
Hamu alatt lakik a tűz.

Sárga rípa, petrezsejem, a vín asszony veszedelem,
Össze kéne őket kötni, úgy kéne pokolba kűdni.

Szedd el, vedd el, amit tucc, tedd bolonddá, akit tucc (első rész lopásra, a második rész csalfaságra vonatkozik).
Aki hátul marad, huzza be az ajtót (felelősség áthárítása).
Két víge van a botnak (önbátorítás).
Öreg embernek lábszárába az esze.
Nem illeti Mátét a kosz (nem rá való a cifra ruha).
Ingyen még a szánk se ír össze (ingyen nem adunk semmit)
Idő után kíső *kántálni* (eső után köpönyeg).
Nincs ojan hosszu, kinek víge ne legyík.
Inkáb én íjek, mint te meghâj! (tréfás felköszöntő).
Magad uram, ha szógád nincs —, magad ugass, ha kutyád nincs.
Beteg fekszik, felkél eszik (ha a beteg enni kér; tréfás).
Lesz még idő szípen járni —, csak legyík mibe felőtözni (remény).
Rakott szekér mellett gyalog jó menni (szerető-hajhásszás).
(Hajduszovát). RÉNYI IGNÁC.

Nevek.

Talán nem lesz egészen haszontalan munka, ha a Pannonhalma mellett fekvő győrmegyei É c s községet nevekben szólaltatom meg. Az emberek rendes és csúfnevei, földrajzi nevek, állatnevek nem egyszer igen érdekes világot vetnek a nép fölfogásmódjára s mindennapi megfigyelésére. Legtöbb eredetiség van a földrajzi és a csúfnevekben. Különösen figyelemreméltók ez utóbbiak. Akárhány községben minden embernek van csúfneve s ez sokszor annyira rajta ragad, hogy a böcsületes nevét szépségesen el is felejtik. Egy nyáron megfordultam Rákos-Csabán (Pest m.). Ott a gyerekek virtuskodnak az ilyen szellemeskedésben. Mindegyik gyereknek, mihelyt kikerül az utcára, már van másik neve, mint amit a körösztségben kapott, még pedig találó, s más néven nem is híják egymást; pl. a Fodor-család magzatjainak ilyen ékes nevük van: Csilkó, Birge, Cinëge, Palac, Vasgyuró, Irnok ur. Szemmellátható, hogy tett szert mindegyik a maga nevére. A Csilkó megnyult vörös orraalja még most is mutatja (bár már fölcsöpörödött), hogy ott szebb időkben állandóan csillogó nedü fényeskedhetett; a Birge képesfele szörnyen emlékeztet ama bizonyos jámbor állatra, a Cinëge sovány, mint a piszkafa, a Palac gömböc, a Vasgyuró tömzsikös csunya nézésü gyerek, az Irnok urnak kettős térdkalácsa van, ezért csak lábahegyére tud lépni s így aztán olyan módosan illegeti magát, hogy egy írnok se különben. Ennek a jókedvű csúfolkodásnak, ha egy helyen fölkapták, se vége, se hossza, s bámulatos találékonyságot fejtenek ki. Hanem lássuk, mit tudnak az écsiek.

A *vezetékneveket* nem most adták az embereknek. Ezekből tehát nem lehet következtetni a mostan élő nemzedékre, de legtöbbnél világosan látjuk, hogy jártak el a régiek. A sok Jancsi, Pista, Jóska zavart okozott; hogy megkülönböztessék őket egymástól, valami, rájuk nézve jellemző jelzőt kapcsoltak nevük elé. Foglalkozás, állás, lakóhely, nemzetiség, valami tulajdonságuk, körösztnév, ritkábban valami

testrész, állat, fa vagy egyéb lett nevükké. Néhánynak az eredetét már nem is látjuk.

Foglalkozást jelölnek: Ács, Barbí (Barbély), Dëák, Gombos, Harangozó, Juhász, Kardos, Kántor, Kerekes, Kocsis, Kovács, Madarász, Mészáros, Mónár, Pintër, Sipos, Szabó, Szücs, Takács, Varga, Vámos.

Állást: Biró, Polgár, Pór, Vajda.

Lakóhelyről vagy *származáshelyéről* nevezték el a következőket: Abdai, Aradi, Bëllavári, Bögi, Döbrentei, Falusi, Füredi, Kálai, Kéri, Kókai, Kuti, Lányi, Lázi, Maráci, Mezzei, Pákozdi, Pécsi, Pulai Pusztai, Sági, Sárközi, Szalai, Szenëcei, Szëmënyei, Szilágyi, Szili, Tatai, Tolnai, Vaszari, Váci, Vági, Visi, Vörösházi.

Nemzetiségről: Horvát, Német, Tót, Török.

Tulajdonságról: Balog, Barna, Csapó, Csöndes, Fehír, Fekete, Futó, Gombási, Gyönge, Kampós, Kemény, Kis, Körösztíny, Körösztös, Mëggyes, Nagy, Pínzës, Szőke, Tohonya (valószínüleg csúfnevéből), Víg, Vörös, Ződ.

Körösztnévről: Ábrahám, Barabács, Benkő, Bërtalan, Dénës, Dömötör, Fülöp, Kilián, Márkus, Máté, Mënyhárt, Móric, Pétër, Pongrác, Sándor, Sári, Sebestyén, Tamás.

Testrészekről: Barkó, Máj, Szaká (szakál), Vír.

Állatról: Farkas, Hangya, Oroszlán. *Fáról*: Hárs.

Más *egyébről*: Gunyhó, Krajcár, Patak, Sulyok, Szél, Szíj, Vas.

Megfejthetetlenek: Barto~ (orrhanggal), Bendës, Csëbák, Csertek, Habics, Hajna, Horgá~ (orrhanggal), Ikó, Mettyes (talán Meggyesből), Názár, Pajsik, Tojka (a cigány).

Van egy-két *idegen* is: Bőm, Ciglër, Endrészky, Hollër, Indics, Jelencsics, Krucián, Lakcsik, Major, Mondovics, Mosolánszky, Pëtrovic, Rajsi, Rogovics, Szinër, Szakatics, Táncsics, Vanickó, Vistric.

(Folytatjuk.) SZABÓ SÁNDOR.

Népmánc.

— A pipa románca.[1] —

Összeveszett pipa gazdájával,
A csutora meg a szipókával;
Elindult a pipa Németország felé,
A csutora Lengyelország felé.

Utána kiáltott a gazdája:
Édes kedves pipám, gyere haza!
De a pipa nem igen jött vissza,
Egyszer is egy csötörtöki napra.

Egyszer is egy csötörtöki napon
Bekopogtat pipa az ablakon.
Kérdi pipa: Van-é trafikdohány?
Ha nincsen, hát nem szíjsz, ëdes gazdám.

[1] Jókedvű társaságban sokszor eldalolják.

A gazda is muzsikást fogadott,
A trafikra hatvan krajcárt adott.
Megtáncoltatta pipa a zacskót,
A csutora acélt, kovát, taplót.

A pipaszurkáló is felugrott:
Hát én, édes gazdám, hová jutok?
Ide, ide a zacskóm szélire,
Majd felkötlek a sallang végire.

(Szabolcs m. Kisvárda és Csap környéke.)

HALÁSZ ANDRÁS.

IZENETEK.

L. — *Fészekfentő* jelentése 1. legutoljára kikelt madárfi, idétlen madárfiók, 2. legutolsó gyermek (MTsz. és CzF.). Maga a *fentő* szó sokféle jelent a régiségben s a népnyelvben; Csallóközben a. m. »parázsban sült vakarcs, pogácsa«, s a *fészekfentő* kifejezés is ezen alapszik, mert 1. ugyanezt a fogalmat fejezzük ki a *vakarcs* szóval is, 2. a *fészekfentő* szó is a nyugati nyelvjárásokban divik (a keletiekben azt mondják: *fenékfészek*). Más nyelvekben is vannak némileg hasonló kifejezések, pl. a németben ugyanavval a két jelenéssel: *Nesthäkchen*, *Nestküchlein* (ennek felel meg a m. *fészekpipő* CzF.), *Nestling*, *Nesthuck*, *Nesthurk* stb.

S. J. A *nyű*ról azóta nem volt szó sehol.

M. N. A Nyr.-t tanulók is, nők is olvassák; mi nem közölhetünk olyan trágárság-gyüjteményt, tessék máshová fordulni vele!

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Sok lúd farkast győz. — Debreceni M. Mikszáth újabb munkáiból. — Búzás D. Ujságolvasás közben. — Czuppon E. Folyton foly. — Patrubány L. Szómagyarázatok. — Kirchner Gy. Egy régi találós mese. — Endrei G. Tájszók. — Adorján J. Népköltemények stb.

Beküldött könyvek. A Székelyudvarhelyi kódex. Sajtó alá rendezte Szabó Samu. (Különnyomat a Nyelvemléktár 15. k.-ből. M. T. Akadémia. 2 K). — Homeros Iliasa. Ford. P. Thewrewk Emil. 1.—6. ének. (Franklin. 3 K). — Barankay L. Analógiás alakulások a határozókban, különös tekintettel a nyelvújításra. Doktori ért. (Pécs, Taizs J.) — Német G. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. (Athenaeum ny.) — Ruhmann J. Szalárdi Siralmas Krónikájának mondattana. (Barcza J. nyom.)

Egyetemes Irodalomtörténet, szerk. Heinrich G. III. k. Kelták és germánok (Franklin. Ára fűzve 16, kötve 20 K). — Homeros Iliasa, ford. P. Thewrewk E. 1.—6. ének (Franklin. 3 K). — Patai J. Bajza és Lessing (különny. a Phil. Közlönyből.)

Tanári névkönyv 1906—7. Szerk. Kalmár Elek (Lőcse, a szerző kiad. Ára 2 K 80 f). — Réz Mihály: Szabadság és egyenlőség (Pallas ny.). — Megfigyeléseim az iskolai élet köréből. Ifjuságunknak elmondja Héber Bernát. (Bpest, Fritz Á. ny.)

Nyelvészeti Füzetek. Újév óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relatívum mondattanáról.
44. Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.

Sajtó alatt vannak:

Pálfi M. Kolozsvári Glosszák. | Melich J. A magyar szótárirodalom. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.

DAI NIPPON

IRTA: **BARÁTOSI BALOGH BENEDEK**

DÍSZMUNKA JAPÁNRÓL.

I. kötet. Utirajzok 103 képpel.
II. kötet. Történet. Földrajz. Számos képpel és térképpel.
III. kötet. Irodalom.

A három kötet ára díszes kötésben **36 K.**

Első eredeti magyar munka Japánról. — Sok évi tanulmány és utazás eredménye. — Ajánlható minden tanári és ifjusági könyvtárnak. — Ajándékkönyvnek is alkalmas.

GÁRDONYI SAMU KÖNYV-KERESKEDÉSE, **BUDAPESTEN.**

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF

NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára félbőrkötésben . . . . 8 korona. | *Második, magyar-német rész. Ára félbőrkötésben 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója necsak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s útbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. **SIMONYI ZS.** és **BALASSA J.** Egész vászonköt. egy-egy rész **3 K 50 f.**

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elösmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, irhoni és kreász-vásznaikat, asztalneműt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elösmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legmérsékeltebb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérneműből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kívánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket: menyasszonyi kelengyékről, férfikelengyékről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérneműről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

NYELVŐRKALAUZ

A MAGYAR NYELVŐR I—XXV. ÉVFOLYAMÁHOZ. — TARTALOMJEGYZÉK, SZÓMUTATÓ, TÁRGYMUTATÓ. KIADJA A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. — Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetőleg könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyiko többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve útbaigazító

NYELVŐRKALAUZ.

A Nyelvőrkalauz akként van szerkesztve, hogy nevének a szó igaz értelmében megfeleljen: pontos felvilágosítást nyujt minden egyes, a Nyelvőr I—XXV. kötetében található fontosabb adatra nézve. A Szómutató útbaigazítja az olvasót, hány helyen és hol fordul elő a szó; a Tárgymutató pedig azt mondja meg, minő sajátsága szerint, vajon mint hang-, alak-, jelentés- vagy mondattani jelenség van-e, s mely helyeken tárgyalva. Ebből látható, hogy a Kalauz nélkülözhetetlen segédkönyve mindazoknak, akik a Nyelvőrt sikerrel akarják forgatni s kiegészítő része a folyóirat első 25 kötetének.

MAGYAR NYELVÉSZET

Irta SIMONYI ZSIGMOND. — Középisk. legfelső osztályainak és tanitóképző intézeteknek enged. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanitóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

A MAGYAR NYELV

A müvelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbizásából — irta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javitott kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára diszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünknek eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvujitás, nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesirás. A szójelentések viszontagságai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren müködő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesitő 1893., 351.)

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában

BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

XXXVI. kötet. 1907. Szeptember 15. VII. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Fölolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

I.

Gyermekjátékaink csengő-bongó ritmusai közt eligazodni sokszor valóban nem gyermekjáték. E játékdalok területén a rejtvények százaiba ütközünk. Hálátlan munka. S éppen azért hálátlan, mert a rébuszok, bár rengeteg számmal vannak, még sincsenek kellő számmal. Sok a változat, de nem elég. Hiányzik köztük az a kataszterszerű, helyről helyre menő, a hagyomány terjedésének vonalait lépésről lépésre követő szoros összefüggés, teljes folytonosság, mely nélkül az ily régiségeknek mind egész tartalma, mind részletei felől biztos tájékozást szerezni legtöbbször szinte lehetetlen. Jó szerencse, hogy népünk oly szívósan ragaszkodik hagyományaihoz, hogy alig van magyar falu, ahol legalább a 40—50 éves emberek ne tudnák még ma is elég pontosan, amit gyermekkorukban az előző nemzedéktől átvettek; s így a tátongó hézagok betöltése még ma sem késő, még ma is lehetséges.

Szinte igaztalannak tetszhetik azonban, hogy éppen a játékdaloknál vetem föl ezt a kívánságot. Hisz ebből a nemből oly gyüjteményünk van, amely ritkítja párját: Kiss Áron gazdag gyüjteménye.[1] Nem is akarom csökkenteni ennek az eléggé meg sem becsülhető gyüjtésnek jelentőségét. A dolog egyszerüen úgy áll, hogy nélküle szinte megmozdulni is lehetetlen volna e téren. Nagyon kevés ellenben, amit Erdélyi János három kötetes gyüjteménye idevágólag nyujt. Épígy Kriza. Becsesek a Kisfaludy-Társaság újabb népköltészeti gyüjteményének adalékai. Rajtuk kívül a Nyelvőr és Ethnographia idevágó közléseit is hálásan fogja méltatni a népköltés-kutató. Szétszórtan régibb és újabb kiad-

[1] *Magyar gyermekjáték-gyüjtemény, dallamokkal.* (Budapest, 1891, Hornyánszky V. kiad.) A Nyr.-ben is ismertette Simonyi Zs. 20. k.

ványok és kiadatlan kéziratok is tartalmaznak némely változatokat. Nekem saját gyüjtéseim szintén meglehetős gazdag forrást biztosítanak. De mindez csak kis része a népköltés nagy egészének és benne a játékdalok fejezetének. S itt annyival sajnosabb a teljesség hiánya, mert legtöbbször biztos, tősgyökeres népi anyaggal, az ősköltés igazi maradványaival van dolgunk. Itt minden szó és minden hang fontos, mert ezek nemcsak nyelvi és költői emlékek, hanem a nemzeti versidomnak még korántsem tisztázott ügyét is érinthetik.

A mostani állapotban azt látjuk, hogy egészen elütő, egymásnak ellentmondó változatok vannak egymással szemben. Ez annak jele, hogy a közbeeső, gyakran számos fokozatot nem ismerjük. Az átmenetek hiányzanak, s ezzel oda van sok esetben a helyes megfejtés nyitja is.

Szent igaz, hogy e tétel minden szóra és kifejezésre, általában minden nyelvjelenségre illik; de leginkább mégis a folklórra, s kivált a játékdalokra, mert ezek sokkal inkább elterjednek, mint a nyelv egyéb nyilvánulásai. Méltán hívhatjuk őket a néphagyomány nomadizáló elemeinek. Kiindulva egy helyről, ahol első alakjukat kapták, nyakukba veszik az országot, sőt nem állanak meg az ország határán sem. Elbarangolnak messze idegenbe s megint visszatérnek változott köntösben, átalakítva, lerongyolva, megtépve vagy felcicomázva, idegen cafranggal belepve. Útközben megházasodnak, családot alapítanak, elhalnak és újra születnek. S azért mégis ott maradnak tovább, ahonnan vándorútjokat megkezdték. Kétéltüek egy időben, sőt többéltüek. Pedig a szomszédságban egymást folyton irtják, pusztítják, mintha egymásnak esküdt ellenségei volnának; holott egy ágból eredt édestestvérek, jobban mondva: egy testnek más meg más alakulásai.

Csoda-e, ha ily kalandos természetű jelenségekkel a kutatónak únos-untalan meggyülik a baja? Különösen, hogyha nem követhetjük mesés átváltozásaik nyomait szakadatlanul. Ha elvesznek a szemünk előtt, amikor éppen azon voltunk, hogy: no, most megcsípjük őket. Ily fogyatékosság mellett már ritka siker számba megy, ha alapos föltevéssel hidalhatjuk át a minden esetben mutatkozó hiányokat s ily módon észszerű megoldást érünk el.

Kísértsük ezt meg a jelen esetben is, midőn az *ispiláng, ispilángi rózsát* akarjuk tövéről leszakítani, más szóval: tövirőlhegyire vizsgálni.

Előre is megmondjuk abbeli komoly véleményünket, hogy ez a rózsa eredetileg nem magyar földön nyílott. A kedves ritmusú sor, melynek zenéje mindenikünk lelkében ott rezeg a gyermekkorból, mindenestül — német. A változatok ezt tökéletesen igazolják. Legnemzetibb virágaink egyikét, az ispilángi rózsát, a sógor ültette át hozzánk. Ime a bizonyítás:

Számba véve az összes változatokat,[1] a rejtélyes bevezető sor előfordulásai három csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek az *ispiláng* szó első felében *sp* hangcsoportot mutatnak föl. Ezek ismét három alcsoportra oszlanak:

I. a) *ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa* (K. Á. és s. gy.)
ispilláng, ispillángi rózsa (Nyr. 6 : 264)
kis pilláns, kis pilláns, kis pillántsi rózsa
(Magy. Hirmondó, 1792. évf., K. Á. és Nyr.)

b) *éspilang, éspilang, éspilangi rózsa,*
ispilang, ispilangi rózsa,
isperang, isperangi rózsa (s. gy.)
kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsa;

c) *ispilong, ispilong, ispilongi rózsa,*
kispilon, kispilongi rózsa.

A második csoportot azok teszik, melyekben *sp* helyett *ps, psz* hangcsoport van az első magánhangzó után:

II. *ipsilány, ipsilány, ipsilányi rózsa* (Erd. 1 : 410)
ipsilon, ipsiloni rózsa,
ipszilon, ipszilon, ipsziloni rózsa,
ipszilom, ipszilomi rózsa (Ngy. 3 : 254.)

Végre a harmadikat azok az esetek, midőn más hangcsoportok: *st, szt, sk* lépnek az *sp* helyébe:

III. 1. *Eszterlánc, eszterlánc, eszterláncon rózsa* (Nyr. 8 : 383.)
2. *lánc, lánc, Eszter-lánc, Eszter-lánci rózsa*
3. » » *Eszte-lánc, Eszte-lánci rózsa*
4. » » *Eszter-lánc, Eszter-láncom cérna,*
5. » » *este lánc, este láncom cérna*
6. » » *este lánc, este láncon cérna* (K. Á. és s. gy.)
7. » » *keskeny lánc, keskeny láncon cérna*
» » » » *elle-láncin cérna.*

[1] A forrás megnevezése nélkül valók mind Kiss Á.-ból vannak véve; ha más forrásban is megvannak, mindeniket kitüntetem: Erd.: Erdélyi János, Magyar Népdalok és Mondák; Ngy.: a Kisfaludy-Társ. népköltemény gyűjteménye; *s. gy.* = saját gyűjtésem.

Külön csoportba foglaljuk az olyan példákat, melyekben *ispiláng* első két szótagja egészen más hangszínnel, vagy egészen más alakban van meg, vagy teljesen elmarad. Ilyenek pl.

IV. *cincom, láncom, cérnám* (Vö. III : 5)
este láncom cérna
cinciállom, cimborálom,
arany lánc, arany lánc, arany lánci tégla,
ostoring, ostoring, ostoringos cérna (Vö. I. b) *isperang* és III : 4 *Eszterláncon c.)*
? gombolyag cérna.

Bizonytalan (a változatok hiánya miatt), hogy egyáltalában ide tartoznak-e még: *szedernád,* (?) *bogornád* (vö. III. Eszterlánc), *tántormenta* (vö. III. *láncon cérna*).

Ha sorba vesszük mindezeket az alakokat: alig van köztük olyan, amelynek ne volna valami értelme. *Ispiláng*-nál kétféle magyarázat lehetséges: 1. előrészét valami helynévből képzett *-i* végű szónak *(ispi, éspi),* az utórészt pedig lángnak értették. 2. A *-pilang, piláng, pillang, pilláng* végzetnél pillangóra gondoltak, s így alakult: *is-piláng* > *is-pilláng* > *kis pilláng* stb. Megerősíti ezt I. b) utolsó példája, hol *kis pillang, kis pillangós rózsa* van. Az *és-pilang* eset viszont mutatja, hogy a *pilang, pillang* előtti szótagot az *és, is* kötőszóval azonosították, melyről tudjuk, hogy régente előre szokott menni (HB. hug *es tiv* latiatuc: ahogy *ti is* l. stb.) Az *is* > *kis* fejlődést elősegítette az, hogy *piláng, pilang, pillang g*-jét a ritmus miatt a következő szótaggal összevonták: *ispilan-gisp.* > *kisp.* (vö. I. c) *ispilong* ~ *kis pilon*). *Isperang* utórésze: *rang* szintén értelmes szó, mely nem idegen a népnyelvtől sem; vö.: Nem engedi az én *rangom* (Kádár Kata). Előrésze: *ispe-* azonban érthetetlen.

Nagyon érdekesek az I. c)-beli alakok: *ispilong, kispilon, kispilong; ispilong*-nál ugyanis figyelmet érdemel, hogy a hozzá igen közel álló II. csoportban már az *y* betü merőben idegen neveit ismerjük föl. Lehetséges, hogy az *is-pilong, kis pilon(-g)* alakban szintén az ipszilon betünevet érezték. Világosan átmeneti alak *ipszilon, ipszilom* olvasathoz: *ipsilány*, amelynek kétségkívül megvolt vagy valahol ma is meglevő **ipsilony* párja köti össze vele az ‚ipszilon' értelmezésű más két alakot. *Ipsilány*-t különben ép úgy értelmezték, mint előképét *ispi-lángot: ipsi lány. Pillancs, pilláncs,* ‚lepke' (MTsz. és Czucz.-Fog.) ismét ugyanoly értelmezések mint *pillang, pilláng.* De természetesen

már e magyarázattal ki van zárva, hogy ez a szerkezet az eredeti lehessen. *Kis pillancsi* v. *pilláncsi rózsa* ép oly nonsens mint a *kis pillangi rózsa*. Szintígy, ha a szónak másik ismert jelentéséből: *pillancs* ‚mécs', *pilláncs* ‚pislogó' (MTsz.) és *pilláncs* ‚szem' (s. gy. Somogy, gyermeknyelv) indulunk ki, mert ‚mécsi' v. ‚szemi' rózsa nincs.

A III. csoportban *ispi-*, *éspi-*, *ispe* helyén *este*, *Eszte*, *Eszter* olvasatot (vagy ennek asszonáncát: *keskeny*, *elle*) találunk jelzőkül, a jelzett szó pedig *láng*, *lány* stb. helyett *lánc*. Innen az egész csoportnak neve: láncjáték. Bizonyos azonban, hogy mind maga a név, mind maga a játék tisztára folklór-beli fejlődés. Nyilván voltak vagy vannak oly közbeeső olvasatok, melyek a jelzőszóra nézve ezt a fejlődést előidézték, pl. **espelán*, **esperáng* (vö. *éspilang*, *isperang*). A jelzett szónak *lánc* olvasata, körjátékról lévén szó, egészen helyt áll.

Eszerint a fejlődés menete ez lett volna: **espe-lánc* > *este-lánc* > *Eszte-lánc* > *Eszter-lánc*. Az *este* és *Eszte*, *Eszter* olvasatok közé eső *keskeny lánc* a *kis pilláns*-ra emlékeztet; az a keskeny lánc, mely köztük hiányzik, **espelánc*-féle alak lehetett.

Hogy a költőileg szép Eszterlánc végéről a *rózsa* e csoport legtöbb tagjánál leszakadt és *cérna* került a helyére: az lehet az oka, hogy legelterjedtebb játékdalaink egyikében, amellyel majd máskor foglalkozom: az *Egyedem-begyedem* kezdetű kiolvasó játékban szintén a cérnát emlegetik *(cérnára*, *cinegére)*, valamint az is, hogy lánc és cérna némileg rokon fogalmak. *Cérna* megfeleléséül *tégla* viccből kerülhetett a versbe. ‚Eszterlánc' helyett *arany* lánc költői helyettesítés, amely magyarázatra nem szorul. *Ostoring: ostoringos* egy **esterang* > *estering*-féle közbeeső alakot föltételez; vö. másrészt: *isperang*, *kis pillang: kis pillangós*.

Van-e már most ebben a sokféleségben oly nyugvópont, ahol az egész tárgyalt sornak népies olvasása megfelel annak a kívánalomnak, melyet a helyes megfejtésre nézve a folklór felállít, hogy t. i. a szövegnek tökéletes értelme legyen?

Nyilvánvaló, hogy a *kis pilláng*, *kis pilláncs*-féle olvasatok Dunántúlról, nevezetesen Zalából és Vasból mentek át az Alföldre, s nem megfordítva. Ugyanis folklór-földrajzilag a terjedés vonala így fest (csak a főbb adatok idézésével):

Zala, Vas: *ispiláng*, *i-i rózsa*
ispilang, *i-i rózsa*.

Somogy: *ispilláng, i-i rózsa*
kispilláns, k-i rózsa.
Debrecen: *kis pilláns, k-i rózsa.*

Kecskemét: *kispilong, kispilongi r.*
Székelyföld: *ipszilom, i-i rózsa.*

Szembetünő, hogy a somogyi és debreceni olvasatok *ispiláng*-ra mennek vissza; ispiláng > ispilláng olyan viszonyban vannak, mint szól: szólI, tőle: tőlle. De épily összefüggés van a szintén Zala-Vasból kimutatott *ispilang* és a kecskeméti *kispilong* között, melynek a székely alak közvetve folytatása, ezzel az átmenettel: *ispilong*. (K. Á. Honnét?) A földrajzi terjedés vonalain tehát, amint látjuk, az *ispiláng* alak eredetisége nyomúl előtérbe.

Szintén kifogás alá esik a *kis pillang* értelmezés; ‚kis pillangi' vagy amint tényleg találjuk: ‚kis pillangós rózsa' már csak azért is lehetetlen mint alapszöveg, mert a magánhangzós kezdetű összes alakok mind ellene mondanak ama föltevésnek, hogy az eredeti alakban *kis* előrészt keressünk. Ha t. i. ez a magyar nyelvterületen mindenhol közkeletű szó eredetileg ott lett volna, több nyomának kellene lenni. Mássalhangzós (*k*-) kezdetű alak még csupáncsak egy van: *keskeny lánc* a most következő III. csoportban. Itt sem akad egyetlenegy olvasat, amely értelmesség szemponjából kielégítene bennünket. Mert ‚eszterlánci rózsa' vagy ‚Eszterláncon rózsa' e tekintetben méltó párja a kis pillangós rózsá-nak; ‚Eszterláncom, este láncom' és a reá támaszkodó ‚keskeny láncon cérna' meg csupa sült képtelenség.

Nincs tehát más hátra, mint oda visszatérnünk, hogy az egész sor azért nem érthető, mert nem magyarul van, hanem — németül.

A megfejtés nyitját úgy találjuk meg, ha összeadjuk az első csoport elejét: *ispi-*, meg a *g* járulékhang elhagyásával ugyanannak végét: *lán* (a tiszta *n* végű alak (*kispilon*) analógiájára) és hozzátesszük az *-i* képzőt. Vagyis az eredeti alak így volt:

Ispi-lán, ispi-lán, ispi-láni rózsa.

Ez pedig, az utolsó szó kivételével, szőröstül-bőröstül német, t. i. tájszólás szerint ennek így kellett hangzania eredetileg:

I' spiel' ān', i' spiel' ān', i' spiel' āni (v. *āne*) *Rose;*

vagyis:

Ich spiel' ein', ich spiel' ein, ich spiel' eine Rose.

Elismerem, hogy az eredeti német költemény fogná a kérdést végkép eldönteni. Van-e ilyen kezdetű hazai vagy máshonnan való német játékdal, nem tudom. De hogy volt valahol, arról a magyar hagyomány tanuskodik. *Kiss* Áron dr. szíves közlése szerint a német vers nála kéziratban megvolt valahol. Ha ez előkerül, visszatérek a Nyr.-ben erre a kétségkívül igen érdekes vitás pontra.[1]

Ime egy lánccal több, amely a némethez köt bennünket. De ez legalább rózsalánc! — A *-g* járulékhangot igazolja a *rosmaring, puszpáng* stb.

(Folytatjuk.) VIKÁR BÉLA.

JÁTSZI NÉVSZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Első közlemény. —

A magyar nép tréfálkozásának, játékos humorának egyik eszközét, a szokatlan, játszi szóképzést akarja ismertetni s némileg csoportosítani e dolgozat. E humor, mely megnyilatkozásaiban végtelen gazdag, eszközeiben úgyszólván állandó a XVIII. sz.-tól (s talán régibb időktől fogva is) a mai napokig, a csíki havasoktól a Dunántúl lankás dombjaiig. Az elvek ugyanazok mindenütt, mert a nyelv géniusza is ugyanaz.

Ami szokatlan a népnek, az nevetséges is neki. Tehát, amit nevetségessé akar tenni, szokatlan alakban adja. Tudja pl. hogy bizonyos képzők csak igéből alkotnak új szót, tehát tréfás hatás kedvéért teszi névszóhoz, és fordítva. Így állnak elő a személyt vagy tárgyat kipellengérező gúnyos elnevezések, melyek tulajdonságait vagy a vele történteket őrzik meg tréfás alakban.

De néha nem elégszik meg a nép a meglévő képzők tréfás alkalmazásával, sőt újak teremtésével, hanem, mivel félhomályt akar vonni a mondotta dologra, az alapszót változtatja. A nép

[1] Amíg az elő nem kerül, alig is tarthatjuk — bármilyen elmés — az itt adott magyarázatot meggyőzőnek. De kérdés, előkerül-e egyáltalán! Hisz az általánosan elterjedt német szöveg egészen másképp hangzik: *Ringa, ringa, rei(h)a* stb., a Vernaleken-féle osztrák gyermekjáték-gyüjtemény is csak ezt ismeri. Egyelőre tehát nem látom megcáfolva azt a nézetemet, hogy a magyar szövegnek első sora is eredeti, s hogy az a régi szöveg, melyet az 1792-i M. Hírmondóból hoztam napvilágra (Nyr. 20:372), t. i. *kis pillánc* (v. *kis pillangó*) *rózsa*, egyúttal a legeredetibb változat. *S. Zs.*

élénken, habár öntudatlanul, érzi a képzők, ragok szerepét a nyelvben. Elvágja a szót az első szótag után, vagy megnyujtja; módosítja a tövet, vagy a tárgy egy általános tulajdonságát veszi alapszónak megtoldva egy kicsinyítő képzővel. — Így jönnek létre a találós mesék.

A játszi szóképzés módszerét, eszközeit e két irányú működés úgyszólván teljesen kimeríti. E módszer, melyet a gyüjtött példák nyomán itt ismertetek, míg gyüjtés alatt kisiklott néha kezemből, így nézve meglep egyszerűségével, következetességével s az ember szinte csodálkozik azon, hogy *a priori* nem tudta megállapítani, hisz oly észszerű, természetes.

I. *α*) Legközelebb kínálkozó eszközei az efajta szóalkotásnak a már meglevő képzők, melyeket vagy *a)* rendesen alkalmaz, vagy *b)* tréfás értelmű v. alakú alapszóhoz tesz, vagy *c)* magát a képzőt alkalmazza szokatlan módon. *β)* Ugyanígy jár el a ragokkal.

II. A tő- vagy összetett szavak végzetét képzőnek fogja fel a tréfálkozás s úgy választja el, hogy *a)* az alapszónak értelme lesz, egy rendes képzővel v. raggal, *b)* az alapszónak van ugyan értelme, de a látszólagos képző szokatlan, *c)* az alapszónak nincs értelme, de a látszólagos képző szokásos.

III. Maga alkot új képzőket: *a) α)* az eredetiekből képzőbokrokat alakítva, vagy *β)* egy jóhangzású hangcsoportot képzőnek megtéve; *b*) hacsak nem megy ókori néphez vagy hazai nemzetségekhez már kész képzőkért, melyeknek idegen voltuk is biztosítja a nevettető hatást. Megteszi azt is, hogy *c)* a szó első szótagját tartja csak meg, s a legkülönösebb szóvéget kapcsolja hozzá. Az így keletkező kifejezésen se értelem, se valamelyes képzésmód nem látszik (pl *kotyamotya*, kalán).

IV. Elvonással egészíti ki az eddigi eljárásokat.

E szóalkotási rendszert végignézve, szinte előre ki lehet mondani, hogy valószínűleg legtöbb alkotás az I. és III. szerint történik, s csakugyan úgy is van. Oka világos.

S úgy látszik, ez a tréfás szóképzés nyugaton kevésbé ismeretes, keletet s rokonainkat nem ismerem (ill. talán nem is ismerjük) annyira, hogy erre nézve nyilatkozhatnánk.[1]

[1] Ne gondoljunk itt a gyerekversekre, mondókákra, melyekben nem tudatos, játékos elferdítéssel, hanem meg nem értett szöveg rontásával, vagy ütemes, de értelmetlen szótagokkal — kiolvasó versek — állunk szemben. Egy ilyen zürjén kiolvasó vers volt pl. nem rég a Nyr.-ben közölve, mely alakilag nagyon hasonlít az *egyedem-begyedem*-félékhez.

Nyugaton kevésbé ismeretes, mert pl. német elméleti nyelvészeti munkák nem beszélnek róla. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nincs is, hanem csak azt, hogy nem oly elterjedt, általános, hogy a tudományos megfigyelés rá irányulhatott volna. Azonban ha játszi szóképzésről talán nem lehet szó, játszi szóalkotásról ellenben okvetetlen.[1]

E tárgy feldolgozásra nálunk se talált, itt-ott mellékesen hivatkoznak rá, megemlítik, vagy legtöbbször csak nyers anyagot közölnek. Kertész Manó (Nyr. 31: 243—250) »A magyar gúnynevek« cím alatt a Nyr. harminc kötetéből a gúnyneveket összegyüjtve, forrásuk szerint csoportosítja, hozzávetvén végül két lapot a gúnynevek szóképzéséről.[2]

Gyüjtésem közben rájövén arra, hogy nem az adatok sokasága, hanem eredetük idő- és helybeli eltérései világítják meg a játszi szóképzés mivoltát, igyekeztem mentül távolabb álló különböző forrásokhoz fordulni. Ha most már látom, hogy a mai müvelt vagy paraszt Budapest környékén ép úgy jár el, mint XVIII. századi vagy XIX. sz. eleji elődje ugyanott vagy a székely »szék«-ekben, lehetetlen észre nem vennem, hogy a játékos ösztön, bár nagy területen, nagy szabadsággal, de mégis ugyanazon lelki törvényeknek engedelmeskedve jár el. De azért természetesen igyekeztem az adatokban a teljességet is elérni.

Még csak egyet kell megemlítenem. Általában egyfelől gúnyos elnevezésekről, másfelől találós mesékről beszélek. A gúnyos elnevezés egy tágabb kört jelöl, melyben a személyi gúnyneveken kívül bennfoglaltatnak a tulajdonsági gúnyos elnevezések (tkp. közönséges melléknevek) is, ha képzésük módja érdekes. Hiányzanak azonban dolgozatomból s nézetem szerint természetszerüen, a keresztnevek becéző alakjai, mint amelyek nem a gúny, a tréfa, hanem a szeretet, gyöngédség nyelvi kifejezői s így inkább a gyereknyelv vizsgálójának tárgyai, nem számítva, hogy a rendszeres nyelvtaníró figyelmét sem kerülhetik ki.[1]

[1] Ahogy a magyar *istókuccsé*-t mond *isten úgy se(géljen)* helyett, a francia *sacrebleu*-t mond *sacre Dieu* helyett, *parbleu*-t *par Dieu* helyett, *sapristi*-t *sacre Christi* helyett. A lényeg ugyanaz, csak az eljárás más. A szóalkotás itt is tréfás.

[2] Kis terjedelme miatt ez is fogyatékos és nem elég rendszeres; különben is csak a Nyr. adatait állítja össze, melyek nem egyszer vagy a közlőtől, vagy a közreadótól származó népetimológiával vannak fölcifrázva (pl. *kajács* gn. Nyr. 9:569 így van magyarázva: kiabáló, pedig *kajács* a Tsz. tanusága szerint: *kajla.)*

I.

a) Használt képzők.

Deverbális főnévképzők.

Minden egyes képzőnél a beosztás a következő: *a)* Rendes képzés (megjegyezve, hogy azért itt is esik csekély alaki v. értelmi változás az alapszón). *b)* Az alapszó értelme v. alakja tréfás. *c)* A képző alkalmazása tréfás.

-ász, ész.

Tulajdonképen *-ász, ész* végű igék főnévül való használatából vált ki a vmivel foglalkozó személyt jelentő főneveket képző *-ász, ész.*

[1] Az alább összeállított s rendszerbe foglalt anyagot a következő források szolgáltatták:

Népköltési gyüjtemények:

NM. = Erdélyi János. Népdalok és mondák. Pest. 1846. 1847. 1848.

Kr. = Kriza János. Vadrózsák. I. kötet Kolozsvárt 1868.

Kr. Tsz. = a Vadrózsákhoz csatolt tájszógyüjtemény.

AGy. = Arany L. és Gyulai P. Magyar népköltési gyüjtemény. Pest. 1872., 1882.—3 kötet.

Kálm. = Kálmány Lajos. Szeged népe. Arad, Szeged. 1881. 1882. 1891.—3 kötet.

SN. = Vikár Béla. Somogymegye népköltése. Budapest 1905 (Magyar népköltési gyüjtemény, új folyam 6. kötet). Mailand Oszkár. Székelyföldi gyüjtés-e Budapest. 1905., mely úgyszólván csak szépirodalmi, nem azolgáltatott célomnak megfelelő adatot.

Folyóiratok:

Nyr. = A Magyar Nyelvőr 34 kötetéből (1885—1905) főleg a Népnyelvhagyományok.

NyK. = A Nyelvtudományi Közlemények 35 kötete egy adatot szolgáltatott *(kalánfuti)*.

Ethn. = Az Ethnographia 1905-ig megjelent 16 évfolyama és mellékletei (1890—1905) a IV. köt. kivételével.

VV. = Aranyos-Rákosi Székely István »Vanitas vanitatum« c. feljegyzése a XVIII. századból (Ethn. XII. kötetében).

Erd. M. = Az Erdélyi Múzeum 22 évfolyama (1884—1905).

Kany. = Kanyaró Ferenc: Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből c. cikke az Erd. M. XX. kötetében.

Nyelvjárástanulmányok:

Nyf. 10. = Nagy Sándor. A váci nyelvjárás. Budapest. 1903. (Nyelvészeti füzetek. Szerkeszti Simonyi Zs. 10.).

Nyf. 16. = Berze Nagy János. A hevesmegyei nyelvjárás. Budapest. 1905. (Nyelvészeti füzetek 16.).

Nyf. 26. = Oláh Gábor. A debreceni nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 26.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás:

Tanci Pista Madarász, Fajka Paja *Dadarász* (Zenta) e két gn.-et mindig így párosan mondják. Nyr. 34:54.

dögész, a budapesti egyetem argot-jában = 1. orvostanhallgató, vagy 2. természetrajzszakos bölcsész (Eötv. Koll. L.), *dögísz* 3. halottkém. Nyf. 33, 32; 4. egészségügyi katona; 5. kórházi szolgálatban kiképzett katona a gyalogságnál (sanitätspatrouille) Nyf. 34, 51.

Nyámész gn. Nyr. 13:48. Alighanem = bamba (vö. *nyám-nyám ember* és *bámész*).

c) A képző alkalmazása tréfás:

Aranyász, gn. Nyr. 9:287; TMNy. 472.

Cukrász, gn. Nagyon szerette a cukrot. Nyr. 5:46.

Csirász, zsidó gn. Nyr. 3:430.

Varnyász, gn. Az uraság hessegtette vele a varjakat, mert másra nem igen volt jó Nyr. 9:191.

Nyf. 27. = Nádai Pál. A magyar népetimológia. Bpest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 27.) Egy pár adat a II. részhez.

Nyf. 32. = Viski Károly. A tordai nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 32.).

Nyf. 33. = Beke Ödön dr. Kemenesalja nyelve. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 33.).

Nyf. 34. = Horváth Endre. A bakonyalji nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 34.).

L. = saját gyüjtésem, különösen az Eötvös-Kollégiumban.
Egyes elszigetelt adatoknál a forrás teljesen van idézve.
KF. = Kräuter Ferenc, Lugos.
Mar. = Marcsek Andor, Igló.
Gr. = Gragger Róbert, Nyitra.
Lef. = Leffler Béla, Nyiregyháza.
gn. = gúnynév; gúny. = gúnyosan.
tm. = találós mese; tréf. = tréfásan.

Segédkönyvek:

Tsz. = Szinnyei József. Magyar Tájszótár.
TMNy. = Simonyi—Balassa: Tüzetes magyar nyelvtan I. Bpest. 1895.
Nyhas.[3] = Szinnyei J. Magyar Nyelvhasonlítás. 3. kiad. Bpest. 1905.
Lipsz. = Joannes Lipszky de Szedlicsna, Repertorium. Budae, 1808.
CzF. = Czuczor-Fogarasi. A magyar nyelv szótára.
H. 1873. = A magyar korona országainak Helységnévtára. Bpest. 1873.
W. Gr. = W. Wilmans. Deutsche Grammatik. Zweite Abteilung: Wortbildung. Zweite Auflage. Strassburg. 1899.
Vondr. = Wenzel Vondrák dr. Vergleichende Slavische Grammatik. I. Band. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen 1906.
Asb. = Asbóth Oszkár. Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest. 1888.
Belić = Alexander Belić. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. (Archiv für slavische Philologie XXIII. és XXVI.)
Lex. = A Pallas Nagy Lexikona IV. k.-ben a cigányokra vonatkozó cikkek és melléklet (római számozással).
József. = József főherceg. Cigány nyelvtan, Románo csibákero szikláribe. Budapest. M. Tud. Ak. 1888.
Gilles = P. Gilles. Vergleichende Grammatik der klassichen Sprachen. Deutsche Ausgabe von Hertel. Leipzig. 1896.

-áncs, éncs, -ancs, encs.

Nem gyakori. Vö. *ragadáncs*, bogáncs, bojtorján; *szurdancs*, királydinnye; *kötencs*, izgága (Nyhas.[3] 90). Ez utóbbi már gúnyos árnyalatú. Van sok ily képzős tréfás szó, mely nagyon keze alá adja az embernek, hogy itt tulajdonképen az *-ant, ent* képzős igék egyes második személyű imperatívusa vált főnévvé. De a dolog alighanem úgy áll, hogy e képzőt imperatívusi igeragos végzetnek nézték, mivel a kettő egymással néhol összeesett (vö. *szurdancs, pillancs* gn. *pillants*) a tréfás szóképzésben s e képző így igealak kihangzásának nézve játszi módon újra deverbális (ill. denom.) névszóképző lett. Ezt a felfogást támogatná az *-incs* alak is. A dolgot lehetne még úgy is felfogni, hogy *cs* a képző, de rendesen *-an, en* mom. képzős igékhez járult első sorban s így vált ki *-ancs, encs*.

a) Rendes képzés, nem dívó alapszókból. A képző ritkasága, nem élő volta, vidékenként való esetleges szokatlansága, s az előbb említett összeesés következtében szabályos képzésű, közönséges névszók is használatosak tréfás, gúnyos értelemben.

E képző mozzanatos értelmű igékhez járul s neki magának is mozzanatos mellékértelme van, pl. *pillancs* = aki, v. ami hirtelen pillog, s ilyeténképen lehet hogy van valami köze az *-ant, -ent* (Nyhas.[3] 76.) momentán igeképzőhöz s ezért gondolhattak először az ily igék imperatívusára a magyarázók. A félrevezetést elősegítette pl. oly eset is, mikor az *-an, en* mom. képzős igékhez a *cs* hozzájárultával teljesen az imperatívussal egy hangzású alak állt elő és emellett az alapige *-an, en* képzős alakja nem használatos (pl. *pillancs; pillan* csak származékokban: *pillanat*).

Billencs, gn. Az apja sántított. Nyr. 11:45. Valószínű, hogy a nevet már az apjáról csak úgy örökölte (vö. Bili és Billér).

guggancs, guggolás, guggoló játék. (»Mit játszunk, lányok?... Tengeri guggancsot«.) AGy. 1:351 (vö. uo. 358. l. gugg = guggolás).

Kurjancs, gn. Nyf. 10:23. Nagy Sándor e szót s a hasonlókat igének magyarázza.

Libbencs, gn. Kr. 388; = egyik lába kurtább. Libbent, libickel: sántáról mondják. Libbents erre felé. Kr. 507. Kriza szintén imperatívusnak nézi (vö. Aprits). Libeg, libben.

Nyekkencs Harsányi gn. Nyf. 26:24.

Pillancs, zsidó gn. Nyr. 5:479; *Pillancs* Jancsi gn. Nyf. 16:24 (vö. Pillancs, lónév Kr. 390). Illancs, *pillancs* tm., szem Nyr. 4:559.

pislancs = szem tréf. Vácon. Nyf. 10:23, 67 (vö. pillantó stb.).

Rikkancs, gn. Nyr. 27:384; Nyf. 33:31. Ma lefoglalva az ujságárus gyerek elnevezésére.

röhencs: gúnyosan olyan ember, ki mindig nevet. Nyf. 34:52. röhencs köjök, Nyf. 26:11.

Vö. *Röppencs* kutyanév Nyr. 26:143; *Szippancs* lónév Kr. 390; *Villancs* lónév Kr. 390.

Az elnevezés alapja valami jellemző mozzanatos cselekvés: a gyors szaladás, vagy nekiugrás; a horkantás v. lihegés; a gyors száguldás. Minden arra mutatna, hogy a mozzanatos értelmet az *-an* adja meg s a *cs* a tkp.-i névszóképző.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás (sokszor hangutánzó).

Huppancs gn. Tüdő: kövér, kék arcú ember. Nyr. 3:191.
kaffancs, v. *korrancs:* nagy csizma, cipő tréf. Nyf. 34:51.
kommancs, köröm, tréf. Nyf. 10:23.
leppencs v. leppegő: késedezve, szaggatva beszélő ember. Kr. 507.
Loccsancs zsidó gn. Nyf. 34:178.
puffancs, kipuffadt arcú Nyr. 34:323; piros kövérképű, Nyf. 10:23, 68.
Terpencs város, gyerek-kiolvasó versben. Kálm. 3:281.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Kelléncs gn. Nyr. 26:527. (kell? vagy kilincs?)
puhancs, magas puffadt ember. Nyr. 32:464.
tökencs törpe, csökevész ember Kr. 521. Tsz.-ban: *tökkencs* is. Vö. *Töcsek* gn. Kr. 388. — Tök?

-incs.

Az *-éncs* változata. A képző alkalmazása tréfás.

Betekincs zsidó gn. Nyr. 5:479.
tátincs, szájtáti ember, gúny. Nyf. 34:52.
Tekerincs gn. Nyf. 34:181. (Vö. uo. 169 = emse disznó.)
Paklincs gyapjukereskedő zsidó gn.-e (Nyr. 12:336) nem tartozik ide, mert nem képzés, hanem jelentésváltozás. Vö. Tsz. *paklincs*, *pakeléncs*, *pákullancs* = kullancs, birkatetű, poloska.

-dalom, delem.

E rendesen elvont cselekvést jelentő deverb. névszóképző *(birodalom, késëdelëm)* néha denominálisan használatos *(fejëdelëm)* s ez a további tréfás alkalmazás alapja.

Az alapszó alakja v. értelme tréfás.

Csak egy török-becsei kiolvasó-versben: *ögyedelöm, bögyedelöm*, Kálm. 2:75. — Az egyedem, begyedem megnyújtása egyedelem, begyedelemre akkor történhetett, mikor a számnevet már nem érezték.

-j, -aj, ej.

Legrégibb alakjában *χ́* (< fu. - *γ_2), *t* előtt *i̯*. Valami hangot előidéző cselekvést fejez ki elvontan.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

Döndörej gn. Jól megtermett. Nyr. 30:101. Vö. egyfelől *döndi, döndics* = pocakos (Tsz.), *dundi* kövéres gyerek, másfelől *döndörej* = dörömbölés (Tsz.). Világos, hogy összezavarás van előttünk, tudatossága vagy tudatlansága dönti el több-kevesebb tréfás voltát.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Susuj gn. Dunnyogó ember Nyr. 2:180. A hangot adó személyt fejezi ki. Vö. susog és *susu* = susogás, hacsak elvonásnak nem fogom föl *susujál*, susog igéből (Tsz.).

-adék, edék.

A cselekvés eredményét fejezi ki *(hulladék, söpredék)*.

a) Rendes képzés (de elhomályosulva).

bökedék, kiolvasó-versben, valószínűleg az, akit megböktek. Kálm. 1:78.

nyomadék, kiolvasó-versben, l. előbbit. Kálm. 1:78.

b) A képző alkalmazása tréfás.

nyakadék, gyerekmondókában (ríme: baktaték) Nyr. 8:526 (vö. széna szakadékja, több ily mondókában) Nyak?

-ány, ény.

TMNy.-ba nincs fölvéve. Ma már ritkán használt deverbális névszóképző. Nem is olyan régen való meglétét Kr.-nál lévő két gúnynév mutatja, melyekben a képzés tudatos. Rendes képzés:

Bódorgány gn. Kr. 389; *bódorog*.

Torhány gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *torha, torhonyó* v. *torhány:* torhadt; *torhány ember:* tunya. *Torha fa:* lágy anyagú.

-ár, ér.

Nagyon kétséges, hogy mily fokban magyar képző, bár a TMNy. fölveszi. Alighanem szláv és német kölcsönszavakból vált akkor is ki, milyenek *kádár, kulcsár, pintér*. A kiválást elősegítette a *vezér* is, mely a *vezet* igéből lévőnek látszik, pedig a török *vezír*-nek népetimológiás átvett alakja. Ez nem élő képző, ami fontos a tréfás szóalkotásnál. — Lehet, hogy nem idegen eredetű, hanem népies elvonás (Szily Nyr. 31:177).

a) Rendes képzés.

Billér v. Bili Jóska gn. Bicegősen jár, mert egyik lába rövidebb, mint a másik. Nyr. 26:527. Talán inkább a 3.-ba tartozik.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Fütyér, zsidó gn. Nyr. 8:477. Ha esetleg egy tulajdonnév (pl. Fischer) elferdítése, úgy a 2.-ba tartozik. Fütty, fütyöl.

Lencsár zsidó gn. Nyr. 8:477. Alapszó?

-asz, esz.

A képző nem él a népnél. S ezért használható tréfásan v. gúnyosan. — Rendes képzés.

Kotyvasz gn. Mert felesége mondogatta, hogy kotyvaszt, azaz főz valamit. Nyr. 5:382.

terjesz, az ember keze, Nyr. 4:559.

-óka, őke.

Képzőbokor: *ó* igenévképző, *ka* kicsinyítő, becéző és tréfás. Eszköznévképző.

a) Rendes képzés.

hallóka, fül, enyhébb káromkodásban. Kálm. 2:230; CzF. 6:348. (TMNy.)

járóka, láb, ugyanúgy. Kálm. 2:230; CzF. 6:348. (TMNy.)

látóka, szem Nyr. 1:456 (TMNy.) tréf.

övőke, száj, enyhébb káromkodásban, Kálm. 2:230.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Tréfás kuruzslásban mondják: *Atyóka*, fityőke, Szentyőke, üsztyőke, e h. hogy: Az atyának és fiunak és szentlélek istennek stb. Nyr. 3:472. Az első szóban még csak *-óka* a képző, a többiekben a magával ragadt *ty* is szerepel.

nënnőke, nénike, gúny. Nyf. 10:24.

Szopóka gn. mert sokáig szopta az ujját. Nyf. 10:24. E szónál nem tréfás szóképzéssel, hanem tréfás jelentésváltozással van dolgunk. Szopóka: a pipaszár szájba való vége.

-tyú, tyű.

Gyakori eszköznévképző. Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

kátyú, káposzta, tm. Nyr. 5:88. A megtévesztést elősegíti, hogy *kátyú* szó van a magyarban. Vö. kápó.

mátyú, macska, tm. Nyr. 5:88.

szityú, szita, tm. Nyr. 5:88.

-nok, nök.

Szláv eredetű nyelvújítási képző, már Dugonicsnál. Hivatala, foglalkozása után nevezi meg az embert. Rendes képzés.

Búsulnok gn. L. (EötvKoll.) Egy búsképű gyerek.

Igenévképzők.

-ó, ő.

Gúnynevekben alig fordul elő, mint nem rendes képző, egypár Kr.-féle régit nem számítva.

Más oldalról nézve a dolgot, *-ó, ő* végű igenév gyakori lévén, *-ó, ő* képzős gúnynév igen sok van, de azok nem tartoznak tárgyamhoz. Találós mesékben gyakori, melyekben majdnem kizárólagos is a tréfás használatot tekintve.

a) Rendes képzés, oly igékből, melyek a kitalálandó dolognak állandó vagy szokásos, tréfásan kifejezett cselekvését, jellemző tulajdonságát jelentik. Az alapszó többnyire gyakorító v. mozz. képzős.

Ábolygó gn. Kr. 388. Vö. ábolyog: eszelősködik, bolondoskodik. Tsz.

Busintó csárdanév, Nyr. 4:383.

csámcsogó, száj, Nyf. 26:19.

Dandalló gn. Kr. 388. Alapszó? Vö. Kr. Tsz. *dandároz:* dáridóz.

kapkodó, kéz, Nyf. 26:19.

kopogó, homlok Kálm. 2:157.

lődörgő, penis, Nyf. 16:50 és Nyr. 2:468 a következő tm.-ben: »Parton ülő remetének kicsüng a lődörgője. Harang és ütője«. Vö. Tsz. és *lődörke* lejjebb.

pillantó, szem, Kálm. 2:157; AGy. 3:293.

pillangó, ua. Ethn. 16:307; gyerek-mondókában. A szokatlan *pillantó* hangképe megzavarva s helyettesítve az ismert *pillangó* szó hangképével.

pislogó, ua. Nyf. 26:19.

rottyintó, culus, AGy. 3:293.

szippantó, orr, AGy. 3:293.

szortyogó, orr. Ethn. 16:307.

szuszogó, orr. Nyr. 3:329; Kálm. 2:157.

Tataló gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Tataló:* teljes ügyefogyott; *tatar* ember: akinek kezén minden elromlik, v. aki ferde bánású, rossz erkölcsű. Elvonás az előbbiből.

Tátó, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Tátó*, tátondi: tátogó, gyáva, táté, tácsó.

tátintó, száj. AGy. 3:293.

tátogó száj. Nyr. 3:329; Nyf. 26:19. Vö. erre s az előbbiekre e tm.-t:

Tátogóba szuszogó (orr),
Szuszogóba pillantó (szem),

Pillantóba síkmező (homlok),
Síkmezőbe cserbokor (haj),
Cserbokorba kurta csikó (tetű) Nyf. 26:50.

b) Az alapszó értelme vagy alákja tréfás.

lefetyölő, nyelv, enyhébb káromkodásban. Kálm. 2:230

loptató, Kálm. 3:288, a következő tolvajra (lopó) mondott gúnyversben:

Lopó, lopó, *loptató*,
Kerék alá csusztató.

papogó, száj, Kálm. 2:157.

szaptató [szabtató] Kálm. 1:91, a következő szabóra mondott csúfoló versben:

Szabó, szabó, *szaptató*,
Kerék alá csaptató stb.

c) A képző alkalmazása tréfás.

rozmaringó, rozmaringó, egy mersei népdal végén, a vers miatt, mintha rozma + ring lenne. Nyf. 33:39.

Igéből melléknevet képezők.

-ós, ős, -os, ős, (-us, üs).

Tudós = *tudó-s*, ma *tud-ós*. — Tordán az *-s* birtokosító képzőnek, mely tartós tulajdonságot, megszokott cselekvést v. egy tárgyat megszokott személyt fejez ki, »jelentése kissé tréfás, vagy gúnyos szinezetű; menős, járós, ugrós, félős, futós, kuncurálós, kiátós, feredős, anyás, szalannás, kávés, könyves, kalapas, pálinkás stb. (menni, járni szerető, szokott; mindig anyja mellett levő, könyvkedvelő stb.)« Nyf. 32:25.

A képző gyakoribb *-ós ős* alakja nem használatos a játszi képzésben, de igen is a kevésbé megszokott *-os, -ös, us*.

a) Rendes képzés.

Durhódos, gn. Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *Durhódos:* magát az eszelősségig megdurált, makacs (Csik). Alapszó? — Tsz.

Iszos Jankó, iszákos neve egy népdalban, Kr. 74; Gvadányi: Rontó Pál 251. Vitkovics, Munk. 1:138. (TMNy.)

Lopos, váci személynév. Nyf. 10:60.

Nyalos, a Lajos gn.-e Kálm. 1:213. A nyelvi tréfa itt a vokálisok egyenes és a mássalhangzók metatézises megfelelésében van.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Bömbös gn. Nyr. 29:95; szarvasmarha név Kr. 390. — Tsz. bömbös-bika: bölömbika és síró gyerek.

Fanfarus gn. Kr. 388. Tsz. fanfaros, fanfarus (fan-far?): félrejáró farú, ferde farú.

Kardalus gn. bal lábával vontatva járó. Nyr. 2:180. Talán vö. Tsz. *kardalésza*, kóborló, gondatlan.

kukurus fa, SN. 185, = kunkorodó uo. 431.

Roszkos gn. Nyr. 10:236. Alapszó? rossz? vagy *roszog*, 1. ropog, reped stb.; 2. kocog (a ló)? Tsz.

-a, e.

Jelentése: a cselekvés szokásosságát, kedveltségét fejezi ki. Nem élvén, de még el nem homályosulván nagy szerepe van a gn.-ek és tm.-k szerkesztésében. Sokszor ikerszóvá egészül ki.

a) Rendes képzés, de többnyire nem dívó alapszókból.

1. használatos alapszóból.

Szuszoga, gn. Nyr. 29:384.

2. nem dívó alapszókból:

Bice gn. Nyr. 8:476. — biceg. Vö. TMNy. Tsz. hol bice = sánta. Nem elvonás.

ille-bille tm.; Uton megyen épe-czépe | Hátán viszi ille-bille stb. = ember lóháton Ethn. 2:219. — Uton megyen *ille-bille* (= huszár, a Nyr. adta *ló* magyarázat az efajta mesikék elferdítésének eredménye) Nyr. 8:522. billeg, billen. TMNy. bille = mintegy *billegő*.

Bója gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *bojdít* bolydit = felbolygat. *Bojdulás:* fölháborodás. — Bolygatagság: önkénytelen szétjárás. Bója: balga.

Dada Mihály, gn. Gyerek korában dadogós volt. Nyr 8:335. Lehetne hangutánzó is: *da-da*.

Gojda, gn. Az apja évelődő ember volt s ha maga volt is, beszélt, sivalkodott. Nyr. 9:191. Alapszó: gajdol > gajd-, gojd?

kipekopa, ló, ill. a lába, tm. Nyr. 2:468; a birka lába. — Uton mégy a kipekopa, Hátán viszi genyegonya; — a birka lába és a birka gyapja. Nyr. 2:468.

Lotya Ferenc, gn. Mert minden lépésnél lotyog v. lötyög. Nyr. 8:287. Vö. *Lótyó*.

möndöle és *möndölecske*, a juh mesebeli neve Udvarhelyszéken, Kr. 509. Vö. *megy, mendegél*.

illa-pilla szőm, tm. Kálm. 2:160. Vö. pillog, pillant.

mezei *tacska*, nyúl. Nyr. 3:234. Alapszó? Vö. tacskó.

tipetopa, szamár, tm. — Amoda mén tipetopa, AGy. 2:350; *tipe tompa*, macskaláb. Négy tipe tompa, Nyr. 25:382; *tipi-talpa* Nyr. 29:592. Vö. topog.

Tepetupa, gn. Kr. 388. Az előbbi változata. Vö. Kr. Tsz. *tepe-tupa:* ügyetlen járású.

Totya, egy szőlőpásztor neve volt. — E mondásban: Elébe vágott, mint Totya a sereglyéknek. Nyr. 1:130. — Totyog.

tityetotya, lovon ülő katona, tm. Nyr. 2:468.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

épe-cépe, ló, tm. Ethn. 2:219. Vö. fönt ille-bille. *Cipel, cepel?*

dölle, bölle, lovas (s nem ló) tm. — Uton megyen dölle, bölle. Nyr. 13:574. — Dől, dölöng, dülöng.

ece-fice, v. *kece-fice*, ló (s nem lovas v. huszár) tm. — Hátán viszi ece fice. Nyr. 13:574; Hátán viszi kece-fice, Nyr. 8:522.

Pasla, gn. Fájós szemű, pislogat; pisla (TMNy. pl. pisla mécs) Nyr. 17:192. — Pislog.

Rofa Jóska gn. Rekedt s röfögve beszél. Nyr. 14:333. — Röfög, *rofog.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Hanga, gn. Nagyot halló és sokat beszéllő. Nyr. 2:180. — Hang.

-t.

E képző, mely a régi irodalomban nagyon ritka s újabban, különösen a nép nyelvében, egyike a leghasználtabbaknak, a szokásos cselekvőt fejezi ki, de a vele képzett deverbális melléknéveknek »rendszerint kicsinyítő, sőt gúnyos mellékjelentésük van« (TMNy.). A játszi névszóképzésnek igen kedvelt eszköze, gyakoribb a gn.-ekben, mint a tm.-ékben.

a) Rendes képzés; legtöbbször nem dívó alapszóból.

1. használatos alapszókból, mindig az illetőt jellemző cselekvést jelölő igékből. (Az ikes igék iktelen tövéből.)

Botoli gn. Kr. 389. Botol, botlik.

Csali, csárdanév Nyr. 10:144 (vö. becsali a *c)* alatt).

Cselecsali gn. Nyr. 12:144. Az előbbi ikerszava.

Csurgi (Galambos) Jóska, gn. Ethn. 7:457.

Dönti csúfnév erős emberre Nyf. 34:21.

Emeli, gn. Erős ember. Nyf. 34:181.

fecsegi, fecsegő. Nyf. 26:28.

Fekszi, gn. Nyf. 33:13, 34.

Futi, gn. Nyf. 33:13; Futi Kelemen János, gn. Nyr. 28:526.

habari: 1. gyorsan, felületesen dolgozó. 2. gyorsbeszédű. Nyf. 32:48. — Vö. Tsz. *habar*, kever; hadarva beszél.

Kajti, macskanév Kr. 391. Vö. Kr. Tsz. *kajt:* kajtárkodik, kajtárol, kajtat. Óh mit kajtassz te kajti! — Tsz. kajt = keres.

Kopogi, gn. Nyr. 11:45.

Köpi Török, gn. Nyr. 5:575. — Lehetne tárgyas ige is, mint Mohóndöfi gn. Nyr. 12:144.

Lesi, gn. Ez olyan pinceleső ember. Nyr. 2:563; Nyf. 33:13, 33, macskanév Kr. 391. — TMNy.

Majszogi, gn. Kr. 388. Vö. majszi 2. alatt. Tsz. *majszog:* ügyetlenül piszmog, rágicsál.

Mulati, alföldi betyár gn. Nyr. 27:144.

Neszeti, gn. Te neszeti? Kr. 510. Vö. Kr. Tsz. *netet:* szeleskedve összezavarni vmit; és *neszere*. Tsz. *neszet:* zajt csinál. — Nesz, neszel.

Nyali Gergely, gn. Mert gyerek korában a száját sebesre nyalta Nyr. 8:286. Ikerszava:

Nyalifali, gn. Kr. 388.

Nyargali, erdőnév Szeged mellett. Nyr. 2:95.

Nyukszi, cigány gn. Nyf. 34:183. *Nyukszibokor*, egy fa neve Vasszaron Nyf. 34:178.

Nyúli gn. Nyúlt testű, vékony. Nyr, 26:480; Kr. 389. Érdekes, hogy a gn.-ben *ú* van Krizánál is, pedig Székelyföldön az ige *ó* hanggal járatos, vö. Kr. Tsz. és Tsz.

Nyűgölődi, gn. Nem nyughatik egy helyen, mint a nyűgözött ló. Nyr. 26:48.

Sivalkodi, alföldi betyár ál- v. gúnynév. Nyr. 27:144. Tsz. sívalkodik.

Szopi, gn. Az ujját szokta szopni. Nyr. 26:528.

Szöki, zsidó gn. Mindën esztend^{ü}őbe máshu^{n} va^{n}. Nyf. 34:184.

Ugri, gn. Kr. 388; kutyanév Kr. 391; macskanév, uo. A *-ri* új tréfás képző előállásában lehet valami része. Ahogy azt mondták *ugri*, úgy *futi* helyett *futri*-t mondtak, l. a 3. csoportban.

Vackoli, gn. Nyr. 6:48.

Vági Nagy Káró, gn. Nyf. 33:32. — Vagy talán tárgyas ige?

vesződi, türetlenkedő. Kr. 523.

Zavari, gn. Nyr. 5:192.

2. nem dívó alapszókból.

te *áncsori!* Kr. 357.

Bódori, gn. Kr. 388. Vö. Bódi, — bódorog Tsz.

Csikori, gn. Molnár, száraz malma is csikorog, maga alig csikoroghat (élhet) Nyr. 17:192. A Nyr. adta magyarázat elég különös.

Csucsori gn. Kr. 388. — csucsorít, csücsörít.

Dideri Peti, gn. Kr. 388; *Didëri*, gn. Fázékony. Nyr. 26:48.

Fütyöri Borcsa, gn. Mindig fütyörész. Nyr. 29:532. — fütyörész, fütyöröl (Kolozsvár) — kutyanév Debrecenben Nyf. 26:23.

Hántori gn. Kr. 388. — hánytorog.

Hunyori disznó, gn. Nyr. 13:48. — hunyorít.

Hutyori, lónév Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. hutyell v. hutyorol: megsuprál; hutyoró: vessző.

Kukucsi, gn. Kr. 388; gn. Nyf. 33:32; gn. Mindig kukucsát, hogy gyün-ë a felesége, asztán átfutott a kocsmába, Nyf. 33:33.

kukucsi v. *gugucsi*, tm.-kben gyakori, különféle értelemmel. Kerti kukucsi = tyúk Kr. 348; = nyúl Nyr. 3:234; káposzta Kr. 342, Nyr. 16:235. Nyárba kukucsi s télbe bubucsi = káposzta, Nyr. 31:532. Künn es kukucsi, benn es kukucsi = ablak. Kr. 341. Télënn vízi gugucsi, Nyáron nyári gugucsi = káposzta. Nyf. 16:58. — Magyarázatul: Nyárba kert likán kukucsol | Télbe vízbe csubukol. — Káposzta. Kr. 352. Vö. bubucsi *b)* alatt.

Kupori, *Csukori*, gn. Fukar. Nyr. 26:48.

Lődöri, gn. Kr. 388. — lődörög.

majszi = maszuta (l. a 3.-ban) Kr. 508. — majszol, majszog. Vö. *Majszogi* föntebb.

Pityeri táti, zsidó gn. Nyr. 8:477 (< talán Fischer). pityereg. Vö. *Pityër* a 4.-ben.

Sápori Kata, gn. Lármás asszony, ki mindig »sáporított«. Nyf. 34:21.

Sunyi, gn. Nyf. 33:13; Kr. 388; lónév Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *sunyni:* magát meghúzni, lelapulni. A nyúl megsunyta magát. — Kriza idejében tehát a székelyeknél *sunyni* ige járatos volt. TMNy. már csak a *sunnyog* igével hozza össze s nem dívó alapszóból levőnek veszi. Itt is így.

Sündöri, kutyanév. Mindig az ember mellett sündörgött Nyf. 26:23.

Szundi, alföldi betyár ál- v. gúnynév. Nyr. 27:144.

Szunyi: aluszékony, szunyáta. szunyita. Kr. 519. Vö. Kr. Tsz. *szunyál:* szunyákol. TMNy.

Taknyászi, gn. Kr. 388.

tantali: mélázva magát-felejtő Kr. 519. Vö. uo. *tantalogni, tantogni:* mélázva, bandalogva járkálni. TMNy. bandali.

Tánci Vargaluska, mesebeli alak neve. Kr. 412, 544. Arany László eredeti népmeséiben megfelel neki: Páncimánci. — Népetimológia eredménye.

Báró Ténferi, gn. Kr. 388. ténfereg. — Fel kellene említeni a 2.-ban is, vö. Báró *Hujki* stb.

töpöri, összeszáradt testű Kr. 521. — töpörödik.

Vánszori, beteges. Kr. 522.

Vicsori, cigány gn. Nyf. 26:24; gn. Nyr. 11:45.

Zándori, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *zándori, zándor* ember = minden semmiségért ingerkedő, civódó, háborgó. *Zándorodik:* haragra lobban, mordul. Összezándorodtak: összevesztek. *Zándorog:* háborog, veszekedik. Nyr. 26:527.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Bili v. Billér Jóska, gn. Nyr. 26:527. L. az *-ár, ér* képzőnél.

bubucsi v. *bugucsi*, tm.-kben gyakori, különféle értelemmel. Vízi bubucsi = hal, tm. Kr. 342; = béka, Kr. 348; = nyúl (?) Nyr. 3:234. Nyárba kukucsi, s télbe *bubucsi*—káposzta Nyr. 31:532. Vízi bugucsi = béka Nyr. 16:235.

Csukori, l. Kupori *a)* 2. alatt.

henderi, v. *hënderig*, juh, tm.-kben. Hegyen menyen henderi | Hátán viszi kenderit stb. = juh Kr. 351. Uton megyen *hënderig* | Hâtân viszi kenderit | Ha nem szânnâm embërit, | Megygyútanâm kenderit. = magyar juh. Ethn. 2:111, ahol *hënderig* = őgyeleg, bandukol magyarázat hibás. Gondoljunk a nyájban menő juhokra, amikor jobbra-balra ingó gyapjujokról itélve mintha henteregnének. Nyr. 31:533. *töngöri* = juh alakban adja s úgy véli, a göndörivel függ össze.

Kacsari, cigány gn. Nyf. 26:24. — Alapszó?

Totyi gn. Kr. 389. — *Totyog?*

c) A képző alkalmazása tréfás.

Abbacsali gn. Abban csaló. Nyr. 2:197. Vö. *csali a)* 1. alatt.

Becsali, személynév, csárdanév. *Becsaliba* járnak hires lányok. AGy. 2:236; *Becsali* személynév Nyr. 3:478. Magyarázatul: Udvarhejji *bécsalóba* | Jó bort mérnek. Kr. 151.

Belaki, gn. Nyr. 6:48.

Bélevági, gn. Nyr. 11:45.

Bétéri, gn. Egy jószívű zsellér, aki a háza előtt elmenőket így hívta magához: térjen be kelmed! Nyr. 3:93.

Fanyari, gn. Kr. 388. — Fanyalog, fanyarán, fanyar. Tsz.

kalánfuti, akasztófavirág, kötni való; (Galgenfutter, bitótöltelék) NyK. 3:11.

Kásaszari, cigánynév. Nyr. 5:45. vö. *perveszti*. (TMNy.)

Kölli, gn. Nyr. 27:528. Alapszó: *kell?*

Körülszari csárdás Nyr. 5:526.

Lebuki, meredek völgy neve. Nyr. 2:142.

lerogyi, pálinka, tréf. Nyr. 16:572.

Maszari, kiskunsági juhásznév Nyr. 4:480.

-atlan etlen, -talan telen.

A nép nyelvében egész közönséges e képzőnek, mely tulajdonképen azonos a fosztó *-talan*-nal, ily használata: *főtelen, sütelen, mostalan, értelen, vigyáztalan.* Ugyanígy:

Nyőtelen gn. törpe, Nyr. 16:331.

(Folytatjuk.)

Laczkó Géza.

A MI »MAGYAR« BESZÉDÜNK.

Midőn a nép nyelvének tanulmányozásával foglalkozunk, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk azokat a nagyszámú idegenből elferdített, nyakatekert torz szavakat, melyek — különösen egy-egy nemzetiségi vidéken — valósággal elözönlik nyelvünket.

Igaz ugyan, hogy ez a nyelvrontás talán nem egyenesen a néptől ered, mert bizony az inkább a »művelt középosztály«-tól indulhatott ki, de ma már a nép épúgy használja ez idegen kifejezéseket, mint a tanult emberek és egyaránt találkozunk velök a társalgás nyelvében, a hivatalban, az utcán és szalonban, — sőt az iskolában is, amely nem küzd elég erállyel az idegenszerűségek, a nyelvrontás terjedése ellen. De nemcsak az iskolában van hiba. A legfőbb hiba az otthonban van, mindjárt a beszélni tanítás kezdetén.

Az a nyelv, amelyet a gyermek először megtanul, minden inkább, csak magyar nem. Értelmetlen zagyvalék az. Miért kell a szegény kicsikéknek azt az értelmetlen, zagyvalék nyelvet tanulniok, mikor ugyanazzal a fáradsággal megtaníthatnók őket a helye-

sen kiejtett, tiszta magyar szavakra? Már maga a selypítés is egy neme az erőszakos nyelvrontásnak. Mire való a gyermekkel kényeskedő selypítéssel, elferdített nyakatekert szavakkal beszélni, holott a nevelés feladata — jól tudjuk — elsősorban, hogy mindenben tökéletes mintát nyújtson. Éppen a legfontosabb és legnehezebb dologban, a beszédben, vétünk e törvény ellen.

De ez a kényeskedés, illetve a gyermek kényeskedésének dédelgetése főként akkor ártalmas, ha egyúttal rászoktatják őket a nyakatekert, németből elferdített torz szavak állandó használatára. Lássuk, hogyan tanul meg a gyermek beszélni!

A szegény kis *bubi* vagy *médi* — legjobb esetben *bébi* — alig dugja ki kis *nózi*-ját a világba, már egészen elborítja az az idegen szóáradat. Jön a sok *tanti* és *onkli*, akik vetélkedve dicsérik a *hercig* kis médi, vagy *süsser fratz* kormos vagy kék *kukiját* (pardon *kukijait*, mert ez helytelenebb), selymessőke *lokni*-ját, *zärtlich* kis alakját. Aztán kap a baba *papit*, de nehogy *smucig* legyen a szép piros *surc* (vagy *surcli*), felköti a dada a *partedli*-t (állkendő). Jaj be csecse! Az van *rástikkolva:* a papa *kedvence*; azaz hogy rosszul láttam: a mama *liebling*-je. Szépen rácsücsül a *sámlira* (vagy *sámerli*) és *papil grizpápit* (darapép), mert ez a picikének a *leibspeiza*.

Az első szavak tehát, amiket hall a gyermek és amelyeket csakhamar meg is tanúl, mert mindennap hallja — nyakatekert és idegen szavak.

És amint nő, úgy szaporodik idegen szóismerete. Megtudja a dadától és a mamácskától, hogy a harisnyát *strimfli*-nek, a harisnyakötőcskét *strumpandli*-nak, kabátkáját *rekli*-nek, gallérkáját *krézli*-nek nevezik és a sok jó *tanti*-nak hízelkedve — óh, dehogy: *schmeichelkedve* dicsekszi el, hogy kapott ám selyem-*lájbit*, *hózentrágli*-t és piros *mántli*-t, még csak egy *máslis képli*-re volna szüksége.

A mama, aki mindig *kummervoll* a kis *Herzpünktli*-jének az egészsége miatt, elárulja, hogy egy patent *grádhalter*-re is *spendiroz* a kicsinek *krisztkindlibe*. Majd ott fog lógni a *krisztbaum*-on. (A nép meg éppen sohasem nevezi ezt karácsonyfának Szászvároson.)

De hát ne *jammerol*-junk! Amit a szülői ház elhibázott, — majd helyrehozza az iskola — vigasztalódunk. Hisz utóvégre is az való arra, hogy a gyermeket helyesen beszélni megtanítsa. Azért jár oda.

Úgy van. Tanítója le is szoktatja a selypítésről, kényeskedésről stb. és elszánt lélekkel fog hozzá a »nemzeti nevelés«-hez. Meg is felelne neki lelkiismeretesen, de hát a tanító maga sem tehet róla, ha öntudatlanul is rabja az efféle idegenszerűségeknek. Annyira közhasználatúak, különösen a kézimunka körébe vágó dolgokban, az ország összes iskoláiban, hogy úgyszólván ki sem lehet kerülni őket.

Mikor az első órán a kötőtűt a kezébe adják, megtanítják, hogy kössön vele síma és *nádlis* (fordított) szemeket. Majd a *merkelésre* kerül a sor, a *stikkolásra* és a *neccolásra*, majd egy pár *cakken* csipkére. Megtanulnak szépen készíteni *krejcöltéses Tischläufereket*, *stikkolt stráfokat*, *neccolt einzacokat*.

Mikor aztán a gondos szülők ruhavarrásra fogják a leányaikat, ott is ugyanaz a nóta járja. Szabnak csinos *zsüpon*-okat, *fess gürtni*-ket stb. A szoknyára egy pár *szájmedli*-t (apró szegély), a derékra egy *holfaltnit* (laposránc) tesznek, ha *puccosabb*-nak akarják, valami *Kräntzchen*-be *nämlich*, még *flinzerli*-vel (fényes pikkely) és *gazbändchen*-nel (gazé-szalag) is díszítik. És varrás közben ilyenformán beszélgetnek:

— De bő a *slussza* ennek a deréknak!

— Varrjuk beljebb a kapcsot a *sluszbandon* (derékkötő).

— Varrjunk a *sliccre* még egy *drukknöpflit*! (Biztosító-kapocs.)

Bizony ezek nem *drukfélerek* (amint itt mondják), hanem ellesett — és mindennap ismétlődő párbeszédek. Ide tartozik a *seszlik* és *falsaljak*, *snurok* és *pertlik* egész légiója, amíg kijelentik, hogy a ruha *fertig* és a mama a varrónővel együtt megelégedéssel konstatálja, hogy *fessen* áll a leányán és *knapp passzol* a derekára, nem igen *puccos*, se nem *slampos*, hanem *zart* és *nett* az egész, szóval a kis lány — *jól néz ki* benne.

A *tanti* meg a szoknya szabásától van elragadtatva.

— Micsoda pompás *snittje* van! Nyomban le is szólja a szomszédék Juliskáját.

— Láttad a ruháját? *Nämlich* amit utoljára kapott. Milyen *snasz* az egész és milyen *steif* a tartása benne! Persze, mert *smucigok* és nem *spendiroznak* ruhára. Pedig hiába, mai világban bizony: *Kleider machen Leute*. Jól tudja és emlegeti is ezt a nép és az úri osztály egyaránt — ékes németséggel.

De haladjunk tovább! Ezt itt ilyenformán mondják: ne *passzoljuk* el időnket, csináljunk egy *sprungot* és nézzünk el a konyhába is.

Éppen most tanul a kis *bakfis* (milyen szép magyar neve van ennek: *pipiske!*) főzni. Észre se vesszük és egészen otthonos lesz a *Haushaltung*-ban és haragszik, ha a *sparherd* füstöl, pöröl a *zupringerrel*, ha rossz cselédet hoz, vagy még egy *bedineroló*-t (a bejáró neve Szászvároson!) sem kap. Kiad a *spájzból*, nem *naschol* a *dunsztos* üvegből, megfőzi a *csuszpajszokat*, készít pompás *fasirozott* húst különböző pikáns ízű *szószokkal* (mártás néven senki sem értené) és ízletes *dinsztelt garnirungok*-kal, megtanul vagy húszféle *bekerei*-t és *dunsztobszt*-ot készíteni és senki sem tudja a kappant nálánál ügyesebben *trancsirozni*, vagy az *aufzacc*-ot (talpastál) szebben feldíszíteni, mint ő.

A mama boldog. Leánya úgy takarékoskodik, akarom mondani *spórol* a *kosztgelddel*, akár csak ő maga. Aztán elvégzi helyette a szekrény, azaz hogy *siffon-rajmolást*, rendben tartja az ebédlő-*kasztnit*, a *kredencet*, a *subládét* (fiókszekrény), ő egészen meg van kímélve.

De most meg azért van *kopfweh*-je a mamának, mert a papa tudni sem akar róla, hogy a *bakfis*-ból nagy lány lesz maholnap. *Brummol*, mikor bálba mennek, pedig a kicsike mindenütt valóságos *eroberungokat* csinál. Olyan *hercig* modora és olyan jó *schliff*-je van, hogy mindenkire jó *eindrukot* tesz. Ő a *fortencerin* mindenütt. Aztán nem *steif*, jó *svádája* van, hát akad *kurmacherje* bőven.

Az irigy szomszédasszony igyekszik is egy kicsit *dämpfolni* a kisasszonyt.

— Hiába *aúfschneidolsz* úgy lelkem, tudom én azért, hogy aki az éjjel a *nachmuzikot* adta, az *egy frech, lump fráter!* Azért ugyan nem volt érdemes fölkelni és a *nachkasztlin* gyertyát gyújtani, mert a fehér *firhangon* keresztül láttuk az árnyékodat.

De bizony az efféle *biszig* hangon tett *bemerkungok* nem fogják *vernichtolni* azt, ami meg van írva a csillagokban. A mamának is egészen jó *launéja* kerekedett tőle. Majd megmutatja, hogy azért is lesz belőle valami! És csakugyan, lám! Azóta mindennap *fensztersromenád* járja, *bonbon, bukéta* és mennyi *anzikt! Zikker*, hogy elveszi! A kis lány is *svermol* érte és egy idő óta egészen *zerstreut!* A mama siet meghívni a boldog vőlegényjelöltet egy kis *plauschra*, a többi *noch zu haben* gavallérral együtt.

— No, majd bizony hagyom, hogy a szomszédék kaparintsák el a *slampet* Juliskának, aki még *midert* se bír viselni, olyan kövér. Aztán milyen *frizurája* van örökké. Olyan *spröd* a haja, mintha sohse látna se fésűt, se *kontynádlit*. De bezzeg ruhája tele van *zicherheitsznádlival!*

És az első »zsúr« pompásan sikerül. Még ezüst *eszcájgokat* is kérnek a szomszédból. S a vőlegényjelölt mindinkább *felstimmolódik* abban a *heimlich* kis lakásban, ahol az ember olyan *gemütlich* érzi magát.

Hiába véli irigykedve a szomszédasszony: Nem mintha nem *gönnolnám* neked, de *zikker*, hogy semmi sem lesz belőle. — *Keine idé!* — teszi hozzá előkelően.

De a mama és leánya elég *slagfertigek* hozzá, hogy megfeleljenek reá.

— Nem mi *bezccoltuk*, ő jött magától!

És csakugyan, jön is nap-nap után. Mici vagy Klári nagysám megismeri a lépéseit, amint a *gangon* feljön, a *forcimmerben* leveti az *überciherjét*, esetleg *kalucsni*-ját, *trinkgeldet* ad a cselédnek, *klopfol* az ajtón — egy *sikkes* mozdulat és belép! — Csupa klakk, frakk és lakk! *Kravatlija* kifogástalanul áll, *kráglija* minden emberi számításnál magasabb, *frakkján* vagy *kaiserrokk*-ján, avagy uniformisán nincs egy *flekk*, szóval: »comme il faut« az egész ember!

És elkövetkezik a nagy pillanat, amelyben elhangzik a boldogító igen. — Ha tiszt, vagy hivatalnok a boldog vőlegény, *urlaub*-ot kér és megtartják az esküvőt.

Tehát a lányok férjhezmenését és boldogságát bizonyára nem zavarják azok az égbekiáltó barbarizmusok, amelyeket szegény nyelvünkkel születésök óta elkövettek. Sőt a menyecske majd elölről kezdi azt, amit vele tettek a »nemzeti nevelés« szolgálatában. — Ő is így tanulta, honnan tudná másként?

Ezekben gyűjtöttem össze azokat a németből átvett és eltorzított szószörnyetegeket, úgy, amint a köznapi társalgás folyamán el tudtam lesni, amiket Szászváros városi népe és összes magyarsága állandóan használ. Nem lehet ugyan ezeket az idegenszerűségeket

lokalizálni, mert — sajnos — az Alföld színmagyar népeinél épúgy használatosak, mint a nemzetiségi vidékeken. De talán sehol sincs a nyelv annyira kitéve a rontásnak, mint az ilyen nemzetiségi vidékeken, aminő Hunyadmegye is. HAJTMAN ETELKA.

MEDICE, CURA TE IPSUM!

Vagyis magyarán mondva: lásd meg a magad szemében a gerendát s ne a másében a szálkát! Akárhányszor találkozunk olyan pontoskodó és fontoskodó nyelvmesterekkel, akik minden kákán csomót találnak, de nem veszik észre, mennyi csomó van az ő saját nyelvükön. Mostanában Szegedy-Maszák Hugó lépett föl mint nyelvművelő s Az Ujság nevű ujság közli derüre-borura sok jóakarattal, de kevés hozzáértéssel írt fejtegetéseit, melyekben a többi közt azt bizonyítgatja, hogy csak a régiek tudtak magyarul, az újabb korban se a nép, se a legjelesebb írók nem tudják már nyelvünket. »Valóban hibázott Petőfi, hibázott Vörösmarty és hibázott Arany is.« Valóban csak egy magyar maradt, aki magyarul tud, s ez az egy magyar Szegedy-Maszák Hugó. Nem is sejti Szegedy-Maszák Hugó, milyen gyenge lábon áll az ő magyarsága, mennyire meg van mételyezve a német észjárástól s egyéb mindenféle gramatikai betegségtől. Egyetlenegy cikkéből a következő magyartalanságokat böngésztem ki (Az Ujság 1907. aug. 7):

»A Kaulbach berlini nagy *falképén* Atilla húnjainak lelkei éjjel folytatják harcukat.« Tősgyökeres németes szószerkesztés: *fal-kép* = *Wand-gemälde*. E szerint, ha a németet kell utánozni, nemsokára a falitábla is *faltábla* lesz, a falióra *falóra*, a faliszekrény *falszekrény* stb. stb. — »Ez törzsökös *alapos* hiba.« Mostanában igen sokan utánozzák a német *Gründlichkeit*et s minden nagyítást ezzel a szóval fejeznek ki: *alapos*, *alaposan*. Azt mondják: *alapos vizsgálat alá vette* (e h. nagyon jól megvizsgálta, szigoruan megvizsgálta), *alaposan csalódott* (e h. nagyon csalódott), *alaposan elverték* (e h. kegyetlenül eldöngették), s még tudja mit. — »Nagy hatalom a nyelvszokás. Horatius is *nagy súlyt fektet rá* az Ars poeticában.« Dehogy Horatius! csakis a németek fektetnek nagy súlyokat arra, amit fontosnak tartanak, amit ki akarnak emelni. A mi nyelvünkben még képes beszédnek se járja meg ez a kifejezés, mert hiszen a súlyt nem fektetik, hanem úgy *vetik* a komponába. — »Ahhoz [t. i. a nyelvszokáshoz] sem egyes vidékek tájszólása, sem a sajtó kegyelése nem *nyujt* elfogadható alapot. Használásának [a nyelvszokás használásának?] az egész országra [?], a népnél és az értelmiségnél érthetően világosan megokolt, alapozott, kiterjedt volta *nyujt* szilárdságot és állandóságot.« Azelőtt a tésztát nyujtották vagy kezet nyujtottak, de a mai nemzedék — a német szokást majmolva — mindent nyujt: nem ízelítőt ád vagy küld, hanem *mutatványt nyujt*, s mint az iménti idézetből látni, *alapot nyujt*, *szilárdságot nyujt*, *állandóságot nyujt*, egyszóval: nyujtja mindazt, amit a német *bieten!* — »E

nélkül felszólalástok féleges és *nélkülözi* az érettség komoly hangját.« Szeretném tudni, melyik régi jeles írónk beszél így, hogy valami írás *nélkülözi* a komoly hangot! Német a lelke ennek a kifejezésnek. Aki németül gondolkodik, az *nem tud meglenni* vagy *ellenni* az *entbehren* szó mássa nélkül, annak beszédében *nincs meg* (vagy *hiányzik*) a magyarosság zamatja, az az igaz magyar nyelvérzéknek *híjával van* vagy m. nyelvérzék nélkül *szűkölködik*.

Vannak továbbá a rosta alá vett cikkben olyan kifejezések, amelyek nem németesek, de azért nem kevésbé idegenszerüek. Latinos íz érzik a következő mondatokon: »Bárki használja vagy *használta legyen* helytelenül, a hiba hiba marad.« (Minek az a *legyen?*) — »*Mire* Kemény Zsigmond báró azt válaszolta: kissé idegen hangzású, de hát ez inverzió.« (Egy egész bekezdés hangzik így Szegedy-Maszáknál. Magyarul: *Erre* Kemény Zs. b. azt válászolta...) — »*Mindenekelőtt* tanuljátok meg.« (Akármennyire használják, a diákos beszédmód maradványa. A magyar ember *legelsőbb is, legelőbb, először is* azt tanulja meg, hogy...)

Igen helyesen mondja Szegedy-Maszák Hugó ugyanebben a cikkelyében: »Nem árt nyelvtant és szórendet tanulni.« De hogy ő miféle könyvekből tanulta a nyelvtant és a szórendet, el nem tudom képzelni, mert minden lépten-nyomon vét ellenük. Az ő szórendje ilyen: »A Horatiusból vett idézet mutatja, hogy latinul értetek, *ha még nem is tudtok jól magyarul*. Semmi baj [olv. sebaj], majd az is meglesz idővel.« — A szóegyeztetésnek a legelemibb szabályai ellen vét, mikor ilyeneket ír: »Egy szóval *a tekintély* előtt ne hódoljunk földig, ne imádjuk *őket* vakon.« »A régiekből vett *idézeteitek* csütörtököt *mondtak*, nem *sült* el, még nem is *pattant*.« — Arany Jánosnak *Kis polémia* című cikkelyére emlékeztet az *egy* szócska affektált kihagyása a köv. mondatban: »Egyébiránt kötetlen írásaiban is követ el *menthetetlen hibát*« (már mint Vörösmarty).

Nevezetes dolog, hogy néha legközönségesebb kifejezéseinket se tudja helyesen alkalmazni s a stílus és logika törvényei ellen a legfurcsább vétségeket követi el. »Vajjon ennek a nagy úrnak a bűnét kisebbíti, *szállítja-e az a tény*, hogy nagy úr volt.« (Hallottam már zabszállításról, sztrájktörők szállításáról és mindenféle furcsa szállításról, de valamennyi között legfurcsább ez a szállítás: a bűnök szállítása, s valamennyi szállító közt legfurcsább szállító: a tény!) — »Valóban hibázott Petőfi, hibázott Vörösmarty és hibázott Arany is. Legfeljebb a versláb kedvéért *kölcsönözött* poetica licentia magyarázná némileg.« (Itt a *kölcsönöz* szónak semmi értelme, legfeljebb a német *verleihen*-ből kölcsönözött használata magyarázná némileg.) — »De mert *engem itt lomhasággal tiszteltek meg*, engedjétek meg visszamondanom, hogy a ti gondolkozástok jár lomhán.« *(Megvádolni* helyett *megtisztelni!* Hát ez mindegy?!) — »Egy-egy elvétett, elhibázott mondatot hát bizony *nem lehet érvül felhasználni és követendő például megcégérezni*.« (Követendő például megcégérezni! Ez olyan stílus, mint a mucsai rendőrkapitányé: »Ez az út nem út. Aki pedig mégis elköveti, az két koronát vagy kétnapi áristomot kap büntetésül.

A föladó a büntetésnek felét kapja jutalmul.«) — »A táborba szállásra nézve pedig, fiatal atyámfiai, kik, úgy látom, nem vagytok jártasak a hadi dolgokban, elmondom, hogy amikor tábort ütnek, cövekeket vernek a földbe, amelyekhez a sátor köteleinek a végét bogozzák. *És ha ez megtörtént s a sátor készen van, leszállnak a lóról és sátorba mennek.*« (Tehát amíg a sátort készítik, addig nem szállnak le a lóról, vagyis lóháton ülve készítik a sátort. Valóságos póló-játék! De el kell hinnünk, mert az író nyílván nagyon jártas a hadi dolgokban.)

Íme így ért Szegedy-Maszák Hugó a nyelvműveléshez. Hogy általában mennyit ért a nyelvészethez, mennyire ismeri nyelvünk történetét, annak a megítélésére nem tartom magamat illetékesnek. A *száll* igéről való fonák nyelvtörténeti fölfogását nagyon jól megvilágította Csűry Bálint (ugyancsak Az Ujságban), de a szerencsétlen viszonválaszban, amelyből böngészetünket közöljük, ismét sok helytelen vagy kétes helyességű állítást olvasunk. Haller János Hármas Históriáját ami írónk Hármas tükörnek nevezi. »Menthetetlen« hibául rója föl, hogy Vörösmarty 1837-ben *hiányzik* helyett azt írta *hibázik*. Nyilván valami ősréginek tartja a *hiányzik* igét, pedig még talán 1837-ben se volt nagyon elterjedve. — Azt is állítja írónk, hogy *ház*unk nevét a némettől vettük át, a *széna*-termelést pedig a törököktől tanultuk! Végül pedig ezt a nagy kijelentést hangoztatja: »Hiába Csüryk-csavarják, nincs igazuk kedves atyámfiai, mert a világ minden élő és holt nyelvével szemben egyedül én [a *Száll* ige] mondom egy szóban azt, hogy descendit.« Igaza van-e, nem-e, döntsék el azok, akik nálamnál többet foglalkoztak nyelvtörténettel és összehasonlító nyelvészettel!

PARLAGI FILOLÓGUS.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

VII.

kőves vö. út
valaminek *kővetőie:* assecla B_4
kóúetkezendo: insequens M_4
kóúetnj: insequi M_4
keőzęp leúelw (fw) vö. fű
kozep (uj) vö. ujj
kuffar: propola U_1
chiatornas *kut: fons, canalis* I_8
kűllő: merops P_5 [MA.-nál is]
kűleőmb: dissimilis H_1
kűlőmb: dispar H_1
kűlőmben: alioqui A_6
kűlőnbőzes: differentia G_4
kűrth: lituus O_4 tibia Cc_3
kűszőb l. kÿseb
kűzdeni: altercari H_6
kűzdenÿ, tusakodni: luctari P_1
kűzdes: palestra
kűzdő athleta
kűzdőm: paleo [!] R_4

láb (feje) vö. fő
fa *lab: calapodium* [!] E_2
labas vö. barom
tekert *labú:* scaurus y_3 [Ismeretlen]
laboda: atriplex C_1
lag: lentus, piger O_2
lagiúlas: indulgentia M_2
egiedwl valo *lakas:* solitudo Aa_1

eztendőben egyzer io *lakas: solennes epulae, quasi solo anno* Aa_1
lakatth: claustrum E_1
egiedwl akar *lakni* maganak: solitudinem non fugit Aa_1
kazdag *lakodalom:* opiper R_2
lakodalom: comesatio E_3
lakos: incola M_2
landor (ispan) vö. ispán
langh, giuladas, lobbanas: flamma I_7
lizt *langh:* ardor est pinguedo vel genus frumenti, blumen von meel oder speltz A_4
lyzth *langa:* ador, farina subtilis B_3
lankatth: lassus, fatigatus O_1
lappanghanÿ, búdoklanÿ: latere O_1
zoro *lapat*, rosta: vannus Cc_3
lapi: lappa O_1
lapoczka: scapula I_3
lassan lassan: sensim, paulatim Z_2
lassu vö. beszéd
lassudni: languere N_4
meglatni: conspicere F_1
lator (kerth) vö. kert
lator, ektelen: obscenus Q_4
latorsagbol: ex ingenio malo M_3
latorsag: flagitium I_7
lattatik: spectatur Aa_2
eb *legj:* tabanus Bb_4
leheleő vel hiripeleő: asmaticus B_4 [Vö. Tájsz. Hiritel, háromszéki székely tájszó. Aranyosszék *hirpitel*]
lelek (veztes) vö. vesztés.
lelkednek (etele) vö. étel
lengiel vö. ország
azon *lenni*, igiekeznÿ: instare M_4
felsőb *lennÿ:* excellere I_3
jelen *lenni* l. haznalnÿ
kezes *lennj:* fideiubere, fidem pro aliquo dare I_6
segetseggel *lenni:* conferre E_4
segetseggel *lenny: iuvare, subvenire,* conferre N_3
tavol *lenni:* carere D_4
tavol *lennÿ: vacare* Cc_8
io zandekal *lenni:* sentire Z_2
lepedő l. főre valo fatiol
lepen (hal) vö. hal
az ökörnek *lepenięie* az nyakan: *palcarium* R_4
hatra *lepes: cespitatio* D_2
lepp: favus, mel in cera I_5
leseskedeő, czialard: insidiosus M_4
lesezkedni: insidiari M_4
giermekkę *lęzen: repuerascit* X_3
letnek: vicia Dd_4 [= lednek]
level vö. szerző
menedek *level:* quitantia M_4
őrőkseg *leűel: privilegium* T_7
szőlő *levęl: pampinus* S_2
levelet vö. szerzeni
lőbecz [!] terraneola (?) Cc_2
lűget: saltus y_2 [ilyen alakban
lik: perus T_5 [ismeretlen]
lizt (lang) vö. láng
lo (bogar) vö. bogár
lo (daras) vö. darázs
lo (haÿto) vö. hajtó
lo (ham) vö. hám
lo (minta) vö. menta
lo (tetw) vö. tetű
io futo *lo:* veredus, equus laboriosus Dd_2
men *lo:* admissarius A_4
lo patko: solea Aa_1
zent mihalÿ loua: capulus, etiam est lectus in quo mortui deferuntur D_4 subtalaris Bb_2 sandapila, *santa pila* [!] I_2
szent mihalj lova: feretrum I_6
fel *lobban: flammam concipit* E_4
lobbanas l. langh
lobbanni, fűlelni [vö. fülel]: micare, splendere
lo here (fw) vö. fű [P_5
lokolnÿ, meglokolnÿ valamiről: luere, purgare, persolvere P_1
lokolok [!]: *plector* T_3
lokoltatni: plecto T_3
lomb vel olto agg: talea
el *lopot* A_2
lot: uncia Dd_6
fęguerbe fel öltöztetet louagos [!] *eques a calce ad verticem usque armatus* D_5

lovasz: agaso A_5
louaz: equise, magister equorum I_1
meg *lőtt*[?]: exhaustus, erschepft, kraftlosz I_3
lud: auca, anser; ein gansz C_1
lud (kosar) vö. kosár

eiel Jaro *madar:* nectua Q_3
faczan *Madar:* phasianus T_1
huros *madar: questula* [olv. quiscula!] vö. bincz: *quiscula*
kender szem *madar: canapus* D_3 [Ismeretlen]
szarnias *madar:* ales A_6
tarka barka *madarak: pictae volucres* T_2
torkos *madar*, sas a nagj fele; vultur Dd_8 [Ismeretlen]
uizi *madar: morfex* [?] P_7
vizben lako *madar: cipselli* D_6
madár fogo vö. ember
bárazk *magh:* nucleus Q_3
fenió *magh: granum viniperi* [így]
maga vö. gondolva [K_4
magas: arduus B_2
maganak (valo) vö. való
magiar vö. ének, ország
magiarazas, fejtegetes: explicatio
magiarazat: explanatio I_3 [I_4
magiaraznj l. ki mondanj
meg *magiarazni:* definire G_2
meg *magiaraznÿ:* manifestare
meg *magiarazni*, eleibe adni: prodere, tradere, F_8
magjarazo: commentarius E_3
maid mind: plerumque T_3
maiom: cercopitecus D_6
Maior: predium T_6, villa Dd_5
maios gombocz: lucanica O_4
maios; alliatum A_6 [A szótárakban kaszáslé]
makkos (fa) vö. fa
malúa: hibiscus L_2
meg *maradni: permanere* S_4
tökelletesen meg *maradni:* constare F_1
meg *maradny:* perseverare T_1
meg *maradas* auagj lakas: mansio
maradek: lipsanum [!] O_3 [P_3
maradekÿ valaki[nek]: proles T_3
be zoritot *marok* az az fősűgnÿ: *manus restricta* X_3
meg *maratt:* superstes Bb_3
marczona (seregh) vö. sereg
marha (veuő) vö. vevő
Maros: Marusius dd_7 Marisus P_3
marvan (kő) vő. kő
(fele)-*mas* vő. fele
meg *maslom:* muto P_8
masik (attjam) vö. atya
matola: alatrum [így] $A6_2$
maz: gipsum K_3
mazz [!]: *molibditis*, P_7 [Sehol!] [PP.-nál gelét, Fin.-nál: ólom-
mázas: gipsata K_3 [tajt]
maznÿ l. menni Z_2
fwlbe *mazo: multipeda* P_8
meczi l. ekesiti
el *mecczeni:* attondere C_1
pozto *metó:* pannicida S_1
war *megie:* comitatus E_3
amaz birtokaba *megiek: subibo imperio illius* Bb_1
utanna *megiek:* consequor F_1
meh (kosar) vö. kosár
here *meh:* fucus, ein wespe, est animal maius ape non mellificans, sed aliorum mel comedens K_1
meleg: apricus, calidus B_2
mellegh vö. csillag
mellette: pone T_4 iuxta Z_1
meltatlan: iniuste M_4
melto: dignus G_4
mellieztenj: deglubere K_4
meltosagh, nagysag: baro nobilis
men vö. ló [C_3
menedek vő. levél
menes (paztor) vő. pásztor
menni, maznÿ: serpere Z_2 l. folni
birtokaba *mennj:* subire Bb_1
el *mennj:* facescere, cum desiderio facere vel cessare vel recedere I_4
mellette el *menni:* preter ire T_7
geredere (?) *menni:* deflorare, virginitate privare G_2

elő *menetel:* incrementum M_2
menta l. lo minta
menÿ (dőrges) vő. dőrgés
menj (fa) vő. fa
menj (hal) vő. hal
menÿ: nurus Q_3
menÿe: nurus Q_4
menieśke: iuventa N_3
meniet: martes P_3 viverra Dd_6
menjet (?) stellio [!] Aa_6
meniezet: lacunar N_4
menÿre: quatenus U_3
menj (asszonj) vő. asszony
menÿ wtő (keő) vő. kő
mennj: ire, tendere Cc_1
menniei vő. csillag
merni: metiri P_5
meredek: abrupta A_2 arduus B_3
meregh: virus Dd_6 tabes Bb_4
merhetetlen: imensus M_1
erezkedeő *merigj:* apostema est dura collectio humerum B_1
merő: solidus Aa_1
merő (aranibol) vő. arany
merő (niakw) vő. nyak
mert quippe, quia U_4
mertekletetes [olv. mértékletes]: parcus S_1
etel italban való *mertekletesseg,* testere valo gondviseles: dieta
mertek, font: libra O_3 [G_4
mertęk: congius F_1
mertekletlenseg: intemperantia N_1
el *merölni: immergere* M_1
mesde [!]: antes B_1 [= mesgye]
mester: professor T_8
haios *mester:* nauclerus Q_1
naúas *mester: praefectus classis* E_1
hop *mester:* antistes B_1 [I_6
Hopp *mester:* presul T_7
mester (ember) vő. ember
mesterseg: disciplina, doctrina H_1
metsz, mető l. meccz
metely: contagio F_2
nad *mez: saccarum* y_1
męez: cementum D_6
mezge: alburnum A_{62}
mező: ager A_5 rus y_1
cziegelÿ *mező: cuneatus ager* F_4
haznos *mező* pratum T_5
mezzeb, tőbire, killieb: latius O_1
mezei vő. pücsök
mezei (aska) vő. áska
mezeő (varas) vő. város
mihelth: simulatque Z_4
mikor el ueti az barem az fiat; abertio A_2
minden (napi) vő. napi
az attiatol marat *minden:* patrimonium S_2
mindenestől aut szinte: omnino R_2
lo *minta: calamintha* D_2
mod l. gond
mirtgy l. merigj
főldj *mogjoro:* apium est nomen herbe, eppich B_1
moh: avidus C_1 vorax Dd_7
moha az fanak: lanugo N_4
fa *moha,* huniar: muscus P_8
mohsagh: voracitas Dd_7
mondanÿ: censere D_6
mondani: urgere (alias) Dd_8
ki *mondanj,* magiarazni: explanare
kÿ *mondanÿ:* promulgare U_1 [I_8
jőuendő *mondo:* astrologus O_1
mondola: amygdalus, ein mandelbaum A_7
harang *monÿ: clipella* [de utána veti: *dubium est hoc apud me*] E_1, *ropalum* [!] X_4
harang monj: — (A táblán)
tengeri tik *monÿ: marina ovis* P_3
monjaro (hagjma) vő. hagyma
mor (kedw) vő. kedv
mordalÿ: sicarius [!] Z_3
morczany [v. *marczany?*]: mutire P_8 [A NySz. az *r*-es alakot megkérdőjelezi. Itt az *r*-hez nem férhet kétség.]
morsolhato: fricabilis K_1
moslek: quisquilia U_4
mosthoha vő. apa, anya
meg *mozditani:* labefactare N_4
mozgatni l. forgatni
mozgas: motus P_7
mosar: mortarium P_7

el *mûlnj* l. el enieznj
munka: opera R_2
munka tehetõ võ. ember
munka, tõrekedes: labor N_4
munkalkodnÿ, tõrekedni: elaborare
munkas: operosus R_2 [H_4
muskotalj (zolõ) võ. szõlõ
mutato (ujod) võ. ujj
mŵ: opus R_3
alczj *mŵ:* achitectura B_2
mŵelny l. kezdeni
mÿes (ember) võ. ember
nad: calamus D_2
nad (mez) võ. méz
nadas: cannetum D_3
nadi (bika) võ. bika
nagÿ: crassus F_3 võ. úr
nagÿ, öreg, nehez: provectus U_1
nagÿ, ieles, zep, fõ: solennis Aa_1
nagyságh l. méltóság
dolog tevõ *nap: dies profestus* I_1
dolog tevo *nap: profastus* [!] I_6
nap eseti (zęl): võ. szél
nap keleti (zęl) võ. szél
nap niugoti (zęl) võ. szél
minden *napi* [!] menstruus P_5
narancz l. birs alma
narancż (fa) võ. fa
natha: catarrus D_5
naûa: classis E_1 [Megvan MA. és PP.-nál]
nauas (mester) võ. mester
nedúes: humidus L_3
negedes: petulans T_1
negedeskednÿ: adfectare A_4
negj võ. szegû
negj loúú (zeker) võ. szekér
nchez l. nagj
nehezen: egre H_4
nehezelek: succenseo Bb_2
a kj az úrának *kŵl* giakorta lakozik: *caenipeta*, D_6 Võ. asszony
szórnęl *kŵl* l. sima
nem l. rend
nemes võ. erkölcs . [I_3
nemesseg: excellentia, obertreffung
nemz l. szwl
nemzet: familia I_4
idegen *nep:* barbarus C_3
edes haza *nepet: nepotes* Q_2
nevetlen (uj) l. hûelk
neznj: pertinere [i]
által *neznÿ* l. ezebe uennÿ
nezõ: spectator Aa_2
nezõ (helÿ) võ. hely
egbe *nezeõ:* astrologus C_1
nozpolia: mespilus P_5
niaias: affabilis A_5 võ. ember
nÿaias: blandus C_4 festius I_6
nÿaiassag: festivitas I_6
naÿassag: conversatio F_2
niaiassag: consociatio F_1
niaiassag, edeseg (in sermone) comitas E_3
niak: cervix D_7
hurczolni *niakon* kõtue: triumphare Cc_7
niakra fõre võ. vetni
horgos *niaku: vanellus* Dd_1 [Ismeretlen]
merõ *niakŵ: tenaculus* Cc_1
nial l. põkes
nÿarlo (haz) võ. ház
nias: veru Dd_3
fa *nias: veru colurnum* Dd_3 E_2
mogiaro fabol czinalt *nias* [!]: *veru colurnum* E_2
naualia: contagio F_2
nieges: gemitus K_3
eb *nyelŵ: chiroglossa* [olv. cynoglossa] D_8
ekes *nielŵõ:* disertus, doctus, eloquens, sapiens H_1
niereseg: palma, premium victorie R_4 preda T_6
nierni: proficere T_8
meg *niernÿ:* recuperare X_1
niertes: victor Dd_4
fa *niesõ:* frondator K_1
nÿlat võ. vetni [O_1
ki *nÿlatkozni:* laxare *(aliquando)*
ki *nÿlatkoztatni:* detegere G_3

(Folytatjuk.)

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Miért *tokos* a német? A MNy. 2:353. l. közölt fejtegetésemben érintettem a *tokos* gúnynevet is. Mivel azonban nem ennek megmagyarázása, illetve tüzetes fejtegetése volt a célom, inkább ezzel is csak a *labanc* származását akartam támogatni főképp: csak röviden foglalkoztam vele. Magyarázatom helyességét Kardos azért vonja kétségbe (Nyr. 36:83), mert a »fegyver, akár a támadó, akár a védőfegyver *nem igen* alkalmas csúfolódásra. A *sisakos, paizsos, páncélos, kardos* stb. szók mindig ékítő jelzők voltak«. Ámde ebben a tételben kettős a tévedés. Az első az, hogy nem kizárást, hanem csak megszorítást tartalmaz, tehát nem általános igazság: azaz nem zárja ki, hogy a támadó- vagy védőfegyver mégis ne lehetne gúnytárgy. A második pedig az, hogy itt nem *sisakos, paizsos, páncélos* stb. szó fordul elő, amelyek igenis a hősi időkben s az époszban díszítő jelzők, hanem a *tokos*, ami különben sem epikai kifejezés. Tekintve pedig magát a kurucvilágot: előttünk áll az a különös tünet, hogy a labancot a legnagyobb mértékben lebecsülik. Őt a kuruc nem mint egyenlő rangú ellenfelet, mint méltó küzdőt, vele szemben álló harcost tekinti, akivel dicsőség harcolni, akit méltó legyőzni, hanem csak afféle »darú-lábú, szarkaorrú nyomorult németség«-nek, amely »fut előlünk, retteg tőlünk«. »Nyomorult nemzetség!« Csak amolyan betolakodott, kidobhatatlan lafanc az:

»Görbe hátú, mert lenyomta Elfáraszt ott, elbágyasztott
Füstös muskotéra, Dióverő pózna . . .«

És ím itt a *füstös muskotér* mindjárt arra is mutat példát, hogy igenis a fegyver is lehet gúny tárgya. S hogy nem a *vértes* kifejezést kapta gúnynévül a labanc, annál nagyobb gúnyt fejez ki, mert nem tartotta még erre sem méltónak a kuruc. Másnak keresztelte el, hogy még jobban megbélyegezze. És hogy mindent elkeresztelnek s így közvetve is gúnyolhatnak, mutatják a következő kifejezések: gyíkleső (szurony), fütyi-magyaró (golyó), cuca, celőke (dárda, kopja), vasfazék (csákó), rozsdás (puska), varasgyék (Gábor Áron ágyúi!), furugla (puska), bundás (rekruta), zupás (fizetéses), furuglás (puskás gyalogos), paradicsomos (a régebbi piros nadrágos honvéd), spenótos (finánc), bugyogós (a német pantallós baka, mezei tüzér stb.) bakancsos (baka), vadgalamb (vadász-katona), kakas (csendőr). Ide vezethető vissza, hogy mi gyermekkorunkban a fényes, sárga mellvértű idegen lovasokat *pléhesek*-nek, *pléhmellű*-eknek neveztük, hogy a rézhangszeres zenészek *tröttyösök*, rezesek, akik ha *belerondítanak*, hát ugrál tőle a szegény agyongyötört baka, ha félholt is. Nem csak ebből, de még a gyászból is gúnyt űz a nép. Így lesz a kántor *égbekiáltó, dögre-bögő, mennyei dudás*, a pap *kanfüstös, csuhás*, s a halott az, aki *deszkát árul*. — A tokosnak Kardos értelmezte eredetét pedig azért tartom kétesnek, mert ha a sörtés volna a tokos, akkor ma is élne és minden borotvált képű pap tokos volna. Aminthogy a loboncos

hajú leány ma is loboncot hord a fején. Kardos még jegyzetben azt is igyekszik kimutatni, hogy a tokosról adott meghatározásom, már mint t. i. a tokos szóé: önkényes. Azt mondtam ugyanis, hogy »*tok* a magyar nyelvben kemény héjat, burkot, hüvelyt, szilárdan álló kívülről védőt jelent, amely a bent levő puhát oltalmazza, hogy baja ne essék. Mert tokra olyasminek van szüksége, ami lágy, szétmálló, kényes«. Erre megemlíti a kardot, tollat, kaszakövet, melyeknek van tokja, pedig egyik sem lágy, szétmálló, kényes. Megjegyzésem rá: hogy bizony a kard igenis kényes jószág, ha mindjárt tokja is van és nem *hüvelye*. Vigyázni kell rá, mert a csorbáját nehezen köszörülhetni ki. Hogy pedig a toll sem lágy, szétmálló és kényes? Az írótoll átvitel. A madártoll pedig olyan lenge, hogy ha nincs cihában, egy szellőfuvallat szétsepri. És nagyon jól tudom, hogy a dunnacihát is nevezik tolltoknak. De ez is átvitel. A tollnak a madáron levő tokja pedig a tollnak épp a legkényesebb, legpuhább részét, a gyökerét védi. Ami végül a kaszakő tokját illeti, az nem annyira tok, mint inkább *tokmány* s rendeltetése nem a kaszakő védelme, hanem a kaszakő nedvesen való tartására szükséges víznek a hordása. Tehát csak közvetve van a kaszakőért. Én tehát a *tok*-nak nem esetleges és lehetséges alakjait s vele értelmét vettem, hanem az általánosat. Mindezeket azonban nálamnál úgy is sokkal jobban tudja Kardos. SZTROKAY LAJOS.

Sok lúd farkast győz. A Nyelvőr olvasói bizonyára emlékeznek még arra a vitára, melyet e szólásmód a 22., 26. és 27. évfolyamban keltett volt. Egyrészről kétségbe vonták hitelességét s helyesnek csupán a közönségesebb *sok lúd disznót győz* változatot tartották (Szarvas, Nyr. 22:231, Kardos, 26:555, Dobozi, 27:179); másrészről kimutatták Fáy András munkáiból (Kulcsár, Nyr. 26:463) s Márton Lexiconából (Simonyi, 26:556), ketten pedig a népnyelvben való előfordulása mellett is tanuskodtak már (Baja, Csefkó Gyula, Nyr. 27:88; Debrecen, Rechnitz Ignác, 27:279). A szólás kérdéséhez csak azzal akarok hozzájárulni, hogy a *farkas*os változat Merényi László Eredeti népmeséiben is előfordul s hogy ez Aranynak is szemet szúrt és egyenesen megrótta, mint egyikét a népi szólásmódok ferde alkalmazásainak, melyek Merényiben találhatók. ZOLNAI GYULA.

Pontiustól Pilátushoz küldeni. Mayer Ernő (Zschr. f. d. d. Unt. 17:796.) e kifejezés jogosultságát hangoztatja újabb magyarázgatások és helyreigazítások ellenében. A német nép- és irodalmi nyelvben a szólásmód igen elterjedt, amint Meyer számos idézettel igazolja. Jogosulatlan tehát, mondja Meyer, minden javító kisérlet. Ilyen a Zschr. f. d. d. Unt. 16:604 megjelent magyarázat, amely szerint itt tulajdonképen: *Heródestől Pilátushoz* volna helyén. Ugyanily helyesbítést ajánl Herrigs Archiv 20:130. A Neue Jahrbücher für Philol. u. Päd. (1897:108. l.) a kifejezést értelmetlennek tartja. A szólásmód Lukács ev. 23., 7—14. alapján keletkezett

(erről már Zschr. f. d. d. Unt. 4:24.). Ott arról van szó, hogy Jézust Pontius Pilátustól Heródeshez és Heródestől megint Pontius Pilátushoz küldik. Ezt a fűhöz-fához való szaladgálást, a hiábavaló ide-oda küldözgetést fejezi ki tréfásan a »*Pontiustól Pilátushoz*« szólásmód. Hasonló ehhez az a latin kifejezés, amely *Caesare et Bibulo consulibus* helyett tréfásan azt mondja: *Julio et Caesare consulibus*, hogy Bibulus jelentéktelenségével szemben Julius Caesar mindenhatóságát erősebben éreztesse. (Sueton. Caes. 20). Idetartozik Talleyrand szójátéka Maretról, aki Bassano hercege lett: *Je ne connais qu'un homme qui soit plus bête que M. Maret, c'est le duc de Bassano.* Állítása jogosultságát számos példával bizonyítja. Sanders, Georges német-latin szótára, Thieme-Preusser angol szótára, Sachs francia szótára és a Littré-féle Dictionnaire ismerik e szólásmódot, megvan régibb és újabb íróknál egyaránt. Spielhagen, Heine, Weber (Demokritos) és mások, ujságok és tudományos munkák (pl. Iwan Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft II.[2] 606.) használják. Mindez a szólásmód meghonosodására és jogosultságára vall. Ha helyesbítésről lenne szó, a Distel ajánlotta pótlást *(Herodestől Pilátushoz küldeni)* akkor sem lehetne elfogadni. Ebben a *tertium comparationis* homályos s a jelentése sem fedi a *Pontiustól Pilátushoz* szólás jelentését, mert csak annyit fejezne ki, mint pl. *csöbörből-vödörbe* (így használja Tieck, Don Quichotte I. 3. könyv, 4. fej. 137.). Vogt Róbert a Zschr. f. d. d. Unt. 20:520. lapján újra visszatér Meyer Ernő közleményére, amely szerinte a szólásnak eredetét nem magyarázza meg. Vogt Nyrop nézetét fogadja el. A kifejezés a hangzóharmoniára törekvés hatása alatt keletkezett, mert e jelenségnek a szóváltoztatások és a kifejezések megválogatásában jelentős szerepe van. Nyrop e szólással *Ordenes Liev* (a szavak élete) c. könyvének 8. fejezetében foglalkozik részletesebben. A jóhangzásra törekvés folytán Heródes a szólásból elmarad, s helyét Pilátus egyik fele foglalja el, ellentétben a másodikkal. E jelenség hangtani szempontból kielégítő; »logikai szempontból, enyhe kifejezéssel élve, rettenetes torzszülött«. — Meyer is, Nyrop is igen elmésen s érdekesen magyarázza a dolgot; amiket fölhoznak, csakugyan közrehathattak e szólásmódnak keletkezésében és elterjedésében. Az én nézetem szerint azonban egyszerüen rövidítés útján keletkezett ebből a terjedelmes fölsorolásból: Pontius Pilátustól Herodeshez, Heródestől meg újra Pontius Pilátushoz küldik. Ez lassankint annyira rövidült, hogy végre csak az elejét s a végit tartották meg: *Pontiustól* [Heródeshez és Heródestől] *Pilátushoz küldik.* (Vö. még Tóth B. Szájrul sz.) PÉTER JÁNOS.

Felment = parvenu? A parvenu-re nincs teljesen kielégítő magyar szavunk. A Magyarító Szótár ezeket említi: *miböllett, szerencsefi, fölkapaszkodott, ugorkafára kapott.* De Szily Kálmán fölfödözött még egyet; azt írja a Mikes-kiadáshoz csatolt szójegyzékében: »*felment* (13): »micsoda felment volt«: (mészárosból nagyvezér lett) parvenu. Egy szótárban sincs.« Elhiszem, hogy nincs, mert

nagy hiba volna, ha volna. Azaz, hogy mégis megvan, még pedig a NySz-ban. Sőt Mikes mondatát úgy vettem föl a NySz-ba, mintha előre meg akartam volna óvni Szily Kálmánt e hiba elkövetésétől; mintha csak előre elgondoltam volna: Szily Kálmán azt fogja hinni, hogy Mikes a *felment* szót főnévül alkalmazza, a 'parvenu' fogalom kifejezésére, de akkor bizonyára meg fogja nézni a *felmén, felmegy* igét is, hogy ennek a használatával hogyan függ össze a *felment* látszólagos 'parvenu' jelentése. Ámde nem volt elég óvatos, nem nézte meg, különben rátalált volna a Mikes mondatára s látta volna, hogy a *felment* nem főnév, hanem az egész *felment volt* közönséges plusquamperfectum, mint akár *elment volt* vagy *visszajött volt*. A NySz-ban ugyanis a *fel-mén* igéről szóló cikknek 2. pontját így szerkesztettem meg: »2. [procedo; fortschreiten, vorwärts kommen]. Papi meltosagnak garadichara felmenenek (DomC. 2.). Feél megy pispek-segnec meltosagyra (212). Azt kell néznünk, hogy mitsoda felment volt [hogy mennyire vitte] és fejedelmek rendén volt (Mik.: TLev. 25). Ha szerzetes lészen, ő gvárdiánságra felmehet, avagy is kosta-fraterságra (Gvad.: RP. 40).« Az én magyarázatom is ott van a NySz-ban a szögletes rekeszjelben, azon mód, ahogy itt idéztem. Világos, hogy a *micsoda* névmás csak a *fel* szócska jelzője, mint pl. a *nagy* a *le* szócskáé Arany Jánosnak e mondatában: Szarvát öklelőre *nagy le*bocsátotta. Vagy a *fel* szóé ezekben: Nehogy az olvasó *nagy fel* csigázza kíváncsiságát (Arany összes munk. 1883. 3:403). *Nagy-fel* van a nap (uo. 6:381). Hasonló jelzői vannak a *fel* szócskának a következő mondatokban: »Azért magasztalta *íly fel* őtet Isten, mert életét letette a bűnös lelkek segítéseért« (Pázm. Préd. 41). »Monddsza csak, mivel vagy *oly fel*, s úrhatnál?« (Arany: Arist. Darázsok 1266). — De ha Szily Kálmán egy kissé jobban foglalkozott volna Mikes nyelvével, akkor ismerné Mikesnek ezt a stílusbeli sajátságát, hogy t. i. a *micsoda* névmást nemcsak mai módra használja, azaz nemcsak főnévileg és főnevek előtt, hanem melléknevek és határozók előtt is. Például: »Látván, *micsoda nehezen* juthatna Elvirhez.« »Tudja kéd, *micsoda híresek* valának a bithiniai királyok.« (Ez a két idézet a NySz-ban.) »Akármennyit éljen az ember, *akár micsoda kedvére* töltse napjait, de mindazoknak a halál a vége«. (48. lev.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Seregély. Igaza van Gombocznak NyK. 36:480., hogy e szó az ott felhozott szavak egyikével sem függhet össze. Örmény eredetű, mert *seregély* ó-örm. *száreak* s a törökörményben ebből *száreg (szárig)*. Ebből lett **szereg* és a *sereg* 'Heer' befolyása alatt népetimológiával **sereg, seregély*, melyhez az *-ély* tán valamely más madárnévből járult [*harkály*? **verebély*? vö. a *Verebély* helynevet és szlov. *vrabélj* '*veréb*'].

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Kápránd. Kombináló szóalkotás c. akadémiai értekezésében (11. l.) idézte Simonyi ezt a kifejezést: *káprándozás*, hallucinatio, s a köv. két szó kereszteződéséből magyarázta: *káprázat* × *ábrán-*

dozás. Azután Zolnai magyarázta egy komárommegyei népnyelvi közlésnek köv. kifejezését: »*káprányos*, káprázós (a szeme) = *káprázós* × *-ányos*« (Nyr. 20 : 170). Végre Csefkó Gyula közölte a *kápránd* szót E. Kovács Gyula Don Carlos-fordításából és Ábrányi Emil Don Juanjából s azt kérdezte: Vajjon csakugyan E. Kovács Gyulánál fordul elő legelőször? (Nyr. 34 : 214.) Előfordul ez a szó már Szemere Pálnak két munkájában (mind a kettő 1860-ban jelent meg):

»S űzve és zaklatva más meg más *káprándtul*:
Toborzékol, amíg lába meg nem sántul.«

(Szemere P. munkái, szerk. Szvorényi J. 1 : 113). — »Attól tartunk, miszerint [a versezet] dithyrambi, sokak által talán megfejthetetlen comicai *káprándosságával* inkább elidegeníti, mint magához édesgeti az olvasókat« (uo. 2 : 32). KOVÁCS MÁRTON.

Meghalni. Kiss Ernő ügyes csoportosításban állította egybe a meghalás szinonimáit. (Nyr. 35 : 357.) Éppen csak a nép nyelvével bánt fukarul, holott az itt is kiapadhatatlan forrása a fordulatosnál-fordulatosabb kifejezéseknek. A Népköltési Gyűjt. első köteteiből összeállítottam az efajta szólásokat, de csak a legjavát közlöm:

Már a halál lekaszála. (2. k. 338. l.)

Soká éljen bár valaki, | De magát nem húzhatja ki | Az alól, hogy valahára | Ne jusson végórájára. (Uo. 336. l.)

...egy hónapra azután szegényt a bú, a sok sírás-rívás, epekedés a földbe is vitte. (Uo. 387. l.)

Egyszer azonban az ő nevét is kikrétázta a halál, el is ment hozzá, hogy elviszi magával (uo. 437. l.).

Az öreg alól nemsokára kirántották a pokrócot, meghalt. (Uo. 460. l.)

Mikor már érezte magában, hogy nemsokára elvágják alatta a gyékényt, oda hivatta fiait, maga elébe. (Uo.)

Magát holttá eresztette. (3. k. 41 l.)

...mert előre tudta | Hogy az ő urának merre lészen útja | A fekete földbe. (Uo. 58. l.)

Halál jő ma életemre. (Uo. 92. l.)

Míg magamat észrevettem, A kezökben oda lettem (uo. 100. l.)

Én egyebet nem gondoltam: Az halállal kezet fogtam. (Uo. 107.)

Elszakadna az én életem fonala, | Elvinnének engem gyászos sírhalomba. (Uo. 141. l.)

Mikor pedig élted halállal cseréled, | Adja meg Jézusod te örökös béred. (Uo. 273. l.)

Míg az halál | Kézre kapja | Éltünk, s testünk | A mély sírba becsapja. (Uo. 289. l.)

Sötét siralomba, | Örök nyugalomba | Hogy ily korán mégyek. (Uo. 290. l.)

Kifogyott magából. (Meghalt. Marosszék. Uo. 313. l.)

Isten ne engedje, hogy több kukukszót érj! (Uo. 316. l.)

A vén király... földhöz ütte magát s elment Földvárra deszkát árulni. (Uo. 331. l.) VERŐ LEÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Háromszékiek.)

Alacsony: silányabb minőségű, olcsó (vászon). Szentlélek.

âr: orr. Kúrta *ârik* van a disznyóknak. Oroszfalu.

általkormányoz: átvezet. A gyêrmëk *átólkórmányozza* az urat az êrdőn. Szászfalu.

babrász: babrál. Esztelnek.

béporoz: porka-hóval befú. *Béporoszta* a Nemere az uccát. Márkosfalva.

bërzëget: felráz (szénát, hogy jobban száradjon). Ozsdola.

bésovárog: behatol, beszivárog. *Bésovárog* a por [a skatulyába]. Imecsfalva.

bódogasszonrózsa: kőrózsa. Kézdipolyán.

bokáta: eledel. Ozsdola.

bokátál: tarisznyáz (eledelt az útra). *Bokátálunk* az êrdőre. Uo.

bórszöllő: szőllő. Páké.

bozda: bodza. Kovászna.

burungoz: zúg (erdő). Barátos.

büdös-Liza: muskátli. Almás.

cëncárka: vékonyka, sovány [Vö. cincár: szúnyog. MTsz.]. Gelence.

csappantus-kalicka: madárfogó csapda. Bélafalva.

darékút: országút. Zabola, Dálnok.

disznyózakój: disznóól. Oroszfalu.

divatoz: divatot követ. Nem szereti *divatozni*. Szárazpatak.

êlbódul: eltéved. Lemhény.

elëmënt: haladás, előmenetel. Sëmmi *elëmënt* nincsen ott. Szárazpatak.

êlgábul: elkábul. Eresztevény.

elhasznál: elfogyaszt, megiszik. Az êlső levit [a csigernek] *êlhasználtuk*. Szászfalu.

eljovátít: lebeszél. *Êljovátították* töllem a lëánt [T. i. hogy ne legyen a felesége]. Ozsdola.

elkel: eltávozik. *Êlkel* innőt. Dálnok.

elkövetkëzik: ua. *Êlkövetkëzëtt* vót Vásárhêjré szógálni. Szászfalu.

előfa: az a faráma, melyen a csempekemence nyugszik. Almás.

esküvetlen: meg nem esküdve, házasság nélkül. *Esküvetlen* vannak ëgymásvól. Esztelnek.

fêlház: emeletes ház. Csomortán.

fêlromlik: megromlik (csűr v. szoba földje). Szászfalu.

fëlszërkëzik: felszerelődik. Avâl van fêlszêrkëzve. Szászfalu.

fi: legény. Ëgy móduvai *fiat* üttek mëg. Sárfalva. Ëgy csiki *fi*. Ozsdola.

fodórka: fodormenta. Szászfalu.

füllér: fillér. Szentlélek.

gépël: varrógépen varr. Zabola.

gyüttöget: gyűjtöget. Csomortán.

hasló-sziju: heveder. Szászfalu.

határvetés: határmegállapítás. Országos *határvetés* vót itt ës a tavâj. Ozsdola. [nyujtód.

hórdani vótunk (a gabonát). Kis-

hórdó-râjtoja: az a szekéroldal, melyet gabonahordáskor használnak. Szászfalu.

huz: hasonlít. *Huznak* egymáshoz. Nagynyujtód.

intézik: megy, szándékozik. Hova *intézik* az uraság? Ozsdola.

innapolgat: [tréf.] lustálkodik. Zabola.

istoráng: istráng. Szentlélek.

járomdêrce: a járom közepén kétfelé görbülő két fadarab. Szászfalu.

kabala: a csempekemence felső része, amely egy farámán nyugszik. Almás.

kalócsa: vesszőből font lésza-féle, mellyel a fazekasok a szekér oldalát megtoldják, hogy több edényt lehessen rápakkolni. Haraly.

káposztás-budony: káposztáshordó. Oroszfalu.

kâr: nagy deszkaláda, melyben lisztet, v. gabonát tartanak. Bélafalva, Szárazpatak.

kaszaküpü: fenkőtok, Sárfalva.

kaszasutu: ua. uo.

kepéz: behordja a papnak a kepét. Hónap *kepéznek* nállunk. Márkosfalva.

kêrtsas: kerítés oszlopa. Szászfalu.

kicsi: kevés. Széna *kicsi* lett. Lemhény.

kicsinál: összeszerez, összegyüjt. Szász forintot a kösségnek kêl *kicsinájjon*, a többit a püspök fizeti. Szászfalu.

kiválasztva: kivált, különösen. *Kiváloszva* ebb a mü kutunkba jó a viz. Ozsdola.

kivivő-rud: koporsóvivő rúd, melyet aztán a sír fejéhez v. lábához tűznek. Páké.

kollęktor: községi pénztáros. Nagynyujtód.

korong: takácsok feszítő fája, porong. Szentlélek. [uo.

koszlik: kopik, rongálódik (fonal)

koszoltat: koptat. Azét [feszítik szét], hogy ne *koszóltassa* a fonalat. Uo.

követkëzik: költözködik. Ide *követkëzik* Lemhémbe.

kü: ki. Vótak *kü* sokan. Lemhény. [Vö. pl. sokan vótak ide bé = benn].

látás: kárbecslés. Kicsi vót a *látás:* nagyon csekélyre becsülték a kárt. Csomortán.

lator: komisz, rossz, ártalmas. [A fenyővíz] még a pálinkánál ës *latrabb*. Szárazpatak.

léhél: gereben. Szentlélek.

lëllëget: néha van. Lëllëgetëtt esső. Kézdipolyán. [nyó

leparisztol: lepreckel. Nagyboros-

lêr: takaréktűzhely sütője. Sárfalu, Brassó.

levakaritt: levakargat, vakarint. Eresztevény.

lëvëget: van. Itt lëvëgetëtt ëgy kicsi esső. Lemhény.

lombos-Kata: borzas, fésületlen leány. Oroszfalu.

lopta: labda. Márkosfalva.

madárfiu: madárfióka. Eresztevény.

madárkalácslapi: vmely növény. Barátos.

masináz: cséplőgéppel csépel. Márkosfalva.

mëgbódogodik: meggazdagodik. Csomortán.

mëgevelenkëdik: megelevenedik uo.

mëgkészül: megérik. *Mëg* van *készülve* az âlma. Kisnyujtód.

mëgrégiëdik: elavul. Imecsfalva.

mëgszëgényül: elszegényedik. Bélafalva. [bola.

mëgszigorodik: lesoványodik. Za-

mëgüt: agyonüt. Mindenütt.

mëgválaszt: elválaszt. Csak ëty patak válossza mëg. Sárfalva.

mëltó, mêltó: méltó. Szentkatolna.

mëgyepógár: egyházfi. Kézdipolyán.

mindétre: mindig, egyre. Csomortán.

mondika: fecsegő, szájas. Zabola.

morgolódik: dühösködik. Most ës azon *mórgolódom*, hogy . . . Kőrös.

nyist: nyüst. Nagynyujtód, Kézdipolyán.

omlik: ellik. *Omlófélben* vót a gője. Márkosfalva.

öbröget: öblítget (edényt). Kézdipolyán.

öllőhórdás: a molnárnak azon útja, mikor szekéren faluról-falura járva összegyűjti az őrölni való gabonát. *Öllőhórdáskor* ütték mëg [= agyon]. Szászfalu.

őszgabona: őszigabona. Sárfalva, Kézdipolyán.
palátka: betétszerű része a női blúznak, tükör [Ném. blatt v. platte?]. Esztelnek.
pesnëg: a kemence és fal közötti tér [< pest-mëg]. Szászfalu, Szárazpatak.
pillantat: pillanat. Mindenütt.
ponk: domb. Páké.
porond: takácsok feszítő fája. Kisnyujtód. [vö. korong].
porász: lószőrből font zsinór. Márkosfalva.
rab-talicska: talicska [Vö. rabszekér MTsz.]. Nagyborosnyó.
râjtojakankó: csigával ellátott fakampó, amellyel a megrakott szekér kötelét meghúzzák. Szászfalu.
rápillint: hirtelen rápillant. Páké.
rëgulás: szigorú, kardos. Ozsdola.
rigmuskodik: tréfál. Esztelnek.
rok: rak. uo. [Kőrös
rókonyos: rokon, rokonságban levő.
satur: fiókos tükör [Ném. schatulle]. Sárfalva.
segvékhúrka: végbél. Csomortán.
skatoja: skatulya. Barátos.
sohunt: sehol. Csomortán.
sorogja: jászol fölé alkalmazott létra-féle, mely a szénát tartja. Kiskászon.
stëmpe: csempe, kályhaszem. Kisnyujtód.
szál: csepp, mákszemnyi. Nem hâjlik ëc *cálot* ës. Haraly.
szállító: szállítani való teher, kül. deszka. *Szállittót* viszën a vasuthoz. Sárfalva.
szék: mozgatható (tehát falhoz vagy földbe nem erősített) pad v. zsámoly. Almás.
szëmërke-fa. Egy erdész ismerősöm szerint Nagyborosnyón lucfenyő, abies excelsa [MTsz. más].
szëmët: szemét. Oroszfalu.
szépittő: kendertiló. Kiskászon.
szinterës-szinte: szinte-szinte. Barátos.
tabzsól: taposgat (vízben, sárban). Ozsdola.
tavaszgabona: tavaszi gabona. Nagynyujtód.
tengëri-mák: telt virágú, csokros mák. Csomortán.
téverő-dézsa: vajköpülő faedény. Nagynyujtód.
tilarc: állatorvos [Ném. tierarzt]. Ozsdola.
tiló: kiló. Szentlélek.
tőkevágó gyár: fűrészgyár. Sárfalva.
tuti: együgyű, ostoba. Eresztevény.
uccaszëg: utcasarok. Az *uccaszëgën* kivülöcske lakik. Sárfalva.
üdvégy: ügyvéd. Csomortán.
üsfa: vasból készült horog, mely az üstöt a tűz fölött tartja. Szárazpatak. Nagynyujtód.
vakhorog: az ajtó belső oldalán levő retesz, amellyel kívülről be lehet zárni az ajtót, anélkül, hogy valami külső fogantyúja volna. Kívülről tehát nem látszik. Nagyborosnyó.
vaszkotól: fészkelődik. Szászfalu.
vitórla: pléhből való szélkakas. Nagyborosnyó.
zablegény: törvénytelen fiú. Csomortán.
zakotaság: rendetlenség. Oroszfalu.
zsákkáva: faszerszám, mellyel a molnár betöltéskor nyitva tartja a zsák szádát. Szászfalu.
zsigorás: köszvényes. Esztelnek.

HORGER ANTAL.

(Debreceniek.[1])

csángó, csángurdi: bohó, bandzsali.
el-berhel: valamit (rendesen *tűt*, kis tárgyat) lim-lom közé keverni, hogy aztán kínnal lehet csak meglelni.
elkastol: esős időben, mikor csatakos az ember ruhája, szokták mondani: »be elkastoltad a ruhád!«
el-limel: nesz nélkül eloson.
klóstet: unos-untalan jár-kél.
köszköpüködik: erővel csinálna valamit, de sehogy sem sül el.
libikóka: hengerfára tett deszkaszál; két gyerek a deszka két végére kuporodik lovas módjára s mint a mérő két ága: fel s le libbennek; ekkor mondják hogy: *libikókáznak.*
lindikel: mikor valaki az ajtót nyiszorogtatja, ütközőjét csettegteti, szokták mondani: ne »lindikelj!«
megdedel: kézzel jól elverni.
megherdűl: a csizmára, lábbelire mondja a nép, mikor kifeslik. »Galuskát ehetnék a csizmám, úgy megherdűlt.«
réjázik: kiabál. »Istentelen réját csaptak.«

Oláh Gábor.

(Palóc tájszók.)

cickó-mackó: gyermek-nótában használt szólás: *cickó-mackó*, vagyon-e szép lyányod? (Felső-Borsod.)
gonoszúl vész: aki mintegy rossz életének büntetéseképpen szerencsétlen halállal múlik ki. *Gonoszoó veszëtt* annak az apja is. A Sajaóba fútt, mikor a tëmlëcbeő gyõtt vaóna haza (FB.).
haladatlan munka: babra-munka, pepecselő-munka. No, vaót-e jaó kapálás a kukoricátokba? Dehogy vót; szörnyen *haladatlan*, hogyím répa is van közibe űttetve (Mátra-alja.).
halálos-íz: halálos fene, rák-betegség; csak átkozódásban használják: No, hogy a *halálos-íz* ëtt vóna më̈g, mikor még olyan vótá, mint egy mák. (Nógrád, Borsod és Heves palóc vidéke).
halálra-vált: halálos beteg, akinek a szemei megüvegesednek, elhomályosodnak. Tudtam ên, hogy el lëssz a veégi. Maág akkor *halára-vátt* vót, mikor a mútt hêtën nëéznyi vótam (M.-a.).
járó-marha: igás jószág. A heverőjószágónk is ím elvesz êhën, a járó-marhának më̈g mág rétet szabadítottaónk (M.-a.)
jegyzek (rá valakire): ismerősnek vélem, úgy tűnik fel, mintha ismerném. No, ösmeri a fiamot? ez az akireő a mútkor beszëétem, hogy katona vót. »Hát *jegyzek rá* ek kicsínt; de ha másval látom, sosë ösmertem vóna më̈g« (M.-a.).
jegygatya: ünneplőnek szánt patyolatgatya, amit a menyasszony elkendőzése (eljegyzése) után varr a vőlegényének. Hat-szëébe szabták annak a *jegygatyáját* is; az allya më̈g nar-rojtyú [nagy-rojtú] vót, kibossólyukazva (M.-a.).
takaró-szál: elvertë azt a jêg egy *takaraó-szályig:* utolsó szálig (M.-a.).

[1] Megszerzésül a Nyelvészeti Füzetekben (»A debreceni nyelvjárás«) közöltekhez.

találgatós-mese: szórejtvény. Az is fura tanitaó. Mindég *tanágatós mesével* csigázza a sok gyermëkët! (M.-a.)

tetés: magas. Jaó *tetês* szekeret rakott Jankaó saógor is! Deiszen Pestu sokval tetêsebb, mint a Geda Jancsiok! (M.-a.)

toporog: tipeg-topog, tipisgál, a dolgában sietni látszik, mégse halad. *Toporog* az, az istenadta, oszt meés-sincs [még sincs] semmi látszattya (M.-a.).

útbiztos: útmester, a kövezett utak felügyelője (Heves, Borsod.).

üszköl: pipára gyujtogat. Egyebet së csinátt, egëész nap a pipáját *üszköötë* (F.-B., M.-a.)

Borsodi László.

(Zalamegyeiek.)

kép: szobor (Vendelkép).

retli: női kabát.

hóharmat: dér.

prezbós: disznósajt (presswurst).

kántor: tandíj.[1]

kukorica cimeréje: virágja.

gurcsi: gömbölyű réz-mellénygomb.

rénye: rántotta.

merekle: kazalerősítő.

csiripipi: bőregér.

bubuta: öntött perec.

kisztő: bujtogató.

fasinya: rőzse.

kács: kovács.

ós (elóstam): olvas.

cserkël: csalogat a kifutós labdajátéknál az, aki már kint van a külső várban és a belső várba akar mihamarabb bejutni (Né cserkë.).

gurgit, gurgul: gurít, gurul.

szakul: tör, zúz.

(Zalavár.)

Iványovits Alajos.

Nevek. (Vége.[2])

A *csúfnevek* a derült néphumornak nyilatkozatai. A csúfnév lehet a rendes név helyett használt név, vagy pedig találó jelző a rendes név mellett. Mind a két fajtából bővin van. A régi mester uramat, akinek böcsületes neve Farkas volt, mért, mért nem Köszörüsnek hívták. A régi papot Abdait Mankának, Manka papnak. Pösze volt az istenadta. Róluk mondták, mikor a templom leégett, a harangok leestek s összetörtek, csak a lélekharang maradt meg, az is repedten: rekedt mestër, repedt harang, csösze pap. A kisbirót dobjáról Dobos Józsefnek nevezték el. Van a faluban Dudás, Sipos (valamelyik öregapjuknak dudája vagy sípja lehetett). Valami Pécsi Józsi nevű legényt Fricinek szólongatnak, meglehetős kampós, zsidós órra van, innen a »szellemdús« elnevezés. Dömötör Gyurit Karika Gyurinak mondják, pedig egyenes a lába, mint a cövek, az okát nem tudom; egy másik legényt Böskefutónak, amint látszik, sok dolgot, gondot adhatott neki valami Böske leány, Tojka cigányt Burkusnak. A gyerekek az ilyen csúfneveken nem boszankodnak, mint a nagyok, mindig csúfnevükön szólítják egymást. Egy fekete gyereket Vikszosnak, egyik Pistát a sok közül Pityulapittynek

[1] Minthogy a tandíjat kántorböjtkor kell a »mester« úrnak lefizetni.

[2] Az első közleményt l. júniusi füzetünkben.

csúfolják, nyilván, e név cifraságáért tetszett meg a gyerekeknek. Van köztük Potyondi, Pityi, Tutyi (tót). Néha az apa ad külön nevet apró férgeinek kedveskedésből pl. a Tót gyerekek nevei is ilyenek: Hityi (Miska), Dórnë (Kálmán), Csobak (Józsi), Purdí (Giza), Pali ([Mar]Cella), vagy a Mónár családéi: Rece (Ëtël), Jokëc (Jóska), Putyi (Vëra), Ëggyes csibe (Trëzka), Söldic (Miska), Bërgácsi (Bërta), Hërkó (Ferkó), Dungus (Gyuri). A gyerekek aztán még meg is toldják a kezdeményt, ahol már nem telik a névből pl. Tót Pistát Dónát Palinak nevezték el, Mónár Pistát meg Csürëknek, másokat Paprikának, Pupurcinak, Bujszinkának, Epetojkának.

A másik fajta csúfneveket a legények csinálták; összeültek a kocsmában s minden gazdának adtak valami ráillő nevet rendes neve mellé, ha ott is volt az illetőnek a fija. Itt van egynéhány, mit föl tudtam jegyezni:

Alattomos Sándor Géza. Bagóköcsög Mezzei Antâ (kora reggel már bagóért könyörög, kunyerál minden háznál, hol csak megfordul). Bugyikábajáró Horgá[n] Miska (a pálinkásbolt mindennapos látója). Bugyrosszájú Szé (Szél) Jancsi kifordult szája). Béllëttszáju Szilágyi Gábor (nagyszájú [szó szerinti értelemben]). Fagyos száju Lázi Józsi (böcsületes neve Horvát Józsi; télen-nyáron kék-zöld a szája környéke). Gyerëktelen Barto[n] György. Gyorsjáró Köllër János (a póstás). Gyümöcscukor Jelëncsics László (a felesége egyszer tollfosztásban azt mondta urának: ó ídës kis uram, uan vagy, mint a gyümöcscukor; azóta rajta ragadt a név, s csak Cukoréknak hívják őket). Hapatyulka Víg Miska (mindig hebletyül, jár a szája). Harangherílő Böm Pëtër. (Mikor Écs temploma leégett, a harangok elpusztultak s újakat köllötött csináltatni. Écs község 3 részből áll: Écsfaluból, Écsmestërfából s Écshëgyből. A harangra ezt öntötték: Csináltatta Écshegy. Ez persze nem tetszett a falubelieknek s Böm Péter lereszelte az írást, ezért nevezték el harangheréllőnek s magukat az écsieket is csúfolják a szomszéd falubeliek: harangherílő écsieknek.) Jó gyërtyagyujtogató Mónár Mihâ (az egyházfi). Jó gyërtyaótogató Sándor István (a kiérdemült egyházfi). Jó csereklyetakarító Mónár István (mindig söpörget, gerebléi, takarít az udvarán, meg ha máshol van, ott is. NB. csereklye = mindenféle dirib-darab töredék ág, szalma, nád, szóval udvar szemétje). Jótáncos Fehír Ferkó. Kampósóru Sén Franci (a falu zsidaja). Kelekóla Víg Pali (fédőre, hogy az écsiek a félbolondot mondják). Kibzsi-kabzsi Bëllavári József (nem tart szolgát, mindent maga akar fölfujni, hogy annál több maradjon a háznál). Kocsmatőtelík Horvát János (a többi gazdával ő is el-eljárogat a kocsmába, de nem sok vizet zavar). Kocsmánülő Tót János (buzgó pártolója a borcsináló céhnek). Kosárkötő Pulai József (ha nincs más dolga, különösen télen, mindig kosarat fon; az écsiek nem szokták ezt a mesterséget). Kummogó Hollër Anti. Madárijesztő Pintye János (Vézna, előrenyujtott nyaku, madárorrú vörös bajszú kis ember. Erre csinálták a gyerekek ezt a verset: Pintye János asztalos licke (pléh) gombot adhatott.) Magtalan Sándor András. Sompolgó Márkus

Ferenc. Szippancs Rajsi Lukács (mindig szippogat). Szuszogó Dömötör János (a munkában szuszog). Tüskésbajszu Pákozdi István.

A csúfnevekhez tartoznak még a szomszéd falubeliek csúfnevei. Ilyenek: bikafujtó tínyeiek ([Tényő] az ismeretes bikalegeltetés históriáját fogták rájuk; fölhúzták a templom tornyára a bikát, hogy legelje le a kinőtt füvet; azt hiszem, az ilyen bikahistóriáknak annyi alapjuk van, hogy az illető helyen a torony ablakpárkányán vagy máshol véletlenségből fű terem), kis hókonyos nyuliak (kis hókonnyal járnak mindenhová, különösen a kocsmába; híres verekedők, még az écsi bicskásokat is lefőzik), tójirtó ságiak (valamikor tavuk volt, de kiirtották), köderesztő rovazdiak (Ravazd felől szokott a köd támadni). A szomszédos két Baráthra és három Nyulra ezt a tréfás kérdést szokták föladni a fiatalabbaknak: Láttál-ë már két baráton, három nyulon nyulat szaladni? (Egymás mellett vannak, hát a határban könnyen láthatni).

Földrajzi nevek. A község, mint már említettem, három részből áll: Écsfaluból, Écsmesterfából és Écshëgyből. Kis Écs is van, emezt Nagy Écsnek mondják hivatalosan, de nem tartoznak egybe, különben is egy ház van rajta, az is a szentmártoni papoké.

Az egyes *községrészek* elnevezései: Berëk, Bëríny, Divós, Ilak, Mogyorus, Ujváros, Cigánlapos, Tobány, Vajdák (valami 6 Vajda nevű rokoncsalád lakik egy soron, innen a név).

Utcák, utak: Öreg-ucca, Kis-ucca, Fősö-ucca, Âsó-ucca, Templomucca, Köz, Pap-uttya, Kómár-bërázda, Tót-bërázda.

Földek és tagok: Âsórít, Fáskert, Hëgâjja, Helsígrít, Kössígrít, Kábosztáskert, Kódistelek, Küvecses, Mezősszí (szél), Pápai piarc, Hosszi Páskam, Középső Páskam, Keskëny Páskam, Lapos Páskam, Uj Páskam, Táborvögy, Töris, Várâjja (vár = Pannonhalma), Vögyma; Bábaszöllő, Csapószöllő, Senki szölleje, Uj szöllő; Káptalan-tag, Prépost-tag, Kis-tag, Kocsma-tag, Babszökő-tag, Futó-tag, Kilián-tag, Kocsis-tag (az utóbbi három egykori birtokosuktul).

Erdők: Paperdő, Kössíg-erdő, Káptalan-erdő, Prépost-erdő, Makkos.

Dombok: Ebídlátó, Halom, Petkevár (Pëtër királyról, aki tudvalevőleg valaha Győr tájékán vívott csatát Aba Sámuellel). Páldomb, Tódomb.

Hegyek: Âsóhëgy, Fősőhëgy, Csillaghëgy, Fenyős (egyszál fenyő sincs már rajta), Kis Gërha, Öreg Gërha, Hëgyësmagos, Lajka, Packalló, Rëzzencs.

Horgok (mély vízmosások): Öreg horog, Kis horog, Fekete horog, Gombos horog, Hosszi árok, Ördögárok.

Vizek: Forrás, Vizállás (hegytetején volt, de kiszáradt, csak a neve maradt meg, vagy 10 évvel előbb még láttam, mostan faiskola, mert éppen az erdőszélén van), Béka-tó, Kálmán-tó, (szintén hegyen van s vize bőven van, meglehetős mély, pedig az egész hegy homokkő), Lukács tójja, Tó, Kalánis (= Pánzsa-ér), Bërëttyó, Víkony-ér.

Gödrök: Farkasgödör, Sárkánlik (nagy lyuk, a fenekét még nem érték el mérővel, többen lovastul beleestek, innen a rémes sárkánynév).

Kutak: Csirikut, Falukut, Gulakut (gulyakut), Hatososkut, Hosszúágukut (két vödrös láncos kut, de hosszú magas hegy oldalában van), Míheskut.

Állatnevek. Az állatok közül mindig van nevük a lovaknak, szarvasmarháknak, kutyáknak, ritkábban a macskáknak, disznóknak s a szárnyas állatoknak.

A *lovak*nak legtöbbnyire olyan nevet adnak, amelyik illik szép formájukhoz, hogy mintegy kedveskedve szólíthassák, de színéről is sok kapja nevét, néha meg korán megnyilatkozó rossz erkölcsükről. *Kedveskedő nevek:* Bandi, Bihar, Büszke, Csillag, Csinos, Dandár, Föcske, Gidrán, Kacér, Kedves, Kincsëm, Kuncsár, Madár, Mëggyes, Méta, Páva, Pompás, Villám. *Színről való nevek:* Deres, Fakó, Hóka, Kese, Sárga, Szürke. *Csökönyösebb fajta lovak nevei:* Céda, Mírges, Julis, Marcsa, Naca, Nëgró.

A *szarvasmarhák* között más-más név illeti meg a teheneket, bikákat, ökröket.

A *tehenek*nek legtöbbnyire olyan neveket adnak, melyeknek jelentése és hangzása jobban összevág szelidebb természetükkel, az árnyalatokat a tehén külső vagy belső tulajdonságaihoz szabva: Baggyas (boglyas szőrü), Bagós (bamba, nagypofáju), Bárány (rendes, nyugodt viseletü), Bársony (szépszőrü és alkatú), Bimbó, Busa (széles homlokú, mély nézésü), Cifra (tarka), Cédrus, Citrom (világos sárga), Dajka (lomha), Daru, Fickó (eleven, rugós, bökös), Füge, Gyömbér (sárgás), Hajas, Himpók (gonosz akaratú), Kedves, Kese (színérül), Kökény, Nímët (rossz természetü), Pirók (piros), Rëndës, Rigó (nyalka), Riska (jámbor), Róka (vörös), Rózsa, Sáfrány (sárga), Szëgfü (legénykedő, helyes) Tükrös (nagy szarvú), Virág, Zsömle (világos sárga, jámbor).

A *bikanevek* lehetőleg a vadság, erősség, szilajság kifejezői: Basa, Huszár, Szilaj, Tigris.

Az *ökörnevek* olyanok, hogy szemben a lomha járású tehenekkel, könnyebb, fürgébb mozgásukat kifejezze, a magyar fehér ökör címeres szarvával szép jelenség, a svájci marha vele összehasonlítva igazán otromba. Éppen ezért ékes neveket keresnek nekik. Ilyenek: Bárány, Bátor, Bogár, Bëtyár, Bimbó, Bokros, Csákó, Csámpás, Csárdás, Darázs, Daru, Föcske, Gatyás, Gyöngyös, Hajas, Hattyu, Holló, Hullám, Huszár, Káplár, Kincsëm, Lamos, Lámpás, Legyes, Lepke, Páva, Piktor, Pille, Pipacs, Szarvas, Szennyes, Szilaj, Tigris, Tükrös, Vadas, Virág.

Kutyanevek. Kutyákat valami nagy urról, folyónévről, szokatlanságáért megtetsző szóval, valami tulajdonságukról vagy pedig olyanformán nevezik el, hogy tréfát fejezzen ki: Basa, Báró (nagy urak), Bodri, Bodros (kondor szőrü), Bogár (helyes), Bundás (tömött szőrü), Cepedli (tréfás), Cigány (fekete), Csárdás (cepedli mintájára táncról), Duna (folyó), Facsar (tréfás), Füles (nagyfülü), Füttyencs (tréfás), Gyüszü (apró), Hëktor (ismeretlen szó), Helyës, Kormos (feketés), Luki (ismeretlen szó, tréfás is), Mócér, Miszili (hasonlókép mint az előbbi), Nëm az (tréfás. Az ilyennek gazdája kérkedni szokott, találják ki kutyája nevét, s a találgatókat letromfolja mindig

evvel: Nëm az), Nincs más (tréfás), Sajó (folyó), Szultán (nagy úr), Szuntyi (tréfás), Tigris (erős), Török (nagy úr), Vitíz, Zámbó (ismeretlen szó), Csipd mëg, Fogd mëg, Szaggasz szíjje (három kutyája volt ilyen nevű egy embernek).

*Macskák*nak rendesen leánynevet adnak, hisz az asszonynépek között forgolódik ugyis mindig: Gërnya, Mili, Milus, Piciny.

Disznónak legtöbbnyire tréfából adnak nevet: Bunci, Csömi, Csömök (csömcsögésről), Csügér, Kese, Kicsiny, Kondor, Tambur. Nevet leginkább csak a kanok vagy pedig valami különös formájú és szinű disznók kapnak.

Tyúknév: Puputyi.

Ezekből látható, hogy a magyar ember mindig kéttagú nevet ad állatainak. A kutyánál, tyúknál az egy-két kivétel könnyen érthető. Azért kapnak kéttagú neveket, mert ezt elég hamar és annál hatásosabban ki lehet mondani. Érdekes az állatok megszólításánál: a lovak nevének mindkét szótagját könnyedén, minden különös megnyomás nélkül csöndesen szokták mondani, a lónak éles füle van, a szarvasmarhákra nagy hangon kiabálnak, igen szőrös a fülük, még pedig a tehenek nevénél mindig az első szótagot nyomják és nyújtják meg erősen, akár hosszú az első szótag, akár rövid (a bikákénál is így); az ökröknél csak akkor nyújtják az első szótagot, ha hosszú a szótag. A hangsúly ugyan mindig az első szótagon van, de a végső szótagot kieresztik, hadd szóljon, mint az ostorkongatás.

Különfélekép szólítják az állatokat hajtáskor vagy hivogatáskor. A lovat: gyé-vel indítják vagy csak egyet cuppantanak neki. A hó vagy hő-re megáll. A hőköltetés a német crukk-kal történik. A tehenekre csak: ne te-vel kiáltanak. Az ökröt: ne-vel indítják, a megállítás hosszura nyújtott hó-val történik, a Csálé mellé mindig hozzáteszik az ökör nevét, a hajszra így kiáltanak: ne hó, hoh nē. Hű-ho-val hőköltetik vissza őket. A kutyát: gyerejjde-vel hívják, nëm mísz-szel kergetik, fogd mëg-gel uszítják. A macskat: cí-cí-cí-vel csalogatják, sicc-cel rezzentik el. A disznókat: hüccs ki ne-vel hajtják ki a hidasból, ne të-vel indítják meg a csordát, a csordától félre tévelygőket: hű misz të-vel (valószínüleg hová mész rövidített és illeszkedett formája), s ne coci ne, ne-vel csalogatják valamihez. A tyukokat: pipikéim vagy csicsikéim ne, ne, ne, vagy pedig pipipi, csí csí csí-vel szólongatják össze s hës-sel hëssëgetik el. A ludakat és a libákat: libuskáim lí lí lí vagy burikáim, buri, buri, buri-val hívják össze, a kácsákat lí, lí, lí-vel, elhajtani pedig a ludakat heile, heile, heile-vel, a récéket meg kácskács, kácskács-csal riasztják el. — Szóval mindegyikhez olyan hangon beszélnek, mint amilyennek az ember gondolja, hogy megértik s legtöbbnyire utánozva hangukat. Az emberek azt hiszik, hogy a kutya és a ló érti meg legjobban az ember szavát s így ezeknek van legfejlettebb értelme. S ez nincs is máskép.

SZABÓ SÁNDOR.

Szólásmagyarázatok.

Úgy él, mint a pilismaróti remete. A néphit szerint a pilismaróti hegyek közt élt egy remete. Sose jött le a faluba, mégse szenvedett szükséget élelmiszer dolgából. Volt egy betanított szamara, ennek a nyakába akasztott egy jókora tarisznyát, aztán útnak bocsátotta a faluba és a jószívű emberek raktak is a tarisznyába mindenféle ennivalót. Csacsi koma pedig hordta szépen haza az elemózsiát remete gazdájának a hegyek közé. Azóta az olyanról, akinek nagyon könnyen megy az életsora, az a szólás járja: Úgy él, mint a pilismaróti remete. (Pilismarót, Esztergom m.)

Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja! Egy Samu nevű parasztember bement a közeli városba és beállít a szabóhoz. Szép magyar zsinóros ruhát rendel magának és megkérdi a szabót, hogy mennyi zsinórt hozzon. A szabó 60 rőföt kíván. Emberünk elmegy a boltba s kéri a kívánt mennyiségű zsinórt. A kereskedő rábeszéli, hogy ha jó zsinóros ruhát akar, vegyen 90 rőföt. De mivel az a bizonyos vég zsinór 99 rőf volt, emberünk — ki már egészen szerelmes volt leendő zsinóros ruhájába — nem engedett levágni belőle, büszkén mondván: Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja! És szavának állt, mert mind a 99 rőf zsinórt rátetette a ruhájára, úgy hogy még a nadrág is át meg át volt zsinórozva. Attól fogva olyasvalamire, amire nagyon sok kiadás kell és amiért nem sajnálják a költséget, azt mondják: Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja![1] (D.-Radvány, Komárom m.)

Te jössz a tetejire. Együtt ült a társaság. Szomszédasszonyomék meg komámuramék vitatkoztak valamiről. Egyikük mindenáron beszélni akart, mire a többiek ezzel csillapították le: Csak hallgass! Te jössz a tetejire! Szeget ütött a dolog a fejembe. Utána jártam a szólás eredetének és a legnagyobb álmélkodásomra a következő elbeszélést hallottam. Egy parasztember elment lopni. Bement az ólba. A baromfiak közt először a kakast látta meg, mely lassú kukorékolást hallatott: Ki-kà-kà-toó-ni! Ki-kà-kà-toó-ni! »Itt a Tóni, csak hallgass!« felelte az ember s beletette a kakast a zsákjába. Odébb a kacsák voltak, melyek észrevéve a zajt, nyugtalankodtak: Zsák-zsák! Zsák-zsák! »Itt a zsák, csak hallgassatok«, mondta a tolvaj s beletette a kacsákat is a zsákba. A hízó-ketrecben egy kövér liba volt. Az már csak pihegett: Há-t-én! Há-t-én! »Te jössz a tetejire«, felelte az ember, »csak hallgass!« És elemelte a libát is. Ettől fogva azt, ki beszélgetés, vagy vitatkozás közben nem akarja a jussát engedni, vagy pedig mindenáron hatalmaskodni akar, ezzel a szólással igyekeznek elhallgattatni: No jól van, te jössz a tetejire.

Ez a szólás-magyarázat egyúttal kitűnő példája annak, hogy az állathangokhoz az eleven népképzelet milyen találékony mesét tud fűzni. (Bajna, Esztergom m.) GALAMBOS DEZSŐ.

[1] V. ö. ezzel ezt a szólást: Egy állapotban van, mint a Samu nadrágja. Nyr. 35 : 335.

Káromkodások.

1. Úgy orrba kaplak, mint Szücs Marci a kecskét, — hogy a négy lábad egy helyre kerül, mint a Kapca Marci lovának, — és nem pisojogsz (mosolyogni) mint a sükei (Sükő = falu Udvarhely megyében) vadalma, — hanem bőrt huzol a fogadra, — mint a vidéki fakutya, mikor ismerkedni megy a városba a többi kuvaszokkal; — mert hanem úgy megütöm a tarkódat, hogy a szád nem tartja meg a szombati fuszujkát! (Udvarhely megye.)

2. Mennydörgős lobogós villámlás szedte vette teremtette bujdosó agyadba te haszontalan kölyök takarodsz el innen!! (Csik m.)

3. Úgy pofon ütlek, hogy a római pápának kicsi pecsenyeforgató kutyája se szed össze.

4. Úgy orrba ütlek, mint Mózsi a kecskét, — úgy megrázlak, mint Krisztus a vargát.

5. Azt a fűzfán fütyögő, jégen kopogó, szerelmes rézangyalát — ennek a jégbe fagyott világnak!!

6. Úgy megütlek, hogy a két szemed kiguvad (kifordul) mint a dió zöld vackából (tok) mikor megérik.

(Udvarhely megye.) SZÁNTHÓ GÁBOR.

IZENETEK.

Ny. A. — Szó sincs róla (amit a P. H.-ban vitatnak), hogy a *garabonciás diák* tkp. garabós diák volna, vagyis mendikás diák, aki hirtelen a konyhában terem garabójával vagyis ételeskosarával. Rég kimutatta Szarvas Gábor (Nyr. 6: 97), hogy a *garaboncás* a középkori olasz *gramanza*-ból származik; ez ördögi mesterséget jelentett s nem egyéb mint a görög-latin *necromantia* vagyis halottakról való jóslás.

Philanthia (nem *Philantia*) a. m. virágkedvelés (gör. *anthos* virág).

O. M. — *Próba-szerencse* hibás írásmód e h. *Próba szerencse*, vagyis: a próba szerencse (mintegy '*ein Versuch ist Glück*'). Époly hiba volna: *fiatalság-bolondság* vagy *Aladár-őrült*. Mind a három kifejezésben az első szó az alany, a második az állítmány. — Szintén hibás írásmód: *szószoros értelemben* e h. *a szó szoros értelmében*.

Beküldött kéziratok. Szenészi Gy. Adalék a m. szórend történetéhez. A B. H. és a m. nyelv. — G. r. Bírákok. [Nem értjük!] — Egri Anna. Olvasás közben. — Deák A. Száraz fa, szárított fa stb.

Beküldött könyvek. Póra Ferenc: A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve (Athenaeum). — Szabó László: Az írás mestersége (Bp. Hírlap vállalata). — Demeczky Mihályné: A fák és madarak szeretete (Bpest). — Prónai A. A piaristák színjátéka Pesten a 18. században. (Bpest, Stephaneum.) — Új havi folyóirat: Magyar Zenetudomány, szerk. Herrmann A. és Major J. Gy. (Bpest I. Győri-út 13. — 10 K). — Iskolai értesítők: Rozsnyói kath. főgimnázium. Rozsnyói ág. ev. főgimn. Soproni főreáliskola. Pápai ref. főiskola. Nagyenyedi polg. leányiskola. Fiumei áll. elemi fiúiskola.

DAI NIPPON

IRTA: **BARÁTOSI BALOGH BENEDEK**

DÍSZMUNKA JAPÁNRÓL.

I. kötet. Utirajzok 103 képpel.
II. kötet. Történet. Földrajz. Számos képpel és térképpel.
III. kötet. Irodalom.

A három kötet ára diszes kötésben **36 K.**

Első eredeti magyar munka Japánról. — Sok évi tanulmány és utazás eredménye. — Ajánlható minden tanári és ifjusági könyvtárnak. — Ajándékkönyvnek is alkalmas.

GÁRDONYI SAMU KÖNYV-KERESKEDÉSE, **BUDAPESTEN.**

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF

NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára félbőrkötésben . . . . 8 korona.

Második, magyar-német rész. Ára félbőrkötésben 8 korona.

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója necsak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s útbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J. Egész vászonkötésben, egy-egy rész 3 K 50 f.

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elősmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, irhoni és kreász-vásznaikat, asztalneműt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elősmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legmérsékeltebb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérneműből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kívánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket: menyasszonyi kelengyéről, férfi-kelengyéről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérneműről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

NYELVŐRKALAUZ

A MAGYAR NYELVŐR I—XXV. ÉVFOLYAMÁHOZ. — TARTALOMJEGYZÉK, SZÓMUTATÓ, TÁRGYMUTATÓ. KIADJA A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

Ára 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 korona.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az útbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. — Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Évtizedek folytán számos különböző kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbítenünk kell. E célból készült a folyóiratunk huszonöt évfolyamában tárgyalt kérdésekre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve útbaigazító

NYELVŐRKALAUZ.

A Nyelvőrkalauz akként van szerkesztve, hogy nevének a szó igaz értelmében megfeleljen: pontos felvilágosítást nyujt minden egyes, a Nyelvőr I—XXV. kötetében található fontosabb adatra nézve. A Szómutató útbaigazítja az olvasót, hány helyen és hol fordul elő a szó; a Tárgymutató pedig azt mondja meg, minő sajátsága szerint, vajjon mint hang-, alak-, jelentés- vagy mondattani jelenség van-e, a mely helyeken tárgyalva. Ebből látható, hogy a Kalauz nélkülözhetetlen segédkönyve mindazoknak, akik a Nyelvőrt sikerrel akarják forgatni s kiegészítő része a folyóirat első 25 kötetének.

MAGYAR NYELVÉSZET

Irta SIMONYI ZSIGMOND. — Középisk. legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek enged. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottságának megbízásából — írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek élete. Nyelvünknek eredete és rokonai. Idegen hatások. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi nyelv, nyelvujítás, nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelvnek szerkezete. Hangok, hangváltozások, helyesírás. A szójelentések viszonylagosságai. Összetétel és szóképzés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjutalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1898., 351.)

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában

BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

XXXVI. kötet. 1907. Október 15. VIII. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

NAGY-VÁRAD, BUDA-PEST és a *cz*.

Szarvas Gábor a *cz* s az egyszerü *c* küzdelmét zabhegyezésnek nevezte, Anatole France pedig, a híres francia író, nem rég így nyilatkozott a helyesírásról: »A polgári osztály a helyesírásban talált fegyvert kasztja védelmére. A helyesírás a társadalmi osztály ügye lett. Magasabb osztályba tartozik az ember, ha tudja a helyesírást; ha vét a helyesírás ellen, akkor »úgy ír, mint egy szakácsné«. Mindenképen esztelen és egészen új dolog ez. A 19. század szülte, mióta a polgárság hatalomra vergődött. Azelőtt nem így volt. A helyesírást még nem állapították meg a pedánsok, csak udvariasság dolga volt. Ha Sévigné asszony írt a leányának, csak éppen annyit ügyelt a helyesírásra, hogy érthető legyen, amit ír. A levél olvasójának nem akartak valami nagy vesződséget okozni, azért úgy írtak, hogy minden szóra ráismerjen. De a polgárság korlátot akart fölállítani maga közt és a nép között, azért szabályokat állapított meg s mindenkire rákényszerítette a helyesírás babonás tiszteletét. A helyesírás olyan mint egy templom, a jó társaságnak minden tagja köteles oda eljárni.« Francisque Sarcey is, az ismert francia kritikus, maró gúnnyal harcolt a helyesírás »copfja« ellen (»*les chinoiseries de l'orthographe*«) és szenvedélyesen követelte azt a szabadságot, hogy mindenki úgy írhasson, ahogy akar.

Ezek talán túlzások, de époly túlzás a Gyulai Páléké, akik vaskalaposságukban annyira mennek, hogy a hagyományos akadémiai helyesírás ellen irányult mozgalmat szentségtörésnek és hazaárulásnak tartják.

Mind a két szélsőségtől egyaránt távol marad az, aki elfogulatlanul vizsgálja az irodalmi nyelvek történetét. Az tudja, hogy a helyesírás sehol se marad örök időkre változatlan, már csak azért se, mert maga a nyelv, a beszéd se marad változatlan, s mert e változásokat az írás előbb-utóbb követni kénytelen. Valamikor így beszéltek magyarul: »*Az, ki* egykor fegyvert fogott

hazájáért.« De mivel ez állandó mondatszerkezet volt, az élén álló két névmás e szoros kapcsolatnál fogva egybeforrt s a kiejtésben ezzé vált: *azki, akki, aki*, jelentésére nézve pedig egységes vonatkozó névmás lett belőle, mely kiszorította a régi rövid *ki* alakot. Mi természetesebb tehát, mint hogy mai nyelvérzékünknek megfelelően e g y szónak írjuk az *aki*-t és elhagyjuk a voltaképen rég elavult *a ki*-t?

No de a Magyar Nyelvőr olvasóinak nem kell bizonyítgatnunk a helyesírási reformok jogosultságát. Hogy újra szólok a helyesírásról, arra az a most megjelent kormányrendelet ád alkalmat, amely az iskolai helyesírás egyik pontjának részbeli megváltoztatását rendeli. A f. é. szept. 13-án kiadott vallás- és oktatásügyi miniszteri rendelet így hangzik:

A m. kir. belügyminiszter úr arról értesült, hogy a Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság térképkiadványai, noha az 1898. évi IV. t.-cikk határozmányai alapján készültek, az iskolaügyi körök részéről ismételten kifogásoltattak, s hogy az iskolakönyvek újabb kiadásaiban még mindig olvashatni oly régibb községneveket, amelyek az 1898. évi IV. t.-cikk alapján már hatályon kívül helyeztettek.

Minthogy pedig az imént idézett t.-cikk 5. §-a határozottan kimondja, hogy a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt iskolakönyvekben és térképeken, úgyszintén ezeknek a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin »kizárólag a község hivatalos neve használandó, azon írásmód szerint, amint az az országos községi törzskönyvben vezettetik«: elrendelem, hogy a rendelkezésem és vezetésem alatt álló összes iskolák a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványaiban, valamint pecsétjein és bélyegzőin a helynevek írásánál szigoruan alkalmazkodjanak a községi és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t.-cikk s az ezen törvény 4. §-a értelmében alakított orsz. községi törzskönyv-bizottság által megállapított helyesíráshoz.

Minthogy pedig azok, kik a Földrajzi Intézet kiadványait visszautasítják, ezt rendszerint a hivatali előd̈m 1903. évi 862. eln. sz. a. rendeletével kiadott Magyar iskolai helyesírásra való hivatkozással teszik, a nyilvánvaló félreértés elkerülése végett szükségesnek tartom Címed és az illetékes tanügyi körök tudomására hozni, hogy az 1898. évi IV. t.-cikk 4. §-a értelmében alakított orsz. törzskönyv-bizottság, noha nem fejezte még be az ország összes községeinek törzskönyv-vezetését, ezentúl is követendő elvként állapította meg, hogy az összetett községneveket, a városi és vármegyei törvényhatóságok neveinek kivételével, mindig e g y szóba írja s hogy a községnevekben előforduló *c* hangot mindig *cz*-vel írja; ennélfogva a községi helynevek egységes írása érdekében ezek az elvek még azoknak a helyneveknek írásmódjára nézve is követendők, melyek eddig a törzskönyvben még nem fordulnak elő.

Az összetett községnevek írása érdekében, minthogy az 1903. évi 862. eln. sz.-mal kiadott Magyar iskolai helyesírás 16. §-ának *f)* pontja félreértésre adhatna alkalmat, az idézett § *f)* pontját ezennel hatályon kívül helyezem és a következő módosítással pótolom:

16. §.... *f) Az összetett földrajzi nevek* közül a magyar községneveket — kivéve a városi és vármegyei törvényhatóságok neveit — mindig egy szóba olvasztva írjuk, pl. Nagykőrös, Kiskúnfélegyháza, Kőrösladány, Sátoraljaújhely. Az »ország«[1] szó összetételeit is egybeírjuk: Magyarország, Törökország.

A városi és vármegyei törvényhatóságok neveinek írásánál az 1886. évi XXI. t.-cikk 1. §-ában használt írásmód az irányadó, tehát a városi törvényhatóságok: Hódmező-Vásárhely, Maros-Vásárhely, Nagy-Várad, Selmecz- és Bélabánya, Szatmár-Németi, Székesfehérvár (kötőjel nélkül, egybeírva); vármegyék: Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, Gömör és Kis-Hont stb.

A vármegye szót a vármegye nevétől külön írjuk: »Maros-Torda vármegye, Krassó-Szörény vármegye.«[1]

Hasonlóképen kötőjellel írunk több külföldi összetett földrajzi nevet, pl.: Szent-Pétervár, Vörös-tenger, nemkülönben az ilyen összetételeket is, mint Ausztria-Magyarország.

Az utcák és terek nevét kötőjellel szokás írni: Múzeum-körút, Petőfi-tér, de a kettős személynévvel összetetteket kötőjellel nem kell összekötni: Arany János utca, Deák Ferenc tér.

A magyar helységnevek írására nézve egyáltalában az országos községi törzskönyv írásmódja kötelező.

A földrajzi nevekből képezett melléknéveket egybeírjuk pl.: a szatmárnémeti polgárok, a szolnokdobokamegyeiek. Az utcanevekből valókat nem egyesítjük, ha az első tag maga is tulajdonnév, pl.: a a Ferenc-körúti házak (ellenben bécsiutcai, királyutcai).

Megjegyzendő azonban, hogy valamint az 1898. évi IV. t.-cikk 5. pontjának második bekezdése is kiveszi a törvény illető szakaszának rendelkezése alól a tankönyveket, midőn a hivatalos névtől eltérő történeti, vagy közhasználatú elnevezés magyarázólag való föltüntetéséről van szó, úgy jelen rendeletemben foglaltak se szolgáljanak arra, hogy a tankönyvírót az országos törzskönyv-bizottság helyesírására szorítsa, midőn valamely helynevet néprajzi, nyelvészeti, irodalmi vagy történeti szempontból a kiejtés, a mai vagy régi közhasználat vagy régi helyesírás szerint kíván föltüntetni.

Látjuk, hogy itt két dologról van szó, a helységneveknek egybeírásáról s e nevekben »a *c* hangnak« (mért nem a *cz* hangnak?) *cz*-vel való írásáról.

[1] Aki ezt a hivatalos rendeletet megfogalmazta, az nem ismeri eléggé a helyesírás szabályait, mert íme vét az isk. helyesírás 23. §-a ellen, amely azt tanítja, hogy csak a szószerinti idézeteket foglaljuk idézőjelek közé, ellenben pusztán »kiemelés végett nem kell a mondatnak egyes kifejezéseit idézőjelekkel cifrázni, hanem írásban aláhúzni, nyomtatásban pedig dült betűkkel jelölni.«

Végezzünk előbb az utóbbival! Az orsz. községi törzskönyvbizottság, mikor az idézett 1898. évi törvény alapján megkezdte működését, a neveknek írásamódjára nézve bizonyos általános szabályokat állapított meg. Először is elvül állította föl egyrészt, hogy egyöntetűség végett minden községnevet egy szóba fog írni, másrészt, hogy a régi s elavult helyesírási szokásokat a helységnevek írásában mellőzni fogja, vagyis nem írja: *Thurzó, Ghímes, Deés, Vaál, Moór*, hanem *Turzó, Gímes, Dés* (v. *Dézs?*), *Vál, Mór* stb. Ami a *c* és *cz* betüket illeti, az irodalmi szokás még ma is ingadozik, sőt mikor a törzskönyvbizottság az általános irányadó szabályokat megállapította, az iskolák még általában az akadémiai *cz*-t követték. A bizottság tehát alig tehetett egyebet, elhatározta, hogy a helységneveket is *cz*-vel írja. De ez nem olyan e l v i elhatározás volt, mint az előbbiek, hanem csak gyakorlati célra kényszerű választás két közkeletű írásmód közül. Amde egy pár évvel utóbb az oktatásügyi kormány egyéb egyszerüsítésekkel az egyszerü *c*-t is bevitte az iskolába, s ma már alig van iskola s alig van iskolai könyv, amely ne ezt az írásmódot alkalmazná. A mai iskolákból kikerülő nemzedék az egyszerű *c*-hez szokik, s egy két évtized mulva — ezt könnyen megjósolhatjuk — a *cz* szokatlan betüvé fog válni s lassankint egészen el fog avulni. Minthogy pedig elvül fogadták el, hogy az avult írásmódokat a helységnevekből elhagyják, az elvnek az felelne meg, ha a *cz* betüt — akár már ma is — ama *gh, th, eé, aá*-féle betük sorsára juttatnák. De ám legyen az iskolai nyomtatványokban, a bélyegzőkön s akár az iskolai könyvekben is *Debrecen* helyett *Debreczen*, ha két miniszter is úgy parancsolja. De előre mondhatjuk, hogy csak a debreceni iskolás fiukat fogják avval zaklatni, hogy a *perecet* egyszerü *c*-vel, *Debreczent* ellenben *cz*-vel kell írniok, a pozsonyi vagy kecskeméti tanítóknak eszük ágába se jut majd, hogy tanítványaikat ilyen céltalan szőrszálhasogatással zaklassák.

Lássuk már most, hogy vagyunk az egybeírással! A törzskönyvbizottság a legkényelmesebb módot választotta, hogy e tekintetben egyöntetü s következetes legyen az eljárás (bár nem lehet tagadni, hogy ezáltal szokatlan terjedelmü szóképek keletkeznek s ez sokszor zavart is okozhat: *Törökszentmiklós, Turóczszentmárton, Jászalsószentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy* stb. stb.). De ha általános elv az összeírás, akkor nem is volna szabad semmiféle kivételt tenni. Nem is fogja senki a rendeletből megérteni, micsoda titkos okból kell *Nagy-Váradot, Maros-Vásárhelyt* stb.

kötőjellel írni, nem pedig egészen egy szóba (*Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún* uo. névnek is, írásmódnak is nagyon kínai-forma). A rendelet az 1886. évi 21. törvénycikkre hivatkozik. Igaz, hogy ez a törvénycikk fölsorolja a törvényhatóságok nevét, de egy szóval se mondja, hogy ezeknek az ortográfiáját is meg akarja állapítani. Ezt nem is akarhatta a törvényalkotó, mert akkor azonnal észrevette volna, milyen következetlenség, mikor *Székesfehérvárt* egy szóba és *h*-val írja, ellenben *Nagy-Váradot*, *Hódmező-Vásárhelyt* stb. kötőjellel és *Fejér* vármegyét *j* betüvel! Hiszen, ha *Székesfehérvár* hosszú nevét egy szóba kell írni, még inkább így kell a rövidebb *Nagyváradot*, és ha a megye székhelyének *h*-val írjuk a nevét, még inkább így kell a megye nevét, (eh. Fejér), mert a megye éppen ettől a székhelytől kapja a nevét! Az élet, a gyakorlat okvetetlen kiegyenlíti az ilyen alaptalan és következetlen szabályokat, akár tetszik a hivatalos hatalmaknak, akár nem. S az ilyen esetekben még a hivatalos hatalmak maguk is megfeledkeznek a saját törvényeikről. Hogy ez csakugyan így van, arra íme egy megcáfolhatatlan bizonyíték: Az 1872. évi 36. törvénycikk intézkedik a főváros egyesítéséről s az 1. szakasza — a hivatalos Országos Törvénytár 1872-i hiteles szövegében — azt mondja:

»Buda és Pest szabad királyi fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margit-sziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebeleztetvén *Buda-Pest főváros* név alatt egy törvényhatósággá egyesíttetnek.«

Tehát az a törvény, amely mai fővárosunk megalakításáról szól, a nevét így állapítja meg: *Buda-Pest*. De erről mind a két minisztérium megfeledkezik s az új rendeletben, amelyet egyesült erővel szerkesztenek, meg sem említik ezt a legfontosabb magyar helységnevet, hanem csak általánosságban a törvényhatóságokról intézkedő 1886. évi 21. törvénycikkre hivatkoznak. De ha utána járunk, azt látjuk, hogy már ez az 1886-i törvénycikk megfeledkezik a maga 1872-i elődjének a névre vonatkozó rendelkezéséről mert azt mondja: »*Budapest* fővárosról az 1872:XXXVI. törvénycikk rendelkezik.« Tehát már 1872-től 1886-ig olyan általánossá lett a közhasználatban *Budapest* nevének egybeírása, hogy a törvényalkotónak eszébe se jutott az eredeti írásmód, amelyet tizennégy évvel azelőtt ő maga állapított meg. Szakasztott ilyen eset, hogy a *vas-út* nevét, mikor új volt nálunk, kötőjellel írták, így van írva Petőfinek egyik költeményében is, de csakhamar *vasút* lett belőle s ez egészen természetes fejlődés volt. — Egy,

csak egyetlen egy törvénytisztelő emberünk van, aki egészen 1902-ig mindenkor hűségesen kötőjellel írta *Buda-Pest* nevét. S ez ki lehetett más, mint Gyulai Pál?! — Mulatságos eset volt, mikor egyszer Tóth Béla hevesen kikelt Gyulai Pál különködése ellen, s ő is az 1872-i törvény betüjére hivatkozott, mert őszerinte *Budapest* volt abban a törvényben írva, nem pedig *Buda-Pest*. Persze ő nem nézte a törvénynek első, hiteles közzétételét az Országos Törvénytárban, hanem csak későbbi kiadásait a különféle törvénygyüjteményekben, ezek pedig rég megfeledkeztek a nem egyesített *Buda-Pestről*.

Fejtegetéseinknek eredményét ezekben vonhatjuk össze: Aki *cukrot* és *perecet* ír, az bízvást írhat ezentúl is *Ceglédet*, *Debrecent*, *Karcagot*. S aki *Budapestet* és *Székesfehérvárt* ír (egy szóba és *h* betüvel), az nyugodt lelkiismerettel írhat *Nagyváradot* és *Fehér vármegyét*. Azokat a szőrszálhasogatásokat pedig átengedheti a hivatalos egyéneknek s az iskolai földrajzok sajnálatra-méltó íróinak.[1] SIMONYI ZSIGMOND.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Fölolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

II.

Feladatunk még nincs befejezve. Eddig csak az első sort fejtettük meg. Folytassuk a rá következőkkel. Itt is rébuszokkal lesz dolgunk, de a megfejtés sokkal könnyebb, mert a hasonlítás alapjául szolgáló változatok itt már minden kérdésre pontos feleletet adnak.

A folytatás több tárgyat sorol elő s mindenikről megmondja, hogy ha az lenne, milyen lenne, vagy mit tenne az illető tárgy. Ezek: 1. rózsa, 2. pénz (arany), 3. karika, 4. ajtó, 5. fa, 6. tál, 7. fazék, 8. lánc, 9. cérna. A sorrend változik, de *rózsa* kezdi a sort mindíg. Természetesen, hiszen az első sor vele végződik. Az idegen verssort vették a költésben kiinduló pontnak s az utolsó szó, *rózsa*, ismétlésével folytatták önállóan a verset. Egészen az ősköltés módja.

[1] Mikor az új rendelet megjelent, egyes más pontjaira is különféle megjegyzéseket tettek a napilapok. Ezekkel itt nem foglalkozom, mert valamennyire megfelel közkézen forgó füzetemben *(Az új helyesírás)* a hivatalos helyesírás 16. §-ához adott bő magyarázat.

Lássuk most egyenkint a tárgyak mindenikét!

1. *Rózsa volnék:* piros volnék || pirosolnék || virulnék || kivirulnék (s. gy.) || borulnék || terülnék || derülnék || serdülnék || zsendülnék || pendülnék || fordulnék || kifordulnék || mindig kifordulnék || könnyen megfordulnék.

Rózsa volna: derülne || kiderülne || kerülne || terülne || sërgene. (Ethnographia 5:126. és K. Á.)

Mindazon esetekben, ahol a főmondat igéje nem *fordulnék (ki-* vagy *be-)*: rendszerint még egy mondattal folytatódik a szöveg, mely azt mondja, hogy az előzmény után mégis mi lenne v. mit tenne az alany. Tehát a teljes szerkezet ilyenforma: Rózsa volnék, piros volnék: mégis elhervadnék. Az utóbbihoz a változatok: mégis kinyillanék || mégis kifordulnék || mégis elfordulnék (s. gy.) || mégis befordulnék || olyan dicső volnék || mindig kihajolnék. A harmadik személyű alakkal: mégis ki*serdüne* (Ethn. 5:126) || mégis kifordulna.

De előfordul az is, hogy a második ige: *kifordulnék*, s akkor a képlet ilyen: rózsa volnék, kifordulnék, mégis piros volnék. Ez azonban ritka eset. Szintígy az, mikor a második ige helyett az alany ismétlődik: rózsa volnék, piros rózsa: könnyen megfordulnék.

2. *Pénz volnék:* zörögnék || csörögnék || *pengenék* || *pendülnék* || *megpendülnék* (s. gy.) || *kipöndörülnék* || perdülnék.

Pénz volna: csörögne || csördülne || csêrgene (Ethn. 5:126) || *pengene* || *pendülne* || csendülne || csöngönö (s. gy.)

3. *Karika volnék:* gurulnék || fordulnék || *perdülnék* || pördülnék. — *Karika volna:* fordulna || *pördülne.*

Egy esetben a két utóbbi képlet összevegyítéséből ez a szerkezet áll elé: *pénz* volna, *karika,* karika. (K. Á. Kula és s. gy. Székelyf.)

4. *Ajtó* volnék: csattognék (s. gy.)

5. *Fa* volnék: csattannék (s. gy.)

6. *Tál* volna: hasadna (s. gy.)

7. *Fazék* volnék, durrannék || *fazík* volna, durrogna (s. gy.)

Az összes utóbbi esetekben (2—7) rendszerint a folytatás ugyanaz, mint 1. többségében: mégis kifordulnék (v. kifordulna.)

8. *Lánc* volnék: zörögnék (s. gy.)

9. Cérna volnék, selyem volnék: mégis csak lánc volnék || cérna volna, selyem volna: mégis kifordulna. (K. Á. és s. gy.)

Játékdalunk teljesebb változatai rendesen az 1—3. képle-

teket foglalják magukban; így a Magyar Hírmondóbeli legrégibb följegyzésű változat s így a Bellyéről való (K. Á.). De gyakori, hogy csak a rózsaképlet van meg, vagy még ez is hiányzik, pl. a láncjáték legtöbb változatában, ahol a rózsát már az első sorban is a *lánc* szorította ki és így a mit tenne vagy milyen lenne alakzatban is csak ez szerepel rózsa helyett. Föltehetjük tehát, hogy a szórványosan előforduló tárgyak nem voltak benne az eredetiben, s azért oly ritkák. Ellenben az 1—3. számokat bízvást reklamálhatjuk az eredeti szöveg számára. Sőt ámbátor szintén csak egyszer fordul elő, a negyediket: *lánc*, szintén ide vehetjük abból az okból, mert *pénz* cselekvésszavául azt választjuk, amely legtöbbször találkozik és a régibb költés módjának legjobban megfelel, t. i. az alliteráló *pendül* szót, akkor pedig a szintén elég gyakori *csördül*, *csörög* cselekvésszónak alanya nincs: erre tehát a láncot bízvást lefoglalhatjuk, föltevén róla, hogy eredetileg mint negyedik ott volt az ősi szövegben. De miként, mily alakban?

Az első személyű ige nagy többségben lévén, ezt fogjuk megtartani.

Mivel pénzhez és karikához mivoltuknak teljesen megfelelő cselekvésszók tartoznak (peng, csörög; gurul, perdül stb.), a rózsára is ilyent keresünk. Van nem egy: virul, terül, *serdül* (vagyis: fordul; vö: sürög-forog). Már most csak azt fogjuk föltenni, amit föl kell tennünk, hogy ezek az egymásra következő sorok verstanilag a lehető legszorosabban függtek össze, azaz: egyformán voltak szerkesztve, a parallelizmus szabályainak megfelelően, és rímet alkottak. S akkor az eredeti szerkezet szövegéül a megadott anyagból önként következik ez a megfejtés:

Rózsa volnék: serdülnék
pénz volnék: pendülnék
karika volnék: perdülnék
lánc volnék: cserdülnék
} *mégis kifordulnék.*

E sorok után egy változatban (Somogyból. Ngy. VI.) még három sor következik: *zöld selyem szoknya, kék karazsia, piros arany rojtja.*

Ez az *egyedüli* szerkezet, amelyből *még* világosan megérezhetjük, hogy itt női ruháról van szó. A zöld selyem szoknyához nem kell magyarázat. Kevéssé ismeretes a *karazsia*. Jelzője szerint: kék. A MTSz. kétféle jelentésben ismeri: 1. *Kétszer ványolt erős posztó.* Ide tartozik a régi Tsz. adata: *karazsia:* posztó. 2.

Körforgásos magántánc. (Ez alá van sorozva a játékdalunk székely változatából, jobban mondva: töredékéből való sor: kerek *karazsia.*) »Járja a *karazsiát* a nyiresből a nyárasba: ok nélkül vagy sikertelenül fáradozik.« Evvel a körtánc jelentésű karazsiával — úgy vélem — röviden végezhetünk. Egészen elütő jelentése kizárja, hogy a másik karazsiához valami köze volna. Eredetileg talán más hangalakja is volt, és a teljes azonosság későbbi fejlemény.[1]

Minket a posztó jelentésű *karazsia* érdekel közelebbről. E szó régiségét a nyelvtörténeti adatok bőven igazolják. A NySz. szerint: *Karasia* posztó: genus panni, pannus carisanus, carsanus MA. Eine Art Tuch PPB. Karasya nadrag (LevT. 1: 319.) Egh pwplykan zyn karasya zoknya (RMNy. 2: 34). Egh vegh karasya (2. 104). Ali tiz ref karasiat birsagul uet rajtunk (Tört. T. 7: 94. 18: 210. Vect. Trans. 7.).

Még többet tud felőle a Magy. Oklevélszótár. 1542: *Karasia* septuch, kerntuch, (?) stamet aranyzivu (OL. Nád. 49.) 1544. Pannum *karasya* coloris kek (uo.) 1549: Wgan azonnap attam Krabatnak neg farkas Boert *karasianak.* (OL. Nád. Számad. b.) 1550: De panno *karasia* coloris vilagoskek (OL. Nád. 42). De p. *karasia* c. setetkek (uo.) *Karasiath* avatlanth ńiretlent (uo.) 1560: fizettem érte négy ökröt, egy tömlőt, egy szalonnát, egy *karasia* szoknyát (Székely Okl. 5: 76) és végre 1566: Vna menthe de *karasia* (OL. UC. $^{2}/_{1}$).

Nyilván összetartoznak ezzel a mi *karazsia*-posztónkkal a lat. *carex* sás-tól származtatott fr. *cariset, carise, cariseau, carisel, carèse, créseau* »tissu de laine assez grossier, de la nature des serges, provenant d'Angleterre, et ordinairement teint en Flandre«. Finom szövet volt, mert rőfje egy tallérba került a 17. században; 1690-től kezdve egy vastagabb vászonfajt neveztek *carisetnek*, amely díszítő munkákra szolgált, és a gyapjuszövetek kapták a *créseau* nevet. Továbbá ide való még: *carsaie*, v. *carsaye* »étoffe croisée qui se fabrique principalement en Angleterre.« (Larousse.)

[1] Meglehet, hogy a lat. *carrus* rokonsága körébe tartozó ol. *carrozza*, sp. *carroza*, kfn. *karrosche, karrutsche* kocsi, fr. *carrosse, carrousel* körlovazó játék, ringelrennen > ol. *carosello, garosello* (Diez: Etym. Wörterbuch der Rom. Spr.) valamely erdélyi szász vagy oláh átvételének másával van dolgunk. Ilyen körlovazó játék jelentésből könnyen le volna vezethető a szintén körbenforgással járó *karazsia* tánc jelentése. Vajjon a Csik-Gyimesen dívó »kerekes« tánc nem ennek a karazsia táncnak magyarosítása-e? [Egyébiránt az is lehet, hogy a 'körforgásos magántánc' jelentését csak az idézett szólásmódból s a *kerek* karazsiából következtette a MTsz. szerkesztője.]

Bizonyára ide tartoznak a nevezetes pozsonyi harmincadkönyvben említett német *kirsing, kirssing*[1], valamint a strassburgi árujegyzék *kirsot* szava, továbbá a szintén német *kyrsat*[2] és *kirsei*[3] *kirschei*,[4] posztónevek.

Minden bizonnyal ide tartozik továbbá az ugyanazon jelentésű spanyol *carisea*[5] s a középkori latin *carisia, carasia* és (pannus) *carisanus, carsanus*. Ezeket az utóbbiakat Bartal is idézi Glossariumában: *Carisia* [forsitan: camisia] Verancs. 9:192. *et vestivit se rubea carisia.* Ez tehát nem kék, hanem vörös karizsia. Továbbá: *Carasia*, species panni; ab una balla Carasiae.[6]

Karazsia szavunk legközelebb áll ehhez a latinos *carasia, carisia*-hoz. Hangtanilag semmi nehézséggel nem jár egyeztetésük. Az értelem szintén nem okoz nehézséget. Nyelvtörténeti adataink között csupán egy van, amely nem egyszerűen posztó jelentésű karazsiát említ: *attam négy farkasbört karazsiának.* Itt ugyanis *karasia* kétségkívül ruhadarabot, alkalmasint mentét vagy nadrágot jelent, mivel ez szokott karasiából készülni; vö. *karasya nadrág és Vna menthe de karasia.* Hogy melyiket a kettő közül, a gyér adatok alapján el nem dönthetjük. Egyébként az összes többi adatok szerint, a népnyelvieket is beleértve, *karazsia* < *karasia* csupán posztót jelent. Játékdalunk azonban valószínüleg nem egyszerűen posztót, hanem szintén ruhadarabot értett a *karazsia* szón, még pedig a szoknyának megfelelően női kabátot, ujjast v. mentét.

Ámde van a dolognak még egy bökkenője. Ugyanis játékdalunk változatai között elég gyakori, hogy a *karazsia* szóval ilyenféle alakok állanak szemben: *karazsina, galozsina, alamizsna*: sőt: *kanazsírja* (hangátv. **kanazsira* > *kanazsírja*.[7]) Ezek a *-na* végű alakok nem származhattak *karazsia* alakból, mert semmi ok sincs arra, hogy a *-zsia* végzetet *-zsina* végzettel cseréljék föl: egyik époly érthetetlen, mint a másik.

Föl kell tehát tennünk azt a lehetőséget, hogy *karazsián*

[1] Kováts Ferenc dr.: Nyugatmagyarország áruforgalma a 15. században. Bpest: 1902: 20, 99. és 100. l.

[2] Uo. 100. l. 26. jegyz.

[3] Thieme-Preusser: Neues vollst. krit. Wb. der engl. u. deutsch. Spr.

[4] Murray New Dictionary-jében említve.

[5] Murray: id. m.

[6] Semmikép sem találó az a hozzávetése, hogy ez a *carisia camisia*. Bizonyos ellenben, hogy *carisanus, carsanus, carisia* egymáshoz tartoznak.

[7] Sőt népetimológiával *kalánzsírja* is előkerül.

kívül *karazsina* mellékalak is volt, még pedig ugyanazon jelentéssel mint *karizsia*. De szintúgy föltehetjük, hogy *carisia* mellett **carisina* is volt. Összeköti őket a *carisanus* > *carsanus* alak. A fejlődés tehát ez: 1. *carisia* > *karisia* > *karizsia*, 2. *carisina* > *karisina* > *karizsina*.

Mindezzel még korántsem adtuk megfejtését e furcsa műveltségszó eredetének. A *carex* 'sás' tőből való levezetéshez ugyanis méltán szó fér. Hogyan nevezhettek posztót sásból valónak? Egyáltalán kérdéses, hogy ismerték-e valaha bárhol is a sásnak fonallá s így szövetté való feldolgozását. Ilyesmiről legföllebb a műveltség alacsony fokán álló népeknél lehetne szó; semmi esetre a rómaiaknál, még kevésbé a középkori Európa népeinél. Továbbá az is baj, hogy sem *carisia*, sem *carisianus*, *carsanus* a régi latinságból ki nem mutathatók. Egyáltalán *carex* igen kis családu tő, s ha volna is melléknévi képzése, annak nem *s*-szel, hanem *c*-vel kellene lenni: *caricina*, *caricia* vagy más effélének. Valószínű, — mivel Angliából származó szövet neve forog szóban — hogy valamely angol városnév rejlik e latinizált köntös alatt. Ipari termékeket igen gyakran neveznek el az első gyártás helyéről, s a név akkor is megmarad, mikor a gyártás helye változik. Nagyon érdekes példa erre az *arrasi* posztó. Ezt a könnyű, nem mángolt gyapjuszövetet a középkor végén Közép-Európában mindenütt gyártották, de *arrasi* nevét, mivel Arras francia városban készítették először, tovább is megtartotta; ebből az *Arras* > *Arrasch* névből rövidült a későbbi német *Rasch* (magy. *rása* posztónév.[1]) Maguknak a városneveknek, még inkább pedig az áruneveknek a nemzetközi áruforgalom szárnyain époly furcsánál furcsább átalakulásaival találkozunk, mint a keresztnevek becéző alakjainál. A nagy forgalom kiforgatja őket eredeti mivoltukból. Igy a francia *cariset*, *carise* mellett *rarèse* (!) is előfordul (talán a fr. Carèse és a ném. Rasch keveredéséből) Tehát már otthon, saját hazájában szinte a felismerhetőség határán túlmegy a változás.

Ezek után nem lesz meglepő, hogy a *cariset*, *carsaye*, *carisea*, *carisia* és a föltett **carisina* > *carsina*, m. *karazsia*, *karazsina* mögött csakugyan egy angol iparűző városkának neve rejtőzik,

[1] A Schulte: Gesch. des mittelalterlichen Handels u. Verk. in d. deutsch. Stadtrechtsquellen d. Mittelalters. Breslau 1883. I. 702. G. Schwoller: Die Strassburger Tucher- u. Weberzunft. Strassburg 1879. 426. és 584. l. Idézve Kováts: id. m. Olaszul: *rascia* (olv. *raša*).

amelyben ma már nincs is *a* hangzó. Ez t. i. *Kersey* (**Karsey*) a kenti grófságban. A XIII. évszázzal kezdődő legrégibb angol följegyzések szerint e város neve *Kersey* posztót is jelent, ugyanazt, amint a fr. *cariset* stb. Szövése már az említett évszázban és később is virágzó kiviteli ipar angol földön. (l. Murray id. m.).

(Vége következik.) VIKÁR BÉLA.

ELHOMÁLYOSULT ÖSSZETÉTELEK.

I.

A szóösszetételek kérdése a szóalkotásnak legérdekesebb s legfontosabb fejezeteihez tartozik. Elég csak Paulra utalnunk, (Prinz.[3]: 301. l.), aki azt mondja, hogy a szóösszetétel minden nyelvbeli alak keletkezésének tulajdonképpeni normális módja. A nyelvbeli alakulás egyéb útjai: a hangalakbeli elkülönödés (Lautdifferenzierung), melyet jelentésbeli elkülönödés (Bedeutungsdifferenzierung) követ, vagy a hang- és jelentésfejlődéseknek új alakokban való találkozása, csak egyes új alakokhoz vezetnek, s ezért ezek a fejlődésnek nem tulajdonképpen való útjai. S bár azt a gondolatot, hogy a nyelv önállóság és jelentés nélkül való képző elemei (ragok, képzők) valaha sajátos alakkal és jelentéssel bíró nyelvi elemek (szavak, kifejezések) voltak, ma még sem egészében, sem az összes tárgyalt (indogermán és uralaltaji) nyelvekre nézve nem lehetett bebizonyítani, bizonyos, hogy e téren még igen sok meglepő nyelvtudományi fölfedezést várhatunk.

A mi nyelvtudományi irodalmunk a szóösszetételek tárgyalásában meglehetősen szegény. Az eredmények jó részét a finnugor nyelvhasonlítás szolgáltatta. Az egész újabb irodalom Simonyi pályamunkájával és Brassai vitájával kezdődött a Nyr. 4. és 5. évfolyamában. Rendszeresen van tárgyalva az összetétel a TMNy.-ban (351—372. l., kidolgozta Balassa József), Szinnyei Nyelvhasonlításában (56—57 elhomályosult összetételek, melyek a finnugor nyelvhasonlítás segedelmével oldhatók meg) és sok új adat van A magyar nyelv új (második) kiadásában (281—292). Újabban figyelemre méltó kis értekezés jelent meg Fülöp Sándortól az összetételek elméletéről.[1]

[1] *Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint.* Tanári székfoglaló. Irta Fülöp Sándor. Kiskunhalas 1906. Prager Ferenc könyvnyomdája 24 l.

E munka hasznos célt akar szolgálni. Népszerűsíteni a tudományok klasszikusait sohase árt, még akkor se, ha már előbb sikerrel elvégeztek azt a munkát. (Gombocz Zoltán pl. — a szerző is tudja — már bemutatta nekünk Wundtnak az összetételről vallott elméletét: Nyr. 1903 és NyF. 7 : 25—29. l.) Csak az a kár, hogy a szerző népszerűsítőnek igen nehézkes író és nagyon sokat és feleslegesen vitatkozik.

Feladatául »az összetétel életének nyelvtani és lélektani magyarázatát« tűzi ki. Az első részben Paul elméletét akarja bemutatni (5—13. l.), a másodikban saját vizsgálatának eltérő eredményeit, a harmadikban Wundt elméletét akarja tárgyalni.

Paul elméletének ismertetéséből az összetétel elszigetelődése hat esetének lefordítása s az esetek magyar példái (10. és 12. l.) tanulságosak.[1] — A második részben a szerző a NySz.-ból s a MTsz.-ból való összetételek gyüjtését, valamint a TMNy. és Szinnyei példáit közli. Hasznos, a népnyelv összetételeinek összeállítása. A harmadik részben összeveti Paul és Wundt tárgyalása módszerét. Erre röviden csak annyit, hogy főkülönbségük e közbevetett vázolásának nem sok értéke lehet. Hogy Paul Herbartianus, Wundt nem az, ez még nem ellentét. A főkülönbség köztük, úgy vélem, a következő: Paul sokat operál még a tudattalan nyelvi funkciókkal. Nagy súlyt vet az egyéni nyelv (Individualsprache) fejleményeire. Szerinte a beszélő egyén tudattalanul veszi fel az újabb nyelvi alakokat s tudattalanul fejleszti tovább. Wundtnál az egyéni nyelv csak tudományos absztrakció, a nyelvi élet jórészt tudatos s a nyelv csak mint a közösség terméke, mint néplelki alkotás szerepel.

Fejtegetését, melyben sok új gondolat van elszórva, sok anyag van kifejtetlenül közölve (szóalakoknak új összetétel-magyarázatai) s melyen mindvégig érzik a kezdőnek nemes lelkesedése, gyakorlati nyelvtani utasításokkal fejezi be.

II.

A szóösszetételek közt a legtöbb fejtörést az elhomályosult összetételek okozzák. Ezek az elkopott, összeolvadt alakok a nyelvtudománynak valóságos találós meséi. Nincsenek még összegyüjtve

[1] A szerző nem találja a TMNy-ban az elhomályosult összetételek fölsorolását. A TMNy. 354. lapján 22 elhomályosult összetétel van fölsorolva. Többnek ottan bajos lett volna helyet keríteni!

— bár Fülöpnél sok új adat van — s ezért nem volna értelme korai rendszerezésüknek. Ezúttal csak elhomályosulásuknak egypár okára s néhány elhomályosult összetételünkre akarunk rámutatni.

A belső hangtani kopás a leggyorsabban átalakítja a szó hangalakját s az elkopás nyomán még összeolvadás homályosítja el az összetételt. Milyen közönséges népnyelvi alakjaink ezek: *esztán, asztán!* Szinte már nem is érezzük, hogy *ez-után, az-után* fejlődött alakjai. A népnyelv különösen hemzseg az ilyen elhomályosult összetételektől. A népnyelv egyébként is pezsgőbb életet mutat, mint a társadalmi köznyelvek, mert az iskolázottság nem teszi annyira állandóvá, mint az írott alakokhoz ragaszkodó társadalmi köznyelveket. A *tinóru* gomba *tinórru* gomba volt. Mi még így is tanultuk (vö. a MTsz.-ban is *tinó-orru-gomba, tinóri-g, tinórka-g*[1]). A *tűzhely* szónak Kalotaszegen ez az alakja: *tüszej* (vö. Száz. 27:274). És e belső kopásból keletkező összeolvadás szinte szemünk előtt ment végbe bizonyos eredetileg hiány-jeles kifejezésekben. A nép nyelvében oly gyakran előforduló szép szólásunk: *édes anyám*, Petőfinél ilyen alakban is olvasható *éd'sanyám.* S íme Csongrádban mondják is: *écsám.* Az efféle hiányjeles kifejezések már az összeolvadás fejlődésének első fokán átmentek. Ilyenek még *ráadás, rá'dás, rádás.* Különben már Beregszászi megmondta: »*háládatos, háládatlan*, contracta ex *hálaadatos, hálaadatlan*« (Diss. 85). Vácon azt mondják: *rukapál* eh. *rugkapál* (Bihari K. Gyakorlati hangtan 76. l.).

Egy más igen érdekes oka, illetve kísérő jelensége az elhomályosult összetételeknek az, hogy az összetett szóalak további nyelvi elemeket kap (ragozzuk, képezzük tovább) s ezzel már az egységes szó hatását teszi ránk. Félegyházán mondogatják: Mit *gyüszmékölsz?* Mit jelent ez? Igen egyszerű a magyarázata. A *jö-megy* alak egybeolvadt alakjában már gyakorító képzőt is vett fel. Veszprémben is mondanak hasonlót: *járkélok.*

Természetes, hogy az elhomályosodásnak legfőbb oka a jelentésváltozás, melynek a legtöbbször hangbeli átalakulás is kísérője. A legjobb példa a *tikmony.* E szó jelentése tojás, de eredetileg csak tyúktojás. A második rész jelentésbeli átalakuláson ment át. Ma már annyira nem érezzük összetétel-voltát, hogy nyugodt lelkiismerettel mondjuk: *ludtikmony.*

[1] Uo. a *sinóra-gomba* címszó törlendő, csak tollhiba által keletkezhetett, a Nyr.-beli közlésben is meg van kérdőjelezve.

Börsöllü. E szó kétszer is fel van jegyezve (vö. Nyr. 2:44 s utána MTsz. és azonkívül Nyr. 19:2). Az elhomályosult összetételeknek ama fajához tartozik, midőn az összetétel elhomályosodása illeszkedéssel jár.[1] Ezúttal hátraható illeszkedéssel állunk szemben, mert e szó eredeti alakja: *bors-őrlő.* A *bors*-nak egy másik, analóg összetétele, analóg fejlődésen ment át. Vö. a *borstörő*-nek *böstörő, böstörü* stb. alakjait, továbbá *söllő* < *sóörlő* (Kalotaszeg) és *sörminy* < *sóörmény.* Mindkettő »kis kézimalom« (l. Nyr. 35. k.).

Helynevekben még erősebb az elhomályosodás. *Szigliget*nek a Levelestárból (1:206) előkerült ez az összetétel homályát megvilágosító alakja: *Zeglyget.* Honnan származik *Somorja* helynevünk? Ugyanonnan, ahonnan *Szemeria. Somorja* németül *Sommerein* s ez valószínűleg nem egyéb mint a népetimológiával elhomályosított *Sankt-Marein, Sankt-Mariann.* Minthogy e helynév ma is igen el van nálunk terjedve (Helységnévtárunkban most is van nyolc *Szent-Mária* s két *Szent-Marja*), valószínű,

[1] Az illeszkedés igen sokszor kísérő jelensége az összetétel elhomályosodásának. Néhány ilyen illeszkedett összetételt említett már Kassai József az ő Szókönyvében (2:434): *kőpor* helyett *köpör* (Noszvaj), *szűrujj* h. *szürüj* (Hegyalja), *Újhely* h. *Ujhely, gombkötő* h. *gömbkötő* (Eger). — Régi az illeszkedés az *észak*ból lett *észek*ben (leginkább a Székelyföldön, l. MTsz., egy szilágysági dűlőnévben, Petri: Szilágy vm. tört. 4:296, de már a Schlägli szójegyzék 1. lapján *ezek zel*, de uo. *ezak zel* és *wzak* vagyis *őszak* is), továbbá ebben a két tulajdonnévben: *Bornomiza* (1555. LevT. 1:176, kétszer) és *Kálmáncsai* (családnév: *Kalmanczai Márton* Zvon. Pázm. 252, *Kálmánczai István* Bod: Ostr. 138, de *Kalmánczei Márton* Heltai: Háló 70; a *Kálmáncseh* helynévből, vö. *Kalmanche* LevT. 1:242 stb.). — Fölsorolunk még néhány újabb nyelvjárási példát: *a)* előrehaladó illeszkedéssel: *fühördüö ruha*, fűhordó ruha (Szombathely vid., Czikker Ferenc értesítése), »*harmad éha*« Arad m. Nyr. 9:378, = *harmad éve* (vö. *három évje* Kiskunság Nyr. 9:567), *istenüccse* (így Arany: Arist. 2:57), *isten üccsegén* (Nyr. 10:237), *isztërgye* = *isztërgya* (**észtërja, eszterhajja, eszterha-alja*) Nyr. 3:183; — hátrahaladó ill.: *aladó* 'eladó lány' (Felnémet, Heves m.; néhol részleges előreh. ill. *eledó*), *búvájos* e h. *bűbájos* MTsz., *bürüzü alma* e h. *borízü* MTsz., *dadó* vagyis *dedó*, kisdedóvó Nyr. 10:87, *hejkötő*: hajkötő Nyr. 3:428, *henem* e h. hanem Szék. (de e helyett *mert ha nem* szintén előfordul *met henem*, pl. Nyr. 21:571), *rözsdöröje* e h. *rozsderelye* Nyr. 5:64. — Elég gyakran hallani beszéd közben is tévedésből ejtve efféléket. A saját tapasztalatunkból idézhetjük a következőket: »menjen a *szőcsőhöz* e h. *szócsőhöz, Lipótmező, kotószó* (és részl. ill. *kötószó*); *tüzöltő* és *tuzoltó* (ezt a kettőt egy gyermek mondta), sőt *torok szultán* és *célba lovok* (e h. *célba lövök*).

A szerkesztőség.

hogy *Somorja* a *Szenmarja* stb. alakon keresztül lett a *Szent-Mária*-ból.

Igen sok elhomályosult összetétel van idegen eredetű szavaink között. De ezeknek legnagyobb részét már mint elhomályosodott összetételt vettük át (vö. pl. *zsandár, svalizsér* stb.).

III.

Az elhomályosult összetételeknek alaktani szempontból igen fontos osztálya az, melynek tagjai közül a második úgy alakul át, hogy valamely képzőelemhez lesz hasonlatos. Az ilyen szavakat a nyelvérzék hamar világos képzett kifejezéseknek minősíti, pedig a képzőkhöz legfeljebb csak annyi közük van ez eredetileg elhomályosult összetételeknek, hogy képző alakuvá vált második tagjuk valamely elterjedt képző analógiás hatására vesztette el eredeti alakját. Az ufn. *Adler*-nek kfn. *adel-ar* (Edel-Aar) felel meg; ufn. *Junker*, kfn. *junc-herre*-nek. Amarra vö. *Reiher*, *Sperber*-t, emerre *Schreiber*-t stb. A ható képzőalak természetesen ama szócsoportokban virágzik, amelyekbe az átalakuló szó is tartozik alaki vagy jelentésbeli okok miatt. A *Jungfer (junfer, jumfer)* = *jung-frau* s fejlődésére bizonnyal erős hatással volt a *Schwester*

Efféle kifejezések összetétel-voltát annyival is fontosabb megállapítani, mert hiszen az illető képzők történetében zavarokat okozhatnak. Efféle elhomályosult összetételekre utal Brugmann Károly is egyik legújabb akadémiai értekezésében.[1]

Ha az ember e latin szavakra gondol: *capillus, medulla*, szinte lehetetlen, hogy — föltűnjön neki valami. E szavak végzetei oly ismerős hangzásuak, hogy eszünkbe sem jut róluk töprengeni. Azt hisszük, hogy szinte látjuk alakjukon fejlődésük történetét. A nyelvérzék azt súgja, hogy *capillus, medulla* valami kicsinyített kifejezések stb. Brugmann jelzett értekezésében valóban szellemesen mutatja ki, hogy e kifejezések elhomályosult összetételek és pedig olyanok, melyeknek második tagja képzőalakká korcsosult.

Capillus jelentése: Haupthaar, a koponyának szőre, haja. Világos tehát, hogy a *caput*-hoz valami köze van. Gyakran úgy is magyarázzák, hogy egyszerű kicsinyített alakja a *caput*-nak. De bajos

[1] Verdunkelte Nominalkomposita des Lateinischen und des Griechischen. Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 58: 156—178. Leipzig 1906.

elképzelni, már nyelvlélektani okból is, hogy kicsinyítővel képzett névszó gyüjtő-fogalmat jelöljön. Azt is mondták, hogy *capillus* eredetileg kicsinyítő képzővel ellátott melléknév volt s a kifejezés ebből rövidült: *capillus crīnis* (vö. azt mondjuk *villamos*, eh.: *villamos kocsi* v. *vasut*, sőt azt, hogy *földalatti* eh.: *f. villamos k.* v. *v.* stb.). Ám földerítetlen, mint lett a *caput*-ból *capillus*. — Ahol a legnagyobb fényességet láttuk, ott van a legnagyobb homály. Az ismerősnek hangzó *-illus* vég okozza a nehézséget. A *capillus* ugyanis a Brugmann új föltevése szerint elhomályosult összetétel. Az első tag valóban *caput* volt, a második egy **pillo* (jelentése: nemez) szóalak (vö. *pīlus*, 'das einzelne Haar am Körper', *pilleus*, *pilleum* 'Filzkappe, Filzmütze'; vö. **piles* 'Haarmenge, Filz' stb.). A fejlődés útját Brugmann így képzeli: **capot-pillo* vagy **capet-pillo*, vagy pedig *caput-pillo* > **capoppillo* > **capeppillo* > *cappillus* > *capillus*.

Hasonló a *medulla* szó fejlődése története. Ennek is van köze a *medius*-hoz, de ez sem kicsinyített alak, hanem elhomályosult összetétel, melynek elképzelt eredeti alakja: **meþi-þollo* melléknév, melynek jelentése »quod in medio ramo (caule) est, was in der Mitte, im Zentrum des Pflanzenstengels ist.« Szavunk jelentése: velő és pedig a csont veleje, valamint a növény veleje, bele. Vö. gör. ἐντεριώνη »das weiche Mark von Pflanzen« szintén ἔντερο-ból. A második tagra vonatkozólag vö. gör. θαλλός »Schössling, grüner Zweig«; θάλος N. »Schoss, Spross, Sprössling« stb.

Igen érdekes a *tellūs*, *-ūris* is! E szó mint tudjuk a *terra* fogalmának emennél ritkábban használt szóalakja. Ez is összetétel volt valaha. Első tagja egy *tel* gyök (vö. ószl. *stьlati* »ausbreiten«, latin *lātus* »breit«); a második pedig »Saum, Rand« jelentésü szó: **ōus*, **ǝus*, úgyhogy e szó eredeti jelentése 'orbis terrae, földkerekség' volt.

E fejtegetések ilyen vázolt alakjukban is nagy óvatosságra intik a képzők történetíróit. A képzett szóalakokat mint egyes képzők példáit nem szabad felületesen egymásra halmozni, hanem valamennyit alaposan meg kell vizsgálni, hogy ismerős alakjaik mögött nem rejtezik-e egy-egy elhomályosult összetétel?!

IV.

Lássunk most még egyes kifejezéseket, amelyeknek összetétel-voltára még nem utaltak s amelyeknek elemeit még nem magyarázták, bizonyították be.

bukfenc. E szó megfejtésére szintén népnyelvi alakjai vezetnek bennünket. Feltűnő, hogy a népnél igen el van terjedve a *bakfincál, bakfincoz* alak (MTsz.). Vannak igekötős összetételei *(ki-bakfincoz, le-bakfincoz),* sőt még trágár félremagyarázott alakjai is. A *bukfenc* elhomályosodott összetételből származott. Van ugyanis egy régi szavunk: *fincároz, fincol* (NySz.). Jelentése: petulcio, lascirio. Az eredeti összetett alak tehát ez volt: *bakfincároz, bakfincol.* Ez alak, láttuk, ma is él a nép ajkán. S valószínüleg a kombináló szóalkotás útjain, vagyis a *bukik* közbehatására — a rokonság megvolt a hangalakban is, a jelentésben is, — keletkezett a mai köznyelvi alak, a *bukfencez* s belőle elvonás útján a *bukfenc.*

csalamádé. Tudjuk, hogy a *csalamádé* kukorica-takarmány. Mikor a gazda a kukoricát elveti, bizony nem veti a magot amúgy szép rendén, ahogy olyankor látjuk, mikor a kukorica már veti a fejét. A kukorica sűrün kél ki, csak a kapa válogatja ki a megmaradandó csemetét, körülkapálja s így alakítja a kukorica-szárak leendő egyenes utcáit. A megkapálatlan kukorica sűrün nő ki, bokrosan egymásba gabalyodnak levélszárai; ha levágják, pompás, télre is eltehető takarmány lesz belőle. Ez a *csalamádé.* Mi e szó eredete? Tudjuk, hogy a magyar nyelvterület jó részén a kukoricának *málé* a neve (vö. MTsz.). S van egy régi szavunk: *csádé,* melynek jelentése: Strauch, Gebüsch (NySz.). Ez a *csádé* ma is virágzón élő eleme népnyelvünknek (MTsz.) s *csadaj* alakja is föl van jegyezve Erdővidékről, Göcsejről. Nem lehetne-e tehát a *csalamádét* olyan *málé*-nak tekinteni, amely kapálatlan maradt, tehát *csadaj?* Vagyis: *csalamádé = csadajmálé?*

csimmegtet. A MTsz. ezt mondja e szóról: »kutyát uszítgat (e szóval: *csim meg* = csipd meg) Székelyföld Kiss Mihály«. Debrecenben sokat énekelgettük a Nagyerdőn, valami társas fiújátékban:

Csimmeg bogár a fejit,
Csimmeg bogár a fejit!

csuhuj. A palócok mondják: *Mi van acs csuhujba?* = mit titkol? mit rejteget? Lisznyai is énekelte:

Egyiknek kalácsot dugok csuhújába
A másiknak lenszöszt gyűrök a hajába.

Lisznyai: P. Dal. 109.

Ez a *csuhuj* nem egyéb, mint: *csuha-ujj.*

eszterhaj, eszterhéj. Az *eszterhaj* nyilván ez összetételből keletkezett: *eszterha alja.* Erre utalnak ez alakok: *esztré-ájja* (Komárom m. Nagy-Igmánd), *eszterhéja* (házeresz, Bukovina, Nyr. 6:472), *eszterhaj* vö. ismét Lisznyainál:

Kukoríkós kis kakas!
Alig vagy még tarajos,
Máris az *eszterhajba*
Kukorikolsz hajnalba. P. Dal. 65.

Vaddarázs rak fészket az *eszterhéj* közé. P. Dal. 132.

Itt a fejlődést így képzeljük: *eszterha-alja* > *eszterhajja* és személyrag nélkül: *eszterhaj*; majd a *haj* > *héj* mintájára *eszterhéj.*

hászija. Debrecenben, de a MTsz. szerint Debrecen vidékén is, meg másfele is így hívják a padlást. Összetétel korában e szónak ez volt alakja: *ház-híja.* A padlásnak ugyanis a magyar nyelvterületnek nagy részén *hiu, hé, héj, hél, hí, hij, híj* a neve. *Ház-hija* tehát = ház padlása. A hangtani átalakulás igen egyszerű volt. A *hija h*-ja zöngétlenítette a *z*-t, majd kiesett s lett *hászija.*

kacskaringós. Az összetétel első fele azt a gondolatot kelti bennünk, hogy itt elhomályosult metafórikus összetétellel állunk szemben. Maga a *kacs* régi szavunk, de a *kacskaringós* nincs kimutatva a régiségből. Valószínű hát, hogy az eredeti alak ez volt **kacskeringő*, olyan tekervényes, olyan keringő, mint a kacs. Az első, a fő összetételrész mély hanguvá tette az egész összetételt. De a fejlődés régi lehet, mert a *karing (karingós), karingóz* már a 18. században igen el volt terjedve (NySz.). Vö. még Csokonainál:

Toll, kóró, falevél, ringy-rongy egyetmással
Zug a poroszlopban *forgó karingással.* (Dor. II. én.[1])

kiabál. Ha az ember e szó alakjait megfigyeli, úgy, amint történeti és népnyelvi szótárainkban össze vannak állítva, lehetetlen, hogy fel ne tűnjön a következő két dolog: 1. A *kiabál* mellett népnyelvünkben igen nagy nyelvterületen hangzanak a következő alakok: *kábál, kajabál, kajbál,* sőt az elvonás szülte *kajaba* (veszekedés) is él a MTsz. szerint az Alföldön, továbbá *kiábál;* s ez alakok régi nyelvünkben is előkerülnek: *kajabál, kajálbál, kaja-*

[1] Lehet az is, hogy az újonnan keletkezett és önállósult *karing* a *kering, kereng*-gel párhuzamosan jött használatba, egyenlő jelentéssel. Vö. Csokonai uo.: Így lépked, így *kereng* Békés vármegyében | Az alföldi magyar gazda szérüjében.

bálás (NySz.). 2. A régiségben volt egy ikerszavunk: *kajál-bajál*, *kiál-bajál* és vö. ehhez *kajabajál*. Sőt maga a *kajál* is él népnyelvünkben 'kiabál' jelentéssel (MTsz.). E két megfigyelésből következik, hogy a *kiabál* elhomályosult összetétel és fejlődéstörténete a következő:

Volt eredetileg egy *kajál* régi szavunk (vö. Meńbe *kaialto* bőn GuaryK. 2. berdót igen *kaját*, Esztergom megv.). E szó jelentése eléggé magyarázza annak valószínűségét, hogy belőle mihamar ikerkifejezés keletkezett: *kajál-bajál*. S mint az ikerkifejezéseknél gyakori, az egyik tag végzete, talán mert e végzet ismétlődése a beszélőknek terhére volt (vö. *kajdabajdász*, Nyr. 8:94 ebből, hogy **kajdász-bajdász; turkapiszkál* [Jókai] ebből, hogy **turkál-piszkál; kele-kólál*, ebből, hogy *kelél-kólál; ugra-bugrál* ebből, hogy **ugrál-bugrál* stb.) — elkopott s az összetétel elhomályosult. Lett tehát *kajabajál*. Ebből lett *kajabál* s ebből a *j* hátraható palatalizálására: *kijabál*, írva: *kiabál*. Tehát: *kajál* > *kajál-bajál* > *kajabajál* > *kajabál* > *kiabál*. Kissé nagy ugrásnak látszik az átmenet a harmadik fázisról a negyedikre. A fejlődést a nyir*bál*, valamint jár*kál*, farag*csál* gyakorító képzők analógiája okozhatta, annál is inkább, mert gyakorító alakok gyakorító jelentésű szavunk hangzásakor könnyen asszociálódhattak.

lapitánjárom. Ezt a szót hiába keressük szótárainkban. Néhány éve hallottam Szabófalván (Romániában), ahogy a kertben sétáltam egy csángó barátommal s a növények neveit gyüjtögettem. *Lapitánjárom* mondta vezetőm s a napraforgóra mutatott. (Azóta újabban írta is egy levelében.) Ez hát nem egyéb, mint a szép székely *naputánjáró*-nak elhomályosodott (elkorcsosodott) alakja. Hány ilyen megtépázott külsejű szó alatt rejtezik nyelvünknek sok nemes drágagyöngye?! RUBINYI MÓZES.

JÁTSZI NÉVSZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Második közlemény. —

Kicsinyítő képzők.

-cska, cske.

A ma »legközönségesebb s legelevenebb kicsinyítő képző« nem nagyon kedvelt a játszi szóképzésben; alig egy pár példán fordul elő. Ez is figyelmeztet bennünket arra, hogy a használatos képzők közül a gúnyos értelmüek, egyébként pedig a ritka, homályosuló félben

lévő, vagy éppen kihalt, vagy idegenből kölcsönzött képzők legsűrübben használt eszközei az ily szóalkotásnak. Ha meggondoljuk, hogy a ma tréfás vagy gúnyos értelemben használt kicsinyítő és becéző képzők megfelelői a körülöttünk lakó szláv népeknél megtalálhatók, hozzávéve azt, hogy a szláv eredetet nem egynél kétségtelenül, szembeszökően láthatjuk; ha meggondoljuk másfelől, hogy ma is használunk föl idegen nyelvből vett képzőket a tréfás szóalkotásban (vö. III.), akkor talán következtetésünk az lesz, — a nyelv géniusza ugyanaz lévén ma is, mint századokkal ezelőtt (vő. pl. csak a Dubnici krónika káromkodását a németről), — hogy *a szláv kicsinyítőket nyelvünkben a játszi szóképzés honosította meg.* — A tudományos nyelvészeti spekulációk haladásában egy új irány (Wiklund K. B. Finnisch-ugrisch und indogermanisch, Le Monde Oriental, 1. füzet Uppsala) az ősrokonságra irányíthatná gondolatunkat, de mivel kicsinyítő képzőink szláv megfelelői összetételnek bizonyulnak (vö. Belić ért.) s ez egyszerüek a magyarban nincsenek meg mint eredetiek, csakis átvételről lehet szó. S ez átvétel alapját a tréfás szóalkotásban látom. Bár »azt a kérdést, hogy mennyi itt a szláv hatás, mennyi a véletlen találkozás, lehetetlen úgy mellékesen eldönteni, ahhoz egy széles alapra fektetett önálló tanulmány szükséges, amely mindenek előtt a magyar nyelv történetéből és a rokon nyelvekből kifolyó tanuságokat tisztázza«. (Asbóth. A szláv torokhangok változásai. I. A *k* > *č*-féle változás. Nyelvtudomány I. 12.)

a) Rendes képzés.

himecske, pénz, tm. Kr. 350.
Imricske AGy. 2:258. Vö. Imriske TMNy. 552.

b) Az alapszó alakja vagy értelme tréfás.

bibicske, kiolvasó versben. — Egyedem, begyedem, bibicske. Ethn. 6:409.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Kúticska, gn. Nyr. 27:384. — Vö. Kuti, Falukuti stb.
möndölecske, a juh ritkán használt mesebeli neve a lassú »möndögelésről« Udvarhelyszéken. Kr. 509; 545. — Vö. mezei *szöcske*: nyúl tm. Kr. 342. Szökik = ugrik.

-ka, ke.

Gyakori, de itt-ott különösen a vele képzett becézőneveket gúnyolódásnak veszik, mint Kölesden sértők a következő nevek: *Gyurka, Miska, Zsuzska.* Nyr. 33:479.

a) Rendes képzés, de az alapszó jelentésváltozásával.

Haska Tóni, gn. Kálm. 1:60. Vö. Haskó.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás. Különös figyelemre méltók itt az ily jelentésszűkülések: fehérke = cérna stb.

alapka, tanári alapvizsga L. (Eötvös-Koll.).

csiszka, csizmadia. Nyf. 10:24 — Vö. csiszlik, csészkó.

Csontorka, gn. Nyr. 26:142. — Valószínű, hogy itt nincs is *-ka* kicsinyítő, hanem az egész szó jövevény, mert vö. TSz. *csontorka:* világításra használt vékony, hasított fácska (Karancs vidéke).

Dömöszke, gn. Kr. 388. Alapszó?

fehérke, cérna, tm. Nyr. 3:328; *fejérke*, u. a. tm. Kr. 340.

fényeske, tű, tm. Nyr. 3:328; Kr. 340; *fényöske*, pénz Nyr. 20:284.

füstöske, fazék tm. Nyr. 20:284.

Manka, gn. Nyr. 13:48. Vö. manci, manka, kis malac, Ar.: Hátr. Pr. 403; és *maca* (TMNy. 552).

Mondika, gn. Nyr. 27:384. Az alapszó már deverb. *i*-vel játszian képezve.

Nyivászka, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *nyivászka:* élhetetlen vannyogó — inkább leánykáról. — Nyivákol, nyivászkol?

Töpönke, gn. Kr. 388. Alapszó: töpörödik?

vöröske, hús tm. Nyr. 20:284.

c) A képző alkalmazása tréfás.

baszka, eszelős, szeleburdi Nyf. 10:70. — Trágár etimológiával az ilyenek helyett, mint bászli. Vö. toszka.

Csoszka, gn. Mert csoszogott. Nyr. 9:191. Lehetne elvonás is? — Vö. csuszka < csuszkál.

Egyébke, gn. Egy teddide-teddoda paraszt emberke, kin a felesége kifogott. Nyr. 3:526. Felemlítem itt a *héka*, *hékám*, *hékás* szavakat, melyeknek eredetére némi világot vet az, hogy a túlontúl való kicsinyítés pl. némely háromszéki vidék tulajdonsága, ahol nemcsak igéket, névszókat kicsinyítenek (pl. csak egy cseppecskét nyalintottam a nyelvem hegyecskéjén), hanem határozó-, sőt indulatszókat is: hallod-e hécske! Kr.

lődörke, penis, ill. harangütő. — Parton ülő remetének kicsüng a *lődörkéje* v. *lődörgője* Nyr. 2:468.

Nemtudomka, egy királyfi neve, ki mindenre így felel: »nem tudom«. Gaal György. Magyar Népm. 2:37.

Nyirka, gn. Mivel nyírt hajat viselt. Nyr. 10:142. — Vö. TMNy. 472. nyir főnév. »A nád *nyirja:* a nád része, hol lenyiratik, töve, kopója« Magyar Nyelvészet 4:242. L. még Nyr. 35:397.

toszka, bolondos. Nyf. 10:72. Vö. baszka; toszni.

-ika, ike.

A TMNy. külön megállapodott képzőnek veszi, de azért az ily virágneveket, mint: *őszike*, *délike*, Tompa: Virágr. a *-ka*, *ke*

képző alatt sorolja fel a *bácsika, nénike, urfika* szavak társaságában. — A képző alkalmazása tréfás.

Futika, gn. Nyr. 11:45; *futyika*, bolondos Nyf. 10:25. A nyelvérzék ingadozik, hogy futiból képzett kicsinyítésnek vegye-e ezt az egy adatot, vagy *-ika*-t tréfás szláv átvételnek nézve a III.-ba sorozza, vagy végre ide ossza be, ahol most van. Talán mégis szláv képző.

-cs.

Bár a TMNy. együtt tárgyalja a *-csa, cse, csi, cs* képzőket, mi mégis kénytelenek leszünk szétválasztani őket, mert a *-cs* eredetinek látszik, melynek első foka *-s* (likasos > *likacsos*, innen elvonással *likacs*, Nagyszigethi K. Nyr. 17:359 és Nyhas[3]. 95), míg másfelől a *-csa, cse, csi* becéző keresztnevekből terjedtek el (nem nagyon, az igaz), vagy pedig egyenes átvételek a szlávból. De még akkor is, ha ez a *-cs* nemcsak nem eredeti hang, hanem »az egész képzésnek eredeti volta bizonytalan«, mint a TMNy. véli, akkor se szabad a másik két képzővel együtt tárgyalni, mert véleményem szerint fontos az a jelenség, hogy a *-cs* becéző nevekben nem fordul elő, míg a *-csa, cse, csi* nagyobbára becéző nevekben járatos. — A képző alkalmazása tréfás.

Nyaktekercs, gn. Nyr. 12:144; zsidó gn. Nyf. 26:24; zsidó gn. félretartja a nyakát. Nyr. 20:478.

Takarcs, gn. Fösvénységig takarékos nő. Nyr. 4:432.

Vö. *tekercs* és *tekercse*: rétes (TSz.) és *vakarcs*. Itt most három kérdés merül föl: 1. *tekercse* alakból rövidült-e *a tekercs*, vagy önálló alakulás mindkettő? (utóbbira mutatna a *vakarcs*), 2. mivel az itt felhozott szavakban nem névszó a képzés alapja, hanem ige, nem a *forgács*-beli *-ács* (vö. Nyhas[3] 90) változata-e az egyszerű *-cs*? 3. nem ugyanazzal a deverbális tréfás *-cs* névszóképzővel van-e itt dolgunk, amely az *-an -en* képzős mozzanatos igékhez járulván, az egész *-ancs, encs* képzőnek ill. imperativusnak) tűnt fel s így általánosult?

Ha az első két kérdésre nem is tudok egész határozott választ adni, a harmadikra csakis igennel lehet felelni, s eszerint már most ide a *-cs* alá sorolandó az összes *-ancs, encs* alatt felhozott adat, nem tagadva azonban azt, hogy az *-ancs, encs* ma már mint külön képző él.

-csa, cse.

E szláv eredetű, nagyobbára becéző keresztnevekben járatos képző csak ez egy adatomban fordul elő:

Palcsa, egy Pál nevű gyerek becéző neve L. (Kömlőd, Komárom vm.).

-csi.

A becéző képzőül használt, szláv eredetű *-csi* köznevekre is átterjedt, így *hazugcsi*, s valahogy *kíváncsi*, *ugráncsi* TMNy. Említsük meg, hogy Kölesden *Jancs*, mint sértő név használatos. Nyr. 33:479. vö. *-ka ke Miska* stb.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás:

kroncsi, korona (ném. Krone) L. (Budapest, Lipótváros).

c) A képző alkalmazása tréfás.

Bogdáncsi, gn. Kr. 388. Az erdélyi örményeknél gyakori Bogdán keresztnév nem használatos a székelyeknél.

Fogacsi, gn. Nyr. 27:48. Vö. fogacsi banya = elől cserbafogú vén asszony L. *Fogasi:* a farkas neve mesében, Vitkovicsnál (TMNy.).

forgócsi, ugrálva, forogva mondják a gyerekek fürdés után, hogy a víz a fülükből kijöjjön: Kicsi gócsi, gócsi | Kerek föl forgócsi. Nyr. 4:285. Itt e képző alighanem a *kicsi* szóból vált ki.

-ca, ce, ica.

Szláv kicsinyítő, mely sok kölcsönszóban jött át a magyarba s mivel némelyeken érezhető volt a kicsinyítés (pl. görbice) nyelvünkben is, e szavakból kiválasztva képzőnek alkalmazták (TMNy), különösen becézőnevekben.

a) Rendes képzés.

Görbice, gn. Púpos hátú. Nyr. 4:431. Az egész szó szláv jövevény?

tányérica; — két gyermek egymással szemközt állva húzza egymás kezét s forogva danolja: Tányérica-babica stb. Kálm. 1:82. Vö. *tányérica:* napraforgó Szeged Nyr. 7:381 (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

cica-maca, fogócska, gyerekjáték. Kálm. 1:81. Vö. manka, manci.

-d.

Talán merészség a ma kihalt *-d* valódi magyar kicsinyítőt látni az alábbi egy példában, de máshova nem lehetett beosztani.

A képző alkalmazása tréfás.

Birízd, gn. Nyr. 9:336. Alapszó: birizgál?

-i.

E részint német, részint szláv eredetű képző a becézőnevekből terjedt el; rendes képzésben is találjuk, de legtöbbször ugyanaz az eljárás, mint a keresztneveknél, t. i. a kéttagú szók

nyerésére való törekvés következtében, a szó első szótagját vágjuk el s ehhez ragasztjuk az *-i*-t (vö. már TMNy-ban: Medi, Mednyánszky festő familiáris neve). Alapszóul főleg tulajdonnév szolgál, *közkedvelt* személyek, helyek nevei. E képző a budapesti argot-ban igen gyakori, s mint az alábbi példák igazolják, volt egy idő (az 1900-as évek eleje), amikor az Eötvös-kollégiumban a szó szoros értelmében dühöngött s úgyszólván minden képzelhető szóhoz hozzájárult.

a) Rendes képzés.

Göndri, gn. Nyr. 8:476.

Kani, zsidó gn. Kohn Nyr. 10:335. Vö. *kani:* kan disznó. Kálm. Koszor. 1:226 (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Anyoli, gn. Kr. 388. Alapszó? Lipszky Rep. szerint Komárom m.-ben van egy *Anyala.*

Árpi, gn. Árpád. L. (Eötv.-Koll.).

Bagi, gn. Kr. 388. Alapszó?

Boci, gn. Bockónak hívták Lef. — vö. *boci:* borju.

Bunyaci, gn. Nyf. 33:32. Alapszó?

Csiviri (Vajdovics) Jankó. Ethn. 7:457.

Demi gn. Demeter a vezetékneve L. (Eötv.-Koll.).

diri, direktor, szinigazgató L. (szinész-nyelv).

doki, doktorátus L. (Eötv.-Koll.) Nem igen használatos; *dokizni.*

Döndi, gn. Kr. 388. Alapszó? Vö. dundus.

Ducsi, gn. Kr. 388. Alapszó?

Furcsi, gn. Egy furcsa álomról: nyerített. Nyr. 5:46.

gimi, gimnázium. L. (Bpest, Veres-Pálné-utcai leánygimnázium).

Gombi, gn. Gombocz igazgató neve L. (Bpest, uo.).

Herpi, gn. Herbert keresztnévből L. (Eötv.-Koll.). Vö. Herpesz III. cs.-ban

Kami, Kamaraerdő a budai hegyekben. L. (Eötv.-Koll.).

Kali, gn. (kalapból) Grün*hut* a vezetékneve L. (Eötv.-Koll.).

Kancsi, kutyanév. Kr. 391. Vö. kancsal.

Kapi, a Kaplony-ucca elején lévő diákkávémérés. L. (Eötv.-Koll.).

kupi, kupleráj, a debr. diákny. Nyf. 26:42; különben általános.

Ligi, bpesti Városliget. L. (Eötv.-Koll.).

Mészi, becézőnév, Mészáros szinész L. (Kolozsvár).

Noszi, gn. Noszkay a vezetékneve L. (Eötv.-Koll.).

Paci, gn. kis termetű egyén. Lef.

Pasti bácsi, Pasteiner Gyula, a bpesti egyetemen a művészettört. ny. r. tanára. L. (Eötv.-Koll.).

lesipecsi, disznótorkor adják a várakozó gyerekeknek, néha maga a csülök. Nyf. 26:11. Vö. lesipecsenye és uo. 42. l. *pecsi* = hús a gyereknyelvben és *les.*

pedi, tanári pedagógiai vizsga; *pedizni;* L. (Eötv.-Koll.).

Pitri, gn. Péter nevű viseli, nyilván ebből való. Nyr. 10:141.

Puki, gn. Mert olyan kis hasas gyerek volt, mint egy pók. Nyr. 9:192. — De ez a magyarázat gyerekes és hangtanilag lehetetlen. Alapszó inkább: *pukkad*.

szaki, tanári szakvizsga; *szakizni* L. (Eötv.-Koll.).

Sziki, Szikszai vámház-körúti vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Tötyi, gn. Kis termetű. Lef. vö. döndi.

Vari. Ma már megszünt Variété-szinház a Városligetben. L. (Eötv.-Koll.).

Vási, a Központi Vásárcsarnok vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Zapi, Zapotočny egyetemtéri vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Zimi, Zimmermann tanár neve. Lef.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Mógor gn. Nyf. 33:31. Bujsz?

-di (gyi).

E gyakori képzőbokor már a TMNy-ba is úgy van felvéve, hogy »leginkább tréfás, gúnyos mellléknevekben szerepel«.

a) Rendes képzés (különösen gyermekjátékok jelölésére)

kérősdi, gyerekjáték. Nyr. 34:326.

kotlósdi, a gombozás egy faja. Nyr. 34:326.

Lengődi, gn. Kr. 388.

vesdi, versenyfutás. Kr. 523. Vö. *vess* v. *vers*: verseny; és vesd el magad: nosza szaladj, iramodj!

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Áncsordi, gn. Kr. 388. — Ácsorog?

ánkodi, hülye Kr. 491. Vö. ánkódi, ánkó, ángóbángó (TSz.).

Cigdi, gn. Cigány. Nyr. 19:144. Ugyanaz az eljárás, mint az *-i* képzőnél a *b)* alatt. Kéttagúságra törekvés.

csiprozsdi, egy gyerekjáték neve. Nyr. 34:326.

dombosdi, fedő, tm. Nyr. 28:527. Vö. púposdi.

Dömzsödi, gn. Kr. 388. Vö. döndi. Alapszó?

fehérdi, ezüst pénz tm. Nyr. 2:468.

Lecsperdi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *lecs*: elfőtt ázalék; lecskáposzta = lucskos káposzta. Lecsi, licsi-ficsi, lecsperdi.

lyukasdi, fazék, tm. Nyr. 2:469 (az effélékre a TMNy. is utal); *lyukosdi*, u. a. tm. Nyr. 28:527. *jukazsdi*, u. a. tm. Nyr. 2:468.

pirosdi, hús tm. Nyr. 7:133. Vö. veresdi.

púposdi macska, tm. Nyr. 15:44; *púpozsdi*, fedő, tm. Nyr. 2:468. Vö. puposdim.

szőrösdi, láda (?) tm. Nyr. 15:44; *szőrözsdi*, macska Nyr. 2:468. Vö. szőrösdika.

Tikol[u]*ódi*, gn. Tyuklopó. Nyf. 34:183. — *-ol*, *-ódik*.

veresdi, hús tm. Nyr. 2:468; (vö. pirosdi); veres pénz 7:133.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Baszodi, gn. Nyr. 27:192. Vö. baszka, toszka.

Báró bikficvakaródi, zsidó gn. Nyr. 4:240. A *b)* alá is lehetett volna sorolni.

Csaldi, alföldi betyár gn. Nyr. 27:144. Vö. csali.

Kakasdi gn. Nyr. 3:566. S e guggoló gyerek-játékban:

Haj lapula, lapula, *kakasdi* lapula,
Kerekesi széna. NM. 1:416.

kanfurgyi, parázna. Nyf. 16:49. — Kan; fúr.

Kapdi, zsidó gn. Nyr. 21:46.

Koplaldi, személynév. Nyf. 10:60. Alighanem ragadványnévből.

Kóródi, gn. Kocsmáros, házfedele kóró volt. Nyr. 8:383.

Szárnyadi, gn. Az anyja eleven leány volt. Nyr. 9:190.

szeékédi, mészárszék, tm. Nyr. 7:133.

-ó, ő.

Szláv eredetű becéző képző; a keresztnevekből, melyeknél a magas hanguak (pl. Pető) már a magyarban alakultak, átterjedt különösen a rokonsági szókra és állatnevekre. Mindig önkényesen elválasztott tőhöz járult, pl. *édő*, édes anya, apó, anyó stb. Janó, Danó, libu, cicuka stb. (TMNy.)

a) -ról szó sem lehet.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

angyalbögyörő, krumplinúdli nevű tésztás étel. Nyf. 26:25. Vö. *pöszörő*, kis gyermek, tkp. bögyörő, kis penis. uo. 19. l.

Cigó, gn. Nagyon fekete örmény gyerek. L. (Kolozsvár). Vö. *Cigó* lónév Kr. 389. — Cigány.

Csirigó (Majoros) András, gn. Ethn. 7:457. Vö. Csiviri.

Dudó, gn. Dunnyogós ember. Nyr. 2:524.

Fiſó, gn. Fifiből, ami már maga is az. L. (Eötv.-Koll.).

Gágó, gn. Kr. 388. Alapszó?

Göndő, gn. Kr. 388. Alapszó?

kápó, káposzta, tm. Nyr. 3:37.

Kátó, gúnyolódó elnevezés. Kálm. 1:213.

Kópó, valami szellem neve, akit a gyerekek így idézgetnek: Kêj föl Kópó | Kopogatni. Kálm. 3:295. Vö. Gyűj' föl *Kópé* | Kopogatni. Kálm. 3:295.

Lotyó gn. Lötyögő járású fiú neve. Mar. — Lotyog.

Matyó, gn. Mátyás. Kálm. 1:213.

Pikó, gn. Kr. 388. Vö. Kr. TSz. *pikátos*: kényes, válogatós. *Pikó:* bohó. — Alapszó?

mezei *tacskó*, nyúl, tm. Kr. 348. Vö. tacska. Alapszó?

tácsó, tátombák: tátott szájú együgyű. Kr. 519. Vö. uo. *tácsog:* szájtátva bámészkodik, ámolyog. Vö. tátó.

c) A képző alkalmazása tréfás.

csiszlikó, városrész Szolnokon. Nyr. 34:439.

palackó, értelmetlen szó egy körjátékban: Jádi Lackó, nagy palackó. SN. 268.

-kó, kő (ko).

E szláv eredetü képző nagyobbára becéző keresztnevekben és a gyereknyelv szavain található. Érdekes, hogy a *Jankó* sértő név Kölesden (Nyr. 33:479).

a) Rendes képzés.

Haskó, gn. Pókhasu Kr. 501; *Haskó* (Váncsa) Samu, gn. Nyr. 33:535. Vö. Haska. — Gyereknyelv: *haskó*, has (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

ánkó, hülye Kr. 491 és Tsz. Vö. *ánkodi*, és ángo-bángo ua. *ánkál*, lanyhán dolgozik. TSz. Hangutánzó alap szó; *nyám-nyám*.

Babko, gn. Nyr. 8:476. Biztosan kis termetü.

Fodor *Csëszkó*, gn. Nyf. 33:32; *csëszk"ó*, a csizmadiák gn.-e Nyf. 34:50. Vö. csiszka, csiszlik.

Totkó Ebert, gn. Az apja tót volt. Nyr. 29:279.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Tejko, gn. Nyr. 8:476. Biztosan szerette a tejet. Vö. gyereknyelvben: *tejkó*, tej (TMNy.). LACZKÓ GÉZA.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

VIII.

kj *nÿlatkoztatni:* recludere X_1
nÿr (fa), *nyir*(-fa) vö. fa
nÿrő: rasor X_1
utat *nÿttanÿ: aperire* P_8
niomni: coercere E_2
meg *niomni:* premere T_6
pecziet *niomo:* sigillum Z_3
nyomodnÿ: conculcare T_1 [Háromszéki tájszó l. Tsz.]
niomor: clades, strages D_8
niomorusagh: erumna I_2
niomorusag: naufragium (alias) Q_1
niozolio (azzonÿ) vö. asszony
nyögés l. nieges.
niughatatlan: importunus M_4
niugogial kevese: pausare, requiescere S_3
el *nioÿtozot: prostratus* U_1
niuzas, foztas: *expilatio* I_8
nÿög, az melj az pislen laban vagion: plica? plicatura T_3 [Székely tájszó, vö. Tsz. csak Kiss Mihály adata ismeri ezt a jelentését]
nÿÿög, az melj az pislen labara akad, Az mi az pislen labara akad: tricae Cc_6
niÿgh: compes E_3

oczmanlani: maculare, deturpare
oda: istuc, illuc N_3 [M_4
fa *odua: specus arboris* Aa_2
oduas: canus D_6 [*animus* T_6
zwem *ogÿa* [?] vala: *praesagiebat*
ohaÿtanÿ: aspirare B_4
ohaitani: spirare Aa_2
ok, bizonsag: argumentum B_3
alkolmas *okk: causa probabilis* T_8
okos, raúaz: versutus Dd_3
okoskodas: ratiocinatio U_4
oktalan vö. vad
oktalanul l. bolondul
vad *olaÿ* (fa) vö. fa

olaz vö. orzag
dizno *oll:* suarium Bb_1
dÿsno *ol:* porcistetum T_5
old. l. *ogĝa*
oldal: latus O_1
meg *odoznÿ:* piare, purgare T_2
meg *odozni* bűnből: expiare I_3
oltalmazni, megtartani: tueor Cc_7 munire P_8
otalmazo: patronus S_2
otalom: munimen P_8 patrocinium, defensio S_2 refugium X_2
oltanj: inserere M_4
oltar: fanum I_5
oltar (zentseg) vö. szentség
oltatot: insitus M_4
olto (agg) vö. ág
oltouan, oltovanj: ramus Bb_3
el*olvadni*, el ázny: *diffluere* G_4
oluado (allat) vö. állat
oluasok l. bocziatok
olwasthani [!]: liquare O_3
omlas: ruina X_4
ondok, rut, ektelen: sordidus Aa_2
ondoksag: sordes Aa_2
feier *onn:* stannum As_3
fekete *onn:* plumbum T_3
onzollak: obtestor, precor, R_1
ontok: subtegere Bb_2
orcza, all: maxilla P_4
Eb *orcza: kyopes* [?] N_3
gjenge *orcza:* —
ordas: l. sarga
sereg *orra:* acies [Jegyzet: *acie* [!] *tulajdi* [!] *wtközett*] A_3
az sereg *orra*ban (eset el) vö.
orso: pensum [!] S_4 [elesik
orzag (úta) vö. út [sincs meg]
ados *orzag:* provincia U_1 [Sehol
chjeh *orszagh:* Bohemia C_4
Francia *orszagh:* Gallia K_2
horvat *orszagh:* Croatia F_4
lengiel *orzag:* Polonia T_4
magiar *orszagh:* Pannonia S_1
olaz *orzag:* Italia N_3 [nia y_4
tot *orzag:* Dalmatia G_1 Sclauo-
ostombok [!], ostoba: stupidus Bb_1 [Sehol sem fordul elő]
ostor: mastix, flagellum P_3 scu-
ostor menj (ffa) vö. fa [tica y_4
ostromlas: insultus, invasio, ag-
ozlop: columna E_2 [gressio M_4
oztan: preterea T_7
abrak *ozto:* pabulator R_4 [P_5
osonnja: merenda, ein mittag essen

ökör: taurus Bb_4
ökör, bika: bubalus, bos D_1
olj *ökör* kj nem hagia magat az iaromba fognj: *detrectans bos* G_3
ökörnek (lepenieie) vö. lepenye
ökör nyelw (fw) vö. fű
ökör zem: trochilo [!] Cc_7
eökör szem: aesalon I_2 [PP.-nál: ölyv, kánya] l. wrge
konia *ökör*, buta, kajla: *camurus*
öl: orgea [!] R_3 [*bos* D_3
öleles: amplexus A_7
öleles, öleből [?] complexio E_3
ölelnÿ: complexari E_3
öll: amplexus A_7
meg *ölnÿ:* extinguere I_4
magat meg *ölni: consciscere sibi*
öltözet: cultus F_4 [*mortem* T_1
ör allo (helÿ) vö. hely
ördög (rokolÿa) vö. rokolya
az pokolbeli *ordogök* [!]: *furiae infernales* K_2
az pokolbeli *ordógokot* [!]: *inferos*
öreg l. nagÿ [*manes* U_3
öregbiteni: amplificare A_7
öregbüles: incrementum M_2
hotar *örizeö*: camparius D_3
örmenÿ: sirtis Z_4
oróke valo: perennis S_4
meg *eöröködöt:* inolitus, insuetus,
örökseg vö. levél [ungewonet M_4
örökseg attiatol marat: patrimo-
örü: vervex Dd_3 [nium S_2
örülnek: gestio K_3
örülni: exultare I_4
örülni, tapsolni: applaudere B_2
öruenÿ: gurges L_1
öruenÿ (giwker) vö. gyökér
erdö *örzö: saltuarius* y_2

ŏsuenÿ l. gyalogút
ŏsz: autumnus C_2
ezuęr: mulus P_8
ŏtt leveleŏ (fw) vŏ. fű
boglaros *ŭ* (olv. ŏv): batillus, [olv. balteus] C_3
eŏ: cestus, cingulum D_7
owem l. *ogĝa*
ozŭegy, arua: orphanus U_2

pachÿrta: alauda A_6
pachirta, paczirta: coridalus F_3
kezi *pais:* pelta S_3
palack (feregh) vŏ. féreg
palaczinta: popanum T_4
valligerŏ *palast:* amiculum A_7
palaztolnj: dissimulare H_1 l. el-
papa (fw) vŏ. fű [fedezni
paraia valaminek: vapor Dd_1
paroncziolny l. tanolsagot *adni*
parancziolat: edictum H_3
parazt: agrestis A_6 *incomptus* M_2
pare l. czékla
part (wtes) vŏ. ütés
parta: mitra P_6 circulus D_8
partos: seditiosus Z_1
partth: littus [!], ein staden O_4
pastor: pecudarius S_2
barom *paztor:* magister pecoris P_2
dizno *paztor:* suarius Bb_1 Bb_3
menes *paztor:* equiso I_1
patika (zerzam) vŏ. szerszám
patikaros: aromatarius B_3 phar-
pating: restis X_3 [macopola T_1
patingh, guss: cohum, est restis quo ligantur animalia E_2 cantus
patkan: ratus [!] X_1 [D_3
(le) *patko* vŏ. ló
patok: talitrum, ein knupe Bb_4
peczienie: exta I_4 [MA.-nál is]
pecziet (niomo) vŏ. nyomó
peczietles aut beliegezes N_1
peÿ, uerhenie [!] zinw: spadix Aa_2
szengŏ *pengŏ:* sonorus Aa_1
peniz: situs, putredo Aa_1 [=penész]
zent miklos *penze:* arra, ein winkauff B_3
pepeczieles, maga uiseles: gestus K_3
pepeczielni: gestare, tragen K_3
pepeczielŏ: gesticulator K_3
per: forum I_8
perbeli (dolog) vŏ. dolog
perecz: Faurús [!] I_5
perçm vagj ruhanak zarnieka: lacinia, est infima pars vestis N_4
perengęr: mediastrum P_4
all *peres:* reus X_3
perie (fw) vŏ. fű
pesma: moscum [olv. moschum] P_7
piacz: platea T_3
szem *pillantas:* momentum P_7
zem *pillantas:* nictus Q_2
pint l. eÿtel
pirongatas: taxatio Bb_4
pirongatnÿ l. szidalmazni
pofa vel orcza: bucca D^1
pohar szęk vŏ. szék
pok: aranea B_2 araneus B_3
poklos: leprosus O_2
bęl *poklos:* paralyticus S_1
pokol (faÿ) vŏ. faj
pokol beli l. ŏrdogŏk
pokrocź: ephibium [olv. ephippium]
poloznok: suppositivus Bb_3 [I_1
polÿúa: acus, spruwer A_4
pongios (?) — ? D_2
por: agrestis A_6
por: cenum [olv. caenum] D_6
poraz az kin az agart hordozak: copula F_3
Egj *porazon* (foljnak) vŏ. foly
porgolat (kert) vŏ. kert
poronio l. hasadot keŏ, vŏ. kŏ
porond: saburra y_1
porozka: gradarius K_4
porozlo aut posta: lictor O_3
posar: carpo, nomen piscis, ein karpff D_4 conger vel congrus, est genus piscis F_1
posta: stator Aa_3 veredarius Dd_2
pozto (metŏ) vŏ. metŏ
pŏkes vel nial Aa_3
peŏknÿ: spuere Aa_3
pŏtie [!]: gobia, witinck, bobius, spierinck K_4 [Sehol nem fordul
proba (kŏ) vŏ. kŏ [elŏ]

prokatorkodni: causari D_5
prokatorsag: eloquentia H_4
pulia vö. ember
pungoracz: pancratium (est quidam ludus vel certamen) S_1
puzpang vö. fa
púzta, egiwgiw: simplex Z_4
puzta, puztasagh: solitudo Aa_1
puztasag: vastitudo Dd_1
pwztittani: devastare G_3
Hazi *pövchiök:* grillus L_1
mezei *pövchiök,* lo tetw: grillus L_1
pörzentenÿ: sternutare Aa_4

rab: auctoratus C_1
rabsagh, insegh: servitus Z_3
ragadni l. megkapni
elől *ragadni* l. elől erni
ragado: tenax Cc_1 l. tharto
ragadomanÿ: exuviae I_4
ragalmaznÿ: detrahere G_3
ragalmazo: detrectator P_6 obtrec-
ragdo (?): lentus O_2 [tator R_1
ragni: demollire G_2
kerőt *ragnj:* ruminare y_1 Székely tájszó
rakni, czienalni: extruere I_4
fezket *rakni:* nidulare Q_2
keczke *rago:* caprificus D_4
ördögh *rokolÿa: aconita* A_4
rakottia vö. fa
rakúa, telÿ: *bolig* [!], refertus X_2
rakonsag [!]: cognatus E_2
rakottia (fa) vö. fa
meg *rantani,* rouideteni, bę vonni, seu ozue vonni: contrahere F_2
ráró l. caro.
Rawas (fa) vö. fa
rauaz l. okos
raúo: licitator O_3
rawo: taxator Bb_4
kősseg *registroma,* zam tartasa: *tabula populi* Bb_4
reitek (haz) vö. ház
el *rejteni* valamit: condere E_4
rejteni, rejtezni (?): celare D_6
rejtezni, budoklanÿ: latere O_1
rekedezeő, rekedező: raucus X_1
remensegh: opinio R_2
remete: heremita, ein einsidel L_2
rend: agmen A_5
rend (tartas) vö. tartás
rend, nem: genus K_3
rendeles: propositum U_1
rendeles, szerzes: institutio M_4
rendeles, zokas: ritus X_4
rendelni: instituere M_4
rend zerint: gradatim K_4 rite X_4
rendtartas l. szandek, zokas
repeslenÿ: volitare Dd_7
repöles: volatus Dd_7
rest: deses, piger G_3 l. tompa
rez (ueuő) vö. vevő
rez, czikkel: pars S_2
agjnak kwlső *reze:* sponda Aa_3
rezeges: temulentus Cc_1
retteges: strepitus Aa_4 tremor Cc_6
rettegni l. felni
rettegtetni: strepitare Bb_1
retten[e]tes l. izoniú
reuezet: spectrum Aa_2
rewb: vadum Cc_8
ręz: cuprum G_1
ris (kasa) vö. kása
rokonsagok: agnati A_5
özze *romladozot:* contritus F_2
le *rontani: demolire* G_2
özze *rontany:* conterere F_2
rosta: crebrum F_4
rostalnÿ: cribrare F_4
vas *rostęlj:* cratis, significat ein rost F_3
róstóló: frixorium, ein brotphan oder rostphan K_1 [Székely tájszó]
ros: siligo Z_3
kassai *rosa: assirium* B_4
rosda: erugo, rost I_2
vas *rosda:* ferrugo I_6
rosdas: rubiginosus X_4
rothat: putridus U_3
rothado: putris U_3
rothatsag: putredo U_3
roz l. ala valo
rosa vö. szinű
rőuid: brevis B_3
rouideteni l. megrantani

rúd: pertica T_1 temo Cc_1 [R_4
barsonÿ *ruha:* ostrum purpureum
bokaig erő *ruha: vestis talaris* Bb_4
ruhazat: amictus A_7 cultus F_4
rut: dedecus G_2 fedus I_5 odiosus R_1 torvus Cc_4 l. ondok,
ruton l. daraboson
rútsag, feslet erkeőlcź: stuprum Bb_1
rutsagh: lues, macula, sordes P_1

safar: promus U_1 *praebitor* T_5
saiatsag: proprietas U_1
merő *saitar:* urceus Dd_8
sajtár: mulctrarium P_8
szantz: castrum D_5
sancz l. bastia
sapan: sapo y_2
saphol (?) scaphium y_3
sarga: glaucus K_4
sarga vel ordas: flaveus vel flavus
sariu: cordum F_3 [I_7
sarlo l. kaza
saros vö. tó
meg*sarozni: oblimare* Q_4
sas: carex D_4
sas, to helli fw: ulva Dd_6
sass: juncus N_3
saska: locusta O_4
sator: tentorium Cc_1
seb hely: cicatrix D_7 vö. hely
sebes: celer D_6
sebesseg: impetus M_1
segh: podex, culus T_4
segetseg: praesidium, auxilium T_7
segetsegh: suffragium Bb_2
segetseggel vö. lenni
seletrom [!]: nitrum, est genus
seljem: sericum Z_2 [terrae Q_2
seliem zaro (bogar) vö. bogár
semeregh: ruga X_4
seprẅ (agh) vö. ág
felserdẅlni: pubescere U_2
fel serdẅlt, huzalkodot: puber U_2
sereg: turma Cc_8
seregh: exercitus I_3 legio O_1 caterva, turba D_4 agmen A_5
(Folytatjuk.)

marczona *sereg: papillio* [?] S_1
sereg (orra) vö. orr
sseregelj: ficedula, est quaedam avis, ein schnepff I_6 [PP.-nál is!]
serenj: industris M_3
serenseg: agilitas A_5
serenseg, giorsasagh: industria M_2
serke: lens O_2
felserkegetni [!]: excitare I_3
meg *serteni* l. meg ferteztetni
serte: seta Z_3
sertęs: setosus Z_3
setet vö. éj
setetth: opacus R_2
sillieszt́uen l. ueztuen
sima: glaber, glabra K_4
sima, hazugh: *levis* O_2
sima szep szőrnęl kwl: glabellus, nudus, sine pilis K_3
sima ęrczbe: *leuigato aere* O_2
singh: ulna Dd_6
tomlő *sip:* uter [!] Dd_8
tőmlő *sÿp* [!]: *ascaules* B_4 [PP.-nál tömlősipos]
sir (aso) vö. sir
siras l. banath Ismeretlen]
sÿre [!]: *colarium* [olv. collarium?
sobraksagh: avaricies C_1
sohajtani: aspirare B_4
sok vö. idejű
soldor: perna S_4
sorro l. kaza
sos vö. tej
sotalan: insulsus M_4
sőregh: salpa est genus piscium y_2
spartiaj: Lacena N_4
suhognÿ: susurrare Bb_3
súttogo: susurrator Bb_3
minden holnapi *sẅes:* lunaticus, singulis lunationibus vexatur et mente laborat P_1 [sűjes?]
kalapos *sűeg:* petasus T_1
kalapos *sűegẅ:* petaso, petasunculus T_1
cziuczios *sűegh:* thiara Cc_3
swtó (kemencze) vö. kemencze

PÁLFI MÁRTON.

Törökbálintnak magyar szívü népe,
Légy üdvöz e szerény, szép ünnepen!
Eljöttünk lombos völgyed hűs ölébe,
Testvérsziveddel szívünk egy legyen,
Úgy ünnepeljük érdemes szülötted,
Nemzeti nyelvünk lelkes bajnokát,
Kinek szülőházát te megjelölted:
Lássák, tiszteljék késő unokák.

E kis hajlékban látott napvilágot
A föld igaz népének gyermeke;
Föléje mindjárt egy tüzes nyelv szállott,
De nem vevé azt észre senki se.
Hű anya gondja őrködött fölötte,
Munkás apának táplálá keze,
Csak a magyar szó nem csengett körötte,
Magyar dalon nem ringott bölcseje.

De a tüzes nyelv, mely a magyaroknak
Nagy istenétől szállott le reá,
A magyar szívnek, édes magyar szónak
Szeretetét belé sugározá.
A kis fiú megy a nagy iskolába
És a magyar fiúk közt kér helyet,
Mohó lélekkel szívja ott magába
A magyar szót, magyar történetet.

Tanár, tudós lett, nyelvünknek búvára,
Kutatta multak mélylő rejtekit,
Sok drága kincset gyüjte garmadára,
Mely értékéből sohasem veszít.
S míg sok magyar nyelvét romolni hagyta,
Ő irtogatta a burjánokat,
A multnak tiszta nyelvét megmutatva
Uj csemetéket abból oltogat.

Ki a magyarnak első oktatója,
Megmondta neki a kis S betű.
Ez a kis mécses sugarát szétszórja,
S ködös mult ormán támad új derű.
Mélyébe lát szemünk a régi kornak,
Melyről a történet alig mesél,
Olasz s magyar barátul összeforrnak
A tudománynak tiszta fényinél.

A mécsesből lesz lángoló szövétnek,
Mitől sok század éje felderül.
Megértjük, régi szók miket regélnek
Keletnek délceg, lelkes népirül.
Ő szép nyelvünket nyerte meg tanúnak:
Nem voltak ősink nyers, vad barbarok,
S elhull a rút vád, mely sötét bosszúnak
Vak gyűlöletnek fáján sarjadott.

Bizonyságot tett: nincs nép e hazában
A magyarnál régebben itt lakó;
Ez álla itt meg kézzel, ésszel, bátran,
Mint hívatott, nagy államalkotó.
Az ellenállót megfékezte karja,
Magához emelé a hódolót,
Sokat tanult Nyugattól, ámde arra
Mindig egyéni bélyeget nyomott...

És honnan ez a jóság, szívnemesség,
Mely őt végigkísérte életén?
Amelyért ifjak, öregek szerették,
Amellyel Nap volt családja egén?
Szülőitől szállt rá e szent talizmán,
Ezt örökölte tőlük egyedül,
De ez vivé át Charybdison, Scyllán,
Ezért állá meg helyét emberül.

Ó szép élet volt, Volf György, a te élted,
Szép volt a pálya, melyet megfutál,
Mer bár kidöltél, célod el nem érted
S erőt vett rajtad az irígy halál:
De nyomod megmarad, lobog a mécses,
A nagy célig még sokakat vezet;
S él a tanulság, hogy nem születés tesz
Embert magyarrá, de honszeretet.

Törökbálintnak magyarlelkü népe,
Előtted is kalapot emelek.
Itt áll a magyar nyelvtudós emléke
És hirdeti, hogy egyetértetek.

Hisz innen szállott Volf György a pályára,
Melynek emlékén ma lelkesedel:
E dicső példát ha szivébe zárja,
A magyar nemzet sohse veszhet el.[1]

CSENGERI JÁNOS.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar nyelv ünnepei. A mult hónapban három helyen ünnepelte a nemzet a magyar nyelv géniuszának ihletettjeit. September 15-én leleplezték Arany János szobrát Szalontán, az ő kedves és nevezetes Csonkatornyán; ugyanezen a napon Törökbálint pestmegyei németajku község avatta föl Volf György emléktábláját; egy hét mulva Érsemlyénben Kazinczy Ferenc szobráról hullt le a lepel.

A párttusákban meghasonlott polgári társadalom alig ért rá, hogy figyelmet szenteljen a sűrű sorban következő ünnepeknek. Még nem mozdult meg eléggé lelkiismerete arra, hogy fölocsudjon e szegény lelkü, sivár és a nemzet életére oly közömbös harcok mámorából; még nem tisztult meg eléggé ízlése, hogy érezhetné: nem a rikoltó jelszavakban, az egymást túlkiáltó kortesnótákban, hanem a csöndesen, zajtalanul, termékenyítőleg munkálkodó kultúrában van nemzetünk ereje.

De bárha százezrek szeme nem fordult Arany János, Kazinczy Ferenc, Volf György felé, biztató jelek mégis mutatkoznak. A magyar nyelv művelésének, kicsiszolásának, tudományos feldolgozásának hitele valamennyire emelkedik, a munkások már nemcsak egymásnak dolgoznak, kezd tudatossá válni, mily tökéletesen fedi egymást nemzetünk nyelvének és nemzetünk létének jövője. A három ünnepen világos elmék, országos nevek tüzes nyelven hirdették az igazságot.

És volt közönség, amelyhez szavukat intézhették. Szalonta jóvérű magyarjai, akiket Beöthy Zsolt tanított meg Arany János halhatatlan dicsőségére, a törökbálinti svábok, akik Négyesy László szavain fölbuzdulva fogadalmat tettek Volf György példájának követésére a magyarságban, Érsemlyén egyszerü népe, melynek többen is magyarázták Kazinczy pályájának emlékezetét, mindössze is csak néhány ezren voltak. Asszonyok és férfiak, öregek és ifjak, urak és parasztok állották körül a kegyelet építette szobrokat és táblát, megilletődött szívvel és minden tanulásra fogékony elmével.

Ez a kis csapat megértette a történelembe már átvonult nagyok érdemét, ragyogó dicsőségét, és utódaik munkájának való értékét. És pusztán ezért is helyes volt ünneplésre szólítani őket.

A Magyar Nyelvőr barátainak, olvasóinak fölösleges csak pár szóval is fejtegetni Arany, Kazinczy, Volf tudós művét; hisz egész

[1] Ezt a költeményt szerzője feledhetetlen társunknak, Volf Györgynek, szülőháza előtt szavalta el, f. é. szept. 15-én, mikor szülőhelye emléktáblát szentelt neki halála tizedik évfordulóján. *A szerk.*

tevékenységünk abban merül ki, hogy műveket folytassuk, kiegészítsük, továbbfejtsük, vitásva megigazítsuk vagy újabb erősségekkel bizonyítsuk.

Inkább az volt célunk e pár sorral, hogy az ünnepeknek egyetemes jelentőségét világítsuk meg, nemzeti értékükre vessünk fényt és elmondjuk legszebb reménységünket: hogy nyelvünk ügyének e nagy és példás harcosai nem küzdöttek hiába, hogy a mi fáradozásunk munkájuk folytonosságáért szintén nem lesz meddő; hogy végre valahára ki fog hatolni társadalmunk legszélesebb rétegeibe is a nyelv tudós művelésének, gyarapításának érdemes volta. Mert az apostolok tanítása is csak akkor alakította át a világot, amikor elhagyta a tanítványok szűk körét és a halászok, vámszedők, földmívesek közös kincse lett.

Az ilyen ünnepek a nemzeti művelődés s vele a nemzeti haladás, becsület és öntudat apostolai, mert ezek is elmenvén minden népek közé — tanítanak. SZEREDYÁN KÁROLY.

A panaszkodó *száll* igének.[1] A napokban olvastam mélabús panaszodat, én aranyos *száll* igém, *Az Ujság* július 3-iki számában. Nagyon megszántalak, oly szépen tudtál panaszkodni. Szívemre vettem hát ügyedet s próbáltam utánajárni panaszod alaposságának. Segíteni ugyan már nem tudhatok rajtad, gondoltam, de legalább résztvevő szívet mutathatok iránta.

Mit is tegyek? Azt állítottad, hogy régen oly ige voltál, mely a cselekvés irányának csupán végső mozzanatát fejezte ki s csupán lefelé irányulást jelzett. S panaszodban »tudatlanok«-nak, »értelmetlenek«-nek minősíted azokat, akik téged nem lefelé, hanem a tér bármely más irányába hajszolnak. A régi jó időket emlegeted, hogy akkor volt neked csak jó dolged, mikor az ágra *leszállítál*, s onnan nem kellett se *felszállnod*, se *elszállnod*, se *kiszállnod*, sőt *szállnod* sem kellett sehova, csak le. Szóval te megmaradtál ázsiai lomhaságodban, s nem hagytad, hogy egyéb hasznodat vegyék. Megvallom, e panaszban első tekintetre csak azt láttam, hogy nem vagy valami szörnyen ambiciózus teremtés. Aztán kezdtem vizsgálni a régi irodalomban betöltött szerepkörödet. Legelőbb is belenéztem a mi jó Tinódinkba. De, óh, édes *száll* igém, már a Budai Ali basa históriájában a következő zengemény ragadta meg figyelmemet:

»*Kiszálla* az basa az Hollókő felé,
Táborát járatá közel az vár mellé.« (138—139. sor.)

Kissé alább pedig:

»Mihelt Temesvárnak veszését meghallá,
Lippából, Sólymosból hamar ő el-*kiszálla*.« (375—376.)

Bizony, az jó régen volt, mikor az öreg ezt »zöngette«; annak már 354 esztendeje. De te akkor panasz nélkül teljesítetted a kiin-

[1] Az Ujság júl. 18-i számából közöljük e cikket a cikkíró utóiratával megtoldva. *A szerk.*

dulás mozzanatát is, még pedig nem lefelé, hanem egyenes irányban. Lássunk egy más régi könyvet. Az jó Haller János uram Hármas Historiája akad a kezembe. Ez se mai könyv; csak 213 esztendős. Lássuk mingyárt a Világbiró Nagy Sándor cselekedeteit. Ennek már a X. fejezetében így szól Haller:

»Intlek azért benneteket, *szálljatok ki* hajótokból.«

Íme, itt is elkövetted minden lomhaságod mellett is az elved ellen való következetlenséget: a *kiszállást.*

De lássuk Páriz-Pápai Ferenc tudós professzor úr dictionariumát. (I. kiadás, Lőcse, 1708.) Nem volna benne szó *kiszállás*ról, vagy *elszállás*ról? De bizony van. A magyar-latin rész 42. és 119. lapján. *Elszállok: secedo; kiszállok: excscendo.* Már pedig ez egyik sem lefelé irányulást fejez ki. Az *ex-scendo*-ban látszik is világosan a *scando*, a *hágás*, az *emelkedés*, s mégis így fordítja Molnár és Páriz-Pápai: *kiszállok.*

Csokonai Vitéz Mihály se tegnap énekelt így:

»Oh, Tihanynak riadó leánya,
Szállj ki szent hegyed közül!«

Kölcsey nemes lantja is így zengett hajdan a szép Alkonyi dalban:

»Nyögve kél az esti szellet
Balzsamillat szárnyain,
Csolnakom *száll* a part mellett
Csörgő víznek *habjain.*«

Vörösmarty is így szól a Zalán futásában:

»S míg oda elsietünk, a nap *magasabbra* ne *szálljon.*«
(VI. É. 667. sor.)

Itt már magasabbra is szálltál.

Czuczor pedig így panaszol a Szendiban, látva Ali seregét:

»A vár kicsiny, ellene nagy sereg áll,
Hódolnia kell, *vele szembe ha száll.*«

Itt sem látom a sülyedés irányát, sem a végső mozzanatot.

De lássuk a magyar nyelv és szellem két legkiválóbb képviselőjét, Petőfit és Aranyt, kik közül az utóbbit meg is dicséred, hogy téged csak lefelé sülyeszt s meghagyja, hogy csak az ágra szállj. Vajjon »éretlenségből«, »tudatlanságból« énekelte-e e gyönyörű akkordokat Petőfi, s tele volnának ezek rút nyelvhibákkal?

»*Elszállott* már a madár a
Hervadt őszi tájról.
Hejh, ha én is *kiszállhatnék*
Búmnak országából!
Nem *szállhatok*, mert búm oly nagy,
Oly nagy, mint szerelmem,
És szerelmem... és szerelmem...
Oh ez véghetetlen!«

Vagy:

»Te voltál képzeményim szárnya;
Megtörve vagy: nem szállhatok.«

Bizony nem köszönné meg, ha az ő képzeletéről azt mondanók hogy lefelé sülyed.

Vagy: »Száll a madár, tán párjához siet.«

Vagy: »Száll a felhő magasan, magasan...«

Arany is — pedig az ő szabatosságában legjobban bíztál — így énekel a Sárkányban:

»A sárkány *túlemelkedik*,
Mint egy merész királyi sas.
És még *tovább* is *szállana*.«

Vagy: »Felrepülne, *messze szállna*,
Csakhogy el van metszve szárnya.« (*A rab gólya.*)

Vagy: »Már *szállt*, már küszöbén lebegett a végtelen üdvnek.«
(*Kempelen Béza sírkövére.*)

Vagy: »*Száll a szikra*, fojt a füst,
Fő a fürdő, forr az üst.« (*A bajusz.*)

Íme! Nem tudatlan »bakák« nótáját idézem, akikre te annyira haragszol, hanem a nyelv legkiválóbb mestereit; de nekik mindig szívesen engedtél, s arra szálltál, amerre ők akarták. Ugyan miért lettél egyszerre oly szűkkeblű? Miért sajnálod tőlünk, közönséges emberektől a *fölszállást*, *kiszállást* és *elszállást?* Legyen egy kissé több önbizalmad és ambiciód! Azokat a szegény ujonc bakákat, meg a magyar népet ne vádold nyelvrontással, ne tagadd meg szülőanyádat! Mert tagadhatatlan az, hogy az irodalmi nyelv talaja és bölcseje a népnyelv; abból keletkezett, s oda kell visszatérni erősítő italért.

Én nem merem felkarolni panaszodat. Nem is látok oly természetet benned, hogy csak lesülyedsz, s e cselekvésnek is csak a végét teszed meg. Veszek ugyan észre közted és a *repül* között árnyalati különbséget. Tudniillik azt, hogy a madár *repülés* közben mozgatja a szárnyát, hogy lökést adjon magának; mikor pedig ez erőt kifejtette, mozdulatlan szárnyakkal halad tovább, s ekkor már *száll* a madár. A mozdulatlan szárnyakkal való tovahaladás: megpihenés a lökéstől. A pihenés képzete eszerint együtt jár a *száll* fogalommal. Innen eredt a *szállás*. A zavargó, háborgó víz is *megszállhat*, azaz megpihenhet, lecsillapulhat. Tehát ha ily esetben használjuk a *száll* igét, akkor a *pihenés* képzete lebeg előttünk, s ez esetben természetesen inkább megfér vele a lefelé irányulás, mint a fölfelé törés. De ha a mozdulatlan szárnyakkal való haladás föltüntetése kedvéért használjuk, akkor természetesen fölfelé irányulást is jelenthet. A mozdulatlan szárnyakkal tovahaladó madár képzetét juttatja eszünkbe a füst is, mikor lassan, lomhán *felszáll*. Épp így: a nap magasabbra száll; a lélek istenéhez száll.

Láthatod, édes *száll* igém, hogy Páriz-Pápai is, akiben legjobban bíztál, ismeri *elszáll* és *kiszáll* társaidat is. Ismerik s használják íróink Tinódin kezdve a legújabbakig. De még ha újabban kelt volna is lábra ilyetén használatod, sem volna szabad kikelni

ellene. Akkor is szem előtt kellene tartanod a Horatius örökérvényű szabályát a nyelvszokás hatalmáról, hogy minden szent és helyes:

»... si volet usus
Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.«

Ez egyszersmind megóv attól is, hogy valaha a »bakák« vagy a »nép« nyelvét fitymáld. Most isten hozzád, s ne légy szűkkeblű következő társaid irányában sem: *Felszáll, kiszáll, elszáll.*

Végszó a *száll* ige ügyében. Szegedy-Maszák Hugó urat nem győzik meg a tények. Nem fog rajta az argumentum. Szentül meg van győződve, hogy a száll ige használatában rajta kívül minden magyar téved. Tiszteletreméltó meggyőződés. Sőt, meggondolva, hogy e meggyőződést semmi elfogadható alapra nem építi, csodálatos is. Ő csak állít, de a bizonyítást nem tartja magához méltónak. Ezenkívül: hamar meg szokott feledkezni egyik-másik állításáról, bővelkedik az újabbnál újabb és ellentmondó állításokban, továbbá: nem oda üt, ahová néz.

Az Ujság aug. 7-iki számában feleletet írva az én cáfolatomra, nevetségesnek tartja, hogy állítása megcáfolására Tinódiból a következő két sort idézem:

»Kiszálla az basa az Hollókő felé.«

»Lippából, Sólymosból hamar ő el-kiszálla.«

Nevetséges, úgymond, mert a várból egyenes irányban kiszállani csak léghajón lehet. Feledi, hogy én e sorokat azon állításának cáfolására idéztem, hogy: »Száll: a repülés végét, a megpihenést jelzi.« Már pedig e sorokból senki sem magyarázhatja ki, hogy a száll ige ilyen értelmű. Kiszálla Hollókő felé = kiindult Hollókő felé. El-kiszálla = messzi távozott. Maga Szegedy-Maszák sem hangoztatja már az utóbbi cikkében a fent idézett állítását.

A *hajóból kiszállás* módjának szőrszálhasogató magyarázására nincs megjegyezni valóm. Hogy mily esetleges a Maszák magyarázata a *tengerre száll* vagy a *hajóból kiszáll* kifejezésekre nézve, azt bebizonyítja helyettem az előbbire nézve az esetleg alacsony part és magas hajó, az utóbbira nézve pedig az esetleg magas part és alacsony hajó.

A nyelvtan és szórend leckéjére nem felelek. Védekezni nem tartom szükségesnek. A leckét pedig megkapta a mult havi füzetben.

Most még csak egyet akarok itt közzétenni. A Szegedy-Maszák nyelvelméletét. Érdemes megfigyelni, mert nagyon érdekes, s még hozzá: eredeti. Két utolsó cikkében elszórtan találhatni ily irányú megjegyzéseket. Összegyüjtve itt adom őket:

»Komolyan kutató nyelvész előtt a »nép mondja«-, »anyámtól tanultam«-féle minősítés mit sem nyom a latban. Komolyan kutató nyelvész előtt a nyelv és szellem képviselőinek tanusága mit sem

nyom a latban. Hagyjunk fel a tekintély vak imádásával! Téved Vörösmarty, téved Petőfi, téved Arany.«

De kitől tanuljuk hát a nyelvet?!

Figyeljünk, ezt is megtudjuk. Szegedy-Maszák nem mondja ki, de cikkeinek irányából kivehető, hogy a »komolyan kutató nyelvész«-től kell a nyelvet tanulni.

Most már következtessünk!

Senki sem tagadhatja, hogy az a bizonyos »komolyan kutató nyelvész«, kinek ugyan, mint láttuk, sehol sem szabad kutatnia, de aki az egész emberiségnek maga adja a nyelvet, igazi »tekintély«. Akinek ily hatalma van, az tagadhatatlanul »tekintély«. Már pedig a »tekintélyt«, épen, mert »tekintély« nem szabad követnünk. Tehát a »komolyan kutató nyelvészt« sem szabad követnünk.

Itt tessék eligazodni! CSŰRY BÁLINT.

Olvasás közben. Olvasmányaimból kívánok időről időre egy kis nyelvi böngészetet közölni, talán hasznát vehetik nyelvünk kutatói és művelői.[1] Gárdonyi Gézánál, A láthatatlan ember c. tört. regényében olvastam a következőket: Zéta fiam, tudod-e *mi nap* van ma? (16. l.) [A mai köznyelvben már rendesen *micsoda nap, milyen nap*, mert a *mi*-nek jelzői használata megritkult; de vö. *mi baj? mi fene? mi zaj* riad, *mi nép* tolong, Alpár, határidon? Továbbá vö. *minap* < valami napon, némely nap.] — Máskor ha követeket küldesz hozzá, ne holmi *egyingű* fráterek legyenek azok, hanem országod főfő jelesei közül valók (20). — Messziről láttuk a pompás aranygombos sátort, amint a többi barna és szürke sátor közül *kitornyollott* (28). — Igaz, hogy lóhússal éltek? kérdeztem a hunomat. *Mikor hogy*, felelte Deél vállat vonva (uo.). Hogy bánnak itt a rabokkal? *Kivel hogy*. Érdőme szőrint (163). — Ha meglátsz valahol karóba húzva, jer oda éjjel, és ha még élek, *gyakints* a mellembe (29). — Ha én *vele szemben lehettem volna*, rá tudtam volna venni... (31, régies). — Az volt a vacseránk. Azután *álomnak ereszkedtünk* (uo.). — Kettős sátor volt; mind a kettő vastag puha *csergéből* (33 és 67, régi szó, l. NySz). — A szekér mellett egy *negyvenéves forma* kövér nő állott (uo. és 118, népies). — Siessünk, mondotta a gazdám *a lovára fordulva* (36). — A haját igazgatja gonddal *a feje kopaszára* (37). — Nekünk a pitarban tüzet rakott a gazda, s mink annál *szárítkoztunk* (44). — Mink is elmentünk *tátogni*. Az ilyen idegen népen sok nézni való akad (46). — Szedtem közéje ibolyát is, s *magam mulattából* már a kosárban úgy rendeztem... (49). Ejnye de szép! ezt így *ezen mód* kell elvinned (uo.). — A holdat is nézheti mindenki, ha *el nem is érheti* (50, szórend). — Huszonöt lovas... Mindegyik kezében könnyű lándzsa, amelynek alsó végével olykor a lóra *pöccintettek* (58). — *Kivág az útból* és a mezőn játszatja a lovát (uo.). — A fővezéri és a királyi palota között

[1] Szívesen közöljük ez érdekes és becses megfigyeléseket s t. d. társunk engedelmével itt-ott egy-egy magyarázatot vagy utalást iktatunk közbe. *A szerk.*

nagy térség *kereklett* (71). — Csupán egy patkónyomokkal fölhányt térség *széleslett* a két palota között (91). — A királyné mellett... megismerem Emőkét. Mennybe ragadva érzem magamat. A lelkem ott *pillangózik* mellette (75). — Most *előföllegzik* a királyi násznépnek úti pora (uo.; ugyanígy 305). Mikor *előhomályzott* az est, a fáklyák százezre gyulladt ki (407). — A rédát udvari hölgyek *rajozzák körül* (76). — A hun meg visszakövetteli a lovát, *hogy azt mondja:* a rableány beteg volt (99; népies mondatfűzés). — Egyszer azt mondta *hogy aszongya:* talán jobb neki így (377). — *Micsoda nagy* a különbség ember és ember között (105). — A mi ötvöseinknél láttam efféléket... *Nekem még szebbek is vannak* (107). — Télen csak a kezük meg az arcuk *van ki* a ruhából (111). — Én csak álltam ottan, mint a kővé változott juhász (116). — Az urak kissé *betüzelve* jöttek haza. Sok előkelő hun ebédelt vele (119). — Egy zöld aranybogár búgva *keringélt el* fölöttem (124). — A sátorvárost a kondások kürtje *riogta be* (126). Ostor pattog és kürt *rivog*. A nap már *föllükken* az *éghatáron* (uo.). Leáldozott a nap, s a parti füzesből *előhomályzott* az éj[t]szaka (136). — Itt egy vén *buckós* fűzfa álldogált magában (138). — Az arany egyetlen nagy bőrzsákba volt kötve; hogy ezt is megnyitották, zizegve ömlött ki a *púposa* a ládából (146). — Öt testőr kivonta a kardját. Az ércnek ez a hideg *csesszenése*... lélekzetelállító valami volt (147). — Mit tudsz? *bübögött* az öreg (161). — Az istálló egyik oldalán sok szalma*dikó* (162). — Tülkölés, ostordurrogás, disznóröfögés, tehénbőgés, emberi *hujjogás* (165). A pokoli hujjogás, a vágtató lovasok üvöltése (312). — Ha *lepusztul* [ez a szép saru] a lábamról, vajjon mezitláb kell-e járnom? (uo.). — A sátornyilást mindenütt lóbőr vagy tehénbőr *lógta be* (179). — Bajuszom és szakállam az utóbbi hónapokban erősen *kimohodzott* (191). — Hirtelen meg kell fordulni... és mikor már elég közel van, lándzsát dobni reá [az ellenségre]. A többi aztán kard, csákány, fokos, *árkány* és buzogány dolga (207). Sok nyergen *árkányt* lehetett látni, szőrből font zsineget, mely arra való, hogy az ellenség nyakába repüljön s az embert a nyeregből leráncsák (235; erről a török eredetű tájszóról l. Nyr. 35:430). — Jön Kaza udvari szolga lelkendezve, hogy menjek föl *üstöllést* a palotába (220). — Kürtrikkantásra egyszerre eresztik el [a faltörő kost], s a hosszú, vastag fatörzsök akkorát *duhhan* a falon, hogy a föld is reng belé (263). — Tisztek nem voltak, mint a római seregben, hanem csak vezérek és *zoltánok*, akik a vezérek utasítását gyors lovakon vitték széjjel (230 és többször; vö. az Érdy-kódex zoltánait, l. Nyr. 1906). — *Letáboroztak* a legutóbb érkezettek mellé (233). — Dörög a kő, *duhog* a fal... A várból meg parittyák köve sivít közénk s rézzel hegyezett nyilak *brummognak* (264). — *Ördöngök* ura, rettenetes Gonosz! (291, régiesen, *ördöng* HB. és *ördöngös*). — Nem látod, hogy rajtuk a zabos *turba?* (299, iszák, tömlő). — Én is lefeküdtem a sátor ajtaja elé, a bőr *ereszet* alá (300, az *eresz* nyelvjárási alakja). — Akkora szabad tér szakad közénk alig egy perc alatt, hogy megállhatok *levegőzni* (318). — Az armorikok és frankok nagy

rajban *hurrognak* utánunk (319). — Minek tanultam én filozófiát, logikát s a mindenféle *iát, riát és fiát*, ha ilyen szamár vagyok! (327; elmésebb lett volna ilyen sorrendben: *iát, fiát és riát*, mert *ia-fia* úgyis megszokott gyüjtő fogalom). — Egy Esztár nevü zoltán rám kiáltott: Tyhü az apád sarkantyúját, te *csomában* vagy! Most már magam is tudtam. A pestisbe estem (341). — Az öreg a saját szobájában *hálat*, velem *minisztráltat*, én járok vele a halottakhoz (349). — Soha ilyen *gangosan* nem raktam a lábamat, mint most (364). — *Felkönyékre* támaszkodva, mosolyogva nézett reám (366). — Mindegy az, ha kozmás is, Rába asszony nem *akarattal kozmásította el* (374). — A fakilincs halkan *megkattan*, az ajtó megnyílik (375). — Kászon *elordul*, lekapja a nagy kürtöt és csapja az oszlophoz... (416). — A nők sokszor fontoskodók és csekélységekből *nagy valamit* csinálnak (423). — Az asztalfőn egy szék üres volt és egy tányér *elfoglalatlan* (433). — Hű szolgáid ottan *tekörüléd* hullnak (435, sajtóhiba e h. *tekörüled?*) — Egri Anna.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

***Eming* és *enyek*.** E két szóval úgy látszik még nem foglalkoztak azok, akik török jövevényszavainkat kutatják. A magyarban a két szó hangzásra és jelentésre külön válik:

1. Az *eming*re legrégibb adatunk 1608-ból való: »Egy *emynges* kaad« Oklsz. Azután a Comenius-féle Janua magyar kiadásában (1643 és 1673) olvassuk: A habozó tenger sós, mint a sós nedvesség, *eming*, a sós halnak keserü leve gyanánt: mare fluctuans salsum est ut muria, muriae instar (NySz). »*Emők:* sós nedv, mely p. o. a sajtból, túróból ki-sajtóltatik« (Baróti SzD. Paraszti majorság II. szójegyzék). »*Emők:* sós lév, amely p. o. a sajtból kinyomatik *(eming)*« (SzD. Kisded Szótár; innen idézi Kresznerics is). »Amit sokan így mondanak: *emöke, emök* [így]: ugyanazt többen mondják *emig*, vagy hangosabban *eming*. Jelenti azt a sós vizet, melybe az új sajtot teszik néhány órákig« (1817. Kolmár J. Próbatétel a m. helyesírás philosophiájára. 99. Jutalomfeleletek a m. nyelvről, kiadta Horvát István 1821. II. k.). »*Eming* (Somogy és Szala vármegyei szó) lac v. serum lactis salsum. A sajtból sajtó által kinyomatott sós savó. Ezen sós savót emöknek is nevezik (Szabó szótár pag. 47)... Ezen okból Somogyban imitt-amott mondják: *sós mint az eming*« (Kassai: Szókönyv 1833; a MTsz. is csak innen idézi). »*Ëme.* Sós ez az étê, akar az ëme. Jaj ëme ez a leves, *ëme*: sós« (Vác, NyF. 10: 65).

2. *Enyek:* nyálka (1803. Márton J. Szót., id. NyF. 2: 53). *Enyekës* (egy adat szerint *enekës*): nyálkás, nyúlós (pl. túró), genyedt (seb), romlott (ugorka, tej, vaj); *enyekësség:* nyálkásság, nyúlósság; *enyekësëdik, enyekësül:* nyálkásodik, nyúlósodik, romlani kezd (a tej); *enyekëdés:* genyedés (mindezek Zala, Vas és Veszprém megyéből, MTsz. és Nyr. 30: 102). *Enyeg:* nyálka, nyúlós hártya... a rohadni induló húson, a nyelven, a kipállott szájon, máskép *enyek...: enyeges*

hús, enyeges nyelv, máskép *enyekes; enyegesedik* az állott hús, a túró, a tej, *enyegesedik* a seb (CzF.). *Enyekes:* genyedt, *enyekesedik:* genyed; *enyekség:* genyedtség« (Horváth E. Bakonyalji nyj., NyF. 34:34). — »*Enyecskesedni:* nyálasodni, síkulni, csuszamósodni; *enyecskés:* nyálas, síkos, csuszamós az út« (SzD). »*Enyekes, enyecskés:* nyálos, síkos, csuszamós« (SI).

Mármost az oszmán-törökben Radloff nagy szótára szerint »*ämik* eiternde Wunde« vagyis genyedt seb. De bizonyára megvan vagy megvolt más török nyelvekben is, mert ilyen jelentésű s ilyen elterjedésű szó alig került hozzánk a török hódoltság korában. A mi szavainknak e török *ämik*kel való azonossága elég valószínű, bár az *eming*nek jelentése, az *enyek*nek pedig hangzása s részben jelentése is elváltozott. Az *enyek, enyekes* a jelentésére nézve közelálló *enyves* hatása alatt vehette föl az *ny* hangot.

Visszatérek ez alkalommal az *alom* eredetére. Gombocz Zoltán avval, amit fölhozott (Nyr. 36:232), még alig döntötte el a kérdést. Azt mondja, hogy »a csuvasban, különösen az anatri dialektusban a köztörök szókezdő *s*- több esetben nyomtalanul elenyészik, pl. anatri és kurmysi *oslâ* < orosz *suslo*, bujini *ə̂za* = olgasini *soza*, kaz. tatár *susa* stb.« Nem tudom, e »stb.« milyen más példákra vonatkozik; én az említett kettőn kívül a NyK. 36. s 37. kötetében közölt csuvas szógyzékekben csak még egy ilyen példát találtam: *ə̂s-, ɵs-* = kaz. *sɵs-* 'merít, kitálal' (Paasonen Csuvas szój. 14). Mind a három szóban azt látjuk, hogy a magánhangzó után is *s* vagy *z* hang következett, s így az első *s*- elvesztében disszimilációt láthatnánk. Ilyen különös ok nélkül úgy látszik nem vész el a szókezdő *s*, ezt mutatja a NyK. 36:145—7 fölsorolt számos példa: anatri *saʊə̂r, sə̂χ-sə̂χ-, sə̂van, somza* stb. stb. Így tehát az *olom* elején is megmaradhatott volna.

Simonyi Zsigmond.

Géza fejedelem nevéről. A tulajdonnevek helyes értelmezése a nyelvtudomány legnehezebb feladatai közé tartozik. Itt nagyon gyakran a puszta hangzás után kell indulnia a kutatónak (vö. Fick: Vorgriechische Ortsnamen c. műve bevezetését), de a szavak e puszta összecsengésénél biztos eredményt csak úgy ér el, ha a különböző nyelvtudományok biztos hangtörténeti és összehasonlító hangtani eredményeit a vizsgálandó neveknél felhasználja, ha a vizsgálandó nevek alakváltozatait hangalakváltozatoknak fogja fel. Hogy ily fegyverekkel mily szép dolgot lehet alkotni, azt megmutatta Kretschmer: Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache c. művében, ahol a kihalt indogermán nyelvek egy csoportjáról pusztán a nevek alapján dönti el, melyik volt centum- s melyik satem-nyelv. Milyen délibábos ehhez képest az a módszer, amellyel Fiók Károly »Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma« (a Századokban) c. dolgozatában operál, s milyen megmosolyogni való az eredmény, amint az egyes neveket értelmezi. Már a kiindulás is helytelen. Abból indul ki, hogy Karácsonyi János a *Geycha* nevet így olvassa: *Jejka*, ez pedig egy az Ural folyónak ismeretes *Jajk* nevé-

vel. A tény pedig ez: Sándor István a maga Sokfélé-jében (vö. 7: 99, 143, 11:26) a *Geysa* nevet *Gyécsa*-nak, Szabó Károly *Gyejcs*-nek, *Gyejcsa*-nak, Mátyás Flórian *Gyéca*-nak (vö. Honf. Kutf. 463) olvasta. Karácsonyi előbb *Gecse*-nek (vö. Turul 7:38, 39), később (Turul 12:22, 38) *Gyécse* alaknak olvasta, s teljesen bebizonyította, hogy a mai *Décse* helynevek a régi *Gyécse* tulajdonnév fejlődéses folytatásai (vö. *gyisznó: disznó, gyió: dió, gye: de*, stb.). Teljesen hibás, tehát Fiók kiinduló pontja, de nem is lehet helyes, vagy elfogadható eredményt megállapítani olyan kutatónak, aki egy tulajdonnév fejlődéses alakváltozatairól azt tartja, hogy azok paleográfiai, tehát íráshibás változatok. Már pedig Fiók azt mondja: »Nem foglalkozom a *Geicha* névnek irodalmunkban és feliratainkon található alakváltozásaival... Ez a dolog teljesen a paleográfia körébe tartozó feladat és én azt szívesen bízom avatottabb kezekre.« Aki azt hiszi, hogy *Jesse*, *Geysa*, *Geycha*, *Geche* paleográfiai alakváltozások, az soha se fog megfejteni egyetlen egy tulajdonnevet sem. Fióknak sem sikerült a tárgyalt tulajdonnevek közül csak egyet is megfejtenie. KONDOROSI JÓZSEF.

Kímél. A jelentésváltozásnak egyszerű, de igen érdekes példáját mutatjuk be, ha sikerül ezt az igét és szócsaládját a *kémlel*, illetőleg *kémel* ige családjával azonosítanunk. A szó a régiségben, valamint a nép nyelvében is nagyobbára *kémlel*nek hangzik. Viszont az explorat jelentésű *kémel* szót (Arany. Nyr. 12:405; Márton J. szót.) a régiség legtöbbször *kímel*-nek mutatja.

Ur Bernald vette ew yonhaban *megkymleni* bodog ferencnek zentsegett. (EhrK. 3.) Boczatanac egy kimet egy Kusi neuő ferfiat, hogy az meg *kímlene* a Pannonia földet. (Helt. Krón. 21.) Ezer lovon valo tereket elbocsáta, az királ hadát *kimöljék*, megkörüljék. (Tin. 38.) Ez a kim rossz kím volt, mert mind az hadat rosszúl *kímelte* volt meg. (Mon. Irók 8. 324.)

Könnyű ezek után kimutatni, hogy a *kímél* (*kémél*) és a *kémel* (*kímel*) eredetileg egy szónak a kétfelé vált jelentés miatt egymástól eltávolodott változata. A kémlés ugyanis vizsgálással, szorgosabb körülnézéssel, körültekintéssel, (megkerüléssel, kerülgetéssel) jár, sőt ezekkel egyértelmű fogalom. Am a *kímélés*nek is nemcsak a magyar nyelvben (körültekintő, tekintettel van stb.), hanem a legtöbb idegen nyelvben is ugyane fogalomkörből alakult többé-kevésbbé érdekes jelentésváltozással a kifejezése vagy legtöbb szinonimája. P. olasz *riguardare*, francia: *regarder*, *prendre garde*; horv. *obzirati*, *imati obzir*, ném. *rücksicht haben* stb. Sőt a német *schonen* is némelyek szerint egyeredetű *schauen*nel (ófn: *scouwōn*, lat. *cavēre*).

Mindenesetre érdekes mondhatni ötletes változása az a jelentésnek, melynél fogva embertársunknak vagy a kezünk között forgó tárgynak jóakaratú, gondos, »körültekintő«, *kerülgető kémlésé*ből állapodott meg a *kímél* szónak ez a mai tartalma. De mégsem oly merész fordulat ez, hogy bárkinek is, ha e két szót akárcsak szótárban szemléli egymás mellett, fel ne tűnhetne az összetartozandósága, mert hiszen pl. a *kerülget* (megkerül) szóban együtt is van a két-

féle jelentés (l. Tin. 38.: Az király hadát kíméljék, megkörüljék.) Némi nehézséget csak a kétféle képzőben lehetne találni, *(kímél* deverb. *-él; kímel* denom. *-el)*. De tudvalevőleg a régiségben gyakran található egyik a másik helyett (vö. *lál, lél; kal, lel; gál, gél; galgel* stb.), amiért egyeredetűnek is véli Simonyi (TMNy. 397). De sőt nem nehéz a régiségben a *kímél*-nek legeredetibb *kímel* alakját is kimutatni, s ha e példákat az 'explorat' jelentésű fentebbiekkel (*kímel*) összehasonlítjuk, a felmerült nehézség magától elesik. Az vezsőt meg *kimellyk* tőlök (Frank: Haszn. k. 64). Fegyuerel *kimelletlen* lőny (Báthory Bűcs. 2.). Ide valók még és szintén a NySz.-ból idézem: Nem *kémellik* érette fáradságokat (Land: Új segits. I: 397.) Nem kémalli költségét (Czegl. Japh. 156 Kiket az magyarok *kémeletlen* ölnek vala (Pethő: Krón. 37.). Kémelletlenül vágta (Hall.: HHist. III.: 109. Hall.: Paizs. 237.). Még egy és ugyanazon írónál is meg lehet találni a *kímel*-t kétféle jelentésben: Őket meg kemőld (Hofgr. 71) explora. Kimúlik Hofgr. 170. parcunt (Helt: *kémúl*). A kétféle jelentés itt már kezdett differenciálódni a tőben. A jelentéseknek nagyfokú különbözősége magyarázza azt, hogy a nyelvhasználat e csekély, csak tájhasználatra való kettéágazással nem érte be, hanem a képzőben is igyekezett feltüntetni a különbséget.

KALLÓS ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Helynevek.

Kiskunhalas város határából.

Puszták és részeik: Alsószállás, Balota, Bodoglár, Bogárzó, Dakó, Dëbëák, Eresztő, Fehértó, Felsőszállás, Fűzes, Göböjjárás, Harka, Inoka, Kalapár, Kalapos, Kistelek (Alsókistelek, Felsőkistelek), Kötöny, Kőkút, Pirtó, Reköttye, (Alsóreköttye, Felsőreköttye, Kisreköttye), Rókalikas, Tajó, Zsana.

Egyéb határrészek: Cseresík, Gubodisík, Fejeték, Fekete-főrdek, Kántorkaszálló, Kettőskopolya (Kopolya nevű vasúti megállóhely is van), Járószék, Mintakert (a Pestvármegyei Gazdasági Egyesület faiskoláját és szőllőtelepét nevezik így), Nyomás, Szénáskert (Alsószénáskert, Felsőszénáskert).

Telepek: Barinatelep, Besnyeitelep, Dobótelep.

Tavak: Fehértó (ilyen nevű puszta is van!), Harangostó (Harangeskút is van), Nagytó, Sóstó (Kissóstó, Nagysóstó), Szászló.

Szőllők: Főszőllők, Ipari szőllők (vagy csak egyszerűen Ipar), Öregszőllők. Egyetlen szőllőhögyet ismerek, a Doktorné högyét. A szőllők közt van a Homokhordóhögy is, ahonnan bárkinek szabad homokot hordani.

Városrészek népi elnevezései: Âszög, Főszög, Lázárka, Nadrágfenék, Sanyarúsarok, Tabán.

SZALAY KÁROLY.

Babonák.

Ha valaki êmonygya nëkëd, hogy ű nátás, tüstint mond rá: a mi kemencénk is abba repett mëg. Mer ha nem mondod, hát êkapod tűle a nátát.

Ha a zembër előssző alszik valahun, mëgvigyázza mit álmodik, mer az igaz lëssz.

Në vëgyé kis mácskákat vak korukba (a) kezedbe, mer körömmérëg támad a zújadon.

Húgyot át në lépj, mer mëgnátásodó.

Láccik, hogy nem vagyok fattyúgyerëk: épp ebédné érëm kentëket.

(Bajmok. Bács m.) Révész Ernő.

Tájszók.

A Tájszótárban elő nem forduló nagykőrösi tájszavak.

apacsol: a humóban a játékos a megtaláltat leapacsolja; tenyerével (pl.) a falra csapdos.

bidörög: ide-oda tipeg.

bintus: vmely testrészén, kezén, lábán sérült ember.

böggyög: mendegél.

börhölődik: magáról leveregeti a szemetet.

börhölődzik: vmihez súrlódik.

csábërdás, csédrók: féleszű, bolondos.

csafrinka: nyelves (leginkább kis lány).

csaplat: csavarog.

csëlëga bëtyár: ?

csobog: locsog.

csócsál: összerág (szarvasmarha).

csöpörít: vkitól pénzt szerezni.

csőszböggető: bunkósbot.

csikkentyűbe jutott: megszorult a kapcája.

cufla: lélek.

dahó: féleszű, bolondos.

dancol: díbol, összetör.

dáborog: danolgatva hazafelé megy.

dilinós: (csábërdás, csédrók, félhely, dahó) bolondos.

duma: vastag, kövér.

duttyán: zsombikos, mocsaras, járhatatlan föld.

esprikál: állítva és feleselve beszél. (explicare).

félhely: bolondos.

finghadaró: (firhang) függöny.

fuskata: katicabogár.

fölöcsekönni: felöltözni.

gádzséroz: (a kacsa) párzik.

gërványos: nyavalyás.

göffő: kiálló vmi.

gudi: ostobácska.

gunyászolodik: öltözködni kezd.

gurászta: gyenge fias tehén felforralt teje.

gurnyaszt: összehúzza magát (döglőfélen van).

gusztura: bugylibicska.

guzmi: cók-mók, ruhaféle.

gyüszménködik: jár-kel.

huhog: Népd. »Éjtszaka huhog a bagoly.«

imölyög: háborog a gyomor.

jajjajkóró: nagy bunkójú útszéli növény.

kalakótya: félnadrág, bolondos.

kaszván: cingár, sovány.

kibötön: a növény kiüti fejét a föld alól.

kistpol: pénzt szerezni vkitől (erővel).

konakol: boglya tövében tanyát
kuferc: keverék. [ver.
kupáncsos hernyó: ?
kurjáz: kurjongat.
lam: lomb (fáé is, de leginkább babé s más apró növényeké).
lassantapincs: lomha, lusta.
lëédösödik: (maradós vendégre: [tűlni szeret).
liflangol: kószál.
nagyihú: büszke.
nagyhati: hencegő.
nagyház: tiszta szoba.
nyápic: gyenge, idétlen, vékony
nyámvadt: idétlen, fejletlen.
pacëntál: kullog.
piacilégy: éhenkórász.
pota(-kukac): cserebogár bábja.
pörcen (sörcen): az óra ütés előtt egyet csettent.
pörjedözik: szemzik az eső.

(Nagykőrös).

pöslet: vizel.
prëhënda: rendetlen.
putlászkodik: jár-kel.
pukli: kövér.
rivákol: (rivakodik) rá kiált.
sófrikál: jár-kel.
sugëda: koma.
szélkallantyú: bolondos.
szeszemótyál; játszogat, babrál.
szint: (szintje vminek) felszíne.
szivitán (kaszván): sovány, vékony.
tényi: gyepmester.
tepickél: (tapiskol) tenyerével veregeti a vizet.
tërhány: hanyag.
tűlledálló: női ruha.
vërdít: ordít.
vizetke: női ruha.
zatyul: ráz.
zuborog: korog a has.

PAPP IMRE.

IZENETEK.

V. L. Az a terv, hogy a budapesti technikát *műszaki egyetem*nek nevezzék, igen tetszetős, mert ez csakugyan világosabb, határozottabb és pontosabb volna a mai *műegyetem*nél. Ámde a mai elnevezést sem lehet annyira elítélni. Nem áll, hogy a *mű* csak »valami mesterséges, nem élő szervezetre illik«, minő a *műbor*, *művirág*. A *mű* eredetileg a kézimunkát jelenti s ezen alapszanak a műegyetem fogalomköréhez elég közel álló ilyen kifejezések: *műhely*, *műterem*, *műszer*. Így tehát nagyon kétes, vajjon szükséges-e s érdemes-e a megszokott kifejezést megbolygatni.

K. Egészen fölösleges a Középiskolai Műszótárt védeni Szily K. támadása ellen. Hisz abból a tényből, hogy csakis hibákat talált benne, annyira kirí a leplezetlen rosszhiszemüség, hogy minden elfogulatlan olvasó megbotránkozott. S a kákán-csomókeresés amúgy is elég rosszul sült el. *Ex uno disce omnia!* Szily fizikus létére kigúnyolja a K. M. szerzőit, hogy a *logaritmus* cikkben »a *Brigg* tulajdonnév n é m e t g e n i t i v u s á n a k f é l r e é r t é s é v e l Briggséle logaritmust emlegetnek« (nemde elmés kritika!), — pedig még a Pallas Lexikonában is megtalálja minden iskolás gyerek, amit a mi fizikusunk nem tudott: hogy annak a híres angol matematikusnak igenis *Briggs* volt a neve, nem pedig *Brigg!* (*Brigg*ek is vannak a világon, de azok nem matematikusok, hanem kétárbocos naszádok.)

E. A. A csodatévő tej neve, *yoghurt*, nem bolgár, hanem török szó. *Yoghurt* franciás írás, magyarul a mai török kiejtés szerint *jourt*nak kellene írni (eredetileg *joyurt*). Eredeti jelentése némelyek szerint 'gyúrt', mások szerint 'altatott' vagyis aludt tej.

L. B. Szó sincs róla, hogy *vmit fölélni* németes kifejezés volna, sőt általánosan ismert népies szólás s éppen olyan értelmű összetétel, mint *fölemészteni*, *fölenni*, *fölfalni* stb. (a CzF.-féle szótárban is megvan). A NySzban s a MTsz-ban ezek is előfordulnak ugyanolyan értelemben: *elélni* és *megélni vmit*. Vö. Látogatni jött ... és a kész haszonnak egy felét fölenni, más felét magának tarsolyába tenni (Arany: Toldi 2: 4).

B. K. Ne tessék fáradni, cikke minálunk nem volna helyén. Hogy Kazinczy, Bessenyei, a nagy Festetich gróf és a Nemzeti Múzeum megalapítója, valamennyi szabadkőműves volt, azt talán valamiképen kapcsolatba hozhatja a nyelvművelés és a nemzeti tudomány ügyével, de e kapcsolat sokkal lazább és általánosabb, semhogy a Nyr. helyet adhatna cikkének.

R. Á. A *halomás* szót, meghalás értelmében, nem Arany János alkotta (Toldi Szer. 3: 13), megvan a nyelvemlékekben s a népnyelvben is.

Önk. k. A térképgyüjteményt azóta nevezik *atlasznak*, mióta Mercator a 16. századi híres németalföldi tudós az ő rézbemetszett térképgyüjteményét a görög mithológiai Atlasról nevezte el: »*Atlas* sive cosmographicae meditationes« (1592).

B. F. Úgy van! A MNy. f. é. 287—8 lapján hatszor egymásután elrontották Petőfi versét azzal, hogy az *ifju* szó *u*-ját hosszú *ú*-ra változtatták: »*Még ifjú szivemben a lángsugarú nyár.*« Nem érezték meg benne az anapesztust! — Az uo. 288. l. közölt *becsverde* nem magyar képzés, hanem a német *Beschwerde* átalakítása (egy tüzér »mikor panaszra megy, *becsverdére* mén«).

Beküldött kéziratok. Horger A. Király. — Bán A. A fosztó és tagadó melléknév képzése. — Bitzó Sarolta: Egy gúnyirat a nyelvujítás ellen. — Kardos A. A Mondolat csírája. — Benedek K. A mi diákjaink beszédéről. — Kovács M. Hiányzik. — Mariánovics M. Szláv jövevényszók. — Prohászka J. Adatok irodalmi köznyelvünk szótárához. — Bérczi F. A legújabb találmány.

Beküldött könyvek. A Műveltség Könyvtára. V. k. Az élők világa. Szerk. Entz G. és Mágocsy-Dietz S. (Athenaeum. Díszes köt. 24 K). — Klaszszikus regénytár (Révai testv. kiad.) VII. sorozat, öt kötet: Zola, Germinal. Tolsztoj, Háboru és béke. Dumas, A kaméliás hölgy. A Clémenceau-ügy.

Kräuter F. A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana (Akadémia, 1 K). — Fejér L. A görög-latin remekírók és mai műveltségünk. (Különny. Mezőtúr, Török Ignác.) — Mika S. Magyar történelmi olvasókönyv. I. II. (1905, 1907. Lampel.) — Volosin Á. Magyar abc és olvasókönyv (Ungvár. Unio könyvny.).

Huszár Vilmos: Molière et l'Espagne (Párizs, Champion). — A. B. Yolland: Shelley's poetry (Bpest, Stephaneum). — Yolland Artur B. Magyar és angol szótár. Első (angol-magyar) rész (Franklin; fűzve 9, kötve 10 K). — A. Kannisto: Vogulien näytelmätaíteesta (a vogulok színművészetéről; különny. a helsingforsi Valvojából).

Megjelent Strassburgban, a Trübner-cég kiadásában:

DIE UNGARISCHE SPRACHE

Geschichte und Charakteristik.

VON DR. SIEGMUND SIMONYI.

Ára 10 márka

Megjelent az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. kiadásában:

A MAGYAR ROKONÉRTELMŰ SZÓK ÉS SZÓLÁSOK KÉZIKÖNYVE

ÁRA 12 K

Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban.

IRTA:
PÓRA FERENC.

Megjelent a Nyelvészeti Füzetek 46. száma:

A MAGYAR SZÓTÁRIRODALOM

IRTA: MELICH JÁNOS.

Első füzet: A legrégibb szójegyzékektől P. Páriz szótáráig.

Ára 4 kor.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában
BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elösmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, irhoni és kreász-vásznaikat, asztalnemüt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elösmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legméltányosabb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérnemüből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kivánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket: menyasszonyi kelengyékről, férfikelengyékről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérnemüről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

XXXVI. kötet. 1907. November 15. IX. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ÍRVA VAN, ÍRVA VOLT, ÍRVA LESZ.

Valóságos őrület az, amit mostanában ezekkel a kifejezésmódokkal elkövetnek iskolai és irodalmi körökben. Országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan. Egy gyakorló tanár nem régiben azt mondta egy budapesti intézet növendékeinek: »Ami itt vastagabb betüvel *van nyomtatva*, azt tanulják meg holnapra!« S ezt a mondást a jelenvolt vezető tanár az osztály hallatára megrótta mint magyartalant; őszerinte helyesen így kellett volna mondani: Ami itt a nyomtatásban vastagabb betüvel van, v. amit itt vastagabb betüvel nyomtattak. Ugyancsak nemrég olvastuk egy hivatalos bírálatban (Dénes-Roboz nyelvtanáról, l. Hivatalos Közlöny 1906. 528):

»Nagyon gyakori a könyvben az ily kifejezés: *van összetéve*. majd: *alája van rendelve*, *jól vannak kitírva*, *ki van emelve* stb Helyesen írják a 41. oldalon: ha valamely más szóval *tettük össze*. Ime a helyes magyarság a nyakatekert germanizmusokkal szemben; mintha nem mondhatnók szintiszta magyarsággal: *Ha az összetett mondatban kettőnél több mondat van*, a kettőnél több mondatból *van összetéve* (89. o.) helyett. Ép az ily kifejezések a hanyag köznapi beszédben oly gyakoriak és ha még a tankönyv is ehhez szoktatja a tanulót, úgy alig irthatjuk ki azokat; pedig rendkívül csunyán és a magyarság rovására hangzanak.«

Szomoru állapot! Tanárainknak, tanítóinknak, könyvbírálóinknak olyan siralmas fogalmaik vannak a nyelv mivoltáról és nyelvünk életéről, hogy ilyen egyszerű kérdésben nem tudnak eligazodni. Önekik »rendkívül csunyán hangzanak« azok a kifejezésmódok, amelyek ezrivel fordulnak elő régibb és újabb irodalmunkban, amelyeket széltiben használnak legjobb íróink s nyelvünknek legjelesebb művészei, s amelyek folyton-folyvást élnek Kárpátoktól Adriáig, még a legelrejtettebb falukban is, a tősgyökeres »fajmagyar« nép ajakán. És tanítóink, akiknek ápolni és terjeszteni kell nemzeti nyelvünk gyökeres sajátságait, olyan kevéssé bízhatnak a saját nyelvérzékükben, hogy gondolkodás nélkül, szajkó módjára ismétlik vaskalapos nyelvtanosok alaptalan

ítéleteit. Hiszen minden született magyar a nyelvérzéke segítségével könnyen eldöntheti a kérdést. Aki pedig nem bízik magában, hanem okvetetlen tekintélyek után akar indulni, az csak nézze végig a következő idézeteket, melyek kódexeink korától egész a mai napig terjednek:[1]

írva van: Fogva vagyon édes szíz Mária (Apor-kódex 168). Az es tudván vagyon: nec hoc latet (BécsiK. 34). Tudva vagyon nálam is (Pázmány, id. NyK. 15:230). Már az udvarnak is meg vagyon mondva az istenhozzád (Faludi 10). Mi van eránta parancsolva (Kaz. lev. Dessewffy Józsefhez; így Kazinczynál gyakran). Reád vannak függesztve gondolatim: in te sunt defixae cogitationes meae (Verseghy, An. 2:304). Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva (Petőfi, János vitéz). Az alap szerencsésen van kigondolva (Arany Hátr. próz. 310). Kívánj jutalmat, és az, mielőtt kimondtad, meg van adva (Jókai, Fehér rózsa 142). Amit tesz atyám, az jól van téve (Madách, Ember tr. 5. szín). De.. a 41. lapon ez is van mondva (Szarvas G. Nyr. 20:524). Virág van az ágyra hintve, barna kis lány kiterítve (Népdal Nyr. 3:487). A két szeme ki van sirva (Népdal: Tisza partján jön egy halász..). Akit én szeretek, meg van az szeretve (Népdal; »teljes szívből,« magyarázza Szarvas G. Nyr. 16:362).

írva vala: Nem arra valátok teremtvén (Winkler K. 85). Hogy beltelnék, ki meg vala mondván: ut adimpleretur quod dictum est (JordK. 363). Meg vala jövendölve, hogy.. a juhok elszéllednek (Pázm., Nyr. 3:488). Mert üldözve valék, s ők engem váltva megóttak (Vörösm. Zalán f. 6:730). — Nem *lőn engedvén* [= nem vala engedve] néköm, hogy.. hivattatnám mártir feleségének (NádorK. 556).

írva volt: Ördögöktűl volt megszállva és megülve (Molnár Albert, Tan. 158). Ne legyünk olyanok, mint Lázár, kinek kezei kötözve, teste lepedőbe takarva volt (Pázm., Nyr. 3:488). Ez volt mindenkinek fejében föltéve: vagy visszakerítem, vagy meghalok érte (Petőfi, id. uo.). Az asztal is terítve volt, az étel is tálalva volt, a nászlakoma vendégei is ott várakoztak már az ebédlőben (Eötvös K. A hiánytalan asszony). Az ebéd mán akkor meg volt éve (Nép, Szatmár m. Nyr. 8:40).

írva lesz (a jövőben, 'már akkor meg lesz írva', scriptum erit, es wird geschrieben sein): »Lészen nyolc mustra mester.. Azon imperiumbeli fejedelmektül lesznek ez fizető mesterek választván..« (1557. RMNy. 2b:131). Akit megáldasz, meg lészen áldván (MA. Bibl. 1:141). Isten szava ez, hogy az atyák alamizsnája feledve nem lészen: non erit in oblivione (Pázm., Nyr. 3:489). Ha életem gyökerei mind el lesznek már éve (KisfS. Tátika 1:41). Ha itt e lobogó helyett más lengedez, mi már azt nem látjuk, mert szemünk húnyva lesz (Petőfi). Már kezemben tartom ajtód kulcsát,

[1] Sok más hasonló példa (különösen a régi nyelvemlékekből) *A magyar határozók*ban 2:306. l. és Nyr. 20:164.

még egy perc, s örökre zárva léssz (Petőfi). Addig nem akarta az eljegyzést, míg a Józsi meg nem kerül s el nem lesz temetve szépen (Jók. A Balaton völegényei). S míg a tél fagyát siratja annyi elhaló fa: ti meg lesztek jó szülétek kebelében óva (Tompa: Hajtsátok meg..). Akkorát kondítok, hogy akinek be nem lészen abroncsolva a feje, szétreped (Kriza, Vadr.). Nyitva maradónak hittem a tért a jövendő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva (Kossuth L. nyilt lev. Deákhoz 1867). Míg ez [a pénz] azoknak vissza nem lesz adva, addig nekem a koporsó sem ád nyugodalmat (Garam vid. Népk. gy. 1:450.) Holnapra ki leszel terítve te is (Arany L. Népm., id. Nyr. 10:213). Amit én csinálok, az meg lesz (emberül) csinálva (a *meg* igekötő példái közt említi Szarvas G. Nyr. 16:362). Ha én egyszer azt mondom, hogy megteszem, hát az meg is lesz téve emberül (ugyancsak Szarvas G. említi kifogástalan szerkezetek közt Nyr. 20:183.) Ha a boglya be lesz tetőzve, jőjetek haza (szintén mint hibátlan szólást idézi Imre S., Idegen és hibás szólások 141). Vö. még Gyomlay Gy. NyK. 37:110. a görög idézetek fordításaiban.

írva lett (a m. irottá lett, mintegy irott állapotba jutott, egyszerre csak meg volt írva): A mennyország kapuinál, hogy az néki zárva lett, bánatjában dühösködve Lucifer igy fetrengett (KisfS. Tátika 1:71). Rögtön indult Kímon négyezer vértessel: s Lakedaimon mentve lett (Arany, Arist. 2:394). Nem kellett neki segítség [Babszem Jankónak], még maga se csinált semmit, csak az ökör füléből pattogtatott, de azért úgy meg lett szántva a föld, hogy jobban se kellett (Arany L. Népm., l. Nyr. 10:214). Amint egész földem letakarítva lett, megnyugodt a lelkem (mint hibátlant említi Imre S. Idegen és hibás szól. 141). Elakadt a szekér, tízen is kínlódtunk, míg kihúzva lett (uo.; olv. míg ki lett húzva). — Minden áldott reggel *rakva lőn* friss lombom csillogó gyöngyekkel (Arany: A pusztai fűz). Amint megtudta a világ, hogy elmentem Bajorországba fiat keresni, egyszerre *meg lőn állapítva* a leggyöngédebb atyai hírem (Baksay: Gyalog-ösv. 2:166; = egyszerre meg volt állapítva).

írva legyen: Boltja be legyen téve (Hornyik: Kecskemét tört. 2:496). Tömve legyen versünk rövid szózatokkal (Verseghy: Rikóti M. 98). S rövideden légyen mondva, tetszett Elek Lórának (KisfS. Somló 1:58). Magunk színt legyen mondva (Nép, Nyr. 8:568). Holnap reggelre az a fa mind ki legyen vágva, a derekából boros hordó készítve (Arany L. Népm., l. Nyr. 10:213). Nagy nehezen vártunk, hogy búzánk megőrölve legyen: mert nem volt kenyerünk (kifogástalan szerkezetnek mondja Imre S. id. h.; olv. meg legyen őrölve).

írva volna, írva lenne, írva lett volna: Irva a levél ugyan meg volna, csak be is volna már pecsételve: geschrieben wäre der Brief wohl; wenn er auch schon versiegelt wäre (Verseghy, Sprachlehre 259). — Ha az ítéletnapig innátok rovásomra, sem lenne lefizetve tartozásom (Petőfi, Tigris és hiéna 2:1). Így aztán igen szépen elő lenne ama kor készítve.. (Athenaeum 1874. 67). — Ha parancsolva lett volna neki a sarcolás: a begyűlt pénznek az ország kincstárába kellett volna folynia (Tudománytár 1838. 3:241). Ha soha előre ki nem

lett volna is tervezve, Kaplan Giráj kardjának el kellett hagynia hüvelyét a vérig sértő szavakra (Jókai, Fehér rózsa 185).

Az idézett példákban az igenév csupa tárgyas igéből van képezve, értelme pedig valamennyi példában szenvedő. Ez a szenvedő értelem sokszor erősen kiérzik belőle. Vö.:

A dunántúli, a szögedi kiejtés kisebb-nagyobb mértékben ismertetve s nyelvészeti célokra *használva van* (Arany: Hátr. pr. 314; kb. a. m. *használtatik;* vö. *föl van használva!).* Az írók.. e pályadíj folytán a magyar történet ily célu kutatására ujra meg ujra *buzdítva vannak* (Rákosi J. jelentése az 1892-i Kócán-díjról; vö. *buzdíttatnak).* Mindig mást akar beszélni, mint ami *kérdezve van* (Beöthy Zs. egy vizsgálat alkalmával; vö. ami *kérdeztetik). Az van beszélve* a falu végin, hogy a Tüke Csanya meghalt (Nép, Sümeg; Molnár Kálmán értesítése; = *es wird davon gesprochen, es wird erzählt).* A. Hogy ez a tehén? B. El van adva má. A. *Hogy van eladval?* (Nép, Pest m.) — *Meg sem vala kísértve,* ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt (Arany, id. Nyr. 8:395; vö. *meg sem kísértetett vala).* Gyakran *volt mondva,* hogy minden tudományi előadásnak definitióval kell kezdődni (Brassai, Tudománytár 9:65; vö. gyakran *mondatott* és gyakran *meg volt mondva).* Révai.. rendszere, mely amióta annak egyedül helyes volta elismertetett.. *megtámadva* senki által *nem volt* (Barna F., NyK. 7:337; vö. *meg nem támadtatott).* A zsigárdiak, mint *értesítve voltam,* Krisztus helyett Kirisztust mondanak (Zolnai Nyr. 19:504). — Pereszlényi Pál megjegyzi az ő gramatikájában. hogy a *-va ve* végű igenév a *vagyok* igével szenvedő jelentést vesz föl: »maxime pro praeterito perfecto, ut *meg van olvasva,* lectum est; *meg vagyok verve,* percussus sum« (l. Corp. Gramm. 482—3). Ez a szoba ma *nem volt szellőztetve;* ezt Szarvas G. Nyr. 20:473 egyértékünek veszi evvel a német szenvedő mondattal: *Dieses Zimmer wurde heute nicht gelüftet.* Kovács Menyhért (azaz Kicska Emil, Nyr. 10:296—98) ezt a szerkezetet a görög szenvedő perfectummal fordítja: *meg vannak aranyozva* = *χρυσῷ κεκόανται* Odyss. 4:616, *van faragva* = *ἀμφιδεδίνηται* uo 8:403 stb. Vö. melyek *írva vannak* a próféták miatt (MünchK. Lukács ev. 18:31) = *τα γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν.* (Magam is ajánlottam az *írva van* és *írva volt* alakot mint a *-tatik tetik* elkerülésének egyik eszközét. Helyes magyarság 19). — Régi íróink sokszor a szenvedő képzőt is kitették az igenévben, pl. *El vagynak ezek rejtetvén* (Telegdi; ez és több más régi példa Révainál Gramm. 803—804). Csakugyan *meg vagyok csalatva* (KisfK. Víg besz. 86, Olcsó ktár).

A Magyar Nyelvőrben már sokan és sokszor kifejtették,[1]

[1] Barkász Károly Nyr. 3:489, Joannovics György 9:362, Csengeri János 10:214, Kicska Emil 10:294 és 303, Szarvas Gábor 19:327 és 20:523. Igy már előbb Barna Ferdinánd NyK. 7:384. Vö. most még Gyomlay Gy. NyK. 37:97.

hogy *meg van írva* nem egyértékű a *megiratott* és a *megírták* igealakkal. A különbséget talán legszabatosabban így fejezhetjük ki: Emezek, ige létükre, történést fejeznek ki; ellenben az *írva van* vagy *meg van írva* szerkezet — melynek főeleme az állapothatározó igenév — a cselekvés elvégeztével beállott állapotot fejezi ki. *Írva van* = ném. es ist geschrieben, ellenben *iratott* = es ist geschrieben worden (és *írták* = man hat geschrieben). Aki nem érzi a kettő között a különbséget, arról már Szarvas Gábor igen határozottan és teljes joggal úgy ítélt, hogy »vagy nem magyar születés, vagy a sok újságolvasásban végkép megromlott a nyelvérzéke« (Nyr. 20:523).

Ettől az állapothatározó szerkezettől, amelyet az egész magyarság talán már évezredek óta használ, élesen különbözik az a másik használat, amely szerint ugyanezt a szerkezetet eredeti régi jelentésétől eltérítve a történés kifejezésére is alkalmazzák. Régi irodalmunkban e jelenséget a latin nyelv hatásából magyarázhatjuk[1], újabban a dunántúli nyelvjárásokban s némely íróknál a német nyelv hatásának róhatjuk föl. Ime néhány példa[2]:

írva lőn: Atyám ha lőn ő halálán [= mikor halálán vala], nékem őtűle így lőn hagyván, hogy soha férjhez ne menjek (ÉrsK. 460, Katalin-leg.; »semmiképen *ne légyen halogatván*« uo. 476 = *ne sit dilatum* stb.). Az idvességemnek úta nékem ez éjjel lőn mutatván (uo. 504). Örök áron föld lőn az asszonynak adva (Huszti: Aen. 24). S elragadva lőn Erzsébet Cillejinek várába (KisfS. Frangyepán Erzs. 8; így. A megboszult hitszegő 23, 27 stb.). Mint bérci fa áll, mely vetve szelektől s pusztító viharok közepett lőn nagyra nevelve (Vör. Eger 3:135). A kastély kapui most ki lőnek tárva (Sárosy: Arany tromb.[2] 253). Ő csillagit látták a bölcsek s napkeletről vezérve lőnek (Tompa: Héber legenda; így Tompánál többször). A szobaföld kirakott padolattá lőn alakítva (Arany: Elv. alk. 2:6). Újabban a »kisöcsesség« lőn felfedezve szépítő kifejezésül (Arany Próz. 458). Az *akt* összeírása.. az Akadémiában is nagy tekintélyek által helyeselve lőn (Arany Hátr. próz. 344). Számláltam minden fillért.., háztartásom meg lőn szorítva (Arany lev. Tompához). Rakva lőn a magtár, mintha színig volna (Arany: MO. 2:7). Mikor a hó elkezd esni.., az igen szépen lőn visszaadva apróra tépett papirosokkal.. (Jókai: A m. nép élce 128). Midőn az megtalálva lőn: *when it was found* (Szász K. Téli rege 5:2). A munka maradékimnak *leve hagyva* (Kaz. Pályám eml. I. 1823).

[1] A latin hatás mellett szól a többi közt az a körülmény, hogy a régi irodalomban úgy szólván csak az elbeszélő *lőn*-nel való körülírás fordul elő ilyen használatban: *adva lőn* mint a lat. *datus est* v. *datus erat* fordítása.

[2] Más példák Nyr. 3:491, 14:79, NyK. 7:391—394.

írva lett: Iszonyu lett a tűz s asszonyám mégis meg lett engesztelve (1803. Kaz. Levelez. 3:89). Ki lett keresve minden elválasztó különbözés regulája, s a pártok vélekedései meg vagynak hányva vetve (1828. Döbrentei[1]). Gvadányi,.. Fortunatus s mit én tudom miféle apróság.. az egész városban fel lett kutatva, elkölcsönözve és megéve (Arany Önéletr.). Nem lett felcsúfolva fenhéjázó reményeiben (Jókai: Enyém t. ö.[1] 3:144). Mikor az indítvány el lett fogadva, Veronka oda inté magához Gligort (Jók. Szás leány egy rakáson, a vége felé[2]). A látogatás így csak rövidre lett szabva (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2:12). Nyelvjárásokból, leginkább dunántúliakból: A répa utólja le lött fülleszve 12-én (béresgazda levele Nyr. 13:43). A láda mög lött csinálva (uo. 285). Míg a fiát ölelgette, ki lett mondva ítélete (Abafi: Göcseji népd. 2). Meg lett mondva, meg lett kérdezve stb. (Sümeg, Molnár Kálmán közlése). Ott igen meg lett ajándékozva (Pápa vid. NyF. 17:17). Az lett elvégezve (Nép, Badacsony vid.). Be lett ótva (Mátyusföld, Nyr. 20:264). Ki lött dobolva, mög lött mondva stb. (Nép, Szeged és vid., Rácz Manó értesítése; szintén mint Szegeden dívót említi Gyomlay Gy. NyK. 37:98). Adán, Bács m., »közönséges: Meg lett mondva, hogy ebédre ott legyünk. A Margit nem lett meghiva (NyF. 37:28).

írva lesz: Egyszer valamikor meg lesz mondva az istenhozzád (Faludi 165). Amint utóbb meg lesz mondva (727). Tudták, hogy vagyonos ember és meg lesz fizetve fáradságok (734). Le lesz törülve e szenny majd általad (Kaz. epist. Vitkovicshoz[3]). Ez sohasem esik botlások nélkül, de a botlás el lesz felejtve (Kaz. Pályám eml. 39). Meg lesz tartva szentül (Sárosy: Arany tromb. 4. én.). A kibújt szög le lesz hajtva, mert csak így tartja meg a patkót a patán (Herman O. MNy. 2:247). Nyelvjárásokból: »A buza mög lësz őrvö, a liszt mög lësz szitávo, a lisztöbü tiëszta lësz gyurva, oszt mög lësz sütfö« (Göcsej, Nyr. 14:213). Hugyan lësz évidvë (elvive, Pápa vid. NyF. 17:17).

Ez az újabb használat úgy látszik Faludi korában, mintegy kétszáz évvel ezelőtt, kezdett elterjedni. Faludi ezt is — mint több más effélét — alkalmasint a nép nyelvéből vette. Már Verseghy Ferenc megrója e szerkezetet s az igenévnek azon használatai közé sorozza, amelyek »germanismi sunt, qui ab hodiernis

[1] Idézi Barna F. NyK. 7:373: Tanulmányok a magyar régi egyszerű s az újabb összetett szenvedő igealak körül. Barna F. szerint Döbrentei honosította ezt meg az irod. nyelvben és »ennek a sült idegen igeidomnak meghonosításában németebbnek mutatta magát a született németeknél is.«

[2] Igy Jókainál igen gyakran; Egy az Isten c. regényében megszámlálta valaki, hogy 36-szor fordul elő ez a szenvedő forma.

[3] Többször állitották általánosságban, hogy *írva lesz* helyes, ha jövőre vonatkozik s nem jelenre. De nem ez a dolog veleje. nem ez különbözteti meg a két használatot egymástól. Ime Faludi és Kazinczy mondatai jövőre vonatkoznak, mégsem helyesek, mert nem jövőbeli állapotra, hanem jövőben való történésre vonatkoznak.

affectati hungaricas aures ingratissime feriunt«; ő a következő példát idézi: *érdemek által magosabbra emelve lettek* pro *emeltettek* (1817. Analyticae stb. 2:305). De csak a 19. század második negyedében hatalmasodott el ez a szenvedő forma irodalmunkban s mintegy félszázadig uralgott. A Nyelvőr azonban mindjárt megindulásakor üldözni kezdte[1], s azóta mindinkább tért vesztett. És annyit emlegették és annyiszor megrótták a *meg lett írva* alakot, hogy az eltompult nyelvérzékűek s az ítélni nem tudók, akik szajkó módjára mindig csak mások véleményét ismétlik s a saját nyelvérzékükre semmit se mernek rábízni, végre oda jutottak, hogy az *írva van* alakot is magyartalannak és csunyán hangzónak tartják!

Meg kell még említenünk, hogy Arany János is foglalkozott evvel a kérdéssel. Hátrahagyott prózai irataiban (415) van egy kis fejtegetés ilyen címmel: Szenvedő formai segédige. Azt mondja a többi között:

A szenvedő forma sűrü használata.. ellenkezik a magyar szókötés természetével. De még inkább megvesztegeti nyelvünket a mostanában felkapott *lesz* segédige által képzett szenvedő: »A tanácsban el lett határozva.« Van ugyan egy részesülői szókötésünk,

[1] Szarvas G. Nyr. 1:195, Volf Gy. 1:294. stb. Imre S. Idegen és hibás szólások bírálata 1873. 141. Már előbb kikelt ellene Arany László a Budapesti Szemlében 1866. 455, továbbá Barna Ferdinánd idézett akad. értekezésében panaszkodott, hogy »nem egy tagja e tek. Akadémiának a *lett*-es szenvedő igéhez dolgozataiban makacsul ragaszkodik« (NyK. 7:334). Különös, hogy a különben olyan szigoru Gyergyai Ferenc megemlíti, de nem ítéli el (A m. nyelv sajátságairól 1856. 87). Érdekes Csapodi megjegyzése, mely szerint »a *meg lesz írva*, *be lett sorozva* félék fejlődhettek tisztán a magyar nyelvből, idegen hatás nélkül is« (Nyr. 13:422). Talán csakugyan fejlődhettek v o l n a, mert hisz az *írva van* mellett régóta megvolt az *írva lesz* és *írva lett*, melyek az állapotnak b e á l l á s á t, tehát szintén történésfélét fejeztek ki. Zrinyi M. csakugyan ír egy helyen ilyent: »Menjen más, aki nem Nagy Sándor, cselekedje azt, akit ő cselekedett, *oda lesz rontva*, hogy még a neve is elvesz.« Toldy kiad. 203. És Szarvas Gábor is Nyr. 19:38: »Igy történt, hogy az Úr-imádság kezdete szintén a latinhoz hiven *így lőn fordítva*.« Látszólag történést fejez ki, de voltaképen arra vonatkozik, hogy 'így van fordítva'. Vö. a fönt Aranyból és Baksayból idézetteket: *rakva lőn* és *meg lőn állapítva*. (Szarvasnak ez a mondata egész vihart támasztott, l. Nyr. 19:178, 273, 20:520, 521. Szarvas uo. 19:326 és 20:472 s 524 megígérte, hogy igazolja s bővebben kifejti nézetét, de azontúl többet nem írt róla). Mivel azonban a *be lett sorozva*-félék először Faludinál jelennek meg s ma is leginkább Dunán túl járatosak, alig kételkedhetünk, hogy a német szerkezet hatása alatt terjedtek el.

mind a *van*, mind a *lesz* igével; de ezek ama szenvedőtől lényegesen különböznek. Nem csupán azt fejezik ki, hogy valami *történik* vagy *történt* szenvedőleg; hanem a történőnek teljes *bevégzését* is, folyamára való tekintettel. Igy bátran mondhatnók: »A víz-vezetés ügye, melyen a tanácsban sokáig vitatkoztak, már el *van* határozva. Még nem *volt* határozva, mikor Péter felszólalt és hatalmas beszédet tartott. Mihelyt, úgymond, el *lesz* határozva, mindjárt fognak jelenkezni vállalkozók. De a vitatkozás nagyon tartós vala, mire el *lett* határozva, beesteledett.« Mindezekben a *bevégzést* a *folyamattal* viszonyban gondoljuk, nincs rajta legkevesebb idegenszerüség is. De minden perfektumot, derűre borúra, *lesz* segédigével csinálni, teljes barbarizmus.

De Arany János úgy látszik bővebben is akart írni erről az érdekes tárgyról. Ezt egy ceruzával írt érdekes vázlatából következtetem, amely előttem fekszik s amelyet ez alkalommal közlök[1]:

1. *Jelen:* van: le *van* kaszálva (megfelel a *végzett* jelennek: görög perfectum[2]).
(le *lesz* kaszálva: *németes*; *passiva*. Ez nem használtatik.)
2. *Mult* volt: le *volt* kaszálva
lett: le *lett* kaszálva. *Nem* mindig németes. } *Végzett* mult.
3. *Jövő* —
lesz: le *lesz* kaszálva. Nem mindig németes. } *Végzett* jövő.

1. Be *van* az én szűrőm ujja kötve. A kállai utca ki *van* festve. A búza le *van* vágva. A jelentés le *van* írva.

2. A búza már le *volt* vágva. Már a jelentés le *volt* tisztázva, mikor ő oda jött.

Mire a búza le *lett* vágva, beesteledett. Mire a jelentés le *lett* írva, a szolgabíró elment hazulról.

3. Ha le *lesz* írva, csak tedd a többihez. Ha le *lesz* vágva, jőjetek haza.

Ezek jogos magyar kifejezések.

[1] Ezt a vázlatot magától a költőtől vettem át (1879-ben a Margitszigeten) azokkal az apró cikkecskékkel együtt, amelyeket ugyanakkor adott át a Magyar Nyelvőr számára s amelyek meg is jelentek a Nyr. 8. és 9. évfolyamában (8:322, 552, 9:23, 186, 188; újra közölve a Hátrah. próz. 383—386 és 387—391). Minthogy a költő azt kívánta, hogy ne tegyük ki a nevét a cikkek alá, a *Szalontai J.* álnévvel jeleztem eredetüket.

[2] Rendkívül érdekes, hogy itt Arany János találkozik Kicska Emillel, ki a mi szerkezetünket szintén a görög perfektummal azonosítja, mivelhogy a görög is »nem a cselekvést, hanem a cselekvésre következő állapotot érezte a γέγραφα alakban« (l. Nyr. 10:298). Hasonlókép Gyomlay Gy. NyK. 37:97—98.

Nem jogos az ilyen:

Jelen: A tanácsban határozva *lesz* (határoztatik; es *wird*). Ezt még nem igen halljuk.

Mult. A tanácsban határozva *lett* (határoztatott; es *wurde*), hogy stb. *Ellenben jogos:* »mihelyt a tanácsban el *lett* határozva«; mert parallel ezzel: »a tanácsban már el *volt* határozva«.

Jövő: A tanácsban holnap az *lesz* határozva (fog határoztatni = es wird — werden). *Ellenben jogos:* Mihelyt a tanácsban el *lesz* határozva, mindjárt hozzáfogok az építéshez.

Tehát jogos, mint végzett jelen, végzett mult, végzett jövő. Nem jogos mint egyszerű passiv jelen, passiv mult, passiv jövő. De a *lesz* formának *jelen* ideje nincs. A *van* formának *jövő* ideje nincs.

*

Még az *írva van*-féléknél is gyanusabb némelyek szemében a *halva van*, *le volt hullva*, *föl lesz öltözve*, t. i. azok a kifejezések, amelyekben az igenév tárgyatlan igéből van képezve. Pedig ezek époly kifogástalanok, époly helyesek, mint amazok, s aki ezeket válogatás nélkül hibáztatja, szintén elárulja nyelvérzéke tompultságát s a nyelv életében való járatlanságát. Ezekre a kifejezésekre nézve már többször közöltünk bizonyítékokat[1], mindazáltal itt is közlünk egy csomót, hogy szemléltessük e használatnak elterjedt voltát. Sok író és különösen sok nyelvjárás még túlmegy a rendes irodalmi szokáson (némely nyelvjárás már nem is csak az állapotot, hanem a cselekvés befejezését, megtörténtét jelöli vele[2]); az ilyen szokatlanabb példákat mindenütt a második s harmadik csoportban idézzük;

halva van (= τέθνηκεν, Gyomlay Gy. Ny. K. 37:103), de rendesen igekötővel vagy más határozóval: *meg van halva*, *el van szakadva*, *itt vagyok szállva* stb.; pl. Mi ebül vagyunk szállva (Mikes 1. lev.; ».. vagyunk szállva« még 10., 36., 37. lev.). Nincs elromolva a lelkiismeretem (Pet.). A galamb meg van sülve (Brassai: Bőv. mond. 22). Az útfélen egy szekeret találnak, mely el van akadva a degetben (Jók. Enyém t. ö. 3:61). Meg találja valaki hallani, s akkor veszve van (Jókai: Csataképek 242, Nemz. kiad.). A kelt tészta csak meg van kelve, a költ tészta akár sülve is lehet (Lehr: Toldi 74). Minden ízöm porom szerte van hullva (Kriza 481).

[1] L. MHat. 2:308, Nyr. 3;487, 10:213, 296, 20:523, 28:298, — *El van utazva*, ezt úgy látszik először Arany J. rótta meg Hátr. pr. 415, aztán Arany L. BSzemle 1866. 455. Vö. még Nyr. 28:297—299.

[2] Egyes nyelvjárásokban talán idegen nyelvi hatások is előmozdították ezt a messzemenő használatot, pl. Erdélyben s Moldvában az oláh, északon a tót nyelv összetett perfektuma; oláh *am jurat* 'esküdtem', szó sz. 'vagyok esküdt', — tót *prisahal sem* ua.

A ruhája ki van szakaddal; ki van a könyököd lyukaddal (Nyr. 8:40). Meg van háborodva (elment az esze, Nép, Nagybánya).

Jézus monda: Beteljesedve vagyon: consummatum est (Pesti G. János ev. 19:30; más bibliaford.: beteljesedett stb., l. Szarvas: M. igeid. 62). Mégyen a sötétség előtte [a hajnal előtt] szaladva, a tengereken túl vagyon már haladva (Gyöngy: MV. 2:2). A malom gátja a kiskálnai határhoz vagyon ragaszkodva (1718. Oklsz.). Ebben máig mindnyájan meg vannak egyezve (Brassai: MMdt. 3:196). Ruháik tele vannak ragadva koldusdinnye-dióval (Jók. Csataképek, nemz. kiad. 10:208). Egyen azonban egészen el vagyok ámulva (Rákosi J. BH. 1898. V. 21). A *járatos*sal is meg vagyunk járva (Baksay S. Nyr. 14:85; vö. megjártuk). Ha a feleség is el van adósodva (Miksz. Jókai é. 1:218). Budapesten mindenki el van adósodva, még az uzsorások is (Pásztor Á. Az eladósodott Bpest). Abban van elbujva a zöld király leánya (Merényi: Sajóv. népm. 1:44).

Apáink bé vannak futva, Györgyi bé van menve, itt vannak születve, meg van változódva, meg vannak házasodva a legények (Moldvai csáng. Nyr. 30:115). Megszáradva-e a széna? Nem száradva meg (így e h. nincs! Halmágy, Nyr. 31:230). Jól rá van teremve (a dologra, Háromszék, Butyka B. értesítése). El vannak fázódva, éhezve (Székelyföld, Sebestyén Gy. Regös én. 337). Ê van indúlva, le vagyok feküve (Magyardécse, Szolnok-D. m., Sófalvy K. közlése; »e nyelvjárás mult idő alakot legfeljebb ha elvétve használ«, jegyzi meg a közlő). Alsófehér megyében »a határozó igenévnek igen gyakori használata van ilyen intranzitiv igékben is: le van feküve, *el van utazva, menve*, fel van állva, nem vót legyüve« (Nyr. 25:350). A háromszéki nyelvjárásban is« az *ért* helyett a cselekvés végzettségének kiemelésére a körülírt perfektum járja; így *le van írva*, sőt effélék is: *el van utazva*, mind fel van jöve a zsendely, abba má be vagyok egyezve, fel vagyok má ötözve stb.« (Erdélyi L. Ny. K. 35:357, 369). Vácon »e határozói igenév a *vagyok* igével összekötve igen gyakori használatú: be van kappâ, *ê van utazzâ*« (Ny. F. 10:33). Mingyárt meglátta, hogy a feje fel van kelve (Heves m., Berze Nagy J. Népm. 224). Amibe ê van indóva (indulva: »amiben fárad«). A zsebje meg van hízva. Nincs kigyűve: nem tudjuk (nem derült ki; mindezek Nyitra m. Nyr. 33:468—471). A zacskóból ki van fogyva a dohány (Baracska, Pest m. Jenő Sándor ért.). Ê van éhözve, fázva, gárgyúva (Nagykőrös, Papp I. ért.). Ki van bujva már a szemzés. Tévedve vannak az urak. El vagy-e már csépelve? (elcsépeltél-e már? Mindezek Zentán; Guelmino J. ért.). Má magba van mönve a saláta. Nem is tudtam, hogy az Ilka férhö van mönve (Kis-Zombor, Torontál m. Bacsó Gy. ért.). Ne kerüljön az uram elejbe, mer nagyon meg van rá haragudva. Még a baj nincs megörökűve (a köhögés; Ajka, Veszprém m. Ney F. ért.).

halva vala: Lábai valának megsebesülvén (VirgK. 60). Hol sokan valának egybegyülve (Károlyi Bibl.) Elesvén vannak és feküsznek (MA. Scult. 94). Mikor János vitéz oda ért; valának egybegyülekezve mind a boszorkányok (Pet.). Ő is szörnyen meg

vala indulva (Arany: Toldi 6:11). Hátha nem is halt meg, el vala rejtezve (Arany: TSz. 6:82). Hajótörést szenvedve látta, élte tengerében, és el vala szörnyedve (KisfS. Tátika 1:72).

halva volt: Meg volt mosdván (Born. Préd. 217). Oly annyira el voltak merülve munkájokba: so sehr waren sie in ihre Arbeit vertieft (Verseghy: Sprachl. 259). Az ostor nyakára volt tekerődzve (Kovács P. Fars. kaland 22, Olcsó ktár). Azért mégsem voltak ám annyira belemerülve (Pet. Elbesz. 11, MKtár). Elmult három éve, hogy lábbal se voltam fordulva feléje (Arany: Toldi est. 4:28). Az nem lepte volna meg, ha rögtön vasra vereti, arra el volt készülve (Jókai: Csataképek 241, Nemz. kiad.) Ma még ettünk ittunk és holnap jól voltunk lakva, de örökre (Jókai: Hétk.[1] 2:173). Nagyon meg volt illetődve (Eötvös K. Munk. 15:39). Ida k. a. bálba volt öltözve (249). Az összes bizottság bele volt szeretve abba, hogy.. (Herman O., id. MHat. 2:309). Nyáron, mikor Shakespeare-be volt lázasan beleszeretve, Antonius beszédét szavalta el (Miksz. Jókai élete 1:78). Kihúzta Jankó (a buzogányt), hát kétfelé volt esve (Arany L. Népm., id. Nyr. 10:213). Az (a kút) úgy bé volt fagyva. (Nyr. 30:606).

Születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni (Arany Próz. 420). Amint füllel földön fekve vala (Arany: MO. 3:47, l. MHat. 2:308). Átfutott a fenyőszálon, ott aztán meg volt menekülve (Jókai: Eppur si m.[1] 3:156). Sebestyénné a térdére volt könyökölve (Jakab Ö., id. Nyr. 28:356.)

»Ideje volt már, hogy meghaljon, mert egész ki volt kőtekezve (kiszáradt.)« (Jászberény, Nyr. 18:330). Be vót nyakâva (Mátyusföld, Nyr. 20:264). El vót a dolog csendesedve: a dolog elmult. Ê vót maradva: adós volt (Nyitra m. Nyr. 33:468—9). Ê vót má mënnê (Vác, NyF. 10:33). Ki vót mënnê a helyiből (Nép, Verőce, Nógrád m.). Le volt menve a hús a kézcsuklón (Szabolcs m., Nyr. 12:508). E nád föl vót nyőve (Nép, Kőszeg vid., Grábler Ida ért.). Ê vótam menve, fel vót kelve (Magyardécse, Szolnok-D. m. Sófalvy K. ért.). Kiálltam az iskolából, és: ki vótam állva (Szolnok-D. m. Nyr. 17:317). Itt mostanáig nem vót lakva pap; le vót feküdve páter stb. (Moldva, Ny. 30:115).

halva lesz: Meg vala írva, hogy harmad napig lészen halva (Pázm.) Míg az maga során könnyekre lágyulva epedend s hasonló lángekra lesz gyúlva (Sárosy Gy.. Abafi kiad. 254). Azt gondolod, hogy mindig a kötényedbe lesz fogózkodva (a gyereked)? (Miksz. Különös házasság 1901. 2:51). »Ἔσεται ἦμαρ ὅτ' ἄν ποτ' ὀλώλῃ Ἴλιος = lesz majd nap, mikor majd *elveszett (veszve)* lesz« (így ford. Gyomlay Gy. NyK. 37:101).

telve lőn, telve lett: Míg telve lőn a szoba (Athenaeum 1842. 2:361). Telve lőn legottan kis kosárja (Tompa: A jávorfa; vö. Alig mondta ki, mingyárt úgy tele lett az asztal minden féle étellel itallal, Arany L. Népm., Nyr. 10:214). Puszta már a föld határa, ékessége veszve lőn (Tompa 1:282).

Öltözködve igen hamar fel lett (Arany: Toldi est.). Azt hihet-

nék az emberek, hogy össze voltunk beszélve (Miksz. Különös házasság 1901. 2:259).

halva volna: Az oroszlány fiait úgy húzza, mintha halva volnának (Pázm.). Mintha vassá volna karja, maga válva (Arany: Toldi 1:6). Oh, élve ha volnál [vö. »ha ez és ez élvén volna: élne« Tolna m. stb. MHat. 2:309], büszke dalodtól lángra lobogna a két haza most.. Oh halva bizonnyal a dalnok (Jókai: Petőfi-keresők, költemény 1899). »Nincs-e valamelyik kulcsa elveszve? — Nem tudnám, hogy el volna veszve. — No jól van, hát úgy-e nincs elveszve? De ha elkezdi keresni valamelyiket és nem találja abban a pillanatban, mingyárt el van veszve. — Ez bizony igaz lehet. — Hát lássa, ha a grófot nem keresné, a gróf nem volna elveszve« (Miksz. Különös házasság 1901. 2:65). Az ördög sem gondolná, ha nem épen őbele volna bújva, hogy valaha detektív volt (uo. 67).

*

A teljesség kedvéért emlékezzünk még meg az olyan alanytalan mondatokról is, amelyekben a határozó igenév szerepel *van* igével. Ezeknek három faját különböztethetjük meg (NyK. 25:4). Némelyik egészen természetes úton fejlődött, valamely magától érthető s a helyzetből könnyen kiegészíthető alanynak kihagyásával; pl. *terítve van, tálalva van, be van fogva* e h. terítve van az asztal, az étel föl van tálalva, a kocsi be van fogva. Ide tartozik ez az időjárásra vonatkozó kifejezés: »*Meg van fagyva;* s mi e hét szombatjának reggelén okvetetlenül indulni fogunk« (levél eleje, Szemere P. Munk. 2:141; vö. szintén alany nélkül: *már fagy, majd ha fagy, reggelre megfagy*). — Máskor úgy keletkezik ilyen alanytalan kifejezés, hogy két rokonértelmű szerkezet összekeveredik; pl. Így vagyon róla megírva (Virg K. 15) = így ír róla a szentírás × ez van róla megírva. *Az ocskói kastélyért már meg van fizetve* (Jókai: Szeretve mind a vérpadig [1] 1:185) = a kastélyért már megfizettünk × a kastély ára már meg van fizetve. — Ami ezeken kívül előfordul, noha egyik-másik kifejezés elég gyakori s jó íróknál s itt-ott a népnél is található, mind német mintára van szabva s nem érdemel utánzást. Példák:

A dolgon *segítve van* (Brassai: MMdt. 3:77). A szeretet fog veled módot találtatni, mely által e bajon segítve legyen (Ar. és Pet. lev. 198). No fráter, te rajtad is segítve lesz (Jókai: Eppur si m. 1:94). Most nagy időre segítve van rajtam (Reviczky: Nóra). Méltóztassék oda működni, hogy e kínos állapotunkon *könnyítve legyen* (Tanítók Szava 1891. 20). — Vö. »A bajon mindaddig nem *segítődik*« (Nyr. 24:79).

Van gondoskodva fényes ellátásukról (Jókai: Eppur si m. 1:31). A tanodákban gondoskodva volt róla, hogy.. (Jókai emlékb. Jósikáról). Lesz róla gondoskodva (Baksay: Gyalog ö. 2:87). A tanárokról kitűnően van gondoskodva (B. H. 1895. XI. 18).

Magyarország története ezentul csak a régen multé, azzal *be van számolva* a fátumnak (Jókai: Emlékb. Jósikáról). — »*Még mas[t] sincs főzve?* (még most sem kész az étel?)« (Őrség, Nyr, 7:420). »Még nem vót kész a ruha, még bele se vót kapva. Akkor kaptak bele, mikor már ott voltam« (Nép, Rácalmás, Fehér m.).

SIMONYI ZSIGMOND.

JÁTSZI SZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Harmadik közlemény. —

Nagyító képző.

-ók, ők (uk).

Eredete?

Nagyobbára keresztnevekhez és testrészt jelentő szókhoz járul, egy pár gúnyos elnevezésben is megtalálható (TMNy-ban e három: matyók, pirók, ripók, ripők). Keresztneveken kívül alkalmazva, már van valami gúnyos árnyalata. Adataim legnagyobb része Krizából való. — E képző szokatlansága miatt sértő név Kölesden *Istók* (Nyr. 33:479) és gúnyolódó az *Erzsók* Szegeden, mert nem a szegedi nyelvjárás szerint való, az *Örzsébet*, *Örzse* lévén járatos (Kálm. I. 212).

a) Rendes képzés.

Pofók, gn. Kr. 388. (TMNy.). — Pofa.

Szemők, gn. Kr. 389; *Szömők*, gn. »Nagy a szemöldöke.« Nyf. 33:14. Vö. Kr. Tsz. *szömök:* nagyszemü, fekete szemhéju; *Szemők* szarvasmarhanév Kr. 390; *Szömők* galambnév Kálm. 1:215. (TMNy. *szemők*, nagyszemü). Vö. ezekhez *Monyók*, ökör v. bivalynév Kr. 390; monyók ökör (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

istukuccse, esküdözés: isten úgy se(gélj) helyett. Nyr. 33:243. A II.-ba is sorolható.

Mirók, macskanév Kr. 391. — Hangutánzó alapszó.

Szürnyők, gn. Nyf. 33:32.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Mind a három adatban deverbális használattal.

Netentők, gn. Kr. 388. — Vö. Kr. Tsz. nëtëntők: ügyetlen

együgyü. *Netet:* szeleskedve összezavar valamit, ide s tova kapkod. — Ne netess te neszere! Te neszeti! (l. ott).

piszmók, gyáva, lomha, kicsiny. Nyf. 16:51. — piszmog.

szádók, hosszu, nyulánk termetü. Nyf. 16:52. Vö. uo. *szádok:* szálldos. — A Tsz. adata (*szádók:* szájtátó, bámész) a *b)* alá tartozik. Melyik a népetimológia már most? Vagy két külön szó áll előttünk?

Összetartozást jelentő képzők.

-s.

A nomen possessoris képzője, birtokosító képző, eredetileg egy és ugyanaz a kicsinyítő *-s*-el. Vö. összetartozást jelentő *-i* képzővel.

a) Rendes képzés.

Bubás, gn. Mert a haja előre hajlik, mint egy búb. Nyr. 11:45. — Vagy a Nyr. magyarázata különös, vagy a képzés igen szokatlan, nem magyaros. Alapszó: inkább *buba*.

Ide veszem a következőket, mert alapszavukat nem találom:

Bojókás, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. bojdít!

Durmonyás, gn. Kr. 388. Kr. Tsz.-ban nincs meg.

Pirimókos, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *pirimókos*, magát túlságosan cicomázó, magáról szépet képzelő. Né te, be pirimókosan űl ott.

Sikkantyús gödör, helynév Jegenyén (Kolozs m.) Ethn. 2:272.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

agyaras, fogas, gúnyszó. Nyf. 10:26.

Árményos, gn. Árminból Lef.

Gyétrus, gn. Mert a felesége Gertrud volt. Nyr. 5:431. Parasztnál szokatlan név.

pacalos, hasas, gúnyszó. Nyf. 10:26; a »kurgyiak« előneve. Nyf. 10:60.

Trotykos, gn. Nyr. 13:48.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Érsékes Balog, gn. (quasi: olyan, mint az érsek, kis érsek. Még itt mintha össze volna vegyülve a nom. poss. és a kicsinyítő képző). Vagyonára és eszére büszke, tudóskodó paraszt. Nyr. 8:287.

Kortyos, cigánynév Nyr. 5:45.

Kutas, gn. Beleesett a kutba. Nyf. 33:32.

szájas, száj, tm. Nyr. 12:234. Mintha azt jelentené: kis száj.

Tákos, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *tákos:* tákember, hasznontalan, erélytelen — *tákról* véve, mely jelent csizma- v. bocskortalpbélést, szakadt bőrdarabot. Nem leszek senki tákja.

A *Csápláros*, gn. 'henye, iszákos ember' (Nyr. 8:191) adatban nem a képző van tréfásan alkalmazva, hanem a jelentésváltozás tréfás.

(-talan, telen) etlen.

E fosztó képző csak egy adatomban található s az is bizonytalan. — Rendes képzés.

Lépetlen, gn. Kr. 388. — Alighanem a *lép* (die Milz) főnévből.

-i.

Az összetartozást jelölő *-i* nagyon elterjedt, úgyszólván mindenféle szóhoz hozzájárulhat, személyt, helyet, időt jelentő főnevekhez (királyi, mezei, déli), elvont főnevekhez (lelki, szégyeni), helyet, időt jelentő személyragos szókhoz (a mi falunki, fiatalkoromi) adverbiumokhoz (mai), melyek névutósak (délutáni) s több más határozó kifejezésekhez (végnélküli). Figyelemre méltó, hogy melléknevekhez nem járul.

A játszi szóalkotás eljárása a következő lesz pl. *a)* melléknevekhez teszi, *b)* oly jelentésü szavakat képez vele, milyeneket a *-s* képzővel szoktunk (Gombi, kutyanév Kr. — Gombos, ökörnév Kálm.), vagyis nem az alapszón tünteti fel tréfás kedvét, hanem a képzőt alkalmazza szokatlanul; szóval legtöbb példa a *c)* eljárási mód szerint alakult.

a) Rendes képzés.

Csompori, gn. Kr. 388. Hajlandó vagyok helynévből képzettnek tekinteni, úgymint Kupai és Zsákai neveket. Vö. Csombord falu Alsófehér vármegyében (Lipsz. és H. 1873).

Dombi Vida, gn. Nyf. 33:32.

Előhasi, gn. Új házas. Nyf. 33:32. Vö. uo. előhasi (disznó, tehén), melynek először van kölyke. Eszerint itt is tréfás jelentésváltozással van dolgunk.

Kupai, cigánynév Nyr. 5:45. — Ez nem gúnynév. Kupa név alatt Lipszkynél 2 pagus, 2 praedium, 1 plaga fordul elő. A H. 1873 szerint van egy Kupa falu Fiume vm.-ben, egy más Abaújban, egy Kupa puszta Csanádban.

Kutya kaparási csárda. Kálm. 3:269 (és TMNy.), hol ezzel össze van vetve *búszerzői csárda* Nyr. 8:353, pedig ez már tréfás, szokatlan képző halmozás: két különböző alaku, de egyenértékü képző egymásután való alkalmazása. Vö. Petőfi: Kutyakaparó.

Sehonnai, gn. Kr. 388. — Köznyelvi névszó.

Zsákai, cigánynév Nyr. 5:45. — Nem gn., Zsáka falu van (Lipsz., H. 1873).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Futoki, gn. Putnoki. Nyr. 28:479. Mintegy: futok + *i*, aki azt mondja, vagy inkább teszi.

Náprádi, gn. Kr. 388., uo. Prádé Pista.

szekszárodi, ebben a cigányokat csúfoló versikében:

Dán, díni, devenduni,
Mám purgatóri,
Szekszárodi. SN. 254. Alapszó Szekszárd?

tibódi, hús tm. Kr. 350. — Alapszó?

c) A képző alkalmazása tréfás.

Agyagosi, gn. Nyf. 33:34. — Mintegy képzőhalmozás. a vele sokszor egyértékű *-s* után téve.

Andrási Csizmazija István, gn. Apja András vclt. Nyf. 33:32.

Áhi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *áhi, ánkodi, ánkó*, tátott szájú, hülye, ügyetlen.

Bojti, szarvasmarhanév. Kr. 390. Vö. *Bojtos* ua. uo. A TMNy. a bójti, bajszi szavakat a becéző *i*-hez veszi (558. l.), »valamint ez a *bojti* viszonylik a *bojtos*-hoz, úgy van *bajszos* helyett *bajszi*, Vas m. Tsz.« Ez igaz, csakhogy itt nem a *bojtos*-ból rövidült becéző *i*-vel *bojti*, hanem ez utóbbi *-i*-je összetartozást jelentő *i* és az *-s* képzővel egyértékűleg van használva; vö. Lombi, Gombi stb. Hisz ez a *bojti* egészen kirí a Bodri, kani szavak közül, ahová a TMNy. sorozza.

Bóti, gn. Bolt volt a házában. Nyf. 33:33. Mintha ő volna a boltból való, ahhoz tartozó. Vö. Kuti, Fakuti.

Fakuti, gn. Fa-kút volt régen előttük. Nyf. 33:33.

Farki, gn. Nyr. 27:48. — Birtokosító értelemben.

Feneki, gn. Kr. 389.

Gabanci, cigánynév Nyr. 5:45. — Tsz.-ban gabanc nincs, de van *gubancos*, és *bagancos* (kócos, boglyas); ez utóbbi szükségszerűen egy **gabancos* alak metatézise folytán állt elő.

Gerezdi, macskanév. Kr. 391. — A macska hajlott háta!

Gombi, kutyanév Kr. 391. Vö. *Gombos*, ökörnév. Gomb van a szarva högyin. Kálm. 2:241.

Gondi, cigánynév Nyr. 5:45. Vö. *gondi*, feledékeny, könnyelmű (Sopron m.) Tudományos Gyűjt. 1840, 10:29.

Gömbi, gn. Erős, vaskos, kövér gyerek, mint egy gömb: (Lef.) vö. Szupaki.

Hasi, gn. Nyf. 10:60, Nyr. 5:256; cigánynév Kálm. 3:117, Nyr. 5:45. — Hasas.

kendëri, a juh gyapja, tm. Nyr. 31:533. Hegyen menyen kenderi, | Hátán viszi kenderit stb. (Juh) Kr. 351. — Vö. deverb. *-i*.

kopaszi, kopasz. — Kopaszi kákó, kanveréb, | Ab bolondot lögd odébb. Kopaszt csúfoló versike. Nyf. 26:45.

Kormi, kutyanév Kr. 391. Vö. *Kormos* ua. uo.

Koszi, gn. Nyf. 34:180. — Koszos.

krajcári módra, gyerekversben: Pöngess mög | Krajcsári módra. Kálm. 3:285.

Kuti, gn. Kút van a háza előtt. Nyf. 33:32.

Kutasi, gn. Nyf. 33:32. — Képzőhalmozás.

Lombi, szarvasmarhanév Kr. 390, kutyanév Kr. 391. Vö *Lombos* ua. uo. és Kr. Tsz. *lombi* = lombos szőrű.

Mondvai, gn. Nyf. 34:179. — Alapszó? Hiba, hogy a közlő nem magyarázza. Azért hívják-e így, mert, mondjuk, hogy szavajárása a mondva, vagy pedig azért, mert talán Moldvából való, vagy ó-moldovai (falu Temes vm.-ben), esetleg moldovabányai (mező-város Krassó vm. H. 1873.)?

Nekeresdi csárda. Nyr. 5:239.

Pëstyi, Pest tréfás neve Vácon. »Az -i képzőt tréfásan helységnevekhez is odaillesztik ilyformán: êmëk hónap Pëstyibe; Mikó gyűsz mëgëst Váciba?« (vö. a közeli Oroszi és Dunakeszi) Nyf. 10:26.

Száli Borcsa, gn. Nyulánk leány. Nyr. 7:287. Szálas.

Szöszi (Pelyhe [kiejtve Pelye]) Jaóska. Ethn. 7:457.

szőrösi, kenderszösz, tm. Nyr. 12:142. Képzőhalmozás.

Szupaki, gn. Haszontalan kis ember; szupak = fületlen gomb. Nyr. 3:43.

Töki, gn. Nyf. 34:185.

Töreki, gn. Nyf. 33:32. Török általában törmelék, szalma, takarmány, stb.

Váci, Vác tréfás neve Vácon. Nyf. 10:26. Vö. Pëstyi.

(-é), ék.

Az -ék valamely társadalmi egységet alkotó személyeket fejez ki gyüjtőleg, pl. Péterék, bíróék. Csak ebben az egy (taknyost csúfoló) gyerekversikében:

Fényösékné' kin' táncolnak,
Szippancsékat várik. Kálm. 3:118.

-né.

Vagy női gn.-et képez, vagy csak félrevezetésül járul tm.-ben a szóhoz. — A képző alkalmazása tréfás.

Faluházíné, gn. Kr. 388.

Futlikné, női gn. Hamar megy. Nyr. 4:95.

Kamatiné, gn. Nyr. 27:382. — Alapszó?

likasné, lyuk, tm. Nyr. 3:234.

Elvont főnevek képzője.

-ság, ség.

a) Rendes képzés (bár főnevekhez ritkán járul):

gyöncsíg, gúnyos megszólítás. Nyf. 10:25.

b) Az alapszó értelme tréfás.

nincsetlenség, meddőség Nyr. 7:520.

β) Használt ragok.

A játszi szóképzés itt is úgy jár el, mint a képzők tréfás használatában, t. i. vagy rendesen ragozott szavakat (esetleg ikerszókat) főnévül használ, vagy értelmetlen szavakat ragos végzettel lát el, vagy a ragot teszi úgy és oda, ahogy és ahol nem szokás. E három eljárás megfelel az amott felállított három csoportnak. Az utóbbi csoportba bekerült egy pár gyerekmondóka is, ezekre nézve csak azt jegyzem meg, hogy nincs jelentőségük, mert itt a szóalkotás nem tudatos, hanem mechanikus; sokszor igazán csak az ütem miatt esik változás az amúgy se igen jól értett szón. Feltűnő az *m* rag gyakorisága.

a) Ragos szavak főnévül használata.

1. Ragozott igék, mint főnevek.

Fordíccs Pista, gn. Köpenyegforgató. Nyf. 10:23. Vö. *-ics* (III.).

Futik, gn. szaladós ember. Nyr. 7:432. — Az *-ik* lehetne szláv is.

Fütyűj Pista, gn. Kálm. 1:64.

Kajács, gn. Kiabálónak értelmezve Nyr. 9:569. Ez csak népetimológia, mert kajács = kajla (Tsz.).

tátom, bátom száj tm. Nyr. 4:559; *átom-tátom* ua. tm. Kálm. 2:160.

Unom, egy szőlő neve. Nyr. 3:45.

zajgódom, vásár tm. — êmönék zajgódomba, Kr. 350. Vö. zajgádom III.

zörgődöm, szekér tm. Nyr. 16:189; *zörgődöm*, ua. — Fölülék zörgődömre. Kr. 350. Vö. III. zörgőtöm, jajdutom.

2. Ragozott névszó ragozatlan főnévként.

likaśsam, lábos, tm. — Ott vettem egy likassamat. Nyr. 3:518.

puposdim, fedő, tm. — Rátettem a puposdimat. Nyr. 3:518.

vörösdi, hús, tm. — Belé tettem vörösdimet. Nyr. 3:518.

b) Különös alakú alapszó látszólagos ragozása.

Az alapszó rendszerint vagy értelmetlen, vagy pedig egy közönséges névszó v. ige tréfás alakítása. Egész sajátságos eljárással találkozunk ebben a félig komoly verses fenyegetésben:

Ha kikardom a kapomot,
Ugy megnyakom a csapodot,
Hogy minnyátt kitakony a szotty. Kr. 382.

Itt az ige alapszava a névszó helyére lép (és fordítva).

ántom, tántom, tafatántom, gyerekjátékban. SN. 256.

csikorolom-bikorolom — E találós mesében: Hà êviszëm, csikorolom-bikorolom, hà êhozom, csikorolom-bikorolom. — Olló Nyr. 7:476.

jukatom, disznópásztor nevű gyerekjátékban mondják: Jukról jukatom, bakról bakatom. Ethn. 5:263. — Lyuk.

Báró *Picsom*, gn. Nyr. 34:383. — Vö. csipog, picsog (szepegve sír).

sutyom, sut, tm. Nyr. 28:527.

szirtyöm-szurtyom, ôr (orr), tm. Kálm. 2:160.

Hej! *zibordom*, *zâbordom*, Ethn. 6:115.

pitypallára, e kiolvasó-versben: Etyem, petyem, pitypallára | Szól a rigó rikontyára. SN. 267.

szepre szingyom, gn. Nyr. 3:191,

c) A ragok szokatlan alkalmazása.

barátnékom, gyerekversben:

Piros barát, barátnékom,
Zöd királyné, kapitányné. Ethn. 5:263.

Csittem Józsi, gn. Nyr. 3:477. — Vö. csitt!

dobogójája! gyerekversben Kálm. 1:77.

eggyem, *kettem* stb. kiolvasó-vers. Ethn. 6:410.

eggyöm, *kettőm* stb. kiolvasó-vers Kálm. 3:293.

fazékékot, fazekat v. fazekakat. Czupor Andor versgyüjteményéből (Torockó, 1836) »Tótok csúfsága« c. versben. Erd. M. 20:512.

ipadom, e gyerekversben: Ezt héjom (= hívom) Ipadomnak, Napadomnak, Korpapazallónak. SN. 263.

madárom, tiszahegyesi népdalban:

Icca dárom madárom,
Kapuba vár a párom! Kálm. 2:33.

II.

Szóvégzet képzőnek nézése.

A játszi szóalkotás egyik legérdekesebb, bár nem a leggyakoribb eljárása módja, többnyire tulajdonnevekben, vagy ilyeneknek feltüntetni kívánt szavakon. Alapjában véve népetimológia, ami a magyarban amúgy is tréfás, t. i. idegen hangzású, szokatlan hangkép helyettesítésére keresünk egy hozzá hasonló magyar hangképet, pl. Lichtenstein > Lik István (katonanyelv). Ez a törekvés aztán erősödik, nemcsak két külön szót látunk egy *idegen* eredetü szóban, hanem *magyar* szavakat bontunk föl vagy teszünk össze *a)* úgy, hogy az önkényes alapszónak értelme van v. ismert helynév s a szóvég, változatlanul vagy változtatva, szokásos képzőnek vagy ragnak látszik (Derecske). *b)* úgy, hogy az alapszónak van ugyan értelme, de a képzőnek vett szóvég teljesen bizarr (Tököli); s végül *c)* úgy, hogy az alapszó ugyan értelmetlen lesz, de az elválasztott szóvég úgy, ahogy van, vagy kis *átalakítással* képzőnek fog látszani (pl. *Vitmány* < Wittmann).

És nemcsak magyar nyelvi képzőt alkalmaz a tréfálkozó, hanem idegen nyelvit is. Átveszi az egész idegen szót, de elvágja valahol a végét s a megmaradó részben magyar szót hall (pl. óvácio), máskor ismét idegen nyelvben szokásos végzetet utánoz magyar szóval (pl. Jaj*telesz*).

a) Értelemmel bíró alapszó + rendes képző, v. rag.[1]

Mind a kettő lehet magyar, vagy csak az egyik; vagy mind a kettő idegen.

Álmosd. Megjöttek az atyafiak Álmosdról = elálmosodott. Nyf. 27:17. Vö. Lipsz. 7. Álmosd, biharmegyei pagus.

Derecske. Eljöttek Derecskéről az íccaka = dér volt. Nyr. 14:190. — Lipsz. 130. négy Derecskéről tud.

Földvár. Aki meghal, Földvárra mégyen. Vö. Ethn. 12:461. — A *vár* szó úgyszólván helynévképző (Kolozsvár, Kaposvár, Sárvár) s mint ilyen alkalmazva itt. Vö. Lipsz. 187., tizenhárom helység.

Kénos. A betegesek laknak Tövissen vagy Kénosban. VV. Ethn. 12:461. Alapszó: kín v. kén. Vö. Lipsz. 2:68. *Kénos* aliis *Kinos* udvarhelyi pagus.

Kíri zsidó, gn. Nyf. 33:31. Tulajdonkép: kéri (tárgyas ige), itt *Kér* + i. Vö. Lipsz. 299., huszonhárom helyelnevezésben, mint *Nagy-Kér* stb.

Munkács. A gazda azuta mán Munkácson jár = dologban van. Nyr. 29:287. Mintha munka + (á)cs lenne.

Tarcsa, Tarcsán lakik: sokra *tartja* eladó jószágát. Nyr. 14:190. Vö. Lipsz. 671., tíz és uo. 2:144 két helyelnevezésben.

Tartáj, gn. Tartalli névből. Lef. — tartály nyelvújítási szó.

Zsoltár, Beöthy Zsolt ny. r. egyetemi tanár familiáris neve a bpesti egyetemen s Eötv.-Koll.-ban, L.

ovácio, óvás h. tréfásan, Nyf. 16:17.

Tónaludátusz. Mi az? — Tón a lúd át usz Kálm. 3:311. A megtévesztés alapja itt a gyakori latin *-atus* végzet hangzásával összeeső *átusz(ik)*.

Jajtelesz, zsidó gn. Nyr. 34:383. A német: Jeiteles átalakítása, mintegy: jaj, te, lesz!

Mingyánlesz, zsidó gn. Nyr. 34:383.

Nemsokálesz, zsidó gn. uo. A zsidó Abelesz stb. analógiájára.

b) Értelemmel bíró alapszó (v. annak rövidítése) + különös képzőnek látszó szóvég.

Adom. Adomba lakik (Adony) = oda akarja adni. (Vö. Er ist nicht von Gibingen, sondern von Nehmingen) Nyf. 27:17. — Lipsz. 3. négy Adony-t említ.

ácsorog = mintegy ács (charpentier) + orog. Ácsok vagyunk,

[1] Itt nem vagyok tekintettel arra, hogy a képző szokásosan, vagy különösen használatos.

ácsorogunk, gyerekversben. Ethn. 11:127. Vö. Ének Pannónia megvételéről: Kelenföldén . . . átkelének stb.

áziliom, elázás (lat. *asylum*, menedékhely). Áziliomban van az öreg = elázott, berugott. Nyr. 2:143 (lat. -um ~ magy. om., vö. evangyéliom).

Bunkovics, gn. Benkovics a neve. L. (Eötv.-Koll.) Alapszó: bunkó.

Futak. Futakra mén a tej = kifut. Nyf. 10:48. Vö. Lipsz. 189. két Futakról, ua. 2:47 egyről tud.

gatyalina, lucerna neve (Lédec) Nyr. 33:464. Vö. palóc gyëgyëlina, tót: detelina = lóhere. Népetimológia.

gimpli, gimnazisták csúfneve. Mar. Vö. gimpli, madárfaj.

Hunyad. Elmégyek Hunyadra (dormire) vagyis: aludni megyek. VV. Ethn. 12:461. Hunyni, lehunyni a szemet.

Monyor pro Monor. Nem jönne húgom Monyorra? Tréfásan Nyr. 8:382. Vö. Lipsz. 434. két Monort, uo. 2:94. egyet említ.

Oklánd. Oklándra menni = okádni. (Vö. ném. nach Breslau fahren) Nyf. 27:17. Vö. Lipsz. 2:102. Homoród-Okland, Udvarhely megyében.

Tököli, gn. Nyf. 33:32. Mintegy tök + öli.

Törtel. Törtelre ment = eltört. Nyf. 27:17. Érdekes azért is, mintha *eltört* ~ *tört el* lenne. Vö. Lipsz. 692. *Törtöl* vel *Törtél* pestmegyei pagus.

Trottyányi, gn. Tisztességes neve Trócsányi, L. (Eötv.-Koll.). Vö. trottyos, trotty.

c) Értelmetlen alapszó + szokásos (magyar v. idegen) képző.

cúki (mintegy *Cúk* helynév + i). Mikor eszed meg a cúki kását? (Quandó abibis?) VV. Ethn. 12:461. — Cú ki! Coki! — Vö. hujki.

Dölleszki, gn. Oly ember, ki a hasát kidöllesztve szokott járni. Kr. 495. — tkp. *dölleszd ki* hanyag ejtéssel egészen úgy hangzik, mintha a vezetéknevekben is gyakori szláv *-ski* melléknévképző lenne a végén. Vö. a III. cs.-t.

báró hujki, tréfás címzés. Nyr. 34:263. A hujki! mintegy Hujk helynév + i-nek fogva fel.

Kapki, gn. Nyf. 33:33. Mintegy Kapk + i, pedig tkp. kapd ki.

Szinnyáj, Szinnyei József, ny. r. egyetemi tanár familiáris neve. L. (Eötv.-Koll.). — Vö. akad*ály*, tart*ály* stb.

Vitmány, Wittmann Ferenc, műegyetemi r. tanár, az országos tanárvizsgáló bizottság alelnöke s mint ilyen sokat érintkezik hivatalból az ifjusággal. L. (Eötv.-Koll. és bpesti központi egyetem).

(Vége köv.)

LACZKÓ GÉZA.

UJSÁGOLVASÁS KÖZBEN.

Nem sok gyönyörűsége telik az embernek, ha olvasás közben nemcsak arra ügyel, hogy mit írnak, hanem arra is, hogy miként.

Csudálatos dolog ez! Ujságjainknak minden sora csak úgy sugárzik a hazafiasságtól: mindhalálig harcolnak a magyarságért, csak arra nem gondolnak, hogy ennek az elvnek a kedvéért meg lehetne hozni azt az áldozatot, hogy egyetlen kincsünket, ékességünket, mit sem más el nem tudott tőlünk venni, sem magunk oda nem adtunk: magyar nyelvünket becsüljük meg.

Nem mentség az ujságíró sietsége, munkájának hevenyészett volta. Annak az írónak a magyarsága, akinek vigyáznia kell erre írás közben, úgy sem sok háláistent ér. Az írónak a nyelv a hangszere és Hubay Jenő nem fog hamis hangot azért, hogy sebtében játszik.

Egy kis jóakarat, kényelmeskedésről való lemondás kellene, az bizonyos. Sokszor tudatlanságból, de akárhányszor hányavetiségből olyan szó, kifejezésmód kerül az ujságba, hogy kész nevettető lenne, ha annyira szomorú nem volna. Az, mert ez a nemtörődömség veszedelmes dolog. Hány százezer embernek egyetlen szellemi tápláléka az ujság! és ki ne tudná, hogy eltanuljuk, ha akarjuk, ha nem, amit sokszor hallunk, olvasunk. Egyik-másik ujságfrázisról jóformán naptár szerint ki lehetne mutatni, mikor keletkezett, hogyan terjedt el. Elég egy-két példa. A politikai hírek közt nemrégiben sokat olvastunk a katonai kérdések *kikapcsolásáról*. Most széltében-hosszában mindent kikapcsolunk. Ez a kapocs lett az a bizonyos vörös fonál, mely a világon mindenen végighúzódik. Pedig a kép maga jó, csak utóbb már tótágast áll, mikor nyakló nélkül, derüre-borura használják. Így járt *az egész vonal* is, minden az egész vonalon történik. Ujságban termelt a hirhedt *kivált* (tetszést, ellenmondást) stb. Ezeket most léptennyomon hallani.

Ezért ítélem én nagy bajnak azt, hogy az ujságok éppen nem ügyelnek arra, ki mit hogyan ír. Ha ez mindig így lesz, akkor hasztalan kardoskodunk az iskolában, hiába nyelvőrködünk s alapítunk Nyelvtudományi Társaságot. Mit ér iskola, tudomány, ha az élet csúffá teszi mindazt, amire az oktat? Menthetetlenül elujságírósodik a köznyelv. Pedig — azt tartom — nem lenne nehéz ezen segítenünk. Legyen a szerkesztő hivataloknak egy emberük arra a végre, hogy ez minden sor kéziratot átfusson, mielőtt a nyomdába kerül, nincsen-e benne valami kigyomlálni való pestiesség, németesség stb. Ha van a sajtóhibának korrektora, miért ne legyen a nyelvbeli hibának, mikor ez sokkal nagyobb hiba? Persze ennek az embernek is rátermett, derék stilistának kellene lennie. A szerkesztő lehet nagyon jeles író s erre a célra mégsem való.

Hogy nem semmiért csapom ezt a hűhót, elhiszi talán, aki

az alább írt kis gyüjteményt elolvassa. Pedig keresgélés nélkül, hébe-korba vetettem csak papirosra, amit éppen nem állhattam, ha elég jó, akarom mondani — rossz kedvem volt hozzája.

Régi, nemzetséges nyavalyája már az ujságírásnak a germanizmus. Ebből terem az ujságok hasábjain most is a legszebb mákvirág. Van, aki gyökeret vert már; ennek a kiirtásával hasztalan bajlódunk. Hanem az újabban termetteket kár lenne megszívelni. Ilyen a *kézhez vesz*, mit eddig is ismertünk, de inkább csak a kereskedelem magyarságából, meg hellyel-közzel a kuriális stílusból. Most egyre gyakrabban fordul elő az ujságokban. Ime: Ma azonban *kézhez vettük* a Király-szinház hivatalos kommünikéjét (P. H. 907. IV. 27). A korcsmáros 6000 koronát *kapott kézhez* (P. H. 906. XI. 7). G. kisasszony 500 rubelt *kapott kézhez* a termelés költségeire (P. H. 906. III. 10). B. J. azzal a váratlan kérdéssel fordult G. S. elnökhöz, hogy *kapott-e* szociálista gyülésekből határozati javaslatot *kézhez* (P. H. 907. V. 3). A kezembe vehetek, kaphatok valamit, a kezemre bízhatnak valamit, de a kezemhez semmit. Azután meg mi emlegetni való van azon, hogy a kezem útján jutok valamihez? Hagyjuk el ezt a kezet; egy szót is megtakarítunk, meg még magyarul is beszélünk. Kapok-e ezt, azt.

Hány ilyen váltó *lesz* máris *leszámítolva* (A Hét 906. IV. 26). Hány ilyen jelen idejü ige lesz írva csak azért, mert a német a *werden*-nel képezi a jövő időt is, meg a szenvedő igealakot is! Magyarul: Hány ilyen váltót váltanak be máris. O. generális a második és N. generális a harmadik sereggel *közelebb* érkeznek Tokióba (Az Ujság 905. XII. 13). Ez nem azt jelenti, hogy a hadvezérek eddig messzebb voltak, hanem hogy *nemsokára* megérkeznek T.-ba *(nächstens)*. De megállj csak te *hétalvó!* (A Hét 906. 5. szám). Aki németül nem tud, amiatt a *Siebenschläfer* ugyan nyolcalvó is lehet, s ez sem értelmetlenebb.

Egyik legsürübben előforduló germanizmus, pedig már annyiszor megrótták, a *gegen* szolgai lefordítása. Akkor történt vele a história, mikor még Grácban könyvelt szerény *fizetés ellenében* (P. N. 906. I. 29). Fejenkint *ezer korona ellenében* nyilatkozzanak (A Hét 906. V. 20). A technikusok *napszámbér ellenében* dolgoznak az épületen (Az Ujság 907. IV. 50). Mind a három példában elég a szerény, hárombetüs *-ért* rag, néha helyén való a *fejében*. Érdekes a következő használata a *gegen* szónak: Az irodaigazgató az átalány fejében utalványozott összegeket az elnök által láttamozott *nyugták iránt* veszi föl. (Bírói ügyviteli szabályok 55. §-a.) Ebben ugyanis a *gegen* a másik német értelmében van magyarul elmondva. — Ott ülnek szalmaüléses faszékeken, melyeket a házmester *kölcsönzött ide* (M. H. 906. III. 25). Hová? A kereskedelem kedvelt kifejezése ez: pl. a *pénzt ő adja ide*. Pedig nem is ide, hanem oda. A M. H. mondatában: melyeket a házmester adott kölcsön. Ilyenféle ez is: Mi, akik magáért az ujságírásért és kultúráért *vagyunk itt* (A Hét 907. IV. 21). Hol? Budapesten, Európában vagy a kávéházban? Magyar ember szerint akárhol *a*

világon; az ujságírásért és kultúráért legyen is a világon az ujságíró, de a germanizmusért ne!

»Vagy pedig csatornákat ás — *év ki, év be* — a nagy sziámi alföldön.« De lelkes magyar ember írta ezt Az Ujságban f. évi március 31-én! Olyan író, aki maga is nyesegetni szokja az efféle vadhajtásokat. Rabszolgai fordítása ennek: *Jahr ein, Jahr aus! Óriási*, hogy milyen karriért csináltál rövid idő alatt (P. H. 906. VI. 22). *Das ist doch kolossal und pyramidal!*

Gyönyörű Leiter Jakab ez: »Szeretve beszéli el S. B.-nek, hogy mennyire elcsodálkozott egyszer egy fiatal szép nő azon, hogy egészen emberies a megjelenése — gondolom Verlainerről van szó — és nem iszákos, *messziről szagoló* valakihez van szerencséje« (Az Ujság 907. III. 31). Aki ezt írta, még csak németül sem tud, nemhogy magyarul tudna. Azt akarta ugyanis mondani, hogy akiről itt szó van, annak nem volt szaga, ehelyett azt mondja, hogy nem tudott szagolni; igaz, hogy csak messziről. Mert hát németül egyformán mondják mind a kettőt: *er* vagy *es riecht*. — Egy új nagyító lencséről van szó, melyet magyar ember, M. K. *talált volna föl* (P. H. 907. IV. 25). Hát mégse találta föl, hanem csak föltalálta volna? Akkor minek a nagy öröm? Nem azt akarta ujságolni az író, hanem azt, hogy a fölfedezés megvan, csak mástól hallotta a hírét: állítólag, mint mondják, M. K. találta föl. — Sokszor olvasni ilyet is: Ekkor *beteg* lett a nyugalomba vonult (u. ott). E. h. megbetegedett. — *A Bácska* (Címe egy cikknek P. H. 907. V. 30). Sokat megrótták már a névelőnek ilyen németes használatát, de — úgy látszik — hiába. Nemsokára már nemcsak *a Svájcról*, hanem *az* Erdélyről, *a* Szlavoniáról is olvasunk majd. A Mukdennél levő orosz sereg most hír szerint 400.000 főt *számlál* (P. H. 904. XII. 13). Pedig nem a sereg számlált, hanem azt számlálták; de hát németül mindakettő: *zählt*.

No de nemcsak a némettel tart nagy barátságot az ujság, megszível egyéb nációt is, csak idegen legyen. Ebben nem válogatunk s tűrjük is békességgel a tömérdek idegen szót, ami csakúgy hemzseg egy-egy politikai vagy művészeti cikkben. De ilyeneket már mégis csak el kellene hagyni: *Ambicionálni* kell a többséget (P. H. 907. V. 8). Miért kellett ezer kép közül hétszázat *refüzálni?* (P. H. 907. IV. 27). Reméljük, hogy az *abolicionisztikus* mozgalom... bizalmat merít. (Jogt. Közl. 906. XI. 9). B. és S. tábornokok nagyon *provokativ* viselkedtek (M.-orsz. 906. XI. 18). Amíg házassággal és munkabérrel lehet halálra *maltretirozni* embereket (A Hét 906. XI. 11). Képe inkább *fragment* (P. H. 906. III. 31). A közönség a magyarokkal *szimpatirozott* (U. ott 906. XII. 3). Nem igen kell keresgélni egyikre sem jó magyar kifejezést. A többségre *törekedni* kell, a rossz képet *vissza* kell *utasítani*, a halálbüntetést *el lehet törölni*. B. és S. tábornokoknak ha tábornokok sem kell *kihívóan, hepciáskodva* viselkedniök, elég baj, ha az embereket akármivel *gyötrik* is: a kép ha *töredék*, az sem baj; a közönség meg csak tovább is *kedvelje*, *fogja pártul* a magyarokat, vagy — isten neki — rokonszenvezzen

vele. De másik nagy hiba is van ezekben az idegen szavakban. Az, hogy szőröstül-bőröstül vették át a németből. A magyar írónak nem elég, hogy a szó egyfélekép legyen idegen, hanem előbb, ha véletlenül nem német, azzá teszi. *Abolicionisztikus*, ebben már benne van ez a német *n* végü főnév: *Abolition*. Egyszerűbben: *aboliciós*. Ha nem akarjuk azt írni: provokálóan, akkor használjuk a módhatározónak latin alakját: provocative, mert csak a németben van módhatározónak, melléknévnek egy formája: *provokativ*. Ugyanígy: *fragment* helyett még jobb a *fragmentum*, *maltretiroz* és *szimpatiroz* helyett *maltretál* és *szimpatizál*. A sok *irozást* egyébként kiküszöböltük már.

Látni azonban jobb törekvést is. Hellyel-közzel népies szavakkal is találkozunk, csakhogy sokszor nincs benne köszönet. Így olvastam a Hétben Savanyu Jóskáról (905. III. 23): az egykori zsivány *megcingárosodott*. *Cingár* soványt, véznát jelent. Ebből a melléknévből az író még egy melléknevet fabrikált: *cingáros*, s azután ebből igét. Ha már olyan nagyon tetszett neki ez a szó, bizony csak így használhatta volna: cingár ember lett az egykori zsiványból. Mulatságos népieskedés ez is: Ugyan ne *abajgassanak* már, mert most panaszuk már nem is hazugság, hanem nevetség (Az Ujs. 906. I. 26). Ez az abajgatás *óbégatás* akar lenni; *abajgat*, *megabajgat* pedig a. m. nyaggat, sanyargat, megkínoz.[1] Helytelenségnek, ha nem is német hatásnak tartom, hogy nem tesznek különbséget a *dalol* és *énekel* értelme közt. A szózatot *dalolják:* bölcsőd ez, majdan sírod is (M. H. 906. III. 18). Dávid király zsolozsmája szárnyal széjjel: Imádandó isten stb. Be sokan dalolják (Lőrinczy: Gereblyém alól 108. l). A szózatot, zsoltárt *éneklik*, nem pedig dalolják, dalolni nótát, vagy ha tetszik, operaáriát lehet. A németnek egy kifejezése van erre, de szerintem a magyar nyelvben tudatos s éppen ezért megbecsülni való a megkülönböztetés a komolyabb ének, s a könnyebbfajta dal között.

Egészen sajátságos betegség némelyik szóban levő mássalhangzó szükségtelen megkettőztetése. Pl. Nem alkalmas arra, hogy bizalmi floskulusokkal *beheggesztessék* (P. H. 907. V. 3). Parfummel nem lehet sebeket *heggeszteni* (A Hét 906. IV. 1). Amibe csaknem *belegebbednek* (A Hét 906. IV. 15). Egész nap fűző nélkül *csattangolhat* (Szomaházi: Déli korzó 18. l). Ezek elemi dolgok, mégis óriási *resszenzust* keltenek (A Hét 906. IV. 22). Ilyen az *impresszárió* is.

Az ujságok magyarságának még egy különös furcsaságát kell megemlítenem. Azt, hogy a kötőszókkal, kivált az ellentétes kötőszókkal nem tud bánni. Ime: *Mégis azonban* nem mehetünk el mellette szó nélkül (F. M. 906. III. 24). Helyesen: *azonban mégsem* stb. Mindezt én is megtettem, *mégis nem* feszítettek keresztre. (A Hét 906. IV. 15). Ide is *mégsem* kellett volna. »Sőt határozottan nem is állította, *de csak* mint eshetőséget hozta fel« (Jogt. Közl. Döntvénytára 905. XII. 29). E h. *hanem csak*. Ennélfogva, miután

[1] De vö. a MTsz-ban *abajgat*: kiabál. *A szerk.*

a c '/. a. szerződés hatályában *fennáll nemcsak*, hanem teljesedésbe is ment (Jogt. Közl. 906. I. 27). Itt a szórend van felforgatva: *nemcsak hogy fennáll*, hanem stb. Magyarországon az arány kedvező. *De azonban* a fajmagyar vidékeken a francia átlag alá sülyed (M.-ors. 906. XI. 25). Vagy a *de*, vagy az *azonban* fölös. Szerződéseket nem kötnek érzelmi motivumokkal, *de* jogerős paragrafusokkal (A Nap 906. XI. 21). Ide a *de* helyett *hanem* kellett volna; egyébként a szórend is kusza, helyesen: a szerződéseket nem érzelmi motivumokkal szokás kötni.

Sok a szórendi hiba az *igekötős igék* használatában. Pl. Erre *kiürüteni kezdték* a hajót (Egyenlőség 906. IV. 22). Antiszemitákat, kik *kivágni szeretnék* a gyökereket (u. ott). Helyesen: ki kezdték üriteni, ki szeretnék vágni. BUZÁS DEZSŐ.

KIRÁLY.

Csakugyan a szláv *kral*-ból lett a m. *király*? Hisz akkor *karál*-nak kellene lennie, mint *brat* > *barát*, *klas* > *kalász*, *plašt* > *palást* stb.! — Ezt az érdekes kérdést vetette fel 1896-ban a Nyelvőrnek egy olvasója.

El kell ismernünk, hogy a kérdés jogos volt, mert végigtekintve két mássalhangzón kezdődő jövevényszavainkon azt látjuk, hogy ha a mássalhangzótorlódást a két mássalhangzó közé ékelt magánhangzóval oldja fel nyelvünk, akkor ez a járulékmagánhangzó a tőszótag magánhangzójához szokott alkalmazkodni. Ha a tőszótag magánhangzója rövid, akkor ugyanilyen alakban ismétlődik a két mássalhangzó között is, pl. *salak*, *bolond*, *kuruc*, *kelepce*, *gërënda*, *kilincs*, *fürüstök*, stb., ha pedig hosszú, akkor a neki megfelelő rövid magánhangzó kerül a mássalhangzók közé, pl. *palást*, *soróf*, *cserép*, *sërét*, stb. Mért nem lett tehát a *kral*-ból is *karály*? Mért találunk ehelyett a magyarban *király* és *kërály* alakokat?

Már 1795 óta, a Debreceni Grammatika megjelenése óta tudjuk, hogy a magyar *király* nem lehet egyéb mint a szláv *kral*, s azóta egyéb szláv eredetű jövevényszavaink tárgyalása közben már nem egyszer szóltak róla nyelvészeink, de a magyar szóban mutatkozó feltűnő *i* hang eredetét még nem magyarázták meg. Teljes száz esztendőnek kellett eltelnie addig, amíg Simonyi — az említett kérdésre való rövid válaszában — megtette az első kísérletet e különös jelenség megmagyarázására. E válaszban a *király* alak *i* hangjának magyarázatául rámutat arra, hogy a m. *zsinór* is a ném. *schnur*-ból lett, és hogy a köznyelvi *filëgória* mellett is előkerül *flëgória*, a *kërály* alak *ë* hangjának analógiájául pedig idézi a *gërábla*, *gërággya*, *dërága*, *tërágya* és *pëlajbász* alakokat (Nyr. 25: 182).

Látnivaló ugyan, hogy ez a válasz egy szót sem szól a kérdés lényegéről, arról, hogy m i é r t találunk a *király*, *kërály* szóban és a megvilágosításául idézett többi példában a joggal elvárt *a* helyett

ë vagy *i* hangot, a *zsinór* és a *filegória* is nem idevaló, a *pëlajbász* pedig csak félig-meddig idevaló példának fog ugyan bizonyulni, de a megmaradó négy adat mégis alkalmas arra, hogy rávezessen e nehéznek tetsző kérdés teljes és végleges megfejtésére.

A kutatás menetében az első lépés annak eldöntése volna, hogy a valósággal meglevő két alak, a *király* és a *këräly* közül melyik az eredetibb. E kérdést azonban pusztán nyelvtörténeti adatok alapján nagyon bajos volna eldönteni, mert az *i* és *ë* hangú alakok legrégibb följegyzései között olyan csekély a korkülönbség (*király* 1229, *kërályi* 1233, OklSz.), hogy egymagára ebből még semmire sem szabad következtetnünk Már figyelemre méltóbb lehetne ugyan az a körülmény, hogy a *király* már a régiségben is jóval gyakoribb mint a *këräly*, de én a Simonyi idézte adatok alapján mégis azt hiszem, hogy az utóbbi az eredetibb, s hogy a *király* alak nem egyéb, mint ennek a számtalan példával igazolható, igen közönséges *ë* > *i* hangváltozás útján való továbbfejlődése. Reménylem, hogy amit itt egyelőre csak föltevésképen állítok, abban fejtegetésem végén már nem lesz okunk kételkedni.

Az igazi nehézség tehát az én nézetem szerint nem az *i*, hanem az *ë* hang megmagyarázásában rejlik.

Simonyi példáiból már megtudtuk, hogy a tájszólásos *grábla* (gereblye) alak mellett *gërábla* is van, *garád*, *garággya* (kerítés) mellett *gërád*, *gërággya*, *drága* mellett *darága* és *dërága*, *trágya* mellett pedig *tarágya* (palócosan *tărâgyă*, MTsz.) és *tërágya*. De ezeken kívül még egész sorát lehet idézni a MTsz.-ból a hasonló eseteknek. Íme: *arányos* > *ërányos*, *aránt* (MTsz. *iránt* a.) > *ëránt*, *arány* (MTsz. *irány* a.) > *ërány*, *arányoz* (MTsz. *irányoz*, *el-erányoz* a.) > *ërányoz*, *barát* > *bërát*, *barázda* > *bërázda*, *darál* > *dërál*, *darázs* > *dërázs*, *fránca* (MTsz. *franc* a.) > *fëránca*, *fránya* > *fëránya*, *garázda* > *gërázda*, *grácia* > *gërácia*, *gránic* > *garánic* és *gëránic*, *harág* (szőlőkaró, MTsz. *hărág* a.) > *hërág*, oláh *harcăg* > m. *hërcág* (kötekedő), *harály* (szőrzsák, MTsz. *hara* a.) > *hërály*, *harákol* > *hërákol*, *harkály* > *hërkáj*, *parádé* > *përádi*, *prántyás* (lucskos, csatakos, MTsz. *parantyás* a.) > *përántyás*, *paránvi* > *përányi*, *parapács* (élénk, fürge) > *përëpács*, *parázna* > *përázna*, *srágla* > *saráglya* és *sëráglya*, *strapáció* > *tërëpáció*, *strázsa* > *stërázsa*, *tráta* (rendetlen öltözetű) > *taráta* és *tëráta*, *trág* (trágyahordó eszköz) > *tërág*, *traktál* > *trëktál*, *tërëktál*, *vakarál* > *vakërál* és *vargánya* > *vërgánya*.[1] Ez adatok nagy részében ugyan *ë* helyett *e* hang van jelezve, de ez bizonyára csak a közlők pontatlan jelölésének tulajdonítandó.

Mindez adatokból már első pillanatra kitűnik, hogy a *këräly* nem testvértelen ága nemének, mert a joggal elvárt *a* helyén mutatkozó *ë*, melyet régebben páratlan rendellenességnek tartottunk, számos társán is észlelhető. E társainak példája azonban még egyéb tanulsággal is szolgálhat. Az olyan adat, mint pl. *arány* > *ërány* vagy *harkály*

[1] Vö. még *Zarazlo* 1411: ma *Szerászló*, somogym. helység, Csánki 2: 642.

> *hërkáj* nyilvánvalóvá teszi először is azt, hogy nem gondolhatunk arra, mintha a *kërál* alak (mely kétségtelenül megelőzte a *kërály* alakot) közvetetlenül a szl. *kral*-ból keletkezett volna, hanem kettejük között még **karál* alaknak is kellett léteznie, hogy tehát itt tulajdonképen *a* > *ë* hangváltozással van dolgunk, s hogy az a körülmény, hogy ezt a **karál* alakot nem tudjuk kimutatni, csak olyan véletlen mint pl. az, hogy a *fránca, fránya, grácia* mellett is csak a *fëránca, fëránya, gërácia* alakokat tudjuk kimutatni, mert a *faránca, farányа, garácia* alakokat, amelyek pedig bizonyosan élnek, véletlenül nem jegyezték föl. Az összes adatok bőséges száma pedig az *a* > *ë* változásban megnyilatkozó érdekes, de eddig teljesen észrevétlenül maradt hangtani jelenség megértésére is biztos alapot nyujt.

Ha végigtekintünk e példákon, mindegyikükön három közös sajátságot fogunk tapasztalni. Az első, esetleg első két szótag magánhangzója — akár idegen eredetü a szó, akár magyar (vö. pl. *barát* és *arány*) — *a* helyett *ë*, közvetetlenül utána *r* hang áll, a rákövetkező szótag magánhangzója pedig *á*. Ebből az következik, hogy az *a* > *ë* hangváltozás okát vagy az *r*, vagy az *á* hatásában kell keresnünk, esetleg mindkettőében. Vizsgáljuk meg tehát külön-külön mindkét eshetőséget.

Ha a MTsz.-ban végigvizsgáljuk azon szavakat, amelyekben az *a* után *r* áll ugyan, de a rákövetkező szótag magánhangzója nem *á*, amilyenek pl. *darab, daróc, daru, karafina, karéj, karcos, karcsu, para, paré, pargët, parickol*, stb., akkor azt látjuk, hogy az *a* ilyen körülmények között nem szokott *ë*-vé változni. Akad ugyan elvétve, nagy ritkán egy-egy olyan alakpár is, mint *dara : dëra, varga : vërga*, ezek azonban nem tehetnek kifogástalan tanuságot az *r* hatása javára, mert nagyon könnyen lehetséges, hogy talán csak elvonás útján keletkeztek *á* hangzós *dërát, dërál, vërgának, vërgához*-féle alakokból. sőt még az sincsen kizárva, hogy éppen csak a közlők venták el az ilyenekből. De viszont hatalmas tanuságot tesz az *r* ellen az ismeretes *torló, sorló, sorok*-féle példáknak azon hosszú sora, melyben *r* előtt az *a* nem *ë*-re, hanem *o*-ra változott. Azt hiszem tehát, hogy ezek után már bátran kiküszöbölhetjük számításunk köréből az első eshetőséget, hogy az *a* > *ë* hangváltozás oka a rákövetkező *r* lehetne.

Ha már most megvizsgáljuk azon második eshetőséget, hogy a hangváltozás előidézője talán a következő szótag *á* hangja lehetne, rögtön eszünkbe jut a jellemző dunántúli sajátságként ismetes *vësárnap* és a szintén dunántúli *këlázli* a *kalázli, klázli* mellett. És egy kis kutatás után még több hasonló adatra is akadhatunk. A *csalán* szónak egyebek közt *csënál* változata is van. *A kantár* szót Háromszéken *këntár*-nak is ejtik, a *plága* pedig (tenyeres, tenyérbe csapás vesszővel, pálcával, léniával) Hajdúszoboszlón *pëlága*. Steuer János (Nyr. 22 : 214) a gyimesi csángók nyelvéből idézi a *këpál* és *miëtyánk*, Szarvas Gábor a moldvai csángókéból a *sokëcskán, macskëcskát* (Nyr. 3 : 5), *ëpám, këszálni, këpálunk* (Nyr. 3 : 50), Rubinyi Mózes (Nyr. 30 : 60) ugyanonnan még a *bëját, tënács, tëtár* alakokat. A nyelvtörténet köréből eszünkbe juthat, hogy a mai *tëhát* régibb *tahát*-ból,

a *rëá* régibb *rajá*-ból, a *kiált* (népies *këált*) *kajált*-ból lett, s hogy Szinnyei (Nyr. 19 : 1) a *lëány* szót is **najány*-ból magyarázza.[1] E példáknak egyikében sem követte *r* az *a* hangot s ez, íme, mégis *ë*-vé változott. Ez analógiák alapján tehát azt hiszem, hogy az *a* > *ë* hangváltozás okát csakugyan nem a tőszomszédos *r*, hanem a rákövetkező szótag *á* hangjában kell keresnünk. Minthogy azonban feltűnő gyakran állott be ez a hangváltozás közvetetlenül *r* előtt, s ezt a körülményt talán mégsem tarthatjuk egészen véletlen esetnek, azért meg kell engednünk annyit, hogy azt az *á* okozta hangváltozást megkönnyíthette, elősegíthette az *r* is. Nagyon tanulságos ebben a tekintetben a *parlag* és a *csardak* (pitvar) példája. E szavaknak ily alakjában az első szótag *a* hangja, bár *r* következett utána, nem változott *ë*-vé, mihelyt azonban a második *a* valamilyen oknál fogva (ez ok kutatása most nem lehet feladatunk) *á*-vá változott: azonnal megszülettek a moldvai csángoknál a *përlág* és *csërdák* alakok.[2]

De ha eszerint sikerült is felismernünk, hogy a *kërál*-ban és számos társában észlelhető hangváltozást a rákövetkező szótag *á* hangja idézte elő, még mindig nem ismertük meg e hangtani jelenségnek valódi, végső okát. Az *á*-nak miféle természetű hatása az, amelynek kényszere alatt az előző szótag *a* hangja az eseteknek nem csekély számában *ë*-re változik? Azt hiszem, hogy e kérdésre is megadhatom a helyes választ.

Régóta tudjuk, hogy némely nyelvjárásunkban az *á* a megelőző szótag *a* hangjára asszimiláló hatással van. Az ajaktalan *á* hatása következtében a megelőző *a* is ajakműködés nélküli rövid *à* hanggá változik. Tehát úgy mondják ugyan e nyelvjárásokban, mint a köznyelvben, hogy *apa, anya, kasza, kapa*, stb., de már: *àpám, ànyám, kàszát, kàpálni*, stb. Abban a meggyőződésben vagyok, hogy a *kërály*nak és társainak esetében is ugyanezzel a jelenséggel van dolgunk. És minthogy az eddig idézett *kërály*-féle adatok nem csak egy bizonyos nyelvjárásból, hanem szinte az egész magyar nyelvterületről valók, egyik innen, másik onnan (l. MTsz.), azért azt gondolom, hogy az *á* nemcsak egy-egy nyelvjárásunkban, hanem többé-kevésbé mindenütt éreztette ezen asszimiláló hatását. Amíg azonban a magyar nyelvterületnek egy aránylag csekély részén az élő népnyelvnek e hatás folytán csakugyan sikerült megteremtenie az *a*-nak teljesen megfelelő ajakműködés nélküli párját, a rövid *à* hangot, addig a nyelvterületnek többi és jóval nagyobb részén ez a hang nem tudott megszületni és az élő nyelv úgy segített magán, hogy ezt a hangrendszeréből hiányzó *à* hangzót helyettesítette a hozzá elég közel álló ajakműködés nélküli rövid magánhangzóval, az *ë*-vel. Más szóval a *barát, barázda, tahát, vasárnap, strapáció* és hasonló hangtestű szókat tulajdonképen úgy akarták ejteni, hogy *bàrát, gàrázda, tàhát, vàsárnap, tàràpáció*, de az *à* hiánya miatt sok helyen csak *bërát, gërázda*,

[1] Ez utóbbi három esetben az *a* > *ë* hangváltozást a rákövetkező *j* is okozhatta.

[2] Vö. oláh *cerdac* 'erkély' stb. *A szerk.*

tëhát, vësárnap, tërëpáció lett belőlük. Hogy itt ugyanegy hangtani törvénynek kétféle, egy tökéletes és egy kevésbé tökéletes módon való érvényesülésével állunk szemben, azt még az a részletekbe menő egyezés is bizonyítja, hogy valamiként pl. Székelykeresztúr vidékén minden közvetetlenül *á* előtt álló *a* hang *à*-vá változik, pl. *àsztàlát, hívàtàlát* (még akkor is, ha ezen *a* hangok nem egy szóba tartoznak, pl. *hà àz àràtás* stb.), akként itt is találunk olyan eseteket, amelyekben *á* előtt nemcsak egy, hanem két *a* változott *ë*-vé. Pl. *hëmërább* (Nyr. 30 : 60), *përëpács, tërëpáccio, tërëktál.* Mintegy átmeneti fokozat képviselőinek tekinthetjük a *pëlájbász* és *vakërál* példáját. A Sopron megyéből közölt *pëlájbász*-nál (ha a kiejtéshez híven van leírva) azt látjuk, hogy az *á* a hozzá legközelebb álló *a* hangot még teljesen asszimilálja ugyan, *à*-vá változtatja, a tőle távolabb állót azonban már csak félig-meddig, mert csak *ë* vé tudja változtatni. A *vakërál* esetében még ennél is gyöngébben érvényesült az *á* hatása, mert már közvetetlen szomszédját is csak félig-meddig asszimilálta, második szomszédjára azonban már nem tudott semmiféle hatást sem gyakorolni.

Hogy ezen $a > ë$ hangváltozás lényegében teljesen ugyanaz a jelenség, mint az *á* előtti $a > à$ változás, arról már tavasszal is meg voltam győződve, de a nyáron Udvarhely megyében végzett nyelvjárási kutatásaim folyamán végképen megbizonyosodtam magyarázatom helyességében. Mikor Székelykeresztúr vidékén, az *á* asszimiláló hatásának e tipikus területén vándorolgattam, természetesen különös figyelmet fordítottam e hangtani jelenségre, s örvendetes meglepetésemre csakhamar azt tapasztaltam, hogy e nyelvjárási sajátság földrajzi határai között az *a á*-hangu szótag előtt ugyan legeslegtöbbször *à*-vá változik, de még itt is akadtak egyes emberek, kik egyszermásszor *ë* hangot ejtettek a máskülönben már egészen rendes *à* helyett. Rugonfalván pl. egészen tisztán észlelhettem a *sokëcskáig* és *rëkták* ejtést *sokàcskáig* és *ràkták* helyett. Medeséren jegyezhettem az *ë más embörök* (értsd: a többi emberek), *csëtára*, Martonoson az *Énlëkával* (Énlakával), Véckén az *ëpám*, Ujszékelyen pedig a *kommëszáció (commassatio*, tagosítás) ejtést. E saját fülemmel, teljes bizonyossággal hallott adatok nagyfontosságuak, mert azt bizonyítják, hogy még itt, e nyelvjárástanilag klasszikusnak mondható vidéken sem honosodott meg az *à* hang annyira a nép hangrendszerében, hogy egyikük-másikuk, mikor hamarjában nem találja el képzése módját, *ë* hangot ne ejtene helyette.

Az előbb fölsorolt összes adatokat az én nézetem szerint épúgy kell magyaráznunk, mint az imént fölsorolt Székelykeresztúr vidékéről valókat. Az *á* előtt álló *a* hangból *à* akart lenni, de ezen hang hiánya, vagy a képzésében való gyakorlatlanság miatt csak *ë* lett belőle. Némely esetben ez az *ë* hangú alak aztán állandósult, sőt néha még újabb $ë > i$ változást is szenvedett. A teljes $a > (à)$ $ë > i$ változás minden foka kimutatható az *arány* > *ërány* > *irány*, *csalán* > *csënál* > *csinál*, *kajált* > *këált* > *kiált*, *parányi* > *përányi* > *pirányi* esetében; a középső fok nincsen kimutatva, de bizonyára megvolt, az *ajándék* > *ivándék*, *varádics* > *virádics* esetében; a leg-

régibb fok pedig hiányzik a *kërály* > *király* és *lëány* > *liány* esetében.[1] E két utóbbi szó példája még azzal a tanulsággal is szolgál, hogy az *á*-nak ezen asszimiláló hatása már nagyon régi, legalább is ezer esztendős.

Visszatérve mindezek után még egyszer a *király* szóban tapasztalt rendellenesség magyarázatára, most már teljes határozottsággal azt merem állítani, hogy valamint a *brat*-ból *barát* lett, azonképen a *kral*-ból is előbb **karál*nak kellett lennie a magyar ajkon. Az *á* asszimiláló hatása következtében ebből **kárál* alak akart fejlődni, de mivel az *á* hang az illető nyelvjárás hangrendszerében szokatlan volt, csak a *kërál* alak fejlődött ki, s ebből keletkezett aztán *ë* > *i* hangváltozással előbb a *királ*, majd pedig mindkettejükből *l* > *ly* változással a *kërály* (vö. NySz. *keral'*) és *király*. A *kërál* > *királ* fejlődés bizonyára már nagyon régen végbement és a benne mutatkozó *ë* > *i* hangváltozás csak szórványos ugyan (mert nem minden szó első tagjában változott az *ë* *i*-vé, bár igen sok esetben), de mégis törvényszerűnek mondható annyiban, amennyiben ez is egyik jelentkezése a magyar nyelv azon régi, már a XIII. sz. óta megfigyelhető hajlandóságának, hogy a magánhangzókat, a hosszúakat és rövideket egyaránt, egy fokkal zártabbra változtassa. A szóvégi *l* > *ly* változás is már elég régi, de az előbbinél mégis újabb, mert csak a XVI. sz. elején kezdődik.

HORGER ANTAL.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

(Vége.)

meg *zabadulnÿ*, megh szabadulnj: carere D_4
szabni: constituere F_1
tõruent *szabnj: leges imponere* M_1
igaz *szabasu: verisimile* Dd_3
zabad: licet O_3
zabatsag: licentia O_3
zabo: vestiarius Dd_4
szagathni: carpere D_4
szaÿ vel Inj: palatum R_4
zakacz: cocus, ein koch E_1 archimagirus B_2
szakaczj: coquus, koch F_3
el *zakadni:* avellere C_1
el*zakat:* divulsus H_2
el*zakattam* atiamtol: avulsus sum a patre C_2
erek *zakadasa:* paralysis S_1
isten *szakala* l. isten faia
kakas *szakall: patea* (?) S_2
szakaltalan: imberbis M_1
meg *zakaztom* l. esem
kő *zall:* scopulus y_4
alab *zallani:* decrescere G_2
le *szallani:* condescendere E_4
varat meg *szallanj:* obsidere Q_4 cingere, obsedere urbem D_8
szallas: taberna Bb_4
szaldok: tilia Cc_3 [Székely tájszó]
zaldob (fa) vö. fa
zalonna: lardum, speck O_1
zalonna (feregh) vö. féreg
szam (veteo) vö. vető
zanki vetes vö. vetés
zanki vetni vö. vet
vad *szamar:* onager R_1
meg *zamlalni:* dinumerare H_1
elo *zamlalnÿ:* proponere U_1

[1] Vö. még (**rajá* >) *rëá* > *riá*.

zamtartas, szamtartas: registrum
zamzoljgh [!]: balista C_2 [PP.-nál számszerij]
san, saan, szan: vehes Dd_1 [Bb_1
szandek, rendtartas: institutio, ordinatio M_4 propositio U_1 conatus E_4
szantani: recludere terram X_1
zanto mezeő [v. szántó, mező?] aivulum B_4
zaparitani: augere C_1
szapor (esseő) vő. eső
szár: crus F_4
szar (chont) vő. csont
szar tolio vő. bogár
zaragonia vagy zarahonia (?): ramnus, est genus spinarum, hagedorn X_1
zarczia: pulica [olv. fulica] U_2
zarczia: fulica K_1
szarka: pica T_2
zarmaznj: germinare K_3
szarnias (madar) vő. madár
zarniek l. peręm
seliem *zaro* (bogár) vő. bogár
eke *szaru:* stiva Aa_4
zarvas vő. bogár
zarvas (kegio) vő. kigyó
szatoczj: cetarius, ein vischer D_7
io *zauu: fretus voce* K_1
szedek l. bocsiatok
zedni: legere O_1
labat egj mas utan fel *zednÿ: alternatim pedes sumere* A_6
szeder: achantus A_8
szederj: morum P_7
hasitó *zeg* l. eek [T_3
az egnek negj *zege: plaga coeli*
negj *zegẅ:* quadrus, viereckig U_3
zegensegh: inopia M_4
zegien l. ektelen
tikmonÿ *zek:* vitellum, ein eyer
zęk l. agy [dotter Dd_6
gyamol*seek* l. samolseek
ythelő *zęk:* tribunal Cc_6
kiralyi *szek:* solium Aa_1
zek (hordozo) vő. hordozó
zęk fw virag: camamilla D_3
hinto *zeker:* carpentum ein verdeckter wagen D_4
hinto *zekęr:* essedum est genus vehiculi, ein hangend wagen, vel est currus, quo claudi vehuntur I_2
hÿmpto *seker* [!]: pilentum T_2
negj loűú *zeker:* quadriiugus U_3
zekeres: agitator, vector qui currum agitat A_5
szekeres: vector Dd_4
sekren: scrinium y_4
szekrenÿ: arca B_2
pohar *szęk:* abax vel abacus A_2
zęl: flabellum, flabrum I_7
imit amot, *zellel* [-széjjel]: ubique, passim S_2
dęli *zęl:* auster
delÿ *zęll:* Notus Q_3
ezaki *zęl:* aquilo B_2 boreas D_1 septentrio Z_2
het zakj *zęl* (!): boreas D_1
hęt zakj *zęl* [!]: septentrio Z_2
fel *zęl:* aquilo B_2 boreas D_1
forgo *zęl:* turbo Cc_7
nap keleti *zęl: eurus*, D_6
nap niugati *zęl*, nap eseti *zęl:* zephyrus Ee_1
vg *zel:* Fauonius, est proprium nomen venti, ein westwindt I_6 [vő.Ném. Glossz. *iug zeł*]
vg *zęl:* zephyrus Ee_1
szęl vęz: tempestas Cc_1
szelendek (eb) vő. eb
ki *zeleztes:* remissio X_2
zellel: passim, vulgo Dd_1
sziligj: comis E_3
ziligÿ, sima: lenis O_2
zelegittenÿ, meg eńhittenj: *domare*
zeligitenÿ: mansuetare P_3 [H_2
ziligites: tractatio Cc_5
szelegÿtes: mansuefactio P_3
ziligitet: mansuetus P_3
ziligithetŏ l. tanithato H_2
olj az kit meg tanithatnak konnjen. *ziligitheteő: tractabilis puer* Cc_5
meg *szelegittenj:* cicurare, domare
szem (pillantas) vő. pillantás [D_7

zeme (allasa) vö. állás
zeme (forgása) vö. forgás
zemere hanny vö. hány
fel *zemẘ: unculús* Dd_7
fęl *szemẘ:* unculus [!] Dd_6
fel *zemẘ:* monoculus P_7
szemet: stipula, *stramina fracta*
zem feny (veztő) vö. vesztő [Aa_4
zemeldők, zemőldők: supercilium
zęn (egeteő) vö. égető [Bb_3
szenfogo (vass) vö. vas
szent Antal vö. tűz
zent, draga, bőczwletes: *pręciosus*
szentegyhaz (fia) vö. fia H_2
sententiazni: damnare G_1
zent mihalÿ (lova) vö. ló
zent miklos vö. pénze
oltar *zentseg:* eucharistia I_2
szentsegh vel kereztiensegh: reel *zenuedni:* ferre I_6 [ligio X_2
nehezen *szenűedem: egre fero* H_4
zep: liberalis O_2 l. kedűes, nagÿ
igen *zep:* preclarus T_6
zepen, iol: recte G_1 [O_2
szepen allanak: *lepore consentiunt*
meg*sephetni* [!]: delibare, essend ding opfferen G_2
zeplő: lentigo O_2
zeplős: neuosus, fleckig Q_2
zepseg: generositas, nobilitas K_3
zereczien (dio) vö. dio
zerelem: zelus Ee_1
zerenczie: fortuna I_8
szerenczie: fortuna, omen B_2
genoz *szerenczie:* adversa fortuna
zerenczieből: fortuitu I_8
io *szerentsęs: sospes* Aa_2
zeretem: amplector A_7
zeretni, elő vennÿ, keuannÿ, kikerni: expetere I_3
meg *szeretni:* adamare A_4
igassag *zerető: cultor veritatis* F_4
igassgh [olv. igazság] *zerető:* veritatis cultor Dd_3
zeretet aut baratsag: gratia K_4
szabad akarattja zerjnt: lubens O_4
(kepes) *zerint* vö. képes
hozza *zerkęztetni:* adiungere A_4
hozza *zerkeztetnÿ: aggregare* A_5
patika *zerzam:* aroma B_3
zerzes: appendix B_1 l. rendeles
levelet *zerzeny:* cancellare B_3
level *zerzeő:* cancellarius D_3
zerzeődség l. vegezes
szerẘ vel altal ut: area B_3
zidalmas: ignominiosus L_4
zidalom: ignominia L_4 opprobrium R_2
zidalmazni, pirongatnÿ: *detestari*
szidalmazok: detestor G_3 [G_3
szidalmazo verbum ez: *jambus* L_4
ziget: insula, Gades K_2
ziget: insula M_4
szin alatt való vö. egyenetlenség
az főld *szineről: ima terra* M_1
hamu *zinẘ* l. fako
rosa *szinẘ:* rubeus X_4
uerhenie *zinẘ* l. peÿ Aa_2
szinte l. mindenestűl
szintelen l. fekete
szirony: — Dd_5
ver*szipo: hirudo* y_2
szita: pollinaria [!] T_4
szovarvanj: iris N_2
szouaruanj [!]: *fons fistularius* [!]
zo l. bezed [I_8
zo (fogadatlan) vö. fogadatlan
szó (fogado) vö. fogadó
zokas, erkólcz: mos P_7
zokas, rendtartas: consuetudo F_2
vizza *zokni:* desuesco G_3
zokatlan: insuetus M_4
szoknia: casula D_5
hant alliú *zoknia* [!]: limbus O_3
zolga: cliens E_1
zolgj (dizno) vö. disznó
zolni: disputare H_2
szolnj: disserere H_1
fere *zolni:* contendere F_2
zolnÿ valakiert: intercedere N_1
zomak (kegio) vö. kigyó
zomor [!]: importunus, inquietus, unbescheiden, ungestiem, muelich, verdrieszlich, quellig M_1 [Ismeretlen]
szomorkodni: merere P_5

zonak fel emelese v. ö. emelés
megh *szondŭlny* [!] : reuirescere X_3 [= megzsöndülni ?]
zoro vö. lapát
zorgalmason : accurate A_3
szoros ket tenger közt : Isthmos N_3
szócź : pellio S_3
iőűendőt kinek *zwegondom* (*megmondom ?*) : presagire T_6
szőlő : pampinus S_1
szőleő vö. tőke, gerezd, karó, levél
eb *szőlő :* morella P_7
eb *szőleő :* solatrum Aa_1
múskotalj *zolő :* Apiana uva
vad *szőlő :* corymbus F_3
zőlőt kőtőzni : iungere vites N_3
szőr : pilus T_2
szőr (ing) vö. ing
zóróz : hirsutus, hirtus L_2
szóűendek, keótel : *funis* K_1
zoűetseg [!] : fedus, pax I_5
zőuetsegh : pactum R_4
szulak : ligusticum O_3
szúniodni : oscitare R_3
szunjogh : culex F_4
szŭkólkódó, zegenў : inops M_4
szűl, nemz, hoz, talal : pario S_2
bator *sswő :* magnanimus P_2

koczka *tabla* : alea A_6
tabor : castra D_5
tafota : atlapa C_1
tagh : artus, ein glyd B_4
tagas : amplus A_7 laxus, amplus O_1
tagas, wres : vacuus Cc_8
tagasitas : laxatio O_1
tagasitani : amplificare A_7
tagassagh l. henieles
tagassag : spatium Aa_2 laxitas O_1 amplitudo A_7
tajka [!] : capsa, ein kyst, trog oder tesch vel ein lade D_4 [Ismeretlen]
taўtek, taitek keő : pumex U_2
szwr *takaczj :* fullo, ein walcker, qui praeparat pannos et excandidat K_1 [Ismeretlen]

be takarnў az twzet : sopire, sedare, exstinguere, compescere Aa_1
el *takarni*, el asni, el temetni : occulere R_1
etek hordo *tall : parops* [!] S_2
talalni : concipere E_4
talal l. szwl
talalmanўok : inventa N_1
eke *talp :* buris D_1 dentale G_3 *bentale* [igy ! olv. dentale] C_3
talp (hailas) vö. hajlós
tamaz : podium, baculus T_4
tamaztatotth : fulcitus, firmatus, adiutus, *munitus* K_1
tanaczj : consul
tanaczbeli (dologh) vö. dolog
tanacź (has) vö. ház
tanacź (helj) vö. hely
tanaczkozni : deliberare G_2
haido *tancz : Pўrrithiu[m]* T_3
haidú *tancz : militaris pirrica* [!]
tancolni : bacchari C_2 [T_3
tanczos : saltator y_2
tanitani : profiteri T_8
meg *tanitani :* domare H_2
tanito : eruditor I_2
tanitatot : domitus H_2
tanittatoth : imbutus, instructus M_1
tanithato, ziligithető : domabilis H_2
tanolo l. szo fogado
tanolsag : preceptum T_5 locus, dicitur facultas, conditio, occasio, dignitas O_4
giakorlassal *tanolt :* peritus S_4
tantorganў, tetouaznў : vacillare Cc_8
taplalni : fovere I_8
elete auagj teste *taplalasa :* dieta G_4
tapodni : quatire Bb_3
tapsolas : plausus T_3
tapsolni l. örülni
tár ház : erarium, vö. ház I_1
taręlia az tiknak l. fodor
tarka vö. hiuz vö. ruha, kigyó
tarka barka vö. madár
tarkas barkas : maculosus P_2
ki *tarolni* : defalcare G_2
tarsasag : societas Aa_1 *conciliatio* E_4 *consociatio* F_1

ik *tarto: gallina rium* K_2
en azt *tartom: reor* X_2
azt *tartom: reor* X_3
el *tartani: liberaliter tractare* O_2
ellen*ttartani:* refragari, resistere X_2
meg *tartom:* consequor F_1
iol *tartanj: liberaliter tractare* O_2
iol*tartal* [!]*:* opipare, leckerlich R_2
farkast fwlenęl fogva *tartani: lupum auribus tenere* P_1
rendet kol *tartani: ratio habenda est* U_4
rend *tartas:* ratio U_4
barom *tartas: veterinarium* Dd_4
kencż *tarto: questor urbanus* U_4
kalan *tarto* [! olv. iarto ?]*:* cochlearius, ein loeffelmacher E_1
maga meg *tartoztatasa:* abstinen-
tartoztatni l. zabolazni [tia A_3
meg *tartoztatnÿ: retrahere* X_3 tardare Bb_4
tartoztatúa: continenter, caste F_2
tatar: parthus S_2 *scÿta* y_4
tavol vö. lenni
el *taúozni:* discedere H_1
el *tauoztatnj:* subter fugere Bb_2
az hwnt el *tauoztatni: fugere vitia* K_1
el *tauoztathato:* eluctabile H_4
tauosztathatatlan: ineluctabile M_3
tebe [!]*:* clinodium, ein cleynot E_1 [NySz.-ben nincs meg.]
tecczeni: vigere Dd_5 cernere, videre D_7
ky*tecczenÿ:* elucescere H_4
tegez: faretra I_5
tęgla: later O_1
tegnap eleőt: nudiustertius Q_3
tegnapi: hesternus L_2
tehetseg: potestas T_5 l. hazon
tehetős l. hasnalathos
alut *tęÿ:* coagulum E_1
sos *tęy:* colustrum E_2
teke: sphera Aa_2
tekenő: alveus A_6
diszno *tekeneő:* aqualiculus B_2
kis *tekenő:* concha E_4
veritż *tekenő:* alveus est fossa vel latum vas Ab_3 [Ismeretlen]
tekert (labu) vö. láb
tekenteles [!]*:* contemplatio F_2
tekentelnÿ [!]*: prospectare* U_1
meg *tekentenÿ:* observare Q_4
tekentetes: clarus E_1 conspicuus, clarus F_1
tikozlo: prodigus T_8 *discinctus* H_1
tęl: hjbernalia L_2 hiems D_1
telelő (haz) vö. ház
telhetetlen: avarus C_1
telhetetlen halal: morsinsatiabilis C_1
telhetetlenseg: avaritia C_1
ki *telliesiteni:* explere I_3
telliessegel: penitus U_1
telÿ l. rakúa
temerdek vö. fövény
el *temetni* l. eltakarni
tenger: pontus T_4 fretum, mare K_1 equor I_1
alut *tenger* [!]*:* Oceanus R_1
tengeri (allat) vö állat
tengeri vö. csiga
tengiricz: achantis, ein distelfinck
fel *tenni* vö. cél [A_3
tenezteni: generare K_3
teneztő: genitor K_3
teneztő, termő: fecundus I_5
tęr (helÿ) vö. hely
terd: genu K_3
tęrd (kalacź) vö. kalács
teriezteni akarni: metiri P_5
ki *teriezteni:* distendere H_1
ki *teriuzteni* [!]: propagare U_1
ki *teriedet:* fusus K_2
ki *terjedue:* fuse K_2
termő l. teneztő
bóúón *termő* (fa) vö. fa
termezet: ingenium M_3
termet: fertilis [?] I_6
thesta [átjavítva *:* teszta]: pasta S_2
tetęm: costa D_5
teteie: apex B_1
erő zak *tetel:* petulantia T_1
teti vö. gomba
ki *tetnj* [!], fel kelni: emergere H_4
tetouaznÿ l. tantorganÿ

ki *tecczeni:* apparere B_2
tettetes: superstitio Bb_3 hypocrisis, simulatio L_2 — l. hizelkedes
fa *tetiö:* cacumen, die hoche D_2
lo *tetiö* l. mezei pwchiők
úak *teteő: pedicellus* S_3
teueljgeni, boljgani: errare I_2
teueljgek l. jarok
teueljges: errabundus I_2
iol *teuő: merens* P_5
tęsola: temo Cc_1
tikmonÿ (zek) vö. szék
tiza (fa) *teza* (fa) vö. fa
tizt, feiedelemsegh: magistratus P_2
tizt: munus P_8 officium R_1
tiztt: functio K_1
meg foztatom ettől az *tiztől: munere hoc orbatus sum* P_8
tizt keuanas: *ambitio* A_7
tizta: clarus E_1 — l. cziak
tiztelett: cultus F_4
tiztesseg keuano: ambitiosus A_7
tiztitani, ekesiteni: polire T_4
tiztitatot, fenies: politus T_4
titok: occultus [!] R_1
titkoknak latasa: apocalypsis B_1
timso: alumen A_6
tinar [! olv. timár?]*:* cerdo D_6
allo *to:* stagnum Aa_3
saros *to:* palus S_1
to helli (fw) vö. fű
tobzodas: comesatio E_3, l. bujasag
tok l. korpa
toldozni, foldozni: *inculcare* M_2
*tolua*ÿ*:* latro O_1 pirata, latro T_3 latro E_2
fő *tolua*ÿ, twzes toluay: Archipirata bb_1 archipirata B_2
*tolua*ÿ*lani:* latrocinari O_1
*tolua*ÿ*sag:* latrocinium O_1
tolio: vö. bogár
toliongozni: undare Db_7 glomerare K_1
tompa, rest, rut: hebes L_1
toplo: fomes I_8 [Vö. Tájsz.]
tor: parentalia S_2
tornacz: porticus T_5 atrium C_1
torkos: bibulus C_3 — vö. madár
torsa: maguder est tirsus abscisus P_2
tot vö. ország
Toth: sclavus y_4
tő: acus A_4
tőbire l. mezzeb
tők (viragh) vö. virág
tőke: truncus Cc_7 l. horog
szőleő *teőke:* vitis Dd_6
teokelennj l. adnj
el *tőkellenÿ:* preponere, statuere M_1
tőkelletes: perfectus S_4
tokelletesseg [!] l. kemenseg
tőkős: herniosus, cuius viscera descendunt ad sacculum L_2
tolczér: infusorium, infundibulum
tőlgj (fa) vö. fa [M_3
el *teőlteni: transigere* Cc_5
teoltes: obex, obstaculum Q_4
teőltes: agger A_5
kolbaz *töltő:* fartor, *farctor* I_5
feier *timięn*, feir temięn: *salbum incensum* M_2
tőmlő (syp), tomlő (sip) vö. síp
tőnkölj: panicum S_1
tónkóly: spelta Aa_2
tőr: ensis I_1
kezed fel *tőrese:* callus, duricies manuum D_2
el *tőrni:* diffringere G_4
tőrekednÿ: laborare N_4
teőrekegÿel: age H_5 [munka N_4
tőrekedes: contentio F_2 — l. *tőrekedni* l. munkalkodnÿ
el *törleni:* abolere H_2
Ercz *tőrő: eritreus* [!] I_1
tőrők (buza) vö. buza [I_7
tórők [!]*:* fixura, ein wundenzeichen
tőrők [!]*: fixurale* [!]*:* I_7
tőrőlgetes: mulcimen P_7 P_3
torőlgetem: mulceo P_8
torőlgetni: delinire G_2
Eltelen *tęrrel:* retuso ferro X_3
tablara irot *tőruenÿ: lex tabellaria*
töruent vő. szab [Bb_4
iol *tőt:* benemeritus P_5 [P_5
tőlcź meg az pohartt: *metire pocula*
toúiszes [!]*:* hirsutus L_2

teőuisses vö. fa
tőser: mango P_3
trefa: jocus N_2
trefalnÿ: iocari N_2
trefas: iocator N_2
tudakozas l. tudomany
tudakozni: adquescere H_4 inquirere M_4
iol meg *tudakozni:* exquirere I_4
tudakozo: curiosus G_1
tudatlan: indocilis M_2
tudatlansag: inscitia M_4
tudomanÿ, tudakozas: cognitio E_2
tudomanÿ: disciplina, doctrina H_1
tulaidonitani: adscribere A_4
tulajdonsagh: vis [!] Dd_6
tulaidonsag: qualitas U_3
tulők [!]: vitulus Dd_6
tunassag: ignavia L_4
turos vö. étek
tusakodas: contentio F_2
tusakodni: altercari A_6 dimicare G_4 — l. kwzdeny
tusakodnj: repugnare X_3
ellenne *tusakodni*, ellent tartanÿ: resistere X_3
túzok: strutio Bb_1
tŭrni, czielekedni, szenvedni: *perpatiari* T_1
el *tŭrnÿ*, viselni: perferre S_4
tŭres: patientia R_4
tŭrő: patiens S_2 R_4
szent Antal *tŭze* l. fene betegsegh
zent Antal *tŭze:* cancer, ein krebs vel morbus D_3
tűzes vö. tolvaj
fias *tik:* Pleias T_3 Dd_3
fjas *tivk: maia* P_2
tiuk (begy) vö. begy
tengeri *tik* (mony) vö. mony
tik (tarto) vö. tarto

úcza: vicus Dd_6
udvar: regia X_2
nduar(-biro) vö. biró
vdvar (hazuga) vö. hazug
vg (zel) vö. szél
vgralni: illudere M_1
vgjmynth: sicuti, velut U_4
vÿ: recens X_1 hornus, novus L_3 vö. bor
vÿ (eztendő) vö. esztendő
asag *uj* l. hűelk [Baranya vidéki tájszó]
kozep *vj:* [*fama* mellé írva] I_4
mútato *vjod:* index est primus digitus circa pollicem M_2
vÿtanÿ: instaurare M_4
meg *vÿtanÿ:* instaurare M_4
vndoksagh: tabes Bb_4
vnas, alias vtalas: fastidium I_5
meg *unta:* tedere Cc_1
vntalan: assidue B_4
altol *ut*, altal ut: compendiumhoz irva a compitum helyett E_3 l. szérű
kerezt *ut:* compieta [!] E_3
kerezt *wt:* compitum E_3
kőűes *vt:* scropulosa úia I_4
orzag *úta:* via lecta Dd_4
vtalas l. vnas I_5
utat (nÿittanÿ) vö. nyit
vthalok: detestor G_3
utalatos: detestabilis G_3
útaltatott: spretus Aa_3
vass *vra:* magnes P_2 [Ismeretlen]
uz maraz [!]: pruina U_1
altal *vzok:* trano Cc_5
ut vö. ad
vsoras: fenerator I_5
vögekezem: nitor Q_2
völes: curule G_1 l. haz helj
völdőzes, kereses: consecutio F_1
völeő: cudes F_4
koűacż *völő:* incus M_2
mellette *ŭlők: possideo, dicitur a pone et sedeo* T_4
vörge: cuniculus [kihúzva: ők̊r zem] F_4
wres a kibe sok fęr: *capax* D_3 l. tagas
yres: capax D_3
vöresseg l. henieles
fekete *vörem:* artemesia B_4
ŭstők̊s vö. csillag
vötes: ictus L_4

gűtta *ẅtés* [!]: attonitus C_1
part *ẅtes*, haborúsagh: seditio Z_1
ẅtkőzni: tangere T_1
ẅtkőzett: acies A_3
ẅtkőzet: acies A_3
ẅteőt vö. ember
eűeges: vitriator Dd_6
ellensegnek meg *ẅzese*: *tropea* [olv. trophea] Cc_7

vad: fera I_6 silvester Z_3 vö. kapozta, kecske, körtővély, szamár, szőlő ág
vadazo (halo) vö. háló
vadazo (kępp) vö. képp
vadlo: delator G_2
uadolnÿ: accusare A_3
vadon vö. erdő
vadsag: *feritas* I_6
oktalan *vad*: bestia C_3
vagok: cedo D_6
felben *uagom*: precido T_5
uak vö. tetű
vak (kóróm) vö. körőm
vakaratlan: *strigosus* Bb_1
valahogy: *neforte* Q_1 I_8
valahol: uspiam Dd_8
valamint, akarmint: *utcunque* Dd_8
valaztani: distinguere H_3 sortiri Aa_2
El *úalaztani*: *secernere* Z_1 distinguere H_2
ki *ualaztani* l. ki uenni
valaztas: exceptio I_3 delectus, electio G_2
el *ualaztas*: divortium H_2
valaztom: *exopto* I_3
vall: humerus L_3
vallas: opinio R_2 confessio E_4
hitt *vallas*: religio X_2
vallom: fateri I_5
ettől meg *vallva*: *excepto* I_3
ala *valo*: *inutilis* N_1 [H_1
ala *valo*, roz: vilis Dd_5 dissolutus
ala *valo*, roz, feslet erkőlcz: dissolutio H_1
egy czieppel sem alab *valo*: *non teruntio est deferior* Cc_2
felettęb *valo*: profusus T_8
cziak maganak *valo*: privatus T_7
maganak *valo*: solivagus Aa_1
egiedwl maganak *valo*: ingloriosus, inglorius M_3 [R_4
enni *valo*, eledel, abrak: pabulum
kőzep zerint *valo*, alkolmas: mediocris P_4
zegen rendből *valok*: *obscuri(s) orti parentibus* Q_4
valtani l. czierelni
valtozas: vicissitudo Dd_4
el *valtoztatni*: mutare P_8
el *valtoztatom*: muto P_8
vamos: portitor T_5
uandorlanÿ: peregrinari S_4
vankos (?): G_1
war (megie) vö. megye
meg *uarnÿ*: expectare R_2
var: scabies y_8
varas: porrigo, scabies [!] T_5
varas: scabidus, scabiosus y_3
mezeő *varas*: oppidum R_2
varaslanÿ, varasslanÿ: sortiri Aa_2
vas: vö. rostély, rozsda, karika
giomlalo *vas*: sarculum y_3
uasas vö. hajó
szęnfogo *vass*: *batillus* C_3 [D_1
ezteri uegebe ualo *uas*: *bucentrum*
vasas: *ereus* [!] I_1
meg *vasot* az fogam: stupere, stupescere (?) Bb_1
vass (vra) vö. úr
vastag: robustus X_4
vegezni: constituere F_1 [Cc_5
vegezes vel zerzeődseg: transactio
velekedes: opinio R_2
weleő: medulla P_4
kőből *veka*: modius P_6
vekonÿ (bŵr) vö. bőr
vekony bőr (giarto) vö. gyártó
uendeget hiua uacziorara: *condixit convivas ad caenam* E_4
venike: sarmenta y_3
vennÿ usurpare Dd_8 rapere X_1 *accommadare* [!] A_3
elől *uennÿ* [!]: preire T_6
elől *uenni*: *antevenire* B_1

ki *uenni*, ki ualaztani: excipere I_3
torkabol ualakinek ki *uőnnj:* exielő *vennÿ* l. zeretni [gere I_3
az mit emberen (?) felbe szoktak *vennÿ:* superfluus Bb_3
ezebe *uennÿ*, altal neznÿ: *prospicere* M_1
Az varat meg *vennj: obsidere arcem* R_2 [adcumbere A_4
mellere [melleie?] *uenni* valakit:
ver (-szipo) vö. szípó
vęrrel valo betegsegh, bęl faias: dissenteria H_1
verni: multare P_8
verczie: buteo D_1
vereseg: multa P_8
verő: malleus, ein hammer P_2
verittek, faratsag: sudes Bb_2
versenies: pertinax, obstinatus T_1
veritż (tekenő) vö. tekenyő
verő fen (helj) vö. hely
vęsz: procella T_8
(szęl) *vęz* vö. szél
uezedelem: clades, strages D_8
uezedelmes: perniciosus T_1
vezekedni: periclitari S_4
vezelÿ: periculum S_4
vező: vimen Dd_5
zem fenÿ *veztő:* phitonicus T_2
szemfeny *vesztő:* ariolus, divinator, ein warsager, oder gauckler B_3
ueztuen es silliesztúen: *vexatis et perditis* Dd_4
szem fenÿ *vesztes:* prestigium T_7
szem fenÿ *veztő:* prestigiator T_7
veztegetes: vexatio Dd_4
vezteg (heueres) vö. heverés
lelek *ueztes*, romlandósag [?]: *corruptela* F_3
nÿlat *úetnÿ:* sortiri Aa_2
nilat *vessúnk* ra, igazan meg ozzuk: *dividamus* Aa_2
őzve *veztenj*, eőzve veztenj: inimicare M_4
zanki *úetni* [!]: exiliari I_3
zanki *úetes* [!]: exilium I_3
vetes: satio y_3 seges L_1 [E_3
hozza *uetes*, hasonlitas: comparatio
meg *uetes*, el ualaztas: repudium X_3
meg *vetes* szamott avagj egiebet: supputatio Bb_3 [G_4
vetekedni: disserere H_1 dimicare
vetek: flagitium I_7
vętek: commissum E_3
vetemeny l. buza
uetkezni: lapsari O_1
uetkezni: delinquere G_2
vetkes: flagitiosus I_7
ellenbe *vetet:* obnixus Q_4
vetnj: peccare E_3 — l. költeni
el *uetnÿ:* abortum facere A_2
el *uetni* rolla: *propulsare* M_1
eleibe *vetni:* obiicere Q_4
meg *vetni: diremere* H_1 *improbare* M_1 insultare M_4 *tendere (retia)* Cc_1 respuere X_3
megh *uetnÿ:* repudiare X_3
őzze *uetni:* comparare E_3
niakra (?) főre *bę vetni:* precipitare T_6
agj *uető:* cubicularius F_4
marha *veuő:* forum I_8
rez *úeúő:* particeps S_2
vezetni: deducere G_2
viaz (giortha) vö. gyertya
vidamsagh: hilaritas L_2
vidra: beuer [így!] C_3 — l. hod
vigadni: ludere P_1
wigadas: tripudium Cc_6
uigiazas: lucubratio, vigilia P_1 vigilia Dd_5
vilagj (dolog) vö. dolog
vilagos: lucidus O_4
Egj keczenięg *wilagos*, egj kiczinięg *vilagos:* sublustris parum lucens Bb_2
villamas [!]: fulgor, *fulguritas* K_1
vinceler l. kapas
arra *uinnÿ* traducere Cc_5
felfele *uinnÿ:* seducere [!] Z_1
ueghet *uinni:* deducere G_2
tők *viragh:* trice (?) Cc_6
maga *viseles* l. pepeczieles
vitezkedni: merere P_5
vitesseg: militia, prelium P_6
uitorla: velum D_4

baj *úiuo:* duellator H_2
ar *uiz:* eluvio, eluvium, eluvies H_4
arpa*uiz:* ptisana, est aqua decocta in hordeo, dynbier oder gerstenwasser M_2
foljo *viz:* amnis A_7
kút*uiz:* fons I_8
vizes: uvidus Dd_8
vizi vö. erővel, madár
woljůa [!]: struma (= golyva) Bb_1
uonni: allicere A_6
bę *vonni* l. meg rantani
meg *vonnÿ* magat valamitől: abstinere A_3 cohibere E_2
hasanal fogůa *vonni: ventre tenus trahere* Cc_1
ozue *vonni* l. meg rantani F_2
te tova *uonnj:* distrahere H_2
vonas: tractus Cc_5
meg *vonas:* contentio [A_2
el *vonattatot:* abductus, hingefuret
vő: gener K_3
vő felÿ: pronubus M_1
vőfelÿ: auspex, auruspex C_2
vő legenj: sponsus Aa_3
nagj *uolÿ* [!]: convallis F_2
völgj: vallis Cc_8
uerhenie vö. színű
zabb: avena C_1
zabolazni: tartoztatni: arceo B_2
meg *zabolazni: sedare* Z_1
zaczko l. tyse
zanot (fa) vö. fa
zazlo: signum Z_3 vexillum Dd_4
zenges: canor D_3
zőld vö. béka, fű
zergetes: crepitus F_4
zergetni: crepitare F_4
zugas: murmur P_8
szúgas: sonitus Aa_1
zűr zauar: confusio F_1
zivl vagy *szivl* (dizno) vö. disznó
sendelj: cilindrum, ein schindel D_7
sido: verpus, iudeus Dd_3
ssinar, fösueny: dorophagus H_2
sirr [!]: humor L_3
az fóld *syria humor terrae* L_8
súgorgos l. fekete

PÁLFI MÁRTON.

IRODALOM.

Angol-magyar szótár.

Magyar és angol szótár. Szerk. *Dr. Yolland Arthur B.* Első (angol-magyar) rész. (Franklin-t. Ára 9 K.)

Yolland Artúr dr., az egyetem angol lektora, szeptember hóban bocsátotta közre angol szótárának első, angol-magyar részét. Tagadhatatlan, hogy híjával voltunk kimerítő és megbízható angol szótárnak, amely irodalmi célokra is hasznavehető segédkönyvül szolgáljon, vagy — a szerző szavai szerint — amely a magyar és angol nyelvet az irodalom terén közel hozza egymáshoz. Ez a nagy feladat, melynek egyik (és pedig könnyebb) felét e vaskos kötet megoldani igyekszik, nagy munkát rótt a szerzőre, és hogy ezt vállalta, még akkor is tiszteletreméltó lenne, ha nem végzett volna amúgy is értékes munkát. Az összeállító munkája értékes azért, mert a fizikai lehetőség — vagyis az előírt terjedelem — határain belül a lehető legtöbbet nyujtotta, és látható buzgalommal igyekezett minél több cikket belegyömöszölni a könyvébe, nehogy közönségét a szótár egyszer is cserben hagyja. Természetes, hogy ez a belső értéknövekedés fordított viszony-

ban áll a kiállítás becsével. A helyszüke volt valószínüleg oka annak, hogy a címszók rendes, tehát nem elütő, nem kövér betükkel vannak szedve s ez főleg azért válik kellemetlenné, mert az igekötőkkel (Y. előragoknak nevezi) összetett szók nem mint külön cikkek állnak, hanem — szintén térmegtakarítás kedvéért — az illető igekötő, mint címszó után folytatólag egymás mellé vannak sorozva. Így míg az olvasó az *ex* cikk alatt megtalálja pl. az *excuse* szót, annyi idejébe kerül, hogy a szótár sürü forgatásánál elpocsékolt idő alatt el is mehet a kedve angol szövegek olvasásától. A jó szótárt nemcsak összeállítani, hanem kiállítani is jól kell. Ez pedig a kiadó dolga, főleg ha ki akarja szorítani a versenyző német szótárakat, melyek bizony több kiadói tapintattal és gondoskodással szolgálják a közönség kényelmét.

A szótár gazdagságáról szólva nem szabad megfeledkeznünk a tulajdonnevek beiktatásáról sem. Ha minden szótártól, amely kiejtést is ad, elvárjuk a fontosabb tulajdonnevek felsorolását, úgy kétszeresen van okunk ezt az angol szótáraktól megkövetelnünk, hisz tudvalevő, hogy a leghaladottabb tanuló se képes teljesen megbirkózni a tulajdonnevek kiejtésének semmi szabály alá nem foglalható szeszélyével. Yolland is gondoskodik a tulajdonnevekről, de nagyon szükmarkuan. Azt megadja, hogyan ejti ki az angol Flandriát és Kaukázust, pedig az angolul tanuló inkább lesz kiváncsi, mondjuk, Farquhar, Gloucester, Warwick, Worcester stb. kiejtésére, (hiszen, ha magyarul beszél, akkor is szüksége lehet útmutatóra az angol tulajdonneveknél) — de a legtöbb fontos tulajdonnévnek a szótárban nyoma sincs.

Hogy angol anyanyelvű létére olyan jó magyar szöveget adott, az megbocsáttat egypár idegenszerüséget, mint: *betürend tudós* (?) a. m. *alphabetarian;* vagy *felebarát* e. h. *emberbarát* = *altruist.* — Elismerést érdemel, hogy sok helyen föltünő a helyes magyarságra való törekvése; vö. pl. »horizon: *látóhatár, látókör, szemhatár*« (*láthatár* helyett), defensive: *védőeszköz* (nem *védeszköz*) stb.

Már sokkal erősebben érzik az idegen anyanyelvüség a szótárnak legkényesebb részében, a kiejtés megjelölésében. Ez nagy baja a szótárnak, mert sokban félrevezeti az olvasót. Egyrészt az angol kiejtést egyáltalában nem fedő magyar hanggal ír át némely hangzót, másutt meg fölösleges fejtörésbe fogja belehajszolni a közönséget valami cifra jeggyel, ami helyett egészen jó magyar megfelelőt használhatott volna.

Így tett pl. a nyilt *o*-val. Az angol *hot* átírása Yollandnál *hât.* Egészen bátran jelezhette volna ezt a nyilt *o*-t magyar *a*-val is, hiszen maga megjegyzi, hogy az a hang olyas-*féle*, »mint a magyar *a* e szóban: *van*, tehát orrhang előtt«. (!) Arról ugyan sohase hallottam, hogy a magyar máskép ejtené ki az *a*-t orrhang előtt, mint egyebütt, de itt most erről ne legyen említés. — Szóval, az az elenyésző csekély különbség, amely az angol nyilt *o* és a magyar *a* közt észrevehető (ha egyáltalában észrevehető), arra késztette a szerzőt, hogy egy jelet fabrikáljon, amelyből a helyes hang eltalálása a tanulónák bizonyára oly nehezen fog menni, hogy a helyes kiejtéstől majd jobban eltér, mint a becsületes magyar *a* kiejtésével.

Egyébként a szerző nem nagyon következetes ebben a szigorúságában. Ha olyan finom hangérzéke van, hogy a hangszínezet különböző árnyalatai közt az ultraviolett sugarakat is megérzi, csodálatos, hogyan bírt avval megbarátkozni, hogy az *r* előtt hangzó nyílt *ö*-féle hangot (earl, girl) magyar *ö*-vel írja át, megadván az utasítást, hogy ez az *ö* úgy ejtendő ki, mint ebben a szóban: föld. Tehát *rövid ö*-vel. Így történik aztán az, hogy míg arra óvatosan vigyáz, nehogy a nyílt *o*-t valamikép *a*-nak ejtsék, ugyanakkor eltűri azt az insultust saját anyanyelve ellen, hogy a *girl*-t — uram bocsá — *göl*-nek fogják mondani az ő átírása alapján.

Hasonlóképen csodálatos elnézésre vall az, hogy a hosszú *i*-t *ej*-nek mondatja. Tehát *time: tejm*. A magyar *j* sokkal jobban sűvít, semhogy az angol félhangzó *į* jelzésére alkalmas volna; az *e* pedig még mindig nagyon zárt ahhoz, hogy ezt a diftongust jól vissza lehetne vele adni. Hisz a német *ei*-ben is közelebb áll az *e* a mi *á*-nkhoz, mint *e*-nkhez.

Azt csak megemlítem, hogy a zárt szótagban előforduló uvuláris *r*-et egyáltalában nem jelzi a szerző: *girl: göl, hearse: hösz*. Ez egyéni felfogás dolga, főleg népszerű használatra szánt műben. De azt az egyszerüsítést már csakugyan nem tarthatom szerencsésnek, hogy az angol *ng* csoportot teljesen magyarosan ejteti ki. Arra ugyan bizodalommal számíthat, hogy az átírásában senki se fogja az *n* hangot a nyelvével artikulálni, de azt ki kellett volna emelnie, hogy az *ng* e két szóban pl.: *language* és *singer* kétfélekép hangzik.

Legkevésbbé bírok a szerzővel egyetérteni a már említett *ŏ* hang használatában. Nem tekinthetem másnak, mint német könyvek által behurcolt makacsságnak, hogy minálunk annyira ragaszkodnak az *ö*-s átíráshoz. És ha a szerző a rövid *ö*-féle hangzóknál *(but, love)* szerencsésen kiküszöbölte a szinte fájón éles, magyaros *ŏ* kiejtést az *ö*-höz még csak nem is hasonlító *ɔ* jellel, ugyanezt az üdvös hivatást teljesíthette volna a megfelelő hosszú hangzónál: *earl, girl*. De nemcsak, hogy nem tette, hanem a hibát még avval tetézte, hogy ezt a kényes hangot rövid *ö*-vel írta át.

Egyébként a kérdéses hangzónál több árnyalatot különböztet meg a szerző, és gondosan elválasztja a rövid *ŭ*-t vagy többi szóközépi megfelelőjét (*love*, stb.) az *-or*, *-er* végzetekben előforduló hangoktól. Ha fonétikailag igaza van is, kár volt a kiejtés kérdését még összebogozni újabb árnyalatokkal, amikor, mint láttuk, nem mindenütt olyan aggodalmas a hajszálnyi pontosság kérdésében. Yollandnél az *or* végzet átírása *ȯ*, az *-er* végzeté pedig háromféle (de nem sikerült a könyvből felfedeznem, milyen elvek szerint alkalmazza a háromféle jelet): ᵒ, ᵒ és *ö*. A bajt az tetézi, hogy mind az *ȯ*, mind az *ö* jel már le van foglalva két hosszú hang jelzésére, és pedig a hosszú nyílt *ō* és a hosszú nyílt *ö* részére. Tehát a teljesen hangsúlytalan két szótagot úgy jelzi, mint a nagyon nyújtva kiejtetteket!

Általában, mint az egész fonétikáján átvonuló alaphibát, meg lehet állapítani azt, hogy a szerző nem igen veszi tudomásul a hang-

zók között levő időmérték-különbséget. A hosszú, nyilt *e* részére *(hair, care)* a német *Herr* szót használja kulcsszó gyanánt. Megengedem, hogy sajtóhiba és *Heer* akart lenni, de akkor szintén rosszul választotta a kulcsszót; mert benne az *ee* zártabb, mint az angol *r* előtti *ā*.

Ha az időmértékre tekintettel van, úgy sok munkát meg is takaríthatott volna. Mert gyakran ír át kétféle jellel két olyan hangzót, melyek közt tulajdonkép csak prozódiai különbség van. Két példa: A nyilt *o: dŏg, fōr*, Yolland átírásában, *dåg* és *fo̊(r)*. A két hangzó az Association Phonétique átírásában: *ɔ* és *ɔ:*, a Toussaint-Langenscheidt-rendszer szerint: *ŏ* és *ō*. Vagy: *bŭt* és *gīrl*. A két hang Yollandnál: *ɔ* és *ö*; Ass. Phon.: Λ és Λ̊:; Touss.-L. *ŏ̆* és *ȫ*. Mindkét nem Yolland-féle átírás — jóllehet nemcsak laikusoknak szól, hanem tudományos komolyságra is igényt tart — csak időmértékbeli és nem színezeti különbséget érez a két hangzó között.

A hosszúság kérdésének elhanyagolása kellemetlenül érint még az *-ate* átírásában. Akár igéről *(to separāte)*, akár deverbális névszóről *(separāte, privāte)* van szó, mindkét esetben *ét* kiejtést jelez. Meglehet, hogy van olyan ortoépia is, amely ezt eltűri[1]; de az semmi esetre se helyénvaló, hogy a hangsúlytalan *-ăge* képzőt *édzs*-nek írja át, tehát a rövid, tompa *ĭ*-nek ejtett hangzót hosszú *é*-nek mondatja.

Ne csináljunk mérleget arról, mennyiben nyomják le e hibák a szótár érdemeit. Annyi bizonyos, hogy gazdagsága és egyéb jó tulajdonsága még egypár kiadást biztosít a műnek. Ez pedig már csak azért is kívánatos, hogy a szerző az átírásokat alapos revizió alá vegye és így alkalma legyen minden tekintetben hasznavehető munkát nyujtani. HONTI REZSŐ DR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Térdepelni. Föltetsző, hogy ezen igének a *térd* szóból való eresztésében a nyelv nem elégedett meg az egyszerű és rendes *l* denominativ képzővel *(térdel)*, hanem közbe vetette még azt a *p*-t: *térdepel*. Azt csak nem hihetjük, hogy itt a *p* csupa nyelvszeszélyből eredt jelentés nélküli betoldat; s nem hihetvén el ezt, kétféle lehetőség áll előttünk annak megmagyarázására. Ugyanis a *p* vagy a *térd* alapszóhoz járult, azt kiegészítvén vagy meghatározván, s ennélfogva névszói természetű, míg az igeképző csak *l*; vagy az igeképzőhöz tartozik, s ennélfogva igeszói természetű, vagyis a teljes igeképző nem *el* hanem *pel*. — Egyszeriben eldönti e kérdést egy tekintet a cseremisz 'térd' és 'térdepelni' szókra. Cseremiszül a térd *polvuj* R. (egy kisebb orosz cseremisz szógyüjteményben *polbä*); térdepelni meg

[1] Y. azt írja *frigét (fregate*, fregatta*)*, Rippman így írja: *frigət*; de *prélet: prelət*.

a Bibliai szóalak szerint: *pulvujt-aš*, a magyar *l*-nek megfelelő rendes *t* denominativ képzővel (l. NyK. 4:58. l.) *pulvuj*-tól képezve. A *polvuj, pulvuj*-ban mindjárt ráismerünk a cser. *vuj* 'fej' szóra, mely a finn *pää*-nek mása, s ehhez még hasonlóbb maradt a *polbă* alakban. A *pol, pul* tehát = finn *polvi* 'térd', *polvuj* pedig = 'térdfej', épen úgy amint a csuvasban mondatik *čir-possi* 'térd feje', és *čir possĭbe turas* 'térdepelni' (térdfejen állni). A térdfej tehát egy régen szokott összetételnek mutatkozik, s azt hisszük, hogy a magyarban is divatozott, mikor a *fej* szó még *p*-vel volt *f* helyett; de csak a *térdepel* igében maradt meg. Ezt tehát így taglaljuk: *térde-pel*, s a *pe*-t a *fej, fê*-nek régibb alakú másának (= finn *pää*) tartjuk. Igy a *térdepel* igen egyszerűen meg van fejtve, amennyiben képzése a cseremisz *pul-vuj-t*-éval tökéletesen megegyező.[1]

(NyK. 4:140) BUDENZ JÓZSEF.

Hiányzik. Szegedy-Maszák Hugó menthetetlen hibául rótta föl Vörösmartynak, hogy 1837-ben *hiányzik* helyett azt írta *hibázik*. Szegedy-Maszák Hugó evvel a nagy mondásával csak azt bizonyítja, hogy nyelvünk történetében teljesen járatlan. Jól sejti a Parlagi Filológus, ki a minap Szegedy-Maszák Hugó cikkét megrostálta (Nyr. 36:316), hogy a *hiányzik* ige nem valami ősrégi s »még talán 1837-ben se volt nagyon elterjedve.« A M. Nyelvújítás Szótára csakugyan 1836-ra s 1838-ra teszi első előfordulásait (1836 Fogarasinál). De érdekesek az előzmények is. A 18. században s a 19. első felében általánosan használták a *hibáz, hibázik* igét 'hiányzik' értelmében,[2] s a népnyelv maiglan így használja. E mellett azonban ugyanebben az értelemben ősrégi kifejezések voltak: *híja van, híjával van* (l. NySz). A *hibázik* igének ilyen használatát egynémely nyelvtaníró úgy látszik már a 18. század végén kifogásolta. Id. Ráday Gedeon 1786-ban azt írja Kazinczynak: »Ami Spangár munkáját illeti, nékem az a régi Editiókból eddigis meg vólt, hanem az Magyar Bibliothecája *hibázott*.« Erre Kazinczy azt jegyzi meg: »E szóval a *fehlen* értelmében él; ezt a nyelvrontás ellen panaszkodók nem tűrik« (Kaz. Levelezései 1:103). 1823-ban Toldy Ferenc a Schiller-féle Haramiák fordításában az ajánlásban ezt az új szót alkotta: *hijázni*,

[1] Noha nem rég hivatkoztunk rá (34:224), időszerünek tartjuk fölujítani e cikkecskét, amely Budenznek egyik legszebb szófejtését foglalja magában. Most ugyanis Gombocz Zoltán a régi török jövevényszavakat s köztük a *térd* szót tárgyalva nem vet ügyet Budenz magyarázatára, hanem a *térdepel* igét (tkp. *térdepl-ik*, l. NySz.) **térdel-pel* alakból magyarázza, tehát a *p*-t igeképzőnek veszi, holott aligha lehet még egy példát találni, amelyben ez a mozzanatos *-p* képző denominális *-l* után foglalna helyet. A DebrK. egyetlen helyén előkerülő *terdelpeluen* kétségkívül hiba, az ÉrsK. *terbőkőd(et)* alakja pedig képzőcserével keletkezett a *térbeklik* hangalakból (a mi igénk a régi nyelvben mindig ikes: *térdeplik*). Még az is számba jön, hogy a *térdel* ige a régi nyelvből nincs kimutatva, először egy 18. századi nyelvujítónál fordul elő, Kónyi Jánosnál, nem is épen a rendes jelentéssel. l. NySz. *A szerk.*

[2] Kisfaludy S. is azt írja 1825-ben (Gyula szerelme 8:31): »Csillagzatok! Egy *hibázik* közöttetek, a szerelem csillaga.«

nyilván a személyragos *híjából*. Könyve függelékében ő maga a szokatlanságok közt sorolja föl ezt az igét s azt mondja: »*hijázni:* mangeln; *hibázni*, idegenség, bár megrögzött is, a német *fehlen* után« (vö. Nyr. 10:216). Bajza József Toldyhoz írt leveleiben szintén mint ennek szavát említi (»*hijázni*, a megjobbított hibázni« Bajza J. Összegy. Munkái[3] 47; »*hijázik!* kedves szód« uo. 56). Lehet, hogy ezt a Toldy-féle szót változtatta Fogarasi azzá, hogy *hiányzik*, még pedig a *hiány* főnévre támaszkodva, mert ezt éppen csak akkor tájban kezdték íróink sűrűbben alkalmazni. Ez a szó (*heány* alakban) először 1755-ben fordul elő Haller Lászlónál (nem a 17. sz. végén, mint a NyUSz. állítja), de 1830 tájáig igen ritkán éltek vele, így 1825-ben Kisfaludy Sándor, 1827-ben Döbrentei (»a *hijányt* pótlani kívánjuk« Élet és Lit. 2:363), így 1837. a Tudománytár, Lit. 1:41 és Verseghy alkotta a *hiányjel* műszót (Nyr. 14:402); vö. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 19. Maga ez a *heány, hijány, hiány*, nyilván csak később keletkezett elvonás a jóval régibb *hijányos, hijános* szóból, mely a *híján* határozószó származéka volt. KOVÁCS MÁRTON.

Ysa. Eleve.[1] A HB. olvasásának nagy kérdésébe én, avatatlan, nem szólhatok bele. De azt még sem hallgatom el, hogy én, ha nyelvész volnék, alkalmasint több ügyet vetnék a HB.-del egy hártyára írott deák fordításra, mely ugyan nem szószerint való, de ép az *ysa* és az *eleve* szavakra nézve talán döntő fontosságú. Az »*Ecce fratres videtis oculis vestris*«-ben vajjon nem az *ysa*-e az az *ecce*? A »*Quanta gratia dominus deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum*«-ban meg nem világosan az *eleve*-e a *primum*? Tehát nem *teremté elé* (procreavit) a *terumteve eleve*, hanem *teremté eleve* (creavit primum, levén ez a primum adverbium). A deák fordítás szerintem magyarul ez: »Mennyi malaszttal kedvezett eleve az úr isten a mi Ádám atyánknak.« A HB.-ben meg ez az egyértékes: »Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut.« Hogy e mondatban a subiectum (isten, úr isten) elmaradt vagy alattomban értődik, régi dolog. Kérdem hát, miért nem lehet az *eleve* egyszerűen a *primum*, és miért kell okvetetlenül a *terumteve* praefixumának lennie? Vagy kétséges, hogy az *eleve* értelme az is lehet, ami az EhrC. óta maig, t. i. *primum?* TÓTH BÉLA.

[1] Az elhúnyt írónak régebben beküldött kéziratából. — A *isa* szócskára nézve vö. Szinek Izidor cikkét Nyr. 28:103. Ott elég meggyőzően van kifejtve az a nézett, amely szerint *ysa* a. m. a latin *enim*. A rokon nyelvekben találunk is hangzásra és jelentésre hasonló szócskákat: vogul *ossa, ās* hogyne, persze (NyK. 21:315) és osztják »*izi:* bizony (régi magyar *isa*)«, mint már Hunfalvy észrevette osztják szótárában. — Az *eleve* szóról Budenz értekezett a Phil. Közl. 1:145. lapján. Az ő nézete szerint *eleve* mindig egyértékű az *előre* szóval, már pedig nem mondhatni, hogy Isten Ádámot 'előre' teremtette. Ámde most a NySz-ban csakugyan vannak régi idézeteink, amelyekben *eleve* nem a. m. 'előre', hanem általában 'eleinte'. Így az EhrK-ben *eleue* zylettett: primogenitus. Még inkább ide vág a DöbrK-ből való idézet: Az rovas lőn elővе Cirinos espantol: haec descriptio p r i m a facta est praeside Cyrino. Eszerint Tóth Bélának csakugyan igaza lehetett, ha visszatért a szónak régibb magyarázatához. *A szerk.*

Szögszár **és** ***Szegszárd.*** Az OklSz-ban olvassuk: »*szögszár*: [?]. 1311: Equi sui *zuk zaar* coloris.. 1336: Quendam equum *Zugzar* coloris.. 1373: Equum suum *Zugzar* coloris..« Ehhez még egy adatot csatolhatunk (1566-ból valót), amely a két elemet megfordított sorrendben mutatja; Bajoni János végrendeletében (melyet Székely Sándor tett közzé a Hazánk és Külföld c. folyóiratban 1868. 811. l.) több ló van említve és színe szerint megkülönböztetvee »Istóknak, az én inasomnak,.. hagyom az én *kék* lovamat [kékr: festett, jegyzi meg a közlő],.. és az *pej* paripát, egy karvasat.. Bajánházynak hagyom az *szeg*lovamat, melyet Katonának hivok.. Kelemennek hagyom az *szárszeg* lovamat [kopasz barnának magyarázza a közlő].. Pálffy Jancsinak hagyom az én *szár*paripámat..« — Nyilván ugyanezt az adatot idézi a NySz. a Károlyi-család Levéltárából: »Kelemennek hagyom az szárszeg lovat.« Szarvas Gábor a *szár* szónak 'subniger, braun' jelentést tulajdonít, de ez nem lehet helyes, mert a Schlägli szójegyzékben a *zar* 'croceus', a BesztSz.-ben pedig 'coccanatus' vagyis (Finály javítása szerint) 'coccinatus', néhány oklevélben pedig a *szög*nek éppen ellentéteképen szerepel (1357 és 1479, OklSz. és van *szö-szár* vagyis 'szőke-szár' is uo.). A *szögszár* és *szárszög* minden esetre állandó színvegyület neve volt az idézetek tanusága szerint. Ebből azt következtetem, hogy Kézai Simon és az Érdy-kódex hibásan magyarázza *Szegszárd* nevét onnan, hogy Béla király »caluus«, »zaar homlokw« volt. HISTORIKUS.

Nemere (Nyr. 36:283). Utólag rájöttem, hogy e névről már volt szó egy-két helyen újabb irodalmunkban. Heinrich Gusztáv Aranyosrákosi Székely Sándorról írtában (Irodtört. Közl. 5:393) szól a Nemeréről, mely Székely S. époszában mint 'rossz északi rém' szerepel, s a lap alatti jegyzetben fölveti ezt a kérdést: »Mit jelent a *Nemere* név? Valószínűen oláh szó és talán összefügg a latin *nemus* szóval, a. m. erdős hegység?« Ez a kérdés az én magyarázatommal immár el van döntve. — Közelebb jár magyarázatomhoz Melich Jánosnak egy szűkszavú megjegyzése, melyet a régi *Merisa*, cseh *Mireša* név magyarázata mellé vetett: »Vö. *Nemere* = szláv *Nemira*« (Szláv jövevényszavaink 2:119). Ezen a nyomon indulva csakugyan megtaláltam a *Nemira* szót mint 14. és 15. századi női személynevet, cseh, lengyel és orosz forrásokból idézve Moroschkin könyvében: Onomasticon Slavicum (ugyanott mint férfinév *Nemir*, *Niemir*).
MARIÁNOVICS MILÁN.

Adalék a magyar szórend történetéhez. Molecz (A m. szórend, 43. l.) azt mondja, hogy Mikesnél nem talált példát a régi nyelvnek arra a szórendi sajátságára, hogy »az a szó, mely manapság a közbeszédben az ige elé kerülne, mint meghatározó,« — az ige után áll. — Ime nehány példa:... akinek is volt neve Irini (63. lev.). és nevezték őket jeruzsálemi szent János ispotálya vitézeinek (71. lev.). Az öreg asszonyt... nevezik kaden kiája: a leányok anyja (176. lev.). SZENÁSZI GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Más-más vidékről. (Pótlásul a MTsz.-hoz.)

bodonka: pelyvahordó szekér (N.-Szalonta) vö. MTsz.
csapolya: kád (Szilágy-Somlyó).
csuba: bolond, hülye (Vésztő, Békés m.)
neki *csukott:* döfött (Szilágy-Somlyó).
csurika, csurikálni: fürdő, fürdeni (Losonc).
dolmány: kukorica fosztása, a kukoricacső külső burkolata (Tura, Pest m.).
dugás szemig tele: egészen tele. (Mezővári, Bereg m.)
érsek: ész. Nagy *érsek:* nagy ész. (Bereg m.)
felér. Hány az óra? Bizony már *felért,* vagyis dél van. (A mutatók fent vannak. — N.-Bégány. Bereg m.)
fömlik: fénylik (Nagy-Bereg, Bereg m.)
gömölye: juhtúróból készült sajt (Beregszász.)
gubics: törpe, csenevész ember, vagy alma, vagy más egyéb (Losonc).
gulyiba, guliba: házikó, vityilló (Losonc).
hajbiszti: hübele-balázs (Cseke, Szatmár m.)
halaványy: holt Tisza (Tiszaujlak, Ugocsa m.) vö. *halovány* MTsz.
hasgat: hasogat (Losonc).
hoci: női ujjas kabát (Losonc).
huzog: húz (Beregszáz).
itong-fitong: lóg. Rongy matéria, olyan, mint a vénasszony, itongfitong (Nagy-Bégány, Bereg m.) vö. MTsz. *itong.*
kasica: védőgát az ár ellen, (Tiszaujlak, Ugocsa m.) vö. MTsz. *kasica.*
kátyus: kupa, vízmérő edény (Szilágy-Somlyó) vö. MTsz. *kártya.*
keserü: gabonapálinka (Beregszász).
kocska: béna (Szatmár m.).
kolyimpál: ha valami forogva esik lefele (Nagy-Bégány, Bereg m.).
lábtó: létra (Beregszász).
lihoj: fuss (Nagybégány, Bereg m.).
lincom pergelte: így szidja az anya gyermekét (Nagybégány).
lingás: hitvány. Milyen *lingás* ez a termés (Vésztő, Bereg m.).
lipityánka: lapát (Beregszász) — Ugocsában is — vö. MTsz.
matyó: kis pak, amelyet az ember hátára tesz (Nagybégány).
mörmöl: morog (a kutya — Nagybégány).
nyámnyila legények: nyavalyás, hitvány (Bud. Hirl. 1905. aug. 8).
nyomdék: nyom (Beregszász) vö. MTsz. *nyomdok.*
pukkan: pukkad. Annyit ettem, majd *megpukkantam* (Nagybégány).
rétolya: létra (Beregszász).
rivik: rí (Nagybégány).
sor: szomszédság. Hol a Nagysága? A *soron* (a szomszédban van. Beregszász).
susták: régi 4 krajcáros (Udvarhely m.) vö. MTsz. [(Losonc).
svandra: közönséges nőszemély
tacska: hosszú keskeny ruhadarab, mellyel a dajka a kis gyermeket magához köti (Losonc).
tacska: talicska, mellyel földet hordanak ki (Mezővári, Bereg m.) vö. MTsz.
tacsli: fejbe ütés, barack (Budapesti diákszó).
tapsikol: tapsolgat (a kis gyermek. Losonc.)

táplom: templom (Zetelaka, Udvarhely m.)
tárihagyma: szép, nagy veres hagyma (Szamosszeg).
ütödött: hülye, bolond (Komárom) vö. MTsz.
varasgyék: picula, 1 hatos (Zetelaka, Udvarhely m.)
vápa: mocsaras hely (Tiszaujlak, Ugocsa m.).
verőce, heröce: költes tészta (Hatvan, Heves m.)
veszekszik vkire: vkivel. El kezdett *rám* veszekedni (Beregszász).
elveszlik: elvész (Beregszász).

ENDREY GERZSON.

IZENETEK.

D. L. — Tökéletesen igaza van: ha az ember meggondolja, nagyon furcsa, hogy a franciák *milieu*nek nevezik a környezetet (és a mi franciáskodóink is, — mintha hiába alkotta volna Dugonics a *környöz* igét s ebből a későbbi nyelvújítók a *környez* és *környezet* szót), holott a közepet is *milieu*nek mondják és ez ennek a szónak az igazi jelentése *(mi-lieu*, olasz *mi-luogo*, oláh *mij-loc* ~ latin *medius locus)*. Ez különös ugyan, de a jelentésfejlődésnek igen érdekes példáját mutatja: hogy t. i. a szó jelentésére nagy befolyással van a környezet, pl. egy-egy szólásmód vagy szerkezet, amelyben állandóan használják. *Au milieu de ses amis* tkp. a. m. barátai közepett, barátai között; de minthogy ez egyszersmind a. m. barátai körében v. környezetében, a *milieu*-t idővel erre értették és ennek a fogalomnak a kifejezésére használták. A magyar nyelvben legnevezetesebb példa az olaszból átvett *pálya* szó. Az olaszban *correre il palio* a. m. versenyt futni a jutalomért, a *palio*-ért (mely eredetileg díszes köpenyeg, *pallium*, volt). De mivel a *pálya-futás* mindig arra kijelölt és elkészített versenytéren folyt le, ehhez a kifejezéshez lassankint ez az értelem fűződött: 'a versenytér befutása', s innen aztán maga a *pálya* szó a versenytért s a befutott utat jelentette.

M. J. *Kikinda* neve elszlávosított alakja a régi magyar *Köként* névnek, mely a *kökény* származéka (ma is van sok *Kökény*, *Kökényes*, *Kökényesd* nevű helységünk és pusztánk). Régi oklevelekben *Kewkend* és *Nagkeken* alakban fordul elő (l. Csánki: Magy. tört. földr. 2:47).

J. R. A B. H. »Pikler úr«-ról szóló vezércikkében (X. 15) csakugyan érthetetlen ez a mondat: »Az új nemzedék, mely az ország sorsának intézését átveszi tőlünk, immár a *migrációra* többé-kevésbbé megérett *kolonszusoktól*..« Ennek az érthetetlenségnek több oka van. Először is egy sajtóhiba, mert tkp. így volt értve és írva: *kolonusoktól*. Másodszor a klasszikus idézetnek fölforgatása, — holott most már magát azt a latin szállóigét sem ismerik olyan általánosan, amelyre itt célzás történt: *Veteres migrate coloni!* (Vergilius 9. eklogája) vagyis: vándoroljatok ki, régi telepesek!

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Mankóczi István viselt dolgai. — Erdélyi L. A csángók eredete. — Molecz B. A méltóságnevek szórendje. — Oláh G. Egy hortobágyi csikós levelei. — Benkóczy E. Palóc dalok. Természetrajzi mesék stb. — Klaniczay S. Adatok irodalmi nyelvünk szotárához. — Máthé D. Csíkmegyei gúnynevek. — Haiman H. A magyar Simplicissimus. — Bittenbinder M. Kölcseynek egy kiadatlan levele. — Saguly J. Arany János nyelvéhez. — Kardos A. Töremora.

Beküldött könyvek: Magyar népköltési gyüjtemény IX. Kiadja a Kisfaludy-társaság: Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Gyüjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona L. (Athenaeum, 6 K). — Kóssa Gyula dr. Régi magyar betegségnevek. (Különnyomat az Orvosi Hetilapból.) — Régi magyar könyvtár XXIII. Ányos Pál versei. Kiadta Császár E. (Franklin. 4 K). — Kapitány K. Az osztrák császárság. Magyar útikönyv. (Lampel, 1908.) — Kemény F. Az egységes német helyesírás. (Lampel, 1908. 60 f). — A ciszterci- és a kegyes-rend névtára.

Az EGGENBERGER-féle könyvkereskedés
(HOFFMANN ÉS VASTAGH)
kiadásában legújabban megjelent:

A nevelés elméletének története

MÁSODIK KIADÁS.

IRTA:
BROWNING OSZKÁR
a cambridgei egyet. tanára.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
KÁRMÁN MÓR
a budapesti egyetem tanára.

ÁRA 4 KORONA.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF

NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára félbőrkötésben .... 8 korona.

Második, magyar-német rész. Ára félbőrkötésben 8 korona.

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója necsak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s útbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J. Egész vászonköt. egy-egy rész 3 K 50 f.

MAGYAR NYELVŐR

Kiadó-hivatalunkban kapható

a XI., XII. és XIII. évfolyam hiján

EGY TELJES SOROZAT

1872—1907. (az első 25 évfolyamhoz való **NYELVŐRKALAUZZAL,** tartalomjegyzékkel, tárgy- és szómutatóval)

ÁRA **300** KOR.

Egyenként is kaphatók a következő kötetek:

I. kötet.	1872.	5 K
III—IX. kötet.	1874—1880.	5—5 K
XIV—XVI. kötet.	1885—1887.	5—5 K
XVIII—XXIII. kötet.	1889—1894.	5—5 K
XXV—XXVIII. kötet.	1896—1899.	10-10 K
XXX—XXXVI. kötet.	1901—1907.	12-12 K

NYELVŐRKALAUZ 5 korona, tanároknak és tanulóknak 2 K.

KUNZ ÉS MÖSSMER

VÁSZON-, ASZTALNEMŰ, FÉRFI- ÉS NŐI FEHÉRNEMŰ TÁRHÁZA

BUDAPEST, IV., KORONAHERCEG-UTCA ÉS KIGYÓ-TÉR SARKÁN.

Ajánlják elösmert jó hírnévnek örvendő: valódi rumburgi, irhoni és kreász-vásznaikat, asztalnemüt, törülköző és törlő-ruhákat. Ágynemű, derékalj, piké- és flanell-takarók, valamint csipke-függönyök nagy választéka. Sifonok, az elösmert legjobb SCHROLL-féle gyártmány, pamutszövetek a legméltányosabb árakon. Férfi-, női és gyermek-fehérneműből, harisnyákból, valamint mindenféle más szövött árúból, úgyszinte férfi- és női zsebkendőkből nagy raktárt tartunk. — Kivánatra megküldjük nagy, képes árjegyzékünket, valamint költségvetéseket: menyasszonyi kelengyékről, férfikelengyékről, úgyszintén fiú- és leánynevelő-intézetekben szükséges felszerelő cikkekről, valamint csecsemő-fehérneműről is.

VÁLASZTÁSRA KÉSZSÉGGEL KÜLDÜNK LEHETŐLEG MINDENBŐL MINTÁKAT IS.

Megjelent Strassburgban, a Trübner-cég kiadásában:

DIE UNGARISCHE SPRACHE

Geschichte und Charakteristik.

von Dr. SIEGMUND SIMONYI.

Ára 10 márka

Megjelent az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. kiadásában:

A MAGYAR ROKONÉRTELMŰ SZÓK ÉS SZÓLÁSOK KÉZIKÖNYVE

ÁRA 12 K

Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban.

IRTA:
PÓRA FERENC.

Megjelent a Nyelvészeti Füzetek 46. száma:

A MAGYAR SZÓTÁRIRODALOM

IRTA: MELICH JÁNOS.

Első füzet: A legrégibb szójegyzékektől P. Páriz szótáráig.

Ára 4 kor.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszertárában

BUDAPEST, V. KERÜLET, SZABADSÁG-TÉR.

XXXVI. kötet. 1907. December 15. X. füzet.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én a nagy szünetet kivéve. | Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND | Szerkesztőség és kiadó-hivatal Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ÁRMÁNY.

Azóta, hogy Vörösmarty a Zalán futásában a magyarok ősi hitét Hadur és Ármány szembeállítása által kapcsolatba hozta a parszok vallásának dualizmusával, tudósok és írók egész sora kelt e kapcsolat valóságának a védelmére. Az ő munkájuk, de különösen iskoláinknak Vörösmartyról való tanítása révén az ősi magyar hitnek ez a dualisztikus felfogása ma már műveltségünk elemévé lett, s ha Vörösmarty Hadurjáról ismeretes is általában, milyen úton költ, s ezért nem tartják a pogány magyarság védő és pártfogó szellemének, de az Ármány ma is mint az ősök vallásának áldozatot követelő gonosz istene él a művelt magyar köztudatban.

E dolgozat tulajdonképeni célja az *ármány* szó eredetének megállapítása, de annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely e szó és Vörösmarty dualisztikus felfogása közt van, meg kell emlékeznünk a magyar irodalomtörténet-írásnak egy tévedéséről, amely az ősvallás Vörösmartynál található dualisztikus felfogásának forrására vonatkozólag ma is uralkodik. Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában a költőnek Horvát Istvánhoz való viszonyáról szólva, Horvátnak egy elbeszélésében találja meg ennek a felfogásnak a forrását, mondván: »Vörösmartyra nem csekély hatást tőn Horvát már akkor is, midőn még nem ismerte. Az 1822-iki Aurorában egy Árpád Pannonhegyen című költőies történelmi rajza jelent meg rézmetszet kíséretében. Vörösmarty Zalán futásába átvett egyetmást e rajzból, sőt a parsz dualizmust, Zoroaster Ormuzdját és Arimanját is, melyet itt Horvát, Cornides nyomán, a magyarok ősvallásával kapcsolatba hozott, szintén innen kölcsönözte, Ormuzdot Székely Hadurjával helyettesítvén.«

Ez tiszta tévedés. A magyar irodalomban senki se hirdette Vörösmarty előtt az ősvallás dualisztikus voltát, hacsak Székely Sándor eposzában Haddurnak és Nemerének egymással való szembeállítását ilyennek nem vesszük. Tudjuk, hogy Horvát István-

nak igen nagy befolyása volt Vörösmartyra, a mithológiai felfogására is, de abban a rajzában, amelyikre Gyulai céloz — a címe helyesen *Árpád Pannonia hegyén* — semmi sincsen, ami Vörösmartynak a dualizmus szempontjából forrásul szolgálhatott volna. Ebben a dolgozatában Horvát *Ormosd*ot teszi meg a magyarok egyetlen istenének, s Ármányt éppen hogy megemlíti, mikor leírja, hogyan mutattak be a honfoglalók Pannonia megvétele után Ormosdnak áldozatot: »A táltosok a helyet és oltárt, mint tisztát, alkalmatost, foganatost, *Ármánytól* és *Zaklától* mentet megszentelék.« Világos, hogy itt *Ármány* nem Ormosd hatalmas ellenfelének van feltüntetve, hanem csak valami kisebb rangú gonosz szellemnek, s így ez a hely Vörösmarty dualisztikus felfogásának forrása nem lehetett. De nem lehetett Cornides Dánielnek a régi magyarok vallásáról 1791-ben megjelent értekezése sem, amelyet Gyulai viszont Horvát forrásául jelöl meg. Az igaz, hogy sokat merített Horvát ebből az értekezésből, de az ősmagyar hit dualisztikus voltáról bajosan találhatott volna benne bármit is, mert hiszen Cornides tanítása ezzel homlokegyenest ellenkező. Szerinte a magyarok egyistenhivők. Ezt a véleményét többször hangsúlyozza értekezésében, és pedig annyira, hogy még Anonymust is megrója azért, mert egyszer azt találta írni, hogy a régi magyarok »*Diis immortalibus* magnas victimas fecerunt«, s csak azért bocsát meg neki, mert később helyreüti ezt a hibáját, »quando (cap. 39.) Arpadum non iam Diis immortalibus, sed u n i D e o, rerum omnium Domino supplicantem induxit« (19. l.). — Cornides már kapcsolatba hozza a magyarok ősvallását a perzsákéval, *istent jezdán*nal egyezteti, de se a dualizmusról nem tud, se az *Ármányt* nem említi.

Sokkal több joggal idézhette volna Gyulai Vörösmarty egész mithológiai felfogásának forrásául Horváth János veszprémi kanonoknak *A régi magyaroknak vallásbéli s erkölcsi állapottyokról* című értekezését, mely a Tudományos Gyüjtemény 1817.-i évfolyamában jelent meg. Horváth János sokat merít Cornides tanulmányából; ő is egyistenhívőknek tartja a régi magyarokat, de a perzsák vallásával való tüzetesebb hasonlítás eredményeképen e mindenható istenen kívül kisebb hatalmú jó és rossz szellemek létezését is föltételezi. A jó szellemeket *Jók*nak hívja, a gonoszaknak nem ad nevet, »de hogy a Magyarok is ismertek ilyen gonosz lelkeket, a két régi magyar szó, *Urdung* és *Ármányos* nem hágy kételkedni«. Amint látjuk, itt már van valamiféle dualizmus, de

ez csak a kisebb rangú szellemek dualizmusa, nem pedig a világ sorsát intéző hatalmak egymással való szembeállítása, ahogyan Vörösmarty eposzában találjuk.

Ármánynak a perzsa Ahriman rangjára való emelése, s ezáltal a parsz dualizmus teljes átültetése Vörösmartynak az invenciója; nem vehette senkitől, mert előtte senki se hirdette. Tévedés tehát Gyulainak erről való tanítása, s ez a tévedés könyvének megjelenése óta nem egy irodalomtörténeti munkába csúszott bele.

*

Bár a perzsa Ahriman hatalmával bíró Ármányról szó sincs a magyar irodalomban Vörösmarty előtt, a két szónak, mint szónak egyeztetése már jóval ő előtte fellelhető, és pedig az előbb említett Horváth János munkájában. Horváth az első, ki a magyar *Ármányt* a perzsa Ahrimanból származtatja: »Az *Ármányos* név, melly *Ármány*tól származik, vagy *Arimanius* régi magyarosan írva, még a Községnél is ismeretes. Első tekéntettel szembetűnik, hogy azt Eleinknek a Persáktól kellett kölcsönözniek.« Amint tudjuk, régi nyelvünk csak az *ármányos* melléknevet ismeri, s az *Ármány, ármány* ebből a melléknévből elvonás útján keletkezett a 19. század elején; Horváth is első sorban az *ármányost* említi és az *Ármány*hoz csak úgy jut, hogy az *ármányos* alapszava gyanánt kikövetkezteti.

Az *ármányt* mint köznevet 'versutia' értelmezéssel megtaláljuk már Horváth értekezésének megjelenése előtt 1816-ban Helmeczynél, a Berzsenyi verseinek második kiadásához írt előszóban. Helmeczi is irodalmi alkotásnak tünteti fel az *ármányt* s már ezért sem helyeselhetjük a Nyelvújítás Szótárának azt a véleményét, hogy ez a szó népi elvonásnak az eredménye; de lehetetlen elfogadnunk, ha meggondoljuk, hogy ámbár Helmeczi útján már 1816-ban ismeretes volt ez a szó, mégse vesznek róla tudomást az ország más és más vidékéről való írók, akik a magyarok ősvallásával foglalkoznak; pedig ha ők ismerik vala e szót a nép nyelvéből, bizonyára kapva kapnak rajta, mert hisz egyeztetésükhöz éppen erre lett volna szükségük.

Horváth János után Kiss Bálint foglalkozik először ezzel a kérdéssel. Magyar régiségek c. 1839-ben megjelent könyvének 243. lapján ezt írja: »Az Arimán neve felmaradt a magyar nyelvben ezen szóban: *Ármányos*, melly annyit tészen mint: a setétség fejedelmével tartó vagy azt követő álnok, kártékony ember«.

1836-ban már Fogarasi János is fölveszi az *ármány* szót *Taschenwörterbuch*jába Kabale, Ränke értelemmel s az *ármányos*t Kabalenmacher, voll Kabale, ränkevoll jelentéssel, sőt ugyanakkor (s nem 1841-ben, mint a NyUSz. állítja) az irodalomba is bevonul, még pedig Kisfaludy Sándor Regéiben. Az ez évben megjelent, de már 1834-ben elkészült Frangyepán Erzsébet így kezdődik:

Egy emberfaj élt Hazánkban,
A' Czilléji nemzetség,
A' legrosszabb, legundokabb,
Mellyet láta föld és Ég:
Nem volt *ármány* és gonoszság,
Mellyet, ha csak lehetett,
Ennek hím 's nő ivadéka
Mindig el nem követett.

S azután az 1838-ban kiadott Eseghvár című regében (3 : 23):

»Szegény árvák! — Attól féltem,
Hogy a' város' *ármánnya*
Cselt vet ártatlanságának,
Mert hát — tetszett a' szemnek« . .

1841-ben Szenvei Schillernek *Kabale und Liebe* c. drámáját *Ármány és Szerelem* címmel fordítja. De még ekkor sem vesz tudomást az *ármány*ról Bizoni Károly, aki *Magyarok ázsiai emléke* címen 1845-ben értekezést adott ki, s az ehhez fűzött *Ázsiai eredetű és európai honban is élő magyar szók tárá*-ban ezt írja: »Ariman, Ázsiában az ördög neve volt, innen lett a most is élő szó: *ármán-os* = álnok, vagy fortéllyal károsító«.

Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy irodalmi elvonással, nem pedig népi alkotással van dolgunk. A népnyelv sehol se ismeri, az a Nyelvőr-beli egy-két adat, mely a NySz. szerkesztőinek kérdésére érkezett, s melyre a NyUSz. támaszkodik, nem igen megbízható, mert mindegyik — úgy látszik — városból való.[1] Még az irodalmi nyelvben se lesz valami gyorsan általánossá, én legalább Kisfaludy regéi és Szenvei fordítása után csak Petőfinek egy 1847-ből való versében találkoztam vele:

S [leányod] úgy volt *ármányaid* között,
Mint hálóban a hal,
És fenyegetted haragod
Gyilkos villámival. *(Egy apához.)*

[1] Az egyik válasz szerint »*ármány* egész Székelyföldön cselszövény helyett« (Nyr. 17 : 133). E tudósítás mögött, úgy sejtem, csak az *ármányos* melléknév lappang. A félegyházi »*ennye a-hármányát*« (uo.) lehet ennek a cifrázása: *ejnye a háromságát!* — Zemplén megyéből is csak az *ármányos* melléknevet közölték (l. uo. 273). Szentesen egyszer egy fiatal földművestől hallotta Négyesy L. az *ármánykodik* igét (uo. 222); ez irodalmi hatás lehet.

Ez volna röviden az *ármány* szó története. Hogyha mármost etimológiáját kutatjuk, természetes, hogy csak az *ármányos* történetét kell figyelemmel kísérnünk. Szükséges pedig e szó eredetének kutatása, mert az *ármány-Ahriman*-féle egyeztetést a tudomány ma már nem igen tartja elfogadhatónak. Munkácsi felelevenítette ugyan nemrég *Árja és kaukázusi elemek a finn-ugor nyelvekben* c. könyvében, de azt hiszem, nézetével egyedül marad.[1]

Az *ármányos*ra vonatkozó nyelvtörténeti adatoknak nem vagyunk valami nagyon bőviben. A Nyelvtörténeti Szótárnak csak 1723-ból, Csúzinak *Zengedező Sípszó* c. munkájából van néhány példája és ezek alapján a szó jelentését így állapítja meg: »improbus pravus; lasterhaft, gottlos«.[2] 18. századból való szótáraink közül csak B. Szabó Dávid Kisded szótára emlékszik meg róla az *ármás* cikkben, mely így hangzik: »*Ármás*: ármányos, lator, tolvaj, kalóz, v. *tsintalan. Ármányos gyermek. Ennye ármányos!*«[3] Az ő szótárából veszi át a szót ugyanilyen értelmezéssel (praedo, latro, nequam) Sándor István. (Téved Kresznerics és utána Mátyás Flórián és Katona L. a Pallas Lexikonában, mikor azt jelzik, hogy Pápai Páriz szótárában is megvan a szó; én legalább egyik kiadásában sem találom.) Szintén csak a melléknevet találjuk 1833-ban Kassai Szókönyvében (195 és 196):

»*Ármányos* szó gyakrann fenn forog Baranyában, és roszsz embert jelent; mivel hogy képzelni sem lehet roszszabb keresztény nevű embert annál, a ki a Jézus Krisztus Istenségét tagadja, mint tagadták az *Áriánusok*.« — »*Ármányos* ember Baranyai Tiszt[i] szótár pag. 99. Homo neqvam, qvalis est Arianus.«

Ez volna minden tudásunk az *ármányosról*, ha Otrokocsi Fóris Ferencnek *Origines Hungarorum* c. 1692-ben megjelent

[1] Már 1879-ben, mikor kérdést tett valaki a Nyr. szerkesztőségénél az Ármány és Ahriman viszonyáról, Simonyi Zs. azt felelte (454): »Mindenekelőtt *ármányt* ismer csak a magyar nyelvtörténet, nem pedig *Ármányt*.. Hogy van-e köze az Ahrimanhoz, ezt a kérdést nehéz eldöntenünk, mert nincs rá semmi bizonyítékunk; bár más részről nincs benne lehetetlenség.. Az *Ármány* nevű istenséget Vörösmarty költötte, s aztán Arany is átvette.« — A NyK. 17:52. lapján ugyancsak ő az *árt* és a csángó *ár-ik* 'romlik' ige családjába sorozta az *ármány* szót.

[2] Kresznerics és Mátyás Fl. is Csúziból idézik.

[3] Megjegyzendő, hogy *ármás* csak véletlenül hasonlít az *ármányos*hoz hangzásban és jelentésben, de voltaképen egészen más eredetű szó, tkp. fegyveres, a latin *arma*-ból. A Mondolat így fordítja: *gens d'armes.*

könyvében érdekes dolgokat nem olvashatnánk erről a szóról. E könyv számtalan nyelvészeti bűneinek egyike az, hogy az *ármányos* etimológiájával is megpróbálkozik, sőt már az *ármányt* is elvonja belőle és az *Armenus* (örmény) szóval egyezteti. Körmönfont okoskodását, mellyel ezt az etimológiát valószínűvé akarja tenni, fölösleges volna ismertetni; csak azokra a helyekre mutatunk rá, amelyek e szó jelentésének a megállapítására fontosak. Mindjárt e szó tárgyalása kezdetén (Orig. 2:151) azt mondja, hogy az *ármányost* szidalomképen, haragból vagy tréfából szokták mondani, főképen *katonák*.[1] Aztán könyve egy hosszabb jegyzetében még egyszer visszatér az *ármányos*nak előbb adott etimológiájára és védi magyarázatának helyességét:

»Az sem áll, úgymond, ennek a magyarázatnak útjában, hogy ma már sokan nem ismerik az *ármány*nak *Armenus* (örmény) jelentését, sőt az *ármányost* azokra a parasztokra és egyéb lakosokra alkalmazzák, akik a szerteszéjjel kóborló katonákat üldözni szokták. Az a körülmény, hogy a katonák üldözőiket e célra alkalmazott idegen szóval *ármányos*nak hívják, szintén a mellett bizonyít, hogy ez a szó a már említett forrásból származott hozzánk, mert amint őseink (vagy legalább is sokan közölük) valami civakodás miatt nem szerették az örményeket, azonképpen manapság a katonák is az említett parasztokat gyűlölik és azért *ármányos*oknak nevezik őket.[2]

Ebből a legrégibb adatból kétségtelenül kiderül, hogy az *ármányos* eredetileg parasztot jelentett, még pedig valami megbélyegző, lealázó mellékértelemmel; kiderül továbbá az, hogy Otrokocsi idejében főképen katonák használták. Ha megbízhatunk e szónak Otrokocsi adta értelmezésében, — pedig bátran megbízhatunk, mert hiszen korabeli nyelvhasználatot ír le, amelyik még hozzá nem is igen kedvez az ő szómagyarázatának — akkor azt hiszem, megtaláltam az *ármányos*nak az eredetét: jövevényszó, őse a német *armmann*, vagy számos új- és középfelnémet emlék

[1] Constat porro apud nos, in hunc usque diem, velut convitii loco, sive ab irato, sive iocum vel petulantiam exercente, vibrari in alium idiomate nostro, a militibus imprimis τὸ *Ármányos*.

[2] Nec illud obstat quod multi nostrorum hodie ignorant τὸ *Ármány* significare Armenum, imo τὸ *Ármányos* accipiunt pro illis rusticis aliisque incolis, qui nonnunquam milites passim liberius diversantes persequuntur. Nam hoc ipsum, quod milites hosce suos persecutores, voce in hanc rem peregrina, *Ármányos* vocant, ostendit nomen hoc ex fonte iam indicato huc translatum esse; videlicet, quod ut olim nostri maiores (aut saltem multi eorum) ob aliquam dissidii causam Armenos haud gratos habebant, sic hodie milites *memoratos rusticos* sibi exosos habent, ac ideo *Ármányos* eos vocant (Orig. II. 326).

szerint *arman*, mely a középfelnémetben, sőt a későbbi korban is, szintén parasztot jelentett. Grimm Jakab Deutsche Rechtsaltertümer c. könyvében foglalkozik e szóval s kétségtelenné teszi, hogy ámbár az *arm*-nak és a *mann*-nak összetétele, mégis általában nemcsak szegényt, csekély vagyonút jelentett, hanem parasztot, jobbágyot, nem-szabadot is, akinek nincs tulajdon birtoka; idéz példát arra is, hogy az alattvaló urával szemben így nevezi magát. Különösen Schmellernek a Bayerisches Wörterbuchban felhozott meggyőző adataira támaszkodva megdönti Savignynak azt a véleményét, mintha az *arman* tulajdonképen egy volna a langobard *arimann*al (harimannus), amely a nép szabadjait jelentette, s hogy ebből az *arme leute* (az *arman* többese) csak félreértés útján keletkezett volna.

Érdekesek Schmellernek azok az adatai, melyek Grimmet Savigny véleményének cáfolására bírták; idéz ilyeneket: *unser armann, unsers armans, unser armleut;* ueber solches ist auf jeden *armen Mann, reich und arm,* fünf Kreuzer gelegt. Hüt fru was ich ein künig, nu bin ich ein *arman*. Aztán szól Schmeller a fejedelmek, nemes urak, kolostorok *arman*jairól. Lexer középfelnémet szótára pedig nem is értelmezi másképen az *armant* mint: der nicht freie, der Holde, der Bauer, der Leibeigene.

Ami ennek az *arman*nak a jelentése fejlődését illeti, a párját megtaláljuk a mi nyelvünk történetében is; a 16. és 17. századból való emlékeink a parasztot, jobbágyot sűrűn nevezik *szegénynek, szegény ember*nek, a jobbágyságot *szegény népnek, szegénységnek.* Sőt arra is van adatunk, hogy egyes írók a *szegény, szegénység, paraszt, nép* szavakat fölváltva, ugyanazon jelentéssel használják. Enyingi Török Ferenc egy 1555-ben kelt levelében ezt írja: Parancsolt vala kgd, hogy ezennel falunként az *szegénséget* szekerekkel hirdetnéjek és behozatnájok az mívre. Ugyancsak ebben a levélben, erről a tárgyról szólva: Kgd parancsolljon neki, hogy lenne szorgalmatosb a mivhez és a *népnek* reáhirdetésére. (Tört. Tár 8:415). Wathay Lőrincnek 1559-ből való levelében a következőket olvassuk:

Im ezennel jewe be hoszam egy ember, es azt mongya, hogy az tőrökek az *zegyn népet* mynd fel hyrdettek, az Bakonysagoth ęs Balatom mellekyeket, asowal, kapawal, ęs Zyrchre vyszik ewket. — Néhány sorral alább pedig: Te N: ezt akartam twttara adnom, vgis ertem, hogy az tőrökek ew magokis ith leznek az *parazt emberekkel* (Lev. Tár 1:313.).

*

Tárgyalásunk végeredményét összefoglalva mármost megállapíthatjuk a következőket: *Az ármányos* a 17. században Otrokocsi tanuságtétele szerint parasztot jelentett és a vele tökéletesen egyértelmű német *arman*nak olyan módon való átvétele, mint amilyen a *mészáros* a szláv *mesár*-ból, a *furmányos* a német *Fuhrmann*-ból. A szónak, mivel alkalmasint az ellenséges német katonaság útján terjedt el, már az átvétel alkalmával volt valami megbélyegző mellékértelme ('huncut paraszt') és így a későbbi 'praedo, latro, nequam' jelentést könnyen megérthetjük. Ami az *ármányos*nak 'Kabalenmacher, voll Kabalen, ränkevoll' jelentését illeti, tudjuk, hogy először csak 1836-ban bukkan fel, szóval akkor, amikor már az ármány — Ahriman egyeztetést általánosan elfogadottnak tekinthetni. Kétségtelen, hogy ennek a jelentésfejlődésnek az okát az ismeretes etimológiában kell keresnünk a népnyelvből nem lehet kimutatni.

KERTÉSZ MANÓ.

RÉVAI GRAMATIKÁJA.

Révai jegyében nyitottuk meg a Magyar Nyelvőr jelen évfolyamát, Révai jegyében fejezhetjük be tudományunknak e nevezetes évfordulóját, midőn hírt adunk az Elaboratior Grammatica utolsó kötetének megjelenéséről.

Az idén mult száz esztendeje, hogy Révai Miklóst, első nagy nyelvtudósunkat, legjava munkássága köréből elragadta a halál. Az 1807. évben április hó első napja vetett véget sokat hányatott s csak kevéssel előbb révbe ért életének. Ez emlékezetes évforduló alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága — Rubinyi Mózes dr. indítványára, aki kegyeletes gonddal tanulmányozta Révai írásait — elhatározta, hogy közzéteszi Révai Miklós nagy nyelvtanának III. kötetét, amelynek kézirata legnagyobb részben fönnmaradt s meg van őrizve a Nemzeti Múzeum könyvtárában. A kiadás gondozását a Nyelvtudományi Bizottság az alulírottra bízta, mint a bizottság előadójára és Révainak — egyetemi tanszékén — egyik utódjára.

Az *Elaboratior Grammatica Hungarica*-ból Révai életében két kötet jelent meg, s úgy látszik már a harmadik kötetnek is egy része a szedő kezében volt, mikor a halál közbeszólt. A harmadik kötetbe a szóképzést, az összetételt és a mondattant szánta. A szóképzés a kéziratban majdnem teljesen el volt készítve sajtó

alá, a mondattanból csak egy fontos fejezet volt készen, az összetétel egészen hiányzik. A napokban megjelenik a munka; a kiadás módjáról a kötethez csatolt utószóban adok számot.

Révai nyelvtanának e harmadik kötetét csak igen röviden, csak néhány részlet fölemlítésével kívánom jellemezni.

A szóképzés s a mondattan tárgyalásában Révai természetesen ugyanazt a nyelvtörténeti módszert követi, amelyet a két első kötetből ismerünk. És noha a szóképzésben, különösen a ritkább képzőkre nézve, aránylag sokkal kevesebb nyelvtörténeti készség állott rendelkezésére, mint a ragozás tárgyalásában, mégis nem egyszer meglep a bizonyítékok bőségével s az alakok eredetének és fejlődésének találó magyarázatával. Legtöbbet idéz a régi nyelvből a szenvedő igéről s a *magyarok fejedelmök*-féle birtokos szerkezetről szóló szakaszokban. A műveltető képzők tárgyalásában már fölemlíti a régi *alat, feket, nyuqat* [így] alakokat, szintúgy más helyeken tanulságos elavult szókat és formákat. A *ment* ige magyarázatára már említi a régi *men-ik* igét (47), az *Enyed* helynév megfejtésére az *enyett* névutót (228). *A -dalom delem* példái közt idézi a hűvösséget jelentő *hiedelmet* (213). Érdekes, hogy a *fegyvernëk* szó is előfordúl nála a *-nok nek* képző tárgyalásában a *tárnok, álnok* társaságában: »De *fegyver*, arma, est *fegyvernek*, armorum curam habens« (231 [1]). — De legnevezetesebb, hogy itt találjuk a híres *nyék* szóra az eddig legrégibb jelentéses adatot, s e szerint kell helyreigazítani Szily Kálmán és Herman Ottó megállapítását (MNy. 1:26). Révai azt mondja: »Fuit *nyék* apud antiquos nostros *ferarium*« (233), tehát vadaskert, s így ezt a jelentést nem Garay János adta a szónak!

Különös, hogy egy-két esetben mégis vét a nyelvtörténeti módszer ellen. Legföltünőbb ez a *-ben böl be* ragok magyarázatában. A *-be* ragot ugyanis elemezhetetlennek tekinti s a többi kettőt a *-be* és az *-n -úl* ragokból összetetteknek. Tehát megfeledkezik a HB. teljesebb *-belől* és *-belé* alakjairól. [2]

[1] Már előbb Baróti SzD-nál s a Debr. gramatikában. Vö. különben Nyr. 28:164. Különös, mesterkélt kifejezés: »*fegyvernekes ír*« (azaz fegyverrel ejtett seb ellen való ír, Tseh M. Lovakat orvosló könyv [2] 1797. 113).

[2] Néha meg szokatlan, maga csinálta példákat ád, pl. *fogyasztal, fenyegetkezik, jajgatkozik, feketik, alatik* (szenvedők). A *reszket* igét elemezve azt állítja (53), hogy volt valaha *reszkes* melléknév is és bizonyítékul idézi Csáktornyai Mátyásnak ezt a mondatát: »*Paizsom alatt a' mint valal*

A képzők közül még a legritkábbakat is fölkutatja és magyarázza, s amiket mégsem tudott megfejteni, azokra nézve a rokon nyelvektől reméli a fölvilágosítást (259). A *hall-ik* féle szenvedő alakot már ő is összeveti, mint később Budenz, a rokon nyelvek *v* -képzős alakjával (lapp *kullowe-t*, audiri, 147). A denominális *-ít* képzőnek régi *ujojt*-féle alakját ebből magyarázza: *újjá-ít*, azaz újjá tesz, s hogy az *ujojt*-ból *ujejt* (»*újéít*«) lett, ezt a hangváltoztatást igen helyesen az *i* hang szomszédságával okolja meg. Igen érdekes, hogy az *-s* képzős melléknevek között (248) külön foglalkozik az *alkalmatos*-féle szabálytalan képzésekkel, melyekből — mint ő mondja — szerencsére nem sok kapott lábra. Ezeket úgy magyarázza, hogy a »vigyázatlan embereket« félrevezette a *folyamatos* és *élemetes;* nem vették észre a különbséget, hogy t. i. emezek *-m*-képzős igékből származnak *(folyam-ik, élem-ik).* — Említést érdemel még az a körülmény, hogy Révai is, mint később Bopp, igen sok képzőt a létigéből származtat, még pedig különböző alakú létigékből: az *ú ű* melléknévképző őszerinte azonos a *va(gyon)* igével, a *-só ső* a héber és perzsa létigének igeneve stb. (a *-só ső* a. m. »existens, geminum participio notiori, *való* et *lévő*«).

A keleti nyelvek mellett mindig több tért enged a finnugor egyeztetéseknek, és szinte azt lehet mondani, hogy tüzetesen tárgyalja a lapp, finn és észt szóképzést, s eközben sok szóegyeztetést fejteget. A *vénhed* ige *h*-ját azonosnak tartja a finn *vanha* 'vén' *h*-jával (45). Az *-ít* képzőnél idézi a lapp *patt-et-et* 'duzzasztani, dagasztani' igét, s azt mondja, hogy ennek a párja, a lapp *patt-an-et* 'duzzadni, dagadni' megfelel a magyar *patt-an-ás*-nak, 'pustula' (62); ugyanott a lapp *tsabb-ot-et* ∼ m. *szép-ít*, az észt *ehh-it-ama* ∼ m. *ék-ít-eni*, *waib-oma* ∼ m. *vaj-ud-ik* stb. S e képző tárgyalását avval fejezi be, hogy »bőségesen idézte

reszkes« (De Aiace et Ulysse, Claudiopoli, 1592): sub clypeo meo ut eras tremulus.« Ez félreértés lesz, bizonyára így kell olvasni: *reszkess*. Az egész környezet, amelyben előfordul, így hangzik (Pápay J. és Zolnai Gy. voltak szívesek megnézni a budapesti s a kolozsvári példányt):

Ot mikoron társaságot vuőltene, Az ha nehéz, 's velem ha kedued vetődni,
En érém, míkor hólt eleuen resz- Jer mennyűnc à helyre Ellenség ki
[ketne, [hinni,
Az én Paisommal be fedém fektében. Ot Paisom alat à mint valál reszkes,
Vgy tartám meg en az veszettet az Perlődgyél ot velem, mint vitéz ér-
[tűrben. [demes.

a példákat, mert gyönyörüen és szembetünően bizonyítják nyelvünk rokonságát, nemcsak azonos képzőknek azonos használatával, hanem a legtöbb gyökérszónak is csodálatos egyezésével«. Igen hihető, hogy ha Révainak e meggyőző fejtegetései akkor mindjárt megjelentek volna nyomtatásban, nagyon meggyorsították volna nálunk az összehasonlító nyelvészet fejlődését és megizmosodását, s elejét vehették volna sok későbbi meddő küzdelemnek!

Végül még a nyelvmüvelés és nyelvujítás szempontjából is érdekes a gramatikának ez a befejező kötete. Az ikes ragozás apológiájához (melyet a második részben tett közzé) csatlakozik itt a régi szenvedő alak tüzes védelme és a *magyaroknak fejedelmök*-féle szerkezet tüzetes megokolása. A szenvedő igének a közbeszédben való elzüllését nagyon fájlalja s az irodalmi hagyomány helyességét hangoztatja: »Literati nostri, fideles eorum conservatores, quae gens ipsa suae mentis vigore clare sensit.« Hevesen megtámadja a Debreceni gramatikát és (mint ő mondja) szégyenli Gyarmathi tévelygését. — *A magyaroknak fejedelmök:* ezt a régibb és logikusabb szerkezetet nagy készülettel védi, s a *magyarok fejedelme* szerinte föltétlenül kárhoztatni való. Habozás nélkül helyreigazítja Mikes és Káldi eltérő kifejezéseit: *feleségünk* helyett azt kívánja *feleségeink*, *szemöket* és *nyelvöket* helyett *szemeiket* és *nyelveiket;* a *holtak lelke* helyett még a *holtak lelkei* sem elég neki, hanem így kell: *a holtak lelkeik*. Nyelvünknek újabb fejlődése ezekben a kérdésekben nem igazolta Révai fölfogását.[1] — Érdekes még, hogy a birtokviszony szerkezetében a *-nek* ragos kifejezésmódot utólag fejlődöttnek tartja s a ragtalan birtokost eredetibbnek gondolja (holott más nyelvtanírók szerint emezt a *nek* rag kihagyásával magyarázták s ezt a kihagyást hiányjellel jelezte még az Akadémia is 1856-ig).

Ami a nyelvújítás szóalkotásához való viszonyát illeti, Révai szóképzéstana, ha a maga idejében megjelent volna is nyomtatásban, aligha sokat változtatott volna a nyelvújítók eljárásán. Megkülönböztet ugyan Révai olyan képzőket, melyek pl. minden igéhez járulhatnak, megkülönböztet továbbá gyakrabban és rit-

[1] Hogy a nyelvszokás ingadozása esetén visszatérjünk a régi nyelv szabályosságához és következetességéhez, az megbocsátható tévedés; hisz ugyanezt akarta még hatvan évvel Révai után Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor az igeidők használatában. Csakhogy az uralkodó nyelvszokás ellen hiú minden erőködés.

kábban előforduló képzőket. De nem teszi meg azt a lényeges és döntő fontosságú megkülönböztetést, melyet már egy évtizeddel később Verseghynél megtalálunk, s melynek elismerését utóbb Budenz József s a Magyar Nyelvőr vítta ki: hogy t. i. vannak élő képzők, melyek termékenyek maradtak, és vannak ezekkel szemben elavult, holt képzők, amelyekkel nem képezünk többé új szavakat.[1] Igaz, hogy Révai is hibáztat egyes új képzéseket (pl. a *-mány* képzőnél a *példamányt* és *környülményt*), de viszont sok szót olyan módon elemez, hogy önkénytelen és öntudatlan is mintegy példát és serkentést ád az úgynevezett gyökelvonásra. Az *esmér* szóból kikövetkezteti a szerinte »elavult« *esme* szót, 'notitia' jelentéssel (23), tehát ugyanazt a szót, melyet később a nyelvújítók is megcsináltak *isme* alakban. A *gépelyből* kikövetkezteti a *gépet* (235), épúgy, mint három évtizeddel később a nyelvújítók. A *hevenyében* alakból *heveny* 'fervida res' szót következtet (235; így már az 1750-i Phraseologiában). Említi még a többi közt a *terep* főnevet (216), mely Barótinál is megvan, de melléknévül, továbbá a *kegyet* (42, így már Antiqu. 87), melyet költeményeiben is használt (egyébiránt MA. szótárában is megvan), és a *kellemet* ('placentia, libentia, placiditas' 195), melyet akkor már Kazinczy is használt munkáiban[2]).

Mint e néhány vonásból is látszik, a gramatika harmadik része már tartalmánál fogva is sok tekintetben érdekes. De még érdekesebb a tudomány történetére nézve, hogy Révai nagy alkotását most teljesebben ismerhetjük, és megelégedéssel tölthet el bennünket, hogy ezzel legméltóbban rójuk le a kegyelet adóját nagy mesterünk iránt, ki szíve vérével — küszködve szükséggel és betegséggel — dolgozott ez utolsó nagy munkáján.

SIMONYI ZSIGMOND.

[1] Formativae verborum effoetae, ac proinde novis verbis formandis minus, imo nullatenus idoneae... (Verseghy: Anal. inst. 1:285). — Budenz J. Szótaglalások és valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról. (NyK. 1867.) — Budenz J. A magyar szóképzés tárgyalásához. (A Nyr. első cikke, 1872.)

[2] Ellenben ha *A magyar deákság* című kéziratát kiadhatta volna nyomtatásban, az nagyobb hatással lehetett volna a nyelvújítás irányítására, mert annak II. részében igen élesen kikel a hivatlan szógyártók garázdálkodása ellen.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Fölolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

III. (Vége.)

A *karazsia,* 'posztó' értelme nyilván igen rég feledésbe merült még ott is, ahol a szót úgy hagyták, mint a Dunántúl némely helyein és a Székelyföldön, hova a Dunántúlról ment át. Legtöbbször azonban nem hagyták meg, hanem cifránál cifrább értelmezéseket alkottak, s ezek ismét ujabbakat nemzettek, úgy hogy az értelmező átírások hosszú sora állt elő. De lássuk a változatokat.

A somogyi szerkezet szövegének idézett sorai: (1. *Zöld selyem szoknya*, 2. *kék karazsia*, 3. *piros arany rojtja)* egyrészt rövidülve, másrészt a szók hangzására nézve sokféleképp módosult alakban jelentkeznek a változatok rendjén. A rövidülés úgy történt, hogy az első sor végéről a *szoknya* elmaradt és helyébe a párhuzamos sor utolsó szavát: *rojtja* vonták ide, s az így összevont két sort alakították azután tovább rendkívül érdekes és tanulságos módon. Emellett a három jelzőt: *zöld, kék, piros* összevissza csereberélték. Továbbá a *rojt* > *rost* hangváltozás miatt is egy sereg félreértés támadt. Így keletkeztek a következő olvasatok: zöld és kék selyem *rostja* (K. Á. és s. gy.) > zöld selyem *rosta* (Erd. id. h., K. Á. és s. gy.) || piros, zöld és kék sely*em ostya* || *hej ostya, ostya* || továbbá: kék sely*em ostya* > kék selyem *mustya* (Ngy. 3 : 254.) || kék selyem *huztra* (**mustra?)* || kék selyem *módra.* — Egészen új szó van ebben a kettőben: piros selyem *cérna* és: piros *rozmaringja.* Eltérő hangalakjuk miatt meglehet, hogy nem is ide, hanem az alábbiakhoz valók.

Továbbá: kék karazsia || *kerek* karazsia (Ngy. III. id. h. Vö. a szónak fent érintett 'körtánc' jelentését.) *két garas híjja* || *két garas héja* (Erd. id. h., K. Á. és s. gy.) || *két garas zsírja* || *két garas* az ára || kék *karazsína* || zöld *galozsina* || *két karmazsin (-ny) csizma* || kék *alamizsna* || kék *kanazsírja* (s. gy.) || arany *kalán zsírja* || zöld *galárizsa* || zöld*galaria* || zöld *galárisra* || zöld *garádicsra* || vas *garádicska* || *három halász zsírja* || zöld selyem *zsírja.* || — Különös kavarodás történt ebben a két esetben: *zöld selyem rostja, két garas mostja.* Az első sor más változatból való; az utóbbi pedig egy másik szerkezetből ekként alakulhatott: két *garas* (híja + zöld selyem) *mostja.* A másik eset: *Két halász zsírja, három halász* (*kalász?*) *rostja.* Itt a párhuzamos sor ez

lehetett: zöld v. piros rostja, s innen a két jelzőszó (zöld, selyem) kiszorulván, helyette ismétléssel a *két halász*-nak megfelelően *három halász* került a versbe.

Gyakori eset, hogy a három közül csak egy sor maradt meg teljes verstani súlyával, a másiknak pedig csupán az utolsó szava, s ekkor a hiányzó részt ismétléssel pótolják:

kék selyem rostja, *kék selyem ostya,*
zöld selyem rostja *zöld selyem ostya stb.*

Vagy tovább költik: *hej, ostya, ostya, lánggal égett ostya.*

Némelykor a párhuzamos sorok közül csak egy van meg, s a hiányt semmivel sem pótolják; pl. a székelyeknél: kerek karazsia (Ngy. III. id. h.) s másutt is: kék alamizsna || két garas zsírja stb.

Mivel a változatok többségében a *zöld v. kék rojtja* olvasatai vannak elől s a rákövetkező sorban a *kék* stb. *karazsia* asszonáncait találjuk: nem zárkózhatunk el ama lehetőség elől, hogy a párhuzamos sorok eredeti rendje nem az volt, amint a legteljesebb somogyi szerkezetben most van, hanem a harmadik sor volt a második, s a rövidülés ilykép történt: *zöld selyem [szoknya — piros arany] rojtja, kék karazsia.*

Az így leírt öltözethez egy leány is tartozik, az, akinek ki kell a sorból fordulni, s őhozzá fordul most a dal. Rendesen meg is nevezi, s a név többnyire háromtagu: Örzsike, Mariska, Zsuzsika stb. Ilyenkor a név előtt alkalmazott jelzőkkel együtt az ősi nyolcas kerekedik ki belőle. A jelzők Dunán túl (Somogy, Zala, Vas) és részben egyebütt is (Bács-Bodrog, Ung): *szëdër szëmü, szödör szëmü* v. *szödör szömü* (s. gy.) és utána: *szép, szent* vagy *kis.* Az utóbbiak el is maradnak; így a már idézett legrégibb följegyzésben (Magy. Hirm.): szederj szemü Bandikám.

Másutt a *szeder szemü* szók helyett részint asszonánciákat találunk, minők: *szedem szedem* szép Mariska v. Róza (K. Á. és s. gy.), *szemen szedett* szép kis N. N. Részint pedig — talán mert 'szëdër' az illető helyeken ismeretlen szó — különféle átírásokat; pl.

szedik-veszik, szent Annuska
szedek száju szent N. N.
pápa szemü Katicája
kökény szemü kis Mariska
rózsa színü szép Mariska
édes szívem szent Mihály
kérem szépen Juliska
arra kérem, szent Máté
csak a kedves kis Ilonka
csak a kedves Mariska
vagy barátom, Mariska, Mariska
szép lány Mariska
én galambom Róza
szinom-szánom szent Mariska
dínom-dínom szent Juliska
dínom-dánom Fecske Ferke
dínom-dánom Julcsa lányom
fülemile Eszter lányom stb.

Ha most latra vetjük mindezeket a változatokat abból a szempontból, melyik lehetett az eredeti, csak kettő közül választhatunk. Ez a kettő:

1. *szeder szemű szép Örzsike,*

2. *szemen szedett szép Örzsike.*

Mindegyiket a betürím teljessége ajánlja; ez föltétlenül megállapítja a két szerkezet régiségét. Azonban *szemen szedett* ma is mindenütt érthető kifejezés. Mi ok lett volna azt *szeder szemű*-re átírni? Különben is keresett jelző volna leányról, kivált a régiségben, mikor a kifejezésnek mai 'válogatott' jelentése még aligha fejlődött ki. Szemen szedni t. i. a gyümölcsöt szokás, nem a leányt, csak későbbi fejlődés adhatta e konkrét értelmű szólásnak a válogatás jelentését, úgy hogy a *szemen szedett* szó leányról is megállt. Ezenkívül tekintetbe jön, hogy a dalnak első sora, de további része is dunántúli eredetre vall; itt pedig *szeder* nagyon is általános szó, mely barna lányra — *fekete szeder*, — szőke lányra — *fehér szeder* — egyaránt illik. Alighanem eltaláljuk hát az igazságot, ha *szeder szemű szép Örzsike* mellé állunk.

Még csak egy sor van hátra. Ebben az utolsó, ismét a többi rövidebbel egyenlő súlyu sorban kifordulásra szólítja fel a vers szeder szemű szép Örzsikét. A felszólítás legegyszerűbb szerkezete:

forduljon csak *egyet*,	fordulj *magyar módra*,
fordulj *egyet* módra,	fordulj *bal karodra* (s. gy.)
fordulj *lengyel* módra, (K. Á. és s. gy.)	fordulj *jobb karodra*
fordulj (fordull) *angyal módra* (K. Á. [és s. gy.)	ülj le *szép* Zsuzsika
	állj ki szivem, állj ki (s. gy.)

Más változatok:

fordulj egyet táncba	fordulj ki belőle
forduljon ki láncba	fordulj ki az utra (Nyr. 8:333.)
fordulj ki a láncból	fordulj ördögutra
fordulj (v.-jon) ki módra	forduljon kê ki

Forduljon ki *szent* Mariska
angyali jó *módra.*

Itt is úgy érünk el helyes megfejtést, ha mint eddig, abból indulunk ki, hogy dunántúli, szorosabban zala-vasmegyei költéssel van dolgunk. A dunántúli olvasatok: 1. (fordulj >) fordujj *lengyel* módra (s. gy.) és 2. fordull *angyal* módra. Nyilván az elsőből keletkezett a második, a *fordull* (= *fordulj*) ejtés miatt: fordul lengyel > fordul-langyal. Továbbá 'lengyel módra' helyett

költői helyettesítésképen 'magyar módra' is történik a fordulás. Ennek különben alig értelmes asszonánca: 'bal karodra'; viszont 'bal k.' helyett ugyanoly jogosult: 'jobb karodra'. Fordulj 'ördög útra' talán úgy támadt, hogy egy ismeretlen változatban ez volt: fordulj angyalútra, s ebben az angyalt tréfásan ördöggel pótolták. A többi átíráshoz nem kell kommentár.

De mi az a *fordulj egyet módra?* Szerintem semmi egyéb, mint maga az itt mutatkozó összes rébuszok megfejtése. Látjuk ugyanis, hogy hozzá legközelebb esik: *fordulj lengyel módra.* A kettő közül egyiket illeti meg az elsőség. Ezt az elsőséget pedig az egyszerűbb kifejezésnek fogjuk adni. 'Lengyel módra' nagyon is távol áll ettől, mert a kifordulásnak különleges *lengyel* módját egy magyar játékban semmiképen sem fogadhatjuk el értelmes dolognak, amint nem ilyen az 'angyal' mód sem, a bal vagy jobb karra való kifordulásról nem is emlékezve. 'Fordulj ëggyet módra', t. i. módjával, módosan, módját megtéve, illő módra (v. ö. *forduljon* v. *fordulj ki módra*): egészen ide való kifejezés.

Ha már most a vas-zalai kiejtés módjára fordítjuk át a sort, ugyanoly esettel találkozunk, mint a *lengyel* módra > *angyal* módra fejlődésnél: fordul-*lëggyet* > fordul *lengyel.* S minthogy az összes többi alakulatok e föltevés alapján — miként láttuk — könnyen megmagyarázódnak, a 'fordulj ëggyet módra' olvasat eredetiségét bebizonyítottnak tekintem. A megfejtés mellett szól az is, hogy olyan tájszólásokban, melyek a *fordulj* igealak végét nem *ll*-vé, hanem hosszú *jj*-vé asszimilálják, nem *lengyel módra,* hanem *eggyet módra* szerkezet van meg. (Rimaszombat, Hetye-Bereg.) Siklóssy László dr. arról értesít, hogy — amint édes anyjától tudja — Nagy-Atádon (Somogyban) szintén így mondták azelőtt. Ez megfejtésem igazolása és ez egyúttal annak világos bizonyságául szolgál, hogy a játékdal még abban az időben terjedt el Vas-Zalából Somogyba és a palócos tájszólású helyekre, mikor a *fordull* ejtés még nem divatozott; a *lengyel* > *angyal* változatok már ennek a kiejtésnek tükrözői.

Szólanunk kell még arról: milyen koru lehet körülbelül a tárgyaltuk játékdal. Erre a székely változatok alapján adhatunk némi feleletet.

Nyilvánvaló, hogy a székelyföldi *kerek karazsia* (Ngy. 3: 257) ezt a dunántúli alakot tükrözi: *kék karazsia.* Megállapíthatjuk azt is, hogy ez az átvétel még a dunántúli eredetű *Regös ének korát megelőző időben* történt. Ugyanis azon a helyen, ahonnan

a R. é. első székely följegyzését ismerjük, Kénoson *nem a Dunántúlról ismert szerkezet*, hanem — csaknem szórul-szóra — az van meg, melyet Kiss Á. a Láncjáték változatai közt második helyen közöl, s amelyet palócos alaknak mondhatunk.

Székely vált.	*Palócos vált.*
Lánc, lánc, este lánc,	Lánc, lánc, este lánc,
este láncon cérna:	este láncom cérna:
cérna volna, selyem volna,	cérna volna, selyem volna,
mégis kifordulna;	mégis kifordulna;
pénz volna: karika, karika,	pénz volna: karika, karika,
jó barátom Juliska,	vagy barátom Mariska, Mariska,
fordulj ki rajta. (Kénos, s. gy. [1])	fordulj ki a táncból. (Kiss Á. Honnan?)

Ebből azt következtetjük, hogy ez a palócos szerkezet is már Dunántúl keletkezett, onnan ment át a Regös énekkel együtt, tehát a XIV. évszáz körül az Alföldre, hol szintén megtaláljuk, (Kiss: id. m. Láncjáték 5., 20., 21. sz.) s onnan terjedt el északra is a palócság közé, valamint a Székelyföldre is. Ellenben a *kék karazsia* > *kerek karazsia* föltétlenül régibb, mert az eredeti szöveghez sokkal közelebb áll. Egy másik változata szintén megvan a Székelyföldön és az is részben az alföldi, részben a palóc változatokhoz csatlakozik.

Szék. v.	*Palóc v.*	*Alföldi* v.
Haj gerenda, gerenda,	Hej girinda, girinda,	Hej gerenda, gerenda,
tartományi gerenda!	tartományos girinda,	tartományi gerenda!
Ipszilom, ipszilom,	Ipsilon,	[— — — — — —]
ipszilomi rózsa.	ipsilonirózsa!	Ha én rózsa volnék,
Ha én rózsa volnék,	Ha én rózsa volnék,	mégis kifordulnék.
mégis kifordulnék,	mindig kifordulnék	Kék selyem huztra,
Kék selyem mustya,	[— — — — — —]	zöld *garádicsra*,
zöld *galaria*,	Forduljon ki szent	dinom-dánom szent
dinom-dánom szép	[Mariska	[Juliska
[Rózsika,	angyali jó módra.	fordulj angyal módra.
fordulj angyal módra!	(Barca-Ujfalu.)	(Kecskemét.)

Látni való, hogy ez a székely *zöld galaria* mennyivel későbbi fokot tüntet föl, mint a másik székely adat: *kerek karazsia*. Tehát emennél jóval fiatalabb átvételt bizonyít.

Latba kell még vetnünk mint lehetőséget azt is, hogy az *és-piláng*-féle olvasatban az első szótag azért változott *is*-ből *és*-re, mert az *és* kötőszót érezték benne; ez pedig megfelel a Halotti Beszéd korának, vagy még inkább annál korábbi időnek.

[1] Vida Sándor ottani ev. ref. tanító szíves közlése.

Ezekből folyólag úgy véljük, hogy játékdalunk keletkezése a székely-dunántúli közösség legrégibb idejére, talán a XII—XIII. évszázra megy vissza. Játékdalunknak már ebben az első szerkezetben át kellett mennie a mai székely területre, mert ezen időt tükrözi a székely *kerek karazsia*.

Későbbi eredetű, de a XIV. évszáznál nem fiatalabb a kénosi szerkezet és a szintén székely zöld *galaria*, valamint az idevágó összes többi töredékek a székely hagyománykincsben. Ezekre az utóbbiakra tehát a székely-dunántúli közösség idejének azon utolsó szakát lehet fölvennünk, melyben a Regös ének átment a Székelyföldre, t. i. a XIV. évszáz tájékát. (V. ö. Vikár: A Regös Ének. Nyelvészeti füzetek. 39. sz. 58. l.)

Fejtegetéseinknek végeredménye tehát az, hogy a játékdal a Dunán túl, még pedig Vas-Zala megyékben, a XII—XIII. évszázban keletkezett, és alapszövege, melyre az összes változatok visszamennek, mai kiejtésünk szerint következőleg szólt:

Ispilán, ispilán, ispiláni rózsa,
Rózsa volnék: serdülnék,
Pénz volnék: pendülnék,
Karika volnék: perdülnék,
Lánc volnék: cserdülnék,
Mégis kifordulnék.

Zöld selyem szoknya
Piros arany rojtja,
Kék karazsia,
Szeder szemü szép Juliska
Fordulj eggyet módra!

VIKÁR BÉLA.

JÁTSZI SZÓKÉPZÉS
(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

(Vége.)

III.
Új alkotású képzők.

A harmadik eljárási módot tulajdonképeni játszi szóképzésnek lehetne mondani, mert itt nemcsak az alapszót választja meg néha önkényesen, nemcsak szokatlanul alkalmaz használatos képzőket, hanem új képzőket teremt.

A) *Önállóan alakított új képzők.*

Egy része e képzőknek úgy áll elő, hogy már játszian használt két (rendszerint kicsinyítő) képzőt összetesz. Mások ismét analógikus úton válnak új képzőkké, mint pl. a *-ri*; az *Ugr-i ug-*

ri-nak tagozva s alapszó + ri képzőnek véve átterjedt másokra is, *futi*-ból *futri* lett stb. Mivel az analógia uralkodik e képzők keletkezésében, még pedig, úgy látszik, esetenként és személyenként változó, szeszélyes analógia, az így képzett szavak — sokszor egyes elszigetelt példák — már nem sorozhatók be oly szépen rendszerbe, mint teszem az I. és II. csoportban felsoroltak. Vannak oly képzők is, melyeknek előállása már nem határozható meg, sokszor igen nehezen, sokszor meg egyáltalában nem s ilyenkor meg kell elégednünk a puszta tudomásulvétellel.

E képzők egyike sem valami számos példán mutatható fel, leggyakoribb még az *-ndi*. De viszont abból a tényből, hogy van bizarr képző, mely több példán található, nem szabad valami általános igazságot, alkalmazási törvényt levonni, ha egy-egy ilyen képzés csak *bizonyos* fajta találós mesében fordul elő s másutt sehol nem ismétlődik, mert ilyenkor az első szó analógiájára szokott a többi kitalálandó szó is képeztetni.

1. Két használt képző összetétele.

-dika (kics. *-di* + kics. *-ka*). *szőrösdika*, macska, tm. Nyr. 2 : 469. Vö. szőrösdi, ehhez járul a *-ka* a tőszó hangszíne után igazodva.

veresdika, hús, tm. Nyr. 2 : 469. Az előbbi analógiájára. Vö. veresdi, vörösdim.

-dikó (kics. *-di* + kics. *-kó*). *kerekdikó*, érepénz, tm. Nyr. 2 : 469.

2. Egy-egy szó képzővé válása.

-vári. Magyar helynevekből képzett vezetéknevekben gyakori: Végvári, Temesváry stb.

koszvári, földhöz ragadt szegény. Nyf. 10 : 26.
rongyvári, ua. Nyf. 10 : 26.

-házi. Vezetéknevekben: Esterházy. Ez a legismertebb s a legtöbbször emlegetett ilyenfajta név, s talán a *-házi*, mint tréfás névképző, az Esterházyból vált ki.

Ebházi, gn. Kr. 388. Vö. kutyaházi.
kutyaházi, pajkos gyerek. Nyf. 10 : 26.
Likházi, gn. Kr. 388.
rosszházi, pajkos gyermek Nyf. 10 : 26.
Semmiházi, gn. Kr. 388 ; *sëmmiházi*, pajkos gyermek. Nyf. 10 : 26.
Sokházi, gn. Kr. 388. *Tetűházi*, gn. Kr. 388.

-isten. Érdekességiért álljon itt e tulajdonkép nem a tárgyam körébe vágó, képzővé vált szó: »*Isten*, szinte megszentségtelenítve van e szó, amennyiben nyomaték kedviért majdnem minden fő-

névhez hozzátehető. *Bélisten*, *hasisten:* nagyétű; — Ki döncöte úgy fő eszt az *ágyistent?*« Nyf. 10:38. Hasistenhez vö. e szólást: Has az istene = csak a hasával törődik.

-fi. Családnevekben járatos (Pálffy). Azonkívül régen a *fiu* jelentés mellett jelentett *fióká*-t is: galambfi, tikfi, kecske-fi, lúdfi, (NySz) s ma is a nép nyelvében: lúdfi, liba (TSz). Azért mégis valószínűbb, hogy családnévből vált ki. Egész biztosat különben nem lehet megállapítani, mert csak a következő egy példán találtam:

Szőrfi, gn. Nyr. 11:45. Magyarázatlanul. [Vö. még *szerencsefi* és *nyomorfi*.]

8. Egytagú új képzők.

a) A képző egy vokális.

-a: Poruba, gn. Porubszky tanár. Lef.
-u: Subu, gn. Egy óriási bundája (suba) volt. Lef.

β) A képző: mássalh. + *-i*.

Vagyis valami módon egy tőből kivált mássalhangzó + egy *-i* képző (legtöbb esetben a becéző *-i*).

a) *-si.* A példák kétségtelenné teszik, hogy itt egy *-si* képzővel van dolgunk. Kérdés csak eredetére tehető föl.

A TMNy. 559. azt írja: »Kérdésnek hagyjuk a *vaksi*, *töksi*, *buksi*, *nyaksi* szók magyarázatát.« Szilády Áron (Nyr. 2:206) a *Baksi*-t azonosnak tartja a *vaksi*-val és a vakosra vezeti vissza; a *buksi*-t pedig a *Buga, Buga Jakab* névre és *bukfejes*, *bugafejű* (szarvatlan szarvasmarha) szavakra támaszkodva a *bog*, ill. a *buga* szóval hozza össze.

A *vaksi*-nak a *vakos*-sal való összefüggése elfogadható, gondoljunk csak arra, hogy a játszi képzésben az összetartozást jelentő *-i* sokszor áll *-(o)s* képző helyett s egy párszor azt erősítve is előfordul, mint: *Agyagosi*, *Kutasi* gn.-ekben, *szörösi*, kenderszösz, tm. szóban. Az *-s* kőtőhangzójának kiesése talán nem lehetetlen, különösen ha szem előtt tartjuk, mily nagy a játszi szóképzésnek kéttagú szavakra való törekvése.

A *Baksi*-t már analógikus alaknak tartom (bak), nem mervén helynévből képzettnek venni (vö. Bagos, Baks H. 1873), mint Zsákai-t.

Ami a *buksi*-t illeti, mai nyelvérzékkel legkényelmesebben s legvalószínűbben a *bukik* szó családjával lehetne összehozni, ha nem hatna zavarólag egyfelől nagy értelmi egyezése s csekély

hangtani eltérése a *baksi, bokszi* (TSz) szavakkal, másfelől Szilády amaz állítása, hogy *Buksi* (Buxi) név már 1211-ben előfordul. Leghihetőbbnek még az látszik, hogy az ismeretlen eredetű *baksi* régies alakot a népetimológia változtatta buksira. Erre nézve igen fontos, hogy *lebukik* mellett *lebakik* is található a népnyelvben (TSz). Akárhogy áll is a dolog, tény az, hogy *-si*, mint külön tréfás képző élt.

Baksi, gn. Nyr. 27:192; Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *Baksi*, buksi, vaksi: értetlen, rosszul kezelő. Vö. még Bakri.

Buksi, gn. Nyr. 13:48; Kr. 388. Vö. előttevaló.

Dobrosi, gn. Nyr. 9:239. Kétes! Dobre, dobro-e a tő, vagy talán összevetendő a *dobri* nagyehető szóval (Tsz.)?

Kapsi, gn. Kr. 388. Vö. *kapzsi* = fukar.

Nyaksi, alföldi betyár ál- ill. gúnynév. Nyr. 27:144.

Simsi, gn. Simon. Nyr. 8:383.

Töksi, gn. Nyr. 13:48. Vö. Kr. Tsz. *töksi*, tökfilkó, buksi.

Vaksi, gn. Nyr. 26:240. Vö. vakjos.

b) *ói. Rókafici*, zsidó gn. Nyr. 12:144. Vö. rókafi és inci-finci.

c) *ti. Alamuszti*, gn. Kr. 388. *Bufti*, gn. Kr. 388. Eredetük kétséges.

d) *-tyi.* Kukutyi Mikutyi Mátyás! (Keresztnévcsúfoló.) Kálm. 1:92. Itt *-tyi* a *-csi* helyett a Mátyás *ty*-jének hatására.

Szutyi, gn. Szurmay a neve. L. (Eötv. Koll.) Eredete?

e) *-ri. Bakri* Moka Andris, gn. Ethn. 7:457. Vö. Baksi.

Csontri Ferkő gn. Kr. 389. A népetimológia elemezteti velem csont-rinak, pedig úgy látszik, több köze van a *csontolódik* (vö. tataló és tatar Kr.) vagy a *csontorka, csontorag* szókhoz. Az *ugri* mellett ez is elősegíthette egy *-ri* képző kiválását.

Futri, gn. Sebesjárású ember Nyr. 2:284. *Futri Kata*, gn. Eleven, lótifuti leányka Nyf. 34:51. (vö. fidri-fudri ua. uo.); *Futri Kati* gn. Kr. 499; *Futri Samu* Kr. 71. egy népdalban (Futri Samu jó gazda lött).

Micsodári, gn. Nyr. 29:543. [Vö. a *-dári* végzetet mint képzőt ebben: *Csuszkidári domb* Nyr. 10:94.]

Tökri Mónár Diák Józsi, gn. Nyr. 28:525. Vö. töksi.

γ) A képző: mássalhangzó-csoport + -i.

a) *-ndi.* A *-di* az ismert kicsinyítő, míg az *-n*-t valami kivált igeképzőnek kell néznem, a példák t. i. arra mutatnak, kül. a Krizafélé régiebbek, hogy a *-di* eredetileg igékhez járult, még pedig olyanokhoz, melyeken valami *-n* mutatkozott, ami a *-di*-hez ragadva adta az *-ndi* képzőt.

Csipándi, gn. Kr. 388. Csipa.

dombondi lika, fazék, tm. Nyr. 30:399.

Döghendi, gn. Kr. 388. Vö. Pökhendi, amelynek analógiájára készült a *dög*-ből.

Ebhendi uram! Letorkoló megszólítás Csokonai Tempefőijében (I. felv. VII. j.).

Ipszilándi, gn. Kr. 388.

Kalapándi, gn. Nyr. 5:192.

Koplángyi, gn. Nyr. 9:381. Koplal?

Kortyándi, alföldi betyár ál- vagy gúnynév Nyr. 27:144. —

Kurvándi, gn. Kr. 388. — Kurva.

szőrös *mándi*, macska tm. Nyr. 28:527.

Ökröndi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *ökröndi*: buta, bárdolatlan, durva ember. — Ökör [v. ökröndözik, ökrendezik?]

Pökhendi, gn. Kr. 388. — Pök, köp?

Sipándi, gn. Síró-rívó. Nyr. 4:431. Vö. Tsz. és *sipákol*, csipog (Tsz); *sopánkodik*.

szőröndi, macska tm. Nyr. 5:227.

Szuszorándi, gn. Nyr. 28:192. Alapszó?

tátondi, tátó, tátogó, gyáva, táté, bácsó. Kr. 519 (szógyüjtemény).

töpröndi, töprenkedő Kr. 521. (szógyüjt.)

δ) Egyéb ritkább képzések.

-ng (?). *Kosztoráng*, gn. Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *kosztolni*: kosszttal v. karóval verni a gyümölcsöt a fáról. Kosztorang: túlságos magas növésű, arányos izmok nélkül.

-tyó. Utolsó eleme a becéző *-ó* (l. föntebb), a- *ty* pedig alighanem az alapszóból (*cs* v. *t*.) vált ki. Csak egy vidéken s csak egy találós mesében.

mátyó, macska, tm. Nyr. 3:37.

szityó, szita, tm. Nyr. 3:37.

-la Igen sajátságos. Vajjon mi köze az *-a*, *-e* igenévképzőhöz?

Balla, gn. Mivel balkézzel faragott. Nyr. 5:141. Nem népetimológiával van itt dolgunk? Vö. különben *Balla* családnév.

Totyola, gn. Nyr. 21:45. Vö. *totola*, ügyetlen, ostoba stb. és *totyola*, egy női ruhadarab (Tsz.).

Tökla, gn. Nyf. 34:183. — Tök.

-fitty, -fritty. *eszefitty*, feledékeny. Kr. 498. Vö. fittyfiritty ua.

lötyönfitty: hitvány, gyáva. Lötyög. fütyög. Kr. 508.

nyelvfritty, nyelveskedő, gyorsbeszédű nő. Nyf. 10:67.

-onc. Vö. *Ilonc* az Ilonka becéző neve. Kr. 387 és a nyelvújítási: bérenc, kéjenc, kegyenc (Szily NyUSz).

lakonc, lakótárs. Lef.

tirponc, tirpák, tót bevándorló (Nyiregyháza). Lef.

-kék. Feltűnt nekem az egyező végzet e három devecseri gn.-ben: *Nyanykik, Papkik, Türkik* Nyr. 29:384.

-tyók, (-csők). Utolsó eleme a nagyító *-ók, ők.*

pirtyók, pirosképű Nyf. 16:51.

szëmcsők, nagyszemű gyerek, nagy szemeit nyitva tartó kis gyermek. Nyf. 10:24, 68.

4. Kéttagu képzők.

α) -l hanggal.

a) ***-elle.*** *csibelle,* csibe, regös énekben. Ethn. 12:285.

zsibelle, liba, regös énekben uo. Vö. *zsika,* fiatal lúd (Tsz.).

b) ***-illa*** (vö. föntebb *-la*). *Fancilla,* gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *fancog:* fanyarán, finyorán szól.

kapilla, káposzta tm. — Kertin kápin kapilla. Nyr. 16:235; *kápilla,* ua. AGy. 2:350.

matyilla, matolla, tm. Mond meg Mátyin matyilla. Nyr. 16:235, talán innen a kiindulás; macska, AGy. 2:350.

szityilla, szita, tm. AGy. 2:350.

szotyilla, szotyor, tm. Szegin, szátyin szotyilla, Nyr. 16:235.

c) ***-ula (-ulla).*** *médula,* medve, tm. Elől mönyön médula stb. Kr. 347; *nédula,* kecske, tm. Elű' mögyön nédula, | Keze lába korcsoja stb. Kálm. 3:311.

kátyulla (?), Haj ro'ka, mutolla, | Borsos, kis kátyulla. Kálm. 2:71. [Más változata: borsos iskátula. — A szerk.]

d) ***-illó,*** *Idilló,* gn. Kr. 389. Alapszó?

matyilló, macska, tm. Nyr. 5:521.

kátyilló, káposzta, tm. Nyr. 5:521. Tkp. *mártyilló* a tréfás képző a *matyillóból* kiválva.

szityilló, szita, tm. Nyr. 5:521.

Hogy mily hamar válnak érthetetlenné a hasonló módon képzett szavak, vö e találós mesét: Kertben kátiló, Szegen szátyiló, Tűzhelyen mátyiló (= Kosár) Nyr. 15:330.

β) -d, -t hanggal (csak tm.-ben).

a) ***-oda*** *(-áda, -öde, -éde).* E képzőfajta eredetileg a *-d* frequ. képzős igék *-a, -e* végű deverb. mellékneve volt, mint az a *zajgoda* szón egész tisztán látszik s csak később ferdült el inkább nem-értés, mint szándékosság folytán. (De vö. egy cseh, tót, szerb *-da* képzőt Belić 23:205.)

zajgoda, vásár tm. Nyr. 25:239; *zajgáda,* ua. Elmëntem a zajgádára. Nyr. 3:518. vö. zajog e h. zajong.

zörgöde, kocsi tm. Nyr. 25:239; *zörgéde,* ua. Felültem a zörgédére Nyr. 3:518.

b) *-ádom (ötöm, utom).* Nem egyéb, mint a zajgódom, zörgődöm-féle ragos igealakok (I. β) elferdítése

jajdutom, vásár, tm. Elmentem a jajdutomra. AGy. 2:363. Vö. jajdul.

zajgádom, vásár. Nyr. 16:189. Vö. zajgódom (I. β).

zörgőtöm, kocsi, tm. Felültem a zörgőtömre. AGy. 2:363. Vö. zörgődöm. (I. β.)

γ) Egyéb ritkább képzések.

-ricska (ri + cska). Csak gyerekversben:

Pipő, pipő, Pipőricske! Magó, Magó Magóricska. Kálm. 2:84. Cibő, cibő Cibőricske. Kálm. 3:282.

5. Elszigetelt egytagu képzők.

(Az alapszó betürendjében.)

Mindegyik csak egy példán fordul elő, melyek nem egyike népetimológiás magyarázatú.

-akt: baszakt, német ember. Obszcén etimológia Was sagt? helyett, ami a német ember beszédében sokszor fordul elő. Nyf. 34:50.

-ták: Hopták! *Bocskorták.* Nyr. 34:329. Eredete világos.

-lyák: Foslyák, gn. Nyr. 6:527. Alighanem a *foszlák*, (foszl-ák > fosz-lák) analógiájára.

-hó: huszárhó, huszárviselt ember gúnyneve. Nyr. 3:566. Alighanem indulatszó ragadt a főnévhez!

-mók: lancmók, csavargó (landsmann) Nyr. 33:335. Vö. cókmók.

-dics: ordics, orr, tm. Nyr. 12:234. Egyike a legérdekesebbeknek, amennyiben az *ordít* parancsolóját mintegy újra képzi.

-les: Pikles Piku (= Miklós), gn. Gyerekkorában pulykát őrzött s eltanulta tőlük a *pik, pik* hangot s ha megijedt, ő is azt mondta. Nyr. 14:333. E szó alkotásában a Miklós a szótagolás szerint Mik (tő) + lós (képző)nek véve *Mik* (értelmetlen) töve helyett kapta a *pik* -et (értelme van), amihez a *lós* magashangúvá lett.

-eksz: Éksz-péksz, Poháréksz, kiolvasó versben. Kálm. 2:76.

-fenc: te *tökfenc*, tökfejű. Nyr. 33:244. Vö. bukfenc (buk + fej + ?) Ha a *bukfenc*-ben bent van a *fej* szó, akkor itt valamiféle *-nc* képzővel van dolgunk (vö. ribanc, suhanc, lafanc, labanc stb.).

-ben: Vakben Tóni, gn. Megvakult. Nyr. 3:477. Kertész M. magyarázata szerint (Nyr. 31:244.), ki egész véletlenül tudta meg a dolgot, Szt.-Gálon élt 30 évvel ezelőtt egy *Beni* nevű vendéglős, félszemére hibás, amiért a nép Vak Beni-nek hívta, ebből lett az i elkopásával a mi gúnynevünk.

6. Elszigetelt többtagu képzők.
(Az alapszó betürendjében.)

-irkó: *Baszirkó*, gn. Nyr. 6:48. Utolsó eleme a *-kó* becéző képző.

-ketyű: *Baszketyű*, gn. Nyf. 34:180. Vö. pörgetyű (pörgető), ilyenféle szóból választhatták ki.

-uli: *butuli*, butácska (szinte hízelgő szó. Nyf. 32:43, Vö. *-li* képző és *butus*, buta; *butu*, buta (Tsz.).

-incsa: *Kalapincsa*, csárda, ahol valamikor sátor alatt (mint egy kalap alatt) mérték a bort. Nyr. 27:143. A Nyr. magyarázata igen kántorosan hangzik.

-atos: hegyi *likatos*, kürtő, tm. Kr. 351. Vö. lakatos; és lik.

-debics: *Nyagdebics*, gn. Nyf. 34:180. Nyag = nyak.

-ista: *Pohárista*. Keresztnév csúfoló versben: Ista, Pista, Pohárista. (Végvár, Temes m. KF.) [Másutt: Ista, Pista, pihárista. — A szerk.]

-uci: *Sántikuci*, gn. Kr. 388.

B) *Idegen v. idegent utánzó új képzők.*

Új alkotású eredeti képző kevés van. Alig egy-kettő, ami annyiszor fordul elő, hogy valóban képzőnek nevezhető. Oka e tüneménynek az, hogy e képzők alkalomszerüek; s ez az alkalom minden jellemző jegyét megőrizve, természetesen csak ritkán ismétlődik. Ezért van aztán a sok elszigetelt egyes példa, amint láthattuk.

Az itt tárgyalandó képzők is alkalomszerüek, de ez az alkalom örök, t. i a környező népeket jellemezni törekvés eszközeiben majdnem állandó. A sváb sógort megszemélyesítve papucsával, hálósipkájával, pipájával jellemezzük, amikor ki akarjuk csúfolni; mert úgy szoktunk hozzá, hogy pipa, sipka, papucs minden svábon van s legelébb szembetűnik. A nyelv is csak így jár el, leválasztja azt a szóvéget, ami német szavakban gyakori, s ami a magyar hite szerint jellemzően megkülömbözteti más beszédtől a sógor szavát és hozzáteszi magyar szavakhoz, hogy ne csak csúfoljon, hanem *jellemezzen* is.

Az idegenből átvett képzők egy részének ez a magyarázata. Egy más kisebb rész csak szójáték eredeménye s ismét egy más csak bizarrságáért alkalmazza az idegen képzőt vagy képzőnek vehető hangcsoportot, amely utóbbi különösen a cigányos képzőknél látható.

E képzők két nem valami nagy rétegben feküsznek a nyelvben. A régebbi inkább jellemzésre törekvő játszi csúfolódás szü-

lése, s nyelv-pszihológiailag nagyon értékes, mert a kicsúfolt idegent jellemezve saját gondolkozásmódját is jellemzi.

Az újabb réteg nem jellegzetest, csak különöst keres.

Hazai nemzetségeink majdnem mindegyike hozzájárult valami kicsivel a magyar nyelv géniuszának ehhez a csörgősapkájához; van sok szláv, kevesebb német, cigány képző v. képzőnek megtett szóvég. Van egy pár latin, zsidó, sőt van francia képző is; s erről az utolsóról a priori meg lehet állapítani, hogy az újabb rétegbe való, és művelt emberek használták föl.

a) **Német v. németes képzők.**

-er. Vö. W. Gr. 283. l.

A német nyelvben található *-r*-képzések közt leggyakoribb a gót *-areis*, ófn. *ari*, középfn. *-aere*, *-er*, mely már az indogermán ősnyelvben megvolt s igen valószínű, hogy összefügg a latin *-ārius*-szal, melyhez hasonló a használata. Az ófn.-ben túlnyomóan denominálisan használják (pl. *âhtari* Verfolger, *âhta* Verfolgung, Acht), a közép- és új-fn.-ben a deverbális használata kerekedett fölül (pl. Bäcker, Räuber, Schläfer; Brenner (a lámpánál) stb.) s mint ilyen még életerős; csak kevés esetben használják denominálisan, mint pl. az *eredetet, származást kifejező nevekben:* Wiener, Niederländer.

Píper, gn. Az apja hetyke legény volt, pipeskedett. Nyr. 9:190. Nem egyszerű népetimológia-e ez a magyarázat? Vö. *piper-vöcsök*, kis buvár (madár, kisebb a csörgő kacsánál). Tsz.

Tomájer, gn. Thomay név németes alakja gúnynévül használva (Eötv.-Koll.) L.

-ler. Vö. W. Gr. 294 l.

Az előbb tárgyalt német képző *-l* végű tövekhez járulva adott létet a *-lari (-laere)* képzőnek, ami aztán külön életet nyert a nyelvben, pl. *vogalari* Vogler, *stamalari* Stammler; Sattler. Az ily képzős szavak közül nem egy valamivel való foglalkozást jelentvén, s mint *családnév* terjedvén el, igen ismert lett (pl. Rösler, Sattler családnevek).

Hëmlër, gn. Azt szokta mondani: hëm-hëm. Nyf. 34:181.

-li. Vö. W. Gr. 260. l.

A tiszta *l* képző, mely nagyobbára nomen agentis, nomen instrumenti, deminutivum képzésére használatos úgy denominálisan, mint deverbálisan, a középfelnémetben már nem mint puszta

mássalhangzó járul a tőhöz, hanem *-al* végzetté bővülve, ami az újfn.-ben *-el* lesz. S ez az *-el* szabályosan *-li* alakban mutatkozik a magyarban, pl. *Gürtel > gürtli.*

Csoszli, gn. Nyf. 34:181. Vö. csoszog.

Harsli, gn. Igazi neve: Hirsch. Nyr. 18:384.

Hasli, gn. Nyf. 34:181, 182.

Ringli, gn. Ringbauer névből, egyszersmind egybeesik a *ringli* (= ajóka-gyűrű) szóval. L. (Eötv.-Koll.)

Látszólag ilyen *-li* van e gn.-ben is: *Szopli*, gn. Nyr. 5:192. De ez < tót *sopeľ*, takony.

b) Szláv v. szlávos képzők.

Azt itt fölösleges emlékezetbe idézni, hogy a szlávsággal miféle ethnológiai, nyelvi s történeti kötelékek fűznek össze s hogy a bejövetelkor itt talált szláv törzsekkel a germán törzsek mily módon járultak hozzá nyelvünk, államiságunk stb., egyszóval nemzetünk kiépüléséhez.

A nyelv terén a szükségelt átvételek mellett kölcsönvettünk tréfából is, ma is veszünk játszi kedvünkben jellemzés okáért.

-ics (-ovics). A szláv *-itjo* képző valamihez tartozót jelentő szavakat képez, s ha ez a valamihez tartozó az illető fia, akkor előáll a patronimikum, az »отчество«, amely az orosz közbeszédben megszólításként járja, pl. Pál fia János: Пáвелъ Ивáновичъ. Mint a felhozott példán látható, ha valakinek fiát, utódát jelenti, az élőlényt jelentő alapszavakból képzett *-овъ* végű birtokos melléknévhez járul. Vö. Asb. 35. 44. l; Vondr. 412, 452 l. Az oroszban és a nyugati szláv nyelvekben csaknem kizárólag patronimikumok képzésére használatos, míg a délszláv nyelvekben roppant elterjedt *kicsinyítő* képző.

A magyar játszi szóalkotás családnevekké vált patronimikumokból választotta ki, milyenek Katanovics, Popovics, stb.

Gyámoltalanovics, egy szerb képzeleti államférfi neve. Kakas Márton XIII. évf. 48. sz. 10. l.

Klozetovics, gn. Rendes neve Budinszky. L. bpesti egyetem.

Nyakasics, gn. Nyr. 29:384. Nyakas.

Mamlaszovics, főhadsegéd. Kakas Márton XIII. évf. 48. sz. 10. l. Érdekes, hogy a magyarnak vett alapszó is szláv jövevény, vö. cseh *mamlaš* »Lümmel« (Vondr. 474.)

-ovszki. Az *-овъ* végű egyszerű birtokos melléknévből a *-скй* és *-цкй* melléknévképzők családnevekként is gyakori származékszókat alkotnak, mint Orlovszki, Petrovszki, *Орловскй*,

Báró Tudóvszki, gn. Kr. 388. — Tud, tudó.

-cki. Szláv családnevekben gyakori képző pl. Borsicki.

Csunyácki, oláh ember gn.-e, Nyr. 29:191. Úgy látszik tehát, hogy e szláv képző itt-ott az oláhba is behatolt. — Csunya.
Garancki, gn. Kr. 388. Alapszó alighanem *gar*, vö. TSz.
Lábicki, gn. Nyr. 9:336.
Pöndöröcky Pöcki Pál, gn. AGy 1:345.
Turocki, gn. Mert túrót lopott. Nyr. 25:480.

-inka. A szláv *-ina* képző továbbkicsinyítéséből állt elő, mely itt-ott megvan az oroszban is (pl. *сахарúнка* kics. *сахаръ*, cukorból), a csehben azonban a legelterjedtebb kicsinyítő képzők egyike, pl. *huba, hubinka* száj, *voda, vodinka* víz, *maminka* mama.

Lipinka Péter, gn. Kr. 507. Vö. Kr. Tsz: *lipinka* v. liponka: libegő hinta és: libbegő v. sántító ember. Alapszó: *libb*(eg).
Lustinka, gn. Lusta fiatal leány L. Budapest.
Szaladinka Ágnyis, gn. Mindég szaladgál. Nyr. 11:46.

-ta, -ota. A *-to* képző nőnemű alakja a *-ta*, elvonás útján *-ota* elvont főneveket képez melléknevekből, főnevekből, pl. ó-egyházi szláv *dlъgo-ta* hosszúság *dlъgъ* hosszúból *mrakota* homály, sötétség *mrakъ* felhőből. Ezek közül az elvont szavak közül nem egy konkrét értelmüvé, személyt jelölő névvé válik, pl. a *junъ* fiatal szóból képzett s eredetileg ifjuság jelentésü *junota* későbbi jelentése *ifju*, ugyanígy *samota* »egyedüliség« (vö. Szamota és Pusztai tulajdonneveket) jelentése »pusztaság, egyedülálló ház.«
Ez a konkréttá válás magyarázhatja meg a következőket:

Piszmota, gn. Kr. 388. Vö. piszmog. De elvonásnak is lehetne felfogni mint pl. *zakota* zaj, *zakatol*-ból jöhet, bár így is kérdés marad, vajjon zakotának nincs-e valami köze a szláv *-ta* képzőhöz.
nyakonta, pofon, tréfásan Nyf. 10:64.
szunyita, szunyi, álmos, álomszuszék Kr. 519. Vö. szunyáta.

-áta. Ha a *-ta* végüeket nem tekintené az ember, hajlandó lenne valami oláh *-at, ată* (lat. *-atus, a)* képzőre gondolni, pl. *buzat* vastagajkú, *bărbat* férfi (tkp. szakállas), de mivel az oláhban a lat. *-utus* alig hagyott nyomot, az *-itus* pedig egyáltalán nem (vö. Meyer-Lübke. Grammatik der romanischen Sprachen. II. köt. Leipzig 1894. 475. és köv. §-okat) s ezzel ellentétben a szlávban a *ta* (-ota), *-uta, -áta* egyaránt föllelhető, biztos, hogy ezek szláv kölcsönzések.

A szláv *-ato* képző (Vondr. 446. l.). egy *-ātó*-ra megy vissza s elvonás az ilyenfajta indog. képzésekből, mint lat. *cordātus cor*-ból,

barbātus barba-ból; ó-egyh. szl. *bradatъ* szakállas, *brada* szakállból, épúgy *ženatъ*, házas, »beweibt«, *žena*-ból.

Jelentése: valamivel nagy fokban v. rendellenes mértékben ellátott, pl. *bogatъ* »dives« *mǫžata*, maritata (ą = nasalis o = ō) *perъnatъ* »plumatus« *perъnъ*-ből.

Jelentése némileg megmagyarázhatja magyar gúnyos képzőként való használatát. Kiindulása nőnemű alakból?

Dorombiáta, gn. Kr. 388. Alapszó? Hangutánzó?

Szunyáta, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *szunyál*: szunyákol. *Szunyi*: aluszékony, szunyáta, szunyita. Itt talán csak *-ta* a képző?

-ák (***-ág***). A szláv *-ako* képzőnek, mely a *-ko* képzős *a* tövű igékből vált ki (pl. *tęžakъ* agricola, *tęžati*-ból), sokféle szerepe van, melyek közül nekünk legfontosabb az, hogy főnevekhez járulva értelmüket különfélekép módosítja. Ezek között a módosítások között első helyen áll a megszorító (deteriorirende) és kicsinyítő szerepe. E szerepben a kisoroszban és lengyelben ritka; valamivel gyakoribb a csehben, hol még tulajdonneveket is képez. Pl. cseh deter. *Vídeňák*, *Vídeňan*, bécsi, Wiener; *panák* uracska *pan*; *čechák* = malý čech, *Ondrák* (Ondra és Ondřej-ből), Popelák, Petrák, Novak (vö. egyházi szl. *novakъ*, lit. *naujōkas* »Neuling« <*novъ*, ill. naũjas). Vö. Vondr. 457. Belić 23:155.

Kicsinyítő szerepe, tulajdonnevekben való előfordulása egyaránt lehetővé teszik magyar tréfás képzővé való válását.

mumák, gúnyos jelző: szótlan, buta, hallgatag. Kr. 509. Hangutánzó alapszó? Csak a székelyeknél. Vö. *mumáta* Tsz.

Szotyák, gn. Nyf. 34:179. Vö. szoták = tót (Tsz). v. szotyol, szotykos.

tátombák, gúnyos jelző. Kr. 519. Vö. *tácsó* (Kr. Tsz.) tátó. Alapszó = Tátom-bátom?

Tepelák, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *tepelák*: ügyetlen, rossznövésű és: kapcabocskor. Látszik, hogy tavaszodik, mert az úton elhánták a tepelákot. Első jelentése: kapcabocskor s így alapszó: (le)-*tępèl* letipor, tapos, *tępël* toporzikol (Tsz).

-ic. Az egyházi szl.-ban, szerbben, szlovénben előforduló *-ic* kicsinyítő képző a régi *ica*-ból képzett hímnemű képző (szlov. *možìc*, emberke, *konjìc* lovacska). Belić. 23:175.

Görbic, gn. Kr. 388. Alapszó: görbe. Vö. Görbice, Görbics.

-ics. Vö. föntebb *-ics* (ovics), amely az északi szlávból való. A déli szláv nyelvekben az *-ics* (> itios) nagyon elterjedt kicsinyítő képző, pl. szlov. *gosìč* Gänschen gos-ból; szerb (hol roppant gyakori) *byruh*, farkaskölyök byk-ból; Belić, 23:181.

Aprics, lónév. Kr. 389. Alapszó: vö. *Apró*, lónév uo. (Kr.-nál hibás etimológiával *Aprits*).

Döndics, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *dömzsödi*: köpcös ember, hasók, döndi, döndics, — és *döndít*: buffant, dönget.

Görbics, gn. Nyf. 34:183. < Görbe. Vö. *Görbic*, Görbice.

Kandics, gn. Kr. 388. Vö. kandics: félszemű, *kandít* tekint, (Tsz.) és kancsi, kancsal.

Oblics, gn. Kr. 388. Alapszó: öblít?

-cskó. A szláv *ьko*, ill. *ъko* kicsinyítőnek továbbképzéseként tűnnek fel az ilyen alakok, mint or. *окóшко, окóшечко*, lengyel *pismeczko, pisemko*, pismo levél, tót *písmečko*. Vondr. 465. l. (*ьko* suffix), és Belić 23:163.

dobálicskó: nyers pálca, melynek egyik végit behasítják s beléje kis követ szorítanak, azután egy lendítéssel a követ elhajítják, olyanformán, mint a parittyából. Nyf. 34:70.

menyecskó, menyecske helyett »Tótok csúfsága« c. versben (Czupor Andor vers-gyüjt.-ből. Torockó. 1836.) Erd. M. 20:512.

-csek. Ha a szláv *ьkъ* és *ькъ* kicsinyítő képzőkhöz (Belić 23:158. Vondr. 465) ugyanezek a képzők járulnak hozzá, áll elő a *-ček* összetett kicsinyítő képző, pl. cseh *řeménček, řemének*, řemen, Riemen. Az *-akъ* továbbképzéseként *-aček* szóvég jelentkezik (Belić uo. 155) pl. *židáček, židák, žid* zsidó, míg az *-ikъ* tovább kicsinyítve *-iček* szóvéget ad (Belić uo. 157), pl. tót *vnučíček vnučík vnuk* Enkel. Különben is a *-ček* nemcsak mint összetett kicsinyítő képző, hanem mint szóvég is elég gyakori a szlávban, mivel *k* > *č*:

1. *e ę ь* és *j* előtt;

2. *ê* előtt, ha idg. *-ē*ből lett [ilyen *ê*-t tartalmazó **kê* mindíg *ča*-vá lett];

3. *i* előtt, ha régi *ī-* vagy *ei*-ből lett. (Asbóth: A szláv torokhangok változásai I. rész. Nyelvtudomány I. 24.)

A *ček* kihangzás tulajdonnevekben sem ritka, pl. Marcsek, Bohnicsek. Vö. Belić 23:160.

maflacsek, tréfásan = mafla. L. Kömlőd (Komárom.)

Nyomcsék Gyurkó, gn. Kis ember, »a züdü enyomta«. Nyr. 14:333. Népetimológia?

Piszmëcsëk, gn. Nyf. 34:184. Vö. piszmog, aztán *piszma*: buta, *piszmog*, hang nélkül szepegve zokog (Tsz).

tököncseg: kis termetű és vaskos, zömök, tömzsi. Tsz. 2:781. Alapszó: tök. Az *-ön*-re vö. szőröndi = szőrös.

c) Cigány v. cigányos képzők.

A cigányok, kiknek árja nyelve egy új indiai nyelvjárás lévén, legközelebbi rokonságban az India északnyugati határán élő *szindhi* nyelvjárással, s az ezzel határos *kasir* és *dardus* nyelvekkel van. A cigányok 1417. jelennek meg Európában *Szindel* király, *Mihály*, *András* és *Panuel* hercegek vezetése alatt álló négy nagyobb és több apró csapatban.

A cigányoknak hazánkban jutott jelentős ethnológiai szerep vizsgálása nem tartozik reánk.

Fáráó vándor népének nyelve is, épúgy, mint maga, csak tréfálkozó kedvében érdekelte a magyart, akkor is csak felületesen, azzal a lenézéssel, amivel úr tekint a mulattató bohócra. Ezért tkp. az adott cím is helytelen, átvett cigány képzőről szó sincs, csak cigányos hangsorról.

-éró. Van a magy. cigány nyelvben egy *-eszkero*, több. *engero* főnévből melléknevet képző (Lex. IV., VI., VII. József 110), ami birtokos esetül is áll. Tehát elég gyakori, talán jellemzőnek is mondható kihangzás. Vö. még *leszkero* harmadik szem. birt. névmás nominativusa (Lex. IV., XI.).

hazugéró-csukéró, a dusnoki csúfneve (Pest. m.) Nyr. 26 : 144.

-áré, óré, úré. Gyakori szóvégek a cigány nyelvben. Ilyen kihangzást kapunk sokszor a szabálytalan képzésű főnevek többesszámánál, pl. *cságo* tál, pl. *csáre; koro* korsó, pl. *kóre.* József 96 és köv. Az *-áré* végzetre vonatkozólag még vö., hogy a cigány *-arel* nemcsak mint kihangzás gyakori (pl. *marel* ölni, verni igéből a jelentő mód jelen idő, cselekvő alakjának egy. 3. személye *márel*, József 70, 192), hanem az *-árel* egyszersmind a cselekvő ige képzője pl. *kal-o* fekete, *kalyarel* feketít, *dand* fog, *dandarel* harap. József. 18. Lex. IV., I.

Az *-óré* végzet. Vö. elsősorban a *moré* szót (= cigány), mely nem < cig. *mro*, enyém (Lex. IV., 361), hanem a *moro*, barát vokatívusa. Nyr. 15. Különben van a cigányban *ore* szóvég is, pl. *szavoro* mind, pl. *szavore* (Lex. IV., IX.), vagy *kóre* vakok (József 95). Vö. még az *-óro* hímn. *kicsinyítő* képzőnek nőnemű *-óri* alakját, pl. *rakli*, leány, *raklóri* leányka. József, 93.

Az *-úré* végzet az *óré* változata lesz (vö. *danolni* > *danúni*, és *kandoré, kandúré*), bár van ilyen cigány szó, mint *urel* öltözik (Lev. IV., XLVI. l.), *kurel, kuren*, ütni, csapni. (József. 188.)

Az alább következő példákban a tréfás szóképző mindenütt

egy jól-rosszul hallott gyakori kihangzást vont el s megtette képzőnek, mely analógikus v. hangutánzó úton bővült alakban is szerepel tréfás képzőként (*-áré, -ndáré* stb.).

-áré. *hoppáré*, állj fel, gyereknyelvben. Nyr. 26:333.

buckombáré, bukfenc, tréf. Nyr. 23:240.

buckomb(nd)áré, cigánykerék. Tud. Gyüjt. 1833. X. 76.

A következő *-ndáré* végzet kizárólag egyfajta találós mesében: *csipincsapondáré*, ló, tm. AGy. 2:357; négy dobon *dobondáré*, ló lába, tm. Nyr. 2:467. vö. dobog; négy nagy *dibindobondáré* ua. AGy. 3: 297; két nagy *dibindobondáré*, ló, AGy. 3:358; négy *a dibindobondáré*, kerék, AGy. 2:357.

gubandáré, hányaveti leány. Nyr. 33: 466.

Alapszavak: csapni, dobogni és -?.

kicinkocondáré, kocsi, tm. AGy. 2:358; ló, AGy. 2:357; *kicsiny kocsondáré* (népetim.) ló füle, AGy. 3:297; *kocson kocsondáré*, lófül Nyr. 2:467. Az elsőre vö. kocog.

suhondáré, ló farka, tm. AGy. 3:297; kocsis, AGy. 2:358. Vö. *suhog, suhogtat*, (ostort).

dirigáré, gúnyoló szó (?) Nyf. 16:47.

habajkáré, bolondos. Nyf. 16:47. Alapszó?

suhajcáré, kocsis, tm. AGy. 2:357; *suhamzáré*, ló farka, Nyr. 2:467. — Suhog, suhint.

Oh hajnáré! cifra *cukornáré*, gyerekvers. NM. 1:409.

-oré, óré, úré. *pillantyúré*, szem, tm. Nyr. 9:89.

repedóré, a gyermekek mondják, mikor futni kezdenek. Nyr. 23:419.

Cigány-csúfoló versikék:

Cigány moré
Vas kandoré
Cigány moré.
Ethn. 16:306. Vö. kandúr?
Cigány dúré
Vas kandúré Kálm. 2:93.

Cigány moré
Vaskandúré
Dúré, dúré,
Papandúré.
Nyr. 4:381.

d) Latin vagy latinos képzők.

A nép közé a műveltektől szivárogtak ezek a képzők; még az ilyeneknek is, mint Bergengócia, Operencia, melyek tisztán népi alkotások, mintául a régen hivatalosan is használt országnevek szolgáltak: Hungaria, Pannonia etc.; mások ismét analógia eredményei, mint bolondikus.

-inus. Az *-ino*-nak másodlagos alakja *-īno-* élő lények neveinek vagy velük összefüggő melléknéveknek képzésére szolgál (gör. *ἀρχιστ-ῖνο-ς*, lat. vic-inu-s). Vö. Gilles, 299. l.

budinus. a harmadik emeleti folyosó legvégén lévő lakosztályban

lakó növendék tréfás neve, a klozet közelségéről. L. (Eötv.-Koll.) E tréfás elnevezés kiindulásául a *οἱ Βουδινοι* népnév áll, mely Szinnyei Nyhas.-ban előfordulván, minden magyarszakos tanárjelölt előtt csakhamar ismeretes lesz.

-ikus. A klasszikus *co* képző meghosszabbított alakja *ico* sok nyelvben nagyon kifejlett és a görögben s latinban mindenféle tőhöz hozzájárulhat; tehát gyakori, *ἀνδρ-ικός, urb-icu-s;* t-vel kombinálva is, *rus-ticu-s.* Vö. Gilles, 292. l.

bolondikus (ad an.: *lónátikus*, lunátikus): bolondos, léha. Nyf. 32:42.

Imbrétikus, Imre keresztnév. Kr. 386.

-ónia. Pannonia-féle *országnév*ből önkényesen kiválasztva.

Kukamónia, kuckó, tm. Nyr. 3:518. Látható, hogy a szó első szótagja marad csak meg, az utána tett hangsort úgy választják meg, hogy ismeretlen hangzás mellett magyar tréfát is adjon (t. i. *kuka* = néma).

Matyónia, Matyóság. Nyf. 16:17.

Palócónia, Palócság. Nyf. 16:17.

-úcius. Különféle nevekből kikövetkeztetve, mint Paphnucius, Konfúcius.

Szent *Maflúcius!* fölkiáltás = micsoda maflaság. »Milliárdos kisasszony« c. operette-ben (Magyar Szinház 1906. évi téli műsorából).

*Zsidós*nak veszem e gn. képzőnek nézett végét:

Mordiás, Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Mordáj* ember: erős, bátor, haragos ember. *Mordiás* v. morgyiás: *mord*, iszonyú. Vö. azonkívül a szombatosok felekezetét Erdélyben s e bibliai neveket: Ézsaiás. Jeremiás, Heródiás stb.

Végül határozottan a francia *csque* ragasztódott a

nyomoreszk L. (Lőcse, bpesti egyet.) szó tövéhez. Kiindulásul a művelt társalgásban gyakran használt arabesque, romanesque (Vö. Rostand: Les romanesques c. darabját, mely nem rég jött divatba) szavak szolgáltak.

C) *Értelmetlen szavak.*

Harmadik alosztályul a III. csoportban azokat a leginkább találós mesékben előforduló különös alakú szavakat csoportosítom, melyek vagy egészen érthetetlenek (sokszor csak nekem) vagy oly alakuak, hogy az első két hang a kitalálandó szóéval egyezik, a többi pedig szeszély alakította különösség.

Jabrancsi (Keszta) János, gn. Nyr. 33:535.

Fitykalócsa, (góc alja) a kemence hátulsó felén levő ülőhely, tm. Kr. 350.

Fittyfiritty, mák, tm. Fê' lâbon â' *fittyfiritty* | Ezer juhot °őriz. Ethn. 2:110.

Fütyürütyü, sikálló, tm. Nyr. 15:44.

gógafacsaros, füst, tm. Kr. 351.

gyiptus, gyaptus, gyaptalléros, Fênyes farkú, na' jjâtêkos, puska, tm. Ethn. 2:220.

hebehurgya, kalán, tm. Kr. 350.

kalafitye, kalán, tm. Nyr. 2:468.

kantafória, kanál, tm. Nyr. 3:518.

kotyamotya, -főzőkalán, tm. Nyr. 2:90.

kuttykurutty, kuckó, tm. Nyr. 2:90. Vö. kukamónia.

letyepitye, darázs, tm. AGy. 2:363.

mánéfaras, macska (?), tm. Nyr. 3:518.

nyihahaha, lószőr, tm. A ló nyerítése után. Körű'-körű egy görbe fa, Közepibe *nyihahaha* (t. i. lószőr). (Szita.) Ethn. 2:111.

süttyürütyü, sut, tm. Nyr. 7:133.

Tilibógyi, gn. Kr. 388. Vö. *Galabógyi* gn. uo. és Kr. Tsz. *galagógyi, gelebógyi, giligógyi*, nehéz felfogású, féleszű forma ember.

váramüre, macska, tm. Kr. 350. Talán: *vár* és *mi?*

IV.

Elvonás.

A szóképzés e fajtájáról (vö. TMNy. I. 373, Simonyi NyF. 11. sz. és Szinnyei Nyhas[3]) csak azt jegyzem meg, hogy nemcsak igéből választ ki tövet, hanem néha névszóból is és hogy az igéből is szokatlanul sok képzőt vág el.

a) Igékből.

Bibirka, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *bibirkálni:* matatgatni. Be bibirka ember vagy!

Buk, gn. Gyerekkorában sokat fürdött s szeretett *bukdácsolni*. Nyr. 10:143.

Csirip István, gn. Fecseg, mint a veréb. Nyr. 10:192. Csiripel, *csirip*, síp. Nyr. 34:325.

Dérenduz, gn. Kr. 388. *Derenduca*. Vö. *dérèndócia;* nászt kísérő lármás teketóriák; *derenducázik:* nagy zörgéssel menyen a rossz fakószekérrel. Ugyan derenducáznak.

Heble Varga, gn. Mert *hebletyül*, hadarva beszél. Nyr. 7:142.

Kikukucs, zsidó gn. Ablakán kukucsál ki. Nyr. 9:143. *Kukucsa* zsidó, gn. Nyr. 13:333. *Kukucska*, zsidó gn. Kiváncsi és mindíg kukucskál egy kis gömbölyű ablakon, amelyik a bóttyán van. Nyr. 7:142.

Mamuk, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *mamuszkol*, majkol, mamókál: nagy lassan, majszogva csinál valamit.

Bolond *Marcing*, zsidó gn. Nyr. 3:431. Alapszó: Marci? marcangol, marcingú?

Neszere, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. Neszere = szeles, futó eszű: *neszet*, *neszetel*, neszlet: zajt csinál. (*Neszereg?)

Nyevere, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Nyevere:* minden lében kalán; kényes, gyáva.

Nyúka, *Nyúkó*, gn. Nagy, hosszu ember. Nyr. 5:46. Vö. nyúlik, nyúlkál.

Pityër, gn. Nyf. 33:32. Pityërëg-ből. De vö. Pityëri táti (< Fischer).

Porosz (Kis veres-), gn. Mert poroszkálva jár. Nyr. 5:526.

Povëda, gn. Sokat beszélő. Nyf. 33:14. Povëdál.

Sétafita, gn. Nyr. 4:431. Sétafitál.

Tapics Szatmári, gn. Gyerekkorában sokat tapiskolt a sárban s azután is ha beszélt, mindig úgy járt a lába, mintha sárt taposott volna. Nyr. 8:382. (?)

Tászigá, gn. Há mégy, jobbrá-bálrá dülöng. Nyr. 5:286.

b) Névszókból.

Figu, gn. Ez ollyan figurás szóllású ember. Nyr. 2:525.

Guli, gn. Nagy termetű gyerek, aki úgy tűnt föl társai közt, mint egy *Guliver* a törpék közt. Lef. Vö. becező *-i* befolyása!

Kandal, gn. Mivel fagyos volt s mindég a kandalló mellett ült. Nyr. 10:141. (?)

Máruccse, tréfás esküdözés. Nyr. 33:420. (Mária úgyse..).

KIRÁLY.

Olyan örömmel olvastam Horgernek a *király* szóról írt szép cikkét, hogy már azért is kívánok egy pár megjegyzést hozzáfűzni, hogy mások figyelmét is fölhíjam rá. Amire Simonyi évekkel ezelőtt egy beküldött kérdés alkalmából egy pár sorban felelt, arra most H. egy egész, gondosan megírt cikkben felel, arra a kérdésre ugyanis, hogy mikép lehetett a szláv *kral'ъ*-ból *király*, holott *bratъ*-ból *barát*, a *klasъ*-ból *kalász*, *plaštь*-ból *palást* lett, s hozzátehetjük még a következő példákat: *brazda* > *barázda*, *hrakati* > *harákol*, *kračunъ* > *karácson*, *mlato* > *maláta*, *prazna* > *parázna*, *pražiti* > *parázsol*, *vratičь* > *varádics*, *vražiti* > *varázsol*.[1] Simonyi érdeme, hogy rámutatott arra, hogy a *király* szavunk alakja, amely annyira kirí különben a rokon esetek közül, meglepő voltából sokat veszít, ha tekintetbe vesszük, hogy *kërály* mellékalakja is van, de jellemző arra a nagy

[1] A *harákol* és *varádics* szavakra tett megjegyzéseimet l. Asbóth Nêskoljko zamêčanij 34. l. 2. jegyz. és 36. l. 4. j. = Izvêstija otdêl. russ. jaz. VII. 4:279 és 281.

sietségre, amellyel mindössze 10 soros feleletét írhatta, az a tény, hogy ezt a *kërály* alakot nem régibb forrásból idézi, mint XVII. századbeliből, pedig alig egy évvel azelőtt jelent meg saját folyóiratában a Königsbergi töredék szalagjainak szövege, amelyben kétszer (a 16. és 37. sorban) találkozunk a *keralucnoc* alakkal, l. Nyr. 24 : 113. k. Horger már nem szorul ennek fölemlítésére, hisz kezében van az Oklevélszótár, amely jóval régibb időből közli az *e*-s alakot, de ami a fő, H. az egész kérdést kiemeli abból a szűk keretből, amelybe beleszorították, mikor csak más szláv eredetű szavainkkal hasonlították össze *király* szavunk alakját és szépen kimutatja, hogy egy várt **karály*-ból tisztán magyar hangtani fejlődés következtében lehetett *kërály* és végre *király*, sőt hogy a fennen követelt **karály* épen nem olyan alakulat, amely a magyar ajaknak mindig és mindenütt megfelelt. Most, igaz, csak egyes nyelvjárásokban tapasztaljuk, hogy ilyen helyzetben az *a* a rákövetkező ajaktalan *á*-hoz hasonul : *apa* de *àpám*, *anya* de *ànyám* stb. stb., de H-nak van bátorsága épen az idézett *kërály*-féle alakok általános elterjedésére való tekintettel föltenni, »hogy az *á* nemcsak egy nyelvjárásunkban, hanem többé-kevésbé mindenütt éreztette ezen asszimiláló hatását«, l. fönt 413. l. H. e föltevését más szláv eredetű szavaink is támogatják. Rég ismert dolog, hogy a szláv *obrazъ*-nak a magyarban *ábráz (ábrázat)* felel meg, újabban pedig kimutattam, hogy az *eszkába* jelentésben, de alakban is annyira megfelel a szláv *skoba* szónak, hogy lehetetlen a két szó azonosságában kételkednünk és hogy az *eszkába á*-ja olyan alakokban (*eszkábát*, *eszkábáz* stb.) keletkezhetett csak, amelyekben a szláv *o*-ból lett *a á* elé került, Nyr. 32 : 268—270 ; épígy lett a szláv nom.-accus. *postatъ*-nak megfelelő *pásztát*-ban az első *á*, l. *pászta* cikkemet Nytud. 1 : 79. k. ; csakis így értjük a rövid *e*-vel hangzó szláv *perina*-ból lett *párna* szóban is az *á*-t, amely bizonyosan eredetileg a *párnát*, *párnáz*-féle alakokban keletkezett. l. *párna* cikkemet uo. 277. l. De hogy az *a—á* egymásután mennyire nem felelt meg mindig és mindenütt a magyar ajaknak, azt a két hangnak néha található disszimilációja is mutatja ; míg ugyanis szláv *o*-nak a régen átvett szavakban *a* szokott megfelelni, *á* előtt ugyancsak már régen átszármazott szavakban többször *o*-t találunk : *košь*-nak *kas* felel meg, de *košarъ*-nak *kosár* és ép így mondjuk *kovács*, *mocsár*, *pogány*, pedig az utolsó három szóban az *o* előtt vagy után hangzó ajakhangú mássalhangzónak aligha tulajdoníthatunk valami hatást (vö. *popъ* > *pap*, *bobъ* > *bab* stb. stb.). Hogy az *á* előtt ejtett *o* e szavakban *a*-ból lett-e vagy esetleg az *á* hatása alatt megőrzött régi *o*, az szorosan összefügg azzal a vitás kérdéssel, vajjon a szláv *o*-t a magyarok ajakműködéssel ejtett *a*-nak hallották-e vagy tiszta *o*-nak, aminek fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozhatom. Én csak annyit mondhatok, hogy az épen említett esetekben az *á* előtt hangzó *o*-t az *á* hatásának tulajdonítom, de hogy más esetekben igenis *á* előtt is *a*-t találunk a magyarban szláv *o*-val szemben : *garázda*, *kalács*, *kapál*, *lapát*, *szakács*. Hogy *a—á* egymásutánból igenis magában a magyar nyelvben is keletkezhetett az *o—á*, azt kétségtelenné teszi

előttem a *hambár*-ból lett *hombár* mellékalak és tárgyalása közben említett más esetek, l. Nyr. 31 : 193;[1] így magyarázom a *pehar*-ból lett *pohár* *o*-ját is, mert *e* helyén nyilt *e*-t vagy *a*-t kellene várnunk, vö. *čeljadь* > *cseléd* és *család*.

Én tehát csak helyeselhetem és saját tapasztalataimmal megerősíthetem H. állítását, hogy az *a*, ha ajaktalan *á* következett rá, könnyen megváltozott — országszerte, de az apró részletek között találok egyet-mást, amire észrevételem van és mivel cikke megérdemli, hogy újra meg újra visszatérjünk rá, ki kell belőle lehetőleg mindent küszöbölni, ami helytelen.

H. szépen mutatja, hogy *á* előtt álló *a*-val *ë* és *i* váltakozik (*arány* > *ërany* > *irány*,) a *kërály* > *király* esetében, no meg a *lëány* > *liány*-félében is, hiányzik a legrégibb fok, az *a*-s alak; ehhez pedig H. azt a különös megjegyzést fűzi: »E két utóbbi szó példája még azzal a tanulsággal is szolgál, hogy az *á*-nak ezen asszimiláló hatása már nagyon régi, legalább is ezer esztendős«. Én ezt nem értem: most Krisztus születése után az 1907-ik évben élünk, megtudja-e H. mondani, hogy 907-ben akár a *király* akár a *leány* szó milyen alakban volt meg a magyar nyelvben? Kit hí majd föl tanuságtételre, ha számon kérjük tőle a jelenségnek ezt a »legalább is ezer esztendős« korát?! Nyilvánvaló, hogy itt valami elragadta a szerző tollát. De ennél nagyobb hibának tartom azt, hogy úgy tünteti föl a dolgot, mintha a *király* szó régente *király*-nak hangzott volna tiszta *l*-lel és csak jó későn keletkezett volna magában a magyar nyelvben az *ly*-es alak: »A szóvégi *l* > *ly* változás is már elég régi, de az előbbinél mégis újabb, mert csak a XVI. század elején kezdődik« (uo.). Az Oklevélszótárban már a XIV. sz. elejétől fogva találunk *ly*-es írást, a »XVI.« tehát toll- vagy sajtóhiba XIV. helyett, de a főbajon ezzel a helyreigazítással nem segítünk, mert kétségtelen, hogy abban az időben, amikor a magyar átvette a szót a szlávoktól — Horger a *király* szónak **král* > **karál* fokokon átment *kërály* alakját már ezer évnél idősebbnek tartja! — semmilyen szláv nyelvben nem hallhatott tiszta *l*-lel ejtett alakot, a *király ly*-e nem is tekinthető a magyar nyelvben keletkezettnek.

Végre még egy egészen apró apróság. H. »nagyon tanulságos«-nak találja, hogy a *parlag*, *csardak* szavak első *a*-ja *ë*-vé változott, »mihelyt a második *a* valamilyen oknál fogva *á*-vá változott«, akkor azt mondja, »azonnal megszülettek a moldvai csángóknál a *përlág* és *csërdák* alakok« (413). A *csardak*: *csërdák* tanuságát lerontotta már Simonyi szerkesztői megjegyzése: »Vö. oláh *cerdac* 'erkély' stb.«, nem is szólnék külön róla, ha nem tartanám egészen más szempontból tanulságosnak, mint H. A MTsz.-ban mindössze ezt olvassuk róla: »*Csardak*, *csërdák*: 1. *csardak*: hajón levő házikó (Szeged, Csaplár Benedek); 2. *csërdák*: pitvar (Moldvai csáng.; Nyr. X. 204)«; semmi sem vall arra, hogy a két alak a magyar nyelvben egyáltalában összefügg egymással, hogy az egyik alak a másikból, az egyik jelentés

[1] A 194. l. első sorában az idézetben Nyr. 28 : 439. kk. olvasandó.

a másikból a magyar nyelvben fejlődött volna. Nagyon kis utánajárással megtudhatta volna H., hogy *csardak* a szerbből, *csërdák* pedig az oláhból származott, a magyar nyelv életében tehát egymástól merően elkülönített két szó volt mindenkor. Aligha lehet más a viszony a *parlag : përlág* közt; igaz, nem tudom a *përlág á*-ját megmagyarázni,[1] de nagyon is értem, hogy a moldvai csángók az oláh *pîrlog*-gal szemben nem *par*-nak, hanem *për*-nek ejtik a szó elejét.

Végre hadd említsem az idők jeleként azt a kijelentést, amely szépen illett volna H. tartalmas cikkének befejezéséül (most még az *l* > *ly* változásáról szóló kétsoros mondatocska következik rá, amelynek a *király* szó fejtegetésénél nincs semmi keresni valója); H. a *këräly* > *király* fejlődéséről így nyilatkozik: »a benne mutatkozó *ë* > *i* hangváltozás csak szórványos ugyan, de mégis törvényszerűnek mondható annyiban, amennyiben ez is egyik jelentkezése a magyar nyelv ama régi, már a XIII. sz. óta megfigyelhető hajlandóságának, hogy a magánhangzókat, a hosszúakat és rövideket egyaránt, egy fokkal zártabbra változtassa«. ASBÓTH OSZKÁR.

A MÉLTÓSÁGNEVEK SZÓRENDJE.

A Budapesti Szemlének idei áprilisi füzetében *Báró Kemény Zsigmond* címmel egy levél jelent meg, melyet *Elemér Tárczaíró dr.* írt a szerkesztőnek. *Az Ujság* ugyanis Gyulainak egy cikkében kiigazította a báró Kemény Zsigmond nevet Kemény Zsigmond báróra; Gyulai tiltakozott ez ellen »s kijelentette, hogy a *Kemény Zsigmond báró* szórendet sem a hagyomány nem igazolja, sem a nyelvészet, csak a Rákosi Jenő önkénye.«[2] Elemér úr pedig a tárcaíró könnyedségével akarja nevetségessé tenni a méltóságnevet hátratevő írókat s azt hiszi, hogy egy analógiás sornak erőszakos egybeállításával mindenkit meggyőzhet állításainak igazságáról. Nagy tréfásan arra biztat, hogy ha már *Széchenyi István grófot* ír valaki, változtassa meg valamennyi foglalkozást jelentő vezetéknév helyzetét; mondjanak hát akkor *Ferenc Deákot*, *József Katonát* s így tovább; változtassák át Tündér Ilona nevét Ilona tündérre, Szent Istvánt István szentre! Ezen a kedves tréfálkozásán kívül a Szűrszabó Kis Péter-féle nevek analógiájával akarja bizonyítani a gróf Széchenyi István-féle szórendnek egyedül üdvözítő voltát.

Korántsem akarok ezekkel a tréfás elmefuttatásokkal vitatkozást kezdeni, még kevésbbé akarom *Az Ujság* eljárását védelmezni, csak egyetmást szeretnék megjegyezni erre a szórendi kérdésre s ezzel együtt Szily Kálmánnak a Nyelvtudományi Társaságban előadott felolvasására is, melyben a *mágnáscím*nek szintén előrehelyezését követeli.

[1] Talán sajtóhiba azon az egy helyen, ahol közölve volt. *A szerk.*
[2] Budapesti Szemle CXXX : 127.

Legelőször is határozottan állítom, hogy a báró, gróf, herceg címnek előrehelyezése indoeurópai szokás; a latin hivatalos iratokban természetesen a név előtt állott a cím; a címekkel együtt a szórendet is nyugatról kaptuk; nyugati módra nevezték magukat azok, kik a címeket kapták s természetes, hogy a nép így tanulta el azoktól, akiktől először hallotta. Épen az volna a különös, hogyha azok a történetírók, kiket Szily Kálmán felsorol, olyan esetekre akadtak volna forrásaikban, melyekben hátul van a mágnáscím.

Az új kifejezésmód ráragad a népre a műveltek beszédjéből, még akkor is, ha nem támaszkodhat analógiára. Nagyon sok példát lehetne erre felhozni. Idegen népekkel nem érintkező vidékek nyelvjárásában jóformán minden botlás, minden magyartalanság ezzel magyarázható.

Kétségtelen továbbá az, hogy már a Debreceni Grammatika idejében, tehát a XVIII-dik század végén mondták ezt a szórendet is: *Forgáts gróf*. A magyar szórend történetéről írt könyvemben, 1900-ban, én is figyelmeztettem a szórend kérdése iránt érdeklődőket arra, hogy a Debreceni Grammatika is foglalkozott a méltóságot jelölő nevek szórendjével s egyúttal közöltem a Grammatikának ebbeli vélekedését. Az egészből nem az a fontos, amit Szily kiemel, hogy »a Debreczeni Grammatika... mindent, nemcsak a grófi címet, hanem még a tisztséget, hivatalt is a vezetéknév elé kívánja tétetni, tehát így: Gróf Forgáts, Cardinalis Szétsényi, Generalis Mészáros, Kapitány Szentiványi stb.«,[1] hanem sokkal fontosabb az, amit a Grammatika továbbat mond: »Való ugyan, hogy egy darab időtől fogva kezdik így is mondani: Forgáts Gróf, Szentiványi Kapitány, de ez a Magyar Nyelv' nem tudásából származott hiba.«

A Debreceni Grammatikával tehát csak azt bizonyíthatjuk, hogy abban a korban már mondták ezt is: *Forgáts gróf*, s feljegyezhetjük, hogy ezt a szórendet elítéli a Debreceni Grammatika; de a szórend helyességére nem fogadhatjuk el döntő bírónak; épen így az sem bizonyítja a gróf Forgáts-féle szórendnek helyesebb voltát, hogy Verseghy azt tartotta helyesebbnek s a Forgáts gróf-féle szórend helyességét nem bizonyítja az, hogy Gyarmathi Sámuel szerint az a helyes. Mind a három igen tiszteletre méltó tanu, de véleményüknek az idézésével csak azt állapíthatjuk meg, hogy már a XVIII-dik században sem tudtak megegyezni ebben a kérdésben.

Lássuk most már, melyik szórend a helyesebb, melyik a magyaros!

Szily Kálmán arra az eredményre jut, hogy »a keresztnév... a kristály magva s e köré — eléje s utána — rétegeződnek a többi névhatározók: *eléje az átöröklődők s utána az át nem öröklődők*«, s örömmel veszi észre, hogy véleménye teljesen megegyezik a Verseghyével.

Elismeri azonban, hogy abban az esetben hátul kell tenni a *gróf* szót, ha a szóban forgó grófot a többi gróftól kell megkülönböztetni.

[1] Magyar Nyelv, I. 59.

»Helyes tehát mind a két kifejezésmód s mind a kettő megfelel nyelvünk szellemének, csakhogy amaz [a cím előretétele] sokkal általánosabb, egyetemes érvényű fölfogáson alapszik, emez pedig egy szűkebb — mondhatnám helyi érdekű — fölfogásból indul ki. Szó sincs róla, hogy az egyik magyarosabb lenne, mint a másik. Egyformán magyaros mind a kettő. Csakis az a kérdés, melyik fölfogás és melyik írásmód felel meg jobban irodalmi nyelvünk szükségleteinek?«[1]

Majd felsorolja Szily azokat a válaszokat, melyeket az ország különféle vidékeiről gyűjtött össze s kimondja, hogy »a magyar nép nagy többsége valahányszor az egész nevet említi, a név elé teszi a mágnás-címet, s ettől csak az esetben tér el, ha éppen a keresztnevet különösen hangsúlyozni akarja, pl.: »Az öreg Esterházy *Miklós* gróf idejében;« ...[2]

Végül »netáni kérdezősködéseket megelőzendő« a *lovag* címre is megjegyzi, hogy ha »átöröklődő czím, mint Ausztriában, akkor ez is a név elé jön«[3] máskülönben utána.

Csak a szegény *doktor* cím nem fér el a szabályába, pedig milyen szép volna, ha az is beleférne! Megengedi tehát, hogy ezt a név után tegyék, ámde mégis okos dolognak tartja, ha a név elé teszik sokan, mert ezáltal meg lehet különböztetni a többi *doktor*t az orvosdoktoroktól. (Hogy különböztessük meg hát akkor az egyalakú, de különböző jelentésű szavakat, például a három *ár* főnevet?)

*

Hogy vélekedjünk hát a dologról?

A névnek magja kétségkívül a keresztnév, például *János*. Ez elé került a vezetéknév, mint jelző, azért, hogy a sok Jánost meg lehessen különböztetni, így lett az egyik Kovács János, a másik Molnár János, Nagy János, Kis János és így tovább. A vezetéknév nem csak az egyes embernek, hanem gyermekeinek is vezetékneve lett, tehát családi tulajdon, még pedig úgy, hogy feltétlenül és mindig a keresztnév előtt mondták a magyarban. Ezen elnevezések megállapodása óta a gyermek születésével örökli az apja vezetéknevét s hogy egy és ugyanazon apának több gyermekét megkülönböztessék, különböző keresztneveket adnak nekik. Így lesz például Molnár Jánosnak egyik gyermeke, aki már születésével kapja a Molnár nevet, Molnár Pál, a másik Molnár Imre, a harmadik Molnár Erzsébet és így tovább. Tehát, hogy az egynevűeket, a Molnárokat megkülönböztessék, adják nekik a Pál, Imre, Erzsébet nevet. Ez is megkülönböztetésül szolgál tehát s mégis utóbb teszik, természetesen az ősi analógiát követvén; a kiejtésben is a vezetéknevet hangsúlyozzuk s a keresztnév csak akkor kap hangsúlyt, ha a vezetéknév olyan hosszú, hogy egymaga betölt egy beszédbeli szakaszt, vagy ha valaki fontoskodva beszél, a vezetéknevet is, keresztnevet is hangsúlyozza.

[1] Magyar Nyelv, I. 110.
[2] Ugyanott 118.
[3] Ugyanott 115.

ha egyenlő vezetéknevű egyéneket a keresztnévvel akar megkülönböztetni.

Mért lehetne tehát épen csak azért tenni hátul a grófi címet, hogy a szóban forgó grófot kell a többi gróftól megkülönböztetni s mért kellene előltenni a címet azért, hogy az illető grófi családot más úri családoktól, akár csak a hasonló nevűektől is, megkülönböztessük? Mért ne különböztetné meg a mágnáscsaládokat a hátultett cím épúgy, mint az előretett?

*

A vezetéknévvel való felruházáskor a különböző Jánosok különböző nevet kaptak; minden esetre olyan nevet, amely megkülönböztethette őket; az egyik lett Molnár János, a másik Kis János, a harmadik Nagy János és így tovább.

Ugy-e bár, oktalanság lett volna két különböző Jánost egyformán Molnárnak nevezni, ha a molnárság volt is a foglalkozásuk? Ebben az esetben lett az egyik *Molnár* János, a másik máshonnan kapta a nevét, elnevezték például *Balog* Jánosnak vagy *Nagy* Jánosnak.

Csakhamar bekövetkezhetett azonban az az eset, a család terjeszkedése vagy költözködés folytán, hogy azonos nevű egyének és családok éltek egy helységben. Ilyen esetekben, hogy az azonos nevű, de a rokonsági fokban igen távoleső vagy nem is rokon családokat megkülönböztessék egymástól, még egy vezetéknevet tettek a régi elé, természetesen megint olyant, mely határozottan, szinte egyénileg megkülönböztette azt a családot. Így keletkeztek a sok vidéken nagyon gyakori kettős vezetéknevek. Különösen olyan nevekkel történt ez meg, amelyek nagyon gyakoriak voltak, így például Nagy, Kis, Szabó, Balog, Molnár. De az az előltett vezetéknév nagyon is egyéni volt, nagyon is jellemző arra a családra! Hiszen épen azért volt rá szükség, hogy az előbb egyéni, de később általánosabbá vált vezetéknevet ismét egyénivé tegye! Így lettek azután az ilyen nevek: Sarkadi Nagy, Keresztes Nagy, Szűrszabó Nagy, Dudás Szabó, Balog Szabó, Rúzs Molnár, Sarki Molnár, Füsti Molnár. Az így nyert újabb vezetéknév aztán a közhasználatban gyakran feleslegessé tette a régebbi vezetéknevet; Sarkadi Nagyokat csak Sarkadiaknak, a Dudás Szabókat csak Dudásoknak nevezik, sőt névaláírásban is legtöbbször csak kezdőbetüjét látjuk a régebbi vezetéknévnek.

Ha azután egy-egy családnak nagyfokú elágazása folytán szükségessé vált, a nép megint felruházta előltett, jellemző nevekkel ugyanazon családnak egyes tagjait. De, jegyezzük meg, az így előre tett, immár harmadik név megint nagyon jellemző, nagyon egyéni!

A mágnás-címekben bizony nem találunk ilyen egyéni, ilyen jellemző vonásokat! Azokat a címeket nem azért kapták azok a családok, hogy a hasonló nevűektől megkülönböztethessék őket, hanem az uralkodó, az uralkodó család vagy az ország ügyei körül tanusított buzgóságuk jutalmazásául, kitüntetésül. Hogy a kitüntetésül kapott névben megkülönböztetés is van, az természetes; de hát ez a megkülönböztetés megvan minden névben, ha hátul teszik is.

Azokat a neveket tehát, melyeket egyenesen és pusztán csak a

hasonlónevüektől való megkülönböztetés végett adtak valamely családnak, melyek tehát egyéniek, jellemzők voltak, a keresztnév elé tették s teszszük ma is, de bizony a mágnáscímeket nem ezért osztogatták s különben is olyan kevéssé egyéni, jellemző értékűek, hogy egészen természet szerint a név mögé kerültek sok esetben s bizonyára általában odakerültek volna, ha azoknak a köröknek a nyelvérzéke, melyektől a nép magát a fogalmat megismerte, meg nem hódolt volna az európai hatás előtt.

Erre azt fogják mondani a más nézeten lévők, hogy a Kovács, Molnár s más ilyenféle foglalkozástól eredő vezetéknevek sem egyénibbek, jellemzőbbek, mint a báró vagy a gróf. Én pedig azt mondom, hogy igenis, abban a korban, amelyben vezetéknevekké lettek, abban a körben, amely valamely egyént felruházott velük a saját tagjai közül. feltétlenül jellemzők és egyéniek voltak, mert máskülönben nem lett volna értelme vezetéknévül való használatuknak.

A *báró, gróf, herceg* szavak tehát nem vezetéknevek, nem a vezetéknév alkotórészei, hanem magához a névhez szorosan nem tartozó címek, épúgy, mint a doktor-cím.

Én egészen természetesnek tartom, hogy akár már régebben, akár — ha úgy tetszik — a Debreceni Grammatika szavaival élve: »egy darab időtől fogva« a nép a foglalkozást jelölő szavak analógiájára a mágnás-címet is hátul tette, a keresztnév mögé, s ki a megmondhatója, hogy mekkora darab időtől fogva? Hiszen az a báró, az a gróf, az a herceg egészen más életet élt, mint a nép, más volt a foglalkozása, mint a népé, a hadi életben is, a polgári életben is másnak tekintették, épen mert báró, gróf vagy herceg volt s legalább a régi világban nemcsak a címét, hanem vele együtt a foglalkozását, életmódját is örökölte a mágnásfiu az apjának, nem úgy mint a Molnár Jánosok és Kovács Jánosok fiai.

Vajjon nem természetes-e, hogy ezek a címek a foglalkozásnevek analógiáját követték?

Már csak azért sem a vezetéknevek analógiájára igazodtak a nép nyelvérzékében, mert el is hagyhatták a név mellől a címet s mégis megérthették kiről van szó.[1]

Valószínűbb, mert természetesebb tehát, ha a foglalkozásnevekkel való analógiát fogadjuk el s belátjuk, hogy ennek az analógiának teljes uralomra jutását a műveltek nyelvének s a hivatalos nyelvhasználatnak az ereje akasztotta meg.

*

Elemér Tárczairó dr. azt is mondja, »a mire eddig nem igen hivatkoztak, hogy a legtörzsökösebb alföldi magyar nép, mikor jóízüen beszél az uraságokról, nem *gróf Károlyi Györgyöt* mond, hanem *Gróf Károlyi Györgyöt*; hangsúlyozza a *Gróf* szót, melyet a névhez tartozónak érez, úgy hogy ennélfogva a Gróf és hasonló czímeket nagy kezdőbetükkel kellene írnunk.«[1]

[1] Budapesti Szemle CXXX: 132.

Természetesen, ha már elől mondja a gróf szót, nyomatékkal fogja mondani a nép; de mondja is ám így mindenki, ha elől teszi, mert az a szórend csak akkor van helyén ha a feltehető összes Károlyi György nevű egyén közül épen *Gróf* Károlyi Györgyről van szó!

Csakhogy az ám a bökkenő, hogy amikor az irodalom vagy a művelt közbeszéd a mágnásokról szól, a legritkább esetben akarja épen a grófi s a többi címet hangsúlyozni a vezetéknév rovására, mert leggyakrabban mégis csak az egyéni természetű, megkülönböztető vezetéknév a fődolog s így a művelt közbeszéd nemcsak a szórendet, hanem a hangsúlyt is indoeurópai kaptafára szabja s azt mondja: gróf *Kár*olyi! ezt pedig, ugy-e, nem helyesli Elemér sem!?

Még egyet meg kell jegyeznem a Szily-féle szabályra. Nevezetesen azt, hogy olyan nevek is kerülnek a keresztnév elé, melyek nem öröklődnek át. Ezek azok a megkülönböztető, sokszor gúnyos nevek, melyek ráragadnak egy-egy személyre, de nem válnak családi névvé, s mégis elől kerülnek. Mért volna hát az előltétel épen az átöröklődő nevekre jellemző?

*

Azok, akik az előltételt hirdetik, nem szokták emlegetni a *főherceg* és az *őrgróf* címeket. Hát ezek nem öröklődnek? Keressenek hát olyan magyar embert, aki helyesnek tartja például a *Főherceg Sándor utca* elnevezést. még ha odatennék is, hogy Főherceg *Habsburgi* Sándor? Épenúgy nem hiszem, hogy a magyar nyelvérzék fel ne háborodnék, ha *őrgróf Pallavicini Sándor* elnevezést hall *Pallavicini Sándor őrgróf* helyett.

Talán csak nem fogják azt feltenni a magyar népről, hogy a főhercegséget meg az őrgrófságot foglalkozásnak tekinti, azért teszi ezeket a címeket hátul, a bárságot, grófságot, hercegséget meg csak puszta névnek, egyenlő nevű családok megkülönböztetésének s azért teszi elől a címüket? —

Az előltevők fel szokták még hozni, hogy milyen furcsa az ilyen beszéd: Almássy György*né* gróf*né* elnök*nő*.

Itten a furcsaság nem a szórendben van, hanem legfeljebb a *né* (nő) ismétlésében; de ezt el lehet kerülni. Ha *Almássy grófnét* mondhatunk s nem kell Almássy*né* gróf*nét* mondanunk, épúgy mondhatjuk ezt is: *Almássy György grófné*, azaz Almássy György grófnak a neje; azért még senki sem fogja azt gondolni, hogy a grófnét Almássy Györgynek hívják, épenúgy, amint ha *Gróf* Almássynét mondanak, nagyon jól tudják, hogy nem a *gróf*ról, hanem a gróf*né*ről van szó.[1] Az elnök*nő* helyett is bátran mondhatni, hogy elnök, mert csak *elnöke* annak az egyesületnek, ha asszony is! Épúgy felesleges a doktor*nő* szó alkalmazása is, hiszen nem doktornőkké avatják

[1] Utólag veszem észre, hogy már Bartha József hasonló okvetéssel fogta pártját ennek a kifejezésmódnak Nyr. 26: 297. Vö. a szerkesztő megjegyzését uo. 268.

fel a tudós hölgyeket, hanem doktorokká! S miért volna furcsább, ha azt mondjuk: Almássy György grófné elnök, mint ha azt mondanók: Gróf Almássy Györgyné elnöknő? A furcsaságot tehát ki lehet kerülni.

Összefoglalván az elmondottakat, kimondhatjuk, hogy az előltétel akkor magyaros, ha egyenlőnevű, de különböző rangú egyének vagy családok megkülönböztetésére szolgál, más esetekben az a magyaros, ha hátultesszük a méltóságnevet, a foglalkozásnév analógiájára.

MOLECZ BÉLA.

NYELVMŰVELÉS.

Kolozsvári nyelvjárás. Nem a nép beszédmódjáról akarok, instálom, szólani, hanem a műveltekét kell ismertessem. Jelen voltam Kolozsvárt a királyi pártfogás alatt tartott legutóbbi doktoravatáson, s a jogtudományok doktorjelöltjének értekezésében ezek a kifejezések ütötték meg a fülemet: »*negativus* eredmény« »*positivus* adatok« stb. Azóta értesültem, hogy ez a beszédmód az egyetem jogászainak és természettudósainak rendes szavukjárása és tiszteletre méltó alapból indul ki, abból a törekvésből, hogy kerüljük a németességet, s ha már latin szókat kell — nagyobb tudományosság kedviért — használnunk, éljünk az eredeti latin alakokkal s ne majmoljuk a szócsonkító német sógort. Meghajlok e hazafias szempont előtt s készséggel fogok ezentúl nemcsak Kolozsvárt, hanem »Magyarországon« is műveltek körében ilyképen beszélni: Az *induktívus* úton szerzett tételeket *deduktívus* okoskodások alapjául használjuk. *Absztraktus* kifejezésekkel ne töltsük meg népszerű előadásainkat. A görög ma már csak *fakultatívus* tárgy a gimnáziumokban. A *progreszszívus* adórendszer mindinkább általánossá válik. Ebben a mozgalomban nem akarok *aktívus* szerepet játszani. A *konzervatívusok* és szabadelvűek folytonos harcban állanak egymással. Én *szubjektívus* okokból egyik politikai párthoz sem akarok csatlakozni. *Passzívus* ellenállással már többször megmentettük alkotmányunkat. Ki hallott ennél *paradoxusabb* állítást? Ez már mégis csak *abszurdus* vélemény! Az *abszolútus* korszakban sokkal *diszkrétusabb* volt hirlapirodalmunk, mint ma. A fölolvasó nagyon *monotónus* hangon olvasta föl értekezését. Kifejezései sem voltak mindenkor *precízusak*, különösen a *szinonímus* kifejezéseket nem tudta kellően alkalmazni. Egyébként gondolkodása teljesen *modernus* volt, merészen szállt szembe némely újabb *retrográdus* irányzatokkal és sürgette a *latínus* nyelvnek sikeresebb tanítását. Fölolvasását kis *oktávus* alakban akarja terjeszteni. Az *interurbánus* telefon *akútus* szükséget pótol. Gyönyörű lapom volt, *kvártus* kasszám és egy *kvintussal* megkontráztak! Nem szeretem ezeket az *obszcénus* beszédeket.[1]

Azonban elég ebből a *barbárus* beszédből! Ez a nyelvjavító törekvés hibás okoskodáson s a nyelvtörténet figyelembe nem véte-

[1] Vö. »Pár *obscoenus* stropha kihagyásával.« (Szilády Á. Irod. Közl. 7: 248). *A szerk.*

lén alapszik. Azon alapszik egyrészt, hogy amint *logikus, praktikus, kategorikus, tragikus, komikus, református, unitárius* stb. stb. latin mellékneveknek *-us* végződésüket soha el nem hagyjuk, úgy nem szabad a föntebbi latin mellékneveket sem megrövidíteni s *pozitív, negatív, induktív, absztrakt* stb. alakban használni; másrészt azon, hogy az *-ív* és egyéb végű *-us* nélküli latin melléknevek a németből valók, s helyesebb őket eredeti teljes latin alakjukban használni. A nyelvtörténet ismerője előtt azonban egyik ok sem állja meg a helyét. A nyelvtények előtt meg kell hajolnunk, ezeken semmiféle utólagos okoskodással nem változtathatunk s nincs is jogunk változtatni. Már pedig tény, hogy a latin eredetű mellékneveket kétféle alakban, kétféle forrásból vettük át. Egy részüket (*logikus, református, minuciózus* stb.) közvetlenül a — remekkori vagy barbár — latinságból, más részüket (*pozitív, negatív, absztrakt, konkrét* stb.) a német irodalmi nyelvből. Ez utóbbiakat azért üldözni, mert német alakok, épen olyan szélmalomharc, mint teszem irtó háborút indítani a *bál, balzsam, billikom, bitang, börze, bősz, cégér, cél, cikkely, címer, föld, frigy, fuvar, harc, pisztoly* s százakra menő egyéb német szavaink ellen, vagy azt kívánni, hogy a németes *balzsam* helyett állítsuk vissza régi jogába a latinos *balzsamum*-ot (lat. *balsamum*), a németes *pont* helyébe a latin *punktum*-ot stb. S valóban a kolozsvári egyetem némely természettudósai átok alá vetették a *mikroszkóp*-ot is, s ha olykor-olykor rácsuszamlik a nyelvük, menten *mikroszkópium*-ra javítják ki magukat. Egyikük szerint a *papír* is hibás (ném. *papier*), magyarul csak *papiros* volna a helyes (lat. *papyrus*). Az egyetem almanachjaiban pedig (pl. az 1907/8. I. féléviben) azt találjuk, hogy a jogi, orvosi és természettudományi karoknak nem *dékánjuk*, hanem *decanusuk* van. Pedig a *dékán* szó négyszázéves múltra hivatkozhatik irodalmunkban, mert előfordul már a XVI. század elejéről való Jordánszky-kódexben is (l. NySz.).

De ha mindezzel nem vagyunk képesek fölös buzgalmú nyelvjavítóinkat ferde szokásuktól eltántorítani, s ha a hazafias németgyűlölettel is számolnunk kell, hát föl kell világosítanunk *pozitívus* nyelvművelőinket, hogy az *aktív, passzív, absztrakt, konkrét* stb. kurtított melléknevek és a *mikroszkóp*-féle főnevek közvetlenül a németből kerültek ugyan hozzánk, de voltaképen nem német találmányok, a kurtítást eredetileg a francia nyelv hajtotta rajtuk végre a maga természetes fejlődése szerint (*actif-active, négatif-négative, microscope* stb.), s a németben az efféle alakok a francia nyelv hatásából magyarázódnak.[1]

Ha figyelmeztetésünk pusztában kiáltó szó maradna, s ha a *pozitívus, aktívus, induktívus* beszédmódnak útját állani nem tudnók, megmarad vigasztalásúl az a reményünk, hogy ez a kirívó ejtésmód csak az idegen szók elkerülésének egyengeti az útját, mert

[1] Az efféle szók végzeteinek fejlődését — Petz Gedeon szíves figyelmeztetése szerint — Wilmanns tárgyalja jól *Die Orthographie in den Schulen Deutschlands* c. munkájában 2. kiad. 1887. 202—245. l. *Z. Gy.*

minden ép nyelvérzékű s igazán magyaros észjárású ember inkább utána jár e német-latin melléknevek eredeti magyar helyetteseinek, semhogy a mondva csinált latinos alakban használná őket.

De a nyelvjavító törekvésnek még egy hasonló túlzását kell szóvá tennem, amelyet a kolozsvári egyetem Actáiban (1907/8. fasc. 1.) találhatunk. Itt ugyanis azt látjuk, hogy míg az orvosi és jogi karon *szigorlatok* folynak, addig a bölcsészeti és természettudományi kar *szigorú vizsgálatokat* tart. (Vagy tán amazok nem szigorú vizsgálatok?) Kétségtelen, hogy a *szigorlat* szó a nyelvújítás alkotása s hogy erőszakos továbbképzése a *szigorú* melléknévből szintén erőszakkal lefejtett *szigor* főnévnek. De *szigorú vizsgálat*-tá szétterpesztése ma már csak mosolyra indíthat. A *szigor* főnév idestova száz éves már irodalmunkban s a *szigorlat*, *szigorló* (jogász), *szigorlatoz* is annyira elfogadott és életrevaló új szavak, hogy a hosszadalmas, bár szabatos *szigorú vizsgálat*-tal époly kevéssé fogjuk kiszoríthatni, mint ahogy a *visszhangot* többé sohasem fogjuk Pápai Párizzsal ekként nevezni: *erdő vagy völgy szélin szózatnak visszazengése.*

De egyébként még szóképzéstani szempontból is hozhatnánk föl számára — utólag — mentséget. A népnyelvben ugyanis a *szigorú* melléknév mellett találunk *szigorodik*, *szigorog*, sőt *szigorosodik* igéket is, amelyeknek alapszavául mind a nyelvújítóktól elvont *szigor*-t érezzük: *szigor-odik*, *szigor-og*, *szigor-osodik* (l. MTsz.). Még jobban kiemelkedik a *szigor-* alapszó a népnyelvi *szigorkodik* (*szigor-kodik*) 'nyomorog' igében (MTsz.). A *-lat*, *-let* képzőbokor pedig a mai irodalmi nyelvben egy sereg elfogadott új szó révén teljes polgárjogot nyert: *készlet*, *többlet*, *véglet* stb. Hiszen efféléket több mint négyszázötven évvel ezelőtt már legrégibb bibliafordítóink, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint uramék is gyártottak volt: *császárlat* imperium, *címerlet* titulus, *kopaszlat*[1] calvitium, *léleklet* halitus stb. (l. RMNy. I. 280). Ha már ők szükségét látták ilyen új képzéseknek, mennyivel nagyobb szükségünk lehetett rájuk nekünk a XIX. századi nagy nyelvgazdagodás idejében. S ha a *szigorlat*-nak meg nem kegyelmezünk, társaira is ki kellene mondanunk a halálos ítéletet. Csak legyen, aki végrehajtsa.

Reméljük azonban, hogy a kolozsvári nyelvjárásnak most tárgyalt sajátságai a többi művelt magyarság beszédjének kiegyenlítő hatása alatt előbb-utóbb el fognak enyészni.

Úgy legyen! ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nyék. Révai Miklós gramatikájának most megjelenő III. kötetében előfordul a *nyék* szó 'ferarium', vadaskert jelentésében (a kiadás 233. lapján). Révai megjegyzi, hogy régi szó s hogy tkp. a. m. »spatium interclusum, aliquid cavitati simile, intercapedo,« és ebből

[1] A NySzótárból kimaradt. *Z. Gy.*

magyarázza az *árnyék* és *környék* képzőjét. Eszerint már most négy egymástól független adatunk van a 'vadaskert, (elkerített) erdő' jelentésre (amelyről Herman O. tudni se akar *A nyék* c. cikkében, MNy. 1 : 24), ha föltesszük is, amit H. O. olyan nyilvánvalónak tart, hogy Arany Garay nyomán használta így (Arany azt mondja a szóról, hogy »régi« s nem hivatkozik Garayra). Ez a négy adat: Révaié, Garayé, egy népnyelvi szegedi adat (»folyó mellett fekvő erdőt jelent« Nyr. 30 : 387) és egy népnyelvi sárközi adat (»*nyék:* berek« Nyr. 32 : 463; azt a tájszógyűjtést, amely ezt az adatot hozta, szigoruan megrostálta Kovách Aladár uo. 333—336, de a *nyék* ellen nem tett kifogást [1]). Sem ezt az utolsó adatot, sem a hozzávaló szerkesztői jegyzetet nem méltatta figyelmére H. O. — Úgy látszik tehát, hogy a *nyék* eredetileg általánosabb jelentésű volt, talán általában bekerített helyet jelentett, s innen a két konkrét használat: a juhásznyék s a bekerített erdőrész (ez utóbbinak bizonyítására még ötödik adatul említhetjük a Kemenes Ferenc szógyüjteményéből MNy. 2 : 26 közöltet: 'tisztás az erdőben', noha alkalmasint nem egészen pontos följegyzés). Harmadik használatot is látunk a gyakori *Nyék* helységnévben; ennek a magyarázata is alig telik ki a pásztorok nyékéből. — A *szárnyék* Herman Ottó-féle magyarázatához is (id. h) szó fér. Herman Ottó előtt »tisztán állott az, hogy a *szárnyék* nem a *szárny*tól ered, mint ahogy ez közfelfogásnak látszott, hanem oly *nyéktől*, melynek szára van«. Ámde először is kétes, bár nem döntő, a többi közt, vajjon a nép csakugyan mond-e ilyen magashangú ragos alakokat, aminők H. O. cikkében előfordulnak: *szárnyékkel, szárnyékek.* De meg aztán egy kissé különös volna, hogy azt az alkotmányt *szár*hoz hasonlították volna, s még akkor is inkább *száras-nyék* vagy *nyékszár* lett volna, sőt még inkább *nyék-szárnya.* Sokkal valószínűbb, hogy ez a *szárnyék* azonos a többi *szárnyékkal*, amiket H. O. nem említ: »Alaris: szárnyék« C., »alaris: szárnyéc, szélső; alarius: szárnyéki, szárnyas; szárnyékos: fimbriatus« MA. (a latin *alaris, alarius* rendszerint a hadsereg szárnyára vonatkozik; *fimbriatus* a. m. rojtos, szegélyes). »*Szárnyék:* rész, óldal, szárny; szárnyhoz tartozó; szárnyék-sereg: szárnyék-vitézek. A jobb szárnyékat [így] igazgatta. V. [vagy] Szárnyék: perém, prém, rojt, ragaszték; szárnyékos: prémes, rojtos.« SzD. Szárnyék: ala vestis. Kassai. »Szárnyék: bizonyos művek szárnyalakú szélei. *Háztető szárnyéka. Öltöny szárnyéka,* melyet kétfelé lehet hajtani. *Süveg szárnyéka,* azaz csákósan álló leffentyűi. *Szárnyékos háztető. Szárnyékos csákó, régies süveg, öltöny.*« CzF. *Szárnyék:* lésza, a vejszének a szárnya (Herman O. Magyar halászat k. 828). Csak szárnyéka érte az essőnek (Csallóköz, Nyr. 1 : 332), vagyis a széle. Egyébiránt azt igérte Herman Ottó, hogy »a szárnyékek részletes fejtegetése más alkalomra marad«. Megválik, más alkalommal jobban tudja-e bizonyítani igazát.

SIMONYI ZSIGMOND.

[1] Most kérésemre azt ígéri K. A. úr, hogy tüzetesen utána fog járni a dolognak.

»*Visszaperdül, mint a gyürü.*« Arany János ezen kifejezésének különféle magyarázatait hallottam és, ha jól emlékszem, Riedl Frigyes is megjegyezte Aranyról szóló előadásai folyamán, hogy a kifejezés eredete kétséges. Az eddig hallott magyarázatokat én sem tartom kielégítőknek, mert nem elég szemléltetők. Döntsék el az illetékesek, nem lehetett-e a hasonlatnak forrása az a gyermekjáték, melyet le próbálok írni.

Nyári napokon, mikor nincsen sár, két gyerek egymással szemben, 15—20 lépésnyi távolságra, leül, lehetőleg síma helyen. Mindegyiküknek van egy-egy spárgából való hurka, melyet lábukra feszítenek. A játékhoz tartozik egy két-három cm. átmérőjű rézkarika is. A játék már most abból áll, hogy az egyik gyerek a lábára feszített hurok két szára közé becsavarja a rézkarikát. Mikor a hurok eléggé megfeszült, akkor a gyerek hirtelen elereszti a karikát. A megcsavart hurok, természetesen a csavarás irányával ellenkező irányban, a karikát erősen megforgatja. Amint a karika a földre esik, a huroktól eredő lökés erejénél fogva néhány pillanatig a forgással ellenkező irányban, a gyerek felé halad, ott egy pillanatra megáll s aztán forgásának irányában hirtelen a szemben ülő gyerek felé indul, »visszaperdül«, aki ugyanilyen módon megint visszagurítja az elsőnek.

Azt gondolom, hogy Arany ebből a játékból vette a Szibinyáni Jankban előforduló hasonlatot. Ez a hitem annál erősebb, mert Békéscsaba, ahol ezt a játékot gyerekkoromban még ismerték s talán most is ismerik, nincs éppen messze Szalontától. Ha pedig bebizonyulna, hogy Szalontán is ismerik azt a játékot, akkor, azt hiszem, a költő kifejezésének forrása sem volna kétséges.[1] SAGULY JÓZSEF.

Dunántúl, Túladuna. Az önállóvá fejlődő határozók egyik érdekes példája a dunántúli országrész elnevezése. A *Dunán túl* a mondatban eredetileg csak határozó lehetett, majd egy szóvá forrva főnév: a *Dunántúl;* tehát ekkor már ragokat is kaphat. Pl. egy zalamegyei esperes így írt a Nemzeti Iskolában (1901 jan. 16): *Dunántúlban ismernek.* — — *Dunántúlnak legjelesebb tanítói.* Ugyanígy: *Ijedelem a Dunántúlon* (A Nap 1906. jan. 3). *A Dunántúl déli részeiről* (uo.). Minthogy azonban a szó határozói alkata világos, ez a főnév rag nélkül is állhat határozóul; pl. *H. miniszter a Dunántúl* volt a címe egy napi lap hírének (P. H. 1900 május 1) s ugyanakkor ez a lap így is ír: *Ön kegyelmes úr, túl a Dunán jár.* Egy másik napilapunk egymás mellett használja mint határozót és mint főnevet: *Földrengés Horvátországban és a Dunántúl. Ma kora reggel erős földrengés volt a Dunántúl déli részén.* (B. H. 1906. jan. 3). — Ugyanez országrész másik elnevezése *Túladuna*, elvonás a *túl a Dunán* határozóból s az irodalomban ritkábban fordul elő, a nép azonban ismeri a Duna mindkét partján. Bács megyében mindig túla-

[1] A cikkíró magyarázatát megerősíti az a körülmény, hogy Arany János különben is fölhasználja költeményeiben a gyermekjátékokat. Érdekes pl. a Buda halálában előkerülő *csürcsavarintó*, erről bővebben a Nyr. 21: 95. és 141. lapján volt szó. *A szerk.*

dunai borokról, emberekről beszélnek; Eötvös Károly, aki maga is túladunai szintén gyakran használja. Pl. *Tudta ezt egész Túl-a-Duna* (Utazás a Balaton körül 133. l.), *túl-a-dunai magyar* (uo. 223). Sőt megtaláljuk már ez alakot Kazinczynál is: »neki csak az *arca*, *arcám*, *arcád*, *arcája* kell, mert Túladuna ezt ismeri«. (Orth. és neologus, Remekírók képes könyvt. 336. l.)[1] BALASSA JÓZSEF.

Szomoga, zmok. Szatmár megyének Egri nevű községében ismeretes neve egy határrésznek e szó: Szomoga. Jelentését ma már senki sem ismeri, de a *Szomoga*, illetőleg a *Kerek Szomoga* nevű határrészről mindenki tud a községben. Több öreg embertől is kérdeztem, miért hívják így e határrészt, de ők sem tudták megmondani. Végre a nyáron egy 1836-iki oklevélből megtudtam, hogy folyamot jelent (»... egy Szomogán, vagyis folyamon felfelé ...«), továbbá, hogy, ha ismeretes volt is még ekkor a szó, de már annyira régies volt, hogy szükségesnek találták a magyarázatot is utánavetni. Erre aztán kíváncsi voltam rá, hogy megtalálom-é a szót a NySz.-ban. Az Oklsz.-ban csakugyan rátaláltam (883. l.) »Szamoga, szomoga: lapályos, vizenyős, kákatermő hely« MTSz.; [locus planus, humidus, cannetum; flacher, feuchter, schilfiger ort]. 1425: Penes quandam Siluam Gyrwszomoga [-Zomoga?] (Leles Met. Szatmár 8). [Vö. *szamuka* Arany: Elveszett alkotmány I. é. jegyz.; »szomoga a. m. csermely. Avasujváros, Szatmár m. Vozáry Gyula adata az új Nagy Szótárhoz, 1904]».

Régi nyelvemlékeinkben, jelesül a Besztercei szószedetben böngészgetve ez az adat akadt szemem elé: »colubra: zomak, zomok kígyó« (1104-ik adat). A Murmelius-féle szójegyzékben szintén ez: »Coluber: zomak kigió« (1189. adat). Ez egy gyermekkori mesére emlékeztetett, melyet szintén Egriben hallottam, csakhogy az *zomokígyó*-ról szólt (így, egy *k*-val). Szarvas szerint a *zomok-kígyó*ból vált ki a *zomok*, *zömök* melléknév (crassus, vastus, densus, solidus); l. Nyr. 4: 399, 14: 245 stb.). A losoncvidéki tájnyelvben meg ez a szó járatos: *zmok*, mely Valló Albert szerint tót szó, *ördögfiut* jelent. (Nyr. 1904: 591).

Kíváncsiságból felnyitottam nehány szláv szótárt. A Bernolák-féle *Lexikon Slavicum*-ban idevonatkozólag ezt olvastam: »*Zmok*, malus spiritus, specie madidae prorsus avis pingi solitus: ein böser Geist, den man sich in Gestalt eines völlig naszen Vogels vorstellt: gonosz lélek, egy egész nedves madárnak formájában képzett. Usus. *Mokri gato zmok*, totus madidus, völlig nasz, egészen (tetőtől fogva talpig) vizes. *Zmokli* = pluvia madefactus, megázott. *Zmoknút*, megázni az esőtől. *Zmoknutí*, öszve-ázás«. Loos J. Magyar-német-tót-szótárában: *Zmok*, manó, sárkány, lidérc. *Zmoknút*, megázik. *Smoklit sa*, pityereg; ázik. A Csopey rutén szótárában: *zmoknuti* megázni. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der Sl. Spr. »*smokŭ* l.: (altslov.) *smokz*, schlange, bulg. *smok* grosse schlange; čechisch, polnisch, kasubisch

[1] A *túladunai*ról l. Négyesy, Szarvas és mások fejtegetéseit a Nyr. 20. kötetében, a *dunántúli* történetéről Steuer J. Nyr. 21: 27. — *A szerk.*

snok drache; weissrussisch *smok* drache im märchen; russisch *smokъ* dragon de mer; *smokъ* für regenbogen Izv. 2. 186. — litauisch *smakas*«. — »*Smokŭ* 2.: neuslov. *smok* obsonium, *smuk* mehlmuss« stb. — »*smuga* neuslov. strich, obersorbisch *smuha*, niedersorb. *smuga*, streifen«. — »*Smukŭ*: bulg. *smuk* wasserhose, *smuča* saugen«; — »*smŭk-*: neuslov. smuka das dahingleiten«.

A *zmok* és a *zomok* szó tehát ez adathalmaz tanusága szerint azonos. Jelent ördögfiut, manót, sárkányt, kígyót és lidércet. A Bernolák szótára szerint pedig oly gonosz lelket jelent, melyet egy egészen nedves madár alakjában szoktak képzelni. Az alapjelentés tehát a *vizes, nedves* lehetett, mert e kifejezésben: *mokri gato zmok*, már csak *vizes*et, *nedves*et jelent, továbbá, mert különböző alakulatain a *vizesség, nedvesség* képzete az uralkodó.

Ebből látható, hogy a *szomoga* összefüggésben van a *zmok* szóval, jelentése: vizes, nedves, esőtől megázott hely, mint az Oklsz. illetőleg a MTsz. magyarázza. De erre mutat ez a név is: *Kerek Szomoga*, mert a »folyam« mint az említett oklevél értelmezi, nem lehet kerek. E magyarázat tévesen is kerülhetett oda, t. i. félreértésből, mert az oklevelet nem egriek, hanem a Kurián szerkesztették. Az említett határrészen pedig híre sincs folyónak. legföljebb ároknak, mert az illető határrész csakugyan vizenyős, mocsaras terület, mint az egri határ több része. Ilyenféle összetétel az Oklsz.-ban idézett »Gyrwszomoga« szó is, melynek jelentése szintén lehet *kerek*, *vizenyős terület*. S érdekes, hogy ez is Szatmár megyéből való. A *szomoga* és *zmok*, ill. *smuk* összefüggését még valószínűbbé teszi Arany J. adata: *szamuka*.

A *zmok* és *zomok* szónak eredeti jelentése: kígyó, sárkány, lidérc nedves madár alakjában képzelt gonosz lélek. A *zomokkígyó*, ill. *zomokígyó* meg olyanféle összetételnek látszik, mint: *zeccelszék*, *felebarát*, sőt: *sárkánykígyó*. Ez utóbbi értelemben használatos az említett mesében. CSŰRY BÁLINT.

Tájszókról. *Rágós*. A *porhanyónak, omlósnak* ellentétes fogalmára szolgáló kifejezés. Vén lehet ez a *liba* (Orosházán az öreg lúd is *liba*); nagyon *rágós* a töpörtyűje. A szótárak nem említik, pedig általánosan ismert kifejezés erre mifelénk. [A MTszban megvan. A szerk.] — *Szárazatlan*. Házmeszelés alkalmával hallottam a meszelőnőtől: ennek a falnak az alja még *szárazatlan*.[1] Nyilván azt akarta ezzel mondani, hogy a meszelés nem száradt még meg egészen. — *Gyűvés*. A fák gyökérhajtását ezzel a szóval jelöli Orosházán a nép. »Sok a *gyűvése* ennek a barackfának; elhúzza az erejét.« A Tájszótár nem említi ezt a kifejezést.[2] — *Fölházasítani*. Falusi leány a cselédünk, ki még sohasem tartózkodott városban. Ettől hallottam arra a megjegyzésemre, hogy olyan hideg a víz, hogy szinte ihatatlan, ezt a feleletet: ha túlságos hideg, hát akkor *fölházasítom* egy kis friss

[1] *Száradatlan?* *A szerk.*
[2] Megvan, sőt éppen Orosházáról; l. *jövés!* *A szerk.*

(langyos) ártézi vizzel. Tehát a folyadékok keverését Orosházán: fölházasításnak mondják. Másutt nem hallottam még ezt a népies kifejezést. — *Látomtól látomig.* A megváltozott munkásviszonyokról beszélgetve ezt mondta egy orosházi kőműves: »Isten ments, hogy ma már a segéd 6 óra után is dolgozna! Tetszik tudni, az én időmben, mikor mint segéd dolgoztam, 80 krajcár volt a napszám, dolgozni meg dolgoztunk *látomtól látomig.*« Meg akartam bizonyosodni az eddig ismeretlen szólás jelentményéről, megkérdeztem, hogy mi az: látomtól látomig? »Napkeltétől napnyugtáig,« volt a felelet. Mondják-e ezt máshol is? A MTsz-ban nincs meg. — *Szurkapiszkál.* A Magyar Tájszótár ezen kifejezésre vonatkozólag azt kérdezi, hol használatos? A napokban Orosházán hallottam: a szomszéd folytonfolyvást *szurkapiszkálja* a gyereket. BÉRCZI FÜLÖP.

Személynevek mint köznevek. Tolnai Vilmos kitűnő értekezéséhez s a szerkesztő adalékjaihoz (Nyr. 28:1—9.) én is járulhatok két adattal. *Lázár* = beteg. »Nincs nyugtom az ágyban! mondá [Apor István] Ilka asszonynak [!], aki gyöngéd aggodalommal feddé, hogy minek kelt még föl *lázár* létére?« Jókai: A Damokosok 95. (Nemz. kiad.) »Ha te kiküldözted a várból az én *lázáraimat*, nekem odalenn a faluban kellett őket fedél alá tennem.« Jókai: A lőcsei fehér asszony 3:17. (1884.) — *Slikk* = vak. Egy ismerősöm értesített, hogy Szegeden hallotta (kérdés, hogy népies használatú-e?): »Az egyik szemére *slikk*.« Ez tehát Schlick Ferenc gróf, osztrák generális, nevéből származik, aki 48-i szabadságharcban osztrák részről részt vett s fél szemére vak volt. Vö. [*vakslik, vaksli* Nyr. 20:405. A szerk.] BARANYAI ZOLTÁN.

Oda terem. A terem ige mellett használt latívusi szerkezetre (Nyr. 35:384.) a votják nyelvből is idéztünk példát. Pótlásul megjegyezzük, hogy ez a szerkezet a rokon nyelvek közül az osztjákban is ismeretes. A déli osztjákban a *tĭv-* ige mellett (a. m. születni, támadni, Patkanow, Irtisi-osztják szótár 166.) szintén latívus használatos: *tegèt' sŏt χŏt, togùt' sŏt χŏt tĭvaŋ* 'itt is, ott is száz ház keletkezzék' (tkp. ide is, oda is; Patkanow, Die Irtysch-Ostjaken 2:136); *sŏt χŏt, ăr χŏt kŭttépa man χŏtem tĭvaŋ* a száz ház, sok ház közepette (tkp. közepére, közé) támadjon az én házam. (Uo. 2:138.) FOKOS DÁVID.

Száraz fa; kiszáradt fa; szárított fa. A gazdaember körülnéz portáján, baltanyélnek valót keres, jó száraz akácot. Nem találván úgy okoskodik, hogy ez egyszer megteszi nyers is, ha kissé megszárad a tűzhely mellett. Pedig a gazduram csalódik; mert a *szárított fa* nem oly tartós, mint a száraz, könnyen reped és törik. A hegedűt is *száraz fából* csinálják, vagyis olyan fából, mely érett korában kivágva, hosszú évek során keresztül szárad. Az ilyen fának aztán rendkívüli ellenálló képessége van. Különben a nóta is mondja: »Száraz fádnak minden húrja fájdalomtól reszkessen« . . . És:

»A hegedű száraz fája | Be szomoru a nótája«... (Arany) A *kiszáradt fa* fizikai tulajdonságaira nézve közel áll a szárított fához: sem ez, sem az nem alkalmas oly eszközök előállítására, melyek használat közben nagyobb ellenállásra vannak utalva. E tekintetben tehát a száraz fa nemes fa, a másik kettő talmi.

(Egyházkarcsa.) DEÁK ANTAL.

EGYVELEG.

Egy régi találós mese. Bod Péter Magyar Athénása 1766-iki (tehát első) kiadásának a losonci városi közkönyvtárban lévő példányában találtam a következőket:

1. a kötés mellső lapján belül: »Tsáki Gáboré. ab Aõ 1768. megszereztetett 72 pénzeken.« — 2. az első, tiszta lapon:

Mese. »Nem vagyok teremtő, sem teremtett dolog, nem vagyok aër, nem vagyok tűz, nem vagyok víz, nem vagyok föld, hanem mintegy középben lakozom, igen nevezetes dolog vagyok. Nem mostani, nem is régi, láttanak engemet az élők között, mindenkor az halottak között mulatok, a koporsóban semmiképen nem maradhatok, eléb meghalok, hogy sem születtetném, a megszegényitett lelkeknek Atya vagyok, gazdag, mindanl *[mindazonáltal]* boldogtalan.«

»Aki meg magyaráza 1000 for. a jutalma«

»Én soha magyarázatyát nem láttam, nem halottam, de magyarázom az Halálra« KIRCHNER GYULA.

Üdvözlet P. S. lakodalmára.

Írta: *FESZÓJ IADÁM.*[1]

Sokáig szmerkoltam vajjon mit is írjak,
Hogy karakteredhez mélton gratuláljak?
Kötvén bokrétába, achcintot, falchenkát,
Pulkaroct, immergrünt, hórózsa bobolkát,
S igy nászünnepeden überrascholjalak
Szerezvén örömet a familiádnak.
Hasztalan skulíltam a káposztakertbe,
Nem jött tátos lovam a segedelmemre!
Hiába vertem a buksi fejem falba,
Nem koperckázott ki füles baglyom rajta,
Mórdiózus kedvem vagyon azért már ma,
Hogy tégedet igy kell mortifikalnia.
Ne jöjj furiába nagy hatéju konytyár,
Azért, mi tapirte loknyis fődre most vár,

[1] Ezt a tréfás verset egy-két évtizeddel ezelőtt irták, s mi bold. Maurer Artúr dr. Gömör vm. tb. főorvosa szivességéből jutottunk hozzá. A vers Rozsnyó népének némettel s tóttal kevert szóhasználatát tünteti föl, de egyes erdélyi kifejezések is belekeveredtek, mert a szerzője erdélyi ember volt. — FESZÓJ IADÁM = Mádai József.

Ha összenyitölted, klammerkáztad magad,
Holtomig holtodig, légy ura szavadnak!
Ne pipicskálkodjál a szomszéd konyhában
Rágyújtni akarván ott »égő pipádra«
Mert míg valamikép pipád kialunna
Helyette pediglen szíved »lángra gyúlna«,
Ez nem a magnetismus, nem a »fotografia«,
Mit multiplikálnod üdvödre szolgálna,
Fortuna néni most jó kedvében mit ád?
Fényes virtusokkal ékeskedő arát,
Bóldogítsd, — megbecsüld majdan hitvesedet,
Ugy áldja meg Isten e földön éltödet.
Vénus asszony innya adó inaskája
Cupidó se hagyjon titeket puhiba,
Eiferzuht ne marja soha szivecskétek,
Égi harmonia honoljon köztetek,
Aspis kígyók előtt dugjátok fületek,
Mert ez vólna ám az élet ölő méreg;
A párkák is soká áspálván fonalát,
Bóldog éltötöknek csinálván dremotát,
Távol legyen gilis, popenc arcotokról,
Brizgölve e helyett egymás csókjaitól;
Ne mérjen az Isten rostával, szitával
Gschäft-áldást rátok, hanem mázsa számmal.
Boltocskád ajtaját pankáló ne fedje,
Zavadzáljon abban kundschaftok özöne.
Pudlid megett, fiam, sokat ne prezsmitálj,
Reverentiával aufvartolj s ne graszálj!
Poskort inaska bár belindreket ha kér,
Svábelt, maruncseket picula grajcárér,
Klapacskád ne bigyezd, szemit ki ne skrobáld,
»Cseppenkint, cseppenkint szokott telni a kád!«
Bóltod ne negligáld, sokat ne flangiroz
Pipilis módjára, mert ez csak bajt okoz;
Hisztálkodj, prisztácskodj, randzsirozz, ne drémálj,
Ne légy alamuszi hanem mindig pratálj!
Igy lesz szorgalmadnak majd jó effectusa,
S pénzes supládádnak soha defectusa.
Vasablakdeszkával zárt gránáriumban,
S dufarton ácsorgó spaisztrum, szúszékokban,
Rezervában legyen az elemozsia,
Kopinc, spernágel, spunt, speidli, meg a triböl
Tonácska sok számmal, liktárium, kümöl;
Oringli, koperdek, pantel, galand, mantli;
Malackás nagykendő, punktunkás cicruha,
És több ártománytól való cilicuhta,
Paraplé, parizól, piszfarb, cipő francli,
S ezekhez hasonló számtalan kramázsi;

Bigleisz és koszmacska, mórsusinka, kanvichs;
Ostyepka, osztruska, szatyor és flédervisch;
Blindfeldben Lugeszba, gyelac és kulimász
Römpölkint mérhető viszkek s egyébb mis más.
Lehet ezenkívül komarajnel, sálka,
Farkas-giga-berda, és kurdupel-bába,
Ha vólna is kukszod, ne míveld a bányát,
Mert csak lohnbucht fizetsz, találsz ócska sachtát.
Glückauft kiált sokszor ármányos permonyik,
Ne hidj neki fráter, ebenyáskát játszik,
Surfoltak sokan már ezüstre, spiglócra,
S jutottak cserében koldus tanyisztrára,
Kárpótlásul ugyan kaptak pencurákot,
Hampulák epörnyét, pisztrangot és rákot,
Fényes kökényszemű szép borovnyicácskát,
Vérpiros ajakkal vetekvő malinát.
Nyertek olykor fiók mókust ajándékba,
Mit betehettek a drót-gater ablakba.

Imre vala tehát a kaukler anglius,
A kedves poskrobek — nősülésben primus!
Pestet fumigáló londoni üvegén,
Civis Debrecenben most a bridos legény!
Sándor te követted jó példán indulva,
Bár csúffá lől téve, idősbség dacára.
Hátra van még Károly vasutak mestere,
Ezzel ha elkészül, gőzerőn rukol be!
Míg dioptrán nézve távol cirkalmazgat,
Mástól addig — közel — könnyen schehet kaphat,
János, szivem János! hát te hol maradtál?
Tudom hogy miként én, grebiccsé nem asztál,
Murikodon ülve ne számitsd kozsuhod!
Jösz te! cserélj kurtkát! tiszteld meg Sándorod.
Szivvérével táplált drága anyátoknak,
Ki annyit áldozott édes magzatinak,
Legyetek gyönyöre! hogy elfeledhesse,
Ha tán nem vólt mindig, mint lenni kellende.
Öröm könyüt sírjon most agg napjaira,
Ha reátok gondol és bóldogságtokra.
Most már Frauschvesterért zompolok floribust,
»Zachraj panye Mihály« fujjad reá a tust!
Fürölő fortäncer leszek a polnischban,
Kalamajka, langausz, avagy sasirkában.
Elfáradván ebben, — üljünk a lócára
A mi elitünkbe, szelid kis tricstrácsra,
Kedves öcsémasszony referáljon kérem,
Mert csak annyit tudok Luizka lesz a nejem;

Vagyok én e miatt nagy ambarádába,
Szeretném is tudni ki fia, ki lánya?
Pedig nincs még nálam a keresztlevele,
Melyből kiszmuhtolnám, hogy hanyadik éve
Tekerte a bába kelmedet fácsliba,
S tarták keresztvízre pantelos duchnába.
Ki vólt keresztanyja, ki kereszttatája,
Pendelmaustól félő kosztra pesztunkája?
Hol született legyen, Tripsztrilbe vagy Pacsán?
Vagy épen a gólya hozta tarka hátán?
Mindezt pedig tudnom ám igen jó vólna,
Hogy hün felhozhatnám itten a tapétra,
Ide s tova eszem ezért csak kolidál,
Nem bírván apróra leírni mint dukál.
Légyen bármikénten, térjünk a dologra,
Tudni elég annyit hogy ma a lakodalma.
Gratulálom azért sebtében mit tudok,
S prosopopeiával im elébe állok:
Kedves hugomasszony az Isten éltesse
Férjével sokáig e földi édönbe!
Bolhák és poloskák sohse háborgassák
Bútól, gondtól mentes fehér slingölt ágyát;
Álomban ha lészen, mennyei angyalok
Csillagos ruhában hajtsák a szunyogot.
S reggel, ha fölébred, flinzerlis papucsa
Ágya mellett legyen, s a rása szoknyája.
Skofiummal kihányt váll se hiányozzék,
A nagy csipkekendő s aranyhímes fejék;
Szép orientális jusba nyert gyöngysorok
Díszítsék hónyakát meg az arany csatok.
Ilyetén diszitve üljön Vaterstuhlba,
Mely karmazsin bőrrel fainúl be van húzva,
Jobbra egy másik is legyen mellé tolva,
Cafrangos baldachin szépen fölé vonva,
Ebbe ültetvén be hitvös sacikáját
Kapcsos zseno majcos gombos muzsukáját.
Jó reggelt édesem, jó reggelt kedvesem.
Hogy aludtál szivem én egyetlen egyem?
Mondván s elővevén a graduál könyvet,
Énekelvén együtt szép istenes verset;
Hálát adván annak a jó közatyának,
Ki gondját viseli édes mindnyájunknak.
Becses személyüket körözzék szülői,
Családjukba való rokoni, baráti.
Örvendezvén együtt e fényes reggelen,
Lelkünk kivánatát fogadván szivesen.
Bevégezvén tehát e peroratiót,
Celebrálván ilykép a kopulatiód,

Átértve, érezve, mint te Hári Jánost,
Előadva szóval tenne sensátiót:
Kasztenban örökül hagyva e versricsa,
Elenyész hunytunkkal, mert nem arany marha,
De azért ne fizess e címmel »Ozenbuch!«
Mert ha közzénk kerülsz. megkacskázlak skopus,
Kulinkázik időm lassan már partról le,
Órám is brinkolhat tán végsőt éltembe;
Sürün kropilkodik molhából az eső,
Mi heptikus mellre nem igen kedvező:
Zdihálva írtam én azért e rímeket,
Még ki nem duhálom végképen lelkemet,
Ha sántikált nagyon az én Pegasusom,
Bocsánat Sándorom, mert nem az én fachom!
Elfogult kebellel teszem le kobzomat,
Pityergő gambával fujván perdulkámat,
Antoni Herr Zopf sem bugta keservesben,
A diatrumban ott súgo hellyel szemben,
Szívem vaszerzákja okádja bőviben
Könyüimnek árját skuliló szememben;
A timár csürkülő sem kopincol jobban,
Mint klipogo szívem sgripog fájdalmiban;
E mai nagy napon csamogtatva grulát,
Míg más hlaptolja a lakodalmi pulkát,
Ajerkuhent, kröpölt, cimetrurka, bábát,
Gács, herőce, klokka, zautanc és grécupát,

A tót szók magyarázata (egy részük megvan már Valló Albert Tót jövevényszók c. dolgozatában, NyF. 19. sz. és Komoróczy rozsnyóvidéki közleményében Nyr. 33 : 222):

1. *smrkať:* színi, szipákolni (V = Valló).
3. *achcint:* jácint (*akcinka* K); *falchenka:* ibolya (K).
4. *bobolka:* fagyalka (K = Komoróczy); *pulkaroc:* vö. pulyka-takony, pulyka-taknya MTsz.
7. *škúlit:* félszemmel néz, kancsalúl néz, bandzsít (V).
10. *koprcnuť*: bukfencezni (vö. K).
13. talán *končiár*, *koňčiar:* handzsár, éles kés (*nagy hatéju*? vö. *nagyhatajú:* aki nagy garral van, hatalmaskodó, Rozsnyó, MTsz).
15. *(össze-nyitöl:* ném. *nieten); klamerkáz:* összekapcsol (K; vö. [ném. *klammer*).
17. *pipíškať:* legyeskedni vki körül.
34. *dremota:* szunnyadozás, bóbiskolás (vö. *drémál* K, V).
35. *(gilis:* kelés K); *pupenec:* pörsenés, pattanás (V).
36. *prskať:* fecskend? (vö. *brizgál, brizgöl*, V).
39. *(pankáló:* pókháló). — 40. *zavadzať:* útban állni (K, V).
43. *paškrtnik:* pákosztos, nyalánk (Jancs.); *pelendrek:* medvecukor (V).
44. *marunček:* »margitvirág« (K); *švabel:* kénes gyujtó (V).
45. *škrabať:* kaparni (K, V); *klepačka:* kerepelő (itt száj, vö. K, V).
48. *(pipilis:* lepke, K).
49. *chystať sa:* készülődni; *prístač:* segítő-társ, legény (vö. K, V).
50. *pratať:* rakosgat, takarít. — 56. *kopinc:* kalapács MTsz.
58. (ném. *ohrringel:* fülönfüggő); *koperdek:* takaró; *pantel:* pántlika.
63. *piglajz:* vasaló (V); *mór-susinka:* aszalt gyümölcs (K).
64. *ostrožka:* sarkantyu?

65. (*blindfeld:* vakablak K); *gyelac?* vö. *gyehec:* kocsikenőcs K, tót *dehet* (vö. *deget* stb.).
66. (*römpöly:* félmesszely, MTsz, német szó).
67. *rajnel:* lábas; *šálka:* findzsa.
68—69. (»*kurdupel:* törpe; *kuksz:* bányarészvény« K).
75. *pencurák:* gomba (tkp. kalap). 76. *hampulák:* öblös cserépedény (V).
77. *borovnica:* kék áfonya; 78. *malina:* málna.
82. *poškrobek:* vakarcs, nápic, utolsó gyerek. 84. *brydoš:* piszkos (V.)
93. *múrik:* kemence melletti tégla-pad, falacska; *kožuch:* ködmön.
94. *kurtka:* kis rövid kabát (K).
102. *zahraj, za-ihraj:* húzd rá! játsszál!
112. *szmuhtol:* szaglász, szimatol (Rozsnyó, MTsz.), vö. tót *smáha* 'szag'?
116. *kostra:* kócos. 133. (»*flinzerli:* csillogó ruhadísz« K, ném.)
161. *ozembuch:* fajankó (Jancsovics). 163. (*kulinkázik:* hempereg K).
164. *brnkať, brinkať:* pengetni, csörgetni. 165. *kropiť:* permetezni;
167. *zdychať:* szuszogni, nyögni. 168. *dúchať:* fújni. [*mlha:* köd.
172. *perdúlka:* fűzfasíp (K); vö. tót *prdeť* stb. — 176. *skulil:* l. 7.
177. *kopincol:* l. 56. — 178. *škrípať:* (fogat) csikorgatni.
180. *chleptať:* zabálni. — 182. *kloka:* tyúk.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

—

Egy hortobágyi csikós levelei.

Hogy a mi sokat kárhoztatott, nyers magyar népünk mennyi szelidséggel tudja formába önteni gondolatait: egy pusztai legénynek három levelét idézem rá, amelyet szerelmeséhez írt, a »nagy, szívet szomorító pusztáról«. Érdekes, hogy népdal-szólamok zendülnek fel a sokszor ritmusba verődő sorok közt; s a nép melegszivű fia a legfelségesebb érzés ráomlásában maga is költő lesz.

1.

»Irom Nagy Esztikének.

Levelem indítom egy gyenge virágnak, velem egy városban felnőt tulipántnak,

Kedves babám mihest meglátalak mindjárt a magaménak szántalak. nagyon fáj a szivem, hogy elébnemtudtam neked levelet küldeni. mostis csak ilyet tudtam írni, hogy magam csináltam, mert it meszszire van a bolt,[1] nade ne busulj nem lesz ez mindig így.

Kedves Esztikém nagyon fáj a szívem hogy nem láthatlak, mert szívem vígasza csak egyedűl te vagy, mikor leveledbe babám bele néztem, szívemet egészen könyeben éreztem.

mond meg nékem kedves babám hogy szeretel-e engemet igazán mertén téged oj igazán szeretlek feláldoznám érted az életemet.

akár mere járok akármit dolgozok csak te vagy eszembe

bárcsak tudnék repűlni kedves babám tehozád könyeben éreznék ha szólhatnék hozád.

[1] T. i. a levélborítékot nem a boltból vette, hanem maga csinálta, ezért kér elnézést a babájától.

Ezel levelem be zárom
Maradok hű
Juhász András a távolban. tisztelek csókollak ezerszer kedves Esztikém. Választ várok.«

2.

Kedves Esztikém! »Kelt levelem 1907 Jun.

Irom levelem bánatos szívemel, leis pecsételem gyászos könyeimel. Kedves Esztikém, én utadat nem álhatom, de reménylem, hogy nem hagyol el, ha igazán szerecz. ne busulj semit, én téged elveszlek, mert én téged tiszta szívemből szeretlek. Találkozni pedig vasárnaphoz egy hétre hazamengyek.

Kedves Esztikém, ara kérlek elne hagy, mert ha engem elhagyol, a síromba taposol. Szívem nem felejt el soha. Ne halgas te senkire, had járjon a világ szája. én a tied te az enyém. ha Isten is ugy akarja, mint én őszhöz egy évre, ha te is ugy szerecz engem mint én téged egymásé leszünk. sose búsulj, maj el jön még az az üdő, hogy bódogon nézünk egymásra és élünk Istennek meg egymásnak.

Ezel levelem lezárom.

Tisztelek csókolak ezerszer Juhász András a távolban.«

3.

Kedves Esztikém! »Kelt lev. 1907. Jun. 7-én.

Tudósítlak sorsom és álapotom felől. mán nem vagyok azon a nagy szívet szomorító pusztán öszevesztem a mines mesterel és kifizetet. Ithon vagyok Ujvároson mán 3 napja.

Tudatlak kedves Esztikém, hogy vasárnap Sepnél bál lesz és gyere haza.

Kedves Esztikém, nincs ojan percz, hogy eszembe ne volnál. szívem mindig óhajt szeretnék veled beszélni. Nem tudom hogy gondolsz e reám oj sokszor, mint én te rád, hogy szívem majd meg hasad a szívedír. Te vagy eletemnek legszeb rózsafája. ez a szép rózsafa nem hervad el soha, az én gyenge szívem nem felejt el soha. a szívem a te szívedet óhajtja. mikor szívem a szívedre gondol, a szememből a könyű kicsordúl, hogy vajon az én kedves esztikém szeret-e még a vagy elfeledt mán régen. vagy e te ojan hű én hozám mint én te hozád.

Tisztellek jó egéséget kivánok mint nekem van. ezel levelem bezárom, maradok hű kedvesed J. A.« Oláh Gábor.

IZENETEK.

Pf. I. Gondolata igen érdekes: hogy t. i. ha névelővel mondjuk *a Svájc*, akkor ezt olyan gyüjtőnévnek érezzük, mint egyes nagy vidékek neveit: *a Szerémség, a Nyírség, a Bárcaság, az Alföld, a Bakony*. Gondolata igen jó nyelvérzékre vall, mindamellett kétségtelen, hogy *a Svájc* a német minta utánzásaképp keletkezett (valamint itthon *a Bácska* = *die Bácska*). Országneveket egyáltalán nem szoktunk névelővel mondani: *Németalföld: die Niederlande, Moldva: die Moldau, Oláhország: die Walachei, Hercegovina: die Herzegowina, Törökország: die Türkei.*

G. J. Az *isemucut -uc-* betücsoportja nem lehet hosszúhangú *ük* (hogy az *ük* névmással lehetne egyeztetni), de még rövidhangú *-ük-* se, mert uo. *zumtuc = szömtök (-tok tök tök*, nem pedig *-tuk tük)* s az 1. személy kétségkívül hasonló hangzású volt a 2.-hoz. — A *bennünket* névmást még a 16. században tárgyrag nélkül használták és *láttak bennünk* tkp. partitivus volt: 'láttak néhányat bennünk, azaz közülünk'. Erről bőven és meggyőzően írt Zolnai Gy. Nyr. 30:340. — A B. H. XI. 24-i vezércikkének *Szörplösz* fölírása (e h. fölösleg v. túltermelés) bizony mindenkinek furcsa s első tekintetre érthetetlen is volt.

V. G. azt írja nekünk: »Utóbbi időben annyian kezdenek bizonyos *szókat, mondásokat* stb. *leszegezni* (így Waldapfel János is a O. Középisk. T. E. Közlönyében Kunfi Zs. stb. szavait), hogy jó lenne már a Nyelvőrben ezt az utálatos kifejezést ravatalon kiállítani, de aztán a koporsóját jól le is szegezni, míg valamelyik modern a koporsót, ki nem pányvázza, vagy a táblát meg nem örökíti«. — »Leszögeztük« mink már ezt az új németességet többször is (Nyr. 27:473, 519, 559), de nem volt foganatja. Vö. még MNy. 1:332.

Néptanító. A N. L. új szerkesztője nem hibásan, csak székelyesen írja a Csodaszarvas regéjében: *El is el ne feledjétek.* Az igekötőnek ez az *is* mellett való ismétlése székely nyelvsajátság, leginkább az udvarhelymegyei népköltésben találkozunk vele. Pl. Ő el is elment (Arany-Gy. Népk. gy. 1:228). Ő fel is felkészítette (uo. 229). Csináltatok neki márványkő koporsót, be is behuzatom földig bakacsinnal, meg is megveretem aranyfejű szeggel (uo. 3:4). El es elindula aj Biró szép Anna (3:23, 25) stb. Más példák a Magyar határozók c. munkában 1:42.

Sz. I. *Impreziário* = az olasz *impresario*, tkp. a. m. vállalkozó, az *impresa* szóból, mely a. m. vállalat (vö. fr. *entreprise*, ném. *Unternehmung*).

K. E. *Szájamat és számat* egyaránt helyes, de az előbbi szokottabb mai irodalmunkban. A kettő közti különbséget megmagyarázza a Helyes Magyarság 6. és 191. lapja.

I. L. A Magyar Nyelv c. folyóirat nem követi az iskolai helyesírást.

R. V. *Újolag* és *újólag:* ma már mind a kettőt ritkán használják. Helyesebb az első alak; a másodikat azért írták olyan gyakran, mert a *-lag leg* ragot igen sokszor előzi meg *ó ő* végű igenév: *futólag, múlólag* stb. (vö. még *utólag, előleg, főleg*). Petőfi azt írja: »Minden napom egy bút gyomlál ki szivembül, kert *újólag* e szív, mely széltire zöldül« (»Mily szép a világ!« De a MNy-ben 3:379 megint elrontották a szép anapesztust: »*Kert újólag e szív.*« Persze megint »correctori hiba« lesz; a korrektorok csakugyan érzéketlenek a ritmus iránt. A Hunyadi-féle Nyelvtani példatárak korrektorai is elejétől végig kikorrigálták Kisfaludy Mohácsát: Nyugodj! rajtad űzé dölyfét a csalfa szerencse stb. stb.)

V. J. Szily K. mondata, ahogy levele a B. H-ban (1903. X. 25) közölve volt, nem a helyes, hanem a hibás használat példái közé tartozik. (»Izsó Miklós a Busuló juhászt.. küldötte el hozzám azzal a kéréssel, hogy állíttassam ki a műtárlatban. A .. megnyilt kiállításon *ki is lőn állítva* s nagy lelkesedést keltett.« Helyesen: *ki is állították* v. *ki is volt állítva.*)

N. J. A Petőfi elbeszéléseiben előforduló *kés-pilinga* nem a *penge* elváltozása vagy elrontása. A *pilinga*, s némely nyelvjárásban *plenge*, végelemzésben a német *klinge* szóra megy vissza. (A *penge* és *pilinga* viszonyáról l. Nyr. 28:28, 124.)

Beküldött kéziratok. Velzer F. Ragadványnevek a szegedi ker. börtön törzskönyvéből. — Borsodi L. Néhány szó két igealakról. — Pál A. Egy talmi-arany-magyarázat. — Kovács A. Érdekes nyelvtani alakok. — Kovács M. Evickél. — Kardeván K. A szociálizmus szavai. — Bajza J. Bajza József mint nyelvújító. Bajza J. költői nyelvéről. — Dénes Sz. Kossuth Lajos nyelvművészete. — Velledits L. Révai és Adelung. — Galgóczy J. Sumir-magyar találkozások. — Hajtman Etelka: A sánta zsidó. — Szeremley Cs. L. Tájszók. — Egri Anna: Olvasás közben.

Eladó a Magyar Nyelvőr öt évfolyama (1901—1905) 5–5 koronáért. Cím: Dóczi János nyug. szemlész, Gyalu.

TARTALOM.

Értekezések.

		Lap
Alexics György:	Akcsa	257
Asbóth Oszkár:	Király	467
Buzás Dezső:	Ujságolvasás közben	406
Csapodi István:	Máramarosi nyelvjárás	31
Fokos Dávid:	A *-nál* rag eredete	22
Galambos Dezső:	Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használatában	24, 57, 105
Hajtman Etelka:	A mi »magyar« beszédünk	310
Horger Antal:	Egy ismeretlen nyelvújító	180
	Király	410
Kertész Manó:	A magyar nyelvhasonlítás kezdőkorából	63
	Rideg	169
	Ármány	433
Komonczy Gáspár:	A mellé- és alárendelés kérdése	217, 249
Kräuter Ferenc:	A mássalhangzók hasonulása a magyarban.	113, 145, 206
Laczkó Géza:	Játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben)	295, 356, 397, 450
Melich János:	Szláv jövevényszavaink	155
Molecz Béla:	A méltóságnevek szórendje	470
Pálfi Márton:	Kolozsvári glosszák	12, 65, 128 stb.
Parlagi Filológus:	Medice cura te ipsum!	314
Révész Károly:	Verseghy Ferenc mint Nyelvőr	5, 54
Rubinyi Mózes:	Révai	1
	Önállósított mondatrészek	223
	Elhomályosult összetételek	348
Simonyi Zsigmond:	A magyarság veszedelme	49
	Nap-lévő és társai	97
	Isten adta	193, 264
	Hadlaua choltat	241
	Nagy-Várad, Budapest és a c	337
	Írva van, írva volt, írva lesz	385
	Révai gramatikája	440
Verő Leó:	Beteg	170
Vikár Béla:	Ispiláng, ispilángi rózsa	289, 337, 445
Zolnai Gyula:	Kazsui Borbála elismervénye	165

Irodalom.

Kovács Géza: Siposs József nyelvészeti munkássága. *Simai Ödön* — 34
Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás. *Horváth Endre* — 36
Eötvös Károly munkái. *Szentmártoni Fausztin* — 74
Horváth Endre: A bakonyalji nyelvjárás. *Horger Antal* — 78
Rubinyi Mózes: Általános nyelvtudomány. *Nádai Pál* — 274
A Székelyudvarhelyi Kódex. *Zolnai Gyula* — 276
Yolland angol-magyar szótára. *Honti Rezső* — 424

Nyelvmüvelés.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

	Lap
Pontoskodó szóegyeztetés. *Antibarbarus*	39
Magyartalansági falitáblák. *Keszthelyi Miklós*	41
Szók és szavak. *Brassai Sámuel, Szarvas Gábor*	79
A magyar katonai műnyelv. *Verő Leó*	81
Földrajzi nevek. *Kelemen Béla.*	81
A tárgyi viszony hibás használata. *Némedi Dezső*	82
Szarvacs. *Bajza József*	83
Legvadabb germanizmus. *Bérczi Fülöp*	83
Kötelező műszóhasználat? *S. Zs.*	133
Csudatékony. *Révai Sándor*	134
Szabóság. *Némedi Dezső*	134
Magyartalanságok. *Vértesy Dezső*	186
Szédelgető. *Pálfi Márton*	187
Elmemozdító. *Kisfaludysta, Filológus*	277
Hírlik. *Antibarbarus*	278
A magyar nyelv ünnepei. *Sebestyén Károly*	371
A panaszkodó *száll* ige. *Csüry Bálint*	372
Olvasás közben. *Egri Anna*	376
Kolozsvári nyelvjárás. *Zolnai Gyula*	

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

Arany nyelvéhez. *Kovács Márton, Szilágyi Ádám*	41
Végszó. Takáts Sándor feleleteire. *Zolnai Gyula*	42
Balogsüti. *Gárdonyi Géza, Szerkesztőség*	45
Vizbe vető hétfő. *Bartha József* 45, *Benedek Elek*	84
Magyarok istene, isten nyila	45
Miért tokos a német? *Kardos Albert* 83, *Sztrokay Lajos*	321
Rutafa. *Vikár Béla*	85
Menszáros. *Asbóth Oszkár*	85
A pápavidéki nyelvjárás. *Beke Ödön* 87, *Horváth Endre*	283
Alom. *Bartha József*	87
Röktön. *Mészöly Gedeon*	88
Kikellő. *Gálos Rezső*	88
Kies hely. *Szilágyi Ádám*	89
Cigányszók a magyarban. *Nyusztay Antal*	88
Sehonnai bitang ember. *Rubinyi Mózes*	134
Bankó-só? *Zolnai Gyula*	136
Gyút. *Bartha József*	140
Másnál vagyon a makkfelső. *Gálos Rezső*	141
A *hogy* kötőszó fokozó használata. *Gábor János*	141
Búsó. *Ádám Imre*	141
— *Szerkesztőség*	142
Álcs és társai. *Simonyi Zsigmond*	188
Gatya. *Patrubány Lukács*	190
Strázsahegy. *Historikus*	191
Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. *Zolnai Gyula*	228
A koponyás és a tokár. *Simonyi Zsigmond*	231
Alom. *Gombocz Zoltán*	232
Még egyszer a beteg. *Verő Leó.*	234
Menyét. *Patrubány Lukács* 279, *Simonyi Zsigmond*	280
Felköszön, leköszön. *Bartha József*	281
Leköszön a hivatalról. *Kertész Manó*	282
A mellé- és alárendelés kérdése. *Kertész Manó*	282
Nemere. *Marianovics Milán* 283,	430
Sok lúd farkast győz. *Zolnai Gyula*	322
Pontiustól Pilátushoz küldeni. *Péter János*	322
Felment = parvenu? *Simonyi Zsigmond*	323
Seregély. *Patrubány Lukács*	324
Kápránd. *Kovács Márton*	324
Meghalni. *Verő Leó*	325
Eming és enyek. *Simonyi Zsigmond*	378
Géza fejedelem nevéről. *Kondorosi József*	379
Kímél. *Kallós Zsigmond*	380
Térdepelni. *Budenz József*	427
Hiányzik. *Kovács Márton*	428
Ysa. Eleve. *Tóth Béla*	429
Szögszár és Szegszárd. *Historikus*	430
Adalék a magyar szórend történetéhez. *Szenészi Gyula*	430

	Lap
Nyék. *Simonyi Zsigmond*	478
Visszaperdül mint a gyűrű. *Saguly József*	480
Dunántúl, Túladuna. *Balassa J.*	480
Szomoga, zmok. *Csüry Bálint*	481
Tájszókról. *Bérczi Fülöp*	482
Személynevek mint köznevek. *Baranyai Zoltán*	483
Oda terem. *Fokos Dávid*	483
Száraz fa. *Deák Antal*	483

Egyveleg. Vegyesek.

	Lap
Volf György emlékezete. (Költemény.) *Csengeri János*	369
Irodalmi nyelvünk szótárához. *Sági István*, *Csernák Szaniszló*.	72
A nyelvújítás szótárához. *Simai Ödön* 184, *Kovács Márton* 185,	272
Goromba szók. *Pesti Napló*	234
Imprimatura, exequatura, placetum. *Antibarbarus*	235
Egy régi találós mese. *Kirchner Gyula*	
Üdvözlet P. S. lakodalmára	

Népnyelvi hagyományok.

	Lap
Családnevek	94, 238, 286, 330
Gúnynevek	330
Helynevek	332, 381
Közmondások	90, 285
Népdalok	47, 95, 237, 287
Szólások	92, 239, 284, 335
Tájszók	46, 92, 142, 191, 235, 326, 382, 431
Tréfás mondások, káromkodások	142, 239, 336
Állatbeszélgetések	236
Babonák	239, 328

SZÓMUTATÓ.

-a, e 306
-adék, -edék 302
-ák 461
akcsa 257
aladó 351
alássan 125
alászolgája 125
álcs 188
alkalmatos 442
alom 87, 232, 379
-áncs, éncs, ancs, encs 300
angyal 161
angyalné 7
-ány, ény 302
anya-szült 197
apáca 163
apát 163
-ár, ér 302
árboc 164
-áré 460
ármány 433
-asz, esz 303
-ász, ész 298
-áta 460
-atlan, etlen 310
atlasz 384
az 119

Balaton 159
balha 159
balogsüti 45
bankó-só 136
barát 159
barázda 159
barkóca 189
barlang 157
báró 470
barom-élő föld 100
becsverde 384
bellő, bellőke 189
beretra 43
bérmál 156
beteg 170, 233
bilincs 189
bográncs 189
boldog 188
borda 157
bölcs 189
bölcső 189
börsüllő 351
Briggs-féle logaritmus 383
bú 147
Buda-Pest 337
bukfenc 354
búsó 141
búvájos 351
bürü 159

-ca, ce, ica 360
cicpad 240
-cs 359
-csa, cse 359
csalamádé 354
csardak 469
-csek 462
cserdák 467
-csi 360
csimmegtet 354
-cska, cske 356
-cskó 462
csolnak 188
csudatékony 134
csuhuj 354

-d 360
-dalom, delem 301
-di (-gyi) 362
-dika, -dikó 451
doktor 472
dolgozótárs 192
dolog bíró 102

ebadta 203
-ék (é) 401
eleve 429
elmemozdító 277
eming 378
enyecskés 379
enyek, -es 379
-er 458
-éró 463
esze-veszett 101
észek 351
eszterhaj 355
ez 119

falu 150
farkas-ordító 99
fegyvernek 441
felemás 102
felköszön 281
félmënt (parvenu?) 323
fészekfentő 288
ficsur 43
-fitty 454
fő 147
föld-ette 41
fölél 384
fú 147
fű 149
fűhördülő 351

gadóc 164
garabonciás 336
gatya 190
gáz 43
gép 444
gërábla 411
Géza 380
görög 158
gróf 471
Gyécsa, Gyejcsa 380
gyút 140
gyümölcs 189
gyüszméköl 350

ha — úgy 96
háladatos, -tlan 350
hallá holtát 241
hallik 442
halomás 384
hamu 150
harkály 411
hászija 355
haszna-vehető 101
házi 451
herceg 471
heveny 444
hí 147
hiányzik 428
hideg-vette 102 203
hírlik 278
hogy 141
hó 149
hörcsök 160
hű 149

-i 11, 360, 399
-ic, -ics 461
-ika, ike 358
-ikus 465
-illa, -illó 455
ina-szakadt 101
-incs 301
-inka 460
-inus 464
írva van, volt, lesz 385
iskolatárs 192
isme 444
ispilángi rózsa 289
-isten 451

isten-adta 193
isten nyila 45
isten-taszította 199
istenüccse, istenüccsegén 359
isztergye 351

-j, aj, ej 302
járkélok 350
Jézus 164
jó 149
jő 147

-ka, ke 357
kacskaringós 355
kámzsa 164
Kapolcs 189
kápránd 324
karazsia 344
katona levő 98
kecskerágó 99
kegy 444
kegyelet 186
kellem 444
kémel 380
kence 96
képesít 185
keresztjáró napok 100
keze-aszott 102
kiabál 355
kies hely 89
kikellő 88
Kikinda 432
kímél 380
király 410, 467
-kó, kő 364
konterfáj 240
koponya, koponyás 231
kormány 157
kőpör 351
környülmény 444
kőszülötte 197

lába-fájó 99
laktam földe 242
lapitánjárom 356
leköszön 281
-ler 458
-li 458
lovag 472
lő 147

maga-kellő 99
magvaváló szilva 194
magyarok istene 45, magyaroknak fejedelmök 443
majorság 229
malaszt 155
meghalni 325
meny, menyemasszony 42
menyét 279
menszáros 85
mihaszna ember
milieu 432 [194
mindéltig 244
mise 164
Miskolc 189
morvány 159
morotva 157
mostoha 160
munkatárs 192
mű 149
műegyetem 383

Nagy-Várad 337
-nál 22
nap-levő 97
nap-szökő esztendő 100
-ndi 453
-né 401
néhai való 98
-nek birtokviszonyban 443
Nemere 283, 430
-nok, nök 304
-nott, nól, ni 28
nő 147
nyék 441
nyí 147
nyő 147

-ó, ő 304, 363
-oda 453
odu 150
ojt 47
-ók, ők (ük) 397
-óka, őke 303
oláh 158
olt 47
-onc 454
-óré 463
orv 150
-ós, ős, ös 305
-ovics 459
-ovszki 460

őné 7
őrálló 144
örgréf

pálya 432
parázna 411
perlág? 469
persze 164
pilis 156
pirszén 96
Pontiustól Pilátushoz 321
pomagranát 192
poroszló 164
prímás 192

ragya 159
reszkes? 441, 442
rí 147
rideg 169
rikkancs 144
ró 147
Rókusz 192
román 158
rozsdaette 203
rozsérő körte 100
röktön 88
rözsdöröje 351
rutafa 85

-s, 398
-ság, ség 401
sarfatin 44
sehonnai bitang 134
seregély 324
-si 452
sí 147
-sóső 442
Somorja 351
söllő 351
Strázsahegy 191
Szabolcs 189
szabóság 134
száll 372
szarvacs 83
szavahihető 101
szédelgető 187
szederszemű 446
szegény nép szegénység 439
Szegszárd, szögszár 430
szél-hordta 197
szél-ütött 102
szerb 158
szerém 158
szerettem komám asszony 193
szí 147
Szigliget 351
szived, szivedez? 240
szívszaggató 102
szó 147
szók, szavak 79
sző 147
szuszok 277
szű 149
születtem földje 242

-talan, telen 310, 399
tanács 189
tanulótárs 192
tehát 414
temonda 204
térdepelni 427
tikmony 350
tilos a falragasz 48
tokár 231
tokos 83, 321
toll 150
-tyú, tyű 303

-úró 463

ügye-fogyott 101

-vá vé 151
vajas (ludas) 144
-val, vel 151
vénhed 442
véreshulló 101
versmérték 185
vesárnap 414
ví 147
vízbe vető hétfő 45, 84
Vukovár 159

yoghurt 383
ysa 429

PH
2001
M35
v.36
1907

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.